

MAGYARORSZÁG
ARCHAEOLOGIÁJA

MAGYARORSZÁG ARCHAEOLÓGIÁJA

IRTA
PULSZKY FERENCZ

MÁSODIK KÖTET

95 TÁBLÁVAL ÉS 156 A SZÖVEG KÖZÉ NYOMOTT RAJZZAL.

BUDAPEST

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

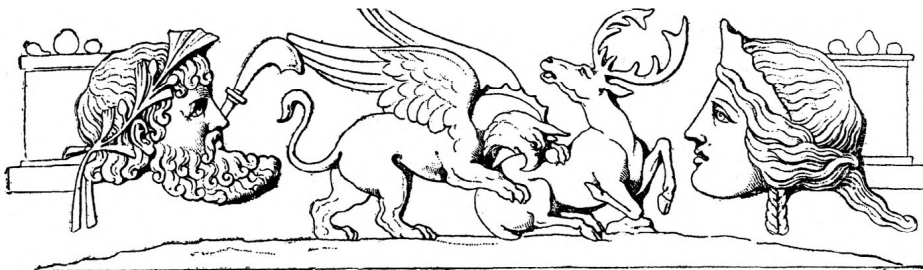
1897.

MÁSODIK KÖTET

ELSŐ RÉSZ

122. sz. Az ostrogothakai ezüstsésze egyik oldalán lévő domborművek kiterített rajza. Arch. Ért. n. f. IV. k. 138. l. után.

BEVEZETÉS.

Midőn kutatásainkban a népvándorlási kort emlegetjük, előre is kijelentjük, hogy e kifejezéssel azon értelemben élünk, melyet százados szokás szentesített és eltekintünk attól, hogy ezen értelmezés nem elég szabatos, mert a történelem előtti korban is voltak már népvándorlások és azóta minden történelmi korban a mai napig soha sem szüntek meg.

Mi ezen kifejezés alatt csak azon időket értjük, melyek a római birodalom hanyatlását, a nyugati birodalom megszűntét, s a romjain emelkedő új államok alapítását foglalják magukban és a régi intézmények teljes átalakulásának, újabb, a történelemben ezen kor előtt semmi nevezetesebb szerepet nem játszott nemzetek csoportosulásának, nálok pedig egy új civilisatio kezdetének tanui voltak. Ezen népek többnyire a germán fajhoz tartoztak, s egy nevezetes részök hazánk földéről támadta meg a római birodalmat, mely csapásaik alatt roskadt össze; ezektől azonban a szintén innen támadó hunok, az avarok és a magyarok fajra nézve elütöttek.

Midőn tehát a népvándorlási kornak Magyarországon talált emlékeiről értekezünk, akkor eltérve azon külföldi íróktól, kik tanulmányaikban a népvándorlási kortól kizárólag a germán törzsek emlékeivel foglalkoznak, nem hagyhatjuk ki munkánk keretéből sem egyrészről a hunokéit, az avarokéit, a magyarokéit; másrészről a hanyatló római birodalom azon emlékeit sem, melyeket ez Pannoniában hagyott, s melyeknek befolyása a szomszéd barbarokra tagadhatatlan.

Lindenschmit L. azon munkájában, melyet 1880-ban megkezdett, s merovingi részét 1889-ben fejezte be, legtűzetesebben taglalta a frankok, alemannok, burgundoknak ezen korból fenmaradt emlékeit.

A mainzi muzeum híres megalkotója és igazgatója az összes germán régészetnek kézikönyvét tervezte ugyan (az őskortól a Karolingokig), de az agg tudós csak népvándorlási részét végezhetette be tíz év alatt, ezt azonban oly kimerítően s oly kitűnően tette, hogy munkája alapvető marad akkor is, midőn újabb leletek némely nézetének megváltoztatását

vagy megczáfolását és hiányainak kipótolását szükségessé fogják tenni. A jelen munka folyamában lesz alkalmunk Lindenschmit ítéletétől sokszor eltérni, de ez nem fogja csökkenteni mély tiszteletünket, melylyel ezen lelkiismeretes tudósnak úgy személye, mint munkái iránt viseltetünk.

Lindenschmit a munkájának alapul szolgáló emlékek korszerinti határáról a következőket mondja: «A régi sírmezők, ezen nevezetes emlékek tárai, korának meghatározására különösen előnyös viszonyok egyesülnek; mindenek előtt a félre nem ismerhető sajátsága és egyformasága a sírleleteknek, melyek egész a részletekig hasonlítanak egymáshoz, úgy, hogy sem Németországban, Svájcban és Belgiumban, sem Francia- vagy Angolországban nem észlelünk lényeges különbséget, s ezen országok egyikében sem jutnak oly sajátságos leletdarabok napfényre, melyek a többi országok sírjaiban nem volnának kimutathatók.

Ezen magában is figyelemre méltó egyformaság azáltal nyeri nevezetességét, hogy számos korhatározó jelenségnek, melyek máshol nem oly világosak, vagy nem ugyanazon biztossággal és élességgel figyeltettek meg, általános és a többiekre is kiterjedő jelentőséget ad.

A kort meghatározó ily jelek, úgy a pozitívek, mint a negatívek, melyek arra tanítanak, mily korszakba valók a leletek, s melyekbe nem tartozhatnak, itt ritka sokoldalúsággal kínálkoznak.

Igy a fegyverek sokasága mindjárt kizárta ezen sírokat a római uralkodás idejéből. Másrésről a fegyverek alakja, az ékszerek, üveg- és agyagedények technikája és díszítési módja, összehasonlítva a római emlékekkel, nemcsak kimutatta sírjaink későbbi korát, hanem lehetségessé is tette ezen kor ipartermékei közt a római, byzanci és a sajátságos germán művek megkülönböztetését. Ehhez járulnak a sírtáblák feliratainak és az érem-leleteknek tanubizonyságai, melyeknek legkésőbbjei a VII. és VIII. századig, tehát a Karolingok idejéig érnek le, melyben, legalább a frankoknál, az ősi nemzeti pogány szokásokkal járó temetkezés végét érte.

Kutatásaink terjeszkedése tehát biztos időhatárt nyer az ötödik századtól a nyolczadikig bezárólag, minthogy I. Childerik sírlelete († 480.) eddigelé a legrégebbi biztosan keltezett emlék, másrésről a legnevezetesebb germán törzsnél, a frankoknál, a keresztény felfogás a Karolingok alatt lényeges változást mutat a sírok felszerelésében.»

Különös, hogy a francia Jules Labarte is, négy kötetű nagy díszmunkájában, melyben egyébiránt az irodalomban felsorolt, ezen korbéli műkincsekre nagyobb súlyt fektet, mint a fenmaradt emlékekre és Lindenschmitttel ellentétben minden finomabb ízléssel s technikával készült sírmellékletet byzanci munkának tart, szintén I. Childeriknek Tournayban 1653-ban felfedezett sírleletét tartja az első népvándorlási ízlésben készült kincsnek, melyet azonban a byzanci császár ajándékának tart. Mind a ketten nem veszik tekintetbe, hogy a népvándorlás első jelenései nem német és francia földön, hanem hazánkban tüntek fel, s hogy a góthok betö-

rései már a III. században gyakoriak, hogy tehát a germán műízlésnek legrégibb oly példányai, melyek I. Childerik sírját többel, mint egy teljes századdal megelőzik, hazánk barbár sír- és kincsleleteiben keresendőek és fel is találhatók.

A mi kutatásaink tehát a III. századdal kezdődnek és bezárólag Szent István koráig terjednek, midőn a keresztény vallás behozatalával a pogány kor s vele a pogány temetkezési szertartás nálunk is megszűnik. Midőn úgy Lindenschmit, mint Labarte a germán törzsek sírjaiban és kincseiben jelentkező műstyl kiindulási pontjául Childerik sírleletét fogadják el, mindamellett, hogy ez éppen nem kezdetleges, hanem tökéletesen kifejlett, a francia tudós ezt elég ügyesen a byzanci műipar kifolyásának tekinti, a német kutató pedig ezen műstyl eredetével nem foglalkozik, nem is igyekszik kimutatni, miként fejlődött ki az azon korban a nyugaton divatozó műiparból; ugyanazért azon sírkincs csakugyan úgy jelenik meg nála, mint Athéne a görög mythosban, midőn teljes fegyverzetben, sisakkal, paizszsal, pánczéllal és láncsával felfegyverkezve Zeus fejéből kiugrik, holott Childerik sírkincseiben félre nem ismerhető egy hosszabb művészi gyakorlatról tanuskodó, tökéletesen kifejlett műstyl, melyet a későbbi három századnak műtermékei megközelítenek ugyan, de felül nem múlnak. Lindenschmit azonban nem keresi, nem magyarázza ennek elébbi phasisait, kutatásait csak lefelé folytatja, nem felfelé, s kizárólag azon korról foglalkozik, mely az ötödik századot egész a nyolczadikig, ezt bezárólag, magában foglalja. A skandináv országokban talált analog leleteket egy későbbi kornak tulajdonítja, s azon kétségtelen merovingi ékszerek, — így nevezi az általa tanulmányozott germán emlékeket, — melyek ott néha felásatnak, szerinte csak úgy jutottak az északi népekhez, mint a római vagy arab emlékek, melyek ott néha szintén előfordulnak.

«Ugyanazon viszonyok mutatkoznak Magyarországon is», így folytatja a német tudós, «csak hogy azon emlékekben, melyek a mieinkkel rokonok, többnyire még későbbkori jelleg jelentkezik, s a kincsleletek gyakoriabbak, mint a sírleletek. Ezen viszonyok magyarázatára nemcsak a nem eléggé méltatott kereskedelmi vonatkozásokat, de főleg azon körülményt kell tekintetbe vennünk, hogy a kilencedik és tizedik században úgy Magyarország, mint a skandináv észak nem egy kifejlődött termékeny nyugati műiparnak székhelyeiként ismeretesek, mint inkább tömeges zsákmánynak lerakóhelyeiként, azon rablókalandok következtében, melyek onnét magasabb művelődésű országokra terjedtek ki.

Magyarország és Skandinávia analog régiségei inkább a mieinktől nyerhetik e szerint magyarázatukat, mint a mieink az övéiktől, mert ez csak ott kereshető, hol az egész az ő sajátságainak teljes terjedelméből, nem pedig szétszórótt hulladékaiból ítélhető meg.»

Lindenschmit, a mint látjuk, kizárólag a Vikingek és a vezérkori magyarok harci kalandjairól emlékezik meg, s megfélejtkezik arról, hogy

úgy a visigóthok, mint az ostrogóthok, a gepidák és longobardok hosszabb-rövidebb ideig, a harmadik századtól legalább is a nyolczadikig, hazánkban tanyáztak, s nemcsak a római császároktól kapott ajándékokat és rablókalandjaik zsákmányát, hanem honi műiparuk termékeit is sírjaikban és elásott kincseikben nálunk hagyták; hogy továbbá a pogány magyarok sírjaiban talált emlékek a tizedik századból egészen elűtnek a germán törzsek régiségeitől.

Mi tehát, ellentétben Lindenschmittel, népvándorlási leleteinkben látjuk azon műstyl előző stadiumait, mely I. Childerik sírkincsében teljesen kifejlesztve jelenik meg, s miután hazánkban a különböző germán néptörzsek a történelem által biztosan meghatározott időben váltották fel egymást, képesek vagyunk az emlékek chronológiáját a sírokból és kincsekből sokkal biztosabban meghatározni, mint a hogy az a németeknél, francziáknál és belgáknál történhetik.

Labarte-tal egyébiránt tökéletesen egyetértünk abban, hogy minden sír- vagy kincslelet ritkán tartalmazza ugyanazon egy kornak műtermékeit, hanem többnyire különböző korból eredett emlékeket foglal magában. Meg kell tehát mindig különböztetni, melyik tárgy egy régibb kornak emléke, melyik ugyanazon korból való, de más országból hozott be, melyik készült közülök helyben idegen iparosok által, s melyik csak-ugyan a törzsbeli ipar terméke. Csak e két utolsó categoriába tartozó emlékek tanúskodhatnak az uralkodó nép ízléséről, mert a helybeli idegen iparosok is uraik vagy megrendelőik ízléséhez alkalmazkodtak. Ezekre nézve ritkán fordulhat elő nézetkülönbség, ellenben nehezebb meghatározni, mi az egykorú behozatal a magasabb műveltségű birodalomból, hacsak nem tér el tökéletesen az úgynevezett barbárok ízlésétől, s nem viseli magán szembetűnőleg az idegen typust. Ez az a pont, melyre nézve a különböző kutatók véleménye leggyakrabban eltér egymástól, különösen akkor, midőn valamely emléket oly műstylnek tulajdonítanak, melyet szabatosan nem ismerünk, mint például midőn mindazt, mi nézetünk szerint idegenszerű és a classicus hagyományokból világosan ki nem magyarázható, általános kifejezéssel a keletnek tulajdonítjuk, vagy midőn Labarte a szebb ékszer-példányokat mind Byzanczból származtatja, holott valóságos byzanci ötvösműveket, különösen a műipar termékeit, az ötödik és hatodik századból eddigelé alig ismerünk. A technika tökélye nem is elégséges arra, hogy azt a barbár népeknél lehetetlennek mondjuk, de a barbár szó többnyire megzavarja fogalmunkat s meghamisítja ítéletünket. A somlói kincs magyarázója helyesen jegyzi meg, hogy a rómaiak és a görögök minden népet, mely nem volt sem görög, sem római, barbárnak neveztek, a nélkül, hogy ezen szóval a vadság és teljes műveletlenség fogalmát kötötték volna össze, a mint Plautus is, midőn egyik színdarabjáról azt mondja: Menander scripsit, Plautus vertit barbare, a latin nyelvet nem akarta ezáltal lealázni. Az újabb nyelvek-

ben azonban a kegyetlen vadság eszméjét nem tudjuk a barbár szótól elválasztani, minek következtében minden barbár munkát első pillanatra kicsinyleni szoktunk. A késő római írók a germán barbárokat már csakugyan mint rombolási vágyakkal eltelt vadakat állítják előnkbe, kik Rómát és Karthagót, Ephesust és Eleusist, Korinthust és egész Görögországot, Itália és Kis-Ázsia parti városait feldúlták, s a művészet azon csodáit, melyeket még a keresztények vakbuzgósága is kénytelen volt megkimélni, összetörték és szétzúzták. A háboru azonban mindig elvadíja az embereket s még mai napig is iszonyú pusztításokkal jár. Sőt ha olvassuk, mikép rabolták ki századunkban az angol katonák Delhit s a nagy Mogul kincseit, a francziák a khinai császár nyári palotáját, — nem is említve a régibb időkbeli Magdeburgot, a harminczéves háboru iszonyatoságait és XIV. Lajos seregének rombolásait a palatinátusban, — a népvándorlási barbárok pusztításaiból sem következtethetjük ezen népek teljes műveletlenségét. Sírjaik és felfedezett kincseik mindenesetre más színben mutatják őket be, tanúsodva oly sajátságos műveltségről, mely a classikus népek folytonos befolyása daczára hagyományaiktól mégis eltért és a művészetben is sajátságosan fejlődött ki. Gróf Lasteyrie volt az első, a ki a barbárság és műveletlen vadság közti különbségre tüzetesen figyelmeztetett, s Hampel József a nagyszentmiklósi kincsletről kiadott szép tanulmányában ismételve hangsúlyozza az ezen fogalmak összezavarásából eredett tévedéseket.

A leletek korának meghatározására szolgálnak különösen a sírokban a halottak mellett talált érmek. Nem mintha ezek biztosan adnák meg a sírnak keletkezését, mert többet nem bizonyítanak, mint annyit, hogy a temetés nem előbbi, mint a talált pénzek legkésőbbike. Természetes, hogy sírmellékletül oly pénzt adtak a halott mellé, mely akkor azon vidéken forgalomban volt. Voltak pedig császárok, kik soká uralkodtak, kiknek pénzei tehát nagy mennyiségben verettek és rendkívül hosszú ideig maradtak forgalomban. Népvándorlási sírokban tehát gyakran találunk Augustus-féle pénzeket, Constantinuséit, később Justinianuséit, melyek bizony nem határozzák meg a sírok chronológiáját. Ha azonban ritka érmet fedezünk fel a sírban, mint például az osztropatakaiban Herennia Etruscilláét, a szt.-endreinél Phocaséit, vagy ha egy sírmezőben valamely császár pénzei akár tömegesen, akár túlnyomólag találhatunk, mint III. Valentinianuséi a fenéki sírokban, vagy pedig mint az első somlói kincsleletben rendkívül nagy arany-medallionok Valenstől, II. Valentinianustól és Gratianustól, több példányban fordulnak elő, akkor ezek csakugyan megbízható tanúk a sírnak vagy kincsnek koráról.

Ehhez járul még az írók tanúsága is, mely arra tanít, hogy azon népvándorlás, melylyel a keletről jövő germán törzsek a római birodalom határait szorongatták, kezdetét már Marcus Aurelius markomán háboruja idejében (169—170.) vette, továbbá, hogy a Pontus vidékéről bevándorló

visigóthok Dáciát egészen elfoglalták, a mint Aurelianus a tartományt kiürítette s a legiókat és gyarmatosokat a városokból Moesiába, Dunán túlra vonta vissza, a góthok Dáciában háborítatlanul uralkodtak mindaddig (270—375-ig), míg a hunok betörése elől ők is odahagyták országukat, s a Dunán átkelve, Moesiában kerestek új lakhelyet.

Tudjuk továbbá, hogy a hunok azon germán törzsekkel együtt, melyek felett uralkodtak, nemcsak Dáciát foglalták el, de mindig előbbre terjeszkedtek, végre Attila alatt egész Pannoniát néhány megerősített római határváros kivételével megszállták s birtokban tartották (375—453-ig).

Tudjuk, hogy Attila halála után, birodalmának felbomlásakor, tehát valószínűleg már a hun király uralkodása alatt is, az ostrogóthok Theodimir, Valemir és Vidimir királyaik alatt a Balaton körül egész a Szávaig üttették fel tanyáikat s ott maradtak, míg csak Theodorik alatt Olaszországba nem vándoroltak (az V-ik században, 488-ig).

Tudjuk, hogy a gepidák ugyanazon időben Erdélyben tanyáztak s 453—566-ig, Jornandés szavai szerint, ezt Attila utáni örökségüknek tartották, sőt az ostrogóthok kivándorlása után ezeknek birtokát is ők szállták meg s az egész mostani Magyarországon uralkodtak, míg csak az északról bevándorlott longobardok által le nem győzettek.

A longobardok azonban csak kevés ideig maradtak hazánkban, mert az aranyos Olaszföldre költöztek (a VI-ik század második felében). A longobardok szövetségesei, tehát az avarok uralkodtak ezentúl a Duna közép medenczéjében gepidák és szlávok felett mindaddig (566—800-ig), míg Nagy Károly őket le nem verte s erődítéseiket be nem vette, el nem pusztította s ki nem rabolta, a mikor azután a szlávok kezdték felülkerekedni.

Tudjuk végre, hogy a magyarok foglalták el hazánkat s Szent István alatt, 890—1000-ig, a ki európai államot alapított és a nemzetet a nyugati kultúrának megnyerte, a nemzet nagy többsége keresztény hitre tért.

Kétséget nem szenved, hogy mindezen népek itt hagyták halottaikat, melyekre most többnyire esetleg akadunk reá. Csak itt-ott ástunk fel egész sírmezőket. Hazánkban tehát a népvándorlás korának emlékei sokkal hosszabb időközöt töltenek be, mint akár Német-, akár Francziaországban; a leletek változatossága nagyobb; nem is hasonlítanak annyira egymáshoz, mint azt Lindenschmit a külföldieknél találja, kiknél a divat és műstílus három század alatt még sem változott annyira, mint nálunk hat vagy hét század alatt.

A régész feladata tehát nálunk sem lehet egyéb, mint az egyes leletek szabatos megvizsgálásával, a talált érmek segítségével, a külföldi analógiák felhasználásával, saját képzelő-tehetségének minél szorosabb megzabolázásával, — nehogy a hypothesisek ingoványára tévedjen, — meghatározni a lelt tárgyak korát, miáltal nemzetiségök is valószínűséggel meg-

állapítható. Ha pedig egyes esetekben ez csakugyan sikerült, akkor az ily vezérlelet jellemző részleteinek analógiáit fel kell kutatnia és összecsoportosítania, ámbár előre látható, hogy a tudománynak jelen stadiumában még sok s talán nevezetes leletre nézve teljes lehetetlen a kort s a nemzetiséget szabatosan meghatározni, sőt nincs kizárva az sem, hogy egyes esetekben az okoskodás és felfogás hibásnak bizonyul és későbbi leletek által módosulni fog. Az első feladat mindenesetre a meglevő anyag megvizsgálása és csoportosítása, még ha ez nem is lehet végleges, de Bacon szava szerint is: *Veritas citius ex errore emergit quam ex confusione*, — az igazság könnyebben derül ki a hibából mint a zavarból.

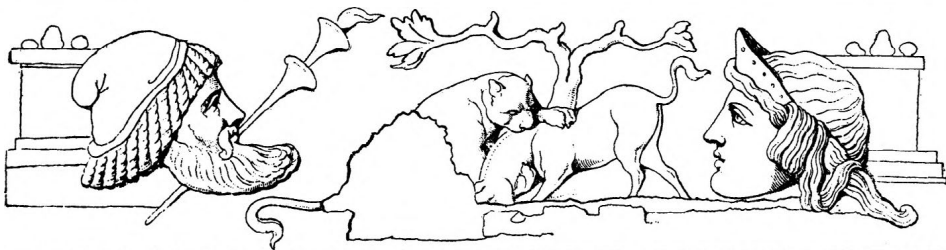
Azon kevés tudós közül, kik nálunk régészettel foglalkoznak, főleg csak hárman fordítottak különös figyelmet a népvándorlás korának emlékeire: Lipp Vilmos, ki a keszthelyvidéki sírmezőket felfedezte, felásatta és leírta, Hampel József, ki számos ismertető cikke mellett a nagyszentmiklósi kincset alaposan feldolgozta, a csornai leletet ismertette s «A régibb középkor emlékei Magyarországon» című művében az ismert anyagnak részletes lajstromát adta, és Pulszky Ferencz számos kisebb közleményben az «Archaeologiai Értesítő»-ben és három tanulmányában a népvándorlás műemlékeiről. A kisebb közlemények közül kiemeljük dr. Sötér Ágostnak értekezéseit a vezetése mellett a «Mosonmegyei régészeti társaság» által felásatott nemesvölgyi sírmezőről, Tergina Gyuláét az ordasi sírok felásatásáról, Varázséji jelentését a szegedőthalmi leletekről, Szelle Zsigmondét a bölcskeiekről és különösen Wosinszkyét a cikói ásatásokról. Megemlítendő még Rómer számos cikke az Értesítőben és különösen Henszlmann Imre nevezetes értekezése a góthokról a Közleményekben és a pesti «Congressus Comptes-Rendus» első kötetében.

A külföldi tudósok tüzetesebben foglalkoztak ezen korrallal, a németek közül különösen kiemelendő Lindenschmit, kinek vezérszerepét ezen korra nézve mindenki elismeri; a francziák közül Abbé Cochet, ki az I. Childerik sírkincsét szabatosan újra feldolgozta, több merovingi sírmezőt, köztök a nagy kiterjedésű evremontit, felásta, Normandia régiségeit ismertette s éles felfogásával, józan okoskodásával s a leletek lelkiismeretes leírásával mintául szolgálhat a kutatóknak. Újabb időben Baye József br. számos kisebb értekezésével magára vonta a tudósok figyelmét. Az angolok közt legjelesebbek Akerman és Roach Smith, ki Fawcett mult századi kutatónak kenti becses ásatásai naplóit is kiadta. A skandinávok inkább a kő-, bronz- és első vaskori korszakokkal foglalkoztak, mint az általuk harmadik vaskornak, újabb időben Vikingek korának elnevezett epochával, melyet népvándorlásnak nem hívhattak, minthogy náluk nem is volt azon időben népvándorlás; végre az olasz régészeknek a góth és longobard emlékek alig vonták eddigelé magokra figyelmüket, a görög, a római, az etruszk sőt még a történelemelőtti emlékek inkább érdeklik őket, mint a germán népvándorlásiak. Ezeknek

kutatására nincs sehol hálásabb talaj, mint épen nálunk. A következő tanulmányainkban tehát, melyekben a *chronológiára fektetjük a fösúlyt*, az első fejezetben vizsgálni fogjuk azon leleteket, melyeknél a behozott idegen műtárgyak túlnyomók, de a barbár kor ízlése vagyis inkább ízlés-hiánya is nyilatkozik, körülbelül a III. század végeig. A másodikban a visigóthok kincseivel foglalkozunk a IV. századból; a harmadikban a nagyszentmiklósi kincscsel, mely elszigetelve áll a népvándorlási emlékek közt, mert idő szerint csak felfelé találjuk némi rokonságát, lefelé egyet sem, melyet ugyanazért a hunok korának tulajdonítunk (az V. században). A negyedik fejezetben következnek a keszthelyvidéki sírmezők és azok, melyek velök rokonságban állnak, s valószínűleg az ostrogóthoknak tulajdoníthatók. Az ötödik fejezetben az apahídi sírlelet nyomán az Erdélyben tanyázó gepidák emlékeit fogjuk vizsgálni, a hatodikban a longobard és avarkoriakat; itt azon emlékekkel is foglalkozunk, melyeket a fentebbi keretbe besorozni képesek nem voltunk; a hetedikben néhány római és byzanci emléket sorolunk fel ezen korból, melyek magyar földön találtattak; végre a nyolczadikban a pogány magyar sírleleteket a X. századból. Ezen fejezetek terjedelme természetesen a szerint változik, a mint az egymást követő korszakokból több vagy kevesebb emléket fedeztek fel eddigelé nálunk s ezek vagy teljesen feldolgoztattak, vagy csak egyszerűen leirattak, vagy eddigelé a régész-világban ismeretlenek. Ezeket természetesen bővebben tárgyaljuk, mint azokat, melyek már ismeretesebbek.

NÉPVÁNDORLÁSI EMLÉKEK.

129. sz. Az osztrópatakai ezüstcsésze másik oldalán lévő domborművek kiterített rajza, Arch. Ért. u. f. IV. k. 118. l. után.

ELSŐ FEJEZET.

A harmadik század emlékei barbár földön.

A classikai művészet egyes termékei népvándorlási sírokban, vagy kincsek közt.

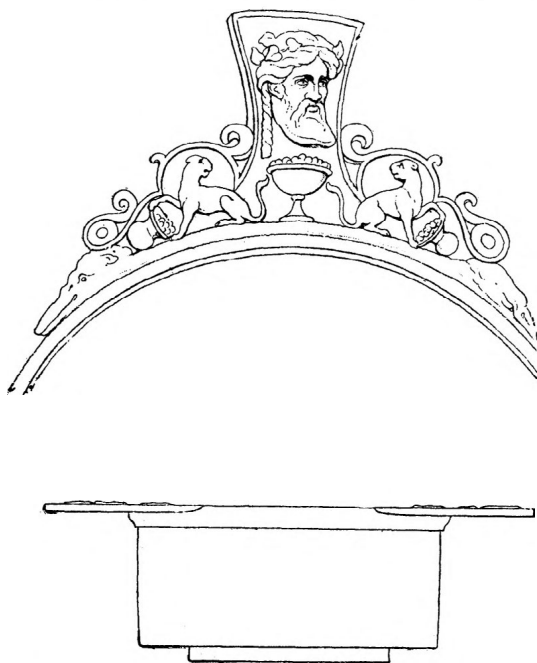
A népek sohasem zárhatják el magukat olyannyira egymástól, hogy a magasabb műveltségű ne legyen befolyással a kevésbé művelt szomszédjára, mely kereskedelem útján ettől veszi sok szükségletének fedezését. Római s etrusk edényeket, ruhakapcsokat, nyakláncokat és ékszereket találnak még oly földön is, melyre római polgár sohasem tette lábát, mint pl. keleti Poroszországban és a skandináv északon. Természetes tehát, hogy a római műipar termékei ott is fordulnak elő hazánkban, hol nem a római műveltség uralkodott, hanem a birodalom nyugtalan szomszédjai tanyáztak, csakhogy azon időben, midőn az érintkezés kezdődött, a római művészet már hanyatlóban volt.

A második században virágzott fel Rómában, a világbirodalom székvárosában, még egyszer a classicus művészet azon négy császár alatt, kiknek uralkodása fényt vetett a birodalom alkonyára. Igaz, hogy ezen őszi virágzás csak bágyadtan jelentkezett, a görög eszményi hagyományok már mind elfoszlottak s elhalványultak úgy az irodalomban, mint a művészetben. A régi vallásnak csak szertartásai tartották fenn magukat, de ki nem elégítették többé a kedélyt; a bölcsészet megingatta az előkelőbb körök hitét, a nők s a nép idegen földről behozott vallásokban kerestek megnyugvást: az egyiptomi Isisnek, a persa Mithrasnak, a syriai isteneknek sötét mysteriumaiban s a zsidók és keresztények tanaiban. A szellemvilág elvesztette egyensúlyát és önbizalmát, a költők, írók és művészek utánózták ugyan a régi híres előképeket, de a teremtő erő hiánya nyilatkozott mindenütt; csak a jogtudomány virágzott még ezen korban is, de ez is inkább csak a régi jogelvek rendezése és magyarázata által.

Hadrian császár, ki maga is finom ízlésű műkedvelő volt, utánóztatta azon országok műstíljét, melyeket hét év alatt gyalog bevándorolt, de az

utánzásból nem fejlődött ki semmi sajátos római művészet ; termékeiben látjuk ugyan a kifejlett technikát, a síma választékosságot, az iskolázott szabatosságot, de hiányzik bennök a lángész teremtmény szikrája, mely életet ad a műnek. Legeredetibb azon kor művei közt még a Traján diadaloszlopa, melynek alapeszméje hibás ugyan és művészetellenes, de mégis eredeti ; az egyes csoportok compositiójában pedig s a barbár alakok jellemzésében oly új naturalista érzés nyilvánul, mely a classikai eszményektől teljesen eltér. De ezen új irány sem fejlődött ki tovább ; Winkelmann Caracalla nápolyi mellszobrában helyesen veszi észre a művészet

124. sz. Az osztrópatakei ezüstcsésze körvonalas rajza és egyik fülének képe a rajta lévő domborművekkel. Arch. Ért. u. f. IV. k. 148. l. után.

utolsó halálshaját, mert a syriai császárok s utódjaik korában megszűnt nemcsak minden eredetiség és kezdeményezés, hanem a művészi tehetség már annyira süllyed, hogy még az utánzás is csak tűrhető műveket készít s a hol a hagyomány elhagyja a művészt, ott ellaposodik minden tehetsége s még az emberi alaknak is csak torzképét adja vissza. Ha már a fővárosban is ilyen állapotra süllyedt a művészet, könnyen képzelhetjük annak teljes elsatnyulását a tartományokban, különösen Pannoniában, hol a rómaiságnak csak külháza ragadt a régi galaták ivadékaire s a polgári jogot nyert kiszolgált s megtele-

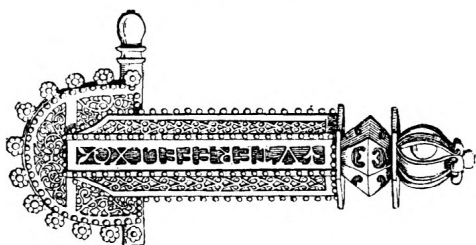
pedett legionariusokra, kik a birodalom minden részeiből a spanyoloktól és batávoktól egész az iturigusokig hozattak ide. Nyelvök a római volt ugyan, de ez is elbarbárosodott azon korban, midőn már a császárok sem voltak rómaiak többé, nem is olaszok, hanem többnyire a legiók provinciális eredetű szerencsés vezérei, kik életük legnagyobb részét nem Rómában, hanem a táborban töltötték, kiknek tehát sem az irodalom, sem a művészet iránt nem volt semmi érzékük s csak fényűzéssel igyekeztek pótolni ezen érzék hiányát. Az ötvösség még mindig virágzott ; mesterfogásai a folytonosság következtében nem jutottak feledésbe, midőn a császári méltóságnak fénye főleg nemes ékkövekben és aranyékszerekben nyilvánult. A régi művészet hagyományai leginkább a hellenista keleten tartották fenn magokat, így a Moeotis és Euxinus tengerparti görög gyarmat-

városokban is, melyeknek szomszédságában a germán fajnak egy része üttötte fel tanyáját.

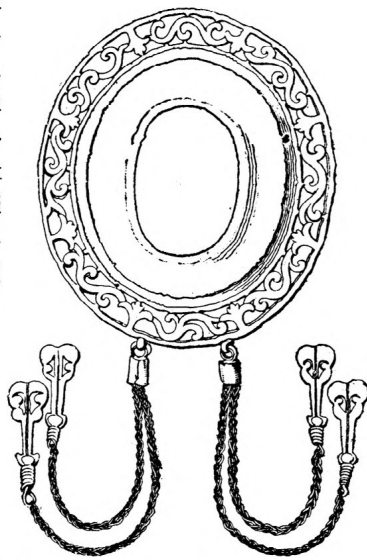
Ilyen viszonyok közt fejlődött ki az érintkezés a római birodalom s azon germán törzsek közt, melyek elébb zordon skandináv hazájokból a termékenyebb keletre vándoroltak s most onnét turáni népek nyomása elől ismét nyugatra özönlöttek, miután vándorlásuk és a mix-hellén kultúrával való érintkezésök által magok is magasabb műveltségi fokra emelkedtek, mint a rokon törzsek őshazájukban és északi Németországban, sőt mint a rómaiak régi szomszédjai, a kárpátaljai markomannok és quadok.

Már a régiek is felismerték a góthokban a germán népek legnemesebb ágát s csakugyan ennél fejlődött ki legelőször azon műérzék, mely később legalább az ékszerekben új irányt követett.

A legrégibb kincsek, melyek ezen korból barbár földön fedeztetek fel, csaknem mind a római birodalom műiparának termékei; nem tudhatjuk, vajjon császári ajándéknak vagy hadi zsákmánynak eredményei. Ezekre nézve a két osztropatakai

125. sz. Áttört művi aranyfibula; testén e szavak: VTERE FELIX, az első osztropatakai leletből. Arch. Ért. u. f. IV. k. 166. l. után.

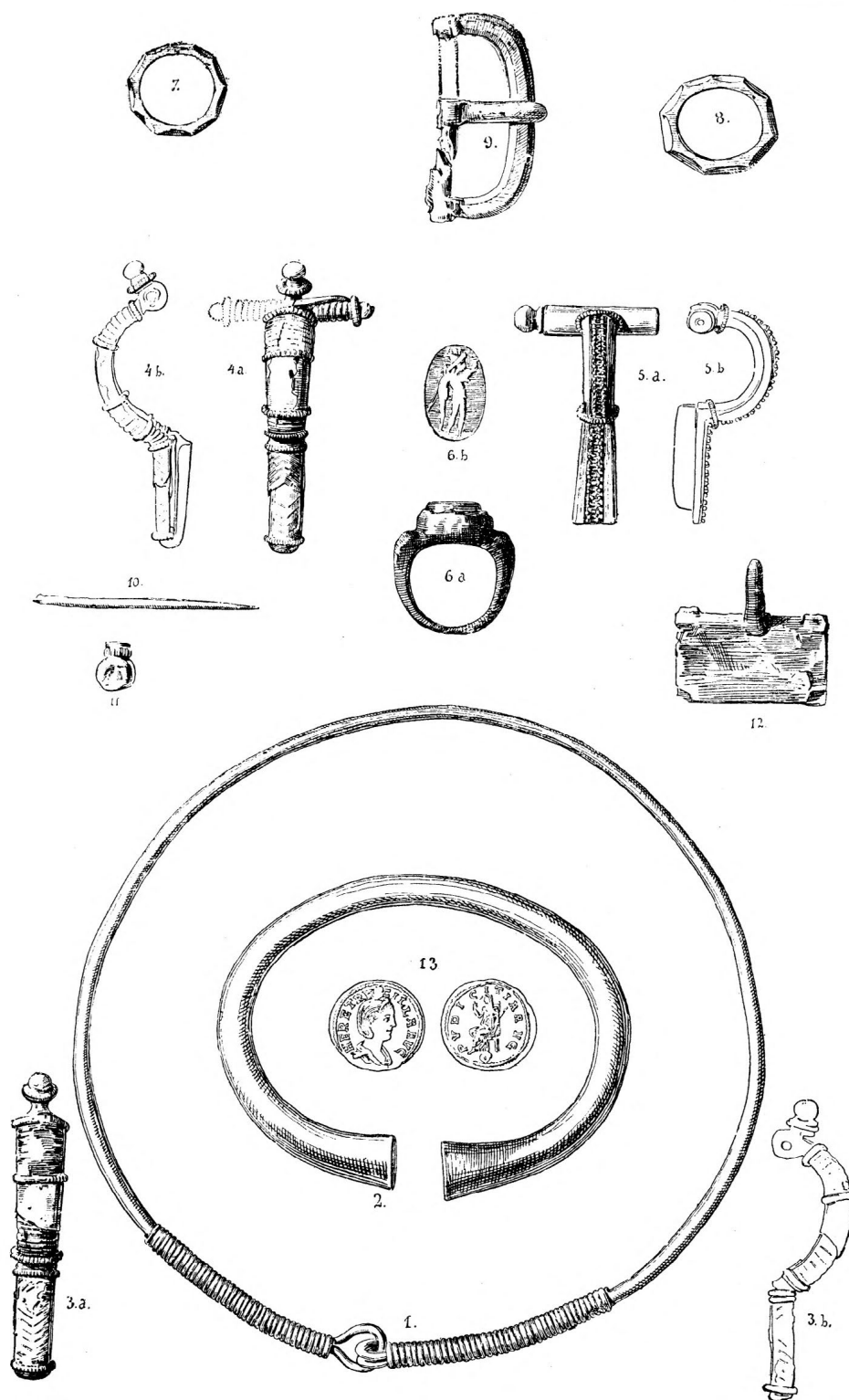

126. sz. Aranyfibula onytkövel, az osztropatakai leletből. Arch. Ért. u. f. IV. k. 143. l. után.

kincs a vezérlelet, mely némi tájékozásul szolgálhat. Az elsőnek felfedezéséről, mely a bécsi császári régiségtárba került, hiányoznak a hivatalos okmányok. Sárosmegyei hagyományból mondhatjuk, hogy 1790-ben két osztropatakai paraszt templomba készült, s midőn a vizen, mely őket a templomtól elválasztotta, át akartak gázolni, levetették csizmáikat. De csak az egyik gázolt a patakon át, a másik valami fényest látott csillogni egy új partszakadáson; ott maradt tehát s kikaparta a nevezetes kincset, melyet azonban földesura, Péchy Antal, elszedett tőle. Ez az alispán útján Bécsbe került; jelesen egy töredékes egyszerű bronz-tripos, egy magas síma, csak a nodusán gömböcs szegélylyel díszített aranykehely, egy nemes műérzéssel trébelt ezüstserleg, három aranyfibula, egy nagyobb ruhakapocs áttört aranykeretbe foglalt sardonixból alkotva, melyről aranylánczok csüngtek le, minők későbbben a byzanci koronákat díszítették, egy nehéz, gazdagon díszített nyakperecz s egy

hasonló karperecz, mindkettőjük szintén aranyból. Állítólag egy aranygyűrű is tartozott hozzá, mely nem került Bécsbe. Sírlelet volt-e ez, vagy elásott kincs, arról hallgat a hagyomány; nem tudjuk találtak-e ott csontvázat vagy elrozsdásodott kardot, ilyenekkel nem törődtek azon időben sem a kincstalálók, sem a császári régiségtár hivatalnokai, csak az arany és ezüst költötte fel figyelmöket. Az egész leletet lerajzoltatta és rézbe metszette Steinbüchel, kiadta hivatali utódja Arneth: «Gold- und Silberdenkmäler des k. k. Antikenkabinets» című munkájában. Megjelentek újabban az 1884-iki ötvösmű-kiállítás katalógusában is és Hampel József tanulmányának német kiadásában a nagy-szent-miklósi kincsről. Az osztropataikai leletnek legkitünőbb tárgya az ezüstserleg, mely mindenesetre régebb, mint az aranyékszerek (l. 124. sz. rajz). Díszítésének trébelt domborművei legalább is Augustus korára, sőt biztosan mondhatjuk, hogy a Ptolemaeus Diadochok alexandriai művészetére (Theodor Schreiber: Die alexandrinische Toreutik I. Theil, 8°, Lipcse, Hirzel 1894.) vezetnek vissza. Két nagy bacchicus álarcz közt az egyik oldalon griffet látunk, a mint egy szarvast leteper (l. 122. sz. rajz), a másikon párduczot, mely egy ló nyakára nehezedik s földhöz teríti (l. 123. sz. rajz). A classicus idők ízlése nyilvánul ezen jól componált csoportozatban, mely jóval fölülhaladja a fibulák mesterkelt választékosságát. Kettő ezek közül igen ritka alakú s különösen a nagyobbik valóságos remekműve az akkori ötvös-iparnak. Félkörű fejét áttört díszítésekkel ékes 9 arany gömböcs rózsácska szegélyezi; gerendájának egyik oldalgombja elveszett, de látjuk, hogy csavarral biztosította a tűt, mely a ruhát kapcsolta össze, épen oly különös szerkezettel, mint a Childerik-féle fibula és az apahidai. A fejből emelkedik ki a nyak, de nem a szokásos félkörű ívalakban, hanem mint hatszögű áttört munkával díszített oszlop, mely kétszer törik meg derékszögben és melynek vízirányos felső lapján a római ajándékoknál nem ritka jelmonddal: *Utere felix*, áttört munkában találkozunk (l. 125. sz. rajz). A láb, eltérőleg a szokott formáktól, az oszlop végén két hatszögű lap közt egy áttört gömb s legvégén egy stilizált virágból alakul. Az egész a mesterkelt választékosságnak netovábbja. A lapos kengyel ritka alakjának analogiáját egy második osztropataikai fibulán kívül a N. Muzeumnak egy sokkal egyszerűbb, egészen síma ezüst-fibulájában találjuk, melyen a tű kettős tekerceses rudacskából ered, mi csak a késő császársági fibulákat jellemzi. Egy másik analogia egy durvább munkájú bronz-ruhakapocsban lelhető fel, szintén a N. Muzeumban. Korra nézve mindezek nem állhatnak távol egymástól.

A második aranyfibula alakja szintén egészen szokatlan, sőt egészen egyedül áll ezen kor régiségei közt, a mint ez a rajzból első pillanatra kitűnik; a mesterkélve gömböcsökkel csipkézett nyak, mely négyszögű hajlított lapból készült és melyet közepén és oldalán gyöngysor szegélyez, míg a közök félköröket képező gyöngyös filigránsorral díszítvék, a maga nemében páratlan; tojásdad végű testét szintén gyöngysor

A második osztropataikai sírlelet mellékletei. Arch. Ért. u. f. XIV. köt. 401. l. után.

szegélyezi. Ezen ruhakapocs is magán viseli a késő római typust, mely a munka finomsága, mesterkéltisége, különczködése által akar hatni. A harmadik fibula kisebb s egyszerűbb, de teste szintén tojásdad formában végződik és a gömböcs díszítéséről ítélve alighanem ugyanazon műhelyből került ki, mint két társa s a kar- és nyakperecz és a kehely. A sardonix-fibula (l. 126. sz. rajz) nem olyan nagy, hogy azt szükségképen férfi-ruhakapocsnak kellene tartanunk. Ide tartozik még egy nehéz ezüstkánál. Ez sírlelet mellett valló tárgy, mert belértéke kisebb, semhogy kincsek közé tétessék, ellenben a III. század sírjaiban gyakran fordul elő kanál; miután azonban minden egyéb melléklet elkallódott, még sem tudhatjuk, kincznek nevezzük-e vagy sírleletnek.

Ezen kitűnő leletnek korára nézve a második osztropatakai sírlelet vet némi világot. Bánó József, Osztropatakának jelenlegi birtokosa, 1865-ben nem messze az első kincznek lelhelyétől kertjében botot akart kertészével egy bokorból vágatni, ki a mint a bottal visszajött, jelentette, hogy a föld úgy kong, mintha alól üres volna, ki tudja nincs-e ott szintén valami nagy kincs eltemetve, mert a nép még most is beszél annak csodáiról, mely nagyapáik idejében jött napfényre. Bánó tehát elrendelte az ásatást, de a kertész azt találta, hogy azt pénteken tenni nem kell, csak a hajnal alkalmas erre vasárnapon, mert ez a kincskeresés szerencsés ideje. Ura engedett a babonás felfogásnak s vasárnap reggel csakugyan ráakadtak ott egy női sírra, nagybecsű mellékletekkel, melyek nem mérkőzhetnek ugyan az első kincznek értékével, de azáltal érdekesebbek, hogy a Herennia Etruscilla ritka aranyérme által keltezték. Ezen császárné férje Trajanus Decius csak három évig ült a császári széken, 249—252-ig. Neve elég ismeretes a parancsára eszközölt keresztényüldözésről, de midőn a góthok betöréseit meg akarta torolni s a birodalmat megvédeni, a thraciai mocsárok közt vereséget szenvedett Abricum mellett s a csatában nyomtalanul elveszett. Az osztropatakai kincsek talán mint hadi zsákmány kerülhettek a barbárok kezébe, kik a Kárpátalján temetkeztek.

Minthogy nem valószínű, hogy két kincs, mely közel egymáshoz ásatott el, nem volna egymással szoros viszonyban, elegendően indokoltnak találjuk, ha a két szomszéd leletet ugyanazon egy kornak tulajdonítjuk. Miután pedig Herennia Etruscilla érmei oly ritkák, hogy Cohen az aranynak piaci árát háromszáz frankra teszi, csakugyan biztosnak vehetjük, hogy oly sír, melyben ez találtatott, ugyanazon időből való, melyben ezen érem forgalomban volt; ha pedig az osztropataki női sír Trajanus Decius korához közel áll, a legnagyobb valószínűség a mellett szól, hogy az első kincs szintén ezen időből való.

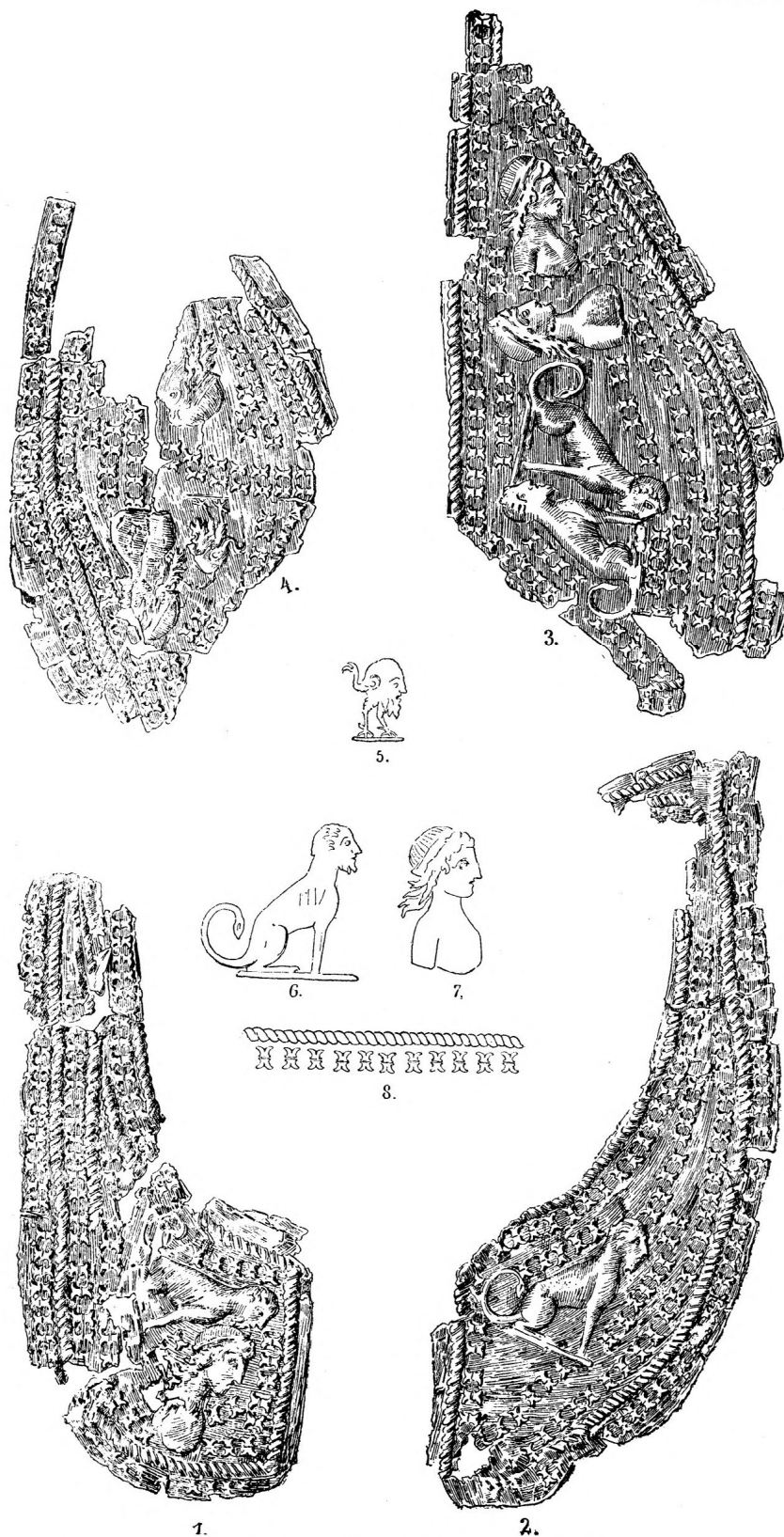
Bánó József elővigyázattal ásatta ki a női sírt. A csontváz nyakán síma tömör aranykarikát talált, mely két vége felé aransodronynyal körül van tekerve (l. C. tábla 1. sz.), mellén T alakú arany-ruhakapcsot (l. C. tábla 5. sz.). Két ezüstfibula is került napfényre, ismeretes későrómai

forma, visszahajlított lábbal (l. C. tábla 3., 4. sz.), a karcsontot karperecz vette körül, sima, még egyszerűbb, mint a nyak-perecz, csak végén vastagodva (l. C. tábla 2. sz.), lába mellett négy vékony ezüstlemez, egy leszakadó kő által több darabra törve (l. CI. tábla). Valószínűleg czipődísz, mely fel volt varrva a bőrsarura. Ezen ponczolt munkában

127. sz. Aranylemezzel borított paizsdudor a herpályi (Bihar vm.) leletből, a M. N. Muzeumban.
Arch. Ért. u. f. XIV. k. 396. l. után.

csavart vonalakkal és stilizált virágokkal (?) keretelve női mellképeket látunk, hátulsó lábain ülő sphynxet és egy hippalektryont, vagyis lófejű kakast, melynek melle emberálarcz. A technika oly gyarló, hogy az ötvösműkiállítási lajstrom szerkesztői a sphynxet emberfejű kutyának írják le; a női mellkép oly tompa érzékkel készült, mint a későrómai érmeken a császárok arczképei. Henszlmann azonban, a ki mindjárt a felfedezés után látta a leletet, lelkesedett rajta s dicséri ezen alakokat. A koponya mellett

A második osztropataki sírlelet mellékletei a M. N. Muzeumban.
Arch. Ért. u. f. XIV. köt. 403. l. után.

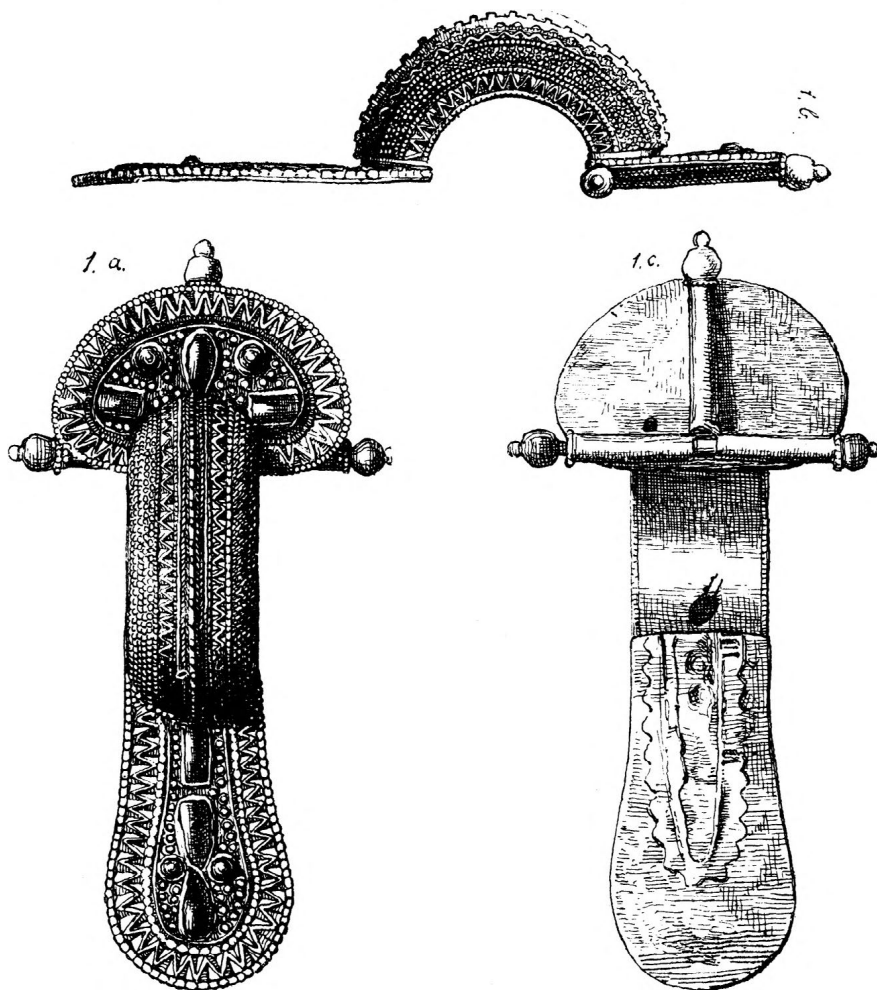

A második osztropataikai sírlet mellékletei. Arch. Ert. u. f. XIV. köt. 399. l. után.

volt a veresfenyőből készült, ezüstabronccsal és ezüstszegecskékkel szegélyezett bödön (l. CII. tábla 1. sz.), melyben két üvegcsésze volt (l. u. o. 2. és 3. sz.), a jobb kéz táján olló.

Mind ezen sírmellékletek, a czipőlemezeken kívül, úgy mint az első lelet aranykincsei, minden kétségen kívül akár kereskedés útján vett, akár

128. sz. Aranyfibula a M. N. Muzeumban, erdélyi leletből; eredetileg a Jankovich-féle gyűjteményhez tartozott. Arch. Ért. u. f. I. k. 206. I. után. (a elülső, b hátsó, c oldalnézet).

ajándékba kapott, akár hadi zsákmányul Osztropatakára került tárgyak, melyek nem készültek a barbároknál, nem is tanuskodnak ízlésükről, nem látunk rajtuk semmi oly sajátsgot, mely a római ipar termékeitől eltérne.

Ellenben a ponczolt ezüstlemezek magukon hordják a barbár munka jelenségeit. Díszítésök négy különböző ponczczal történt, mely mindenestre importált volt, de ezeket értelem és művészeti érzék

ellenére, minden összefüggés nélkül egymással, az üres térnek betöltésére használták fel. A stilizált virág, ha csakugyan annak nevezhetjük, sorokban egymás mellett, de symmetria nélkül kereteli a lemezeket, a rövid szakálú, férfiarczú sphynxet kétszer nyomták le az egyik lemezre egymás mellé, de úgy, hogy az egyik felfelé, a másik lefelé van ugyanazon fordítva; a női mellkép szintén kétszer kerül elő egyik lemezen egymás mellett, de úgy, hogy az egyik fekszik, a másik áll; egy másik lemezen a mellképet és ugyanazon ülő sphynxet látjuk, de úgy, hogy a mellképet felállították, az ülő sphynxet pedig lefektették; a hippalektrion alig fér el a női mellkép mögött; szóval nem tudták mikép értékesítsék a kezükbe került ponczokat. Ez bizonyítja az akkori barbár értelmetlenséget.

Az osztrópataki ponczolt ezüstlemezek hippalektrionjának mását újra megtaláljuk a szintén ponczolt herpályi arany-paizsdudoron (l. 127. sz. rajz), melyet az Akadémia évkönyveinek IX. kötetében rézmetszetben közlött. Alsó karimáján sorban állanak ezen lófejű, emberarcz-mellű kakasok; a dudor két lapjának mezején két oroszlán áll szemközt egymással, felettök tengeri ló; a másik két oldalon az oroszlán vadkannal néz farkasszemet, de ezek felfordítva alkalmaztattak, lábbal felfelé a dudor egyik lemezére, felette a hippalektrion. Az analogia az osztrópataki ezüstlemezeken félreismerhetetlen, a technika ugyanaz, s a csodamadár, melylyel egyébiránt későrómai vésett köveken is találkozunk, szintén ugyanaz. A ponczok kétségkívül behozott tárgyak, melyek barbár földre kerültek és értelem nélkül használtattak fel, a mi az analogiát az osztrópataki lelettel még jobban megerősíti. Ennélfogva ezen paizsdudort is a harmadik század második felébe sorolhatjuk, mindamellett, hogy Unselt (lásd Erstes Auftreten des Eisens 467. lapon) a vadkan miatt, mely a kelták címere, hajlandó ezt a La Tène-kor emlékei közé sorozni.

Érdy (Ak. Évk. IX. 16.) így adja elő ezen paizsdudor találását, melyet ő sisakcsúcsnak tart: «A biharvármegyei Péterszeg és Berettyó-Ujfalu közt fekvő Herpály nevű pusztának területén néhány halom látható; ezeknek egyike 1853-ban széthányatott, melyben ember- és lócsontváz között egyéb elomladozott műdarabokon kívül aranylemezzel bevont ezüstsisaknak csúcsa találtatott, melyen állatok és szemcsés ékítések féldomborúan vannak kiverve; Csiffy László 1854. október 20-án hozta be a M. N. Muzeumba.»

A munka finomsága, formák választékossága s gazdag díszítése által kitűnő azon nagyobb aranyfibula (l. 128. sz. rajz), mely Jankovics Miklós gyűjteményéből a M. N. Muzeumba került, s mely az «Archaeologiai Értesítő» új folyama 1. kötetében a 206. lapon, mint a népvándorlási ruhakapcsok egyik típusa közlötetett, szintén ezen korból való. Ebben is a római birodalomból behozott műre ismerünk, mely az osztrópataki első lelet fibuláival annyiban rokon, hogy nyaka ép oly széles, mint hosszúkás teste, mely szintén tojásdad formában végződik. Az ily ruhakapcsokat a német régészek szalag-fibulának nevezik. E gyönyörű ékszer fején és testén

összesen 10 színes ékkővel, carneollal és világoskék üvegpasztával van díszítve; az ötvösmű-kiállítás lajstromának szerkesztői a carneolokat hibásan gránátoknak írják le.¹ Ezen díszítés, mely már festői hatásra számít, később a germán népek ékszerein a keletről behozott gránátdíszszel némi rokonságban áll, úgy mint a zig-zeg motivum által, melylyel főképen a népvándorlási korban találkozunk. Ugyanazért ezen szép fibulát is inkább ezen korba sorozzuk, mint akár egy előbbibe, akár egy utóbbiba.

Jankovics Miklós Erdélyből kapta s lelkesülve azt írja gyűjteménye lajstromába: *Praetiosissimum hoc fibulae romanae exemplar parem in Europa non habet*, — mert nem ismerte a kopenhágai muzeum legszebb aranyfibuláját (Worsaae, *Nordiske Oldsager* 89. lap 387. sz. a.), mely ezzel mind alakja, mint technikája által rokonságban áll.

Ide tartozik még a petrianczi aranykincs is, mely Draskovics gróf jószágán 1805-ben találtatott s a bécsi cs. kir. régiségtárba került. Hat nehéz aranykarpereczből áll, hasonlókból az osztropatakiakhoz. nyolcz áttört, díszes keretű medaillonból és 90 aranyéremből, melyek a III. század végtizedéből valók. A keretes aranyoknak legkésőbbike Carus és Carinusé († 283.). Igaz, hogy ezen kincs római területen volt elásva, de már a harmadik században is sok barbár telepedett le Pannoniában és szolgálta a római birodalmat, csak a városok voltak rómaiak, de még ezek is kevert népségűek; a vidéken barbárok tanyáztak már mindenütt.

MÁSODIK FEJEZET.

Visigóth emlékek a IV. századból.

Midőn a góthok művészetéről értekezünk, ki kell emelnünk Henszlmann Imre több rendbeli monographiáját a góth művészetről, magyar, német és francia nyelven, különösen a budapesti *Congressus Comptere-Rendu-jének* I. kötetében. Henszlmann volt az első, ki Magyarországon a góthok emlékeire hívta fel a régészek figyelmét. De ő nem annyira a műipar termékeit vette figyelembe, melyekről a következő lapokon értekezünk, mint inkább a góth szobrászati műemlékeket, melyeket ő úgy a Dél-Oroszország kurgánjain talált úgynevezett kameni babi durva szobraiban, mint a Spanyolországban talált yelai csoportokban felismerni vélte. Azt t. i., mit Herodot a scythákról felemlít, hogy övükhöz kötötték evőcsészéiket vagy poharaikat, a góthokra alkalmazza, s mindazon, hol ülő, hol álló szobrokat, melyek poharaikat két kézben övük táján tartják, góth műveknek tartja. Szellemes monographiája azonban nem találkozott a régészek jóváhagyásával. Ezen szobrok nemzetisége, melyekben Jerney az ősmagya-

¹ Első terem, 12. szekrény, 18. szám, 72. lap.

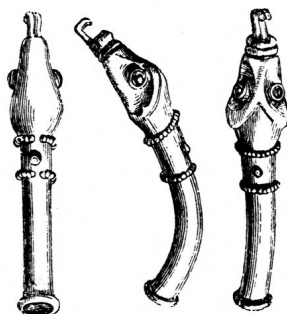
rokat akarta felismerni, még mindig talány maradt, s hiányzik az összekötő lánczgyűrű, mely a déloroszországi kőbálványokat a spanyolországiakkal összefűzné.

A góthok már a harmadik században is gyakran berontottak a római birodalomba, különösen Dácia lakóit nyugtalanították, sőt a tartományt a városokon kívül megszállották, még mielőtt Aurelianus császár (270.) a római legiókat és gyarmatosokat az erődített városokból kivonta s ezáltal feladta az egész tartományt a visigóthoknak, kik abban elhelyezkedtek és azt 375-ig birták. Azon barbár-leleteket tehát, melyek ezen korból Erdélyben és szomszédságában napfényre kerültek, méltán visigóth kincseknek nevezhetjük. Ezek közt legkiválóbb helyet érdemelnek: a két szilágy-somlyói nagy aranykincs, a krásznai római aranyrudak és a petreosszai kincs, mely Moldvában találtatott.

1797-ben augusztus 3-án két oláh fiú: Bacsó Péter és Bohor Simon

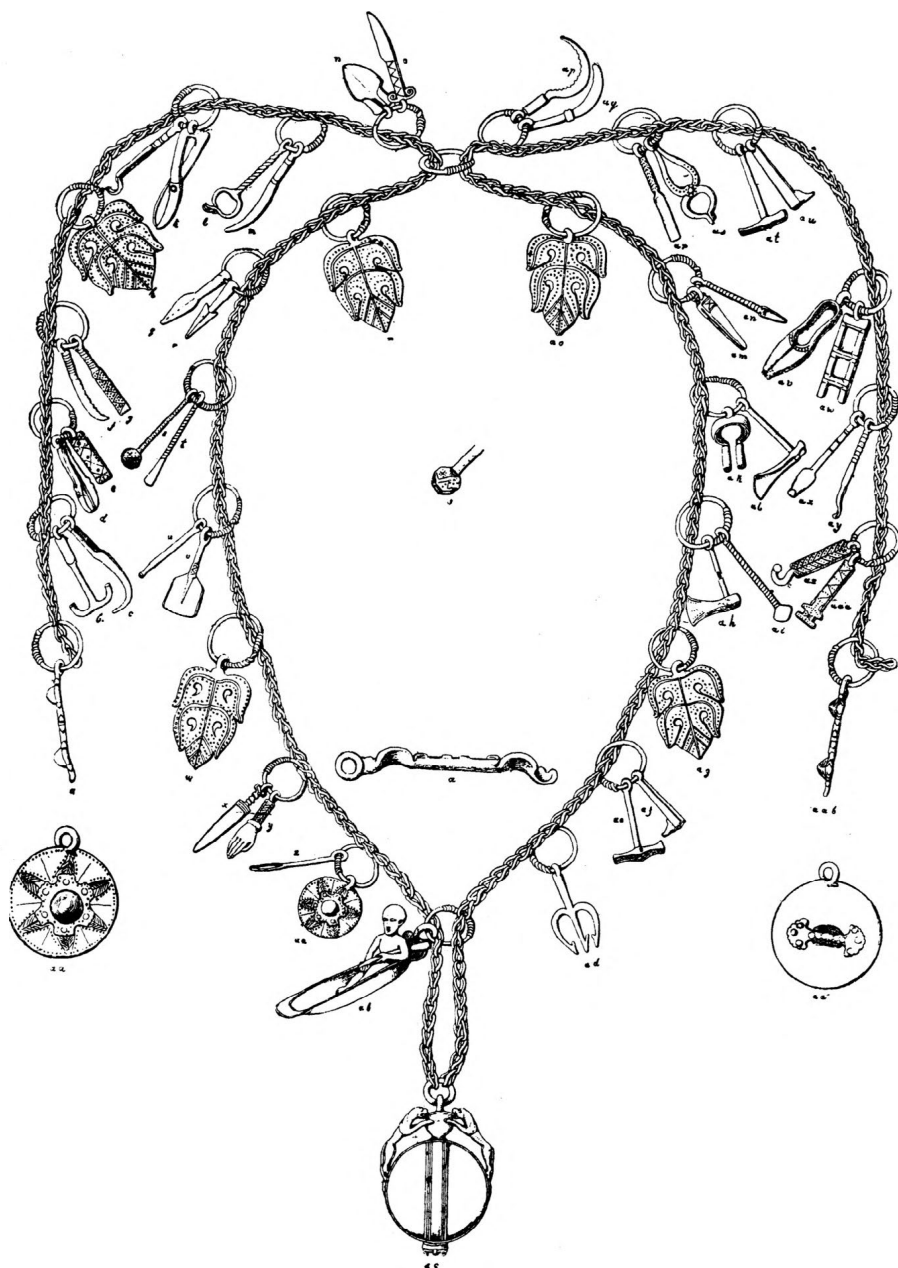

129. sz. Aranyfüggő a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban. Hampel: A régibb középkor emlékei Magyarhonban XV. tábla 1. sz. után.

130. sz. Aranykarperecz vége, elő-, háti, és oldalnézetben, a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udv. muzeumban. Hampel i. m. XV. t. 2. sz. után.

Szilágy-Somlyón a Magura-hegy azon lejtőjén, mely a város felé néz s melynek északi oldalán az oláh templom áll, kecskét őrzött. A fiatalabbik a földet piszkálta, valami fényeset látott, de nem mert hozzányúlni, hanem magához hítta társát s a mint a fényes tárgyhoz hozzányúltak, egy vörös kövekkel díszes korong gurult le. Ekkor kézzel kezdték a földet túrni s több aranydarabra és egy durva agyagedény töredékeire akadtak, melyben talán a kincs eredetileg el volt rejtve. A fiúk nem ismerve a talált aranytárgyak értékét, visszatették oda, a hol azokat találták, csak az aranylánczot vitték magukkal. Ezt a nagyobbik a városban lakó rokonainak megmutatta. Kettő ezek közül a lelhelyre ment s a bozótba elrejtőzve, a fiúk által odahozatták a tárgyakat, azokat magukkal haza vitték, meg is mutatták másoknak s el is adtak közülök egyet-mást, végre néhány darabot Peterszky Pál és Lippert Ferencz sőtisztekhez vittek, kik ismerve a rendeleteket, a kincseket átvették, utánajártak az eladottaknak és azokat Budára küldték, honnét a lelet Bécsbe került. Három darabot azonban nem tudtak többé visszaszerezni, mert azokat az alispán vette

Aranyláncz a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban.
«A régibb középkor emlékei Magyarhonban» című mű XIV. táblája után.

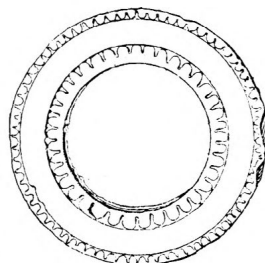
el, az egyik egy 60 #-at nyomó Valens-érem volt, ezt gr. Bánffynak, a kormányzónak adta, két más darab, állítólag hasonló értékű, szintén nem jutott Bécsbe, mind a három elkallódott. Ezt írja Arneth «Gold- und Silber-Monumente» 8-ik lapján, valószínűleg hivatalos adatok nyomán. Szilágy-Somlyón pedig megtudtam, hogy a bécsi kormány a két fiúnak 840 fítot utalványozott mint lelőrészt s ugyanannyit a városnak mint telektulajdonosnak.

Ezen lelet nagy része ki volt állítva az 1884-iki ötvösmű-kiállításon, jelesen :

I. Díszláncz (l. CIII. tábla). Arany. Öntött, vert és vésett munka. Közepéről kristálygolyó csüng, két egymást keresztező abroncsba foglalva ; felette kis aranydíszedény, melyre két oroszlán ágaskodik, farkuk levélben végződik. A lánczon mind a két oldalon gyűrűk, melyeken különböző eszközök és szerszámok csüngnek le sorban : 1. csónak, benne egy evező legény ül ;

131. Aranygyűrű a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. muzeumban. Hampel i. m. XV. t. 3. sz. után.

132. Aranykarika a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. muzeumban. Hampel i. m. XV. t. 4. sz. után.

2. háromágú szigony ; 3. kalapács és üllő ; 4. levéldísz ciselirozott erekkel ; 5. balta és buzogány ; 6. kapa ; 7. körző és vakoló kanál ; 8. levéldísz mint fennebb ; itt következik egy gyűrű, mely a láncz két részét összefoglalja ; 9. ekevas és csoroszllya ; 10. kés és kétágú villa ; 11. olló és piszkáló ; 12. levéldíszítmény, mint az előbbiek ; 13. fűrész és ráspoly ; 14. fogó és mércze ; 15. horgonyalakú eszköz és sarló ; 16. járom. A láncz második ágán : 1. paizs és ligula ; 2. signum (hadijel) és parazonium (kard) ; 3. levéldísz mint az előbbiek ; 4. ásó és czövek ; 5. bunkó és véső ; 6. kétféle lándsa ; 7. levéldísz mint az előbbiek ; következik az összekötő gyűrű ; 8. görbe kés és sarló ; 9. fogó és véső ; 10. kalapács és üllő, mint az előbbi oldalon 3-nál ; 11. csiptető, olló és létra ; 12. és 13. fel nem ismert használatra való szerszámok ; 14. mérleg. Az egész súlya $203\frac{3}{4}$ #.

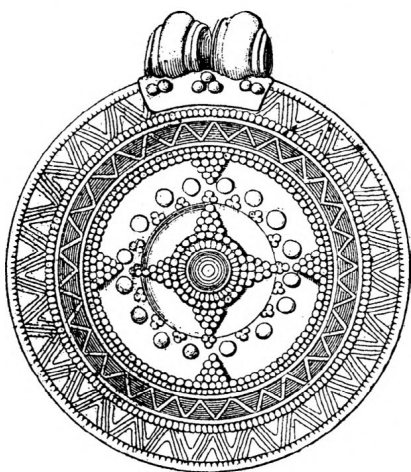
II. Függő. Arany. Gömbölyű sodrony, szívalakúan meghajtva, vastagodó végei állatfejeket képeznek ; durva munka (l. 129. sz. rajz).

III. Egy arany-karperecznek vége állatfejjel, gránátszemmel rakott munka. Hossza 0.042 m. (l. 130. sz. rajz).

IV. Gyűrű 11 db. Arany. Lemezből verve s összeforrasztva. Gyöngy-sort képez, mind egyforma. Átmérőjük 0·031 m. (l. 131. sz. rajz).

V. Karika 13 db. Arany, vert munka, 0·01 m. széles, kívül-belül gyöngyszegély. Átmérője 0·035 m. (l. 132. sz. rajz).

VI. Bulla. Arany. Vastag korong, melyre felül dupla fül van ráforrasztva, közepén gránátkő, kettős gyöngykeretben, melyből négy pyramis alakú gyöngyözet szögellik. Domború karika környezi, melynek tetején gránátkövek, alján gyöngysorozat s négy háromszögű kiszögellés van. A bulla lapján egy karika fut háromszögű rekeszgránátokkal, e körül gyöngysor; a szélső karika háromszögű ciselirozással ékes, belül gyöngysorokkal szegélyeztetik. Átmérője a füllel együtt 0·74 m. Súlya 114·3 gr. (l. 133. sz. rajz).

133. sz. Aranybulla a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban. Hampel i. m. XV. tábla 5. sz. után.

VII. Övrészlet. Arany. Vert munka. Két szélén zsinór keresztül húzásra szolgáló csatorna. A középső részén négyszögletes keretben álló idomtalan férfialak¹ (l. 134. sz. rajz).

Ezen huszonnyolcz tárgyon kívül, mely az 1884-iki ötvösmű-kiállításunkon közszemlére ki volt téve, tizennégy nagy aranyérem jutott még a bécsi cs. és kir. régiséggyűjteménybe az első szilágy-somlyói kincsleletből (l. 135—141. sz. rajz), jelesen három Maximianus Hercules (l. 141. sz. rajz), az egyiknek hátlapján Pacatores Gentium; két Constantinus, az egyiknek hátlapján Gloria Romanorum (l. 135., 135a sz. rajz); egy Valentinianus)-(

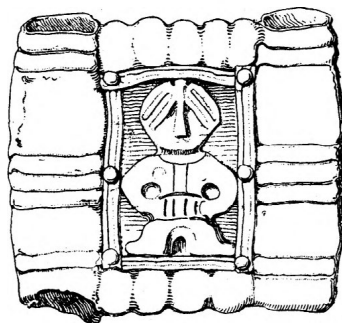
Victoria DDD NNN Augustorum; egy Valens, D. N. Valens Victor semper Augustus (136., 136a sz. rajz); egy másik Pietas DDD NNN Augustorum (l. 138. sz. rajz), meg három különböző veretű Valens Gloria Romanorum (l. 137., 137a, 139. sz. rajz) és egy Gratianus szintén Gloria Romanorum köriratú hátlappal (l. 140. sz. rajz). Mind a tizennégy, nagysága következtében egyetlennek (unicum) nevezhető aranyérem füllel van ellátva, hogy ruhadíszül szolgálhasson; hét közülök azonkívül zég-zugos rekesz-ötvösmű keretbe foglaltatik, mely befoglalt gránátokkal díszes volt, ezek azonban kiestek s elveszttek, csak az egyik Maximianus érmen maradtak meg teljes épségben.

Ezen érmekek, melyek hátlapjaikon Rómának dicsőségét, győzelmeit, békés jó indulatát és hatalmát hirdetik, minden valószínűség szerint ajándékkép kerültek egy Erdélyben és szomszédságában tanyázó barbár fejedelem birtokába, mert a rómaiak, a mint a hanyatló kor íróitól tudjuk,

¹ A magyar ötvösmű-kiállítási lajstrom 66. s köv. lap.

a félelmes szomszéd barbárok fejedelmeinek, kik hol szövetségeseik, hol zsoldosaik, hol ellenségeik voltak, szívesen küldtek újévi ajándékokat (strena), sőt hivatalnoki fizetés cím alatt rendes adót is fizettek nekik. Ily úton kerülhettek ezen érmek is Szilágy-Somlyóra, hol azóta, hogy Aurelianus 270-ben Erdélyből visszavonta a római sereget és gyarmatosokat, a nyugati góthok tanyáztak, kik a kivonult rómaiak helyébe léptek és szlávok által műveltették földjeiket.

A kincs az érmek tanúsága szerint Valentinianus, Valens és Gratianus császárok idejéből való, kik a góthokkal többször háboruba keveredtek, mert ezen germán barbárok ismételve betörték a római birodalomba, hol szárazon, hol tengeren. Valensnek sikerült ugyan kétes győzelmet aratni felettök, melynek következtében békét kötött velök 367-ben, ugyanazon évben, melyben Gratianust társcsászárnak fogadta fel, nem lehetetlen tehát, hogy ezen kincs is ez alkalommal jutott góth földre, mert a dísláncz nézetünk szerint római ötvösműhelyben készült. Hampel a csónakban ülő evező legény ügyetlen alakításából barbár műhelyre következtet ugyan, de a IV. század végén a római műiparosok ott, hol nem volt előtök utánoszható régibb compositio emberi alakot már alig tudtak tisztességesen rajzolni vagy mintázni. A láncz eredetére nézve döntőnek hisszük azon körülményt, hogy az egyik karikán római parazonium, nem pedig germán spatha vagy scramasax csüng római hadjellel együtt. Ha ezen láncz barbár munka volna,

134. sz. Arany-övrészlet a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. muzeumban. Hampel i. m. XV. tábla 6. sz. után.

a felaggatott mezőgazdasági, halászati, kertészeti s műipari szerszámokból csakugyan rekonstruálhatnók a góth civilisatio képét a IV. század végén; ezek azonban a római kulturára emlékeztetnek, nem a germánokéra. Csak az övrészlet idomtalan barbár-mű, a bulla pedig s az érmek keretei és fülei úgy mint a gyűrűk és karikák classicus technikáról tanuskodnak ugyan, de góth ízlésről. Római provincialis ötvösök, kik vagy mint hadifoglyok, vagy mint kalandorok kerültek a góthok közé, vagy a pontusi városokból vándoroltak hozzájuk, készíthették ezeket. Tudjuk, hogy a barbár fejedelmek udvaránál sokszor fordultak meg római polgárok, egy emberöltővel később Priscus Rhetor is találkozik ilyenekkel Attila udvarában.

Hogy a keretek és fülek s ennek következtében a hasantechnikájú bulla is nem készülhettek a római városokban, azt főleg azért állíthatjuk, mivel a gránátos rekeszötvösműnek egy példányát sem tudjuk eddigelé római sírokból kimutatni; ellenben a germán népek sírjaiban és kincseik közt a frankok- és alemannokéban Francia- és Németországban, az angol-szászokéban Angolhonban, a visigóthok guarrazári koronáin, a longobard

kincseken Monzában és sok magyarországi leletnél ezen díszítési mód gyakran fordul elő.

Azon körülmény továbbá, hogy a fülek háromszögű gömbözzettel vannak forrasztva az érmekekhez s ezen gömbözzet az egyik Valens-érmén¹ (l. 138. számú rajz) elfedi a császár fejének felső részét, sőt az arcba is belenyúl, s ez egy másik érmen² kisebb arányban ismétlődik (l. 139. számú rajz), mi a római ízlést bántotta volna, és hogy a keretek közül néhány

135. sz. Constantius junior aranymedaillonjának előlapja, a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban, Hampel i. m. XVI. tábla után.

halavány erdélyi aranyból (a hogy az ezüsstel vegyülve terem az erdélyi bányákban) készült, csakugyan bizonyosságul szolgálhat a helybeli eredetről.

Ezen nevezetes kincs, a mint már említők, a bécsi császári régiségtárba került, ott azonban nem maradt együtt; ott t. i. a régiségek, hol aesthetikai szempontból, hol tárgyak szerint állítatnak fel, a nagy császári érmekek pedig beosztották az éremtárba, mindegyiket azon császár éremsorozatának élére, a ki azt verette; e szerint csak azon

¹ Arneth «Gold- und Silbermonumente» XVI. tábla 14. sz.

² Ugyanott 18. sz.

táblákból nyerhetjük az egész kincsnek átnézetét, melyeket Steinbüchel 1827-ben rézbe metszetett, Arneth 1856-ban s utána Hampel 1894-ben kiadott.

A második szilágy-somlyói lelet.

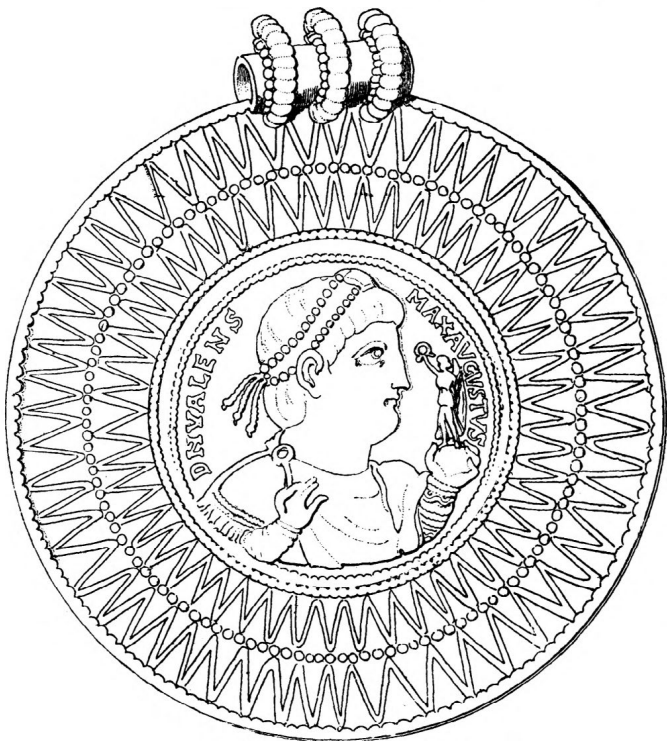
Azon telek, melynek szélén az első szilágy-somlyói kincs találtatott, a Teleszky-család birtokába került, kis ház is épült rajta, legújabb idők-

135a sz. Constantius junior aranymedaillonjának háti lapja, a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi es. és kir. udvari muzeumban. Hampel i. m. XVI. tábla után.

ben Pap Iván bérelte, s hogy a földnek némi hasznát vegye, burgonyát akart abba ültetni. Két oláh napszámos hozzá is fogott a munkához, s midőn 1889. nagyszombaton, ápril 20-án, estefelé itt ásott, másfél láb mélységben ráakadt a második itt elásott kincsre, mely az előbbinél változatosabb s a népvándorlási korszak, jelesen a visigóthok műiparára nézve tanulságosabb. A tárgyak mind egy rakáson feküdtek a földben; a szövet, melybe valószínűleg eredetileg be voltak göngyölve, másfélezer év alatt nyomtalanul elmállott, a föld rátapadt a régiségekre, melyeken helyenként mészkéreg is formálódott, úgy, hogy a találók rá nem ismertek az aranyékszerekre s azokat tekintetbe sem vették, hanem egyszerűen

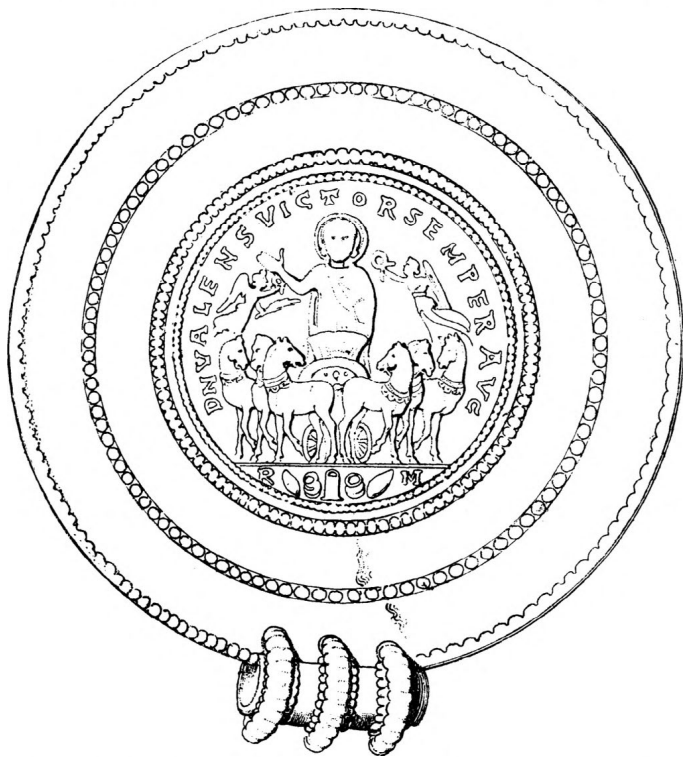
kihányták. A munkaadó is odajött, meg is nézte a leletet, de ő sem sejtette becsét, egy darabot zsebre dugott, hogy azt otthon megvizsgálja, csak hogy zsebe lyukas lévén, elvesztette a magához vett darabot. A mint beesteledett, az egyik napszámos, Olteán János, hazavitte a kincset kötényében, megmosta a Kraszna vizében, de másnap husvétvasárnap lévén, csak este mutatta meg a talált tárgyakat egy úrnak, kinél előbb napszámban dolgozott. Ez báró Orbán Balázs képviselőt, ki éppen akkor, a követválasztási mozgalmakban résztveendő, Somlyón időzött, meghívta

136. sz. Valens aranyedaillonjának előlapja, a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban. Hampel i. m. XVII. tábla után.

házához, hogy a leletet megszemlélje és megbecsülje. Báró Orbán felismervén a kincsnek úgy anyagi, mint tudományos becsét, mindjárt írt a N. Muzeum igazgatójának Budapestre: intézkedjék, hogy a lelet el ne kallódjék. Pulszky a levél vételével tüstént Somlyóra sietett, hol szerdán megérkezve azt találta, hogy Gencsy Sándor, a polgármester, már rátette kezét a kincstre, melyet, a mint annak híre futamodott s ő azt kerestette, a találók maguk szolgáltatott ki neki; ő azt üvegszekrényben a városházán ki is állította; a lelhelyen tovább is kutatott s ez alkalommal még néhány töredéket talált, nem messze a kincs helyétől pedig egy csontvázat, melynek sem koponyája, sem mellékletei nem voltak.

A kincs huszonnégy nagyobb darabból és négy töredékből áll, jelesen hét pár különböző nagyságú, de alakra és technikára nézve egymáshoz tökéletesen hasonló női arany-ruhakapocsból, melyek mind ezüsttel bélelték s arany lemezkeretekbe rakott gránátkövekkel díszítettek; továbbá egy választékos tömör aranyból készült, szintén gránátokkal kirakott ugyanoly alakú kisebb fibulából. Szintén tiszta aranyból készült egy ruhakapocs-pár, melynek főbb részét fekvő oroszlán képezi, továbbá egy rendkívüli nagyságú férfiöltözetre való fibula, egy pár csésze-forma,

1364 sz. Valens aranymedaillonjának háti lapja a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban. Hampel i. m. XVII. tábla után.

ágaskodó trébelt oroszlánokkal és gránátokkal ékes nagyobb nőiruha-kapocs, végre két egymásnak stylben és alakban teljesen megfelelő nagyobb és egy kisebb aranycsésze, mind gránáttal díszítve. Egy bő karperecz, három kisebb csonka dísz tárgy, mely később egyik fibulapár fejdíszének bizonyult, s egy állatfő gránátszemekkel, valószínűleg karperecz vége, egészítik ki a kincsleletet.

Miután a két kincset ugyanazon telken, egymásnak szomszédságában rejtették el azok, kik azt elásták, ebből bátran következtetjük, hogy ezek egymást egészítik ki s egymáshoz tartoznak, tehát egykorúak. Alig lehet képzelni, hogy két különböző személy különböző alkalommal ugyanazon

helyet választotta volna ki kincseinek rejtékhelyéül. Ehhez járul még a technikának azonossága is, mely az első lelet aranybullája és Maximianus császár érmének keretén és a második lelet főbb fibuláinak dísze közt a gránátok rekesztötvösségi foglalásában szembetűnik. Ez szomszéd sírok mellékleteinél is bizonyítaná a sírok egykorúságát. Mind a két szilágy-somlyói aranyelet azonban nem is sírlelet, hanem elásott kincs. Ezt mutatják úgy a csontvázak hiánya, mint a leleteknek egymáshoz hasonló

137. sz. Valens aranymedaillonjának előlapja, a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban. Hampel i. m. XVIII. tábla ulán.

tömeges tárgyai: az elsőnél a bulla mellett tizennégy császárérem, melyeket úgy láttak el füllel és kerettel, hogy azokat mellre akasztott phaleráknak, a férföltözet ezen jelentékeny díszének lehessen használni; a másodiknál pedig hét ugyanazon divatú nőruhakapocs-pár. Férfisírleletnél nem hiányoznak a kard és az öv, nőinél a fülbevalók, nyaklánczok, gyűrűk és karpereczek. Ezek ugyan bizonyosan megvoltak a fejedelmi kincstárban, melyből a lelt tárgyak kerültek, úgy mint számosabb aranyedények is, meglehet tehát, hogy ezeket egy harmadik helyütt rejtették el, a hol most is nyugosznak, míg valamely szerencsés körülmény esetlegesen feltalál-

lásukra alkalmat szolgáltat, mert közel álló föltevés a kincs különböző helyeken való elásatásának megfejtésére, hogy annak legalább egy részét meg akarták menteni, hogyha a másik esetleg feltaláltatnék.

Kincseket csak nagy veszély idején szoktak elrejtetni, nehogy az ellenség kezeibe kerüljenek, ki a tulajdonjogot nem tiszteli s minden becsest zsákmányul elrabol. Ily veszély fenyegette a góthokat Erdélyben a 375-ik évben, midőn Valens császár uralkodása idejében a húnok Balambér királyuk alatt, miután az ostrogóthokat a Dniester (Borysthenes)

137a sz. Valens aranymedaillonjának háti lapja, a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban. Hampel i. m. XVIII. tábla után.

partjain legyőzték s meghódították, most a visigóthoknak estek s azok országába beütöttek. A nép zöme nem bizott az ellenállhatás lehetőségében és Fritigern és Alamir vezénylete alatt Ulfilas püspök kíséretében az Al-Dunához sietett s követeket küldött a császárhoz, engedje meg, hogy a dunántúli részekben telepedhessék le. Királyuk azonban, Athanarik, nem akarta elhagyni szülőföldjét, elrejtette kincseit a húnok elől, de végre 380-ban ő is Konstantinápolyba menekült. Neki tulajdonítják a petreosz-szai nagy aranykincset, melyet 1837-ben Moldvában az isztriczi hegyoldalon találtak. Ennek fenmaradt része is, — mert körülbelül fele

elkallódott — még mindig húsz kilogrammot nyom s most Bukarestben őriztetik. Valószínű, hogy a király példáját más goth főember is utánozta, midőn hazáját elhagyta, kincseit a húnok kapzsisága elől a földbe ásta el a Magura tövében, azon reményben, hogy azokat valaha mégis felszedheti. Csakhogy a tudomány szerencséjére ez nem történt meg, s a véletlenül napfényre jutott kincsek most a barbárok kulturájáról, a visigóthok ízléséről s azon kor műiparáról tesznek tanúságot.

A szilágy-somlyói második kincznek minden tárgyát, az egy karpereczet kivéve, jellemzi a gránátoknak rekesztövösmű általi foglalása. A gránátok néha egyenkint az arany-alaplemezből kiemelkedő részekbe foglaltak, úgy, hogy a rekesznek, mely az ékkő alakjához idomul, felső széle a gránát oldalára hajlíttatott, ezt azonban sokszor még kénkövet

138. sz. Valens aranymedallionja, a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban. Hampel i. m. XIX. tábla után.

tartalmazó anyag által a rekeszbe erősítették, sokszor pedig soronként, mintegy szalagot alakítva, állították össze, míg gyűrűkben s melldíszekben a gránátok symmetrikus csoportosítása korongot formál. Ilyenkor világos, hogy az ékköveket a rekeszek formájára kellett csiszolni, mi nagy technikai ügyességről tanuskodik. A ki azonban Indiában vagy Konstantinápolyban az Achmedie-mecset előcsarnokában a keleti kőcsiszoló sorát látta, kik az ékköveket a legmesterségesebb alakokra a legnagyobb türelemmel a legegyszerűbb szerszámokkal csiszolják, nem fog csodálkozni a somlyói kincs ékköveinek szabatos alakításán. Sokszor azt találjuk, hogy a rekeszek aljára még különösen kifényesített s rovátkolt lemezt tettek a gránátok alá, hogy ezáltal fényöket növeljék.

B. Sacken és Kenner azt tartják, hogy ezen technikát a byzanczi fényűzés ápolta, ellenben gróf Lasteyrie Ferdinánd leírván a guarrazári

kincset, a visigóth királyok azon koronáit, melyek közül nyolcz a Cluny-muzeumban Párisban, kettő Madridban őriztetik, vizsgálatának eredményét a következő szavakba foglalja :

«Benső meggyőződéseim szerint a rekesztövösség, *mely vörös üveggel díszíti munkáit*, mindenütt kizárólag germán eredetű népek által gyakoroltatott. Nálunk (Franciaországban) a frankok által, kik az első Merovingekkel jöttek, Angolországban a hódító angolszászok, Svájcban a burgundok, Olaszországban a góthok és longobardok által. Ehhez még hozzáadom, hogy ezen műipar mindezen országokban, melyeket említék, eredetileg nem ott helyben fejlődött ki, de a hódító népek által hozatott be.»

Meg kell itt jegyeznem, hogy az írók többsége, kik ezen műipart említik, vegyesen hol gránátról, hol vörös üvegről szól (*verroterie cloison-*

139. sz. Valens aranymedaillonja, a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban. Hampel i. m. 26. l. után.

née, decoration de verre rouge cloisonné), mert nem tette fel a germán barbárokról, hogy ötvösműveiket keleti gránátokkal, almandinokkal, tehát drágakövekkel díszítették volna.

Valahányszor azonban az ily műveket alaposan megvizsgálták, mindig kislült, hogy a vörös díszítések csakugyan nemes, úgynevezett syriai gránátok, vagyis almandinok, melyeket Dsejpur tartományban Indiában bányásznak. (Az ottani radsa bányaigazgatója sokáig Telléry hazánkfia volt.) Arneth a bakodi lelet gyönyörű almandinjait csak akkor ismerte fel drágaköveknek, midőn azokat Hoernes által megvizsgáltatta, de későbbi leleteknél ismét vörös üvegről szól, úgy mint Lasteyrie, midőn a guarazári koronákról értekezik. De Linas a Childerik-féle sírleletnél vegyesen hol üveget, hol gránátokat említ, de megjegyzi, hogy ez utóljára mindegy, minthogy az üveg és a drágakő laposan csiszolva s aranyrekeszekbe foglalva annyira hasonlítanak egymáshoz, hogy azokat csak szakember

tudná megkülönböztetni. Mindez felköltötte figyelmemet, s azon számos vörös díszeket vizsgálva és vizsgáltatva, melyek a M. N. Muzeumban őriztetnek, egyet sem találtam köztök, mely üveg lett volna. A légnek befolyása t. i. sok századon keresztül mindig hat az üvegre s megtámadja felületét, holott a csiszolt almandinok felülete ma is oly síma és oly fényes, mint mikor a csiszoló kezéből kikerültek, míg a melléjük foglalt üvegpaszták mindig az élegülés jeleit hordják magukon.

Magam is, — így ír Pulszky Ferencz akadémiai értekezésében, — néhány év előtt kiadott akadémiai értekezésemben, irodalmi elődeim után indulva, a laposan csiszolt gránátokat, melyekhez hozzáférni nehéz, üvegnek tartottam, de később meggyőződtem, hogy az aczél ezeket sem fogja, hogy tehát csakugyan alapanyaguk a kova. Lindenschmit is oly ékszereket

140. sz. Gratianus aranymedaillonja, a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban. Hampel i. m. XIX. tábla után.

írván le, melyeket megvizsgálni alkalmá volt, nem szól soha üvegről, hanem mindig drágaköveket, almandint említ. Csak ott szól ő is üvegről, hol más írókra hivatkozik, oly tárgyaknál, melyek kezein nem mentek keresztül.

Tischler Ottó, königsbergi tanár, ki az üveg és a zománcz kérdését tűzte ki tudományos kutatásainak egyik fő céljául, arra alapítva kísérleteit, hogy a gránát nagyobb sugártöréssel bír, mint az üveg, olyan optikai készüléket állított össze, melylyel a sugártörést megmérheti és számos kísérlet következtében kimutatja, hogy a népvándorlási kincsekben előforduló átlátszó vörös rekesztmények mindig ékkövek, gránátok, soha sem üvegek.

Ezek szerint a germán népek ékszereinek ezen díszkövei mind keleti ékkövek, melyeket az ékszerészek, hogyha azok biborszínűek,

vagyis ha vörösségök kékbe játszik, syriai gránátoknak, ha tüzesen sötét-vörösek, almandinoknak neveznek, jácintoknak pedig, ha vörös színök inkább barnába megy át. Mindezen ékköveknek hazája India, honnan a rómaiak nemes ékköveik legnagyobb részét kereskedés útján vették. Lindenschmit egyébiránt (Handbuch 431. l.) a csiszolt ékköbeteleteket ezen kor aranyékszerein egész új jelenségnek tartja a germán sírleteknél. «Ha az arany- és bronzdísztárgyakon a borostyánkő, elefántcsont, korall és színes paszta általi díszítés már a legrégebb időkben is előfordul, s a beolvasztott tarka zománcz csak a római korban jó Európában általános használatba, a csiszolt ékkövek betétele, a mi felette számos példányon fordul elő, sajátágos bizonyossága a római s byzanci kereskedelem terjedésének az V. század óta. Ezen fényes színes díszkövek hol mint idegen ékszerek állománya hoztak be, hol pedig mint önmagukban feldolgozható árucikkek, s az itt készült ékszereken nemcsak a nők gyűrűinél és ruhakapcsainál, de a férfiak öveinél, fegyvereinél és lószerszámainál is különösen kedvelt díszítésnek használtattak fel. Míg azonban ezen csiszolt ékkövek az V. században csak a királyi sírok ékszerei közt fénylenek, a VI. és VII. században minden germán törzsöknél főleg mint női ruhakapcsoknak díszítései fordulnak elő, még pedig inkább a korong- és állat-fibulákon, mint a hosszú kapocs-fibulákon (Spangenfibel).» Szerinte az ékkövek ezen ruhakapcsokon túlnyomóan egyenként fordulnak elő, csak kevés példányon sorban vagy három-négy darabból álló csoportokban a kapocs nyakán vagy a test szögein s a fej kiálló gombjain. Ezen gránátok alakja hol a kör, hol a négyszög és hatszög, ritkán a háromszög, a körszelvény; a mesterségesebb alakok ritkábbak.

Az ily keleti ékkövek származására nézve Kedrenos, egy késő byzanci történétíró, felhoz egy érdekes adatot. Elbeszéli, hogy Constantinus császár alatt Metrodorus görög bölcsele, ki sok évet töltött Indiában s az ottani lakókat malomépítésre tanította, sok drága ékkövet hozott magával és azokat oda ajándékozta a császárnak. Az elbeszélés szerint ő ezeket részint az indiai templomokból lopta, részint egy ottani király megbízásából hozta, mint oly ajándékot, melyet a császárnak adjon át. De Metrodorus eltitkolta ezt s a maga nevében ajánlta a kincset Constantinusnak, panaszkodva, hogy a perzsa király annak egy részét elkobozta. A császár meg is fenyegette a perzsa királyt, ki azonban a kincseket nem adta ki. Constantinus egyébiránt az ékköveket

141. sz. Maximianus Hercules aranymedaillonja a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban, Hampel i. m. 23. l. után.

ruhakapcsokba s egyéb ékszerekbe foglaltatta s ajándécul a Duna másik partján tanyázó népek fejedelmeinek küldte meg ezzel a felirattal: «Legyen a legkülönbé», miből aztán ott vészteljes harcok keletkeztek.

Ámbár a sok századdal későbbi történetírónak, ki nem említi a kútfőt, melyből ezen adatot merítette, nagy hitelt nem adhatunk, mesés elbeszélésében mégis két tényt hitelesnek vehetünk; az egyik az, hogy a görög kalandor drágaköveket hozott Indiából s azokat Constantinus császárnak ajándékozta és azért valószínűleg császári kitüntetésben részesült. Természetes, hogy az irigy udvari pletyka mindjárt ráfogta Metrodorusra, hogy ő ezen köveket a templomból lopta, vagy hogy ezek nem is voltak tulajdonai, hanem csak valamely ottani király által reá voltak bízva, hogy tisztelete jeléül a császárnak szolgáltassa át. Az ily gyanúsítások minden időben előfordulnak. A másik adat, melyet tényül elfogadhatunk az, hogy Constantinus császár a drágaköveket díszes ékszerekbe foglalva ajándécul küldte meg a Duna másik partján tanyázó népek fejedelmeinek, tehát a góthokéinak, kik, midőn Aurelianus Dáciából kivonta a római katonaságot, mindjárt elfoglalták Erdélyt és sokszor berontottak a római birodalomba. Constantinus idejében azonban többnyire békét tartottak, vagy azért, mert a császár őket egyszer megverte, különben ajándékokkal is kiengesztelte, vagy pedig mivel maguk is a hunoktól szorongatva, hol azokkal, hol más germán törzsekkel harcba keveredtek, mi azután az udvarnál az Eris-almára emlékeztető legenda keletkezésére adhatott alkalmat.

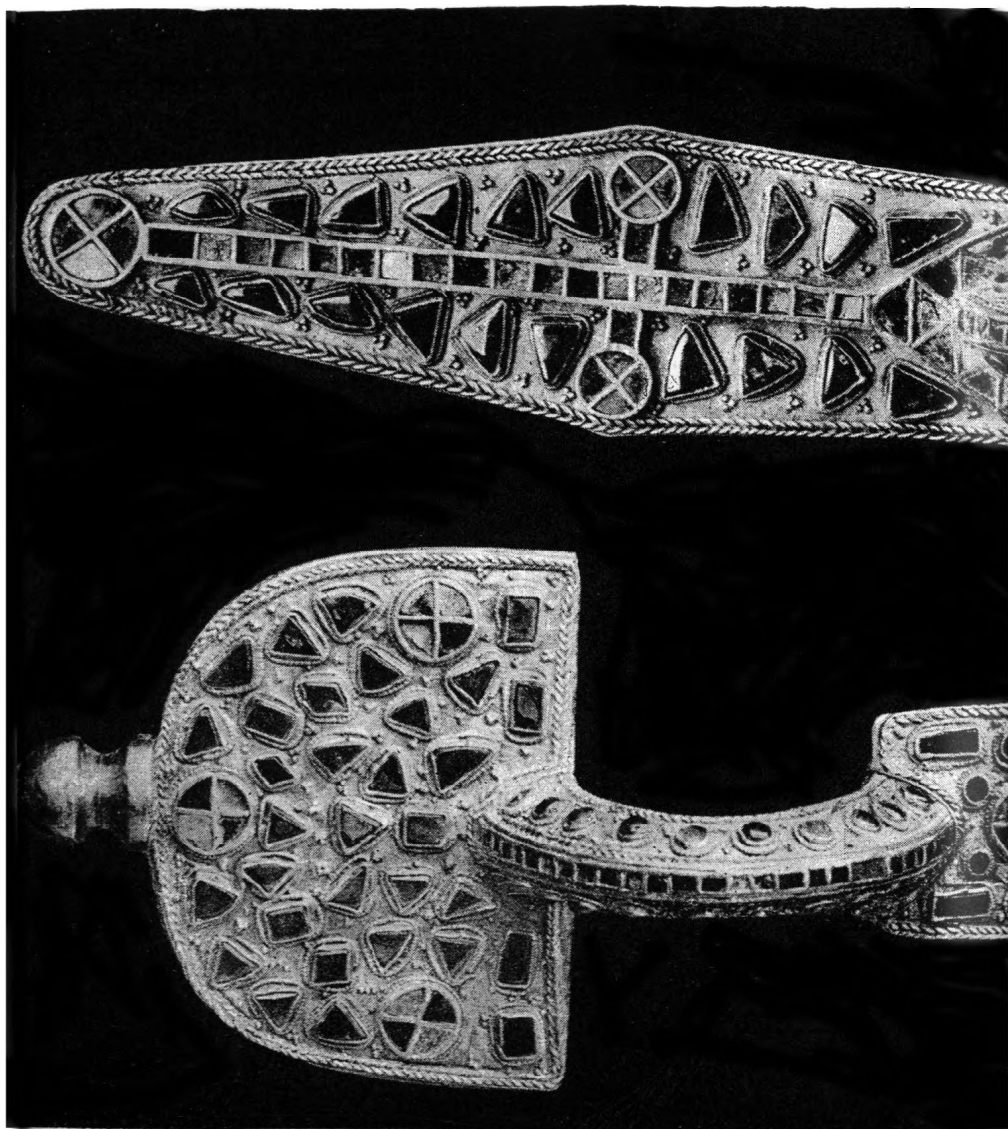
***

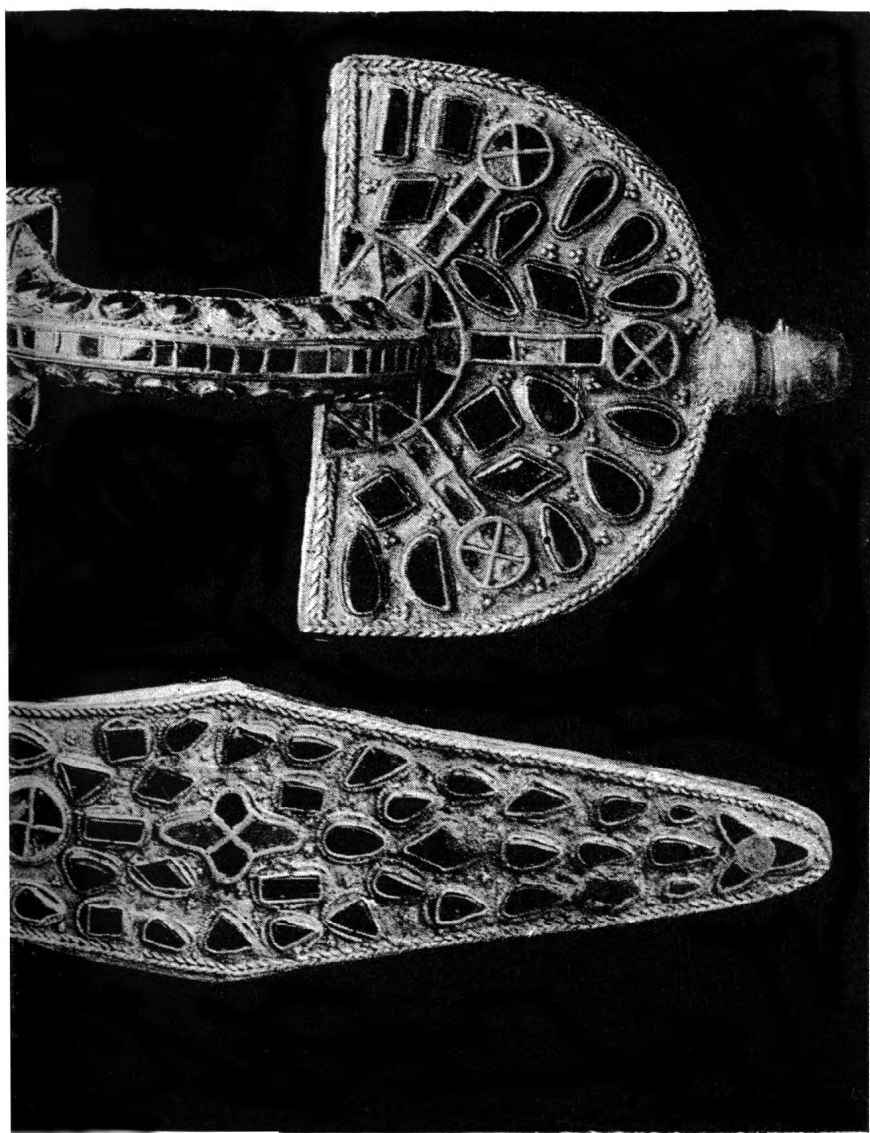
Lasteyrie azon meggyőződése, hogy a gránátok rekeszfoglalása kizárólag a germán eredetű népek műipara s általuk hozatott be Európába, nagy ellenzésre talált. Don José Amador de los Pios latino-byzanczinak nevezi ezen műipart és széles olvasottsággal és nagy hazafisággal igyekszik bebizonyítani, hogy a góth hódítók ezt a Spanyolországban talált hispano-latin lakosságtól vették át, csak hogy oly hispano-latin művet, melynél a visigóthok ideje előtt vörös ékkő-betétek rekeszötvösműben találtatnának, felmutatni nem volt képes, ez pedig többet bizonyított volna, mint mély tudományú okoskodása. Labarte is sokkal nagyobb művészetet és választékosabb stílt talált a gránát-rekeszművek némelyikében, különösen a Childerik király sírkincsében és a nálunk felásott s az 1868-iki párisi világtárlaton kiállított bakodi karpereczekben, sem hogy azokat barbár góth kezeknek tulajdoníthatta volna. Azt tartja tehát, hogy az ily ékszerek mind Byzanczban készültek s csak kereskedés, ajándék vagy rablás útján kerülhettek barbár földre. Állításának bebizonyítására azonban ily ékszerek ellenében, melyek mind germán sírokból kerültek ki, egyetlen egy byzanci műre sem képes utalni, mely ily technikával készült volna. De Linas pedig, a ki eddig legtüzetesebben foglalkozott a rekeszötvösmű-iparral, főleg az irodalom bizonyosságát hozza fel s azt hiszi, hogy az írónál említett drágaköves díszedé-

CIV. TÁBLA.

Aranyfibulák a szilágy-somlyói második kincsből, a M. N. Muzeumban.
Hampel i. m. XXII. tábla 8., 9., 10. és 11. sz. után.

nyek, pocula gemmata, vasa gemmata, χρυσέα λίθοκόλλητα nem jelentettek mást, mint rekeszötvösmű-technikát. Ezt azonban azok is, kik Lasteyrie nézetében osztoznak, bátran elfogadhatják; ők t. i. kizárólag a rekeszgránátdíszre szorítkoznak, mint a germán népek műstyljének képviselőjére, mit De Linas roppant apparatusa sem czáfol meg.

Nem akarjuk egyébiránt állítani, hogy ezen technika a germán népektől eredt volna, sőt ezt joggal kétségbe vonhatónak tartjuk; a tények eddig csak annyit mutatnak ki, hogy ezen, a IV. században terjedni kezdett s a Karolingok idejéig divatban maradt technika, nem Byzanczból hozatott be az új államokba, hanem a germán hódítók által.

De Linas azon kérdéssel hosszabban foglalkozik, holnét vehette eredetét a gránát-ékszerdísz, fel is hozza a wolfsheimi övrészletet vagy melldíszet a wiesbadeni muzeumban, melyet először Cohausen tett közzé, mint Európában legrégebbi ily gránátos rekeszötvösmű-ékszert, melynek hátlapjára Ardeshir (Babekan 230—240.) Sassanida király neve van vésve, mely e szerint a III. században készült. De Linas ennek nyomán Perzsiában a Sassanidák korában keresi ezen műstyl eredetét, mi Hampel József kutatásainak eredményével összevág, a ki a nagyszentmiklósi úgynevezett Attila kincséről írt jeles tanulmányában igen helyesen kimutatta, hogy a góthok s rokon germán népek a Fekete- és Azovi-tenger lakóinak mixhellén kulturájából, melyre a Sassanida művészet is befolyással volt, kölcsönözték műformáikat. A pétervári Eremitageban a scytha régiségek közt sok ily gránátos rekeszmű-ékszert talált, melyek még eddig kiadatlanok s melyeknek analogiái a magyarországi leletekben is gyakran fordulnak elő.

***

A somlyói fibulák közül tizenötnek alapformája azonos. Lindenschmit (Handbuch 427. l.) az úgynevezett kapocs-fibuláknak (Spangenfibern) előképeit azon, szerinte késő római ruhakapcsokban találja, melyek, habár ritkán, a császári uralkodás utolsó éveiből származó sírleletekben előfordulnak. Megjegyezi azonban, hogy ezeknek felülete a fibulanyakat köröző gyér aranydísz kivételével mindig síma, alsó része pedig egy hosszúra kinyújtott hatszög, kiemelkedő középbordával, ellentétben a merovingi fibulák dús díszítésével, melyek a fibula fejét, nyakát és testét elborítják.

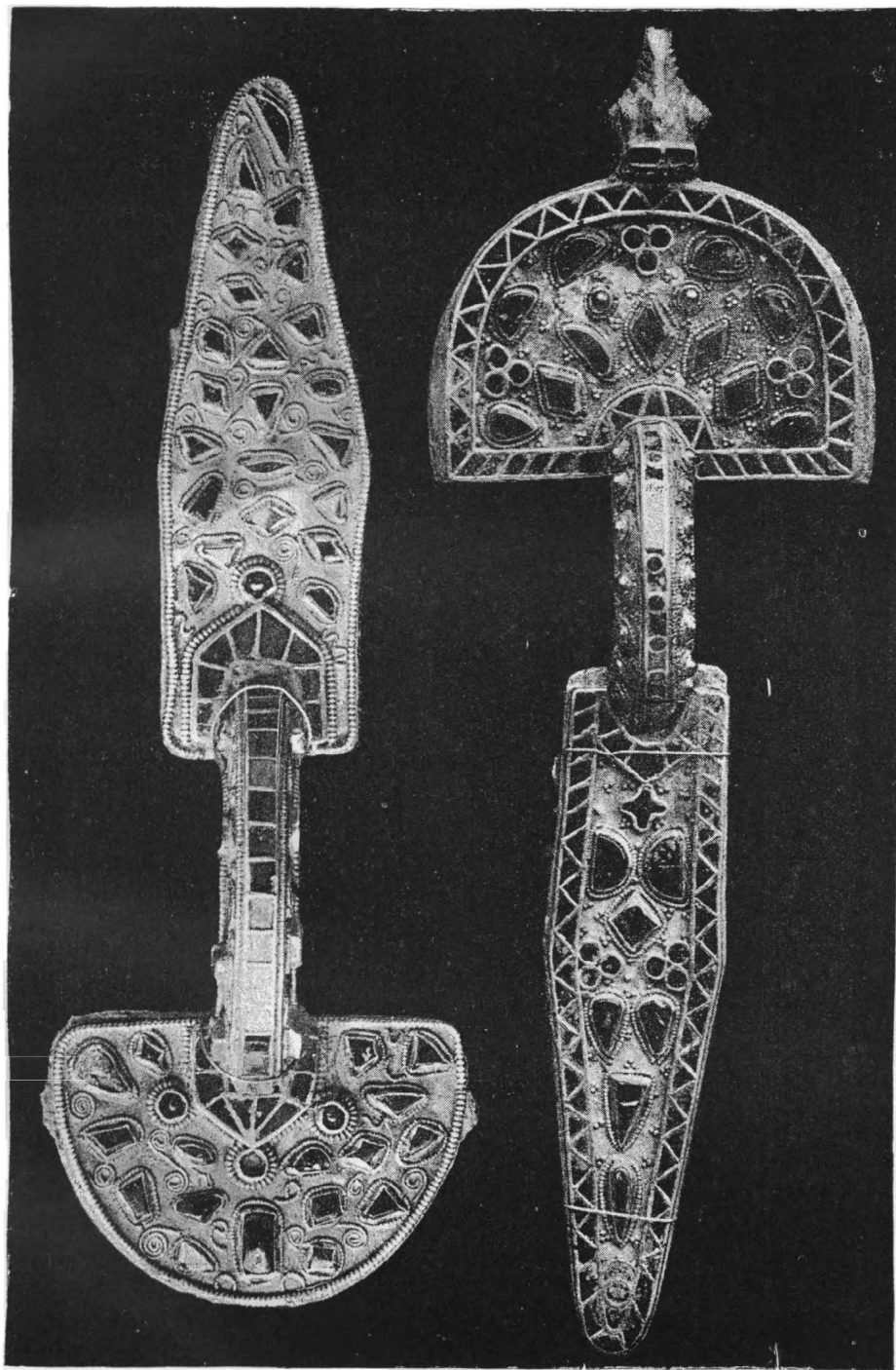
Kétséget nem szenved, hogy a somlyói fibulák alakja a Lindenschmit által említett ruhakapcsokkal a legszorosabb analogiát tanúsítja. Nálunk is előfordulnak az ily fibulák a bakodi és perjámosi leletben, a szabolcsi gyűjteményben és a zágrábi muzeumban, de soha római mellékletekkel. Cochet apát csak újabb frank sírokban talált ilyeneket Enoremeuben, Moreau Frigyes Carandában, Chantre a Kaukázusban, de ezek mind ezüstből valók; aranyból ilyen díszfibula eddig nem került elő sehol Közép-Európában, e tekintetben a somlyói arany-ruhakapcsok gránát-díszítményeikkel egyetlenek. Oroszországban azonban az ilyforma arany-

fibulákra is találunk analógiát; a herczeg Ouvaroff birtokában levő ruttkai ruhakapocs, melyet br. Baye is közzétett, hasonmása a somlyói fibuláknak. E szerint ezen alaknak eredetét is nem annyira délen és nyugaton, mint inkább keleten kell keresnünk.

Tizennégy közülök még azon tekintetben is sajátos, hogy ezüsttel bélelt, vagyis hogy ezüstalap különböző vastagságú aranylemezzel van borítva (plaque). Ezen technika szintén jellemzi a római császárság utolsó idejét s a népvándorláson keresztül fentartja magát a byzanci időkben is. De Linas azt hiszi, hogy a görög írók ezen kifejezése: *Κρυσοκόλληται* ezen technikára vonatkozik, melynek számos példányával találkozunk a N. Muzeum kincsei közt. Ilyen a Jankovich-féle fentemlített cicada kapocspár, egy késő római T-fibula oly ügyesen borítva arannyal, hogy csak alapos vizsgálat mutatta ki az ezüstalapot. A kúnágotai, a tóthi pusztai és a madarasi lelet övrészletei és díszítései és a csornai diadema mind így készültek, de ezeknél a bélés elkallódott, vagy a föld savai által elemésződött, csak néhány zöld folt, mely az aranylemezek hátlapján maradt meg, bizonyítja, hogy ezek is egy vastagabb alap borítékai. Az ilyen technikának legrégibb példányát nemrég láttam egy átutazó régiségárusnál, azon kelta ezüst-torques alakjában, melyet mindenütt aranylemez borított. Ezen nyakperez állítólag a Kaukazusból származik, a műáros Varsóban vette meg. Egyébiránt az ily technika gyakran használtatott már a régi időkben a római érmek meghamisítására (nummi subaerati), hol a két bélyegzett arany- vagy ezüstlemez közt rézlap rejlik, melyet az érmészek az érem lelkének neveznek.

Jellemző továbbá a szilágy-somlyói ruhakapcsoknál az arany-gömböcs-dísz. A parányi gömböcskéket vagy egyenként forrasztották az aranylemezhez, hogy ama tereket díszítsék, melyek a gránátok számára kiemelkedő rekeszek közt símán maradtak; hol háromszögben, hol kis háromszögű gúla-alakban csoportosították, néha rózsát is formáltak. Az egyik ruhakapcson, hol egyenként fordulnak elő, minden gömböcskét kis arany-sodrony vesz körül, mintegy ennek ágát formálva.

Ez a technika, mely a népvándorlás sok emlékét, különösen a fülbevalókat díszíti, tisztán római ékszereken alig fordul elő, ellenben az etrusk aranyékszereken már a legrégibb időkben bámulatos kifejlésben jelenik meg. Az aranygömböcsök oly kicsinyek, hogy alig tudjuk elképzelni, mikép lehetett azokat az aranylemezhez hozzáforrasztani, pedig az aranyművesek ezekkel változatos geometriai díszítéseket, sőt alakokat is állítottak elő. A népvándorlási gömböcsdíszítés nem oly változatos ugyan, mint az etrusk volt, de mégis nagy ügyességről tesz tanuságot, a meny-nyiben a gömböcskék minden tárgyon egyforma nagyságúak, s a háromszögek s dülények, melyeket velök alakítottak, tökéletesen szabályosak. Ezen gömböcs-háromszögekről már az első somlyói kincsleírásnál is megemlékeztünk, mint a népvándorlási emlékek egyik jellemző vonásáról;

Aranyfibulák a szilagy-somlyói második kincsből, a M. N. Muzeumban.
Hampel i. m. XXIII. tábla 12., 13., 14. és 15. sz. után.

itt csak azt jegyezzük meg, hogy ezen technika, mely a legnagyobb pontosságot, türelmet és figyelmet veszi igénybe, mai napig fentartotta magát az Athos-hegy monostoraiban, hol azon mikroszkopikus kidolgozású faragványok készülnek, melyek szent jeleneteket ábrázolnak s melyeket az ó-hitűek mint amuletteket (encolpium) a ruha alatt a mellen viselnek. Ezek néha arany- vagy ezüstkeretekbe foglalvák, s díszítésüket ugyanezen nemű gömböcsők alakítják, melyek az etrusk s később a népvándorlási ötvösségnél feltűnő szerepet játszanak.

***

A germán régiségek kézikönyvének tudós írója különös súlyt fektet azon jellemző körülményre is, hogy a germán ruhakapocs-párok mindegyike, még ha ugyanazon sírmezőből ásatott is ki, az alapidom megtartása mellett mindig különbözően van díszítve s ez által egyéni jelleggel bír, ellentétben a római, régebben pedig az etrusk gyáripar tömeges készítményeivel, melyeket a kereskedelem azonos alakban és azonos díszítésben mindenfelé kivitt, úgy, hogy némely tárgyak különböző országokban előforduló leleteknél tökéletesen megfelelnek egymásnak. Úgy látszik, hogy Lindenschmit ezen okból tartja azon ezüstből készült ruhakapcsokat is késő-rómaiaknak, melyek szerinte a merovingi fibuláknak legközelebbi előképei, s Francia-, Német- és Magyarországon, a horvátoknál, sőt a Kaukázusban is azonosak, ámbár ezek, még pedig például Carandán Franciaországban, késő népvándorlási sírokban találatnak. Mi az etrusk és római gyáripart, s készítményeinek bevitelét a barbár népek közé nem tagadjuk ugyan, de a gyári előállítását nem tartjuk elégségesnek a római vagy etrusk eredet bebizonyítására, mert a barbár népeknél is tekintetbe kell vennünk némely fegyvereknek és szerszámoknak gyári módra gyakorlott tömeges elkészítését, melyek különböző központokból közelebbre-távolabbra elterjedtek s bizonyos vidékeken divatossá váltak. Minthogy a szilágy-somlyói fibulákhoz hasonló ruhakapcsok, ideértve a gránátdísz, Oroszországban több helyütt találtattak, mi ezen alak eredetét nem Olaszországban, hanem Pontus és Meotis vidékén találjuk.

A szilágy-somlyói ruhakapcsoknál az alapforma a hét páros és egy külön fibulán szoros rokonságban áll egymással, de a díszítés csakugyan mindegyik párnál eltérő. A germán népek jellemének azon sajátága tehát, hogy az egyéniséget erősen kifejleszti, holott a latin népek inkább alárendelik magukat vezéreiknek és jobban szeretnek tömegesen, mint egyenkint szerepelni, itt is nyilatkozik a díszítések változatában.

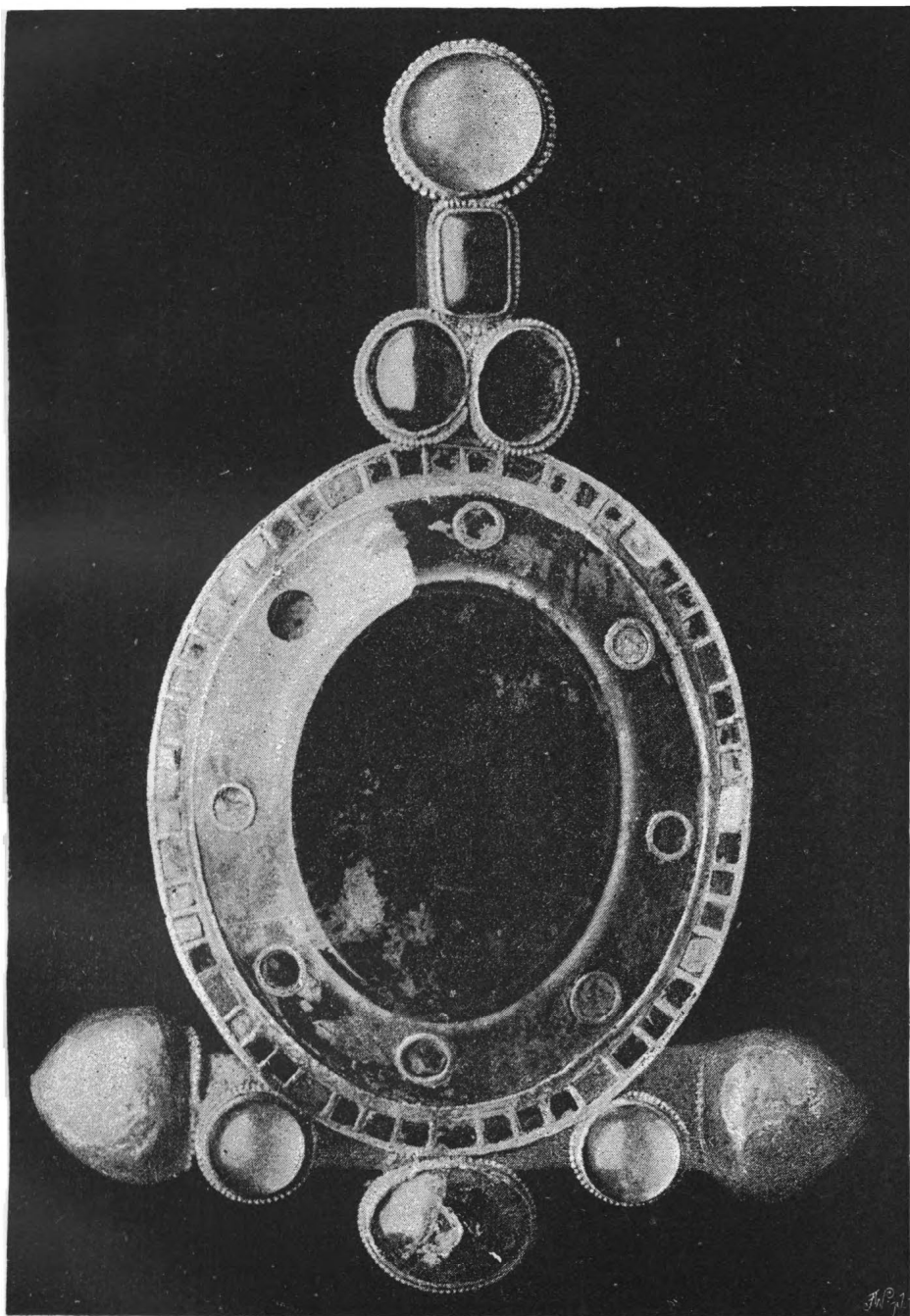
Ha a merovingi fibulák változatos díszítéseiben a barbár germánok műízlésének első jelenségeit el is ismerjük, mégis az ötvöstechnikára nézve nem hűnyhatunk szemet a bennök nyilatkozó classikus hagyományok befolyása előtt. A barbár ízlésű ruhakapcsok, fülbevalók és övdíszek munkája csaknem mindig a kéznek oly biztosságáról és átöröklött mesterfogásokról, oly nagy ügyességről tanuskodik, mely

csak századokon keresztül mesterről-mesterre átszállt műipar-gyakorlatnak lehet eredménye.

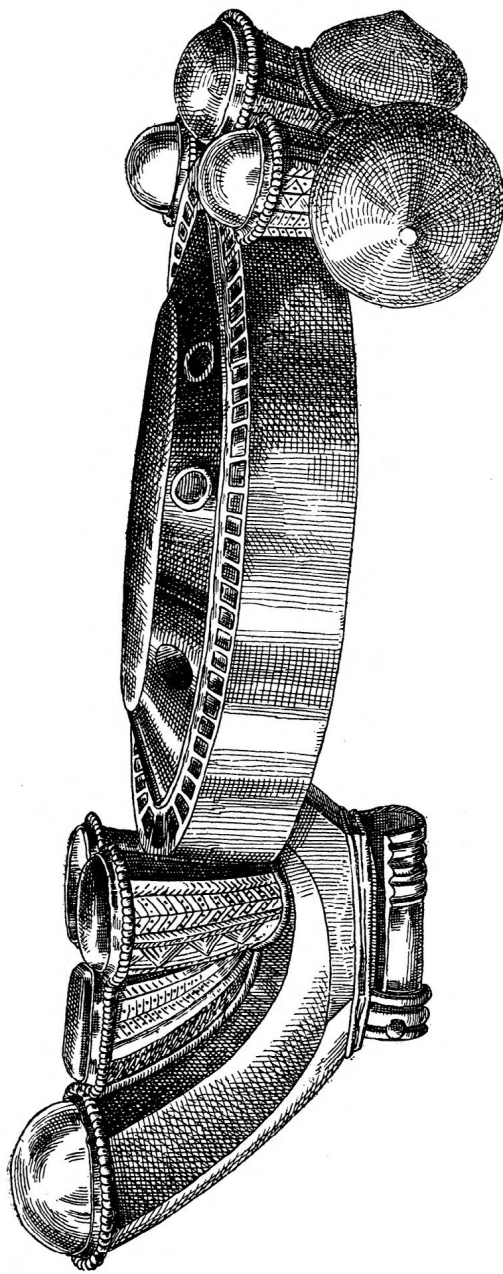
Felmerül tehát a kérdés: kik voltak azon ötvösök, kiknek ezen munkákat köszönhetjük? Az iparosoknak társadalmi állása mindig másodrendű volt, nem tartoztak a kormányzó osztályhoz, melyet a földbirtokos mellett a kereskedők, Rómában a szenátorok mellett a bankár-lovagok képeztek, míg az ipar a plebejusok, a felszabadult rabszolgák osztályrésze maradt. Az aranyműves azonban az iparosok közt első helyet foglalt el, mert az ötvösmesterséget már művészetnek vették, s a flórenczi czéhek közt egyrészt a festészek és szobrászok, másrészt a kardcsiszárok és vértkésztők mind az aranyműves czéhhez tartoztak. Azok, kik az őskorban testi hiba következtében harczképtelenek voltak, vagy — a vad népeknél még most is — nem mehettek ki vadászni, azok otthon a fegyvereket, és türelmet igénylő ékszereket készítették a törzs számára. A görög mythológiában az Olympus istenei közt Hephaistos sánta, törpék a kovács Telchinek, úgy a német pogány költeményekben is Vieland a kovács, ki a királyok és hősök számára készíti az ékszereket és csodafegyvereket, szintén sánta; a legdrágább ékszerek pedig a törpék művei. Meg is becsülték az ily munkákat annyira, hogy a régi mesékben a fejedelmek azok készítőit esetleg fogva tartották vagy megölték, nehogy másnak is hasonló csodaműveket készítsenek. Minos ily okból elzárja Daedalust, a syrakusai király pedig megsütteti Perillust saját művében, a bronzbikában. Ezen régi mesék ismétlődnek a népvándorlási korban. Eugippus Szent Szeverin életében megírja, hogy Gisa, a rúgiak germán királynője, fegyvereseivel elraboltatja a római gyarmatosokat egész csapatostól Noricumból s azokat saját birtokain telepíti le, hol velök úgy bánik, mintha rabszolgái volnának, az ötvösöket pedig királyi ékszerek készítésére szoros fogságban tartja, ezek aztán kezökbe kerítik a királyné gyermekfiát, ki őket meglátogatja, s azon fenyegetés által, hogy megölik, biztosítják felszabadulásukat. A szabad germán csak úgy, mint a mostani montenegrin vagy a puszták beduinja és minden pásztornép, lealázónak tartja a kézimunkát, legnemesebb foglalkozásnak a háborút, rablást és a vadászatot; csak a ki erre nem képes és a hadifoglyok és rabszolgák foglalkozhatnak iparral. Az erdélyi germán népeknél is római foglyok vagy a pontusi városokból odavetődött görög kalandorok s azoknak tanítványai készítették az ékszereket uraik műízlése szerint, a classikus világ technikájával.

Különös egyébiránt, hogy ámbár a második szilágy-somlyói kincs csaknem közvetlenül fölfedezése után biztos kézbe jutott, a felásánál is csak az aranyserlegek szenvedtek behorpasztást az első kapaütés által: a húsz ruhakapocs közül mégis csak egyetlen egy maradt ránk teljes épségben, félkörídomú fejének mind a három kiszökellő díszítésével, hátul pedig a tekercspálczikából kinyúló aranytűvel és ennek rekeszével. A nagy fejedelmi sardonix-fibulán hiányzik hátul a tű, aiul a három láncz, mely

Onyxkővel ékített aranyfibula szemköznézete a szilágy-somlyói második kincsből.
Hampel i. m. XXVI. tábla után.

A CVI. táblán közlött fibula oldalnézete, Hampel i. m. XXVII. tábla után.

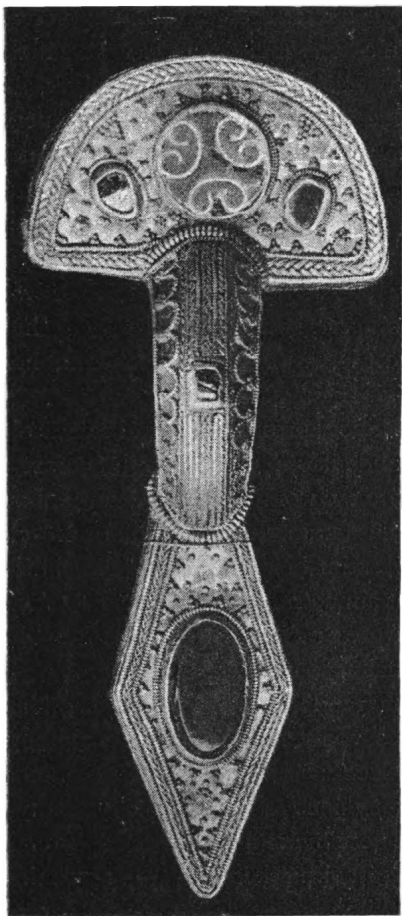

róla lecsüngött. Ugyanezt tapasztaljuk a csészeforma ruhakapocs-párnál, melyről szintén hiányzik úgy a tű, mint a lecsüngő két láncz, csak a fülek maradtak meg, melyekbe ezek be voltak akasztva. Az oroszlán-fibulapáron megvan ugyan a kiálló három gomb, de a tű hiányzik hátul s néhány díszkő, mely a foglalásból kiesett; a többiekben hol a gombok kallódtak el, hol az egész szerkezet, melyhez a tű hozzá volt kapcsolva, ez pedig már azon idő előtt történt, midőn a kincset elrejtették. A fibulákon észrevehetőek a kopás nyomai, látszik, hogy soká használatban voltak, de midőn elásattak, csak egy volt közülök használható. Sírleteknél ez nem ritka eset, mert a halotthoz sokszor temettek csonka ékszer, de kincsnél ezen körülményeknek nem tudjuk okát adni; feljegyezzük ugyan, de a magyarázattal adósak maradunk. Ezen körülmény nem került el a külföldi kutatók figyelmét sem, mert ez sírleteknél gyakori, de úgy magyarázzák, hogy a tű csuklón járt és vasból készült, tehát elrozsdásodva, a kiáztatásnál elkallódott. A mi fibuláinkon azonban a tű hol egyes, hol kettős ezüst-tekercsrudacsokból származott le, s ezek hol teljesen, hol részletben meg is maradtak, de a tű mégis hiányzik.

A népvándorlási barbár fejedelmek kincsei részint a római császárok ajándékaiból gyűltek össze, részint rablókalandjaik eredménye, részint nemzeti honi iparuknak terményei. Jornandés, a gótok chronistája, világosan említi, hogy «a gepidák Attila birodalmának feloszlása után, mint a húnok örökösei, nem kívántak egyebet a római imperiumtól, mint békét és szerződéssel biztosított évenkénti újévi ajándékot (*pacem et annua solemnium ut strenas amica pactione postulaverunt*), mire a császár szívesen ráállt s ezen nép mostanáig (530 körül) a megszokott ajándékot a római fejedelemtől elfogadja».

Hogy ez a népvándorlás kezdete óta rendszeren így történt, erről az akkori írók esetleg emlékeznek. Adófizetés volt ez voltaképen, csak hogy a római büszkeség ezt ajándék alakban fizette. Az első somlyói kincs túlnyomó részének ez az eredete; az aranyláncz s a tizennégy arany-medaiillon kétségtelen római munka, de ezeknek melldíszszé (*phalera*) való foglalása, a nehéz fülek és keretek a góthoknál készültek, — úgy mint a szép bulla is, melynek gránátdíszre oly feltűnő, — de ügyes ötvösök által. A gyűrűk azonban durvábbak és a négyszögű melldísz csakugyan idom-talan mű. A második somlyói leletben is pontusi görög műnek tartják a legszebb, egymásnak teljesen megfelelő fibula-párt (l. 142. sz. rajz). Feje félkorong idomú, melyből karcsú nyaka félkörben emelkedik ki és a dülénystestnek felső csúcsát fedi el, úgy hogy ez ötszöget képez. A fej és testet rovátkos sodrony közt finom, négy aranyszálból készült fonadék szegi be. A fejlemez közepéből sötétkék és zöld rekesz-zománczú korong emelkedik ki, melynek magas foglalását rovátkos sodrony és háromszögekbe csoportosított gömböcsök veszik alul körül; a fejlemez ilyformán két kisebb, gömböcske-csoportozatokkal díszes mezőre oszlik, melynek mindegyikéből egy-egy domborúan (*muglich, en cabochon*) csiszolt almandin magas

foglalatban emelkedik ki. A nyakat rovátkos sodronyszegély választja el úgy a fejtől, mint a testtől. A gerinczen négy rovátkos sodrony közt három aranszál-fonadékot látunk, a félkör tetején pedig egy négyszögű lapos almandint. A nyak két oldalát filigrán félkörök díszítik, melyek gömböcskékből készült rózsákból szöknek ki. A testet is hol háromszögbe,

142. sz. Aranyfibula a szilágysomlyói második kincs-
ből, a M. N. Muzeumban, Hampel i. m. XX. tábla
1. és 2. sz. után.

hol rózsaaalakba rakott gömböcskék díszítik, közepéből egy tojásdad nemes carneol emelkedik ki. A fej eredeti három gombja közül csak az egyik ruhakapcsan maradt meg a középső. Az egész ékszer hossza gombossal együtt 12.6 cm., legnagyobb szélessége 4.8 cm. Hátul az ezüstbélésnek legnagyobb része elkopott vagy elkallódott. Ezen fibula, mely alakjával inkább plastikai, mint ékköveivel festészeti hatást tesz, oly finom ízléssel készült, hogy classikus eredetét nem vehetjük kétségbe; az almandindíztés rajta oly szerény, hogy már ezáltal is elűt a germán ékszerektől, melyeken ez sokszor túltengő. Sőt ebben látjuk a jellemző különbséget a classikus és barbár műízlés közt, hogy annál az alakra, ennél a díszítésre fektették a fő súlyt. Ezen fibula alakja tipikus, ebből erednek egyrésről azon egyszerűbb ezüstfibulák, melyeket Lindenschmittel feljebb említettünk és melyek ezen kincsben tizenöt arany-díszpéldány által képviseltetnek; másrésről a Lindenschmit kézikönyvének XVI—XIX. tábláin előforduló merovingi fibulák.

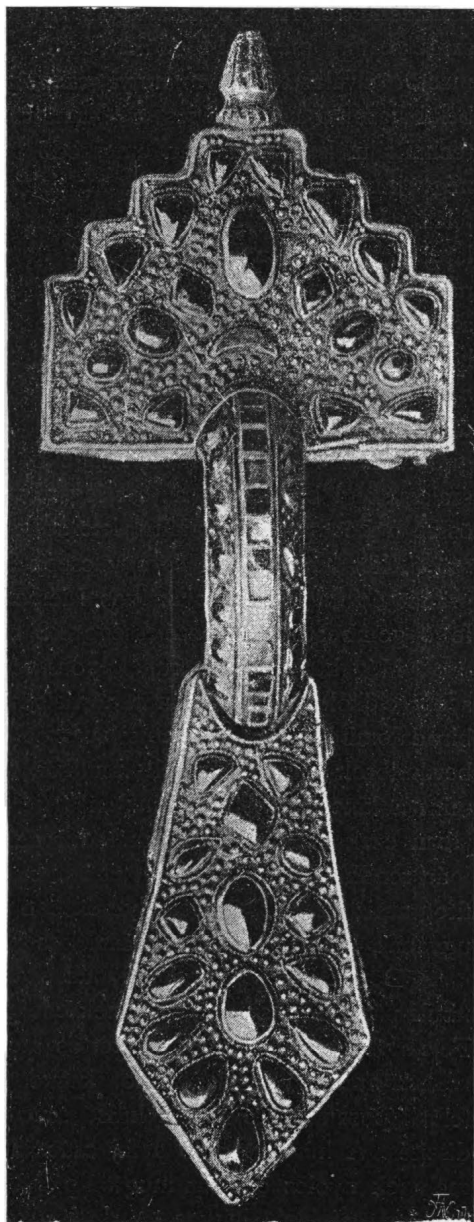
A szilágysomlyói csoport ilyenmű ruhakapcsainak feje, egyetlen egy párnak kivételével, félkorong, melyet félkörű

karcsú nyak kapcsol össze a keskeny hosszú-dülényű, illetőleg ötszögű testtel. Ez azonban különböző alakban nyúlik hosszant, oldalszögei néhány példányon elvesztették élöket, a test csupa csúcsban végződik, de az eredeti alak mindig felismerhető.

Fibulánk egyébiránt azáltal is nevezetes, hogy legrégibb példánya a rekesz-zománcznak, mely később a byzanci ékszereknél oly nevezetes szerepet játszik. Tilge Pál azonban, a híres udvari aranyműves Berlinben, azt találta, hogy a kész zománczot a rekesz alakjára csiszolták s hidegen foglalták abba.

Nem akarunk itt a zománczkérdés fejtegetésébe bocsátkozni és Labarte, De Linas, Bucher stb. nézeteit bírálat alá venni, csak annyit jegyzünk meg, hogy ennél régibb rekesz-zománcz eddig nem ismeretes, s hogy színei tompák és át nem látszók. Minthogy ezen ruhakapocs-párt nem tartjuk germán műnek, zománcza nem bizonyít De Linas állítása ellen semmit, hogy a népvándorlási germánok nem ismerték a zománczot; ezt azonban a szilágy-somlyói aranyserleg czáfolja meg, melyet alább ismertetünk.

Classikus technikáról, de germán ízlésről tanuskodik a 143. számú magános fibula. Ez nincs ezüsttel bélelve, tömör, de szintén halványaranyból készült, félkorong alakú fejjel, félkörbe hajlított nyakkal, hosszúra nyúló, éles szögben végződő testtel; az egész ékszer finom gyöngysor szegélyezi. Az aranyműves, ki ezt készítette, a fejtagfél korongját felül plastikai érzéssel kidolgozott sertésfővel két oldalvégén sasfejekkel díszítette, melyek a legválasztékosabb műízlésnek is megfelelők. Ezek régi mintáknak szerencsés utánzatai. Mind a három főnek szeme pasztával volt berakva, melynek színéről nem szólhatunk, mert ezek elélegültek; a disznófülei gránátból készültek. A fejlemez két oldalán három-három cseppalakú s egy-egy háromszögű gránát szimmetrikusan élénkíti a félkorongot, a közepén lévő két háromszögű s egy-négyszögű gránát pedig két mezőre osztja, melynek mindegyikében egy-egy kétfarkú, vastag, gránát szemű kígyó tekerődik; ezen dombormű meg sem közelíti a disznó- és sasfejek művészetét: a késői kor ötvöse nem ismert erre classikus mintát.

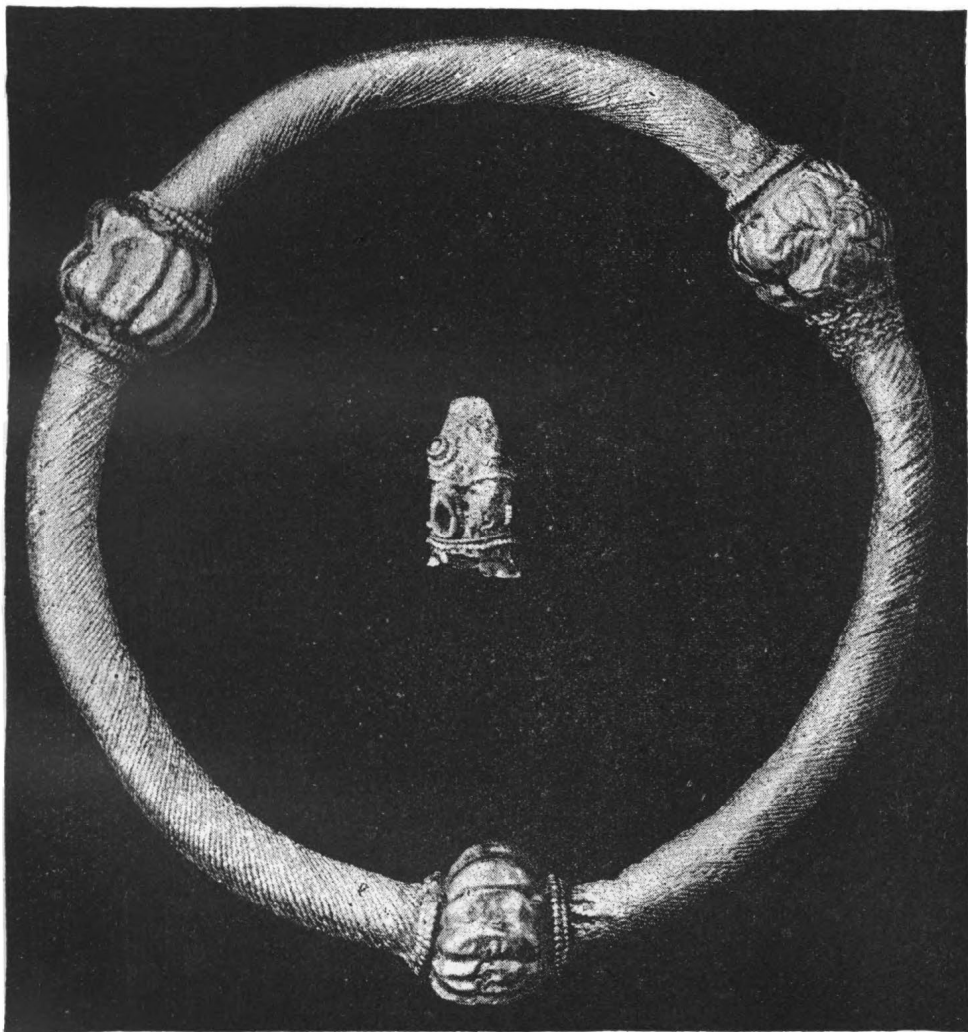
143. sz. Aranyfibula a szilágy-somlyói második kincsből, a M. N. Muzeumban. Hampel i. m. XX. tábla 3. és 4. sz. után.

Színhatásra tett fő súlyt az az aranyműves, ki a 144. számú két ruhakapcsot különös szorgalommal sajátságos, a classikus időtől eltérő műízléssel készíttette. A fej félkorongját lapos, erősen kiemelkedő ékkőszalaggal szegélyezte, mely 14 zöld ékkőből (smaragdból) és ezeket egymástól elválasztó ugyanannyi csiszolt gránátközből áll. Ezen szegélyen belül hasonló mesterséges, a gránátcsiszolásnak nagy tökélyét tanúsító technikájú, keresztalakban emelkedő lapos szalag választja a fejlap mezejét négy hosszas keskeny részre, melyeknek mindegyikéből a térnek megfelelő alakban domborúan csiszolt hosszúkás gránát emelkedik ki. Bámulatos mindezekben az ékkőmetsző ügyessége, ki a kellő alakokat a legnagyobb pontossággal csiszolta. A nyak gerinczét, laposra csiszolt zeg-zug alakban, arany-foglalványú, egymásba ékelt zöld paszta- és vörös gránát-háromszögekből alakított szalag díszíti, két rovátkos sodrony közt, míg a két oldalon öt-öt szabályos gránát-félgömböt és a szokásos gömböcsdíszítést látjuk. A nyulánk testet hasonló zeg-zugban egymást felváltó gránát és zöld paszta-háromszögekből alkotott, kimagaslóan emelkedett szalag szegi be. A hol a test legszélesebb, ott egy hasonló szalag köti össze a két szegélyt, miáltal két szűk mező támadt, melyet egy négyszögű, két háromszögű és egy cseppalakú, domborúan csiszolt kiemelkedő gránát élénkít. Ezen sajátságos ízléssel készült fibula hossza a fenmaradt felső gombostól 13·3, szélessége 4·3 cm.

Még három nagy ruhakapocs-pár tanuskodik oly finom technikáról s oly előkelő ízlésről, minőt a visigóthoknál alig tehetünk fel; ezek is a birodalomból, akár a pontusi városokból, akár Byzanczból, góth földre bevándorolt aranyművesek munkái, de a gránátdíszítések ugyanazok, mint a kincs többi tárgyain; más három fibula-pár ellenben, mely főalakjában ezekhez hasonló, sokkal durvább és ügyetlenebb az előbbieknél, már rendkívüli nagysága is jelzi a barbár ízlést, mely szereti gazdagságát fitogtatni; az ékkövek elhelyezésében hiányzik a symmetria, de a műstíly ugyanaz, mely az előbbi választékos fibulákat jellemzi.

Díszítésben egészen különáll s a maga nemében egyetlen az orosz-lán-fibula-pár (l. 145. sz. rajz), melynek eddigelé semmi analogiája nem ismeretes. Feje szabályos félkörídomú, kettős szegélylyel, a belső ezek közül félkörbe rakott, aranyba foglalt, szoros keskeny gránát-négyszögekből áll, melyek felül laposan csiszoltak, a külső szegély a görög motivumú ökörszemdíszítés. A három gomb a fej csúcsán s két oldalán egy-egy oly koczka, melynek nyolcz csúcsát megtompították, úgy hogy hat dülény- és nyolcz háromszögű lapja legyen. A dülénylapok közepén egy-egy gránát foglaltatik. Fekvő orosz-lán képezi a kapocs nyakát és testét, úgy hogy fara a fej mezejét tölti be. Háta két nagyobb és két kisebb ékkővel volt díszítve, de ezek közül csak a két kisebb maradt meg, az egyik carneol, a másik zománcz. Az orosz-lának gránát szemű, gránátfülű s homlokán is gránátot viselő, gránát-nyakravalóval díszes fejeket az egyik jobbra, a

Arany-kargyűrű és egy aranyfibula korongjának gombja a szilágy-somlyói második leletből,
a M. N. Muzeumban. Hampel i. m. XXVIII. tábla után.

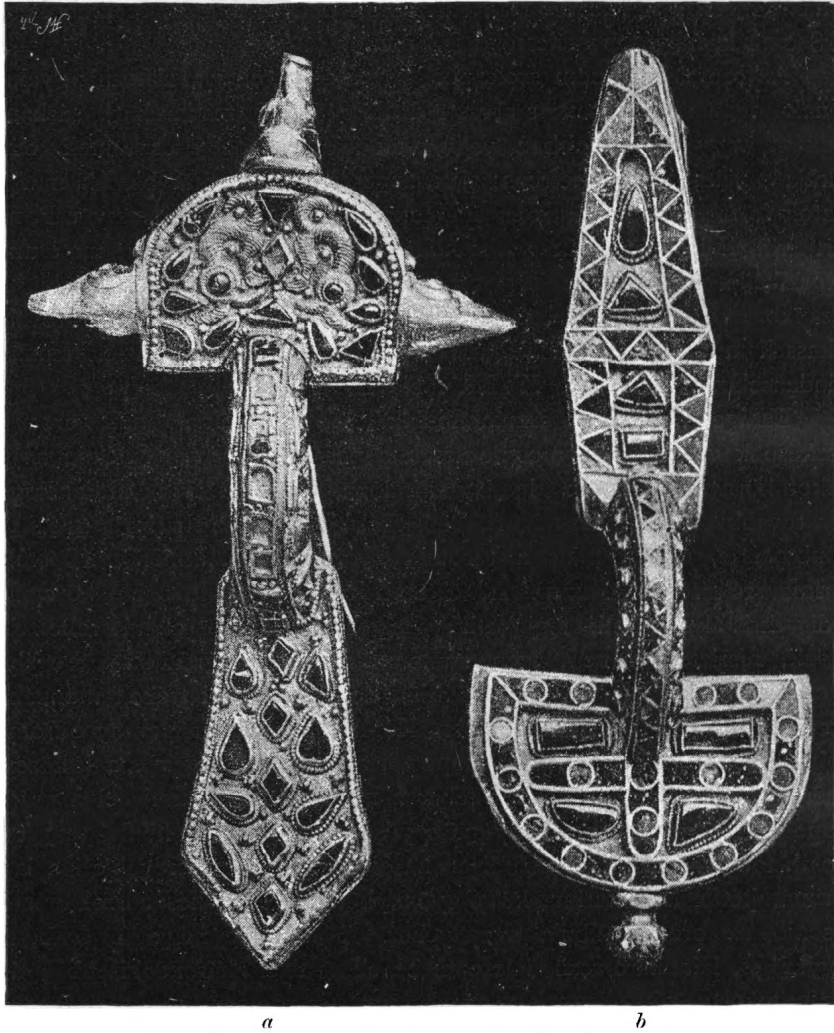
másik balra fordítja kifelé, első lábukat pedig maguk előtt a fibula lábaira teszik. Ez derékszögben végződik, ökörszemmel szegélyeztetik, három csúcsának mindenikéhez gránátgömb forrasztatott rovátkos sodrony-foglatban. A láb mezején hosszú madárcsőrű, négylábú, gránátszemű, elsatnyult szárnyú griff-féle csodaállatot látunk domborműben. A fibula hossza 14·8 cm, legnagyobb szélessége 8·3 cm.

Az oroszlánnal nem szoktunk germán ékszereken találkozni; gyakran látunk ezeken griffeket, szarvast, hajlott csőrű madarakat, sárkányt, vadkant, vagy egész alakban, vagy csak fejeiket, de oroszlánunk eddig ritkítja párját; csak a petreosszai aranycsésze belső körében látunk az állatok közt két oroszlánt; ez alighanem mixhellén hagyomány a Pontus partjairól, hol az oroszlán gyakran használtatott föl díszítési motivumul. A griff-féle csodaállat a kapocs lába mezején itt először fordul elő hazánkban, ellenben angolszász melldíszeken gyakran található, továbbá a kasseli muzeum ezüst-fibuláján és a hannoveri muzeum bronz-csatlemezen. (Lindenschmit, Handbuch XVIII. tábla 2. sz. a.).

Elszigetelten áll a germán fibulák közt úgy alakja, mint oroszlándíszítése következtében, melyhez csak a petreoszai csésze fenekén az ülő alakot környező körnek domborműveiben találhatunk némi analógiát, egy további ruhakapocs-pár (l. 146. sz. rajz). Alakja karimás szélű félgömb-csésze, olyan, mint a törökök kávéscsészéje, átmérője 10 cm., a karima szélessége 14 mm. A félgömb teteje lapított, a lap közepében pedig kristály-félgömb foglaltatik, melyet különböző alakú rekeszekbe foglalt, részleteiben nem igen szimmetrikus széles gránátkör szegélyez. A csésze oldalán öt ágaskodó oroszlán domborodik ki trébelt munkában, kiterített rajzukat l. 147. sz. rajzon. Két-két oroszlán közt arany-sodronyba foglalt kilencz gránátgömbből csoportosított háromszög s ennek közepén fehér zománczgömb. Ugyanoly fehér zománczgömb választja el a gránát-csoportokat egymástól. Arany-gyöngysor különíti el a fibula tetejét az oroszlánokkal díszített mezőtől s hasonló gyöngysor szegélyezi a lapos karimát kétfelől. A karima külső gyöngykörén túl csipkés a szél, némileg hasonló az oroszlán-fibula szegélyéhez. A karimát négy félgömb, két négyszögű, két háromszögű csoportba állított és három kisebb gránát osztja nyolcz részre, melynek mindegyikében egy trébelt vagy talán ponczolt oroszlánkölyök guggol. Az üres helyeket rovátkos sodronyból készült percek töltik be, tekintet nélkül a szimmetriára. A karima szélén két karika látható, melyekről lánczok csüngtek le, de ezek elvesztek. A ruhakapcsok ily lánczdíszre, milyent a bizánczi koronákon látunk, fejedelmi kitüntetés.

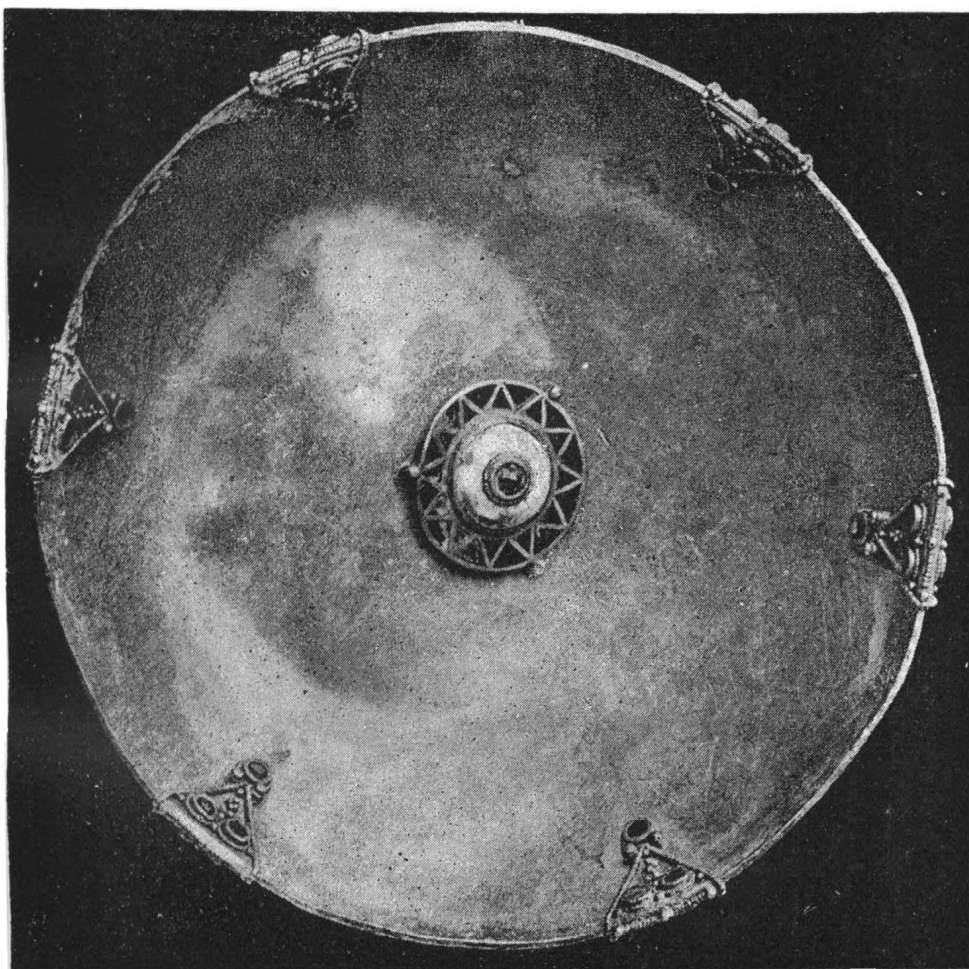
A szilágy-somlyói húsz ruhakapocs közt legnevezetesebb a sardonx-ruhakapocs (l. szemközt CVI. és oldalt CVII. tábla), mely a fibulák szokott formáitól eltér s azokhoz hasonlít, melyekkel későrómai műemlékeken fejedelmi személyek a chlamis két végét fűzik össze vállukon. Valens

császár legközelebbi utódjának, Theodosiusnak, ezüstpaizsán ilyen fibulát látunk a császár jobb vállán, csak hogy a gránátok helyett gyöngyökkel van szegélyezve. Példányunk alakja hasonlít a római lámpához, középső részét 8·6 cm. hosszú, 6·9 cm. széles tojásdad, háromrétegű, felül laposra, oldalt

144. sz. Aranyfibulák a szilágy-somlyói második kincsből, a M. N. Muzeumban.
Hampel i. m. XXI. tábla 5., 6. és 7. sz. után.

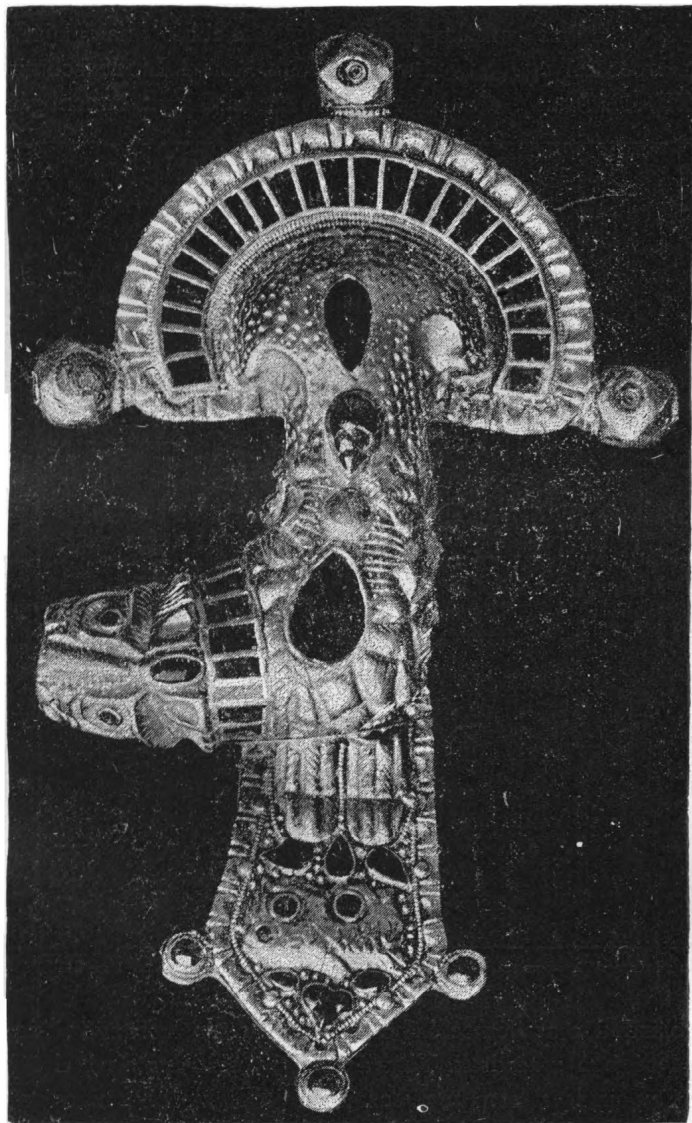
lejtősen (à biseau) csiszolt nemes sardonyx képezi, melyet keskeny rekesz-ötvösségű gránátszegély vesz körül, úgy hogy mindig négy gránatra egy zöld üvegpaszta következik. Ezen ritka nagyságú ékkő 1·3 cm. széles, lejtője nyolcz helyütt meg van fúrva s az így támadt körlyukak mindegyikébe aranyba foglalt egy-egy gránátot helyeztek el, ezek közül egy elkallódott, egy eltört. A lámpa csúcsát utánzó felső keskeny részt két

Aranycsésze szemköznézete a szilágy-somlyói második leletből, a M. N. Muzeumban.
Hampel i. m. XXIX. tábla után.

egymás mellé foglalt, domborúan csiszolt (à cabochon) 1·7 cm. hosszú tojásdad carneol, felettök 1·8 cm. hosszú négyszögű smaragd és e felett egy 2 cm. átmérőjű kristályfélgömb képezik. Ha a fibulát oldalról nézzük,

145. sz. Aranyfibula a szilágy-somlyói második kincsből, a M. N. Muzeumban. Hampel i. m. XXIV. tábla után.

láthatjuk ez utóbbinak hosszú szarvalakú foglaltványát, mely hátul az elveszett kapocstű saruját képezi. A lámpa fogantyúját alakító részén kinyúlik alulról jobbra, balra az ismeretes későrómai T-fibula rúdja, két végén egy-egy nagyobb aranygomb, s mellettök, illetőleg felettök, a rúd végét részint elfedve, kristály-félgömb, köztük közepén tojásdad carneol. Mind ez ékkövek foglal-

ványát finom arany-gyöngykeret szegélyezi. Három karika a fibula hátán mutatja, hogy három láncz csüngött le róla, mi a fejedelmi fibulák jellege, csakhogy ezek elvesztek. Az ékszer egész hossza 17·3 cm, legnagyobb szélessége 11·5 cm., vastagsága 4·2 cm.

Ezen fejedelmi ruhakapocsnak legközelebbi analogiáját alakjára nézve a petreosszai egyik fibulában találjuk. (Lásd Lindenschmit, Handbuch XXXVIII. 5. sz.), csakhogy ennél nem sardonix, hanem gránátokkal

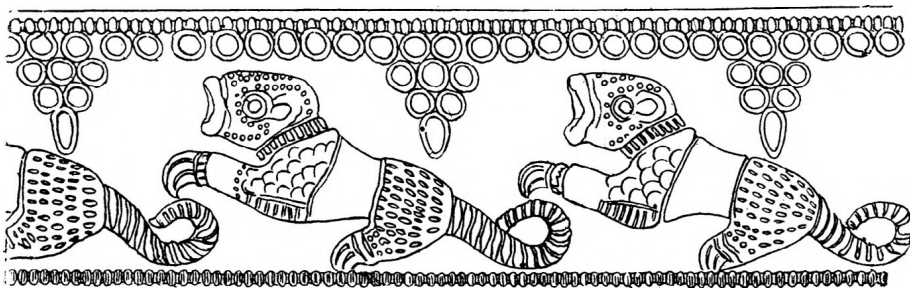
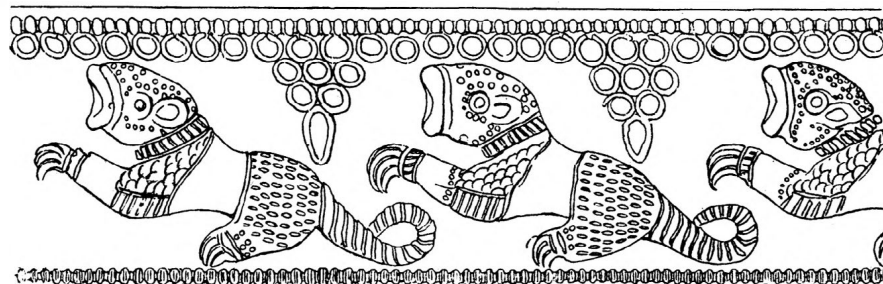

146. sz. Aranyfibula a szilágy-somlyói má odik kincsből, a M. N. Muzeumban. Hampel i. m. XXV. tábla b) után.

díszített tojásdad aranylemez képezi a főrészt. A lecsüngő lánczok eme ékszeren épségben maradtak. Fibulánkkal az osztropataikai első kincslelet sardonix-fibulája is rokon, mely azonban jóval kisebb s nincs gránátokkal díszítve, még inkább pedig a rebiri (nagy-mihályi) fibula, melyet Arneht szintén Valens császár korába helyez. A két utóbbi ruhakapocs a bécsi császári régiségtárban őriztetik, más muzeumokban nem ismerek ilyféle fejedelmi ruhakapocokat. Megemlíthetjük még a császári régiséggyűjtemény elefánt-csont-diptychonát is, Rómának álló-alakjával. Ennek jobb vállán látunk ezekhez hasonló ruhakapocot, lecsüngő fejedelmi lánczokkal, s oly lábakkal, minők a szilágy-somlyóié, csakhogy a test négyszögű, nem tojásdad.

Összeforrasztott sodort finom arany sodronyból készült vékony aranycső a CVIII. táblán látható belül üres nagy karperecz, melynek belső átmérője 10·5 cm. Három 1·5 cm. átmérőjű csőből alakult, melyek három 2·2 cm. átmérőjű trébelt gomb által köttetnek össze; kettő ezek közül hólyagos czikkelyekből áll, a harmadik kidomborodó levelekből. A csöveket egyszerű gyöngyös gyűrű köti össze két gombbal, a harmadikkal négy sor fonadékból készült gyűrű.

Fémértékre leggazdagabb tárgy ezen kincsben két, egymásnak minden tekintetben teljesen megfelelő aranycsésze (l. 148., 149. sz. rajz és CIX. tábla), mindegyiknek átmérője 13 cm., magassága 3 cm. A csészék

147. sz. A 146. számú aranyfibula kivert díszítményeinek kiterített képe. Hampel i. m. 34 l. c), d) után.

fenekéből emelkedik egy fehérzománczos félgömb, melynek tetejét aranyba foglalt lapos gránát díszíti, elől pedig rekesztővösművel egymásba szögellő háromszögű gránátokból alkotott lapos széles szalag szegélyezi. A góth ötvös a csészék szélén hat helyütt kívül-belül háromszögű hosszúkás aranylemezt helyezett el, melyet rovátkos sodrony szegélyez, s az ismeretes gömbcsoportok közt három-három gránátdísz. Mindegyik csésze külsejéhez vastag aranykarika van forrasztva, hogy scytha szokás szerint azt az övre lehessen felkapcsolni.

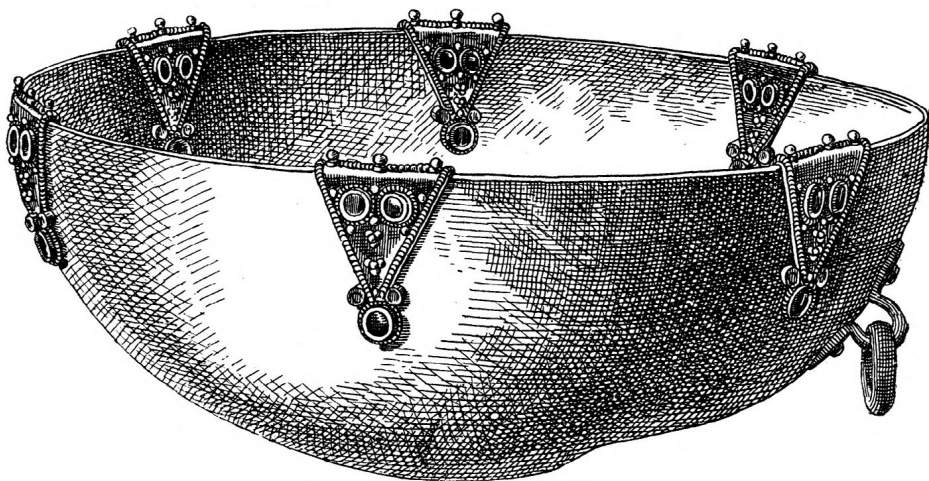
Sebből ízléssel készült a kisebb aranycsésze (149. sz.), melynek átmérője 10·5 cm., magassága 3·2 cm. Feneke közepét egy nagyobb s körülötte körben hat kisebb félgömbalakú gránát díszíti; minden egyes követ s az egész csoportot rovátkos sodrony keríti be, a gránátok körét azon-

kívül hármásával s ötösével csoportozott aranygömböcskék élénkítik. A csésze szélén úgy, mint a nagyobb csészepáron, szintén hat rovátkos sodronnyal kerített háromszögű lemez van nyitolva s ezeknek közepén s gömböcskéi közt egy-egy nagyobb, a lemezek alatt pedig egy-egy kisebb gránátot látunk. Ezen csészének is megvan a kívülről hozzáforrasztott aranykarikája.

Ezen huszonnégy nagyobb tárgyon kívül még négy töredéket ástak fel, jelesen:

Ezüsttel bélelt arany kutya-(?)fejet gránátszemekkel, nyakán két gránáttal, ezen túl gyöngysor-karika, alatta a törés. Talán kéz- vagy nyak-perecz vége; l. a CVIII. tábla közepén.

Nevezetesebb három egészen egyforma, ezüsttel bélelt halvány dupla aranylemez (l. 150. sz. rajz), 6·4 cm. hosszú, 1·4 cm. széles, mind a háromnak

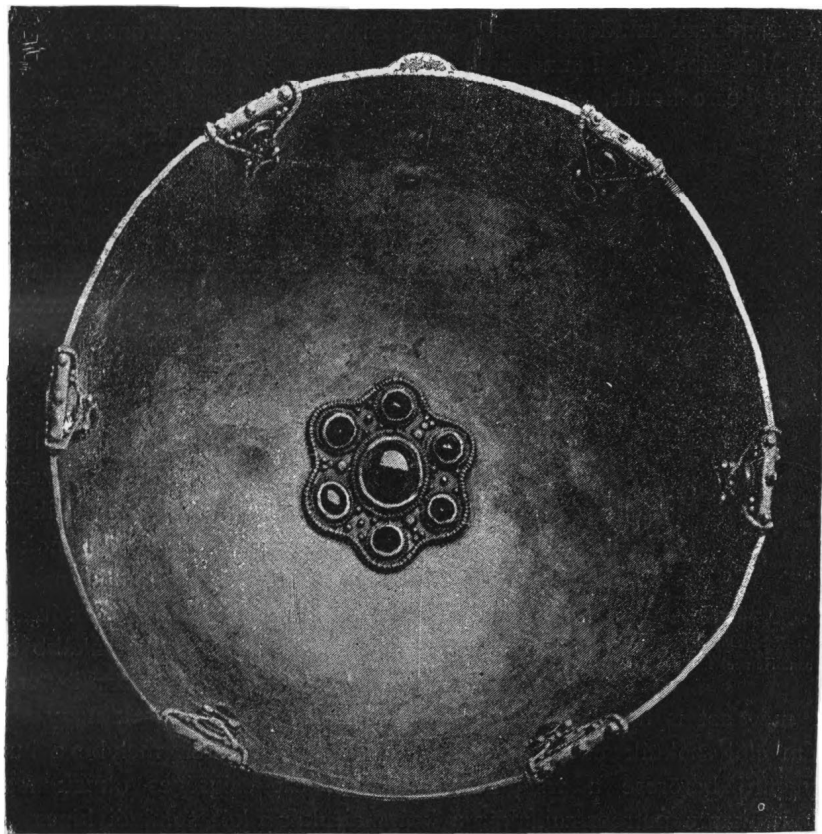

148. sz. A CIX. táblán közlött tál oldalnézete. Hampel i. m. XXX. tábla után.

csak keskeny, 4 cm. vastag éle hosszában ki van rakva gránáttal, egyik végükön gömb van hozzájuk forrasztva; az egyik szélesebb oldalon két hasonló gomb díszlett, az ellenkező oldalon a fibulatekercs-rudacska nyaka félreismerhetetlen. Ezek alighanem egy nagy fibula félkorongú fejének díszítését képezték olyformán, a mint azt a perjámosi és zágrábi ruhakapcsokon látjuk.

Midőn a góthok 375-ben Dáciából kivonultak s a Duna partján Valenstől átszállítást kértek a folyamon és földet, a hol megtelepedhessenek, akkor már nagy részök elfogadta volt a keresztény vallást. Püspökük Ulfilas, ki a szentírást góth nyelvre fordította, kísérte őket vándorlásukban; nem csodálkozhatunk tehát, ha az új vallás jelvényeit ékszereiken is megtaláljuk. Ha a 8. sz. a. ruhakapocs testén látható keresztforma díszítést négyágú csillagnak vennők is és a 4. sz. a. szép ruhakapocs-páron is kétkednénk a kereszt symbolumában, nehezebb azt félremagyarázni a 7. sz. a. nagy fibula testén, ámbár ez itten szokatlanul hosszú s csak aránytalanul rövid keresztág alkalmaztatott a test közepére; az 5. sz. a.

ruhakapcson azonban mindjárt a fibula nyaka alatt megjelenő egyenlő ágú kis almandin-kereszt csakugyan másképp nem magyarázható, mint hogy abban a keresztény vallás jelvényének alkalmazását látjuk oly feltűnő helyen, hogy az mindjárt szembeszökjék. A fejedelmi nő, ki ruháját ezen fibulával erősítette meg, a kereszttel vallásának is bizonyosságát akarta adni, a mi a népvándorlás első időszakából reánk maradt ékszerek között a legritkább esetekben fordul elő. A keresztet főleg a gazdag korong-

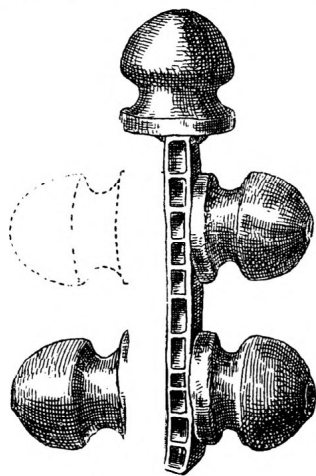
149. sz. Aranycsésze a szilágy-somlyói második kincsből, a M. N. Muzeumban. Hampel i. m. XXXI. tábla után.

fibulákon találjuk, de ezek Lindenschmit szerint a VI—VIII. századba sorozandók; a longobard sírleletek között is gyakori a kereszt a VI. század végén, s ott találjuk ismét azon két vandál ruhakapcson, mely Bona mellett Afrikában ásatott ki, tehát Justinianus korából való. Mindezek azonban sokkal későbbiek mint a szilágy-somlyói kincs.

***

Bármely oldalról tekintsük a második szilágy-somlyói kincsnek korát, mindig azon eredményre jutunk, hogy ez Valentinianus, Valens és Gratianus idejéből való.

El van már ismerve, hogy a gránátdísz rekesztőtvösségű ékszereken kizárólag germán népvándorlási sírokban és elrejtett kincsekben találjuk, a mint ezt Lasteyrie a fentebb felhozott helyen legszabatosabban állítja, s a mit még azok sem tagadnak, kik a kiválóbb példányoknak byzanci eredetét vitatják. Ez a gránátdísz pedig összes kincsünknek is kiváló jellege. Lelhelye a régi Dáciahoz tartozott, ezt pedig csak kétszer bírták a germánok; először a visigóthok 270 után, midőn Aurelianus a római legiókat s gyarmatosokat abból kivonta, s ők a tartományt megszállták s ott maradtak mindaddig, míg 375-ben a hunok elől kivonulva, Valens által Moesiába és Pannoniába telepíttetnek le. Erdély másodszor is germán kézre került, midőn közel egy századdal később a gepidák tar-

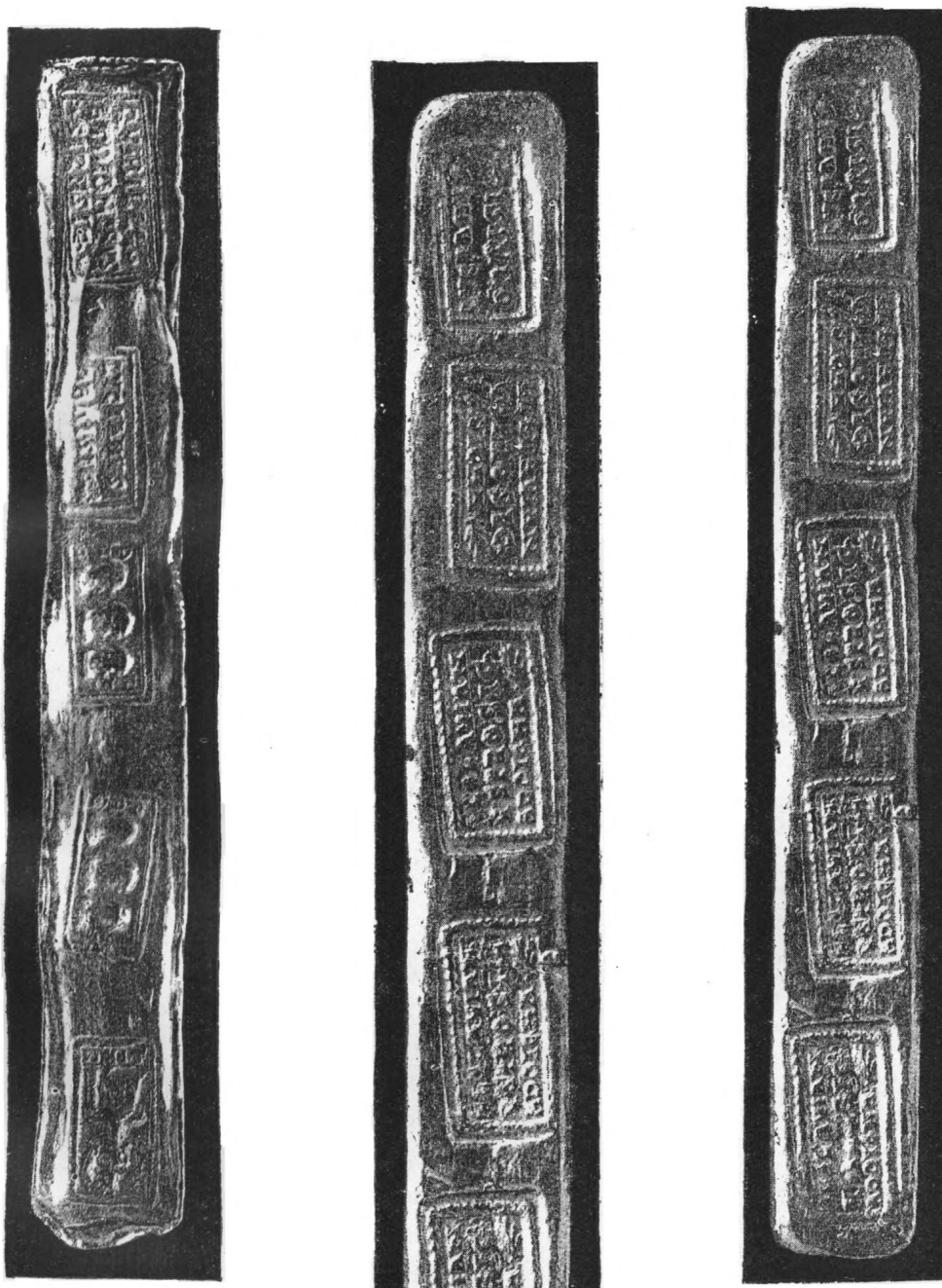
150. sz. Arany-fibularészletek a szilagy-somlyói második kincsből, a M. N. Muzéumban. Hampel i. m. 81. l. után.

tartták azt meg Attila birodalmának feloszlása után, s Magyarországgal együtt mindaddig bírták, míg a longobardok őket le nem győzték, s az avarok birodalma meg nem alakult. A szilagy-somlyói második kincs már azáltal is, hogy az első kincznek csaknem közvetlen szomszédságában ásatott el, bizonyítja, hogy ahhoz hozzátartozott, ez pedig az érme tanúsága szerint Valentinianus, Valens és Gratianus uralkodásából, tehát a góthok korából való. Ugyanezt bizonyítják az analógiák egyrészről a petreosszai kincscsel, melyet Athanarik góth királynak tulajdonítanak, ki ezt a hunok elől elrejtette, másrészről tizenöt fibulának oly alakja, melyet Lindenschmit késő rómainak nevez el, s mely későbbi időkben inkább csak átídomított fantastikusabb formában ismeretes.

Ha még azt is figyelembe vesszük, hogy a kincseket csak nagy veszedelem elől szokták elrejtetni, s olvassuk azon rémületet, melybe a hunok fenyegető betörése a visigóthokat ejtette, ezt elégséges oknak fogjuk találni, akár a petreosszai, akár a krásznai, akár a két somlyói kincs elrejtésére; a földben biztosabb volt mindenesetre, mint ha a kívándorlók ezt magukkal vitték volna a Dunán túlra, hol a római tisztviselők azt tőlük akár jó móddal, akár erőszakkal elvették volna.

Ha tehát a szilagy-somlyói kincs, a mint azt bizonyítani igyekeztünk, csakugyan Valens idejéből való, s a 375. évnél nem lehet későbbi, akkor Childerik frank király († 481.) sírkincseit, melyeket a germán műiparban a gránátos rekesztőtvösség legrégebb emlékeinek tartanak, egy egész századdal előzi meg, sőt a pouani fejedelmi sír mellékleteinél is régebb, melyet Theodorik visigóth királynak tulajdonítanak, ki a chalonsi csatában Attila ellen esett el, s a csatamezőn temettetett el (451.). A rokonság azonban kincsünk s ezen sírletek közt tagadhatatlan, csak-

Bélyegzett aranyrudak a krásznai (Erdély) leletből, a M. N. Muzéumban.
Arch. Ért. u. f. VII. köt. 393. l. után.

hogy a somlyói emlékek közelebb állanak a classikus műiparhoz, mint a franciaországiak, s a gránátdísz nincs még annyira kifejlesztve, mint a tournayi, gourdoni vagy a pouani emlékeken, melyeknél jellemző a gránátdísz oly gazdag csoportosítása, hogy az arany körülötte csak mint keskenyebb vagy szélesebb foglaltvány, mint a gránátoknak kerete szerepel, melyek az egész mezőt elfoglalják, holott a szilágy-somlyói kincsnél a gránát csak mint az aranymezőnek díszítése jelenik meg, mi nézetünk szerint szintén oda mutat, hogy a szilágy-somlyói lelet megelőzi korára nézve a Childerik- és Theodorik-féle sírleleteket.

Egyéb emlékek a visigóthok korából.

A szilágy-somlyói ruhakapcsokkal legközelebbi rokonságban áll azon két aranyfibula, melyet br. Podmaniczky Géza 1889-ben és 1892-ben a Magyar N. Muzeumnak ajándékozott (l. 151. sz. rajz). Ez felesége gróf Degenfeld Berta gelénesi jószágán Bereg vármegyében szántatott ki; sokkal kisebb ugyan, mint a somlyói ruhakapcsok, de csaknem egészen ép; aranytűje leszakadt ugyan, de oda van csavarva a fibula sarujához, feje félkorong, teste dülény, kifogástalan ízlésű, ékítése nyolcz gránát, mely gyöngysodronnyal keretezett rekeszekben foglaltatik, de a munka sokkal durvább, mint a somlyói kiválóbb ékszereken. Ehhez meglepően hasonlít az az oroszországi fibula, melyet báró Baye tett közzé, s mely azt bizonyítja, hogy a fibulák ezen alakjának eredetét a pontusi városok kulturájában kell keresnünk.

Ide tartozik továbbá a nagymihályi nicolo-fibula is, melyet 1852-ben találtak Ung vármegyében a rebrini pusztán s a bécsi régiségtárba került. Közepén egy tojásdad nemes nicolót háromszögű többszörös gránát- és smaragd-foglalat keretezi dúsan, erről függ le két láncz *κατασκευα* alól gránátcseppekkel, felső részén keresztbe kötve, melynek közepén tojásdad amethyst és négy gránát díszlik, az amethystről a harmadik láncz csüng le, szintén gránátcseppel. Ezt a fibulát, mely a somlyói fejedelmi fibulával rokon, Arneth nagy lelkesedéssel írta le s már ő is visigóth-korba való-nak tartotta, midőn azt merész feltevéssel Valens katastrophájával hozta kapcsolatba, ki 376-ban a kivándorolt góthok ellen Nikápoly alatt döntő csatát vesztett s nyomtalanul elveszett. Arneth e fibulát római munkának tartja, mely zsákmányul került a barbárokhoz.

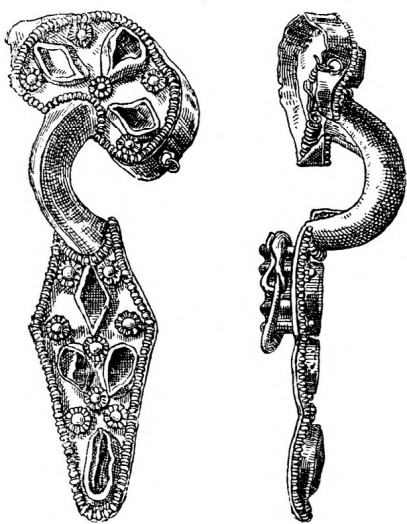
A M. N. Muzeumnak halvány aranyból készült sáromberki cicada-fibuláját is nagy valószínűséggel ezen korba sorolhatjuk; két szeme gránáttal van berakva, teste és szárnya beütött karikákkal díszítettik, melyek ferde irányban egyenes vonalak által vannak összekötve, két karika hátul a szárnyak aljához forrasztva mutatja, hogy ezeknél is oly fejedelmi lánczok csüngtek le, mint a két somlyói, az osztropataikai, nagymihályi

és három petreosszai kapocsról. A fibula tűje kettős sodronyrudacskáról futott le tokjába, miről a fenmaradt töredékek tanúskodnak.

Ide tartozik továbbá a Jankovich Miklós által Magyarai Kóssa tolnai alispántól vett, Györkönyön talált két cicada-fibula is (l. 152. sz. rajz), mely ezüsttel bélelt trébelt aranylemezen rekeszben foglalt nyolcz gránáttal díszes. Ez nem taláztatott ugyan a visigóthok földjén, mint az előbbi ékszerek, de rekesz-gránátos díszítési stíljé által a visigóth kincsekkel szoros rokonságban áll, épen úgy, mint a csornai egyszerű diadema, melyet Hampel József ismertetett, megjegyezve, hogy hasonló ékszerek a szt.-pétervári Eremitage gyűjteményben több példányban fordulnak elő, hova a krimi ásatásokból származtak át.

Nézetünk szerint a krásznai kincsleletről is itt kell megemlékeznünk,

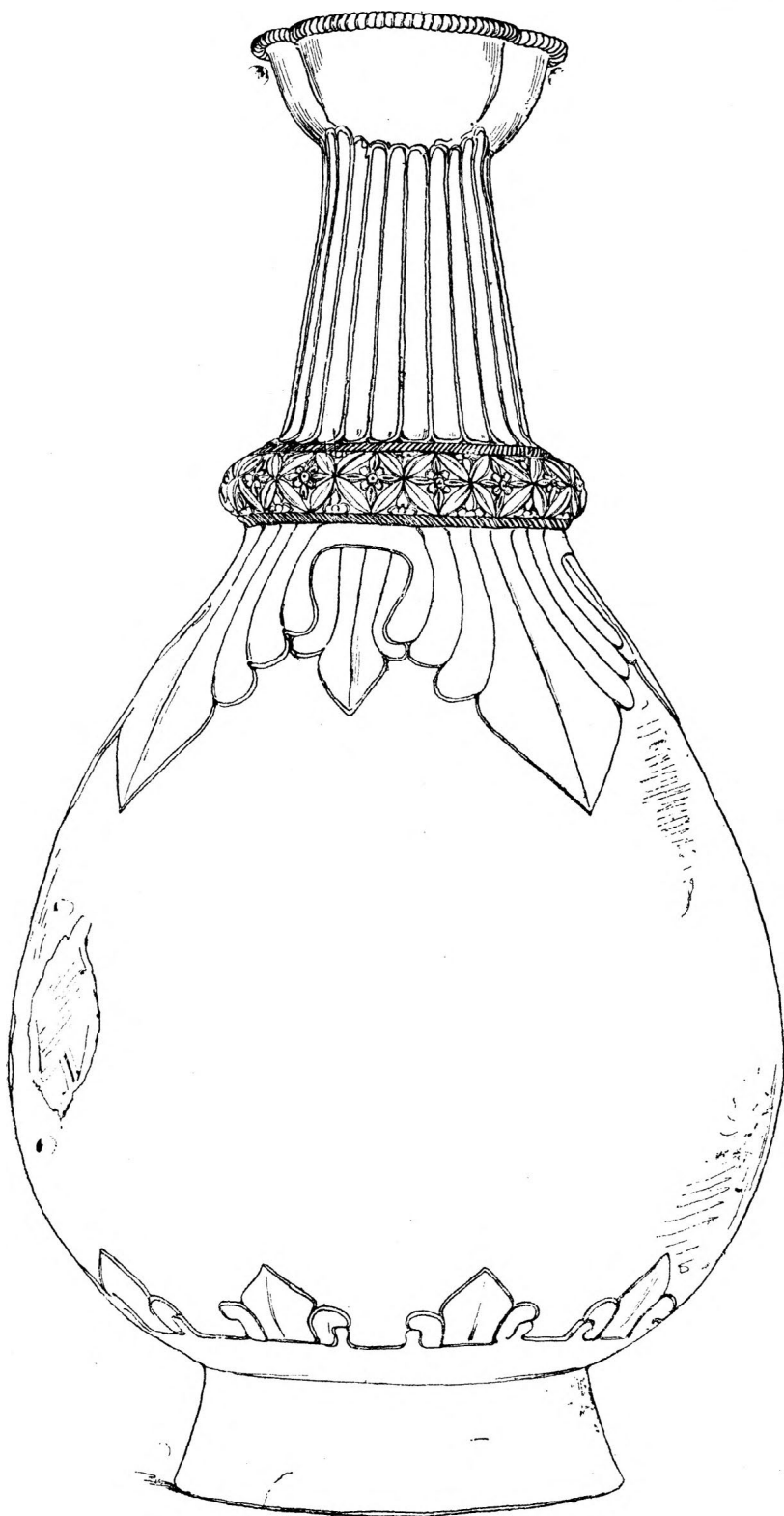

151. sz. Aranyfibula a M. N. Múzeumban a geléncsi (Bereg vm.) leletből. Arch. Ért. u. f. IX. k. 88. l. után.

ámbar ez kétségen kívül római munka, de a visigóthok földén taláztatott, kikhez ez valószínűleg mint ajándék került, s ezért ugyanakkor rejtették el, mint a somlyói két kincset.

A Krászna nevű erdő alatt t. i., Bodzaforduló közelében, az oláh határ tözsomszédságában, földcsúszás elborította az országutat; három cigány, ki a föld eltávolításával foglalkozott, 1887-ben augusztus hó közepén 15 darab aranyrudat talált, alakra olyant, mint a mostani pecsétviaszrudacskák (l. CX. tábla). Három közülök kéz alatt különböző módon Bécsbe került, hol az egyiket Trau ismeretes régiséggyűjtő, a másik kettőt Bachofen, nussdorfi polgármester vette meg; hatot Brassóban egy pénz-

váltónak adtak el, ki azokat feldarabolta, de az ottani hatóság lefoglalta; hat a sepsi-szentgyörgyi hatósághoz szolgáltatott be. Ez utóbbiaknak fele részét megvette a N. Múzeum, másik fele a földbirtokos, kiskorú Mikes József gróf birtokában maradt. Ezen rudaknak, melyek súlya a hat kilogrammot jóval meghaladja, tizenkettőjén rajta van Lucianus római fémjelző bélyege, az arany tisztaságának bizonyítékául: LVCIANVS OBR I SIG (Lucianus obrisum nota prima signavit), végén jele a Krisztus-monogramm. Flavianus, valószínűleg a signator, hitelesíti a fémjelző bélyeget: FL. FLAVIANVS SIGNAVIT AD DIGMA (Flavius Flavianus jelzi a minta szerint); végén hivatalos jele a pálmaág. Ezen bélyeg hiányzik néhány rúdon, másokon három-négyszer is előfordul. Helyét pótolja Quirillus és Dionysus, kik szintén bélyegeznek három rudat s jelzik pálmaaggal s egy másik hivatalos jellel, a nyolczágú csillagga, meg-

Aranykorsó a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban.
Hampel i. m. CLXIV. tábla után.

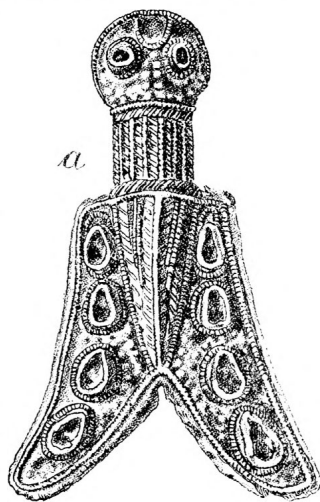

jegyezve, hogy ez Syrmiumban történik: QVIRILLVS ET DIONYSVS SIRM SIG (Quirillus et Dionysus Syrmieneses signatores), mi egyébiránt azáltal is bebizonyul, hogy négy rúd végbélyegén egy római matrona falkoronával fején, bőségszarut tartva az egyik, ágat a másik kezében, ül koczka-székén, felette hol a Krisztus-monogramm, a mely Lucianus feliratának végét is jelzi, hol nyolczágú csillag a Dionysus-bélyeg. Az aláírás Sirm és a falkorona mutatja, hogy ez a város személyesítője, tychéje, nem pedig a pénzverdée, a mint azt egyik magyarázója gondolja. Három rúdon fordul még elő három császár arczképe, mind kopottak, de az egyik közülök kisebb, inkább fiút mint férfit ábrázolva. Ezek két változatban jelennek, hol DDD NNN Domini Nostri, hol megfordítva NNN DDD. Azon rudakról, melyek így vannak bélyegezve, elmaradt a fémjelző bélyege, a császárok szent képe elégséges az arany finomságának bebizonyítására. Hampel, Kenner és Domaszewski bebizonyították, hogy ezek nem lehetnek más császárok, mint I. Valentinianus, Valens és Gratianus, mert a szerémi pénzverde I. Valentinianus után megszűnik, a mint azt legelőször Hampel Sabatiera hivatkozva megjegyezte. (Ért. 1888. 49. l.)

Így tehát ezen kincs sem keletkezhetett később 375-nél, Valentinianus halálánál, vagyis a két somlyói kincs idejében; s valószínűleg szintén ugyanekkor ásatott el, mint azok, midőn a visigóthok Dáctiát elhagyni készültek. Ezen kincsről írtak Resch Adolf, Téglás Gábor, Finály Henrik, Nagy Géza, Fröhlich Róbert, Hampel József's legtüzetesebben Domaszewski és Kenner.

Végre meg kell még említenünk a híres petreosszai kincset is, melyet Moldovában, szintén a Bodza vize mentében, nem nagy távolságra az előbbi kincstől, fedeztek fel 1837-ben, s melynek megmaradott része 20 kilogrammot nyom. Sok régész írt erről, itt csak Arnethet, Henszlmannt, Lindenschmitet, a bukaresti akadémiát, legújabb időben Odobescot említjük, ki azt egy nagyszabású díszmunkában adja újra ki.

A kik ezen kincscsel foglalkoznak, mind megegyeznek abban, hogy ez a legnagyobb valószínűséggel Athanariké, a ki pogány maradt azon időben, midőn a kereszténység a góthok közt terjedni kezdett s üldözte az új vallást; a petreosszai aranyedényeken és ékszereken csakugyan nem is találunk semmi keresztény jelleget, ellenben az egyik serlegen, melynek közepén egy ülő női szobrocska ivóedényt szorít kebléhez, köröskörül tizenöt istenséget látunk kivert domborműben csinosan cso-

152. sz. Arany cicada-fibula a M. N. Muzeumban, györfkönyi leletből. Arch. Ért. u. f. I. k. 149. l. után.

portosítva, kik közt Jupitert, Junót, Fortunát, Neptunt, Bacchust, Apollót felismerhetjük; többnyire hagyományos classikus alakok, már barbarizáló utánzatban, minőt a pontusi ötvös a góthok közt alakíthatott; szűkebb körben közvetlenül az ülő szobrocska körül hat állatot s egy fekvő ifjút látunk kiverve. Ellenben két díszedény, gazdag rekesztötvösmű almandinokkal berakva, eltér úgy alakjára, mint díszítésére nézve a classikus hagyományoktól és inkább Sassanida-mintákra emlékeztet, különösen az ágaskodó párducz, mely az egyik díszedény fülét képezi. A három, almandinokkal gazdagon díszített nagy fibula közül, melyek mindegyikéről lecsüngnek a fejedelmi lánczok, kettő görbe csőrű madarat ábrázol, mely minden byzanci hagyománytól eltér, a harmadik alakja legközelebbi rokonságban áll a somlyói fejedelmi ruhakapocscsal, a mint azt fentebb említém. Egy magas aranykancsónak sovány, karcsúra nyújtott alakja s annak pálczára emlékeztető egyenes füle, szintén egészen sajátos, több töredék pedig az almandinokkal fénylő rekesztövösséggel van díszítve, hol szabályosabban, hol symmetria nélkül, épen úgy, mint azt a somlyói fibuláknak némelyikén tapasztaljuk. A kincsnek egyik darabja sem rokon azon emlékekkel, melyeket ezen korból a rómaiaknál ismerünk, midőn byzanci műstýlról alig lehet szó, mert megelőzi azon időket, melyekben ezen főváros Theodosius utódjai alatt a császároknak s udvartartásuknak rendes, állandó székhelye lett.

Aranykorsó a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban.
Hampel i. m. CLXV. tábla 2. sz. után.

III. FEJEZET.

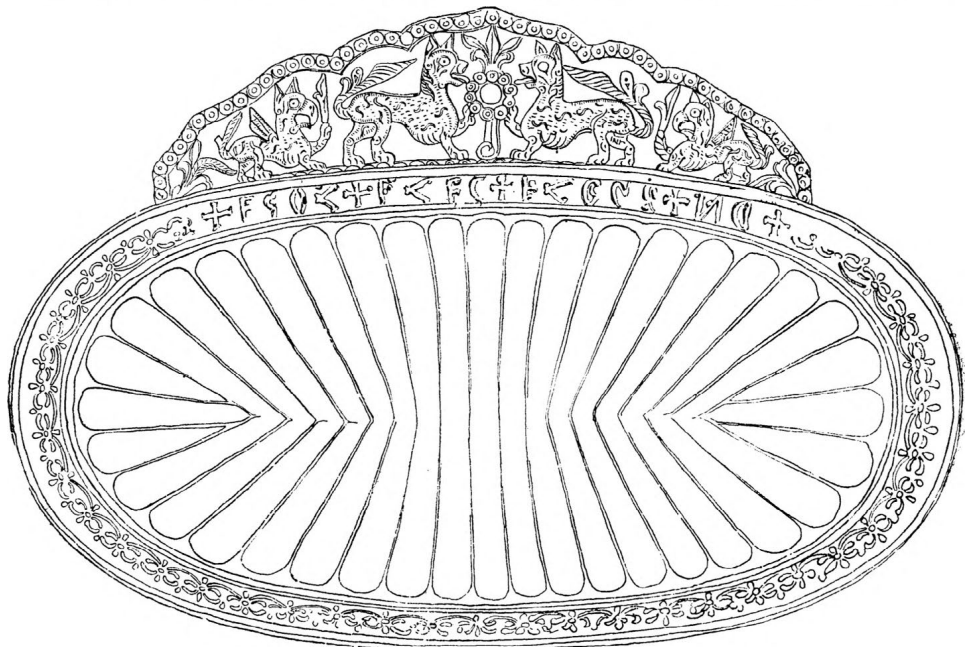
Hunkori emlékek 375—453. közt.

A népvándorlási emlékek közt sajátos állást foglalnak el a nagyszentmiklósi kincs tárgyai, melyek a bécsi császári régiségtárban már 1799 óta őriztetnek, 1827-ben rézbe metszettek; 1850-ben sovány, ki nem elégítő magyarázattal adattak ki Arneth által, csak mióta 1884-ben ideiglenesen az ötvösműkiállításra Budapestre küldettek, s azokról Hampel József az Értesítő új folyamának IV. kötetében tüzetesen értekezett, lettek nagyobb figyelemre méltatva. A felfedezett aranytárgyak (számra huszonhárom): korszók, ivóedények, csészék s egy szelencze. Mindezek, eltekintve két egyszerű kehelytől és két szintén egyszerű pohárkától, minden tekintetben eltérnek úgy a népvándorlási, mint a classicus művészet termékeitől, tudós ismertetőjük csak halvány analógiákat tudott felhozni magyarázatukra. Mi egyébiránt azokat, kik e kincsnek tüzetes leírását és kimerítő magyarázatát ismerni kívánnák, utaljuk ezen jeles monographiára.

A lelet körülményeit csak egy kéziratként «Az ingó emlékek» czíme alatt 1888-ban megjelent névtelen füzetkéből, mely később az Archaeologiai Évkönyvben 1889-ben is kiadatott, ismerkedtünk meg teljesen hiteles hivatalos okmányok alapján. Ezekből kitűnik, hogy Néza Vuin, Nákó Kristófnak nagyszentmiklósi jobbágya, Csapó szolgabíró előtt 1799 szeptember 10-én tett vallomása szerint július 3-án a szőlőskert mellett fiával árkot ásott és a mint az ásóval az árok oldalát, midőn azt szélesíteni akarta, döngetni kezdte, egy jó nagy csészét, annak utána további próbálgatásnál 17 darab külön-különb-féléket találtak egymásután, de micsodák voltak azt ő maga sem tudja stb. Kisült később, hogy összesen 23 darab jött napfényre, ezek közül Néza felesége Ikonja, Pandovics Trandafil és Dimitrievics Márk kereskedőknek, kik állítólag a leletnek szemtanúi voltak, ötöt titoktartásukért és a tárgyak eladásának közvetítéseért ajándékozott, kik azonkívül még öt darabot 320 frton, Jankovich aranyműves pedig négy darabot nyolcz forinton vett meg a találóktól. Ez utóbbi a Nautilus-féle csésze ökörszarvait be is olvasztotta, melyekből 2½ lat arany került ki. Tőle s közbejárásával Nézától vette

meg Vitta Naum bécsi kereskedő a kezeinél lévő többi darabot 1472 frt 20 krért s Pestre vitte, hogy ott eladja; látván azonban, hogy a kincsek híre kerekedett, azt Boráros polgármesternek feljelentette. Odajött Pandovics és Dimitrievics is, kik a találó Néza fiával még Vitta első jövetele előtt az összes aranytárgyakat sikertelenül vitték Péterváradra eladás végett. Pesten a hatóság a náluk lévő darabokat szintén elvette, s az egész lelelet augusztus 3-án leltározta. A felvett jegyzőkönyv szerint az összes 24 tárgy, ideértve a beolvasztott ökörszarvak aranydarabját, 17 fontot és $2\frac{3}{4}$ latot nyomott, s a bécsi fő pénzverő-hivatal által 10.068 frt 25 kr-ra becsültetett. Kisült továbbá, hogy a találók körülbelül 4 arany-

158. sz. Aranytálca a nagyszentmiklósi kincsből. Hampel i. m. CLXXVIII. tábla után.

és rézfűlet (manubria) megtartottak, de ezeket az uradalmi hivatal vette át; az arany rajtok 4 latot nyomott. Természetesen sok volt ezek után a nyomozás, vizsgálat, véleményadás és felterjesztés, míg az eljárás eredménye végre az lett, hogy a kereskedőknek a kifizetett vételárt, figyelembe véve, hogy jóakarukat mindennek az első barátságos kérdésre történt hű bevallása s átadása által igazolták, a találó s egyszersmind eladó zár alá vett vagyonából megtérítették, a kincset a császári régiségtárba felküldték; az uradalomnál maradt eltört korsófülek felküldését is elrendelték, azokat a kamarai fizető-hivatalnak át is adták, a hol értéküknek 67 frt 55 krajczárban megállapítása után azok beolvasztották. Végre Nákó Sándor is, Kristófnak örököse, mint földtulajdonos, csak tizenhárom évvel később — 1813 február 11-ikén — megkapta az őt mint földtulajdonost illető

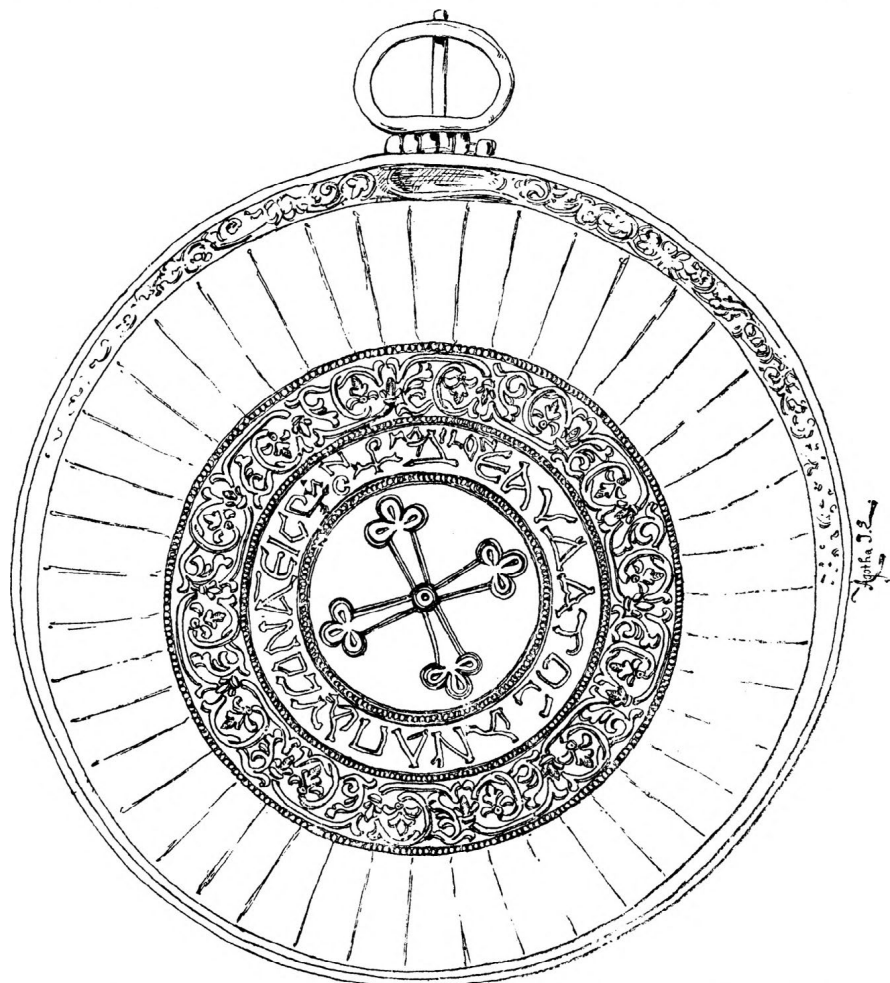

A CXII. táblán közlött korsó második oldalról felvett képe.
Hampel i. m. CLXVI. tábla után.

harmadrésznek becsárát, de azt is csak a találás idején létezett pénzérték szerint. Az eljárás csakugyan ázsiai, de jellemzi az akkori időt és kormányt.

Ezen hivatalos okmányok megczáfolják Neumann császári régiségtári igazgatónak Hampel értekezésében említett jegyzékét, hogy egy állítólagos szemtanu szavai szerint a kincs eredetileg sokkal nagyobb volt, sőt 25,000

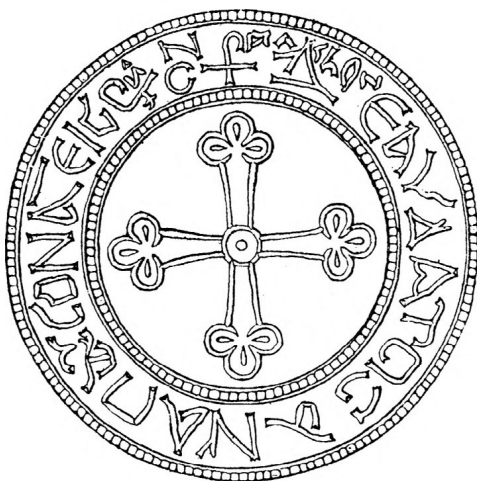

154. sz. Aranycsésze a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban, Hampel i. m. CLXXIX. tábla után.

aranyat is megért; egyébiránt, ha pénzértékről van szó, csak oly nagyítás, milyen minden kincseletnél mindig előfordul. Kimagyarázzák továbbá azt a körülményt is, hogy egy szegény parasztasszony, természetesen Ikonía, Bécsben járt panaszkodva, hogy az általa talált kincseért mit sem kapott. Tulajdon kárán tapasztalhatta, milyen baj az, ha szegény ember nálunk kincset talál, azt eltitkolja, kéz alatt eladja, mert a mint ez kitudódik, nemcsak az őt illető találórészt veszti el, sőt szerencséről szólhat, ha a fogházat kikerüli.

Ezen kincs a többi népvándorlási emlékektől már azáltal is eltér, hogy tetemes része nagy figurális compositióval díszes, holott ilyenek külföldön is rendkívül ritkák, s nálunk is csak kevés példányban fordulnak elő népvándorlási emlékeken; csak az ivókürt rekesztövösmű díszítése, a kettős keret a választékosan kiszélesedő száján, az egyes keret ott, hol a kürt egyenes felsőrése tompaszögben, a keskenyebb szintén egyenes alsóhoz csatlakozik, s ismét az alsó végén mutatja a rokonságot a góthok, gepidák, frankok és angolszászok gránátos rekesztövösségével.

Hampel az e lelethez tartozó tárgyakat igen helyesen két csoportra osztja, melyeknek műstíljé különbözik egymástól. Az elsőbe sorozza a hét korsót (l. CXI.—CXVIII. tábla) gömböcssoros szegélydísze alapján az arany poharat (l. 156. sz. rajz), a lábfelöli korong szélének megduplázása

155. sz. A 154. számú aranycsésze feliratainak képe.

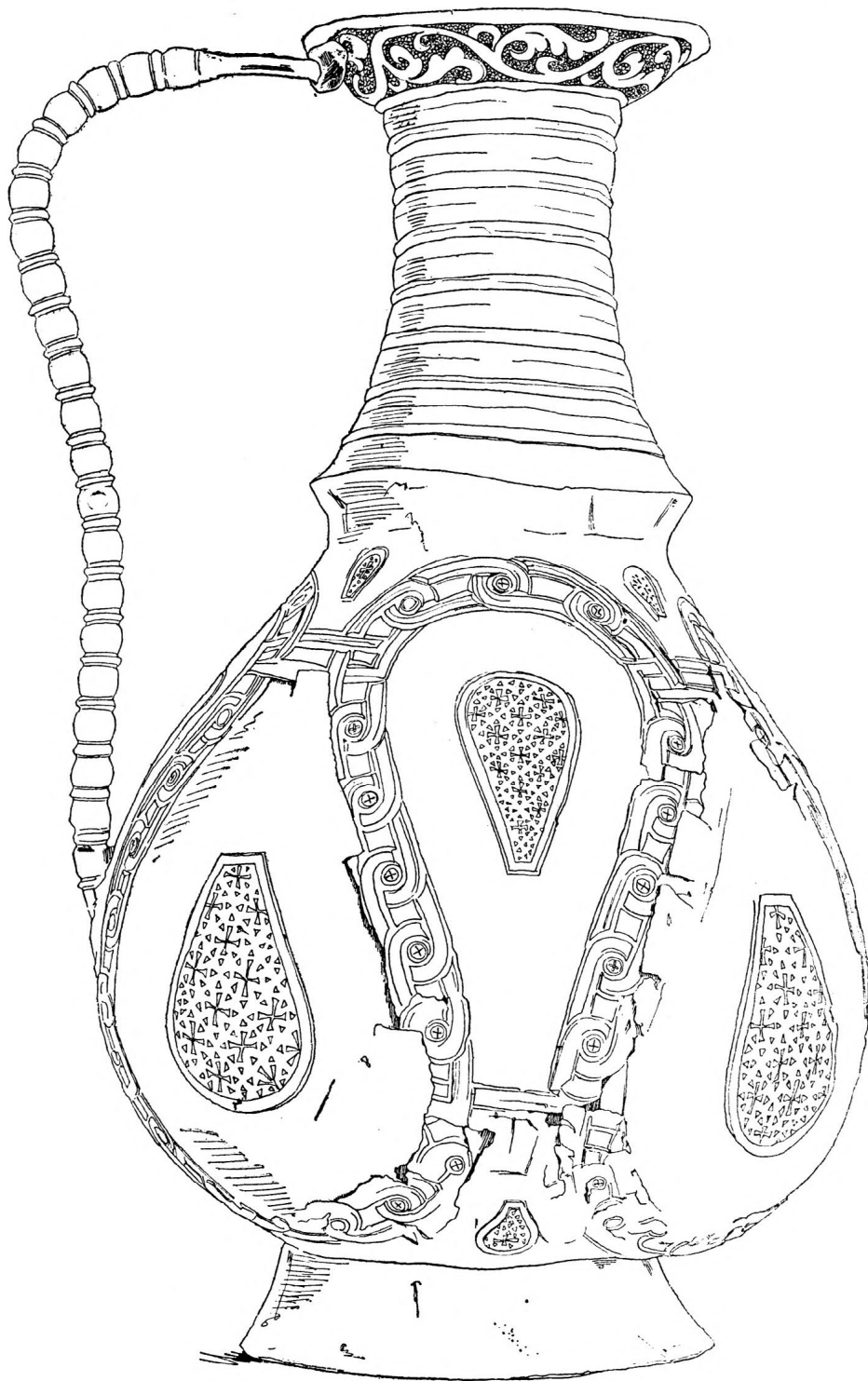
alján az aranykelyhet (l. 162. sz. rajz) s a hosszúkás rovátkos tálcát (l. 153. sz. rajz), valamint a feliratos aranycsészéket (l. 154. sz. rajz) sajátos műstíljé alakított csoportzataikkal; a másikba a nautilus-edényeket, l. 157. sz. rajz) csészéket és a szelenczét (l. 158—161. sz. rajz), még sokkal phantastikusabb alakjaival. Az aranykorsók sajátos formája nem fordul elő az antik fémtektonikában, közönséges római agyagkorsókra emlékeztet, inkább csak a kulacsforma lapos korsó (l. CXVII—CXVIII. tábla) alak-

jának láttuk egy ezüst analogiáját a bécsi régiségtárban. A gyöngysorból alakított, ezüsstel bélelt fülek szervtelenül függnék össze a korsóknak nyakával is, öblös hasával is; ezen fülek sem emlékeztetnek az antik művészetre, ellenben a trébelés kitűnő technikája csakugyan a classicus idők élettelses hagyománya, a compositio meg alig mutat távol rokonságot hol görög, hol Sassanida-előképekkel. A nehéz haskeretek, s különösen két korsónak láncz-motivuma Hampel szerint is, ki a kincs ornamentikáját mindenütt régi díszítményekre visszavinni iparkodik, egészen elszigetelve áll a régi műemlékek közt, de ennek egy páhoki és egy szentesi szíj végén mégis akad analogiája, melyet a tudós magyarázó észre nem vett. A nautilus-kagylóra emlékeztető ivóedények (l. 157. sz. rajz) sajátos alakja sem a classicus művészetben, sem a Sassanidáknál nem talál analogiára; a csészék s a szelencze csodaállatai stíljéhez pedig semmi hasonlót nem ismerünk a régiségben. A mi végre a feliratokat illeti, egyikök szép görög betűkből áll, a két személynév, mely rajta előfordul,

A CXII. táblán közlött korsó harmadik oldaláról felvett képe.
Hampel i. m. CLXVIII. tábla 2. sz. után.

Aranykorsó a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban
Hampel i. m. CLXX. tábla után.

lehet ugyan germán, de gepidasága be nem bizonyítható; címők «zoapan» szláv, tartományaik nevei csak merészebb hozzávetéssel azonosíthatók a régi írók által említett nevekkel.¹ A két egymásnak megfelelő feliratnál a két keresztény csészén (l. 154, 155. sz. rajz) pedig a görög betűk alakja elhanyagolt és elvadult a szöveg, görögsége barbár, végre a runaszerű feliratokat az ezekkel foglalkozó tudósok nem tudták kielégítőleg megfejteni.

Torma Károly, ki egyébiránt nem is praetendálja, hogy a runákhoz értene, az egyik nevet, mely többször fordul elő a csészéken, s ivószarun (l. CXIX. tábla) balról-jobbra Nikephornak olvassa, míg ugyanabból Dietersheim jobbról-balra a Gundivax nevet betüzi ki.

Figuralis compositiót különösen két korsón találunk, melyek mind egy műhelyről tesznek tanúságot (l. CXII—CXIV. és CXVII—CXVIII. tábla). A lapos, kulacsféle korsó elő- és hátlapján széles keretű körben ugyanazon alakokat látjuk, melyek az antik világ Ganiméd-jelenetéről ismeretesek, a mint a sas a szép ifjút az Olymposra felviszi (l. CXVII. tábla). Csakhogy itt az óriási sas két, barbárul stilizált fa közt nem ifjat, de leányt visz karmai közt, ez jobbában emelt serlegből itallal kínálja elragadójt, míg baljában durván stilizált növényt tart égne.

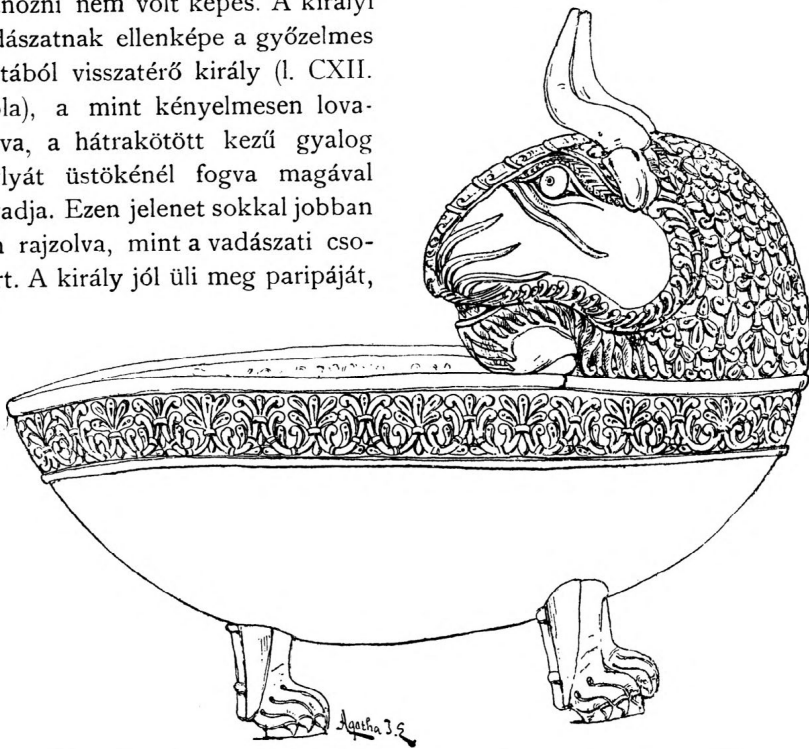

156. sz. Aranypohár a nagyszentmikiósi kincsből, a M. N. Muzeumban. Hampel i. m. CLXXXI. tábla után.

A sas alakja csaknem heraldikus, hasa s farka oly széles, hogy mellettök a csak félig kiterjesztett szárnyak egészen eltörpülnek. A leány összes ruházata nyaklánczból és keskeny övből áll, fejét profilban, mellét elülről, lábait ismét profilban, de a fejjel ellenkező irányban alakította a művész, nem is sejtve, hogy ebben a régi egyiptomiak dombormű-hagyományát némileg eltalálta, s így a művészet kezdetlegessége hanyatlásával találkozik. Ugyanezen jelenetet látjuk a másik korsónak hasán is, mely négy csoportozattal ékes, csakhogy itt a leánynak még öve is elmaradt, meztelen alakja valamivel jobban van rajzolva s mind a két kezével stilizált virágot emel égne. Átellenben ezen jelenettel egy griff szarvasnemű állatot teper le (l. CXIII. tábla), a mi ismét oly compositiónak barbár utánzata,

¹ Jerney, ki, mint Horvát István, mindenütt magyarokat akart felfedezni, úgy olvasta a két nevet: Béla zsupán, Bojta alzsupán, a mit Sacken és Kenner is megemlítenek. Ducange Thesaurus «ad vocem Zupan» szerint a zupan szó az irodalomban legelőször Constantiusnál fordul elő: De administratione imperii 29., továbbá Anna Comnenánál: Alexiados g. 265. Ἀρχιζαπανοὶ τῶν Σεβήτων.

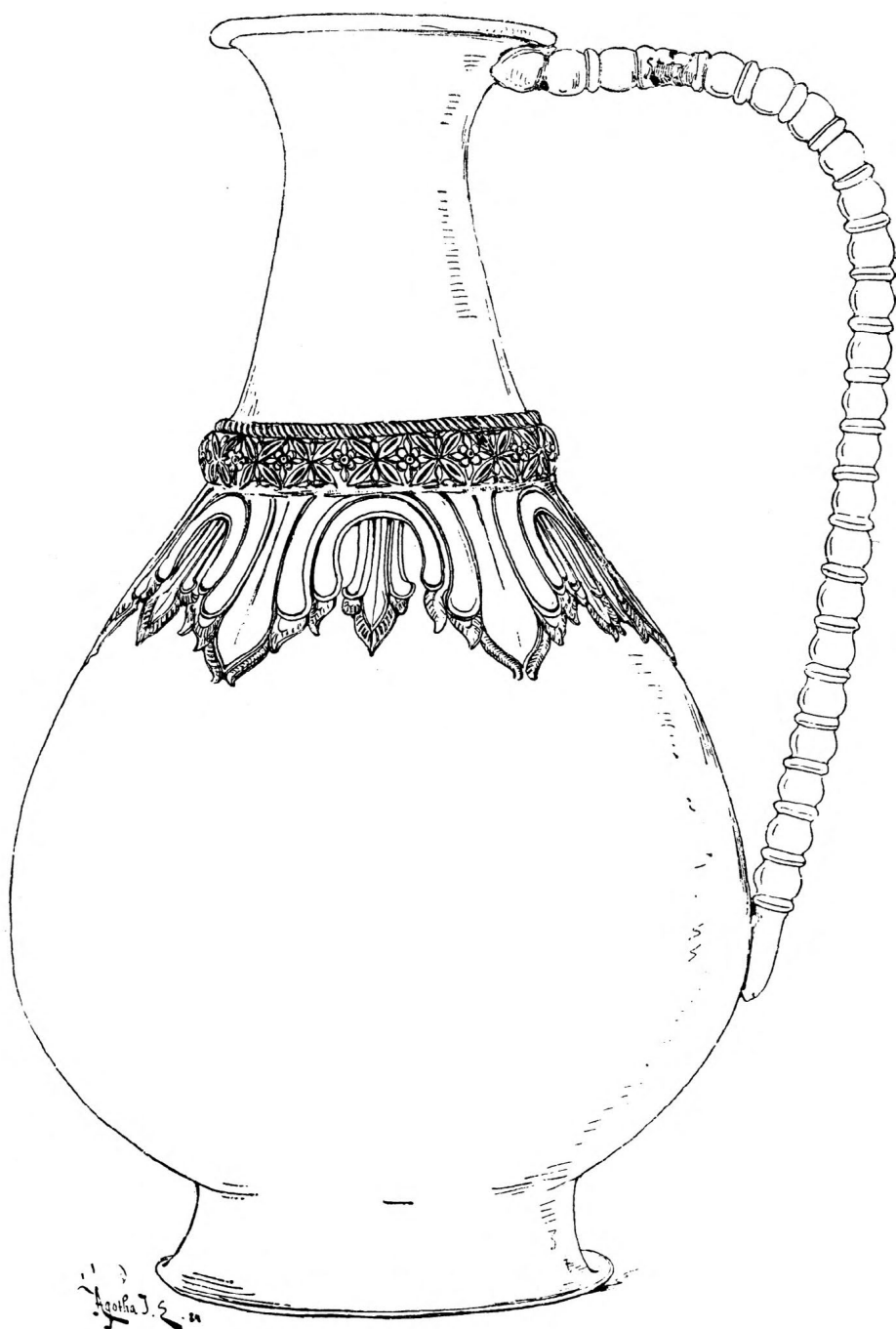
minő antik műveken gyakran fordul elő. Ellenben a két jelenet a korsó másik két oldalán nem emlékeztet többé antik felfogásra; az egyikén (l. CXIV. tábla) királyt, koronás, emberfejű, szárnyas oroszlánon lépést nyargalva látunk, a mint visszafordulva nyilát egy hozzá felugró párduczra lövi. Úgy mozdulata, mint e vad a Stroganoff-féle Sassanida-csésze egyikére emlékeztet, csak hogy a király ott száguldó lovon ül, s az elég szabatosan rajzolt jelenetben oly mozgalom uralkodik, melyet korsónk művésze utánozni nem volt képes. A királyi vadászatnak ellenképe a győzelmes csatából visszatérő király (l. CXII. tábla), a mint kényelmesen lovagolva, a hátrakötött kezű gyalog foglyát üstökénél fogva magával ragadja. Ezen jelenet sokkal jobban van rajzolva, mint a vadászati csoport. A király jól üli meg paripáját,

157. sz. Arancysésze a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban. Hampel i. m. CLXXXII. tábla után.

de pikkelyes vértje különösen pedig alkarjának és lábszárának pántos védje és lobogós lándsája, melyet baljával tart s vállán visz, úgy mint az egész compositio oly sajátságos, hogy Hampel szerint is, a kincs összes domborművei közt jóformán ez az egyedüli, melyet sem classikus előzményekből, sem keleti reminiscenciákból nem sikerül kielégítőleg értelmezni.

Feltűnő egyébiránt, hogy míg a Stroganoff-féle Sassanida-lovasalaknál találkozunk már kengyelvassal, ez a korsó lovagjainál nem fordul elő, holott a lószerszámot egész pontossággal utánozva látjuk, a kantárt, a zablát, a szárat, a szügyellőt, a farmatringot s a levélforma díszítést, mely a szerszámot három helyütt elég szerényen díszíti, de a kengyelvasnak nincs semmi nyoma. A mi a ló oldalához kapcsolt levágott emberfőt illeti, ezt megfejtí bizonyos pontig az alának leírása Ammianus

Aranykorsó a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban.
Hampel i. m. CLXXII. tábla után.

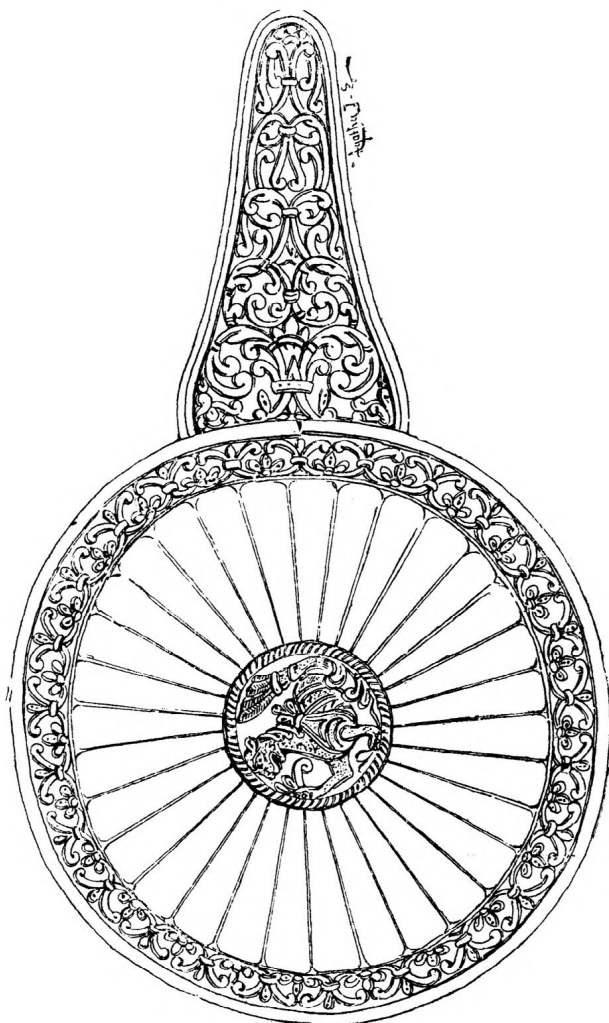

Aranykorsó a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban.
Hampel i. m. CLXXIV. tábla után.

Marcellinusnál (XXXI. 2.), kik szerint a hunokhoz mindenben hasonlítanak, csakhogy szelidebbek náluk s dicső diadaljelül a megölt ellenség levágott fejéről lenyúzott bőrt csataméneik díszítésére használják fel (proque exuviis gloriosis interfectorum avulsis capitibus detractas pelles

158. sz. Aranytálca a nagyszentmiklói kincsből, a M. N. Muzeumban.
Hampel i. m. CLXXXIV. tábla után.

pro phaleris inmentis accomodant bellatoriis). Dietersheim szerint a chinai írók ugyanezt jegyzik meg a Hiongnu nemzetről. Megjegyezzük továbbá, hogy Stroganoff herczeg azon ezüstcsészéjén, melyet Hampel is közlött (Arch. Értesítő u. f. IV. 80.), a lovas vadász lován csakugyan emberfő vagy emberfő alakú díszítés lóg a szügyellőről. Ezen lovagot is Sassanidának szokták nevezni, holott öltözete szűk, pedig a tűzimádók kabátját, bugyo-

góját és köpenyét mindig túlságosan bőnek alakítják a Sassanida-művészek. Nem is látunk valódi Sassanida-emléken kengyelvasat, mint ezen lovagnál. Hampel különös figyelemmel s nagy apparátussal igen jól mutatja ki értekezésében a nagyszentmiklósi lelet edényein előforduló díszítéseknek összefüggését a régi emlékek ornamentikájával; midőn azonban az ezen korszón előforduló úgynevezett fogódísz (Zangenornament) magyarázza, melyet a német műtörténészek Theodorik épületein Ravennában a góthok eredeti motívumának ismernek fel, azt talán túlmesterségesen származtatja egy sajátos palmetta akanthus dísznek elferdítéséből (Arch. Ért. u. f. IV., 89—92.), midőn felteszi, hogy a góth művész nem a növénylevelek idomát, hanem az általok üresen hagyott tér alakját utánozta ezen díszítésben. Mi a fogódíszben inkább a legegyszerűbb mértani motívumokat látjuk, a kört a három-

159. sz. Aranszelencze a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Múzeumban.
Hampel i. m. CLXXXVII. tábla után.

szög felett, melyet a magyarbényei s a Kárász-féle karpereczen is találunk, sőt melynek legegyszerűbb alakját már a szarvaszói arany-tekereskorongon is felismerhetjük; ugyanezen fogódíszet látjuk a villanovai legszebb urnán (lásd Unselt, Erstes Auftreten 1. tábla, 1. ábra) és egy ljubochovani csészén (lásd Kenner, Das Urnenfeld von Ljubochovan, a tizenkilenczedik edénycsoportban.)

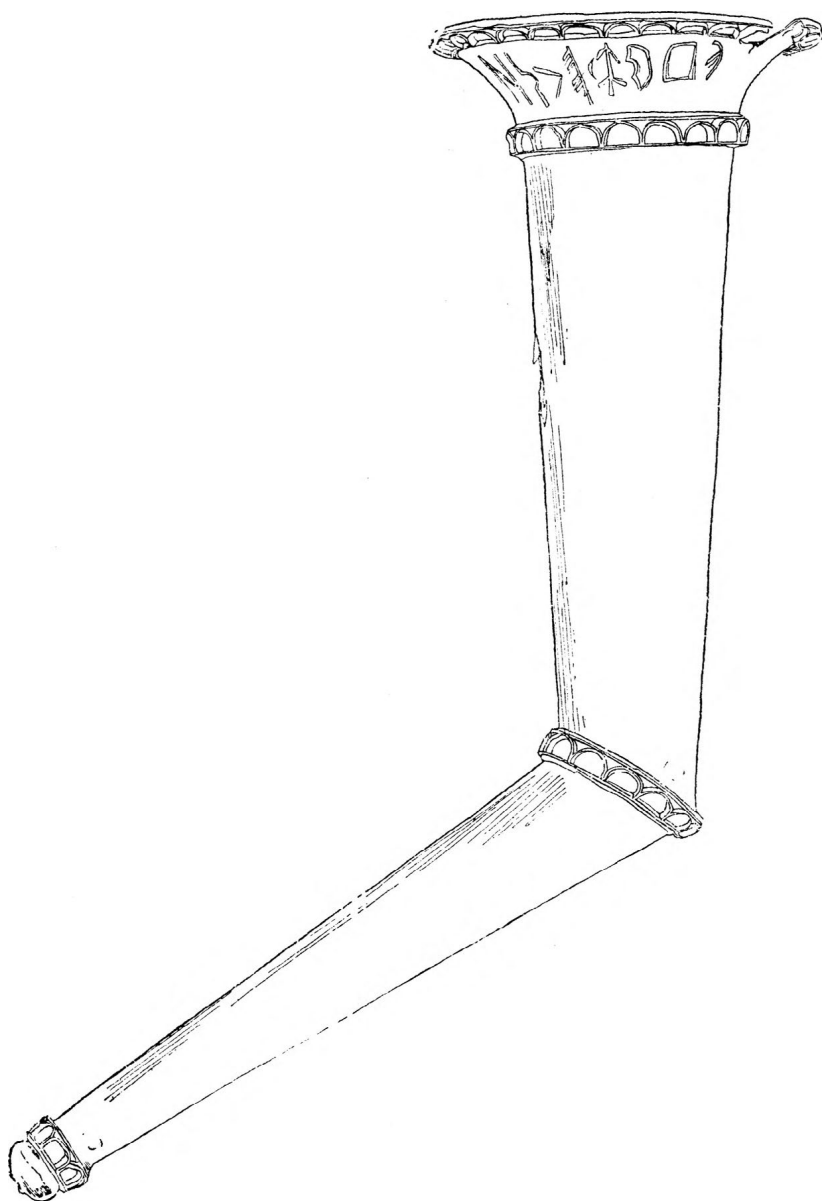
A kulacsforma korsó keskenyebb két oldalán ismét előfordul a koronás, emberfejű, szárnyas oroszlánon nyargaló király szűk, talán szőrruhában, egy nyaklánczczal és övvel, s még egyszer vágatva egy emberfejű s emberkarú lovon, mely a centaurtól egészen eltér, mert karja már a ló testéből emelkedik ki (l. CXVIII. tábla). Ezen alakoknak s az egész compositiónak nem ismerem analógiáját. Hampel a lapithákat említi, de a lapitha leverheti ugyan a centaurt, de meg nem ülheti, mert a görög centaur csak a bacchansnőt, vagy Erost túri hátán, sőt hátra is kötteti karját általuk.

A nautilus-alakú edényen (l. 157. sz. rajz) az aranyműves az ökörfőt, semmi tekintettel a természetre, különböző, de mindig ornamentikus módon kezeli; összes figyelmét a szőrre fordítja, mely kezei alatt növényhez hasonló sajátos díszítéssé válik és symmetrikus módon kunkorodik össze. A csészék, és különösen a szelencze állatain (l. 158—161. sz. rajz) ugyanazon stylt vesszük észre, de a művész phantasiája még fegyelmetlenebb

A CXVII. táblán közlött aranykorsó másodoldalról felvett képe.
Hampel i. m. CLXXVI. tábla után.

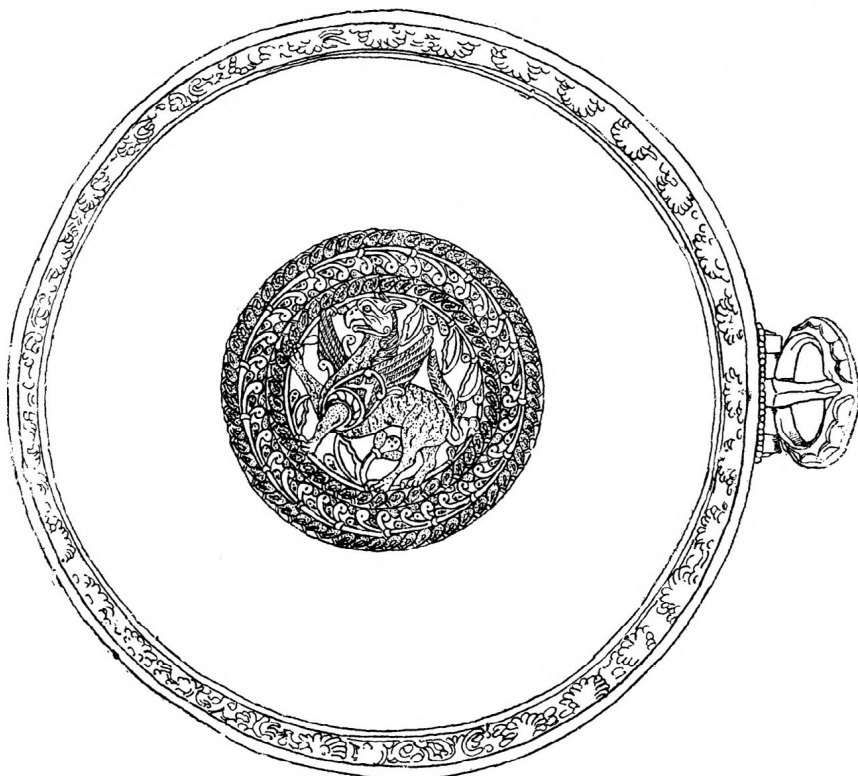

Arany ivószarv a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban.
Hampel i. m. CLXXXV. tábla után.

és elvadultabb; az oroszlán-, tulok-, sas- és párduczfejű s lábú, madártestű alakok oly képtelenek, hogy azoknak párját hiába keresnők bármely más nemzet művészetében; de még ezen szörnyszülöttekben is találunk modort, mert az ornamentika ezen túltengése ugyanegy műhelyre vall, melynek azonban, mint a bibliai Melchizedeknek, nincs sem szülője, sem magzatja. Ezt sem a Pontus vidékével, sem Byzanczczal, sem Ktesiphonnal, sem Rómával nem hozhatjuk rokonságba, egyedül áll a művészet történetében, mintha ismeretlen földről tolakodott volna be. Sajátságos még, hogy az

160. sz. Arany laposcésze a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban, Hampel i. m. CLXXXIX. tábla után.

alakok ezen phantastikus elvadulása mellett az aranyműves-technika kitünő, sőt hogy a szelenczén valóságos zöld zománcz nyomai láthatók, holott a népvándorlási emlékeknél akár nálunk, akár a nyugaton valóságos zománcz nem fordul elő s csak ritka esetekben akadunk zománcz-darabokra, melyek hideg úton aranyba vagy ezüstbe épen úgy foglaltattak, mint az ékkövek és üvegpaszták.

A kincs korát Hampel helyesen az V. századba teszi, de midőn nemzetiségéről szól, kételkedve, kérdőjellel, a gepidákat említi, valószínűleg azért, mivel a bekarcsolt runabetűk germán törzsre mutatnak, csakhogy a skandináv germanisták sem tudják azokat megfejteni. Mi pedig kételkedünk

gepida eredetökről, már azért is, minthogy a gepidák Dáciaát Attila birodalmának felbomlása után is még egy egész századon túl birták bántatlanul; sőt akkor sem vándoroltak ki országukból, midőn a longobardok által megverettek s később avar felsőség alá kerültek, sőt abban, a mint látni fogjuk alább, műemlékeket is hagytak, melyek a többi

161. sz. Arany kerekcsésze a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban, Hampel i. m. CLXXX. tábla után.

germán törzsek emlékeivel kétségbe nem vonható rokonságot mutatnak, holott a nagyszentmiklósi kincs styljének folytatását sem gepidában, sem sehol máshol eddigelé nem találtuk elő.

Ezen, eddig meg nem fejtett műtörténelmi talány előtt akaratlanul is eszünkbe jut Attila lakomájának leírása Priscus Rhetornál, midőn elbeszéli, mint ültek a nagy király asztalánál római polgárok, byzanci követek, különböző germán törzsek fejedelmei hun főurakkal együtt s aranyserlegekből hörpentették a bort, míg a barbár dalnokok a nagy

király hűstetteit megénekelték. A művelt és barbár népek különböző fokú civilisatiójának ezen összekeverése tükröződik vissza kincünkben is, mely különben is azon vidéken ásatott fel, hová, Salamon Ferencz földrajzi számítása szerint, Priscus Rhetor a hun király fényes fapalotáját helyezi.

IV. FEJEZET.

A keszthelyvidéki kultúra.

V. század.

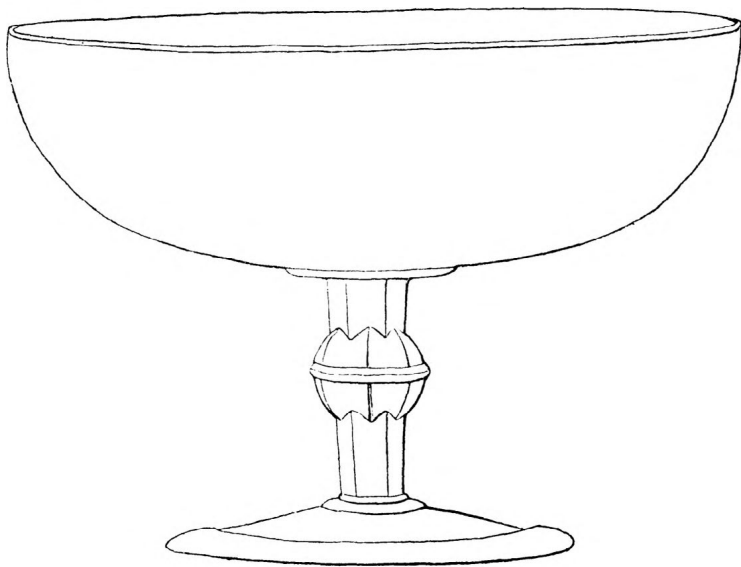
Midőn a visigóthok Dáciát a rómaiak végleges kivonulása után teljesen elfoglalták, a vandálok voltak szomszédaik a termékeny magyar Alföldön, de Geberik, a góthok vezére, legyőzte és kifosztotta őket; a megmaradtak tehát elhagyván ezen hazájokat, Constantius császártól kértek lakhelyet Pannoniában s ott, Jornandés szerint, körülbelül hatvan évig szolgálták a császárokat, míg végre Stilicho patricius felszólítására, ki Honorius alatt a nyugati császárságot kormányozta, Galliába vándoroltak. Jornandés nem magyarázza ugyan meg annak okát, miért hagyták el a vandálok Pannoniát, mert erre az általa említett felhívás Stilicho részéről még sem látszik elégségesnek, de miután ő máshelyütt említi, hogy a hunok ötven évig birták a két Pannoniát, mielőtt onnét kiverettek, ez pedig mindjárt Attila halála után, tehát 453-ban történt, azon germán népek tehát, melyek a hunok felsőbbbségét s vezérletét elismerték, s a hun birodalom főalkatrészét képezték, már Honorius császár idejében a IV. század kezdetén foglalták el Pannoniát,¹ vagyis kiszorították onnét a vandálokat lakhelyeikből, hogy maguk helyezkedjenek azokba. Tudjuk ugyan, hogy a rómaiak nemcsak Honorius alatt, de még III. Valentinianus idejéig is az erősített városoknak s ezek által az egész vidéknek birtokában voltak; fenn is maradt ezen időből számos keltezett római emlék, Aquincum, Bregetio, Sabaria romjai közt; de azért mégis fel kell tennünk, hogy itt is ismétlődött, mit másfélszáz évvel ezen idő előtt Dáciában tapasztaltunk, hol már Aurelianus előtt is a góthok birták a vidéket s csak a városokban maradtak meg a római gyarmatosok a legiók oltalma alatt. Így Pannoniában is csak Attila foglalta el a városokat, de népei már előtte is elhelyezkedtek a két Pannonia térségén, mint a római császárság alattvalói, jóformán az V. század első éveiben, és rómaiak s barbárok egymás mellett laktak, a rómaiak a városokban, a szomszéd

¹ Marcellinus a hunok ötven évét már 426-ik évnél említi, mi tehát uralmukat még régebbre teszi.

barbárok a vidéken; előbb vandálok, kiket az ostrogóthok szorítottak ki, mikor a hunok előőrseiül a Balaton vidékére bevándoroltak.

Attila birodalmának megbomlása idejében, tehát bizonyosan már jóval elébb is, az ostrogóthok birták Jornandés szerint Pannonia nyugati részét Szerémtől Bécsig s egészen Noricum határáig, hol a rúgiak laktak. Az ostrogóthok akkor három fejedelem alatt tanyáztak ott, elismerve a római (keleti) birodalom felsőbbbségét; Valemir, kit Attila a tőle függő minden többi fejedelem felett szeretett, a Száva és Dráva közt, Theodomir meg a Balaton vidékén egészen a Dunáig uralkodott, melyen túl a scyrrek laktak, Vidimir pedig e kettő közt a mostani Tolnában és Baranyában, Pannonia keleti részét pedig suévek birták. Az ostrogóthok

162 sz. Aranykehely a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban.
Hampel i. m. CLXXXI. tábla után.

félelmesekké tették magukat mindezen szomszédoknál, kiknek betöréseit győzelmesen verték vissza s kulturájukat kiterjesztették köztük; és mindaddig, míg Theodorik alatt 488-ban végkép ki nem vándoroltak Olaszországba, Pannonia nyugati részén tanyáztak, tehát több mint hét emberöltőn át. Befolyásuk s érdekkörük a magyarországi kisebb törzsekre kiterjedett odáig, a hol az a gepidák befolyásával érintkezett, kik ugyanazon időben Dáciaiban uralkodtak s megelégedtek a császárok újévi ajándékaival, tehát a birodalmat meg nem támadták, holott az ostrogóthok hol a nyugati, hol a keleti császárokkal gyakran háboruba keveredtek. Kulturájuk kiterjedett egyébiránt nyugatra is; Tirolban és Bajorországban látjuk ennek befolyását, később Felső-Olaszországban.

Midőn dr. Lipp Vilmos 1884-ben kiadta az általa először figyelemre méltatott keszthelyi sírmezők emlékeit, felismerte ugyan ezeknek

germán jellegét, de legközelebb csak a Constantinus császár alatt e tájra telepített vandálokra gondolt már azért is, mivel a kiásott érmek többnyire a Constantinus családból származó császároktól erednek s a legkésőbbiek Valens és Gratianuséi, de midőn később a fenéki sírmezőt is fel kezdte ásni s ott főleg III. Valentinianus császár érmeit találta, magától megszűnt előbbi feltevése; mert a vandálok 430-ban már Afrikában voltak, a Balaton vidékén pedig ostrogóthok tanyáztak. Megjegyzendő továbbá, hogy az itt talált Constantinus-családbeli és Valentinianus-, Valens- és Gratianus-féle pénzek is mind kopottak, hosszantartó forgalom jeleit magukon viselőik s csakis a nők üvegklárisai közt voltak nyakra valóikon díszül felfűzve. Eszerint a sírok jóval későbbiek, mint azon császárok uralkodása, nem is a IV. századba, hanem inkább az V. század első felébe sorozandók. Minden valószínűség tehát az ostrogóthok mellett szól.

Lindenschmit azonban, ki Lipp kiadványát dicsérettel említi ugyan, mégis megjegyzi (Handbuch 466. l.), hogy a keszthelyvidéki sírmezők ezen keltezése túlkorainak látszik. Úgy a fegyverek általános ritkasága, mint az igen késői kengyelvasak, a szíjvégek áttört munkája s díszítésök stylje, főleg pedig úgy alakja, mint technikája a számos fülbevalónak, mely világosan keleti származású, s a moseli, rajnai és bajor (reichenhalli) sírmezőkig bebizonyítható, ezen sírmezők korát a IX. és X. századig szorítják le. (!)

Bármennyire tiszteljük Lindenschmit tekintélyét, ezen okoskodását még sem tarthatjuk meggyőzőnek. Ő Magyarországon mindig csak a vezérkori magyarokról emlékezik meg, a IX. és X. században, nem is sejtve, hogy azon időből is akadtak már számos, érmek által keltezett sírleltre, melyeknek jellege pedig teljesen eltér a népvándorlási germánok műstyljétől s a keszthelyvidéki emlékektől.

Egyébiránt mindaz, mit a mainzi tudós a későbbi kor bebizonyítására felhoz, alig bir bizonyító erővel. Igaz, hogy a frank, alemann és burgundi sírmezőkben ritka a fegyvernélküli férfisír, de ez csak annyit bizonyít, hogy ott a lakosság már teljesen meg volt telepedve, holott a keszthelyvidéki sírmezőkön a férficsontvázak és fegyverek ritkasága bizonyosságul szolgál, hogy ezen törzsek férfiai többnyire külföldi kalandokban távol voltak s meg tudták becsülni a fegyvert; csak a szolgákat temették itt, kiknek nincs fegyverök, az aggastyánokat s a megcsonkul-
takat és azokat, kik a ritka békés időkben otthon haltak meg, s ez épen úgy illik az V. század ostrogóthjaira, kik Attila alatt bebarangolták

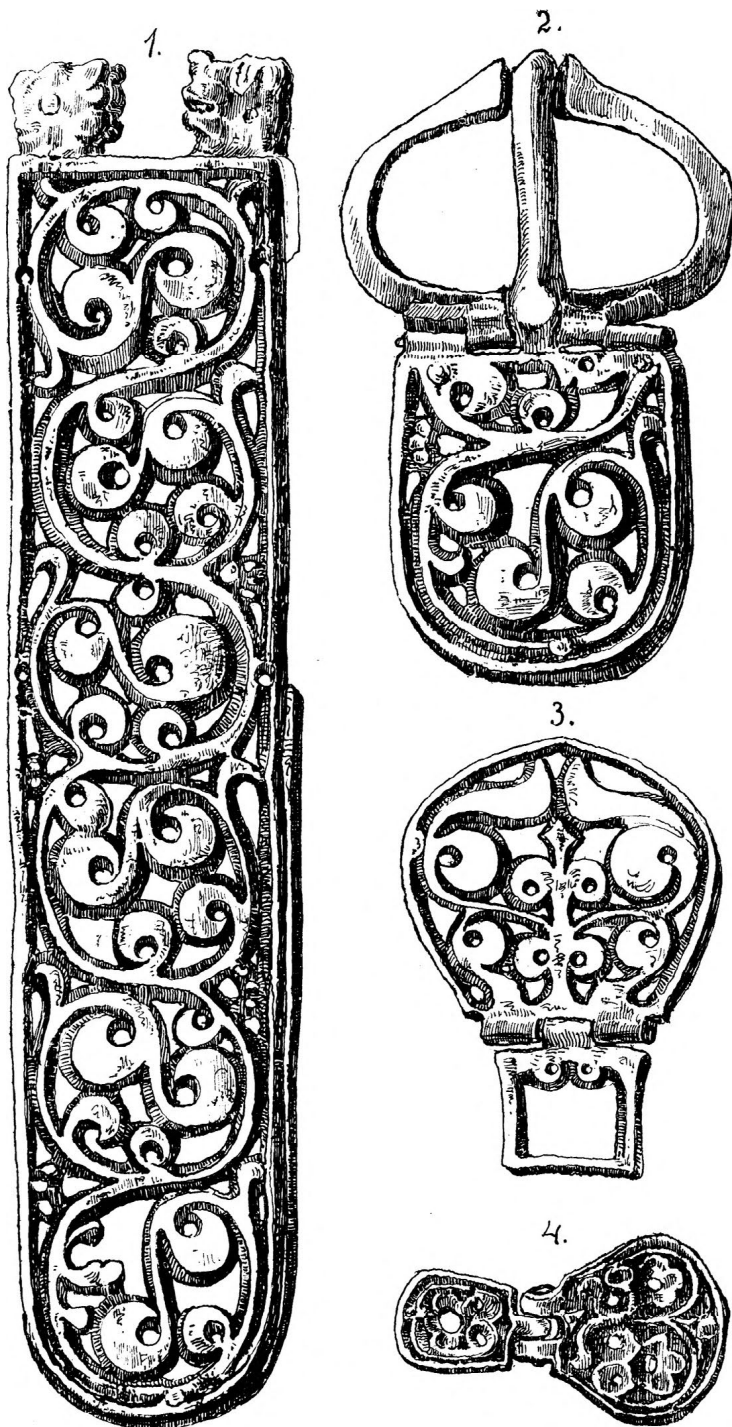
163. sz. Kéttagú bronz-övdísz guggoló griffel, a szege-d-sövényházai temetőből. Hampel i. m. LXXIV. tábla 9. sz. után.

egész Európát, mint a vezérkori magyarokra. A kengyelvasnak késő megjelenése szintén csak német, most már elhagyott feltevés, mely húsz év előtt még hitelre talált, de azóta számos lelet által megczáfoltatott.¹ A rómaiak s görögök csakugyan nem ismerték azokat; Khinában említik azokat legelőbb s valószínű, hogy a keletről jövő s a khinaiakkal határos hunok lovas nemzete hozta be Európába; így tehát ostrogóth sírokban a hunkorból, vagy közvetlenül utána épen nem feltűnők. Az, hogy az áttört szíjvégek szintén későbbi korba valók, oly pusztá állítás, melyet még senki sem bizonyított be; azon körülmény pedig, hogy Reichenhallban, Bajorországban, Igelsben, Tirolban, Dintersheimban a Mosel vidékén kosárka alakú, a gyűrűhöz harántékosan fűzött fülbevalók előfordultak, mihez még hozzá adhatjuk a Felső-Olaszországban talált olyféle arany-fülbevalókat is, csak annyit bizonyít, hogy ezen divat ép oly erősen elterjedt, mint hasonló népvándorlási formák és díszítések. De ez is csak akkor bizonyítana a későbbi karolingi korra, ha a reichenhalli, igelsi, dintersheimi és a póvidéki sírleletekről azt lehetne mondani, hogy azok a karolingi korból valók, mit semmi komoly régész nem állított, mert a karolingi műstíly Lindenschmit szerint is egészen eltér a népvándorlástól. Positiv bizonyítékul a keszthelyvidéki síremlékek korának a római korral való érintkezéséről az érmeken kívül még a kétségkívüli római fibulák is szolgálnak és egy fenéki sírban a római bronzdomborművekkel bevont faszekrényke. Mindez az ostrogóthoknak magyarországi tanyáira utal.

A praehistorikus régészek, kik a classikus régészek philolog módszerének ellenében természetrajzi módszerükre különös súlyt fektetnek, irtóznak attól, hogy bármily különös stílyt bizonyos nép nevével kössenek össze s inkább helynevekhez kötik a műemlékek bizonyos formáit, tehát hallstadi, La Tène-i és certosai stb. kulturáról s ezeknek elterjedéséről szólnak. Mi is mindamellett, hogy a két Pannonia nyugati részében a balatonvidéki lakosokat a népvándorlás első szakában az ostrogóthokkal hozzuk kapcsolatba, szintén inkább a keszthelyvidéki kulturáról fogunk szólni, annál is inkább, minthogy ez hazánkban s a külföldön az ostrogóthok tanyáin túl is elterjedt.

Ezen kultura emlékeinek általános jellege közös minden népvándorlási sír- és kincslelettel, temetőiben a sírok itt is sorosak, a halottak, ha nem is pontosan tájékozva, északdéli irányban temettetnek, a férfiak egyenesen hanyatt, a nők néha mind a két karral fejük alatt, vagy oldalvást, arcukat tenyerökre téve, mintha aludnának. A kés és többnyire az acél és kova a szolgák és a nők mellől sem maradnak el; oly megcsontkított csontvázak, melyeknél a koponya hiányzik, itt is fordulnak elő helyenként, a nők nyakán az üvegklárisdísz sohasem marad

¹ A kengyelvasakról alaposan értekezik Nagy Géza. Lásd Arch. Értesítő 1891.

Bronz-szíjvég (1. sz.), bronz-övesat (2. sz.) és kéttágú bronz-övdíszítmények áttört levélmintás díszítéssel, a keszthelyi sírmezőkről. Hampel i. m. XC. tábla után.

el, a férfiak fegyvere a nyíl és lándsa, a szekercze (francisca), a scramasax és spatha. Ez minden germán törzs sírjainak közös jellege. Keszthely vidékén azonban úgy tökéletlenül, mint egészen elégett tetemeket is találunk, gazdag síroknál egy vagy több lónak csontvázát, úgy kutyáét is, női sírokban gyakran a gyermekekét, gyermekek sírjában a mókusét és játékszereket. A sírok oldalai néha kőlapokkal ki vannak építve. A koporsó fája el van emésztve s csak a szegek jelzik helyét; az is látszik, hogy a fakoporsónak fedele soha nem volt, a halottat csak szövettel takarták be s erre hányták a földet. A ruházat és ékszer ugyanaz volt minden népvándorlási germánoknál: férfiaknál bőrmellény, széles öv vagyis tűsző csattal és szíjvéggel s térdig érő szűk alsó ruha és hosszú palást; nőknél fülbevaló, nyakláncz, melltű, melldísz, ruhakapocs és karperecz, néha lábperecz is. Ezeket találjuk mindenütt egyformán, Magyar-, Német-, Francia-, Angolországban, Belgiumban s a Svájcban, ugyanazon alapformában; de részleteik s a díszítés stíljé a különböző vidékek mellett mégis különbözők és sajátosságok.

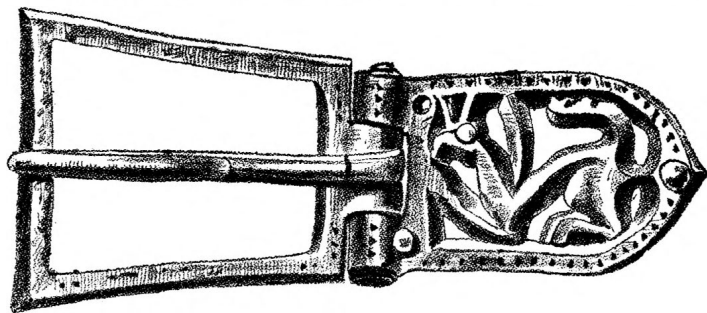
A frankok, burgundok, alemannok s angolszászok nem jutottak a Duna középmedenczéjébe, sem az ostrogóthok, gepidák, longobardok nyugati Németországba s a frankok földjére; természetes tehát, hogy a germán nép ezen két csoportjának emlékei a családi hasonlatosság daczára sokban eltérnek egymástól, s hogy a keletről betörő népvándorlási népek kultur-állapotát leginkább nálunk lehet tanulmányozni sírjaik emlékeiből.

A Magyar Nemzeti Múzeum különösen gazdag az ilyféle sírleletekben, melyek közt azonban első helyet foglalnak el a Lipp Vilmos által kiásott és kiadott keszthelyvidéki sírmezők régiségei, egyrészről a leletek bősége, másrészről azáltal, hogy koruk a velők talált érmek által meghatározható. Három nagy sírmezőt: a keszthelyvárosit, a dobogóit és páhokit, ásatott fel a fáradhatatlan premontrei szerzetes, hol teljesen, hol nagy részben; a negyediket, a fenékit, csak kisebb részben; az ötödik, a diasi, mely az urasági szőlő alatt terül el, érintetlen maradt. Ha majd a phylloxera e szőlőt elpusztítja, reméljük, hogy e nevezetes lelőhely az akkori régészek figyelmét el nem kerüli.

A keszthelyvidéki leletek oroszlánrésze a Nemzeti Múzeumba került, egy kis része a szombathelyibe, néhány nevezetes darab a csornai prépostsághoz, egyes régiségek különböző magángyűjteményekbe. Galba Károly mérnök, a tudós kutató barátja, nyomban lerajzolta a nevezetesebb tárgyakat, köztök sok olyat, mely nem került a Nemzeti Múzeumba; rajzainak horganynyomatai illusztrálják, ha nem is oly szabatosan mint kívánni lehetne, az archaeologiai bizottság kiadványát a keszthelyi sírmezőkről, a mint azokat maga a felásató leírta.

A boldogult csornai prépost nem is gyanította, mily nagy szolgálatot tesz a magyar régészetnek, midőn 1879-ben Lipp Vilmosra bízta

a keszthelyi gymnasium igazgatóságát. Ez már Szombathelyen, mint a classica-philologia tanára, előszeretettel foglalkozott a régészettel, gyűjtögette a régi Sabaria római emlékeit, közreműködött, hogy a szombathelyi régészeti társulat megalakuljon, s mint a szombathelyi régészeti muzeum őre, ezt oly ügyességgel és szerencsével igazgatta, hogy az most a vidéki hasonló intézetek közt előkelő helyet foglal el. Felköltve a közérdeklődést a muzeum iránt, hozzászoktatta a közönséget, hogy a régiségeket, melyek e vidéken napfényre kerültek, küldje be. Így történt, hogy ifjabb Reischl Venczel keszthelyi lakostól több bronzrégiség került Lipp birtokába, melyeket az, midőn kertjének egyik részét ültetés céljából méter mélységre felforgatta, az ott felásott, körülbelül 80 sírban talált.

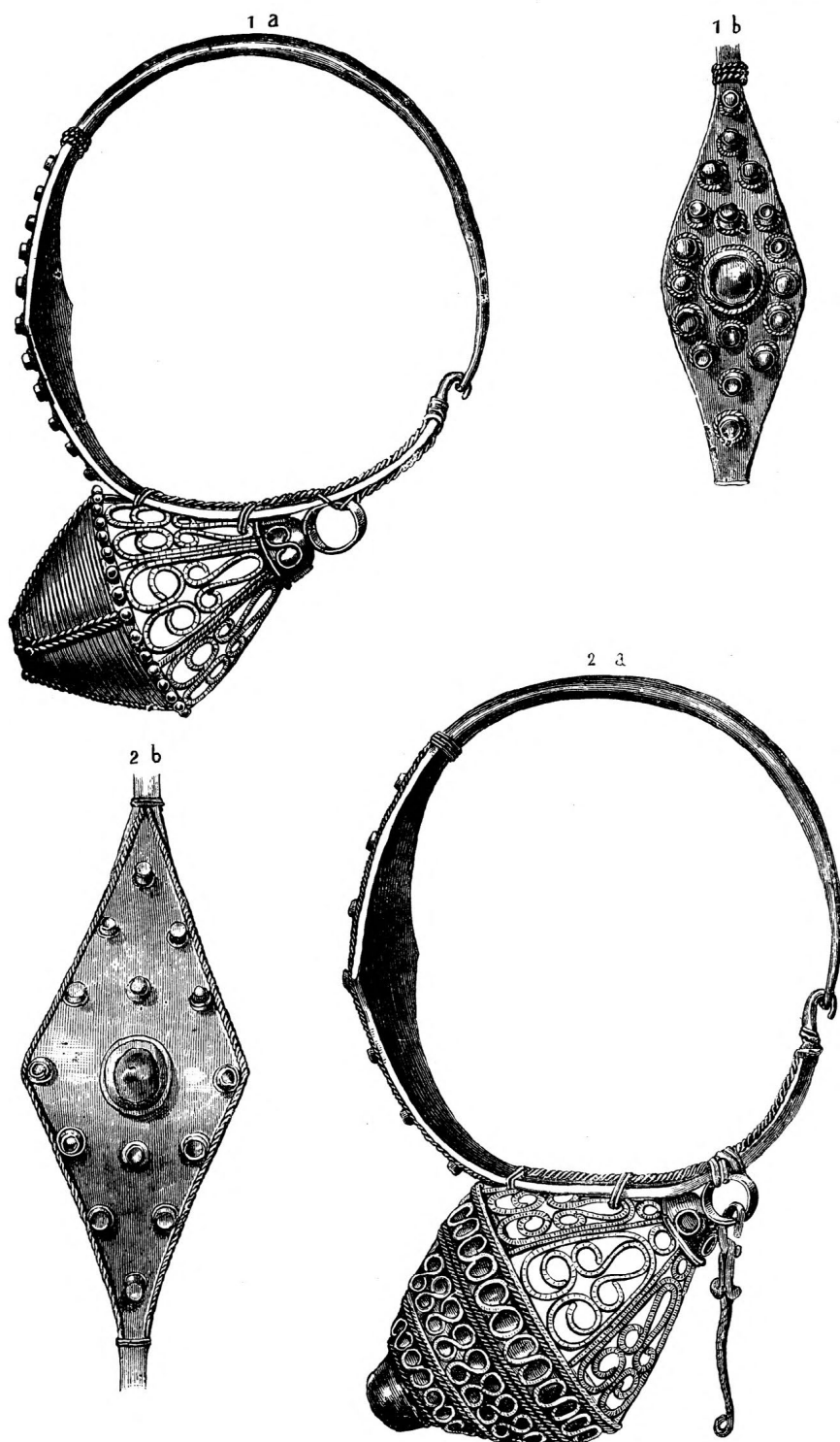
164. sz. Bronz-övcsat guggoló griffel, a szeged-sövényházai temetőből. Hampel i. m. LXXIV. tábla 10. sz. után.

165. sz. Bronz-szíjvéd a M. N. Muzeumban, hazai, de közelebből ismeretlen lelőhelyről.

Lipp mindjárt megismerte, hogy népvándorlási emlékekkel van dolga, s különösen két fülbevaló vont a magára figyelmét szokatlan formája által. Midőn tehát Keszthelyre tétetett át, haladék nélkül hozzáfogott az ásatáshoz az említett kertben, mire a tulajdonos szívesen megadta az engedélyt, s csakhamar észrevette, hogy rendkívül nagy sírmezőt fedezett fel. A lakosoktól megtudta azt is, hogy félórányi távolságra, az úgynevezett Dobogón, egy kopár halmon, hol a parasztok a kavicsot ásták, melylyel az utat javították, hasonló sírok fedeztetek fel; idővel Keszthely vidékén még három népvándorlási temető nyomába került, melyeknek kettejét részben fel is ásatta.

Egészben 1879-től 1885-ig több mint ötötfélezer sírt ásatott fel: 1150-et a keszthelyi városi sírmezőn, melynek egy része azonban az apácza-

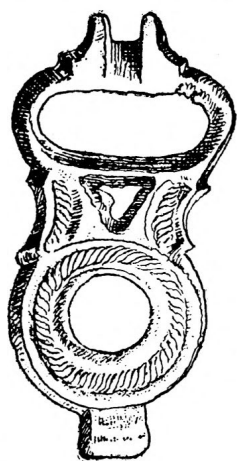

Kosárkás függők, a keszthelyi sírmezőkről. Hampel i. m. CXVIII. tábla után.

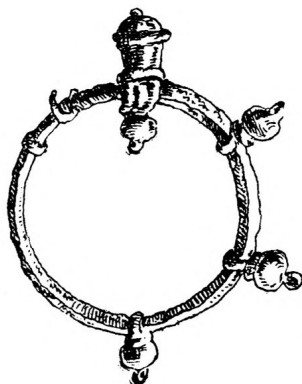

kolostor udvarába és kertjébe terjed s itt nem volt felásható; 2088-at a Dobogón, hol minden oldalról a sírmező határáig ért; Páhokon első évben 246-ot, a másodikban 474-et, a harmadikban, a leletek után ítélve, melyeket a Nemzeti Muzeumnak megküldött, de a felásott sírok számát nem írta meg, nem sokkal kevesebbet. Megjegyezte pedig, hogy ez a sírmező sokkal nagyobb kiterjedésű mint a dobogói; de a legjobb korát élő erős férfiúnak váratlanul bekövetkezett betegsége és halála s a nagyobb költség, melyet az ásatás igényel, miután a sírok a parasztok szűk földjein terülnek el, megakadályozta e sírmező teljes kiaknázását. Végre Fenéken nagy eredménnyel 300 sírt nyitott ki, de itt is megakadt a munka, mert a sírmező azon területbe nyúl belé, melyet gr. Festetics Tasziló versenylovai idomítására zárt el. Megírja továbbá,

166. sz. Bronz-szijcsat a keszthelyi sírmezőkről. Hampel i. m. CXI. tábla 1. sz. után.

167. sz. Bronzfűggő a keszthelyi sírmezőkről. Hampel i. m. CXVI. tábla 13. sz. után.

hogy a gróf diasi szőlőjében forgattak ki oly sírokat, melyeknek mellékletei a keszthelyiek leleteivel egyjellegűek, sőt sok esetben azonosak. Hasonló jellegű, de nagyrészen feldúlt sírmezőt említ Draskoveczen, a Muraközben¹; másrészt Letenyén, Lesencze-Tomajon és Sümegen is fordultak elő keszthelyi típusú kosárka-fülbevalók töredékei.

Mindezen sírok ugyanazon egy népnek s egy kornak maradványai; jellegök nagyjából ugyanaz, habár az egyes sírmezőknek is vannak különös sajátágaik.

A keszthelyi városi és dobogói sírmezőn a legkésőbbi érem azok közt, melyek a sírokból kiásattak, Gratianusé és II. Valentinianusé a IV. század végéről, a fenéki sírokban pedig III. Valentinianus

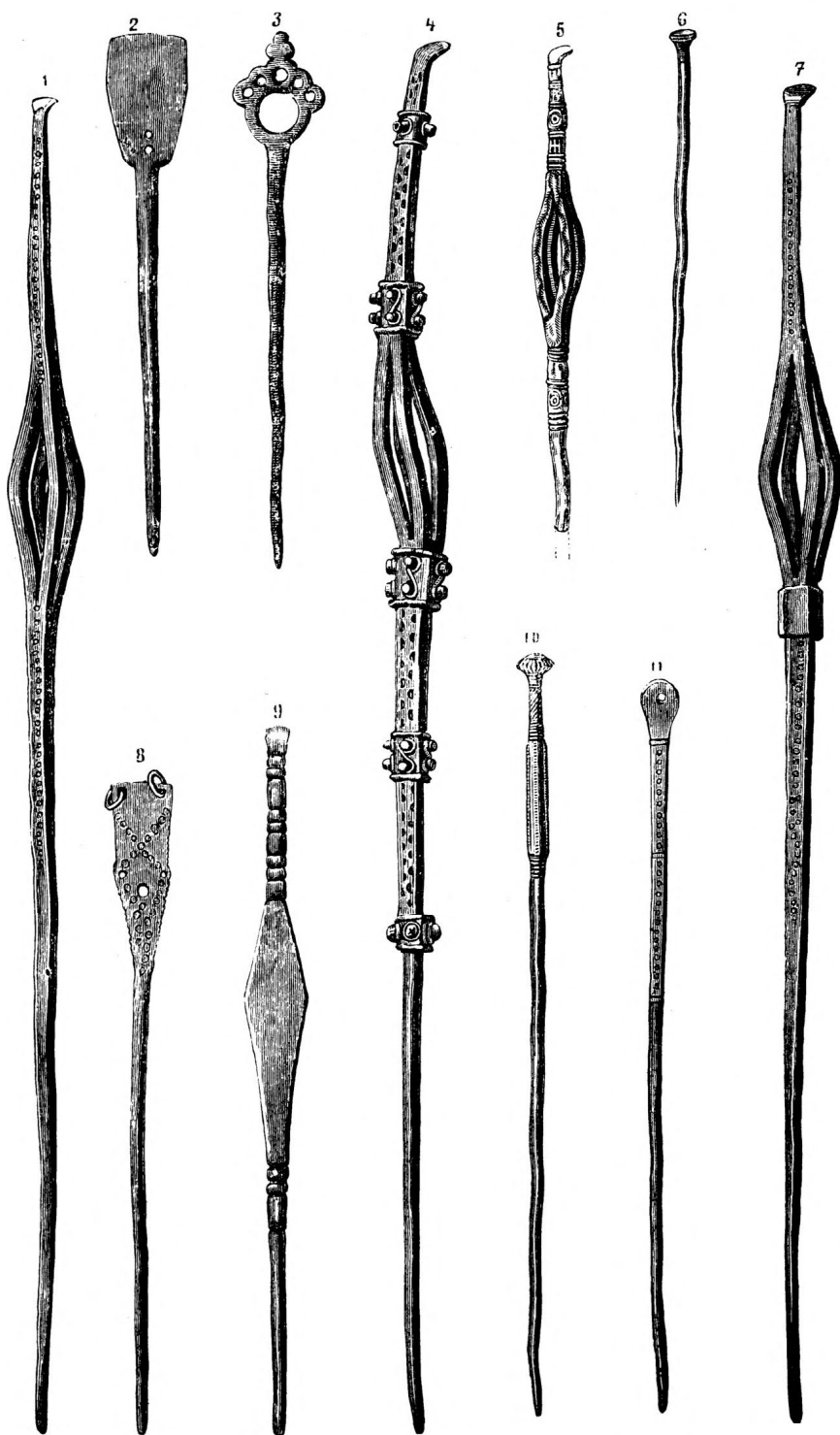
¹ Innét legújabb időkben egy övdísz inda-motivummal került a Nemzeti Muzeumba.

pénzei; ezen emlékek tehát az V. század közepéről, Attila koráról tanuskodnak. A sárok általában véve aranyban szegények, a rekesztövösségnek csak a fülbevalók homloklapján látjuk nyomát, de a gránátdísz ezeknél is mindig elmarad, az elszigetelt rekeszekben, melyeket filigrán környez, kék vagy fehér üveget találunk, soha ékkövet, mely a visigóthok és gepidák műveit jellemzi nálunk. Az úgynevezett Meroving-ruhakapocs¹ csak öt példányban találtatott: három a városi sírban, egy jelentéktelen a Dobogón ásatott ki, egy pedig, melynek dereka a láb felett már a régi időben eltört, de azért újra kiköszörülve használatban maradt, Páhokon; de mindezen nincs berakott gránát, alakjuk eltér a somlyóaktól és egyike sem páros közülök. Nem a vállak táján, hanem mindig az állkapocs alatt, a mellcsont táján találták a női tetemen, ezeket tehát úgy viselték, mint a mostani nők a broche-ot. Feltűnő, hogy a fibulák általában ritkák a keszthelyvidéki kulturánál. Az öt merovingi ruhakapcson kívül összesen csak tizenhárom római fibula fordult elő, több mint ötödfélezer sírban. A mi végre a dömczkös vasdíszítményeket illeti, melyek külföldön a merovingi időkben oly gyakoriak, ezekből csak a Dobogón találtak néhány példányt, mint keskeny szíjvégeket. Ennyiben tehát alig létezik analogia a keszthelyvidéki és a későbbi kor sírmellékletei között, melyek Francia-, Német- és Angolországban s hazánk más részeiben előfordulnak s világosan más népekre és más időkre vallanak.

A keszthelyvidéki kultúra sajátosságai főleg a következők: A férfióv nem tér el alakjában a népvándorlaskori általános, későbbi formájától, a tüszőtől, de a díszítés motívumára nézve mégis sajátosságos a guggoló griff (l. 163. és 164. sz. rajz). Ez ugyan a keszthelyvidéki leleteknek nem kizárólagos különlegessége, mert hazánk igen sok helyén fordul elő, de a keszthelyi (ostrogóth) kultúra sajátossága, mely külföldön minél ritkább s eddig csak a trienti muzeumból ismeretes egy példánya a Non völgyéből, melyet Conze a Monumenti dell'Istituto Archeologico új folyamának X. kötetében a XXXVII. táblán kiadott. Minthogy az övkapcsok és szíjvégek alakja keskeny, a griffek szárnyai többnyire eltörpítvék, úgy, hogy eredeti formájuk alig ismerhető fel. Csak egy szegedi és egy nemesvölgyi sírban domborodik ki a szárny erősebben, de itt is hiányzik ennek nagyobb kifejlesztése. Ily griffel találkozunk Nemesvölgyön, Ordason, Szegeden, Hódmező-Vásárhelyt, Szilágy-Nagyfaluban és néhány más helyen; ez a keszthelyvidéki kultúra emlékeinek jellemző motívuma.

A griff, vagyis a sasfej szárnyas oroszlántesten, már ősrégi combinatio, mely Assyriából egyrészt Perzsiába, másrészt a classikus művészetbe ment át s a népvándorlási népeknél gyakran fordul elő. Itt azonban a griffet nem mint ilyet vesszük tekintetbe, hanem ennek saját-

¹ Ezen elnevezés téves voltát legjobban bizonyítják a keszthelyi leletek, melyek a merovingi kort megelőzik.

Ezüst- és bronztűk, a keszthelyi sírmezőkről. Hampel i. m. CXIX. tábla után.

ságos guggoló alakját, mely egyébiránt a szíjvégek keskeny formájából magyarázható ki s ebben látjuk a keszthelyi kulturának kiváló jellegét. A griff és annak viadalai gyakran fordulnak elő a legrégibb időktől a mai napig, a legkülönbözőbb compositiókban; a középkorban heraldikai alakká válik és a címerekben a jelenkorig helyet foglal; az említett guggoló alakja azonban oly sajátság, mely csak azon kulturát jellemzi, melyről itt értekezünk.

Gyakori még egy sajátságos compositio is: két kutya, mely egy őzet vagy zergét leteper és szétmarczangol (l. 165. sz. rajz); ez nyolcz különböző példányban van meg a Nemzeti Muzeumban. A griff is hol magánosan (az övkapcsokon), hol kettesével, sőt hármasával is található szíjvégeken; tulokkal is vív egy szíjvégen.

A griff-díszítésekkel járnak még a növény-díszítések, indák és virágok, többé-kevésbbé stilizálva, de mégis úgy, hogy a növény-motivum ne legyen kétségszoros (l. CXX. tábla). Ez a motivum is hiányzik a német-, francia- és angolszági szíjvégeken, kapcsokon és csatokon; mi tehát mindezen leleteket, melyeken a guggoló griffet és kifejlett növény-díszítéseket találjuk, a keszthelyi kulturához sorozzuk.

Nem kevésbbé jellemző a csatnak egy különös formája (l. 166. sz. rajz). Lipp azt hegedű alakúnak mondja; a dobogói sírmező egyik részében talált ilyeneket, később még többet Páhokon; ilyen a kassai sírnek két csatja is Baranya vármegyében. Lipp ezeket idegen importnak tartotta szépségöknél és ritkaságuknál fogva, holott Lindenschmit az import jellegét épen a tömeges előállításban találja, mely gyári készítésről tanuskodik, csakhogy ezt nem alkalmazza a népvándorlási emlékekre; ellenben mindezen díszítések különbözők. Hasonló csatokat nem ismerünk hazánkon kívül, de azon csatcsoportozáshoz tartoznak, melynél a csat gyűrűje s nyujtványa egy tagból áll.

Jellemzők a női ékszereknél azon fülbevalók, melyeknél a városi sírokból többnyire rendkívül nagy átméretű gyűrűhöz kosárka-, vagy körteforma függők két vagy három helyütt finom sodronyszállal hozzá vannak fűzve vízszintesen, hogy ne lóghassanak szabadon (l. CXXI. tábla). Alakjuk a különböző sírmezőkön változik, a legnagyobbaknál a városi sírokból a gyűrűk oly tágas kört képeznek, hogy azokat aligha a fülcimpába akasztották s inkább az egész fülkagylóra illesztették rá, a mint azt a kabil nők az Atlason most is teszik. Ilyen, a gyűrűkhöz vízszintesen erősített függők az egész classikus régiségben ismeretlenek, sőt a népvándorlási leletek közt más vidéken alig találunk hozzájuk analógiát. Fillon híres gyűjteményében, mely 1882-ben Párisban elővezetett, volt ugyan egy pár fülönfüggő, mely a fenéki lapostetejű kosárkás arany-fülbevalóknak szakasztott mása, csakhogy gránátokkal ékesek, lelőhelyök ismeretlen. A fővárosi régiségvásáron is feltűnt egy hasonló fülbevaló, mely vétel útján a N. Muzeumba került, állítólag Abrudbányáról Erdélyben, de ez sem bizo-

nyít semmit, mert a régiségárusok szavát, a lelőhelyeket illetőleg, alig lehet hitelesnek elfogadni.¹

Rokon alakúak még a már említett reichenhalli, dintersheimi és igelsi kosárka-fülbevalók.² Továbbá az 1883-iki milanói kiállításon is fordult elő több ily szerkezetű fülbevaló, a kosárka alakjára nézve eltérő ugyan a keszthelyvidékiektől, de ugyanolyan szerkezet, sodronnyal vízszintesen a gyűrűhöz felkötött függőkkel, s ennek következtében a közel rokonság el nem tagadható, valószínűleg tehát ezek is ugyanazon nép készítményei, mint a magyarországiak. Egyébiránt a mi a reichenhalli lelőhelyet illeti, Chlingensperg (Gräberfeld von Reichenhall, 101. lap) csakugyan megjegyzi, hogy Odoaker idejében (476—493) Theodorik az ostrogóth király uralkodott Noricumban. Ő és követői fentartották a római intézményeket s a gazdag sóbányák alattok is koronajóságok maradtak. Ez magyarázza a keszthelyi kulturát Reichenhallban, úgy mint az igelsi sírlelet az ostrogóthok egyik útját Olaszországba. Hampel József bécsi gyűjteményekben is talált két ilyenmű arany-fülbevalót, mely Magyarországból származik.

Nem kevésbé sajtáságos a fülbevalók egy másik neme, mely a keszthelyvidéki sírokban csak kevés párban fordult elő (l. 167. sz. rajz), ellenben a mosonvármegyei, nemesvölgyi sírmezőn épen oly gyakori, mint a gyűrűhöz vízszintesen erősített függő a balatonvidékieknél. Ennek szintén nincs semmi logikája; a szűk tojásdad vagy kerek gyűrű aljára két gyöngyöt forrasztottak, melyeknek egyike lefelé, a másik a gyűrűbe befelé irányul s a fülczimpát kellemetlenül érinthette; egy harmadik gyöngy sokszor a gyűrű felső részét is díszíti. Ily fülbevalónak sem ismerem analogiáját a külföldi gyűjteményekben. Magyarországon gyakori például a sobori

¹ Chaffersnél Forman gyűjteményéből fényképezve találjuk azon különös lapos korongdíszítést, mely Szarvaszón, Máramaros vármegyében, tizenkét példányban találtott, s a Mihályi-család tulajdona. Négyet közülök a M. N. Múzeumnak ajándékoztak, ezeknek nem fordult elő sehol analogiája, s az angol példány kétségen kívül ezen leletből való, de a magyarázat azt mondja, hogy Castellani ezt Cumaeban ásta ki. Tehát még ennek sem lehet hitelt adni. Lásd William Chaffers: A series of photograph etc. London, 1869. VI.

² Ganz überraschend gefällige Formen kommen bei jenen Ohrschmücken zur Geltung, deren Ringe gegen das Ende hin zu einer kleinen Schlinge zusammengebogen sind und der Verschluss durch Schliesshaken oder Drahtverflechtung hergestellt ist. An diesen Ringen sind nun trommelförmige Kästchen oder blumenkelchartige Silberkapseln (Tafel X, XI, Nr. 50, 132, 227) angebracht und ihrem Deckel entweder ein blaues Glassteinchen eingesetzt, oder derselbe mit kleinen aufgelötheten Silberkörnern und Filigrandraht verziert. Dieser Gattung von Ohrringen begegnet man in sehr verwandten Formen in Reihengräbern von Igels und Trient; ebenso scheinen ein im Museum zu Worms befindliches und aus Rheinhessen stammendes Stück, sowie das Fragment eines Ohrrings aus den alemannischen Gräbern von Selzen mit den unsrigen ziemlich gleichartig zu sein. Chillingensperg-Berg: Das Gräberfeld von Reichenhall, 90., 91. lap.

Ékszerszekrény (scrinium) bronz-borítólapjai, a fenekei sírmezőről. Hampel i. m. CXXIX. tábla után.

sírokban, melyeket Mihály ásott fel s az érdekes mellékleteket a N. Muzeumnak ajándékozta 1875-ben.

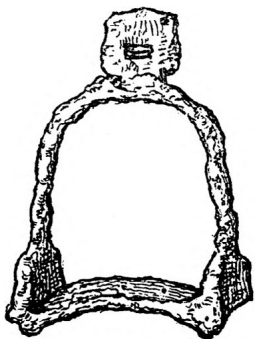
Sajátságos ékszer, melynek analógiáját alig ismerem, még a négyfelé hasított fokú hosszú tű is (l. CXXII. tábla), hol bronzból, hol ezüstműből, mely gyakran a női csontvázak mellén, és csak két esetben találtatott a koponya alatt mint hajtű. Hogy ez a római «stilus»-nak átalakítása, arról felső, laposra vert vége nem hagy semmi kételyt, de formája s díszítése olyan, minő római sírokból eddig nem került elő.

Hogyha a Lipp által felásott négy sírmező leleteit vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a roppant nagy fülbevalók, melyeket ugyanezért inkább fülrevalóknak nevezhetünk, főleg a városi sírokból kerültek fel. Megjegyezzük itt, hogy civilisált népeknél a fülönfüggő czélja a szemlélni figyelné a fülre fordítani, ez a fülnek dísz; barbár ízlésnél ellenben a fül csak oly eszközzé válik, melyre a kincseket rá lehet akasztani, ugyanazért a függők sokszor eltakarják, vagy háttérbe szorítják a fület, mint a keszthelyvárosi sírokban, hol a kisebb fajtájú és lapos tetejű kosárcák nem is fordultak elő még. Anyaguk bronz, kevés példányban rosszabb minőségű ezüst, de ezeknek technikája választékosabb, mint a tiszta bronzfüggőké. Ugyanitt ásattak ki a legnagyobb és legdíszesebb négyfelé hasított fokú tűk. Arany egyáltalában nem fordult elő, de az aranyozás és ezüstözés gyakori. Korongfibula nem találtatott, csak két kisebb korongdísz. Egy gazdag sírban, hol az ember fölött a ló is el volt temetve, találtak egy pár kengyelvasat; ez a legrégibb, melyet ismerünk (l. 168. sz. rajz). Ezt a sírmezőt tartjuk a négy közt a legrégibbnek.

A Dobogón kisebbek a kosárka alakú függők, sok közülök tiszta ezüstműből készült, egy ilyféle aranyfüggő is, melynek gyűrűje bronz, de homloklapja arany golyócskákkal ékes, jutott innét a N. Muzeumba. A lapos tetejű függők, melyek többnyire jó ezüstműből valók, gyakran fordulnak elő. A korongfibula dívik itt. Római üvegpasza is találtatott egy sírban s egy kelta üvegkarpercz töredéke; ezek valószínűleg mint különös ritkaságok tétettek a halotthoz. Meroving fibula csak egy kicsiny fordult elő.

Nézetünk szerint ez a sírmező valamivel későbbi, mint a keszthelyvárosi. Még későbbi talán a páhoki, mely ezüst-kosárcáfűgőkben rendkívül gazdag, ezek azonban mind kisebbek; gyakori köztük a lapos tetejű, oly változatokban, minők a Dobogón nem talátnak, például félgömb, kívülről filigránnal díszítve, vagy egyszerű kis tölcser, de ezek is mindig vízszintesen hozzá vannak fűzve a gyűrűhöz. Bronzból azonban itt is előfordultak nagy fülbevalók a sírmező azon részében, melyet Lipp 1885-ben ásott fel; ez valószínűleg e temetőnek legrégibb része. Habár a leletek általános jellege ugyanaz mint a városi síroké, mégis észrevehető már az eltérés köztök.

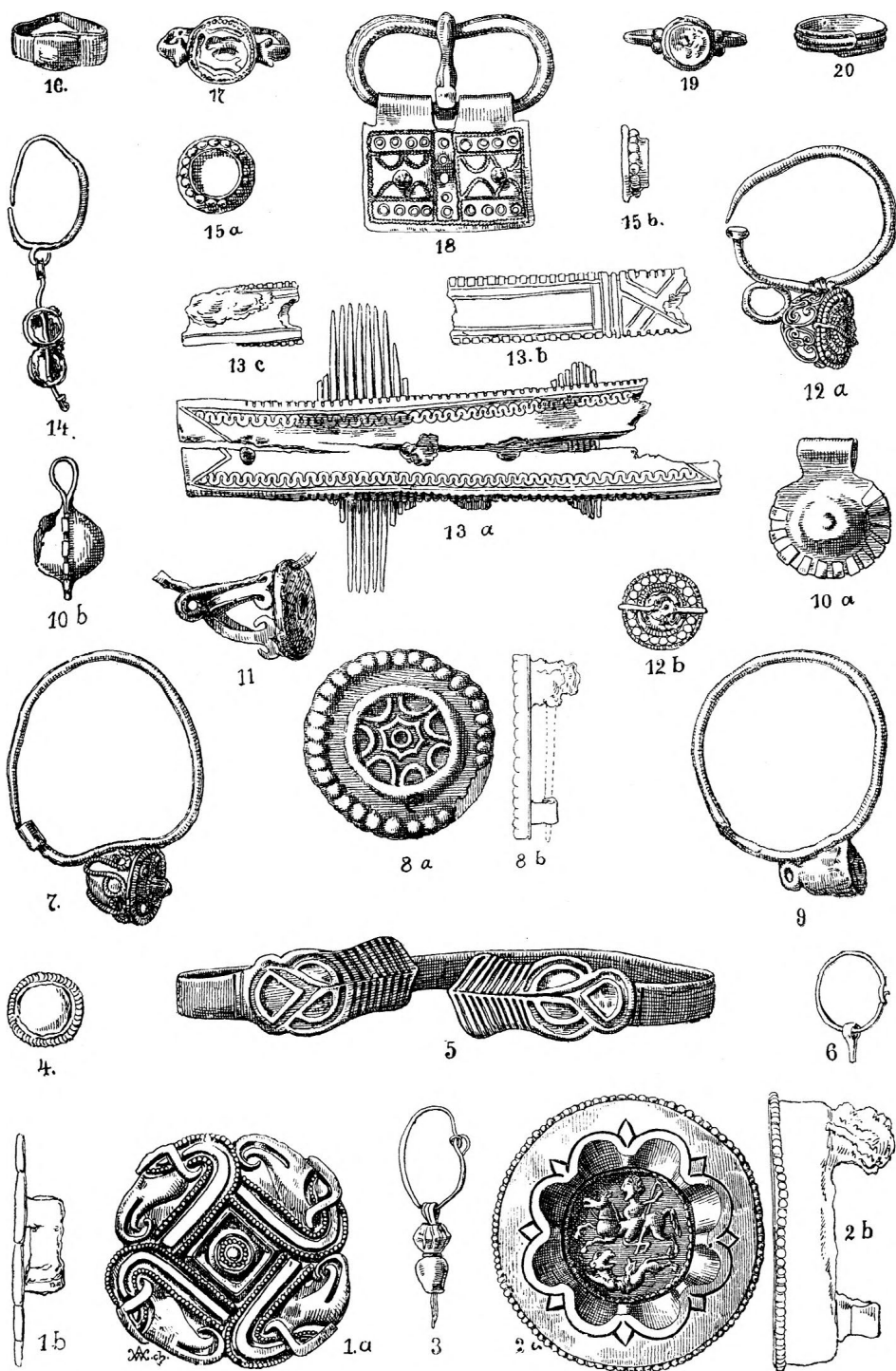
A civilisált nemzetek folyvást hatnak műveletlenebb szomszédjaikra, de a keszthelyvárosi sírokban alig vehetjük még észre a római befolyást; találtatott ugyan néhány római fibula, magas saruval, minő ez időben divatos volt, még ott is, hová római nem tette lábát, mint például keleti Poroszországban, s a fülönfüggőknek technikája oly finom, hogy az a római iparnak is díszére válhatik, de az érmeiken kívül nem fordult elő oly tárgy, melyről biztosan mondhatnók, hogy ezt csakugyan a szomszéd rómaiaktól hozták volna be; ellenben a fülönfüggők formája s nagysága elüt a római ízléstől s az övdíszek motivumai idegenszerűek. A dobogói sírok egyik korong-ruhakapcsa (l. 169. sz. rajz) közepén egy római császár apotheosisának utánzása félreismerhetetlen: a sas kiterjesztett hatalmas szárnyakkal viszi fölfelé a fejedelem mellképét. A fülbevalók alakja sem oly nagy itt, mint a keszthelyvárosiak némelyikéé; finom ezüstből készültek is gyakoriabbak, holott a keszthelyiek rosszabb ezüstből valók, s mindnyája beléillik már a keresztülfúrt fülczippába, pedig a keszthelyieket a fül kagylójára kellett akasztani.

168. sz. Vaskengyel, a keszthelyvárosi sírmezőből. Hampel i. m. XCVII. tábla után.

Páhokon még több (összesen száznegyvenkettő) a finom ezüstből készült függő. Az egyik csat nyugtványán női fő látható, melyet, ha máshol találjuk, rómainak tarthatnánk. A fenéki sírmezőn végre, mely az ott talált érmei tanúsága szerint III. Valentinianus idejéből való, tehát a négy közt a legkésőbbi, már tagadhatatlan a római befolyás; minden tárgyban érezzük Moguntiana városának szomszédságát. Az ott felásott szekrénykének bronzlemez-borítéka, a négy évszakot személyesítő alakokkal, trébelt, vagy inkább mintába bevert munkában (estampé) — mert ugyanazon alakok kétszer fordulnak elő, minden részletben azonosak — kétségtelenül a római műiparnak készítménye, mely úgy a pécsi, mint a felcsuthi római szekrényke alakzatait rajzban és kivitelben felülmulja. Az oldal-dombormű, mely szüreti jeleneteket ábrázol, nagy rajzhibákat mutat ugyan, de mégis szintén későrómai készítmény (l. CXXIII. tábla). A kis elefántcsont Apollo-fő, mely egy fenéki sírban találtatott (l. 170. sz. rajz), szintén importált római mű; az ezüst-szűjvégen pedig a lengedező szakálú öreg fő minden vonásában római folyóisten, s ott van alatta a háromágú szigony is. Még az üvegcsésze (l. 171. sz. rajz) sem lehet barbár mű, mert eltér mindenben azon népvándorlaskori üvegektől, melyek német és angol földön gyakran találtatnak.

A kard azonban a germán spatha (l. 172. sz. rajz); a gyűrűhöz vízszintesen felkötött filigrán kosárcák kicsinyek, minők a civilisált időkéi, s egyenes díszített lappal fedettek; ezek közt egy arany példánypár is ásatott ki. Az egyik korongfibulán ott vannak már a stilizált madárfejek,

Leletek a fenéki sírmezőről. Hampel i. m. LXXXV. tábla után.

erősen görbített csőrrel, mintha csak vakondormányok volnának. Ilyenek Lindenschmitnél gyakran fordulnak elő,¹ sőt két példányon² a lábak kétségtelenül jellemzik a vakondokat. A legdíszesebb korongfibula ismét római műre emlékeztet. A lovag, ki egy tigrisforma szörnyet szúr le dárdájával, egy, római császárérmeken előforduló compositiónak igen ügyes utánzata (l. CXXIV. tábla 2a sz.). A barbárok, a mint látszik, Fenéken már folyvást érintkeztek a rómaiakkal a szomszéd Moguntianában, s hozzászoktak a római ízléshez.

A keszthelyvidéki sírmezőkkel rokonságban áll a nemesvölgyi Moson vármegyében. Ennek felátatása dr. Sőtér Ágost és a Moson vármegyei Régészeti Társulat érdeme. Százötven sírt fedeztek itt fel, ezek közt is, úgy mint Keszthely körül és egyebütt, minden tíz-tizenöt szegényebb sírra jut csak egy gazdagabb. Azon sajátságos fülbevaló, melyen a gyűrűhöz úgy befelé, mint kifelé, alul sőt fölül is egy-egy gomb hozzá van forrasztva, itt a vezénylő alak, mely Keszthelyen is csak ritkábban fordult elő. Több példányban találtak itt is guggoló griff-díszítést és növénymotivumot a szíjkapcsokon és végeken, három sírban pedig szépen stilizált vadkanfej alkotja a szíjvéget, melynek máshol analógiájára nem találtunk. Az egyik szíjvégen emberfő arczélben fordul elő, még szabatosabban, mint a páhoki csat végtagján. A római befolyás itt is érezhető. Az egyik szegedi sírlelet³ trébelt bronzlapja (l. 173. sz. rajz), melyen sas vágja fel csőrével a karmai közt tartott hal hasát (ez Olbia városának régi görög czimere), népvándorlási emlékeinknél szokatlan, de a rómaiaknál ezen korban gyakori technikájánál fogva szintén e korba tartozik, úgy mint két más szegedi sír,⁴ növénymotivumokkal, s az ordasi sírmező,⁵ — Tergina Gyula ötvenegy sírt ásott fel, melyeknek mellékletei közt guggoló griff és a növény-motivum tökéletesen megegyez a keszthelyiekkel.

Ide tartozik még a püspökszenterzsébeti sírmező és a palotásszent-jánosi sír, ugyanazon indamotivumokkal, mint a szegediek; továbbá a

169. sz. Bronz-korongfibula, a keszthelyi sírmezőkről.
Hampel i. m. CXXI. tábla 2. sz. után.

¹ Lindenschmit: Alt. I. köt. VIII. 8, 6. hasonló fibula, mint a fenéki, II. köt. V. 6, 8. egy csiptető szárán.

² Lindenschmit: Alt. III. köt. I. 6, 4. előlábakkal és I. köt. XII. 7, 10. négylábú. Lásd Arch. Értesítő I.

³ Arch. Ért. 1881. 153. l.

⁴ Arch. Ért. 1880. XLIX. tábla és 1881. 151. l.

⁵ Arch. Ért. 1880. XLVI—XLVII. és XLVIII.

pásztoi sírmező a lófejű korongdíszszel, mely a dobogóival rokon, s két más olyan koronggal, mint a nemesvölgyiek. Guggoló griffet és növényindás övrészteket találtak még ismeretlen helyen a Dunán túl, továbbá a szegedi öthalmi sírokban, Hódmező-Vásárhelyt, a tiszzaughi ásatásoknál és Szilágy-Nagyfaluban; keletre ez a keszthelyvidéki kulturának eddig legtávolabbi halomsírja.

Ide sorozzuk még azon különös övdíszítéseket is, melyek Bitnitz püspök hagyatékából Szombathelyről az Akadémiába kerültek s ez által a N. Muzeumban téteményeztettek le. Ezeken áttört munkában szaladó kutyákat látunk, minőknek analógiáját nem találtuk a keszthelyvidéki sírmezőkön, de az övdísz technikája azonos ezekkel.

Még nevezetesebb más két szíjvég, melyek egyike állítólag Boldog vidékéről (Heves vm.), másika Nagysurányból (Nyitra vm.) (l. 174. sz. rajz) került a régiségárushoz, ki ezt a M. N. Muzeumnak eladta. Oroszlánt

170. sz. Apollo-fő elefántcsontból, elő-, háti- és oldalnézetben, a fenéki sírmezőről. Hampel i. m. 85. l. tábla után

látunk ezen, mely egy menekülő embert támad meg. Ezen jelenet kétszer fordul elő egymás felett, felváltva, jobb- és balfelé fordítva. Az oroszlán ügyetlen, de hű utánzása egy pontusi emléknek, melyet Hampel is közölt; az ember inge, öve és szűk nadrága által erősen különbözik azon barbároktól, a minőket a Traján s az Antoninus oszlopain látunk; a technika azonos a keszthelyvidéki emlékekével.

V. FEJEZET.

Gepidia a VI. század végéig.

Skandinávia volt a góthoknak eredeti hazája. A monda szerint három hajóval hagyták el ősi tanyáikat, átteveztek a szárazföldre s elvándoroltak a pontusvidéki termékeny föld legelőire. Ott találjuk őket a római császárság idejében a régi görög gyarmatok szomszédságában, a Dniester, Dnieper és Duna torkolata körül, három törzsre: visigóthok, ostro-

Ezüstkancsó az apahidai sírleletből. Hampel i. m. XXXII. tábla után.

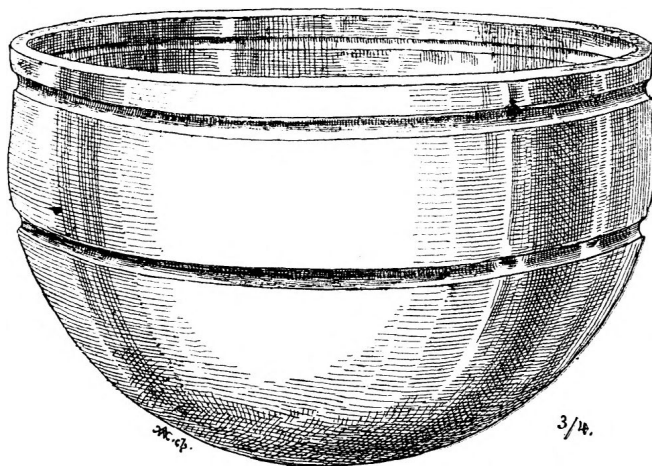

góthok és gepidákra oszolva, mindaddig, míg őket a hunok ki nem zavarják tanyáikból. A visigóthok előrenyomulnak előlük Dáciába s egy századdal később elmenekülnek Moesiába, ellenben az ostrogóthok és gepidák mindjárt alávetik magukat a hunoknak, kik őket Balambér vezérlete alatt megtámadták, s ezeknek vezetése alatt törnek be a római birodalomba. Attila birodalmának megbomlása után a gepidák megmaradnak Dáciában, elismerve a keleti császár felsőségét, kitől azonban megkövetelik az újévi ajándékot s az országot az V. század második felétől a VI. századnak csaknem végéig Gepidiának nevezik az írók.¹

E szerint azon emlékek, melyeket ezen időkre vezethetünk vissza, a gepidák birtokából származnak, akár mint a byzanci császárok ajándékai, akár mint saját műiparuk termékei.

Az emlékek korának meghatározására nézve ott, a hol azt érem-

171. sz. Üvegcsésze a fenéki sírmezőről. Hampel i. m. LXXXVIII. tábla után.

leletek által nem lehet némi bizonyossággal megállapítani, csak az analógiák adhatnak útmutatást; mert a divat, úgy mint most, akkor is elterjedt egész Európának minden vagyonos osztályánál. Most is minden

¹ Nam Gepidi Hunnorum sibi sedes viribus vindicantes totius Daciae fines velut victores potiti nihil aliud a Romano imperio, nisi pacem et annua solemnia, ut strenui viri, amica pactione postulaverunt, quod et libens tunc annuit imperator et usque nunc consuetum domum gens ipsa a Romano suscipit principe. Gothi vero cernentes Gepidas Hunnorum sedes sibi defendere Hunnorumque populum suis antiquis sedibus occupare, maluerunt a Romano regno terras petere, quam cum discrimine suo invadere alienas, accipientesque Pannoniam, que in longo porrecta planities habet ab oriente Moesiam superiorem, a meridie Dalmatiam, ab occasu Noricum, a septemtrione Danubium ornata patria civitatibus plurimis, quarum prima Syrmis, extrema Vindobona.

Nam Valamer inter Scarniungam et Aqua nigra fluvios, Thiodimer iuxta lacum Pelsois, Vidimer inter utrosque manebant. (Jornandés: De rebus Geticis 264. et 268.)

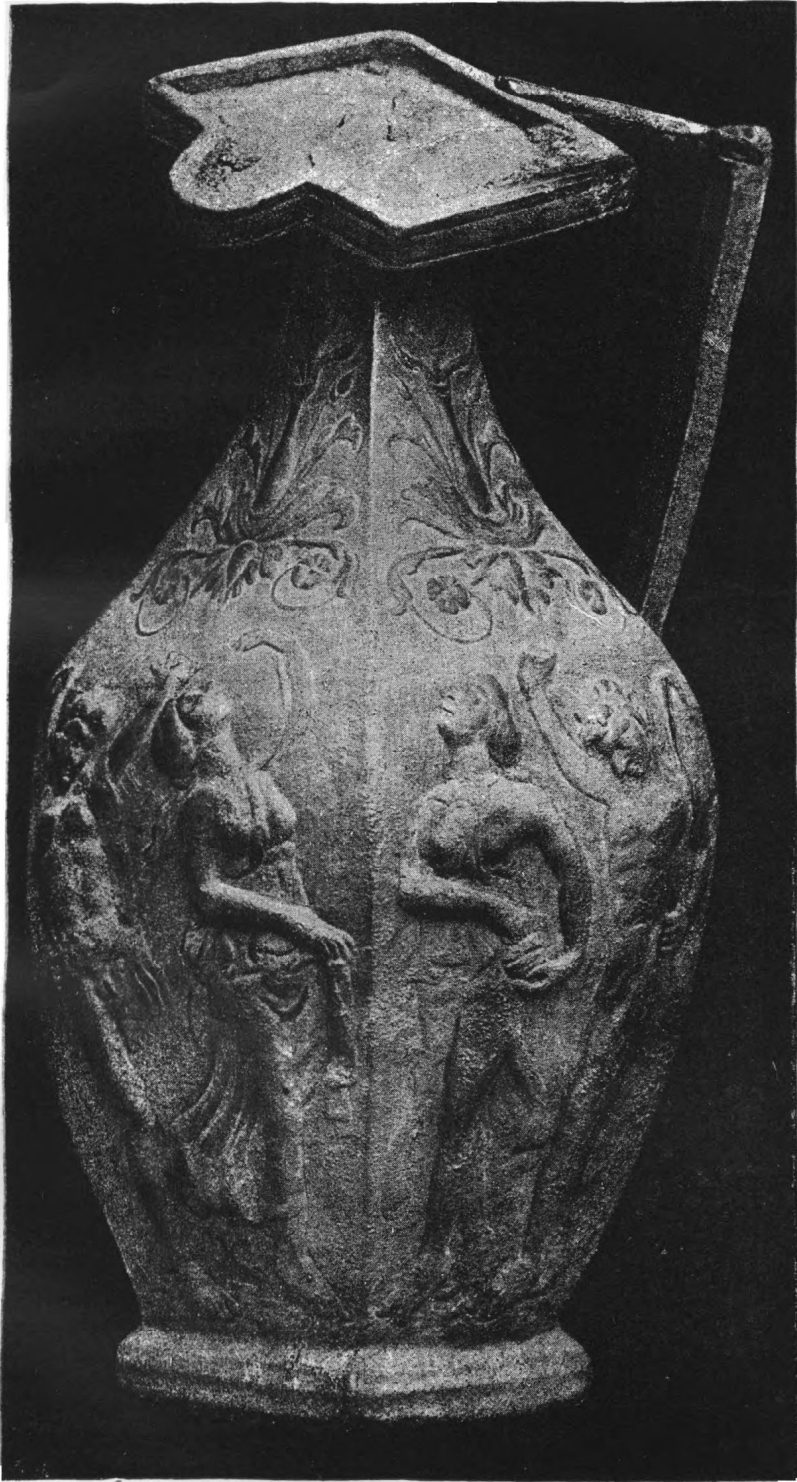

172. sz. Vaskard a fenéki sírmezőről.
Hampel i. m. 91. lap után.

nemzetiségi idegenség daczára a női viselet párisi szabását megtaláljuk Berlinben és Rómában, Londonban és Bécsben, és mindenütt, hova a műveltség eljutott, épen úgy, mint Lindenschmit megjegyzése szerint a merovingi kor ékszerei és fegyverzete fő vonásaikban ugyanazok Német-, Franczia-, Angolországban, Belgiumban és a Svájcban. Ebből azonban Labarte azt következteti, hogy kellett léteznie oly központnak is, melyből ezen egyformaság kisugárzott, s ez nem lehetett más, mint a fényes byzanczi udvar. Ha Labarte még élne, bizonyosan hivatkoznék most az apahidai leltre teoriájának bebizonyítására, melyet Cochet abbé és gróf Lasteyrie oly élesen megtámadtak.

Apahidán t. i., Kolozsvár szomszédságában, 1889 július hó második hetében két napszámos cigány kavicsásáskor fejedelmi sírra akadt, abban két, egymásnak csaknem teljesen megfelelő ezüstkancsót leltek (l. CXXV—CXXVI. tábla) négy trébelt bacchikus tánczos-párral és többféle arany-lemezdiszt (l. CXXVII. tábla), melynek alkalmazását nem tudjuk megmagyarázni. Ezeken kívül még öt csüngőt (l. CXXVIII. tábla) *Κυρτωταις*, minők fejedelmi diadémákon és vállkapcsokon fordulnak elő, két csatot (l. u. o.), egy csat-ellenlábast (l. u. o.), egy nagy fibulát (l. CXXIX. tábla), karpereczet (l. u. o.) és két gyűrűt (l. u. o.), egyikét Omharus névvel jelölve. A régi ötvös a csüngőket és a csatokat rendkívül szép almandinokkal díszítette rekeszötvösséggel fényesen, a fibula pedig áttört munka, választékos, gazdag maeanderdíszítéssel, hasonmása a Childerik frank király sírjában talált, Chifflet által lerajzolt és birt, de újabb időkben elloptott s beolvastott ruhakapocsnak, épen úgy, a mint az egyik csat úgy tömör részletei, mint a felette gazdag rekeszötvösségi almandindísz által a főntemlített tournayi királyi sírkincs egyik csatjával oly feltűnő rokonságban áll, hogy azt első tekintetre csakugyan az 1831-ben Párisban elloptott kincs részének gondoltam. A fibulán a tövis szintén oly mesterséges módon, az egyik gerendagomb lecsavarása által biztosítatik, mint a Childerik-féle ruhakapcson, melynek csak az osztropataikai első leletnél kiásott fibulán találjuk nálunk analogiáját; továbbá a Degojban, Zágráb vármegyében felásott arany-ruhakapocsnak, mely a cs. régiség-tárban őriztetik. Lindenschmit felhossa még a lengerichi fibulát a hannoveri muzeumban, mely Constantinus és Maxentius pénzeivel találtatott és a poitouiakat, melyekről Longperrier az 1868-iki *Révue Archéologique*-ben értekezik, aranypénzekkel Valentinianustól Arcadiusig. (Handbuch 425.)

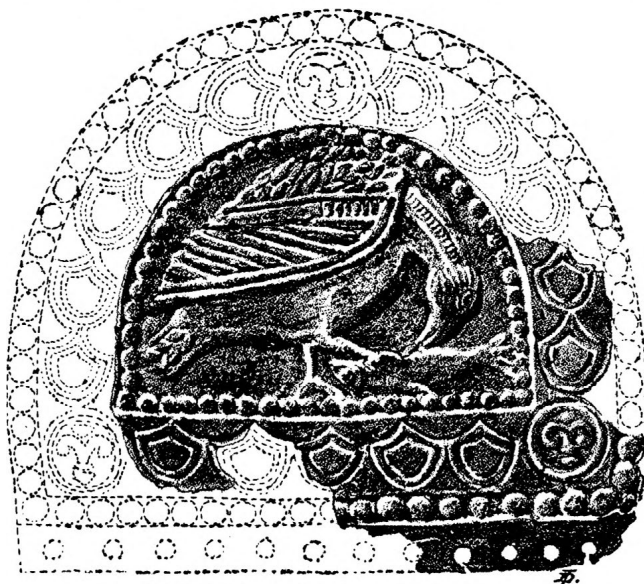
A technika úgy a csaton mint a ruhakapcson tökéletesen azonos a Childerik sírkincsével, olyannyira, hogy nem marad

Fzűstkancsó az apahidai sírleletből. Hampel i. m. XXXIII. tábla után.

fenn semmi kétség Omharus fejedelemnek, kinek nevét máshonnan nem ismerjük, és I. Childerik királynak egykorúsága iránt. A frank királyt 484-ben temették el, e szerint Omharus sírkincse szintén az V. század második feléből való, akkor pedig gepidák birták Erdélyt, tehát a sírkincs kora és nemzetisége iránt megszűnik minden bizonytalanság. De két kiváló műkincsnek — melyek egyike Belgiumban, másika Erdélyben fedeztetett fel — oly meglepő hasonlatossága csakugyan Labarte nézetének kedvez, ki mind az ily kincsekben byzanci ajándékokat lát, sőt Childerikre nézve be is akarja bizonyítani, hogy ezeket a byzanci császártól akkor kapta, midőn mint menekülő egy darabig nála időzött. Gergely, a híres toursi püspök (Gregorius Turonensis) elmondja ugyan, hogy Childerik frank nagyjainak

173. sz. Trébelt bronzlap szegedi sírleletből, Hampel i. m. LXIX. tábla után.

boszuja elől, kiknek nejait és leányait elcsábíttatta, kénytelen volt Thüringiába menekülni, honnan csak hosszabb idő múlva került vissza trónjára, de Fredegarius, a püspök munkájának sokkal későbbi folytatója, csakugyan világosan állítja, hogy Childerik Thüringiából is menekülván, Byzanczba ment s onnét, Maurikios császártól nagy kincsekkel megajándékozva, 460-ban visszakerült országába. Miután azonban ezen időben Marcianus volt a császár, nem pedig Maurikios, ki csak egy századdal később uralkodott, ezen egész byzanci látogatást a monda körébe kell utasítanunk.

Labarte theoriáját egyébiránt csak akkor fogadhatnók el, ha byzanci kincsleletekből hasonló almandin-díszű rekesztötvösségű kincseket lehetne előmutatni az V. vagy VI. századból, a mely korból birunk ugyan ezüst-, bronz- és elefántcsont-domborművekkel, festett kéziratokkal

és nagy mozaik-képekkel, melyeknek byzanci eredete kétséget nem szenved, de mindezekon semmi nyomát nem találjuk az almandin-díszű, rekesztövösségű ékszereknek. Labarte maga is érzi okoskodása ezen lánczszemének hiányát s a gyöngysor-díszítésre is utal, mely a byzanci domborműveket ezen korban keretezi s a tournayi kincseknél is előfordul, csak hogy ezen gyöngysor-motivum nem sajátja a byzanci műiparnak, azt még a classikus művészetben is feltaláljuk, sőt a mai időkig szakadatlanul használatban maradt. De ha az ékszereknek ezen styljét nem találjuk fel Byzanczban, Lasteyrie a Pontus vidékére utal, hol épen a népvándorlás korában csakugyan megtaláljuk a gránát-rekesztövösséget, ha nem is oly kifejtett stadiumában, mint a tournayi vagy apahidai sírleleteknél, mit nálunk is Hampel József a nagyszentmiklósi aranykincsről írt monographiájában és később is saját tapasztalatai nyomán kifejtett s az Eremitage úgynevezett scythia kincseire utalt.

Az apahidai és tournayi kincsek styljében a műiparnak bámulatos kifejlése mellett alig ismerhetjük már fel a classikus ornamentatio hagyományait. A két ezüstkancsó természetesen egy jobb kornak fenmaradt importált kincse, de eredetileg alexandriai,¹ melynek bacchikus jeleneteiben Skopas ismeretes compositiója számtalan utánzatának egyikét ismerjük fel. A csüngőkben és csatokban a festészeti felfogás túlnyomó a szobrászati felett, a hatás a színre van fektetve, nem az alakra, a csüngőkön a két féldisznófőnek összetétele szintoly idomtalan, mint észszerűtlen, de ügyes keretévé válik a szép almandinoknak, melyeknek természetes tűzét még az aláakott, fényesen kicsiszolt rovátkos aranylemez növeli, úgy hogy ragyogásuk a somlyói kincs almandinjainak szintén alátett aranylemezzel emelt fényét is elhomályosítja. A nehéz csatnál az ékkövek az aranyat csaknem elfedik, a ruhakapcson pedig az áttört kétféle maeanderdész a kicsinyes szorgalomnak netovábbja; hiányzik ugyan benne a nagy szabás, de a részletes kivitel választékos pontossága csakugyan bámulatos.

Omharus sírkincsében egyébiránt nem látjuk semmi nyomát a keszthelyvidéki kulturának, ellenben a legnagyobb analogiáját a közép- s nyugat-európai germán műízlésnek, s ezen szoros rokonság eltart ezentúl a magyarországi és nyugati kincsek közt a karolingi időkig. A visigóth emlékek analogiáit nem találtuk sehol nyugaton, hiába keressük azok műstyljét az európai muzeumokban; ha találni akarjuk, akkor a moszkvai és pétervári, s különösen a kercsi gyűjteményekhez kell fordulnunk, a Pontus vidéke úgynevezett scythia kincseihez, melyektől még a hunkori és a keszthelyvidéki kulturának emlékei is függnek, de az V. század második felének germán műstyljével, a visigóth emlékek műstyljének ezen későbbi legszebb kifejlésével, csak a nyugaton találkozunk ismét, Monzaban, a tournayi, gourdoni, pouani kincseknél Franciaországban és a

¹ Lásd Schreiber: Die Alexandrinische Toreutik, Lipcse 1894.

Arany-lemezdíszítmények az apahidai sírleletből. Hampel i. m. XXXIV. tábla után.

guarrazari koronáknál, melyekben úgy a classikus idők, mint a kelet hagyományai mindinkább elhalványulnak s a germán népek műízlésének sajátságai teljesebben fejlődnek ki. Omharus fejedelmi sírkincsei azonban ezen kifejlődésben csak jelző mérföldkövet képeznek, olyant, mint a Childeriké, melyet pedig Lindenschmit hibásan kiinduló pontul fogad el, s ugyanazért teljesen ignorálja annak elébbi stadiumait, mert ezeket főleg nálunk és Oroszországban lehet tanulmányozni, nem pedig német vagy francia földön, de a magyarországi leletek is csak egy közbenső stadium emlékei, mely visszafelé tovább keletre, a Pontus vidékére és Krimára utal.

Midőn Finály Henrik az apahidai leletet leírja, mindezen ékszereket római műveknek tartja, beismeri, hogy nem mutatnak római műízlést, de megjegyzi, miként fel lehet és fel kell tennünk, hogy a római és kivált a byzanczi ötvösök el tudták sajátítani és lesni a birodalom szomszédságában megtelepedett barbár törzsek ízlését és hogy aztán mint élelmes üzletemberek ki is tudták használni fölényüket az előttük megnyílt vásárokon, még ha attól el is tekintünk, hogy a birodalom határait ostromló népek fejedelmeinek ajándékba küldött értéktárgyak kétségtelenül byzanczi és római műhelyekben készültek stb. Ez rövid szavakban a Labarte-féle theoria, mely lenézi a germán törzsek műiparát s minden szebb darabot Byzancznak tulajdonít. De Labarte maga is többször említi a frank ötvösök ügyességét, felhozva szent Remigius (St.-Remi) végrendeletét, melyben (525 körül) székesegyházának adományozza azon tíz font nehéz aranyedényt, melyet Chlodvig királytól ajándékba kapott s meghagyja, hogy ebből képes (imaginatum) ciboriumot és kelyhet készítsenek; e szerint tehát Rheimsban a VI. század kezdetén virágzott még az ötvösök mestersége, kik szerinte alakokkal ellátott ékszereket is tudtak készíteni. Midőn továbbá toursi Gergely a VI. század vége felé Chilperik királynál csodálja Tiberius byzanczi császár ajándékait, a király egy drágakövekkel ékes nagy arany-missalét ajánl fel a püspöknek azon szavakkal, hogy ő ezt a frank nemzet hírére és dicsőségére csináltatta s még sok más ily munkát készített, ha él. Mindebből látszik, hogy az ötvösipar a barbár udvaroknál is virágzott.

Omharus sírkincsével bátran versenyezhetnek a bakodi pusztaság sírleletei. Kunszt kalocsai érsek béresei 1859-ben a tavaszi munkánál három női sírra akadtak, melyeknek kincsei csakugyan ritkítják párjukat. Két, egymással szomszédos sírban, csuklón járó nehéz aranyos karperecz-párt (l. 175. sz. rajz) sötét almandinnal díszítve, sárkányfejű kettős véggel, mely csavarral záródik, két gyönyörű almandinos nyaklánczot (l. CXXX. és CXXXI. tábla), egy nehéz csatot s négy nagy gyűrűt szántottak fel, mind az almandinos rekesztövösségnek valódi remekeit; a harmadik sírban, bizonyos távolságra az előbbi kettőtől, nagy ezüsfibulát (l. 176. sz. rajz), alapformájában hasonlót a szilágyosomlyóiakhoz, párjának töredékeit, két

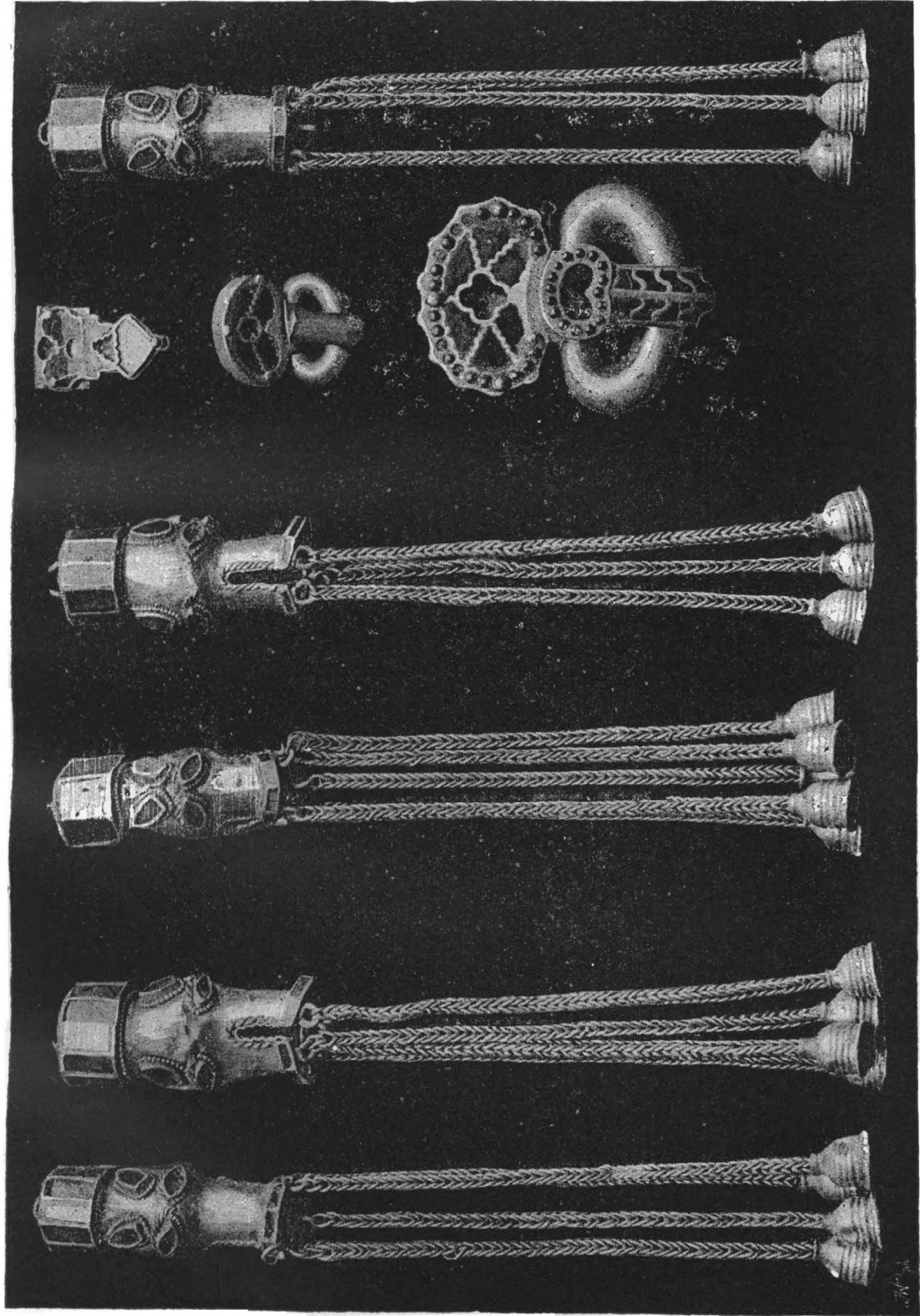
aranyfülbevalót koczkaalakban (l. 177. sz. rajz), melynek nyolcz szöge lejtősen le van vágva, két ezüstfibulát (l. 178. sz. rajz), továbbá egy aranycsatot (l. 179. sz. rajz), 3 darab aranygyűrűt (l. 180. sz. rajz) és két igen jellemző formájú agyagedényt (l. 181. és 182. sz. rajz). Az érsek ezen híres leletet a N. Muzeumnak ajándékozta; Arneth, Rómer, Henszlmann ismételve tették közzé.

Labarte említi munkájának második kiadásában azon gránátdíszes ékszerek közt, melyek Byzanczból kerültek barbár földre. Ezen leletben is a nyaklánczoknál, karpereczeknél, gyűrűknél és fülbevalóknál az ékkő játsza a fő szerepet, az arany csak a díszes foglalást képezi, ellenben a nagy ezüstfibula feje síma, csak ott, hol a vékony nyak a hatszögű,

174. sz. Bronz-szíjvégek (1—8), szíjcsat (2) és övdíszítmények (3—8) a nagysurányi (Nyitra vm.) leletből. Hampel i. m. LXVI. tábla után.

hosszú, szintén síma, közepén bordás testhez hozzá van forrasztva, ezt alul s felül aranyba foglalt szép gránátdíszítés keretezi. Az egész fibula azonban hosszú keskeny testével az aránytalanul nagy félkörű fej alatt a nagyszabású, gazdagon díszített somlyóiakhoz képest soványnak és kicsinyesnek tűnik fel, de azonos két töredékkal a Nemzeti Muzeumban, a zágrábi muzeum fibulapárjával, a szabolcsi muzeuméval, Simor primás két fibulájával, a csornai töredékkal, Chantre kaukázusi, Cochet abbé envremeui, Moreau carandai ruhakapcsaival és a perjámosi lelettel. (l. CXXXII. tábla). Ez alak a Kaukázustól az Atlanti oceánig mindenütt előfordul, ugyanazért Lindenschmit azt a későrómai műipar tömeges termékének tartja, csakhogy hasonlót római sírban soha sem találtak, s barbár sírokban is csak azon korban, mely a nyugati birodalom megbukására közvetlenül következik.

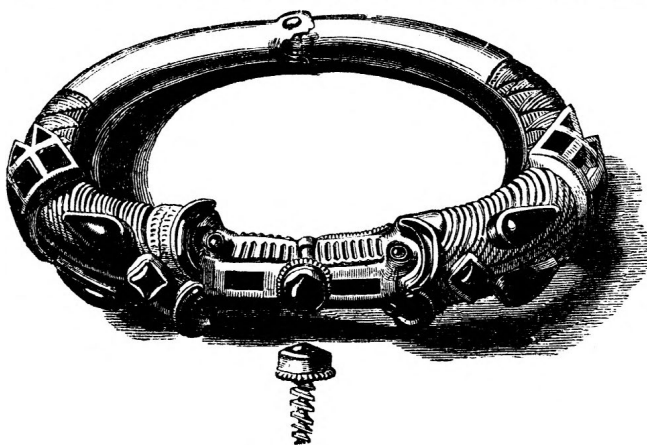

Aranycsüngők, csatok és csatellenlábak az apahidai leletből. Hampel i. m. XXXVI. tábla után.

A felemlített leletek közt nevezetes a perjámosi, hol a két nagy ezüsthüvely mellett, melyeken a nyak találkozását a testtel szintén rekesztő ötvösségű gránátos aranykeret fedi, két arany-koczkafülbevaló (l. 183. sz. rajz, 1. és 2. sz.) is találtatott szélesebb trébelt foglaltánnyal, mint ez különben az ily fülbevalóknál szokásos, mert ilyenek gyakran fordulnak elő, többnyire mint magánleletek — a N. Muzeumban nem kevesebbet mint 14-et őriznek közülök — s el vannak terjedve az egész országban. Perjámoson még egy arany-gyöngynyakláncz néhány szeme is és pettyes üvegklárisok, minők a népvándorlási emlékeket mindenütt jellemzik, fordulnak elő, s egy durva agyagedény, mely nem készült korongon, de ezt úgy, mint az rendesen történik, a lelők szétverték (l. 183. sz. rajz, 3—13. sz.).

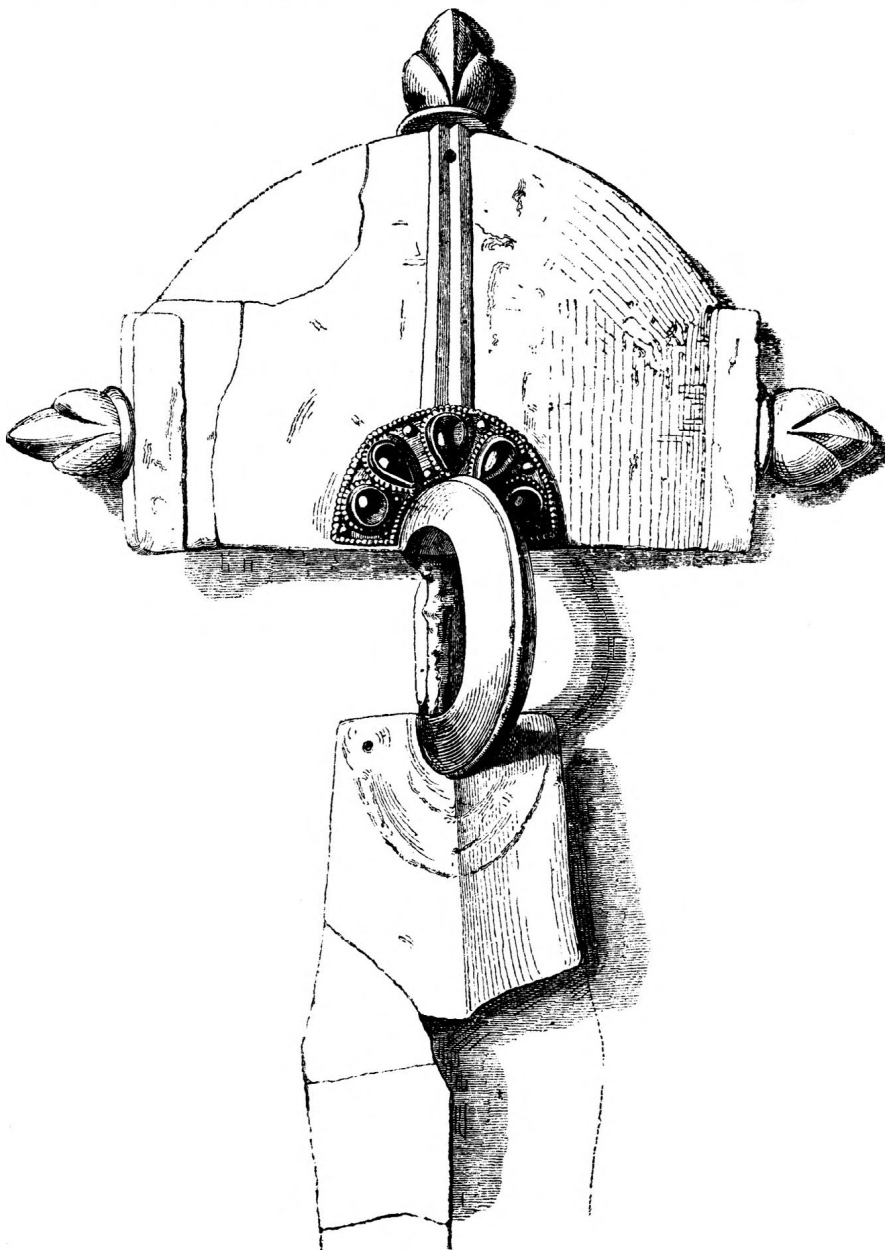
Childerik sírkincsében nagy számmal találtattak aranyméhek almandinos szárnyakkal és szemekkel, melyek a mint látszik, a ruhához hozzá

175. sz. Aranykarpercz a bakodi sírleletekből. Hampel i. m. II. tábla 2. sz. után.

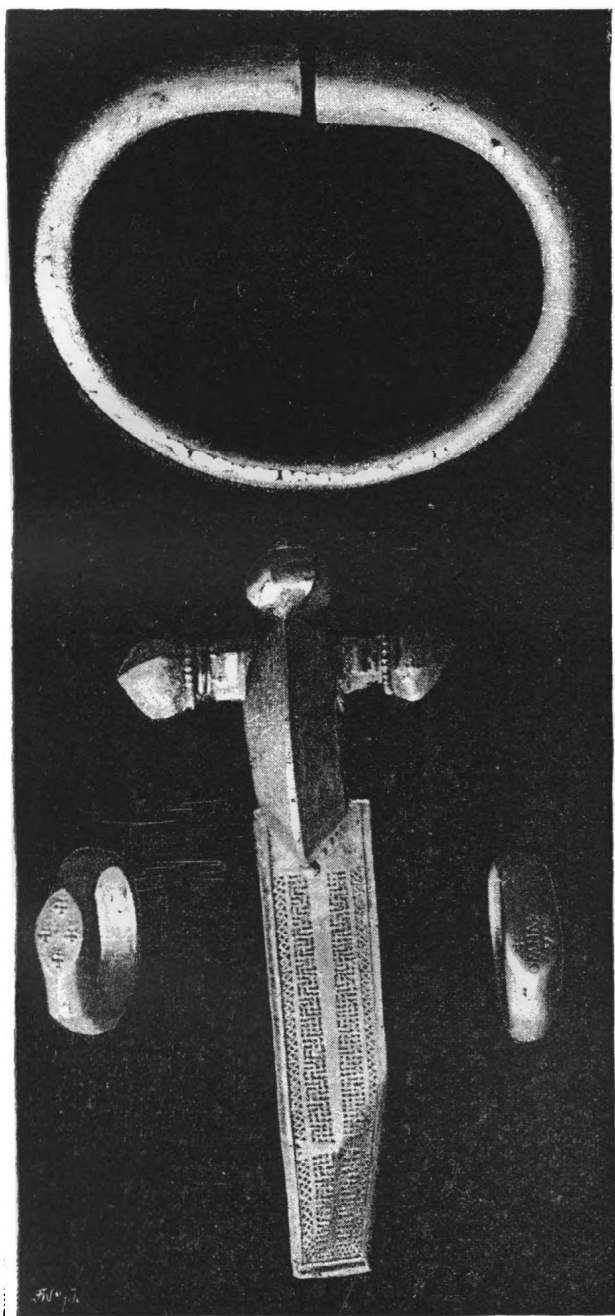
voltak fűzve hogy azt díszítsék, minek következtében a francziák azt hitték, hogy a méh volt a frankok fejedelmi jelvénye, s I. Napoleon csakugyan méhekkel díszíttette koronázási császári palástját; csak hogy ezen rovar sem ismerhetjük el frank sajátjának, mert a mezőberényi sírleletnél, melynek két, nehéz almandinos aranycsatja a tournayi kincsre emlékeztet, egy légyalakú arany-fibula is jött napfényre (l. 184. sz. rajz 1a 1b sz.), melynek szárny- és szemrekeszeiből kiestek ugyan a gránátok, de az alak rokon a Childerik-félékkel. A mezőberényi fülbevalók (l. 184. sz. rajz 2a, 2b sz.) alakja sajátosabb; az ötvös a vastag és a szokásosnál tágabb aranygyűrű végén egy választékos, dodekaëder alakú, háromszögű csoportokba rakott gömbökkel díszes gombot illesztett, mintha két hatlapú alacsony pyramis keskeny filigrános szalaggal kapcsoltnék össze. Hét hal alakú arany-lemez (l. 185. sz. rajz 1. sz.), két arany-díszlemez mértani motívummal (l. 185. sz. rajz 2. és 3. sz.), egy síma karpercz (l. 185. sz. rajz 5. sz.), egy bronz-csücs (l. 184. sz. rajz 3a 3b sz.), egy gránátos csat

(l. 185. sz. rajz, 4. sz.) s egy arany-kapcsolólemez (l. 185. sz. rajz, 6. sz.) egészítik ki ezen nevezetes leletet, mely, a mint a helyszínén megtudtam,

176. sz. Ezüstfibula a bakodi sírleletekből, Hampel i. m. I. tábla 1. sz. után.

mind ugyanazon sírból került ki, nem pedig kettőből, a mint ezt az eladók Budapesten állították, mert a kincs két különböző kézre került s csak a Muzeumban találkozott ismét.

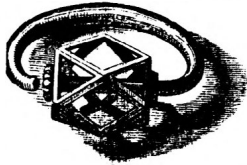
Aranyfibula, karperecz és gyűrűk az apahidai leletből.
Hampel i. m. XXXV. tábla után.

Rokonságban áll a tournayi méhekkal s a mezőberényi légygyl a csömöri gránátos tücsök, mely, mint magánlelet, Schvoj úr ajándékából jutott a M. N. Muzeumba. Ennél a gránát nemcsak díszítés, mint a tolnai cicadáknál, hanem alakító elem, míg az arany inkább csak foglaltvány. Ide tartozik még a Jankovich-féle madár- és sárkányfővel, gránátokkal ékes díszlemez; Jankovich opus scyticumnak nevezi.

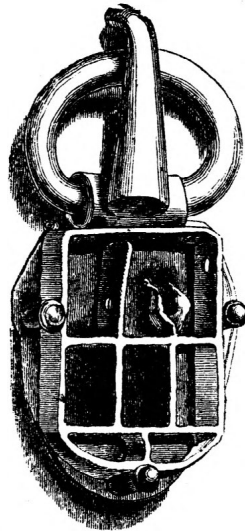
Mindezeket látjuk ugyanazon műstílt, mely az apahidai sírleletet, mondjuk az V. század végét jellemzi. Sokkal durvább ellenben, de alakja által rokon a bakodi gyönyörű karpereczekkel a Kárász Géza gyűjteményében volt nehéz karperecz és aranycsat, a melyek az 1854. év

177. sz. Aranyfülbevaló a bakodi sírleletekből, Hampel i. m. III. tábla 2. sz. után.

178. sz. Ezüstfibula a bakodi sírleletekből, Hampel i. m. I. tábla 2. sz. után.

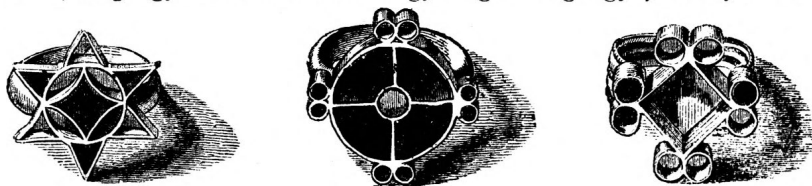
179. sz. Aranycsat a bakodi sírleletekből, Hampel i. m. I. tábla 3. sz. után.

végén vétel útján a M. N. Muzeum birtokába jutottak; ez 150, az 200 grammot nyom. Karikája kutya- vagy sárkányfővel végződik, de a gránátok mind kiestek a vastag rekeszekből; a mint látszik, ezek s még két egyszerű, nehéz durva csat ugyanazon egy leletből valók, melynek körülményei ismeretlenek maradtak.

Ide sorolhatunk még egy fülbevalópárt s két kisebb díszcsüngőt, melyeknél az arany a szép gránátok mellett nagyon másodrendű szerepet játszik; továbbá egy rendkívül fényes kis aranycsatot a N. Muzeumban, egyet a szombathelyi muzeumban, két nagyobb Egger műúrus gyűjteményében, melyek egyike Komárom vidékén egy ezüst-kardtok végével találtatott (l. CXXXIII. tábla); ennek csúcsát ismét rekesztővességi gránát-rózsa díszíti fehér zománcz-központtal, de ez hideg betét, mint a somlyói

bullán s aranycsészén; valóságos zománczot eddig csak a nagyszentmihályi edénykén láttunk s ennél is a gombok hideg betétek.

A gránátos rekeszötvösségnek legnagyobb példánya azon vértdísz (l. CXXXIV. tábla), melyet a cigányok egy pécsvidéki mocsárban összecsavarva fedeztek fel; a rekeszek rendkívül nagyok, de három almandin kivételével a többi ékkő mind elkallódott; ez az Odoaker-féle ravennai vértdíszszel rokon, melyen azon fogódísz motívumot találjuk, mely azon négy, halvány aranyból készült karpereczen is előfordul, mely mindkét részről keresztbe álló nagy félholdban végződik. Három közülök Erdélyben, Magyar-Bényén, Pipén, s egy ismeretlen helyen, a negyedik Bélyén, Baranya vármegyében ásatott fel, s mind a négy az Értesítőben adatott ki. Kettő a bécsi cs. régiségtárban, egy a N. Muzeumban őriztetik, a legkisebbet Kárász Géza gyűjteményével árverezték el Párisban és azóta, az 1893. év végén, a M. N. Muzeum számára vétetett meg (l. 186. sz. rajz). A díszítés és a választékos munka némi rokonságba hozza még a szarvaszói arany-tekereslemezeket is, melyek közül nyolcz a Mihályi családnál, négy a N. Muzeumban őriztetik, míg egy Castellani révén egy angol magángyűjteménybe került.

180. sz. Aranygyűrűk a bakodi sírleletekből, Hampel i. m. III. tábla 3—5. sz. után.

Minden kétségen kívül ide tartozik még az ökörfejű gyűrű (l. 187. sz. rajz), mely az ötvösműkiállítási catalogusban Kárász Géza gyűjteményéből közöltetett; romániai hasonmását Odobesco tette közzé az Értesítőben. Továbbá egy gyönyörű almandinokból alkotott melldísz, szőlőfürt alakban a N. Muzeumban és egy egészen phantastikus melldísz, melynek rekeszeiből az ékkövek kiestek s mindenben hasonlít a Lindenschmit: Handbuch XXII. tábláján közzétett alakhoz.

VI. FEJEZET.

A varkori leletek.

VII—VIII. század.

Az északról hazánkba bevándorló longobardok 566-ban a keletről beözönlő avarokkal együtt legyőzik a gepidákat, de miután maguk már két évvel később Olaszországba költöznek, elvándorlásukkal kezdődik az avarok uralma Magyarhonban, melyet a gepidák is elismernek, míg a szlávok most is, mint előbb, mindkettejük földművelő szolgálai.

Arany-nyakláncz a bakodi sírlelethől. Hampel i. m. II. tábla 1. sz. után.

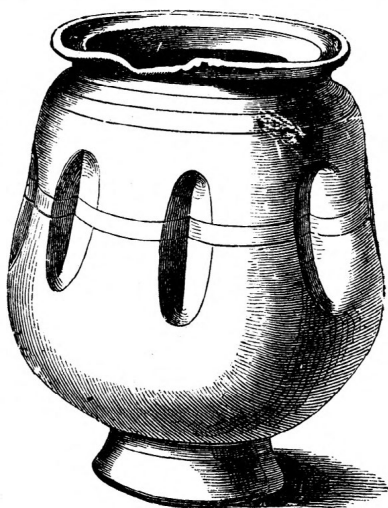
Ezen korban ismét változott a divat, nálunk három keltezett sírlelet jellemzi ezt: a kúnágotai (l. CXXXV., CXXXVI. tábla és 188., 189. sz. rajz) Justinianus császár (527—560.) aranyával, a szentendrei (l. CXXXVII—CXXXIX. tábla) Justinus és Phocas aranyával (602—610.) és a pusztatóthi (ozorai) (l. CXL—CXLII. tábla) Constantinus Pogonatuséval (669—685.).

Ezen kor emlékei közé sorozhatók az úgynevezett merovingi hosszú ruhakapcsok, a széles övkapcsok s a lapos melldíszek, melyeknek analogiái az ezidőbeli német és francia sírleletekben oly gyakoriak.

Midőn a st.-germaini muzeumban a népvándorlási teremben egy gazdag arany övdísz megpillantottam, mely a toscanai Chiusiból került ide s azért mint longobard sírlelet szerepel, elcsodálkoztam azon feltűnő rokonságon, melyben ez a kúnágotai övdíszszel áll; míg másrésről a lapos melldíszek bronzból a N. Muzeumban teljesen megfelelnek a Lindenschmit: Handbuch, XXVII. táblájának, a nálunk ritkább, Németországban nagyon gyakori fibulák pedig szintén ugyanazon műstílt és technikát képviselik.

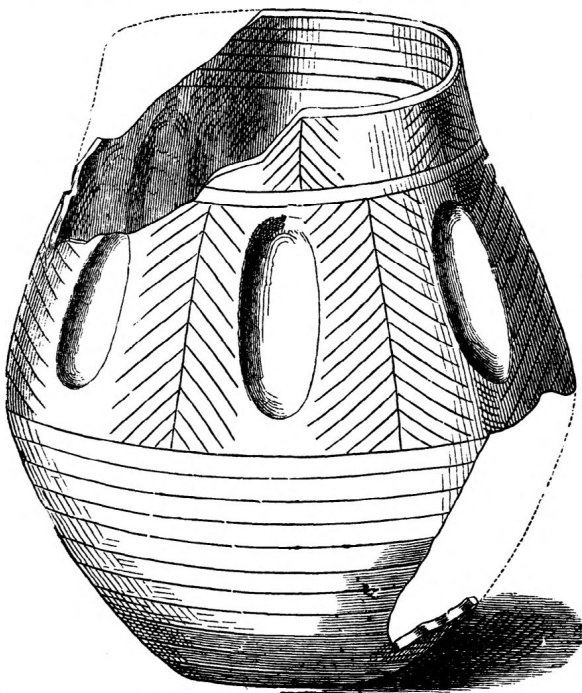
Ezen kulturának főbb jellemvonása az ékszereken a fémdísznek túlnyomó szerepe a gyérebbr gránátdísz mellett. A gránátok halványabbak s nincsenek többé oly szabatosan csiszolva, mint a visigóth és gepida ékszereken; a díszítési uralkodó motívum a ritkább geometrikus vonaldísz mellett hol a különböző szélességű szalagok sűrű fonadéka, mely a keszthelyi kultúra laza szalagfonadéka gazdagabb kifejlése, hol pedig úgy szíjvégeken, mint a fibulák testén a spirális és az S alak, különböző kombinációkban. Ide való továbbá egy különös, négy félgolyóból s ezekről lecsüngő rojtból alkotott meglehetősen durva díszítés, melylyel a kúnágotai (l. 188. sz. rajz, 1—2. sz.), madarasi, nagymányoki és czikói sírleletnél találkoztunk. A késői leleteken előfordul egy stilizált egyszerű növénymotívum is; a fibulák keretén gyakori a madár- és madárfej-dísz, a szalagfonadék vége is gyakran ily fejjel végződik, például a mányoki szíjvégen és a Jankovich-féle aranycsaton; lábukon a sárkány-, ló- vagy kutyafej ritkán hiányzik. Ilyen fej egyébiránt egészen a római időkig felvihető régi hagyomány, mely mindinkább elvadul. Lásd Lindenschmit: Handbuch 533., 461., 462. ábrát.

Az avar kori leletek közé tartozik a budapest-lóversenyteri lelet is 979-ből, mely Jezovics Kornél és Fischer Henrik mérnökök ajándékából került a M. N. Muzeumba.

181. sz. Agyagedény a bakodi sírleletekből. Hampe i. m. IV. tábla 2. sz. után.

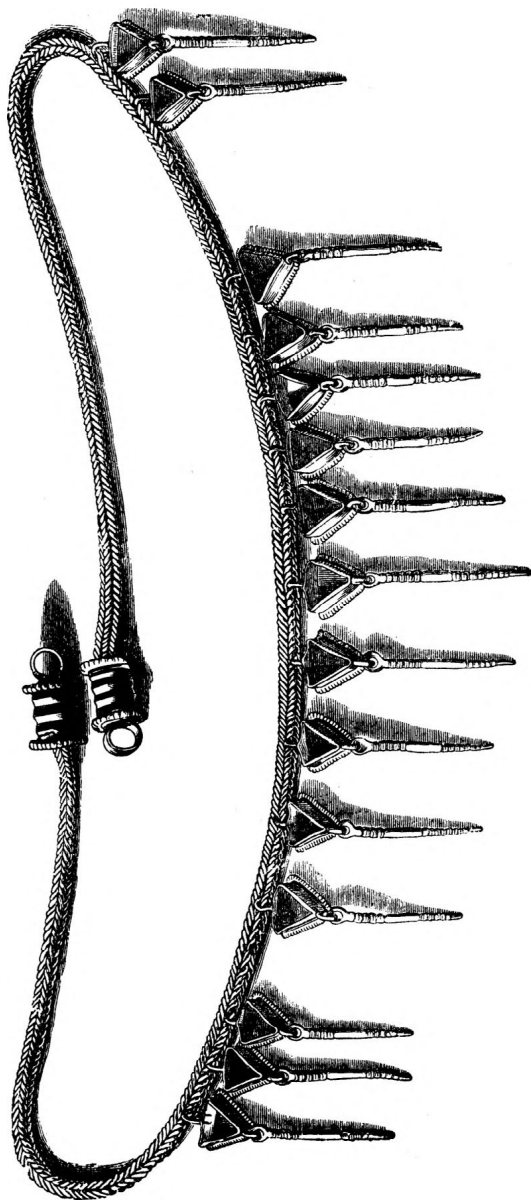
A kúnágotai sírlelet körülményeiről hiányoznak a részletes adatok, csak annyit tudunk róla, hogy Balázs János kertész ásta fel a bécsi bank kúnágotai pusztáján, Csanád vármegyében, s az ott talált rozsdás kardot nem küldte fel; de nem tudjuk, hogy egy vagy két sírban találta-e ezen sírkincset, melynek egy része arany, egy része ezüst. Az aranytárgyak közül (l. CXXXVI. tábla) egy lemez, melynek bélelése elenyészett, egy övnek ezen kor styljében készült fényes barbár dísz volt, arany szíjvéggel s dísztaggal, mind növénymotivum-trébeléssel, de bronzcsattal. Ezek mellett keskeny, vékony aranyzalagon, mely sok részre szakadt, oroszlánt

182. sz. Agyagedény a bakodi sírleletekből, Hampel i. m. IV. tábla 1. sz. után.

látunk neki ágaskodva egy térdeplő férfinak, ki lándsával várja (l. CXXXV. tábla, 3—5. sz.). Ezen jelenet sokszor ismétlődik ugyanazon poncczal beverve, mely magasabb kultúrára s régibb időre vall. Két dísztárgyat talán a kardhüvelyről, egy régibb műemlékből vágta ki s zöld üvegpasztával ékítették (l. CXXXV. tábla 9, 10. sz.). Ennél világos, hogy a barbár ötvös csak az aranyat vette tekintetbe, s nem gondolt a rajta levő alakokkal; a megcsonkított jelenetet alig érthetjük, de a felirat $\chi\rho\iota\varsigma$ és $\Delta\iota\omega\nu$ mutatja, hogy valami bacchikus csoporttal díszített lemez került a barbár ötvös kezébe, ki azt felhasználta. Nyolcz vékony aranygyűrű, mind egyforma (l. CXXXV. tábla 6. sz.), egyszerű fülbevaló s több vékony aranylemez minden dísz nélkül, mely talán ruha felcziczomázására szolgált, s egy aranyba foglalt kristály (l. CXXXV. tábla 8. sz.) valószínűvé tesz, hogy női hulla is volt ott eltemetve. Az ezüsttárgyak, melyek mind rézzel béleltek, valószínűleg a lószerszámot díszítették. Szélesebb máltai kereszt-idom volt a közepén (l. 188. sz. rajz, 3. sz.), ebben benn van még az áthúzott szíjmaradék; a többi részek kilencz nagyobb, nyolcz kisebb félgömbből és hat nagyobb boglárából állnak (l. 188. sz. rajz, 1, 2, 4, 5, 7. sz.). Alakjuk kivert ezüstrojttal ellátott négyszögű lemez, melynek felső részén három félgömb egy sorban s a középső felett még egy félgömb nyugszik. Ezen díszítés, a mint említettük, jellemző nálunk ezen korban; külföldön

látunk neki ágaskodva egy térdeplő férfinak, ki lándsával várja (l. CXXXV. tábla, 3—5. sz.). Ezen jelenet sokszor ismétlődik ugyanazon poncczal beverve, mely magasabb kultúrára s régibb időre vall. Két dísztárgyat talán a kardhüvelyről, egy régibb műemlékből vágta ki s zöld üvegpasztával ékítették (l. CXXXV. tábla 9, 10. sz.). Ennél világos, hogy a barbár ötvös csak az aranyat vette tekintetbe, s nem gondolt a rajta levő alakokkal; a megcsonkított jelenetet alig érthetjük, de a felirat $\chi\rho\iota\varsigma$ és $\Delta\iota\omega\nu$ mutatja, hogy valami bacchikus csoporttal díszített lemez

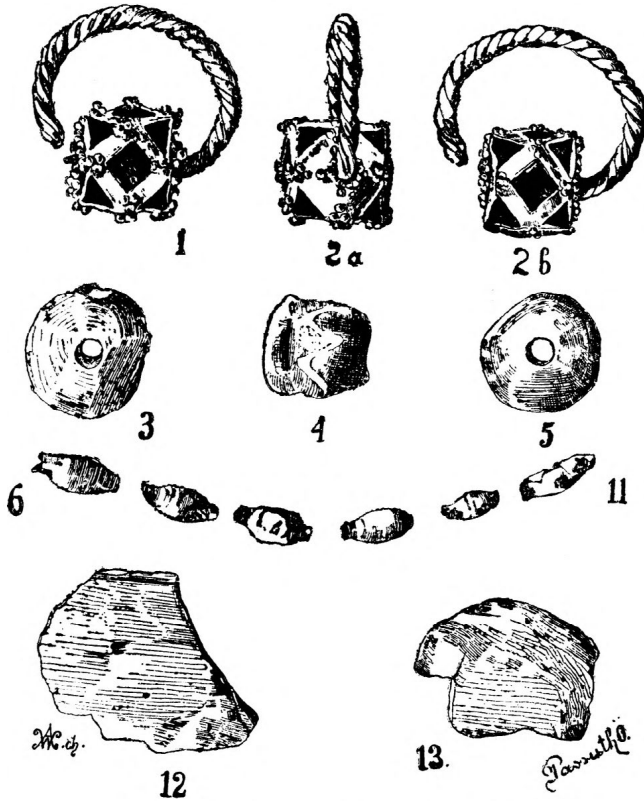

Arany-nyakláncz a bakodi sírleletről. Hampel i. m. VI. tábla után.

nem ismerem analogiáját, még kevésbé a régi hagyományokban. Szintén rokonság nélkül áll az ezüstkancsó és pohár, mely ezen sírleletnél találtatott (l. 189. sz. rajz). A kancsó alakja választékos, de fogantyúja hasának felső részére, nem pedig nyakára illesztetett, a mi egészen szokatlan és különös. Még különösebb a pohár: alakja alul gömbölyű, de felső részén rézsút szélesbül és rovátkos díszítésével, mely a classikus formáktól egészen elüt, sajátosságossá válik; analogiáját a külföldi muzeumokban hiába kerestem.

189. sz. Sírmellékek a perjámosi leletből. Hampel i. m. VII. tábla után.

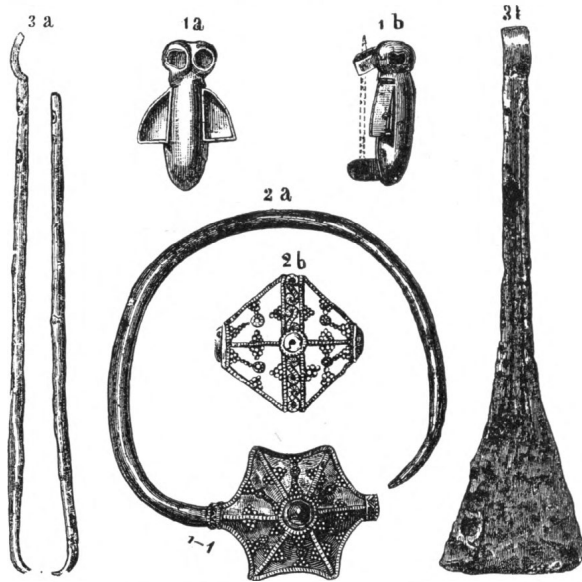
A lelet, Justinianus császár ott talált aranyának tanúsága szerint (l. CXXXVI. tábla 10. sz.), a VI. század közepéből vagy második feléből való. Egy vas-kard, mely szintén itt találtatott, mindjárt elkallódott.

A madarasi aranylelet, melynek feltalálásáról szintén hiányoznak az adatok s melyet a pénzügyminisztériumtól váltott meg a N. Muzeum, azon különös félgömbös és rojtos dísz által, mely Kúnágotán ezüsből, itt aranylemezből fordul elő, rokonságba jő az előbbivel. Itt látjuk már azon szoros szalagfonadékot, melyet sokan a XI. századbéli kéziratok díszítésével hasonlítanak össze; csakhogy ez már a VI. század sírleleténél nálunk

és Németországban is, különösen longobard leleteket jellemző aranykereszteken, feltalálható. (V. ö. CXLIII. tábla 3. sz.)

A madarasi leletből a következő tárgyak jutottak a N. Muzeumba: sima arany-késtk, szájánál keskeny fonadékszalaggal; sima arany-szíjvég; gránát aranyfoglásban; kardtok díszítéseül szolgáló keskeny aranylemezek fonadékdíszszel és hasonló aranyozott bronzlemezek sok részre törve, melyeket ugyanazon fonadék díszít. Ez utóbbiak egy régiségárus által jutottak a Muzeumba.

Szoros rokonságban áll ezen lelettel a nagymányoki ezüst-sírlelet is, Tolna vármegyéből, melynél a szíjvégek szintén oly szalagfonadékkal

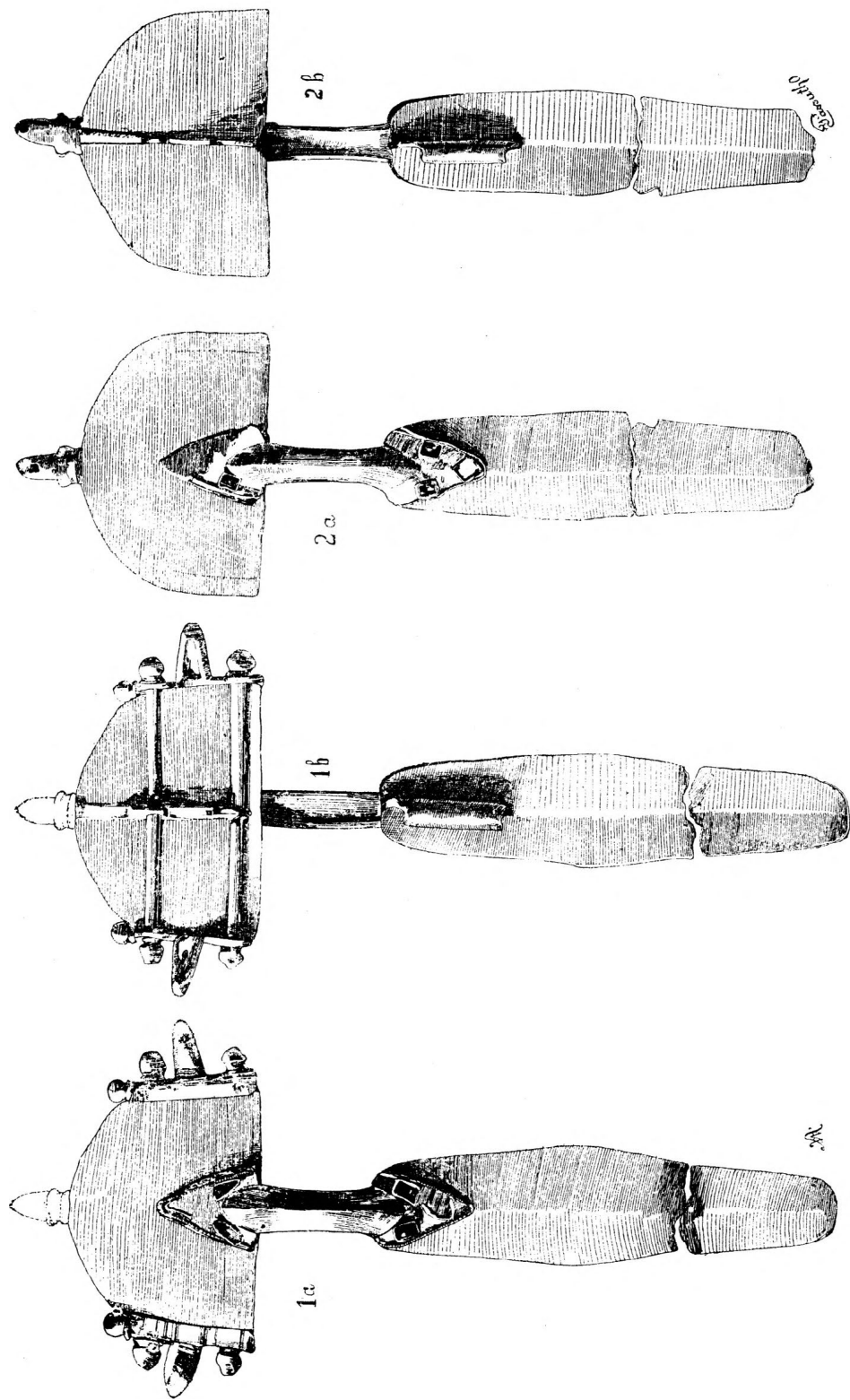
184. sz. Sírmellékletek a mező-berényi leletből. Hampel i. m. XXXVIII. tábla után.

díszítvék s a sajátos félgömbös rojtos boglár mint övdísz fordul elő. Ezen sírból megmentették még a hosszú kardot (spathát), a scramasaxot, a két kengyelvasat és a zablát. A ló a vitézzel együtt volt eltemetve. Még nevezetesebb a czikói sírmező Tolna vármegyében, melyet Wosinszky Mór «A czikói népvándorlások kori sírmező» cím alatt az Arch. Közlemények XVII. kötetéből különlenyomatként is kiadott. Az 552. sír mutatja azon félgömbös és rojtos dísz.

Ide sorozhatjuk még az adonyi leletet is, hol az egyik szíjvégen a szoros szíjfonadék-motivummal találkozunk; a többiek a rokonság a kúnágotai övdíszekhez elég jellemző. Miután az egyik szíj végén két ülő madár fordul elő, Hampel melléje sorozza még az ily kettős madárral díszített fülbevalókat, melyek közül kettő a N. Muzeumban őriztetik; egy a Kárász-gyűjteményhez tartozott.

Gazdagabb és szebb ennél egy tömör arany-szíjvég, hasonló díszítéssel és a hozzá tartozó, fonadékkal dúsan díszített aranycsat a Jankovich-féle gyűjteményből.

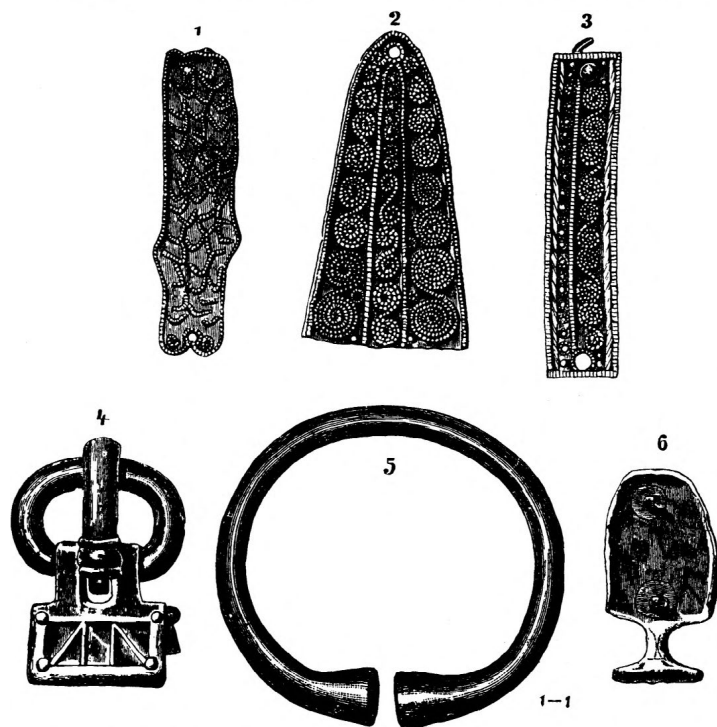
Hasonló szalagfonadékot látunk négy vékony aranylemezen, melyek vagy szíjvégül vagy övdíszül szolgáltak s bronzal lehettek bélelve, azon sírokból, melyeket a bökény-mindszenti védgát emelésénél a szegedi árvíz alkalmával nagy sietséggel ástak fel, hol különböző korból való agyagedények is találtak. (Értesítő 1881, 202. l.)

Fibulák a perjámosi sírletből. Hampel i. m. VI. tábla után.

Midőn Horváth Gyula képviselő a tavaszi nagy áradások alkalmával mint kormánybiztos Szeged mellett a legnagyobb erőmegfeszítéssel megerősítette a bökény-mindszenti gátat, azon rendeletet adta ki, hogy minden régiség, mely a földásatásoknál előkerül, a legnagyobb figyelemmel tétessék félre. Ez meg is történt, s mindazt, mi ez alkalommal a védgát irányában találtatott, a M. N. Muzeumnak adta át. A rögtönzött gyors munka lehetetlenné tette, hogy az ásás szakszerűleg történjék s hogy szabatosan jegyeztessék fel; így itt is különböző kor emlékei kerültek össze: kelta ezüst-tetradrachma, római rézpénz, népvándorlási emlékek.

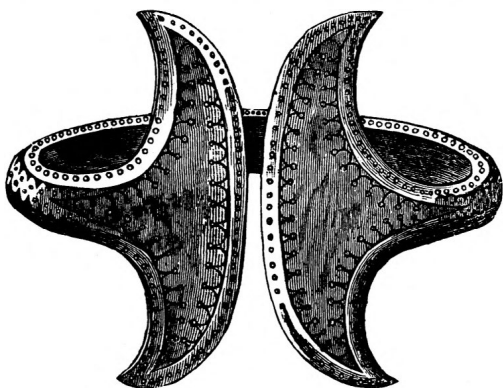
185. sz. Sírmellékletek a mező-berényi leletből. Hampel i. m. XXXVIII. tábla után.

Ezen felásott tárgyaknak legnevezetesebb részei azonban kétségen kívül egy népvándorlási sírmezőből került sírmellékletek, melyek formáikban megegyeznek a francziák és németek által merovingi ékszereknek nevezett emlékekkel s ezek nálunk az avarkorba sorozandók. Nem kevesebb mint tíz ruhakapocs, két arany-szíjvég, négy aranylemezzel bevont pityke, egy fülbevaló, több csat és csüngő jutott innét a N. Muzeumba s a tárgyak stylje mutatja, hogy csakugyan együvé tartoznak. Mindezen ékszerek durva rézrozsdával voltak borítva, csak az egyik szíj végén látszott aranyos ragyogás; a fülbevalónak arany volta felől nem lehetett kétkedni. A mint azonban e tárgyak gyenge sósavoldattal kitisztítottak, világos lett, hogy a fibulák helyenként meg voltak aranyozva, a szíjvégek s a pitykék pedig

bronzból készültek és aranylemezzel voltak fedve, sőt a bronzalap többnyire tökéletesen el volt a rozsdá által emésztve s csak a díszített fedő aranylemez maradt meg érintetlenül. Ez a körülmény fejt meg a csornai, kúnagotai és ozorai aranyleleteknél is a nemes fém vékonyságát, mely a bronzmagot csak fedte s épen maradt, midőn ezt a föld savai tökéletesen megemésztették. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a fenéki ezüst-övdísznél vékony ezüstlemez alatt fehér czement találtatott, nem pedig bronzbélés. Ugyanily czement tartja össze a fenéki s dobogói korongfibulákat is.

A bökény-mindszenti páros bronzfibulák közt főleg kitűnik a legnagyobbik, mely egyes részeiben meg van aranyozva és gránátokkal díszlik (l. CXLIV. tábla 8. sz.). A feje félkör alakú, mely gombok helyett

négy görbecsőrű madárfő és közepén egy phantastikus állatfő által kereteltetik be. Ez a díszítés nálunk is, Németországban is többször fordul elő (Lindenschmit: Handbuch, XIX. tábla,

186. sz. Arany-karperecz a Kárász Géza-féle gyűjteményből.
Arch. Ért. R. f. XIV. k. XXXV. tábla után.

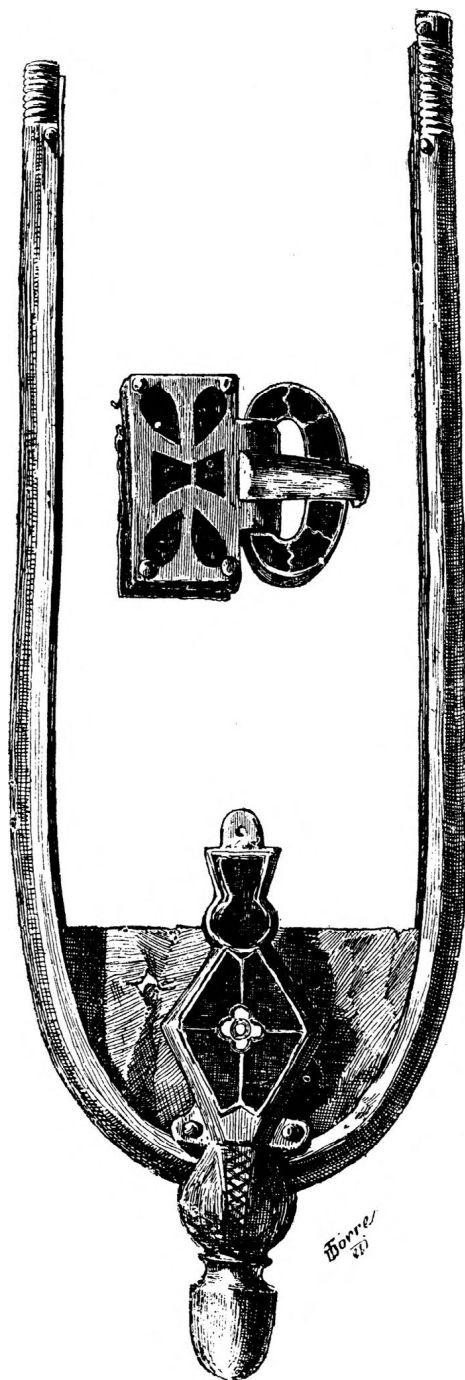

187. sz. Ökörfejes aranygyűrű. Hampel i. m. XXXXII. tábla 4. sz. után.

3. sz.). A fibula nyaka csak kevésbé domborodik, úgy, mint már a keszthelyi öt ilyenmű ruhakapcson, mi bizonyosággal szolgál, hogy a ruhakelme, mely ezen kapocs által tartatott össze, nem lehetett posztó s nem vetetett vastagabb redőket, hanem vászonból állt; s csakugyan a fibula hátulsó részén látszik még a rozsdában a finom kelme-szövetnek nyoma, sőt néhány szál meg is van tartva és lenre vall. A kapocs teste rhomboid és phantastikus sárkányfőben végződik.

Az ékszer díszítésén főleg a zeg-zug motívum uralkodik, mely a népvándorlási törzsek emlékein gyakran fordul elő, s Lindenschmit és Overbeck szerint (l. Handbuch 434.) a római hagyományoktól egészen eltér s mindinkább sajátosság styllé fejlődik ki.

A kapocs hátlapján letört a tövis, látjuk azonban, hogy mint a spirális bronz-sodronyrudacska folytatása, ruganyossága következtében zárhatta be a fibulát. A többi ruhakapcsok is, kettőnek kivételével, párosak és széleiken néhány gránáttal díszítetnek, sárkányfőben végződnek; csak egyet találtak, melynek lábát a német sírokban oly gyakori görbecsőrű madárfő képezi.

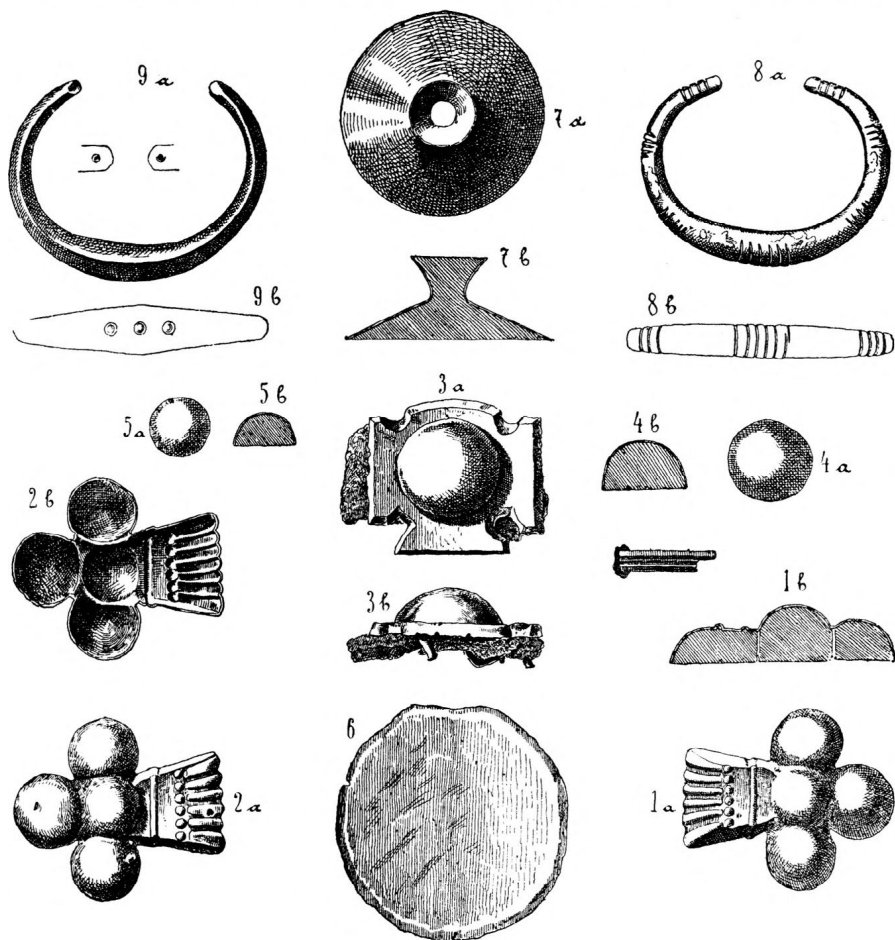

Aranycsat és ezüst-kardtokvég komáromvidéki leletből.
Hampel i. m. XL. tábla után.

A bökény-mindszenti ruhakapcsokhoz nagyságban s alakban hasonló fibulák, számra tizenegy, az ország különböző részeiből kerültek a N. Muzeumba; a legszebb, ezüstműből készült, Tolna vármegyében ásatott fel; egy ólomból készült, mely azonban nem arra szolgált, hogy viseljék, hanem ötvösmintául használtatott fel, Veczelről, Erdélyből jutott hozzánk. Mindezek két csoportba osztályozhatók. Egy-két kivétellel fejők félkört

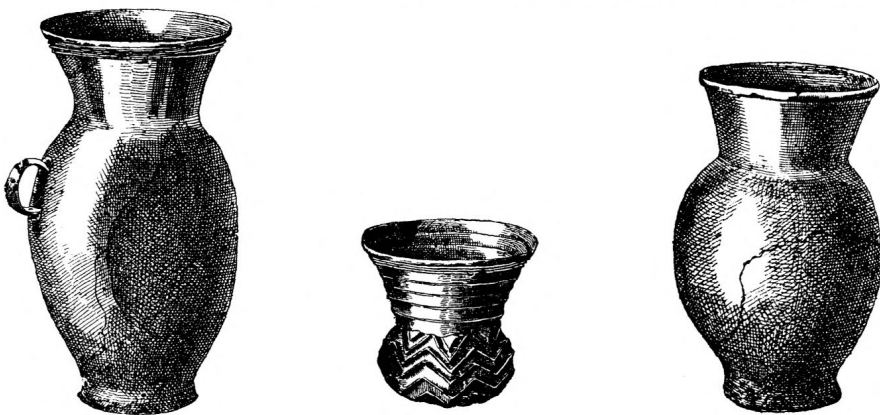

188. sz. A kúnágotai sírlelet. Hampel i. m. LI. tábla után.

képez. Már a keszthelyiek közt találunk két négyszögfejűt, itt kettőt hosszú háromszögfejjel, melyet gombok keretelnek. Ezen gombok — hol három, hol öt, sőt több is — eredetileg azon, a fibula hátához erősített egyszerű vagy kettős spirális sodronyrudaknak kiálló végei voltak, melyekből a ruganyos tövis kiindult, a mint ez például a perjámosi fibulán látható (l. CXXXII. tábla 1. sz.), de ezen organikus díszítés csakhamar díszkeretté változott át; a bakodi fibulának már csak három stilizált virág alakú gombja van, de ezek sem felelnek meg a spirális sodronyrudak végének, holott a

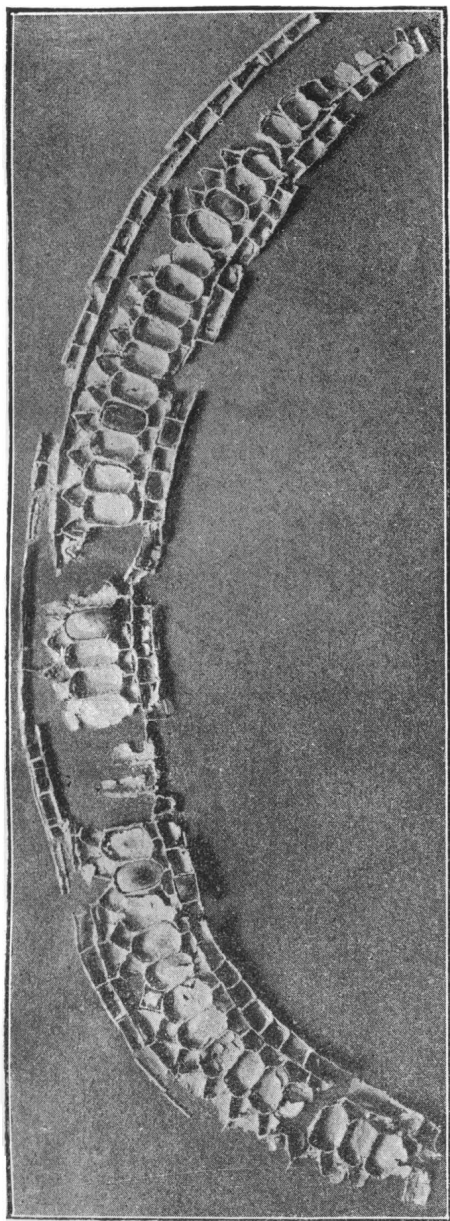
keszthelyvidéki öt ilyforma ruhakapocsnál, melyeknél azonban hiányzik az oly sajátos germán betét, már teljes gombsor keretezi a fibula fejét. Az avarkori fibulák teste hol a visigóthkori fibula dülénytestének a madár- és sárkányfő inkább mechanikus mint szerves hozzáadása általi kifejlése, hol pedig a Jankovich-féle ruhakapocs alakjára vezethető vissza, melynél a test a nyaknak egyenes, ki nem szélesedő folytatása s nem is végződik csúcsban. Mind a két főtípusnak változatos kifejlésével nálunk úgy, mint a németeknél és francziáknál, számos példányban találkozunk, különösen a népvándorlás későbbi időszakában, melyet mi avarkornak nevezünk, s ugyanazon divat, kevés jellemző változattal, elterjed Angolországtól, Francia-, Németországon keresztül egyrésről Skandináviáig, másrésről Erdélyig.

A N. Muzeum ezen korbeli ruhakapcsai közt első helyet foglalnak el úgy nagyságuk, mint díszítésük szabatos kidolgozása által egy ezüst-

189. sz. Ezüstedények a kúnágotai sírleletből. Hampel i. m. LI. tábla után.

fibulapár és egy magános fibula (l. CXLV. tábla), melyek Erdélyből kerültek a gyűjteménybe. A páros ékszer a legszorosabb rokonságban áll egy szintén ugyanazon nagyságú erdélyi ezüst fibulapárral a bécsi cs. régiségygyűjteményben, olyannyira, hogy ugyanazon ötvösműhelynek tulajdoníthatók. A bécsi, melyet Lindenschmit is kiadott (Handbuch, XVIII. tábla 3. sz.), csak annyiban különbözik a N. Muzeumétól, hogy a test közepét csak egy kisebb gránát díszíti, holott ezen három gránát, melyek együtt korongot alakítanak, képezi a test díszítésének középpontját. A díszítési motívum ezen ékszereken a spirális. A fej félkörét eredetileg hét gömb keretelte, de négy közülök, talán már a régi időkben, letört. A test vékony keretét niellós zeg-zug jelzi, belső mezejét aranyozás díszíti; a dülény szögleteit a bécsi példánynál kis gránátgombok, a budapestieken hajlított csőrű, gránátszemű madárfejek emelik ki. Hasonló nagyságú és technikájú a magános fibula is, melynek fejét kilencz gomb veszi körül; itt is találkozunk a niellós és aranyozással változatos díszítéssel, a spirálist azonban az S-dísz helyettesíti s a test oldalán a láb felé mindkét oldalt egy-egy

Paizs aranykerete pécsvidéki leletből. Hampel i. m.
XXXIX. tábla után.

fűrjféle kis madár szalad. Ha ezen ruhakapsokat a szilágysomlyóiakkal összehasonlítjuk, melyekkel alapformáikban rokonok, mindjárt látjuk, hogy hosszú idő választja el őket egymástól: az ízlés megváltozott, a díszítési styl másféle, de a technika ügyessége fentartotta magát; az egyenes leszármazás tagadhatatlan.

Ezen korbeli német és francia sírletekkel összehasonlítva, melyek az ottani muzeumokat ily ruhakapsokkal bőségesen árasztják el, az ily-forma ékszer Magyarországon aránylag ritka; ellenben az övdísz és csat változatosságában bátran vetélkedhetünk szomszédainkkal.

A népvándorlási törzsek övei, melyekkel a csat épen úgy jár, mint a szíjvég a csattal, eltérnek ugyan alakjukban a rómaiaktól, de azok a francia régészek tévednek, kik ezeket germán sajátságoknak tekintik, a mint azt Lindenschmit kézikönyvében megjegyzi. — Rigollot például (*Recherches historiques sur les peuples, qui envahirent la Gaule au V-ème siècle* 185. l.) azt tartja, hogy az öv és csat, a fényűzés és használat ezen tárgyai, a régészetben valami újat mutatnak, a mi a germán törzsek sajátsága. Semmi sincs ezekben, a mi a rómaiak utánzása volna, ellentétben a ruhakapsokkal, fibulákkal, melyek használata közös a művelt és barbár népeknél. Viollet de Duc híres könyvében (*Mobilier français* III. a *Boucle de ceinture* szó alatt) olvassuk: «Ezen formák semmi- ben sem emlékeztetnek a rómaiakra, keleti eredetet kell nekik tulajdonítanunk», sőt a 105. lapon azt találjuk, hogy ezen övkapcsok, melyek a merovingi kor sírjaiban nagy számmal találtak, indoeurópai eredetű behozatalnak tekintendők. Cochet abbé szintén osztozik azon véleményben, hogy a csatok a germán sajátsághoz tartoznak, holott későrómai domborműveken, melyeknek néhányát Lindenschmit ki is adta, az övcsatok használata könnyen bizonyítható, csakhogy a népvándorlási csat sokkal szélesebb s másképp fejlék ki mint a rómaiaknál, kiknél az öv csak keskeny kardhordó volt, tehát csatja egyszerű, nem pedig tűsző, vagyis széles ruházatrész, mint a barbároknál, melynek díszítése a csatra is kiterjedt. A classikus idők öve a barbároknál tűszővé alakult. A fentemlí-

190. sz. Díszes övcsat, Hampel i. m. CXXVII. tábla 2. sz. után.

tett francia tudósok szavait tehát úgy kell módosítanunk, hogy a tűsző, a széles öv és megfelelő nagy csat csakugyan ismeretlen volt a rómaiaknál s a germán népek öltözetének sajátja a népvándorlás korában.

A népvándorlási sírokban a csat római formája is gyakori; ez többnyire kör vagy tojásdad alakú karika, néha szabálytalan négyszög, melyhez a tövist erősítették hozzá, hogy felfelé és lefelé mozoghasson. Ily alakban aranyból, ezüstből, bronzból és vasból sokszor fordul elő; néha azonban a tövis vastagabb és hátul túlnyúlik a karikán úgy, hogy mozgása meg van akasztva, s akkor a karika a mozgó rész; ez pedig népvándorlási sajátosság, mely a római csatnál nem található. Miután a népvándorlási korban az öv nem annyira nadrágtartó és csak kivételesen kardkötő, mint inkább feltűnő széles ruházatrész, mely pitykékkal és dísztagokkal ki van rakva, a csatot is díszesebbnek kellett alkotni. A karika tehát hátul nyújtványt nyert, hol egyszerűt, hol nagyobb, sokszor fényes díszítésekkel, s berakott gránátokkal ékeset, összhangzásban a tűsző és szíjvég díszeivel. Ezen dísznyújtvány néha egy tagból áll magával a karikával, mely e szerint nem is mozgatható, s akkor a tövis szabadon mozog; máskor pedig külön tagot képez és csukló módjára tengelyen függ össze a karikával, mely tehát mozgatható, s ekkor a tövisnek is van nyújtványa, mely hátul túlmegy a karikán, úgy, hogy mozgásra alig van helye. A csatnak mind a két neme divatban maradt a népvándorlás egész korában, azonban a készthelyi kulturánál az egytagú csat sokkal gyakrabban fordul elő mint a kéttagú, mely inkább a gepida- és az avarkorban divik. A symmetria szempontjából ezen csatnyújtványnak, különösen midőn az nagyobb vagy fényesen díszített, van egy ellenlábasa is (l. CXXVIII. tábla), mely a csattal semmi összefüggésben sem áll, de symmetria tekintetéből a csat nyújtványának többnyire megfelel s a csattal együtt a tűszőnek külön egységes díszítési jelleget kölcsönöz.

Megjegyzendő még, hogy az aranycsatoknak ellenlábasa néha tökéletes hasonmása magának a csatnak, azzal a különbséggel, hogy a tövis rajta csak symbolikus, vagyis a tövis alakját utánzó díszítés, mely használatra nem szolgál, s csak a symmetriában találja megfejtését. Három ilyen arany-ellencsatot látunk a M. N. Muzeumban.

A csat egyébiránt nem felel meg mindig az övdísznek, különösen ha ez utóbbi finom aranylemezekből áll; ekkor gyakran bronzból készítették, mert ez a szíj megfeszítése alkalmából nem görbül meg. A tövist még az ezüst- és bronzcsatoknál is gyakran vasból alkották, melyet azonban a rozsdá a sírokban gyakran megemésztett, úgy, hogy alig maradt fenn némi nyoma, a mi a fibuláknál is sokszor megtörtént; azért is találunk oly gyakran hol ruhakapcsot, hol csatot, melyeknél a tövis elkallódott.

A csatnál a karikanyílás szélességének mindig megfelel a szíjvég, melynek rendeltetése az, hogy a szíjjal együtt azon keresztülhuzassék;

A kúnágotai sirlelet. Hampel i. m. XL. tábla után.

de a csat nyílásából és a szíjvégből nem lehet még következtetést vonni a tűsző teljes szélességére, mert végéhez sokszor keskenyebb szíj is toldatott. Azonban a nagy, széles csatnyújtványok csakugyan mutatják a tűsző szélességét, mely 10—15 cm. közt ingadozik. A csatkarika néha keskenyebb mint nyújtványa, sőt a N. Muzeumnak legnagyobb díszcsatján maga a csat belé van erősítve egy szélesebb négyszögű lemez-dísz kivágott közepébe, s ehhez elől és hátul háromszögű dísznyújtvány csatlakozik (l. CXLVI. tábla).

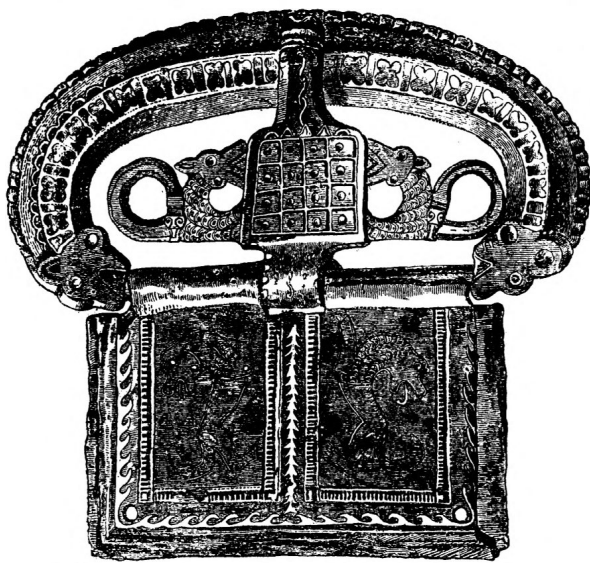
Ezen ezüstcsatnak díszítése egyszerű, de csillogó, egyforma négyszögekből áll, melyek stilizált keresztet keretelnek; feltűnő rokonságban van a babenhauseni csatdíszítéssel (Lindenschmit: Handbuch VIII. 376), melyről a 371. lapon azt jegyzi meg, hogy ez tudtára eddigelé rendkívül ritka. Egyszerű egy másik sokkal kisebb csat is. A karika vastag tojásdad gyűrű, tövise szintén oly vastag, tojásdad alakú; a gyűrűhöz csukló által fűzött nyújtvány is barnított bronzból való, összes díszítése sűrűn bevert ezüst pontokból áll, melyek a nehéz alakot kedves módon élénkítik (l. 90. sz. rajz).

Nevezetesebb a nagy csat, melynek rajzát Hampel a nagyszentmiklósi kincsről szóló német kiadásában az utolsó cikkhez minden magyarázat nélkül hozzámellékelte s melynek nyújtványát két bevéselt barbár oroszlán díszíti (l. 91. sz. rajz). Hampel eljárása Raoul Rochett azon szavaira emlékeztet, hogy: «Bármily emlék rajzából többet tanulunk, mint ívekre terjedő magyarázatokból»; ezt tartják a skandinávok is: Worsaae, Hildebrand, Aspelin stb., kik a kopenhágai és stockholmi muzeum emlékeihez s az oroszországi régiségek általok kiadott rajzaihoz mennél rövidebb magyarázatot adnak; megelégesznek azzal, hogy az alakokat az általok megállapított sorozatban tegyék közzé, megemlítve a lelőhelyet s nagyjából a körülményeket, melyek közt azokat feltalálták: sírmelléklet, vagy turfalet, vagy elásott kincs stb. Okoskodásaikat külön értekezésekben foglalják össze.

A legszebb csat, melyet hazánkban ismerek, ezüstből készült és rokonságban áll a fent leírt nagy ezüstfibulákkal (l. CXLIII. tábla 1a, 1b). Ötszögű hosszúkas nyújtványa van, mely aranyozott; szintúgy, mint ezek, spirálissal és az S-díszítéssel ékes, közepét rekesztővösmű gránátnégyszög tünteti ki, mely 10 ékkőből állítatott össze; tíz hajlított orrú, gránátszemű madárfej keretezi testét gazdagon, míg csúcsán a stilizált sárkányfejet látjuk gránátékkal berakva s mindkétfelől ismét két madárfejet. Az egész ékszernek szélső, keskeny kerete fehér fényét finom fekete niello-vonalak törik meg. A csat gyűrűjét hasonló módon díszítették, valamint a vastag tövist is, mely madárfőben végződik. Ezen nagyszerű ékszer lelőhelye ismeretlen, de tudjuk, hogy létezett még egy rokon csat is, melyből azonban csak a tövis maradt meg, s ez ugyanazon technikával, mondhatjuk ugyanazon műhelyben készült, mint csatunk.

A széles övcsatokon kívül találtatott még számos kisebb csat is, melyek aligha tartoztak a széles övdíszhez; ezek keskeny szíjvégén lehetnek elhelyezve, melyek a kéz- s a tárczazacskó (crumena) megerősítésére szolgáltak.

A ruházat ékszereihez számíthatjuk még a díszkorongokat (phalera) is, melyek az avarkori leleteknél még gyakoribbak, mint a keszthelyi-kultúra emlékeinél, s eltérve ezek motivumaitól, egészen olyanok, mint a németországiak (lásd: Lindenschmit, Handbuch XXVII. tábla). Fő jellegük az, hogy laposak, áttörtek, többnyire keresztet, néha csillagot képeznek körben, néha stilizált növénydíszítést látunk rajtuk; egy példányon lovast, égnek emelt karokkal, de egyik utánzatában ez is növény-

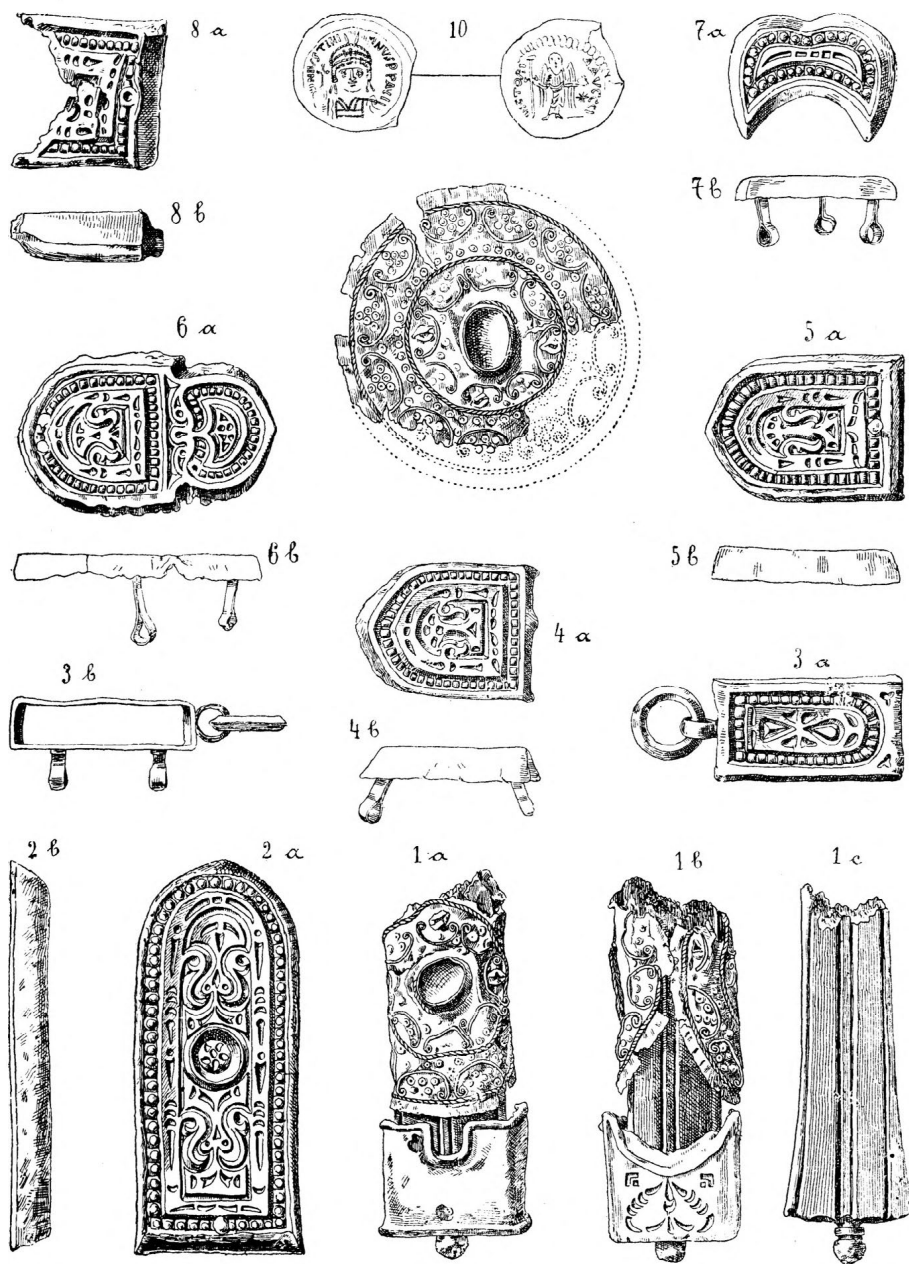

91. sz. Díszes övcsat, Hampel i. m. CXXVII. tábla 1. sz. után.

motivummá változik át. Mindazok, melyek a N. Muzeumban őriztetnek, a keszthelyieket kivéve, nem tartoznak biztos sírleletekhez, sőt lelőhelyök is többnyire ismeretlen. Majd mind-egyik bevert körökkel vagy egyenesvonalakkal díszítették; legközönségesebb alakjuk a kereszt a körben. A N. Muzeumban, eltekintve a keszthelyi kultúrához tartozó s fentebb megemlített négylófejű két sárkányfejű phalerától, számra 26 őriztetik; ezek közül

17 példányon találjuk a keresztet a körben. A keszthelyiektől abban is különböznek, hogy mindig laposak, nem pedig domborművek.

A szentendrei leletnek, melyet Phocas aranya a VII. század első felébe helyez, csak egy része került a N. Muzeumba, egy része bizonyosan elkallódott. Férfi- és női sírok lehettek ott; de a férfisírokból csak három kengyelvas volt megmenthető (l. CXXXIX tábla 1—3. sz.), s egy zablá, a női sírokból két ép s egy megcsontított karperecz, mely végén trombitaszerűen szélesedik (l. CXXXVIII. tábla 1—3. sz.). Ezek olyanok, minők a Rajna vidékén is előfordulnak (lásd: Lindenschmit, Handbuch XIII. táblán). Nyaklánczul üvegláris szolgált, olyan, minő az egész népvándorlás korában mindenütt egyformán fordul elő (l. CXXXVIII. tábla, 4. sz.). Az ujjakról két aranygyűrű maradt meg (l. CXXXVII. tábla 7—8. sz.); füldíszül két különböző fülbevaló aranyból, mind a kettő jellemző ezen korra. Ez az alak

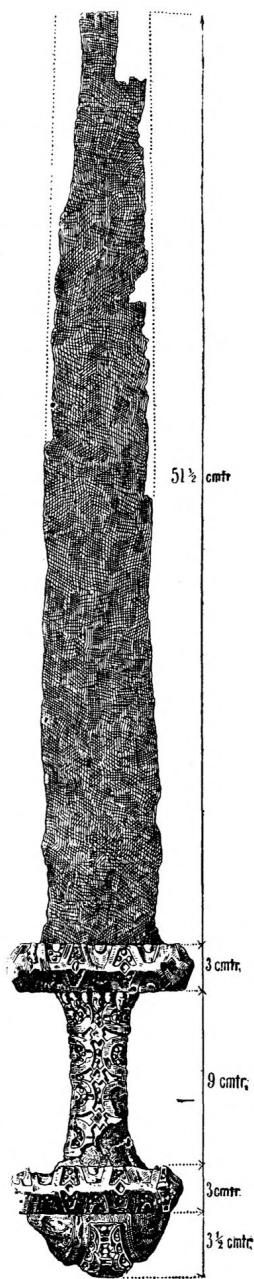

A kúnágotai sírlelet. Hampel i. m. L. tábla után.

az országban erősen elterjedett, külföldi analogia nélkül. Az egyik háromszögű gúla (l. CXXXVII. tábla 5—6. sz.), a sodronykarikához forrasztva, lefelé fordított csúcsán aranygolyókkal, felső lapja szegélyén hat kiálló oszlopocskával díszítve, melyek mindegyike gömbben végződik; a három oldallap gömböcsdíszszel élénkül. A szentendrei gúlafülbevaló a leggazdagabb változata ezen elterjedt formának. Muzeumunkban látunk még három hozzá hasonlót, de kisebbet tíznél többet, melyek leginkább nagyságuk s a lapok díszítése által különböznek egymástól.

A másik fülbevaló-pár egy nagyobb golyó, felül s alul három kisebb golyó által díszítve s a sodronykarikához forrasztva (CXXXVII. tábla 1—4. sz.). Ily fülbevalók is az egész országban el vannak terjedve; nagyságuk különböző; a legnagyobbak gömböcskéekkel, többnyire dülényalakban, ki vannak czífrázva; ezek is a magyarországi sajátságok közé tartozóknak tartattak, ámbár, úgy mint a gúlaalakúak, a classikus hagyományokhoz tartoznak, olyannyira, hogy az egyszerűbb példányokat rómaiaknak vagy byzanciaknak mondhatnók; épen azért feltűnő, hogy ezen alak nem fordul elő nyugati országokban; nálunk közel húsz párt ismerünk a különböző muzeumokban és gyűjteményekben. Ellenben az aranytárgyak számára és változatosságára leggazdagabb lelet a pusztatóti; ez csakugyan fejedelmi sírból került, melyben férj és feleség a lóval együtt voltak eltemetve. Minthogy egyik találó a mellékletek egy részét eltitkolta, s ebből per keletkezett, a lelet körülményeiről bővebben lettünk értesítve, mint az előbbi sírleteknél. A járásbirói vizsgálatok nyomán mondhatjuk tehát hitelesen, hogy az ozorai uradalomhoz tartozó tóti pusztán 1871 ősszel Krasznainak, az ispánnak, kocsisa, Bota János, midőn a cselédlakás szomszédságában egy béressel krumplivermet ásott, mintegy öt lábnyi mélységben eltemetett hullát s aranyékszereket talált: gyűrűt, keresztet, két phalerát; ezeket Bischitz Mórnak, a bérlőnek, be is mutatta, de csak a gyűrűt adta át neki, a többit kiadni vonakodott, ámbár emiatt szolgálatából elbocsátották. Másnap folytatták az ásást; találtak arany övrészleteket, zablavasat, lófejet, agyagpoharat, ezüstcsészét, üvegkorsót ezüstfedéllel, réz(?)füllel, női

192. sz. A blatniczai (Turóc vm.) kard. Hampel i. m. CLXXXVIII. tábla a) után.

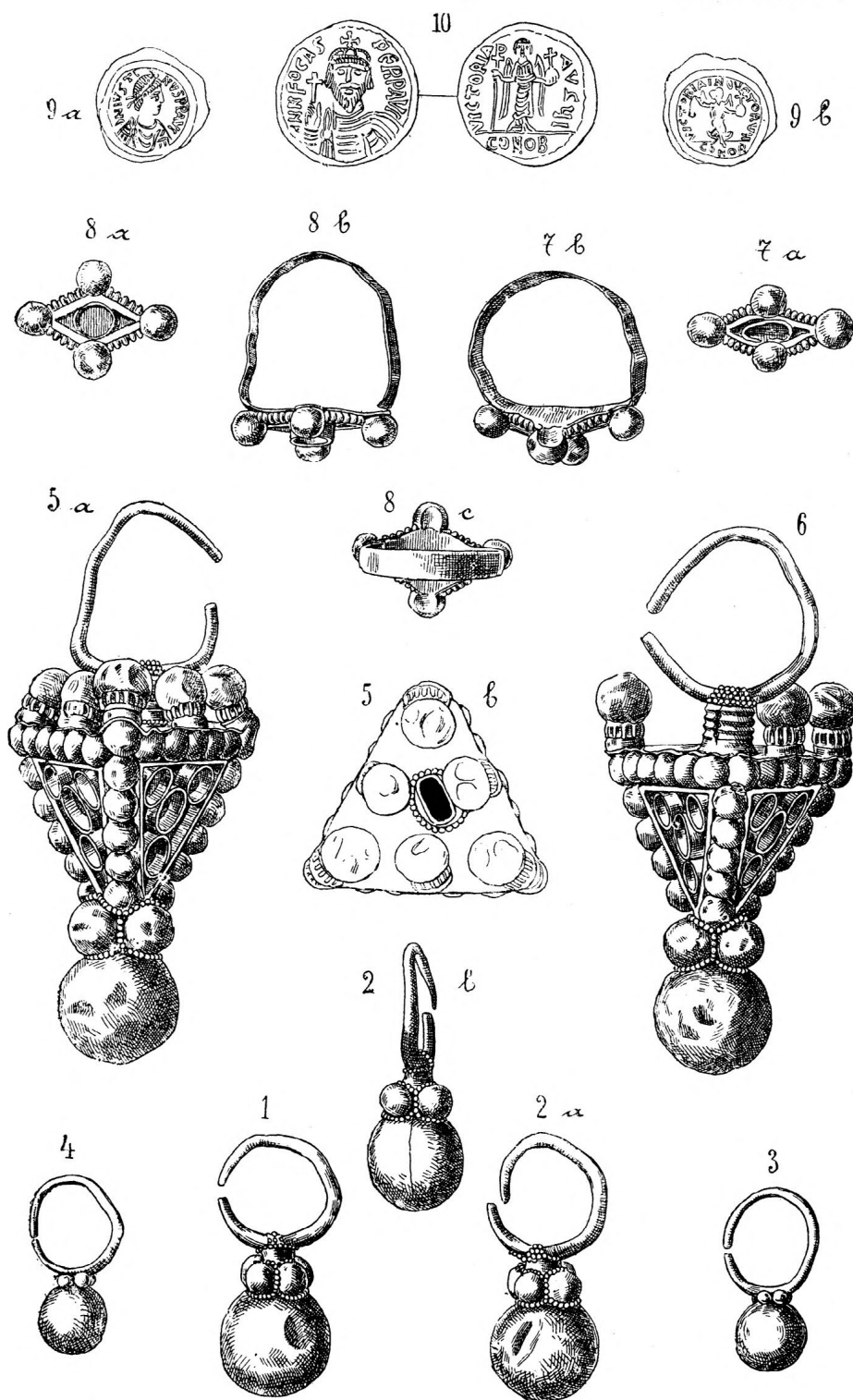
hullát hason fekve, arany nyaklánczczal és lábperecczel, II. Constantinus Pogonatus-féle aranyat, rozsaemésztett kardot és ezüstkürtöt, mely azonban már a kivételnél szétmállott. Mindezt beszolgáltatták az uraságnak.

Harmadnapra Kenner Bertalan, a csász, folytatta az ásatást a maga számára; talált még néhány arany övrészt, erszényszorítót, fülbevalókat, miket mind megtartott s tavasszal Székesfehérvártr Rohrmüller aranyművesnek el akarta adni, de ez feljelentette s a városkapitány elkobozta a lelet ezen részét, mely a bíróság által 17 évvel később a pénzügy-ministeriumhoz s általa a M. N. Muzeumba került.

A sírkincs azon részét, mely Bischitz Mór, az ozorai uradalom bérlőjének kezében volt, ez tüstént Rómer Flórisnak a N. Muzeum részére küldte át, s a mint ez őt annak régészeti becséről felvilágosította, még azon részt is, mely az elbocsátott kocsisnál maradt, 70 frton megszerezte és a N. Muzeumba ajándéku küldte fel, hol az egész mint Bischitz ajándéka állíttatott ki. Midőn ezt Esterházy Miklós herczeg megtudta, azt követelte, hogy a kincs mint az ő ajándéka szerepeljen, mert csak ő a föld tulajdonosa, Bischitz mint bérlő csak a haszonélvezetre jogosult. Ez azonban követelhetette a találói részt. Midőn azután 1888-ban a kormány a Kennertől kincseltitkolás miatt elkobzott részletet a N. Muzeumnak átküldte, sőt az őt megillető harmadrész megváltását az egész kincstre nézve is megkövetelte, az igazgatóság azon megjegyzésére, hogy a bérlő a találó részét, a főúr a földtulajdonosi részét már tizenhét évvel előbb a N. Muzeumnak ajándékozta, a kormány is ez egyszer elengedte a megváltási díjat.

A kettős sírban talált fentemlített tárgyak közül nem jutottak a N. Muzeumba a koponyák, a vaskard, az ezüstkürt, az üvegkorsó s az egyik agyagedény, minthogy ezek mind eltörtek s darabjaikra, mint értékkel nem bírókra, a találók nem fektettek súlyt. A kincs jelenleg a következő tárgyakból áll:

Női ékszerek közül két pár fülbevaló; az egyiknek karikája arany-sodrony, sajátágos nyújtvánnyal, minő már a keszthelyi kulturánál előfordul (l. CXLII. tábla, 10—11. sz.) és négy pár ékköves függő (l. CXLI. tábla, 7—8. sz.); mindegyik hiányos, de a mely részlet két páron hiányzik, az a másik két páron megvan. A nyakperecz, karperecz és lábperecz finom csavart sodronyból (l. CXLI. tábla 5—6, CXLII. tábla 7.), a régi torquesek kicsinyben való utánzata; a nyakpereczhez hozzá van forrasztva egy vékony millye, talán amulet, minőt késő római nyaklánczokon találunk. A két gyűrű közül a nagyobbik, mely gránát-rekesztővösmunkával díszes (l. CXL. tábla, 3. sz.), de melyből a középső gránáton kívül a többi mind elveszett, talán a férfi újjáról való. A különös ízléssel készült aranykereszt (l. CXL. tábla, 2. sz.), melyből az ékkövek elkallódtak, valószínűleg szintén női ékszer; volt ugyan ennek is párja, melyből csak egy töredék jutott a N. Muzeumba, de a töredék is mutatja, hogy formára és style nézve

A szentendrei sírlelet. Hampel i. m. LII. tábla után.

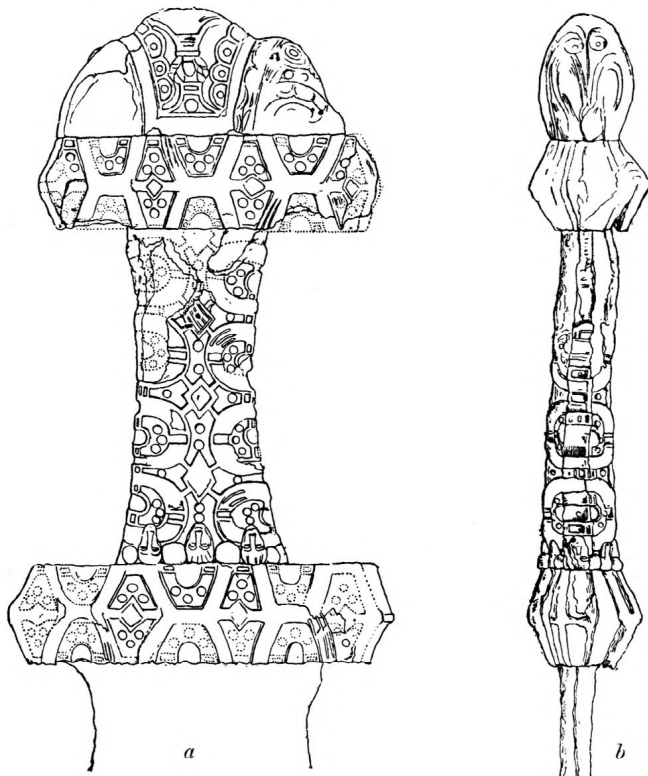

azonos volt a két kereszt, az egyik azonban nagyobb a másiknál, tehát együtt nem viselhették. A pénzeserszény (*crumena*) zárja (l. CXLII. tábla 12—13. sz.) alakjára nézve olyan, minő az envermeuiek és selziek (Lindenschmit: *Handbuch XXIV.*); szintén a női viselethez tartozhatott a csatocska (l. CXL. tábla, 9. sz.); úgy a két aranszorító is valószínűleg hozzátartozott, mely a tűtartónak felső s alsó része lehetett.

Sokkal gazdagabb a férfiékszer (l. CXLI—CXLII. tábla): négy ponczolt arany-övdíszlemez sovány növénymotívum-díszszel és egy kettős ily lemez s ismét hat hosszabb, ugyanúgy díszítve, a hasonló szíjvéggel és egy megfelelő egyszerű aranyozott ezüstcsattal; továbbá egy másik, egyszerűbb, de gazdagabb övnek, vagy talán lószerszámnak díszítése; tizennégy homorú, tojásdad aranylemez, mindegyik közepén félgolyó, alul-felül két-két arany-félgöngy és két valamivel nagyobb, hasonló kerek lemez, nemcsak közepén és alul-felül, hanem két oldalt is dupla félgöngygyel díszítve, mihez még öt magános félgömbpityke és öt hasonló hosszúkas négyszögnyújtvány járul. Ez pantallér is lehetett, de mivel hiányzik a szíjvég, talán inkább a lószerszám fényes díse. A lószerszámból a zabla külső része jutott a N. Muzeumba, két vasrúd (l. CXL. tábla, 16.), alul és felül gazdagon beborítva arannyal. Van ugyan még két arany-szíjvég is azon szíjfonadékkal, melyet a madarasi, a mányoki s egyéb leletekből ismerünk, sőt még egy kisebb szíjvég is, de ezek sokkal szűkebbek, semhogy a nagyobb aranylemez-boglárokhoz tartozhatnának. Végre előfordul még két különös arany-dísz tárgy, melyet Henszlmann, ki a kincset elégtelenül a «Magyarországi Régészeti Emlékek» II. köt., II. rész, 121—123. lapján kiadta, a bajuszhoz hasonlította (l. CXL. tábla, 6—7.) s melynek hasonmását a kúnágotai leletnél is találták. A férfiékszerek közé számítjuk még a nehéz arany-phalerapárt rekesztővösművel (l. CXLI. tábla, 1. sz.), de a gránátok mind kivesztek a rekeszekből, melyek díszítésének motívuma; a belül három részre osztott kör azonos a monzai könyvtábláéval, ez pedig, melyet Nagy Gergely pápa Amalasuntha királynénak adott ajándékba, egykorú az avarok uralmával Magyarországon, a mint általában a longobard emlékeknél meglepő rokonságot tapasztalunk az avarkoriakkal. Ide tartozik még egy egyszerű ezüstcsésze, egy ezüst- s egy agyagedény, melyeknek alakja a régi hagyományos (l. CXL. tábla 17—18. sz.).

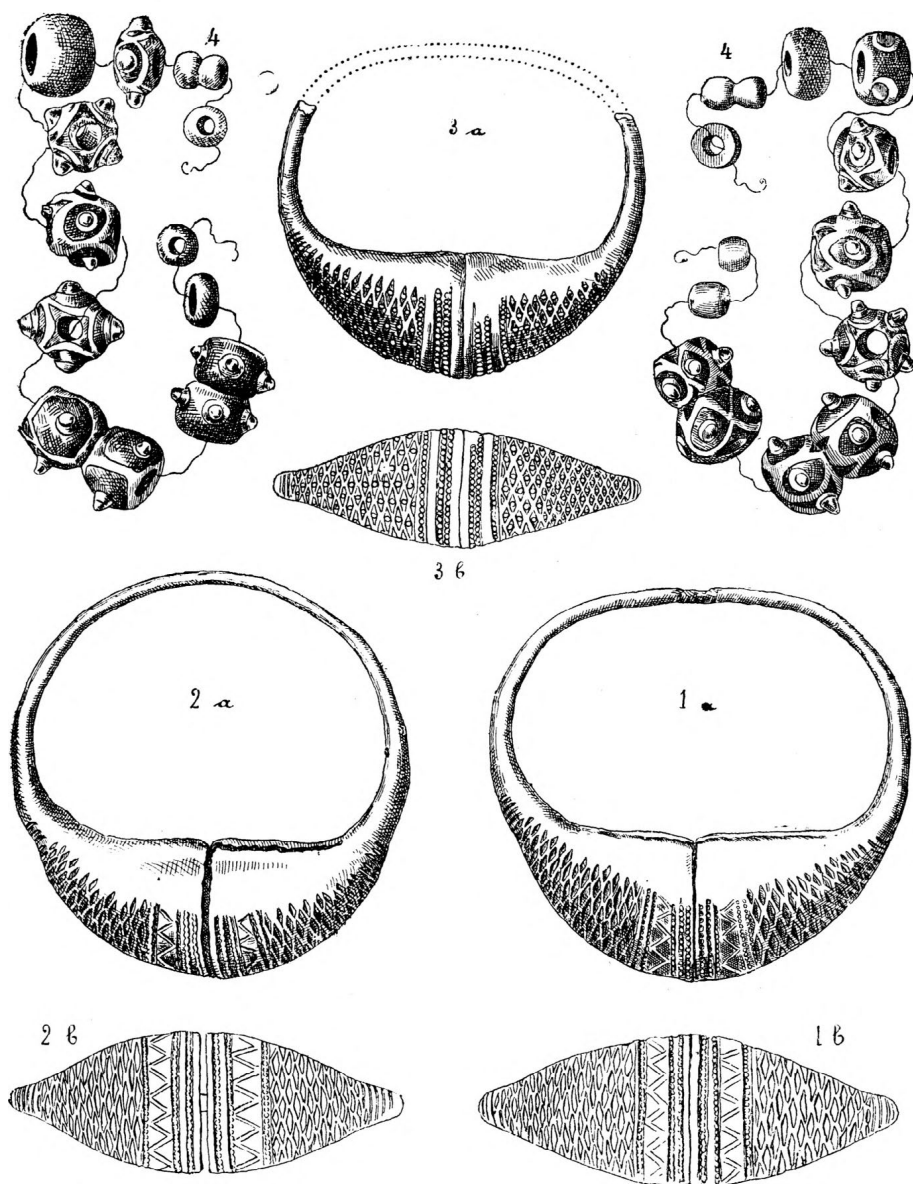
A tóti puszta gazdag fejedelmi sírlelete zárja be nálunk a keltezett sírkincsek sorát, melyek bennünket a VII. század végeig vezetnek; de a híres norvég régész, Unsedt Ingwald, a blatniczai kardon (l. 192. és 193. sz. rajz), melynek pontos lelőhelyét nem ismerjük ugyan, de melyet Révay Ferencz br. sklabinai fegyvertárából, hová külföldi leletek nem jutottak, a N. Muzeumnak ajándékozott, felismerte a VIII—IX. század jellegét, szintúgy mint azon rozsdás, háromszögű vasemléken (l. 194. sz. rajz), mely a norvég analógiák szerint ruhakapocs volt. A kard s a

fibula a rozsdá által erősen meg vannak támadva, de olyannyira hasonlítanak azon viking kardokhoz és ruhakapcsokhoz, melyek a norvég muzeumokban őriztetnek, hogy azoknak közös eredetéről semmi kétség nem foroghat fenn, mint az az Archaeologiai Értesítőben kiadott rajzokból látható, olyannyira, hogy Unsedt azokat ugyanazon egy műhelynek is tulajdonítja. Az ily kardok szerinte idegen bevitel által kerültek ily különböző vidékre és feltevése szerint a rajnavidéki iparnak termékei, honnan a kereskedés azokat úgy Norvégiába, mint Magyarországra szállította.

193. sz. A blatniczai (Túróc vm.) kard markolatának elő- és oldalnézetben felvett részletrajza.
Hampel: i. m. CLXXXVIII. tábla c, e után.

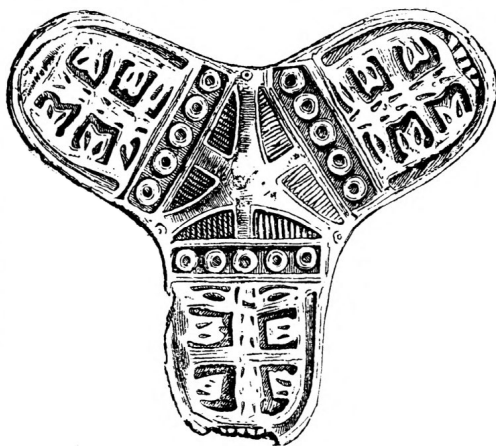
A norvég régész szintén ezen korba helyezi a nevezetes blatniczai leletet (l. CXLVII. tábla), mely Révay Ferencz br. bőkezűségéből a M. N. Muzeumban őriztetik s melynek nem igen pontos rajza az Arch. Értesítő régi folyamának XIV. kötetében tétetett közzé. A lelet nagyobb részének, két (páros) görög keresztnek (l. CXLVII. tábla, 4—5. sz.), két, szintén páros kulcsforma ékszernek (l. CXLVII. tábla, 1—2. sz.), talán csat- vagy lószerszámnak s három boglárnak (l. CXLVII. tábla.), díszítése tökéletesen egyforma, mely két poncznak eredménye, úgy hogy a compositio harminckétszer ismétlődik. Hampel a sajtószzerűleg keretezett mezőben térdeplő férfit ismer fel, kinek bal lába ki van tépve s külön,

A szentendrei sírlelet. Hampel i. m. LIII. tábla után.

bizonyos távolságban, szintén térdeplő helyzetben odaállítva. Tudjuk ugyan, hogy a skandináv csatokon az összekuszált fonadékdíszítmények közt előfordul néha egy indokolatlan állattag, de teljes emberalakot, melynek csak egy tagja elkülönítve tőle külön volna ábrázolva, eddigelé seholsem észleltem, ennek nincs semmi analogiája sehol. Az alak félreértése úgy a rajzólónál, mint a magyarázónál könnyen kimagyarázható. Miután a ponczolás tompa s határozatlan, emberfejú s kezű fekvő oroszlánt ismerünk fel ezen oly sokszor ismételt compositióban, mely elüt ugyan minden classikus sphinx-től, még az osztropatakaitól is, de némileg a hunkori phantastikus emberfejú s emberkarú szörnyekre emlékeztet a nagyszentmiklósi aranyedényen. A keresztalak egyébiránt a longobard ékszereknél gyakran használt motívum s már feljebb említettük a rokonságot, mely az avar kori gepida s longobard díszítések közt észrevehető. A compositio kerete is mutat rokonságot a viking kardok és ruhakapcsok motívumaival; mi tehát ezen egészen különálló, valószínűleg férfisírelet chronológiájára nézve szívesen elfogadjuk Unsedt véleményét, ámbár a többi boglár bevésett díszítéseiben semmi sajátosságot nem találunk, csak oly motívumokat, melyek az egész népvándorlási korban nem sokat változtak.

194. Lóhereidomú lemez a M. N. Muzeum gyűjteményében.
Hampel i. m. CLXXXIX. tábla 8. sz. után.

Ide sorozandók még az úgynevezett szláv halántékgyűrűk is, vastag, ügyetlen, nyílt gyűrűk bronzból, ritkán ezüsből, melyeknek egyik meglapított vége S-alakú kunkorodásban végződik (l. 195. sz. rajz, 5 sz.). Ezek azon hason alakú, de finomabb és ízlésesebb arany-, ezüst- és bronzfűlbevalók durva utánzásai, melyek már a keszthelyi kultúrából ismertek¹ s melyek még az első Árpád kori királyok idejéből való sírleletekben is előfordulnak (Szabad-Battyánon a legdíszesebb példány, Karczagon frisaticus pénzekkel, Palotán II. Béla és Imre király érmeivel). A durvábbakat feles számmal találjuk a koponya oldalán, tehát valószínűleg a hajtincsek összefoglalására és ékítésére szolgáltak; miután pedig főleg Németországnak azon részeiben találtattak, melyeket szlávok laktak, Müller Sophus azokat szláv halántékgyűrűknek nevezte el. Minthogy továbbá azon agyagedényeken, melyek az ily gyűrűk társaságában ásatnak fel, a hullámdíszítés gyakran fordul elő, a német régészek ezen díszítést szintén szláv hullámdíszítésnek neve-

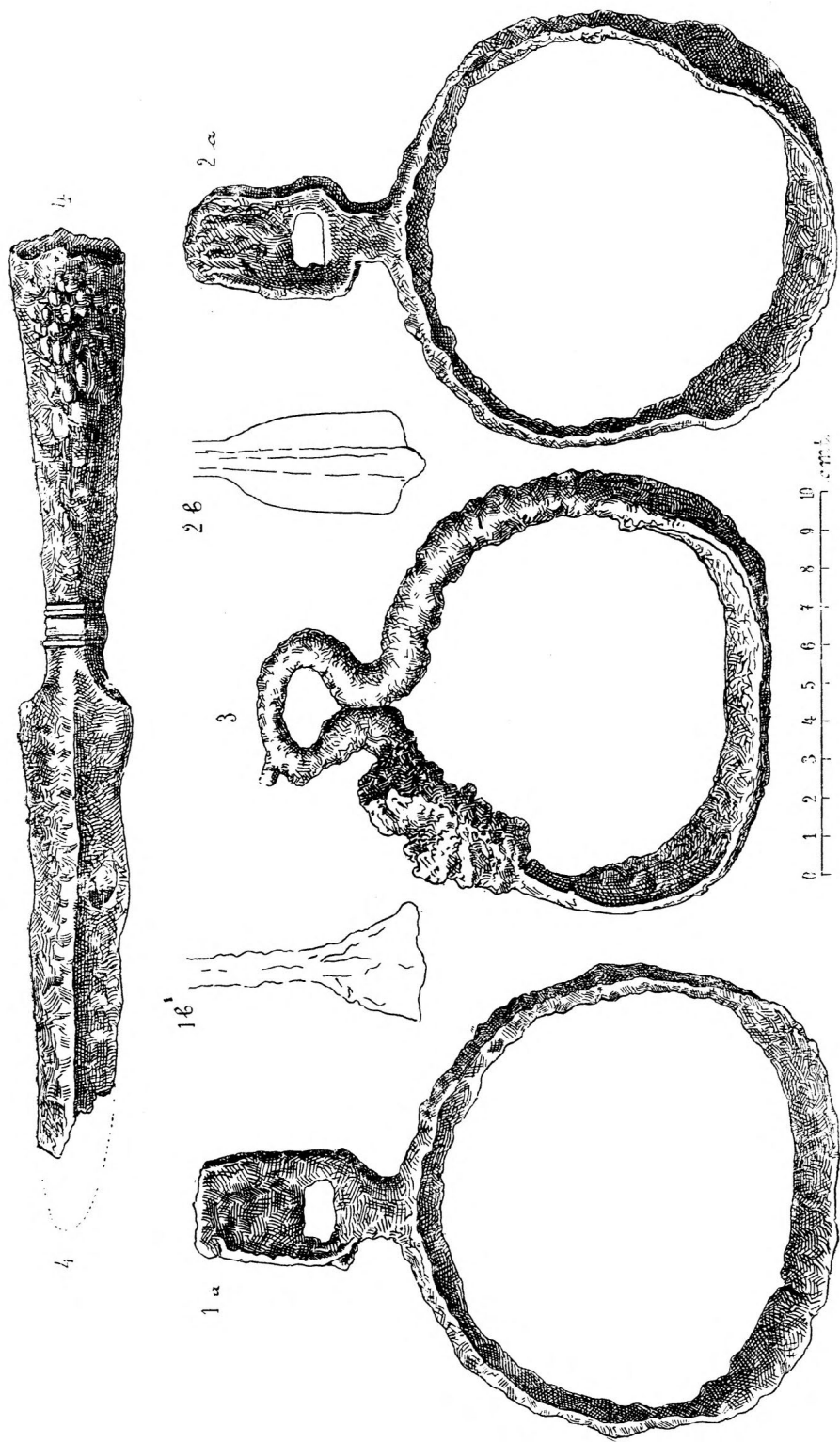
¹ Hampel: «A régibb középkor emlékei Magyarhonban» XCI., 9., 12.

zik, pedig már némely római téglá hátán is találjuk ezeket; a népvándorlási agyagedények pedig Keszthelyen, Ordason, Nemesvölgyön gyakran ily hullámvonalakkal díszítvék.

A szlávoknak szerepe egyébiránt az egész népvándorlási korban inkább csak szenvedő volt. Hogy már a római időkben hazánk délkeletén laktak, azt mutatja a Tierna helynév, a szláv Cserna szó római változata; és ha a régi írók hallgatnak is arról, hogy szlávok lakták Erdélyt, a hegy- és víznevek, melyek mostanáig dívnak, bizonyítják azt; például csak a Magurát, Mojgrádot és a Krasznát említjük itt. De a szlávok sohasem uralkodtak Dárcziában, hanem mint szerény földművelők szolgálták ott egymásután a rómaiakat, a góthokat, a gepidákat és az avarokat. Emlékeiket sem itt, sem Pannoniában vagy a Kárpátalján nem találhatjuk, hol mindig hatalmasabb népek uralkodtak, szláv népvándorlási régiségekre tehát inkább Horvátországban és Szerbiában fognak akadni, hol ők voltak az urak, de eddig sem ott, sem Morvában, sem Csehországban, vagy a lengyel földön s Oroszországban nem jöttek oly nevezetesebb népvándorlási emlékek napfényre, melyek külön sajátos szláv jelleget mutatnának; úgy látszik, hogy itt is a szomszéd népek stíljét utánozták, melylyel őket a kereskedelem ismertette meg, a mint mai napig is inkább utánzásban, mint eredeti feltalálásban kitűnők.

Azon népvándorlási emlékeken kívül, melyeket bizonyos korba besorozhatóknak tartottunk, találunk még több elég nevezetes formát az ékszereknél, melyeknek chronológiáját mindaddig meghatározni nem tudjuk, míg valamely szerencsés, keltezett sírlelet ezekre nézve is bővebben fel nem világosít bennünket. Így nem határozhatjuk meg egy tömör, nehéz aranykarperecz korát, mely Jankovich gyűjteményéből a M. N. Muzeumba került, s melynek rokona, csaknem párja a bécsi császári régiséggyűjteményben őriztetik. Ez főalakjában annyira hasonlít a M. N. Muzeuméhoz, hogy azt Hampel József még az 1885-iki Kalauzban is e helyett tette közzé. A m. n. muzeumi példány alakja tojásdad, gerinczén egy meredek, két oldalán két-két egyszerű vonallal kerített gyöngysort látunk; a karperecz mindkét vége durva lófővel záródik, melynek homlokán háromszögű hosszúkás mélyedést látunk, valószínűleg kiesett gránát helyét; munkája durva; Erdélyben találtatott. Szintúgy bizonytalan azon delfin alakú bronzfibula kora, melyet Pulszky Ferencz mint keltakorit tett közzé, mely azonban úgy a gránát szemek, mint a csuklón járó tűje következtében nem tartozhatik a keltakorba, s inkább a népvándorlási emlékek közé sorozandó, ámbár itt is egyedül áll s analogiáját nem bírjuk kimutatni. Jellemző ezen ruhakapocsnál, hogy a hal felcsapott farka, mely hátához közelít, népvándorlási módon kigyófejben végződik, melynek szeme gránáttal volt díszítve, csak hogy ez kiesett és elveszett.

Több helyütt Erdélyben, jelesen Héturon, Vajdejen, Marienburgon és egy közelebről ismeretlen helyen, továbbá Nagyvárad táján ástak fel

A szentendrei sírlelet. Hampel i. m. LIV. tábla után.

ezüst, rendkívül tág karpereczeket, melyek egy erős férfikar felső felét hol négy, hol öt kanyarulattal díszítették. Ezüst, átmetszethen kerek sodronyból kovácsolvák, mely két vége felé szélesedik és erősen vastagodik, a hol hét szívalakú levéllel egy sorban mélyen bélyegezvék és kigyó- vagy sárkányfőben végződnek. Ezen alak egészen sajátos és góthok és gepidák régi lakhelyein; analogiáját nem ismerjük egyebütt sehol, sem a római világban és korban, sem a vándornépek német, francia vagy angol tanyáin. Egy ilyen pár a Bruckenthal-muzeumba került Szebenbe, kettő a bécsi császári gyűjteménybe, négy a N. Muzeumba, egy ötödik töredékeivel, egy pedig megsérült párjának töredékeivel a nagyváradi. Leírták Gooss, Arneth, Römer. Ilyenekkel együtt találtak még ezüst-nyakgyűrűt, torques-alakút, de ez nincs egyszerűen csavarva, mint az arany-torquesek, hanem a négyszögű huzalt elébb hosszában négyfelé hasították s csak azután csavarták úgy, hogy inkább fonottnak, mint csavartnak látszik. Ezüstgyűrűt is találtak ily leletnél, de ez nem bir különös jellemző sajátossággal. Egger Dávid gyűjteményében van még Brassó vidékéről egy ezüstnyakperecz, melynek hét, vastagabb kigyófejú vége felett van beverve a levélsor. Mi mindezekről csak annyit mondhatunk, hogy a népvándorlási korból valók, de közelebbi chronológiájukat s nemzetiségüket nem tudjuk meghatározni.

Chronologiailag szintén meg nem határozható azon czin-kardtokvég (Ortband), mely Komárom vidékéről Egger Dávid gyűjteményébe került. Legalól egy gránátalmával díszes, melynek középpontját berakott fehér hideg zománckör képezi. A M. N. Muzeumban is őriznek egy tömör aranyból készült kardtokvéghez tartozó dísz tárgyat.

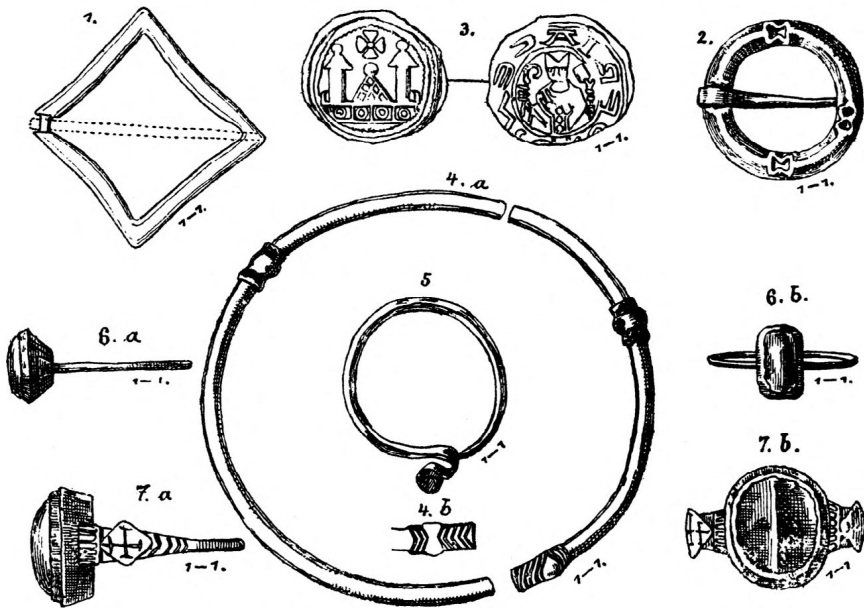
Hasonlóképpen vagyunk azon harminczhét sajátos ékszerrel, elvágott farkú kigyó alakban, melyek másfél kanyarodású, szűk gyűrűt képeznek, fejök különféle kigyó- és sárkányalakú, bronzból (?) készült, mely vékony ezüstlemezzel van beborítva; a pilinyi sírokban találták, analogiájukat még egy helyütt ismerem. Az Archaeologiai Értesítő III. köt. 168. lapján említi, hogy Kelecsényi József nyitramegyei gyűjtő a pilinyi kigyókhoz hasonlókat a M. N. Muzeumnak ajándékozott.

Visszapillantás.

A népvándorlási emlékek külön csoportot képeznek a régiségek között, mely az által is érdekessé válik, hogy többsége benső rokonságot mutat egész Európában. Az ezen korból származó fegyverek s ékszerek alapformája nagyjából ugyanazon jellegű hazánkban, a németeknél, francziáknál, angoloknál, Belgiumban, Svájcban, Felső-Olaszországban, sőt két, valószínűleg vandal sír tanúsága szerint, melyekre Bona mellett akadtak még Afrika északi részében is. A leletek hol sírleletek, hol kincsek

lakásoknak, műhelyeknek semmi nyoma sem maradt fenn; földművelési eszközöket alig találtunk, Keszthelyen összesen egy kapát, egy sarlót, holott a történelem előtti korból oly sok a véső és gyalú, a sarló, a borotva, s mindezeknek előállítására az öntőminták. Ezen eszközök és szerszámok hiányzanak eddig gyűjteményeinkben ebből a korból, mind-
amellett, hogy több mint százezer sírt ástak fel eddigelé Európa különböz részeiben. A vándor germán és török-tatár népek nem is laktak házakban, hanem szekereiken, s a hol tovább időztek, sátrakban, nomád módra. A földet legfeljebb rabszolgáik művelték, vagy a mindenütt elterjedt szlávok, kiket uraik rendszeren kifosztottak.

A sírok sorosak; gazdagok, szegények, szabadok és szolgák egymás

195. sz. A karcagi lelet. Arch. Ért. u. f. II. köt. 148. lap után.

mellett voltak eltemetve, de természetesen tizenöt-husz szegény sírra alig jut egy gazdagabb; az aranykincses fejedelmi sírok, minő az apahidai, a bakodi, a kúnágotai, a pusztatóti, a mezőberényi és madarasi, egészen külön fekszenek magukban, legfeljebb három tetem egymásnak szomszédságában; de a gazdagabb soros sírokban is gyakran együtt találjuk temetve a férfit és nőt, úgy, hogy önkénytelenül azon gyanu támad bennünk, — ámbár az írók ezt nem említik, — hogy előkelő férfi halálakor a nő áldozatul esett s vele együtt temettetett el.

Sok sírt kirabolva találunk; a sírrablás s a halottak nyugalmanak megzavarása a legrégibb idők óta megtörtént ugyanis mindenütt, ámbár azt a vallás tiltotta s a törvény büntette. Egyiptomban már a régi időkben kifosztották a királyi sírokat; a római sarcophagok ritkán sértetlenek,

A pusztai-tóti sírlelet. Hampel i. m. LV. tábla után.

mert a keresztények nem tisztelték a pogány-sírokat, ámbár a császárok, még III. Valentinianus is, tiltották a holtak tetemeinek szentségtelenítését. Egy emberöltővel később az ostrogóth Theodorik király már másképen fogta fel a sírkincsek jogi természetét, s világosan kijelentette, hogy

196. sz. A petőházi kehely. Hampel i. m. CC. tábla után.

kár a sírokban a halottaknál hagyni azt, minek az élők is jó hasznát vehetik.

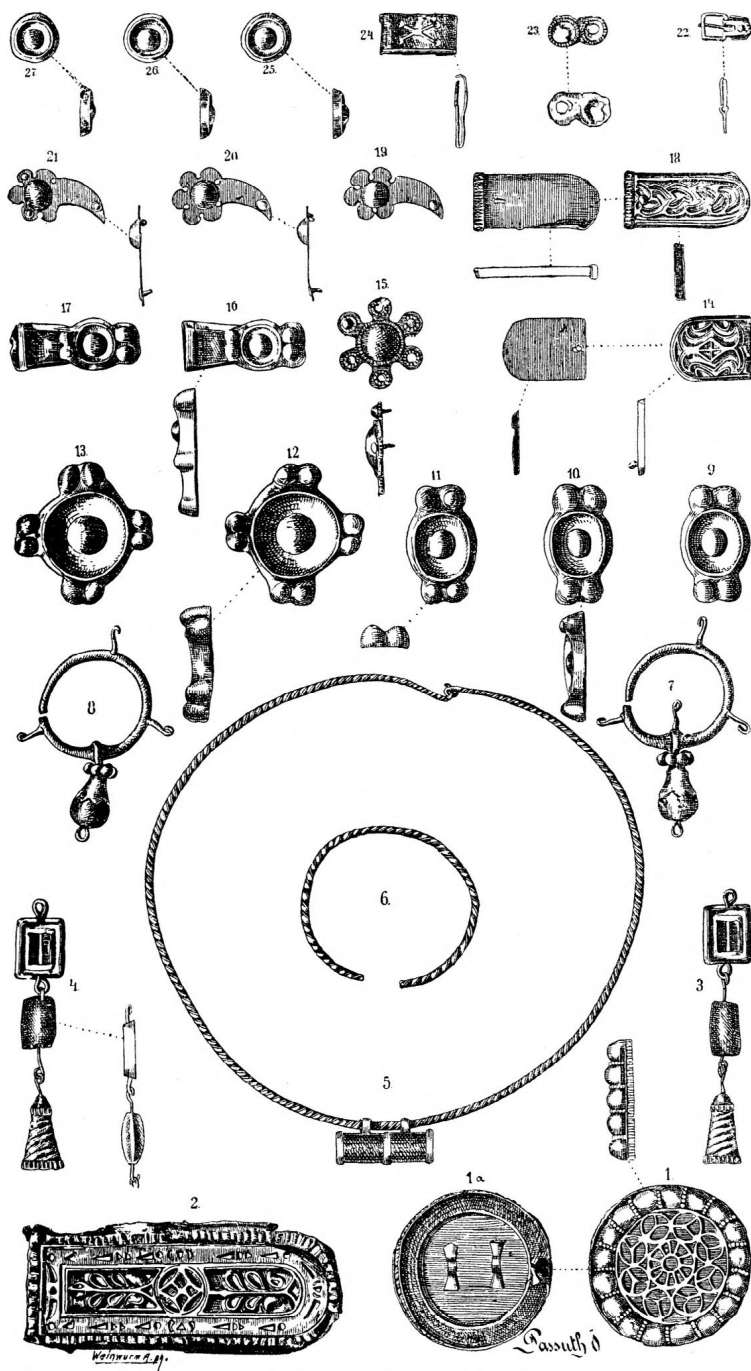
Ugyanazért III. Valentinianus novellájának keresett választékosságú irálya épen oly jellemző, mint Theodorik egyszerűbb okoskodása. A fordításból is kiűnik a gondolkodásmódnak a rómaiak és a germán barbárok közt való különbsége. A novella szövege a következő:

«Theodosius és Valentinianus császárok, Albinus testőrségi parancsnoknak és patriciusnak.¹

A régi törvényhozók serényen gondoskodtak a szegény halandókról, még haláluk után is, midőn azokat, kik a sírokat bántanák, halállal büntették. De miután a káros indulat az embereket vak dühvel mindig bűnbe kergeti s azt hiszik, hogy a régen megszabott büntetések reájok nem alkalmazhatók, szükséges a szigor megújítása, melyet eddig szemünk láttára büntetlenül megvetettek. Mert ki nem tudná, hogy a halottak csendjét síralmas merénylettel bántogatják s hamvaikon rettenetes sérelmeket követnek el. Világos nappal rombolják le a síremlékeket, s a mit a vallás eltilt, azt a szentségtörő hatalmaskodás a szabadosság szokásává teszi. Már a holtaknak sem adatik meg a bajok végmegszűnése, kiknek kínzására száralmas nyughelyök megmaradása is megvonatik tőlük. Tudjuk pedig, s ez nem hiú hit, hogy a testtől megvált léleknek is van érzése, miután mennyei eredetéhez visszaköltözött. Ezt tanítják a régi bölcsesség könyvei, ezt azon vallásnak titkai, a melyet mi vallunk és gyakorlunk. És ámbár az isteni szellem nem ismer enyészetet, a lélek mégis szereti elhagyott testének nyughelyét és nem tudom, mi titkos módon örül tiszteletének, melynek megmaradásáról úgy gondoskodnak az emberek hogy, a mint látjuk, a hegyek drága érczeit nagy költséggel azokba áttesszik és nagy fényüzéssel épületeket emelnek felettök, mit az okosak esze bizonyosan eltiltana, ha hinné, hogy nincs többé semmi a halál után. Barbár tehát és örült kegyetlenség megirigyelni a világosságot elhagyottaknak utolsó ajándékát és meg nem bocsátható bűnnel szétrombolván a síremlékeket, napvilágra hozni az emberi testek maradványait. Ezen utálatos bünténynyel mások közt a papokat is vádolja a növekedő panasz, kiket ily rémületességekkel elfoglalva sokszor találta a szomorúbb nap. Vassal fegyverezve támadják meg a sírokat, s megfélelkezve annak nevére, ki a mennyeknek és csillagzatoknak ura, a hamvak által beszennyezett kezökkel a szent oltárokhöz járulnak, annyira belemerülve lelkiismeretök eltompulásának mély sötétségébe, hogy a tisztelendő szolgálatoknál jelen lenni merészelnek, s hiszik, hogy Istent a sírok bántalma után kiengesztelhetik, kihez, mint bűnösök hiába esdekelnek, mert csak a jobb élet engesztelheti őt meg. Ugyanazért ily büntettek elkövetésének ocsmányságát kárhoztatjuk jelen ünnepélyes törvényünk által, nehogy az még ezentúl is beszennyezze időnket.

A ki tehát a sírokat, mint a mély nyugalom megbántója s magának a világosságnak ellensége, felforgatja, a ki azokból bármily márványt vagy követ elviszen, tüstént büntetés alá kerüljön. Hogyha rabszolgák vagy parasztok ily bünténynél találatnak, mindjárt a kőpadhoz vitesenek és ha a maguk bűnét vallják be, vérökkel lakoljanak, sőt ugyanígy

¹ Constitutiones lex Novella Valentiniai (III.) lib. 1. tit. V. De sepulchro.

A puszta-tóti sírlelet. Hampel i. m. LVI. tábla után.

büntetessenek, ha kérdés nélkül uraik parancsára hivatkoznak a kínpadon. A szabadok, ha ily bűnbe keveredtek, ha plebejusok és semmi vagyonnal nem bírnak, halállal büntetessenek. A vagyonosabbak és magasabb állásuak vagyonuk felét elveszítve, örökös becsstelenségre kárhoztattassanak. A klerikusokat, ha ily gyalázatos tettek elkövetői, nagyobb büntetésre méltóknak tartjuk, mert keményebben büntetendő az, a ki felett csodálkozol, hogy ő is bűnössé válhatott, mert minden bűntényt súlyosabbá tesz a személy magasabb állása. De el nem tűrhető, különösen gyalázatos és el nem viselhető, ha az, a ki bűntényekben bővelkedik, a szentség nevét és címét ölti fel. A ki tehát ezek közül sírsértőnek találtatnék, tüstént veszítse el papi jellegét s így száműzhetővé válván, örökös száműzésbe vitessék el. Ezt pedig úgy megtartandónak s végrehajtandónak véljük, hogy még a papoknak is, szent vallásunk elüljáróinak, a megbocsátást ily esetben nem engedjük meg. Hallgassanak el a panaszok, mi semmi ártatlant nem büntetünk, törvényünk csak a bűnösöket éri.

Minthogy azonban a hasznos rendeletnek végrehajtása többnyire a megvesztegethető bírák fondorkodása által elmarad, jelen edictumunkkal parancsoljuk, hogy minden tartomány főnöke a helyhatósági hivatalnokok segítségével hajtsa végre törvényünket. És ámbár semmi bűnös nem állhat ellen a vesszőknek és pallosoknak (*fascibus et securibus*, a hatalom jelvényei), de ha mégis találkoznék oly magasan álló, oly hatalmas, oly rebellis egyén, a kit meg nem büntethetnek, közvetlen felterjesztés mellett teljhatalommal járjanak el, hogy az igazságos szigor meg ne akasztassék. Hogyha pedig oly sírsértőt, kit rendes úton büntetni lehet, megbüntetni, vagy a fentebbiek szerint felterjesztést tenni elmulasztának, vagyonukat és hivatalukat veszítsék. A ki pedig akár hivatalban levőt, akár magánszemélyt fel akarna adni a sírsértők büntetésének elmaradásáért, erre szabadsága van, ne is féljen a feladás megszólásától, mert inkább jutalomra méltó az, a ki kimutatja, hogy a bűnösöket erősen gyűlöli.

Albinus kedves gárdaparancsnokunk adja Méltóságodnak, Nagyságodnak ezen törvényt, melyet vallásunk és istenfélésünk javasolt, haladéktalanul a tartományoknak és a tartományok kormányzóinak tudtára, hogy a bűnösök lakoljanak. Üdv az ártatlanul élőknek, békesség a síroknak.»

A római császár cikornyás érzelgéseivel és félénk fenyegetéseivel erős ellentétben áll az ostrogóth király nemzetgazdászati okoskodása, melyben a gyakorlatiabb újkor hajnalhasadását vehetjük észre. Ezt Rómer is felhozta a *Compte Rendu* II. köt. 1-ső részében.

«Theodorik király Duda végrehajtónak.¹ Az okosság javasolja emberi használatra visszahozni a földben elrejtett kincseket s a mit az élők

¹ *Constitutiones capite* XCVIII. de thesauris in sepulchro repertis.

használhatnak, azt a halottaktól elvenni, mert a mi el van temetve, az számunkra elveszett, azoknak pedig nem használ. A nemes érczek forgalma t. i. vigasztalja az embereket, mert a gazdag aranyér hasonlít egyéb földhöz, ha el van rejtve; csak a használat által növekszik értéke; mert az élőknél is el van temetve, a mi a fukarok kezében rejlik. Ugyanazért józan megfontolás után elhatároztuk:

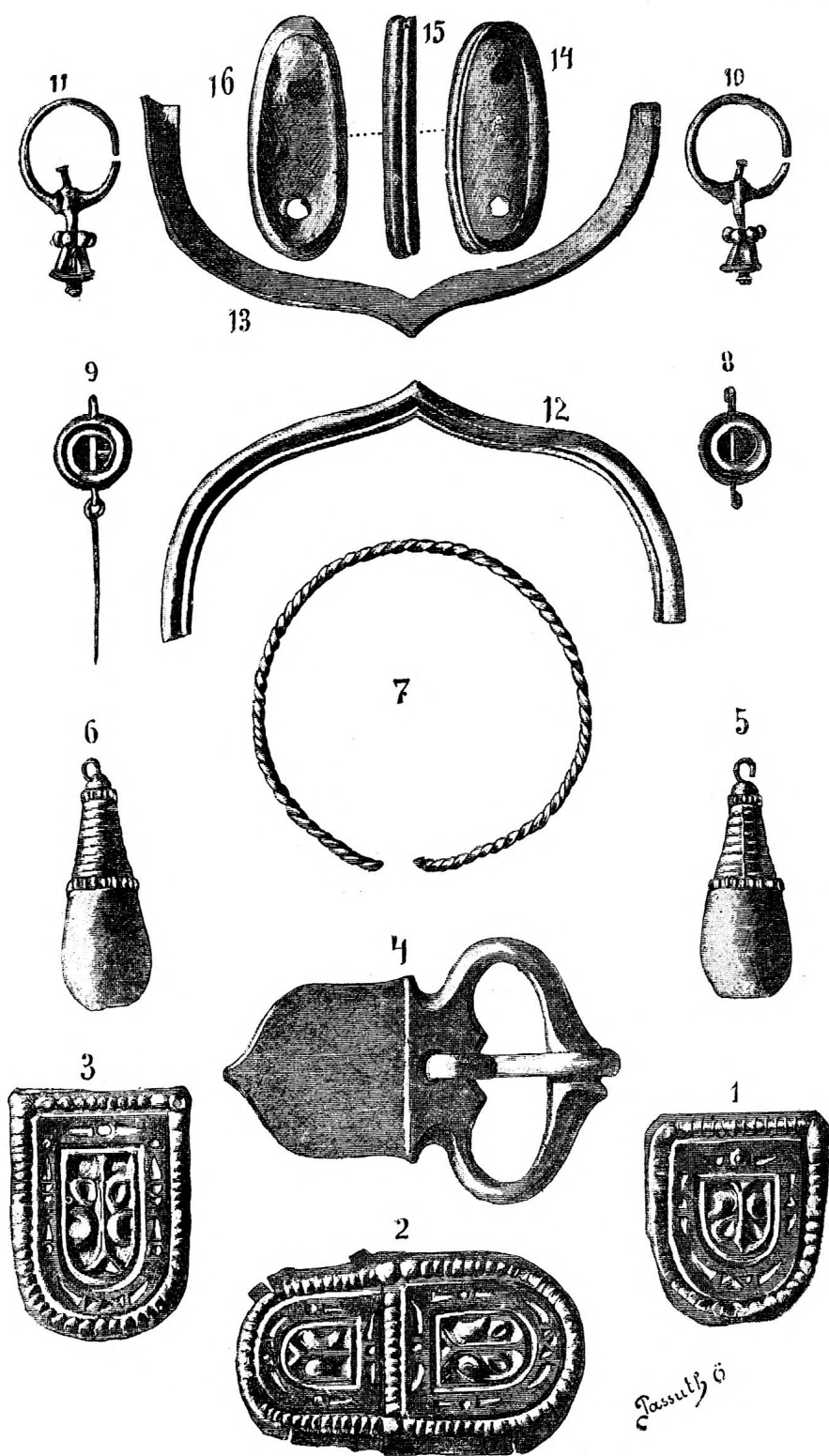
Ha vizsgálatok által arany vagy ezüst fedeztetik fel, azt tüstént és híven a közpénztárba szállítsátok, de úgy, hogy a halottak hamvaitól tartózkodjatok, mert nem akarunk oly nyereséget, melyet siralmas bűntény bélyegez. Hadd fedjék a hamvakat épületek, hadd díszítsék a sírokat márványok, de kincseiket ne tartsák meg azok, kik az élők társaságát végkép elhagyták. Az arany igazságosan vétetik tehát el a sírokból, hol tulajdonos többé nem létezik, sőt a vétségnek egy neme haszontalanul hagyni azt a halottak rejtekeiben, a mivel az élők élete fentartatik. Nem is bűn elvenni azt, a minek vesztéről semmi tulajdonos sem panaszkodhatik» stb.

Ugy látjuk, hogy a góthok királyuk ezen rendeletét híven követték s tulajdon vérök sírmezeit is, a hol gazdagabb sírokról még emlékeztek, kifosztották; a kincses sírok e szerint mindenütt a legritkábbak közé tartoznak.

Kő-sírládát a népvándorlás idejéből, minő a nyugati külföldön oly gyakori, nem találtunk eddigelé hazánkban; ritka még a kővel kirakott sír is, sőt a fakoporsónak nyomai is csak kivételesen találtattak. Fej nélküli csontvázak, vagy olyanok, hol a fej oldalt a csontváz mellett fekszik, szintén fordulnak elő; továbbá, de ritkán, félig elégetett tetemek, melyeket a sírban égettek el; e mellett azonban a teljes elégetés is dívott. midőn a hamut s csontrészeket agyagedényekben temették el. Halomban csak Szilágy-Újfaluban találtak népvándorlási sírmellékleteket.

Az eltemetett halott mellékletei edények, fegyverek, ékszerek, eszközök, játékszerek, ló, kutya, mókus.

Az edények közül említettük már a petreosszai, nagyszentmiklósi és szilágyosmlyói arany-díszedényeket. Az apahidai ezüstkanták s az osztropataikai serleg régibb idők classikus maradványai; a kunágotai ezüstpohár alakja némileg eltér a rómaiakétól. Az ezüstkancsó csak azáltal különbözik a római edényektől, hogy fülét öblös hasára forrasztották, nem nyakára; de a pusztatóti kancsó és csésze nem különbözik a római karcsúbb formáktól. Bronzból Szele Zsigmond talált a bölcskei sírokban két nagyobb kazánforma edényt szándékosan összelapítva, minőnek ezen korból nem ismerem analogiáját. A fabödönök többnyire elporlottak, épségben csak az osztropataikai maradt, de bronz- vagy vasszorítók több helyütt megmaradtak. A mi az agyagedényeket illeti, ezeknek változó alakja hasonlít a rómaiakéhoz; különösen a karcsú, tetszetős formákat utánózták ezen korban s azokat gyakran a hullám-díszszel ékesítették;

A puszta-tóti sírlelet. Hampel. i. m. LVII. tábla után.

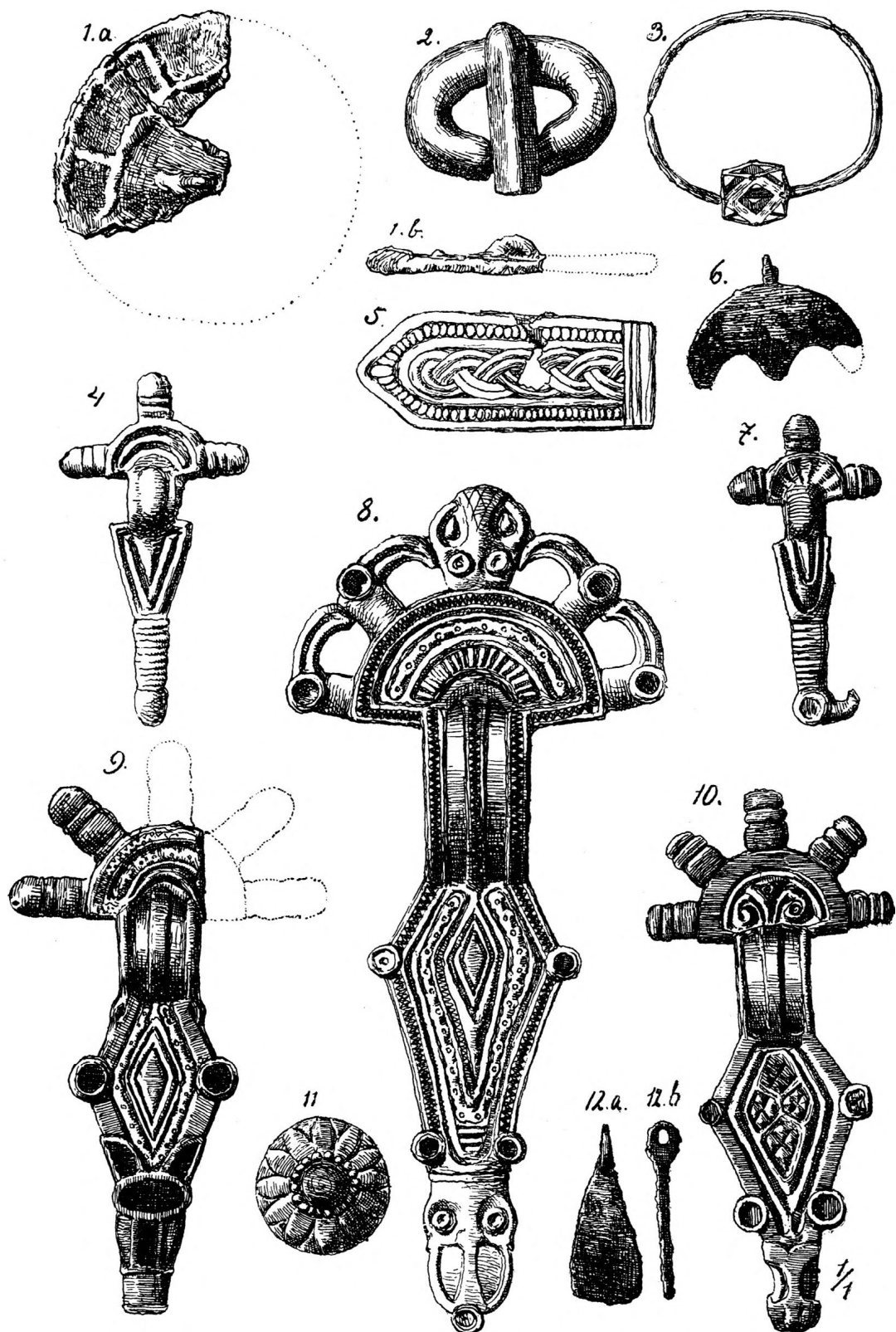

POLLAK ZS.

Övcsatok a magyar nemzeti muzeum gyűjteményében. Hampel i. m. LXII. tábla után.

Leletek a békénymindszenti temetőből. Hampel i. m. LXXV. tábla után.

sokszor, például az ordasi sírmezőn, két-három sorban az edény nyakán és hasán. Ezekkel azonban csak ritkán találkozunk a gyűjteményekben, mert az agyagedényeket hol a föld szétnyomta, hol az ásatásnál és sírokból való kivételnél széttörték, szétmállottak, s ritka a kutató, kinek elég türelme legyen, hogy a cserepeket lelkiismeretesen összeilleszsze és összeragaszsza. Mint a római sírokban, úgy ezekben is ételnyomokat találunk.

Minden sírban, még a legszegényebben is, ott van a vaskés, nőnél úgy mint férfinál, szolgánál és úrnál. Igen gyakori az aczél és kova is; hazánkban ritka a hosszú kard, mely Németországban ritkán hiányzik a férfi-csontváznál. Lipp Keszthelyen összesen csak egyet ástott fel, Fenéken is egyet; a turóczi kardot fennebb említettük. Máshol nem is találtak nálunk vaskardot népvándorlási sírleletek közt, de több kardhüvelyvéget; igaz, hogy az ásatók nem figyelnek a rozsdás vas darabjaira s azokat többnyire elhányják. A rövid kard, a scramasax is több példányban került napfényre, úgy annak csontból készült hüvelye is. A kengyelvas és zabla sok helyütt magára vonta az ásatók figyelmét, s számosabb példányban jutott különböző helyről a N. Muzeum gyűjteményébe; alakjukat mutatja az ide mellékelt tábla. Különös, hogy ámbár a kengyelvasat valószínűleg a hunok hozták be először Európába, római sírban sohasem említik; eddigelé a keszthelyvidéki sírokból kikerült kengyelvasak a legrégibbek. Bizonytalan mikor kezdtek patkót verni a ló patájára; népvándorlási sírokból nem került elő egy sem, hacsak a patkóforma vasat az ordasi sírból nem tartjuk annak; de ez is csak egyetlen példány, s nem látszik rajta, mily módon lehetett a ló lábára erősítve.

Sisakot, pánczélt, sarkantyút nem találtak nálunk a népvándorlási sírokban; igaz, hogy a férfisírok általában ritkák, s azok is majd mind aggastyánokéi vagy bénák- és megnyomorítottakéi; a férfiak, a mint látszik, többnyire messze földön táboroztak, hol a császárok szolgálatában, hol a császárok ellen. Paizsdudor összesen csak négy ismeretes nálunk: a herpályi, a törteli, a maticzai és még egy ismeretlen helyről; ezek egészen olyanok, mint a Német- és Franciaországban találtak; a turóczi-szentmiklósi maticza gyűjteményében levőnek csúcsa kúpalakú. A lándsa csúcsa is ritka épen úgy, mint a nyílhegy; ellenben a fokos, a franciska, a germán népek ezen kedvencz fegyvere, gyakrabban jött napvilágra.

A férfiak ruházatáról keveset tudunk, a sírokban elmállott, de maradványaiból világos, hogy csak térdig ért; gyolcsnyomok több helyütt látszanak még a vasrozsdához tapadva; szűk nadrágot látunk a komáromvidéki síjvég barbárán, kire az oroszán ráugrik. Az írók tanúsága szerint a góthok vörös bőrmellényt viseltek; ruházatuk legsajátságosabb része mindenesetre a széles bőrv, tüsző. Lipp 25 cm. széles ily tüszőt említ egy keszthelyi sírban.

Az öv- vagy tüsződísz részei a síjvég, a csat, az övkapcsok, a boglárók és pitykék vagy gombok. A tüszőt a gyomor felett rendszeren

hat övkapocs tartotta össze, de helyöket nem ritkán csat foglalja el. Az öv köröskörül, néha csak elől, boglárokkal volt megrakva; közepéről hol több, hol kevesebb, néha fémtokokban végződő szíjacska lógott le, melyek pitykékkal vagy gombokkal voltak díszítve. Gazdag övdíszeknél még egy nagy, többnyire igen szép csat külön is fordul elő, továbbá nagy szíjvég és egyenes dísztag; ezek egy külön kard- vagy törökötőt tartottak össze. A mellen néha díszkorong taláztatik; ez egyébiránt inkább női dísz.

A női ékszerek, a nyakláncz, a keszthelyi kulturánál mindig üvegkláris, gyakran lapos, egyszínű, cseppforma, vékony bronzcső körül, néha többszínű, gömbölyű sőt millefiori szerkezetű, vagyis különféle színű klárisok beléolvasztvák más, többnyire világosabb üvegklárisba. A bakczi fejedelmi nyaklánczokat és az osztropatakai s pusztatóti arany-nyakperezeket már fentebb említettük. A fülbevalók alakja gyakran változik; jellemzők a keszthelyi kultúra fülbevalói.

A népvándorlási fibulák a későrómai ruhakapcsokból fejlődtek ki; jellemző rajtok a félkörű vagy négyszögű fej aránytalan nagysága s annak gombos kerete, mely eredetileg a tű gerendájának kinyúló két végéből származik. Ezeknek sokszorosításából eredt azon gömb- vagy gyöngykeret, mely ezen kor fibuláit jellemzi, s később hol madárfejekké, hol lóheredíszzé változik át. Többnyire párosak, mi annak tanuja, hogy a ruhát a két vállon kapcsolták össze.

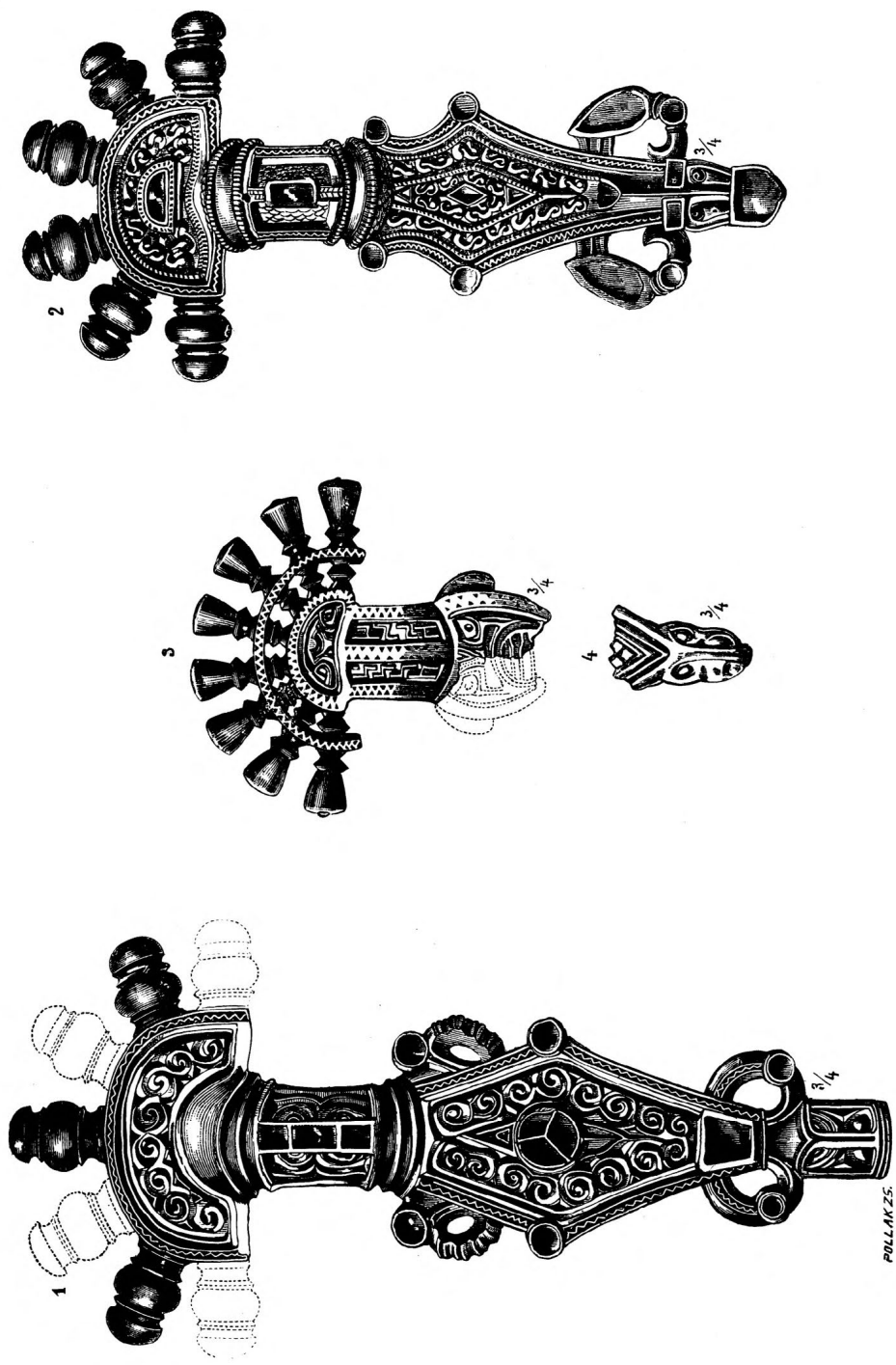
A keszthelyi karperezeket és kargyűrűket bevert ponczokkal vagy vonalakkal díszített sodronyból, vagy keskeny, vonaldíszes lemezből készítették; máshol jellemző, hogy végök felé szélesednek, sőt a szentendrei leletnél trombita formában, sokszor pedig kígyó-, ló- vagy sárkányfőben végződnek. Lábperezet csak a pusztatóti sírban találtak; női öveket nem ismerünk, hacsak a pusztatóti aranyboglárok egy részét inkább női övnek, mint férfipantallérnak nem tartjuk. A cipőnek semmi nyomát nem találtuk, a bőr egyébiránt többnyire elmállott.

A lócsontváz, néha több is egynél, mindig az embercsontváz felett fekszik, a kutya ellenben az ember oldalán; egy női sírban macskavázat is találtak, mókusét pedig gyakran gyermeksírban.

Népvándorlási pénz nem fordul elő hazánkban, nem érezték szükségét; még azon római pénzek is, melyek a sírokban előfordulnak, többnyire átlukasztvák, tehát dísztaggyul alkalmaztattak.

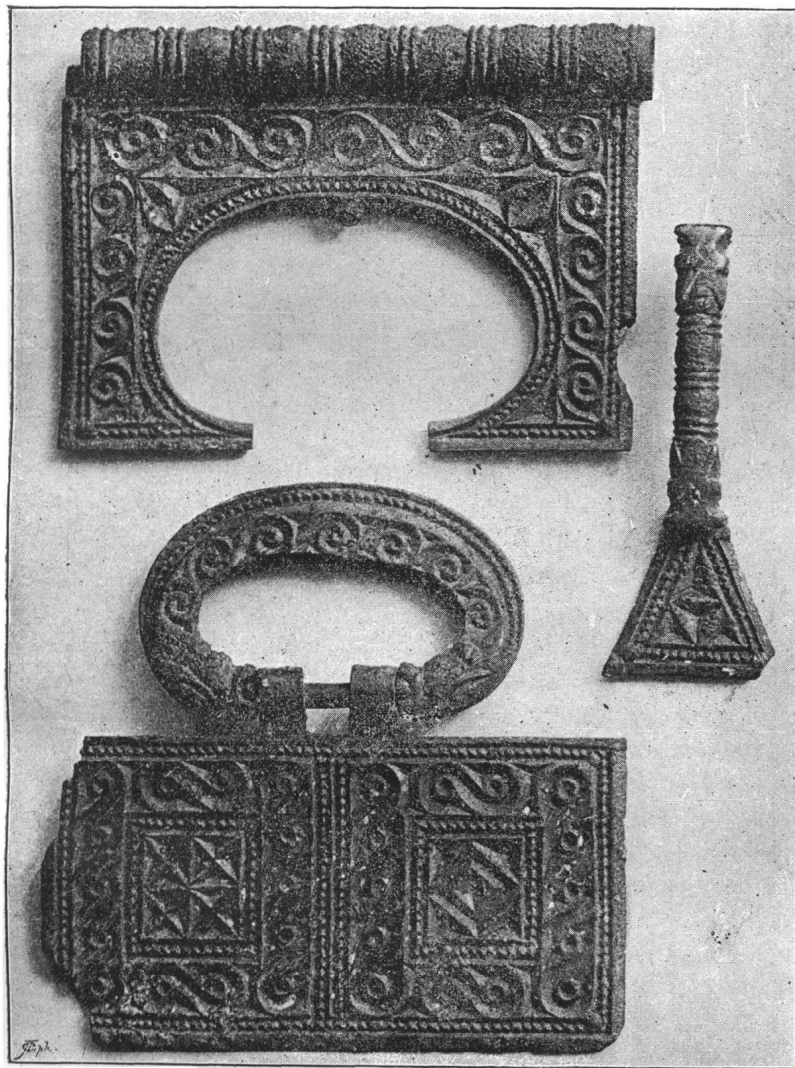
Római emlékek a népvándorlás korából.

Azon római emlékek, melyek a népvándorlás korából reánk maradtak, mutatják, hogy a műérzék ott is hanyatlott, hol a művész a szobrászat virágzásának remekeit mindennap láthatta, melyek őt azonban nem lelkesíthették többé, nála még a hagyományos előállítások utánzása

Ezüstfibulák. Hampel i. m. LXIII. tábla után.

Övcsat Győrről. Hampel i. m. CXXVIII. tábla után.

is gyarló. Rómában magában is érezték a művészet haldoklását már, midőn Constantinusnak diadalívet emeltek s kénytelenek voltak Hadrianus ívéről levenni a domborműveket; és tudva, hogy azokhoz hasonlókat teremteni nem képesek, az előbbi császár trophaeumaival díszítették a későbbi császár emléket. Nálunk is látjuk ezen hanyatlást; így már azon nagy arany-emlékérmek, melyek Róma dicsőségét hirdették a visigóth barbároknak küldött ajándékok közt s ezek által Szilágy-Somlyón elásattak, tanui a művészet elaljasodásának. A császárok arczképei az érmek előlapján oly üresek és életnélküliek, a fülnek, a hajnak kidolgozása oly schematikus, a szemnek rajza oly elhibázott, hogy csodálkozunk kell a szépézésnek ezen sülyedésén; a hátlap compositiója pedig oly esetlen, hogy csak a körirat által tudjuk meg, mit akart az éremvéső kifejezni. Tudjuk egyébiránt, hogy már Constantinus óta nem figyelték meg a császári arczok egyéniségét, egyformán verték azokat, két typus szerint, az érmekre, úgy, hogy csak a feliratból tudjuk meg, melyik császárt ábrázolják.

A pécsi szekrénykének, mely a M. N. Muzeumban őriztetik, alsó domborművében Róma istennőjének személyesítőjét látjuk közepett, a mint két oldalról két-két nő koszorúval siet eléje. Ezek minden tekintetben azonosak, arányaik nyomottak, lebegő felső ruházatuk redőzete dagályos, csak a feliratok különböztetik meg őket egymástól, s megmondják, hogy itt Karthagó, Konstantinápoly, Nicomedia és Siscia hódolnak Rómának; de e négy város személyesítőinél hiányzanak azon mellékletek, melyek egy régibb korban a városok előállítását szellemdúsan jellemezték.

A felcsuthi szekrényke, melyet I. Valentinianus érme keltez, még a pécsinél is durvább; a rajz kezdetleges, a művész, ha csakugyan művésznek nevezhetjük a domborművek készítőjét, néhány bacchicus alakban még követi a régi hagyományt, utánaoz régibb előképeket tompán, érzék és ismeret nélkül, de a két múzsa: Melpomene és Thalia alakításánál a hagyományról is megfélekedzik, annak pásztorbotot, ennek oly álarczot ad kezébe, mely inkább tragikus, mint víg.

Legkülönb ezen szekrénykéek közt, melyek a sírokban elég ritkán találhatunk, a fenéki, III. Valentinianus korából, a négy évszak személyesítésével; csak hogy ez a négy alak kétszer ismétlődik a szekrénykén, mi azt bizonyítja, hogy ezek pusztán mechanikus módon, ponczolás, bélyegezés, nem trébelés útján készültek, s hogy a műiparosnak négy, valószínűleg régibb bélyeg kerülvén birtokába, azokat használta fel kétszer ugyanazon tárgy díszítésére, mi mindig unalmas benyomást tesz; de ő nem bizott magában, hogy azokhoz illőt saját képzelőtehetségéből alakítani tudna. Ügyetlenségét és szellemi szegénységét szalaglemezdomborművei, valószínűleg valamely régibb műnek gyarló utánzásai, bizonyítják. Ezek szüreti jelenetek, melyeknél azonban az egyik tánczó alak idomtalan lába bántja a szemet, s minden műérzék teljes hiányáról tanuskodik.

Hasonló tompa érzéssel készültek azon kettős agyagtáblácskák, melyek valami édeskalács mintái, a mint azt az egyiknek szélére bekarcolt DVLC betűkből ki lehet venni. Öt ilyen táblácska került ki Sabaria romjaiból, ezek a N. Muzeumban őriztetnek; egynek töredéke a Paris-itélettel Bregetiumból a komáromi muzeumba jutott. Mihálydy Istvánnál is van egy valamivel díszesebb, ülő Dianával (?), melyet Victoria koszorúz. Az egyiken Honorius arczképét látjuk, kit csak nevéből ismerünk fel; felette a hizelgés netovábbjával ezen korban, melyben a birodalmat a barbárok betörései csaknem tönkre tették, ezen feliratot olvassuk: *Salvo Augusto Aurea saecula vivemus.* A rajznak durvasága a művészet egykorú tehetetlenségének siralmas tanúsága.

Erre azonban felhozhatná a kritika, hogy igazságtalanság idomtalan provincialis mézeskalácsok formáiból a művészet álláspontjára következtetést vonni; egy természetesen nagyobb bronzfő azonban, melyet a kotrógép a Duna medréből, Aquincum irányában felszínre hozott, mely tehát csakugyan nem többé az iparnak, hanem a művészetnek köszöni eredetét, még jobban mutatja nemcsak az ízlésnek, de még a technikának is elaljasodását. Ugy látszik Apollo-főt akartak alakítani, de csak torzképét állították elő; arányai elhibázvák, mintázása kezdetleges, öntése likacsos. Ily emlékekből látjuk, hogy a nyugati birodalomban elhal a római szellem, a nyelv romlik, a művészeti érzék, az alakítási tehetség hanyatlik azon korban, melyben megrómaisodott barbár senatorok kormányozzák az államot és vezérlik a nagyrészt zsoldos barbárokból álló sereget. Minden arra mutat, hogy a birodalom enyészete kikerülhetetlen.

A kelet ellenben, mióta Konstantinápoly állandó császári székhelylyé vált, a művészet, legalább a technika tekintetében, mégis felette áll Rómának. Míg ezt elébb Alarik, később Genserik kirabolja s feldulja, Konstantinápolyban nem szünetel az építkezés, a császárnak és senatoroknak szobrokat s emlékoszlopokat emelnek és a művészetben egy új, őszi virágzásnak jelei mutatkoznak, mely különösen Justinianus idejében fejlett ki legszebben. Új műstílus alakul, mely a régi pogánykori hagyományokkal szakított s a byzanci kereszténységen alapul. Ez a művészet azonban egészen udvari, császárok s nagyurak megrendeléseiből tartja fenn magát; látjuk rajta a császári udvar választékos, üres pompáját, de az erély hiányzik belőle, mert nem gyökerezik a népben, melyből a keresztény szerzetesek vakbuzgótsága a művészet iránti hajlamot ki iparkodik irtani s minden szobrot bálványának keresztel el, azért inkább az építésznél, az ékszerésznél s ötvösnél tartja fenn magát; a hagyományos görög műérzék új formákat ölt.

Miután Pannonia a keleti császársághoz tartozott s a nyugati birodalom feloszlása után csak ezzel maradt viszonyban, nem csodálkozhatunk, hogy hazánkban oly emlékek is fordulnak elő, melyeknek byzanci eredetét alig lehet kétségbe vonni.

A blatniczai (Turóc m.) lelet. Hampel i. m. CLXXXVII. tábla után.

A feistritzi ezüstsícsak oldalnézete. Arch. Ért. u. f. VIII. k. 393. l. után.

Ezek közé sorozzuk azon ezüstsisakot (l. CXLVIII—CL. tábla), mely nem épen a régi Pannoniában, de a szomszéd Noricumban, Feistritz mellett találtatott s az Értesítő VIII. kötetében tétetett közzé, hol azt Masmer fiatal német tudós magyarázta. Ő ugyan nincs vele tisztában, vajjon ezen trébelt cserággal s felül oroszlánfővel díszített sisakot byzanczinak tartsa-e, vagy pedig a renaissance legrégibb korába helyezze azt; de tekintve a díszítés szellemszegénységét, mely erős ellentétben áll az anyag értékével, mégis inkább hajlandó azt a VII. századba helyezni, mint a renaissance kezdetébe, mely a nemes anyagot inkább elhalmozta volna ornamentális rajzokkal. Azon körülmény is, hogy a sisak magyarázatához hozzá csatolt egy elefántcsont domborművet Maximianus püspök ravennai székéről, melyen egy korabeli katona fejét némileg hasonló sisak fedi, arra mutat, hogy a német tudós ezt analogiának ismeri el. Mi is ezen sisakban inkább a byzanci idők üres prózai fényűzését ismerjük fel, mint a renaissance naiv de erőteljes kísérletét, s nem hiszszük, hogy sokkal későbbi legyen Justinianus koránál; megjegyezve, hogy ezt erősebben indokolni nem tudjuk, de mint byzanci művet az avarkorba helyezzük.

Sokkal érdekesebb ennél azon bronz-centaur, mely a tiszai vasút építésénél közel Kassához ásatott ki s a rajz és kivitel gyarlósága mellett mégis megállapodott műstylről tanuskodik. Hosszu vendéghaj fedi fejének hátsó részét, arcának keleti vonásai elég szabatosan mintázvák; úgy a ló, mint az ember testén látszik, hogy a művésznek nem volt semmi ismerete az anatómiáról, de a compositióban nem hiányzik az élet; a centaur dobort tart baljában s azt jobb tenyerével ütni készül, hogy a ló hátán álló kis flótás zenéjét dobjával kísérje. Mi ezen szobrocskának semmi analogiáját nem ismerjük, de miután gipszben le volt öntve, sőt galvanoplastikai utánzása több muzeumba is került, már a hamisítók által is felhasználtatott. Részünkről a képrombolás korát megelőző, vagy közvetlenül követő byzanci műnek tartjuk e szobrot, de ezt sem vagyunk képesek bizonyítani, mert a byzanci művészet ezen régibb kora még igen kevésbé ismeretes; annyi bizonyos, hogy ezen centaurhoz és műstyljéhez rokon alakot sem a korai olasz, sem a német művészetben nem találunk, műstylje pedig a XIII. század aquamanilei styljétől erősen eltér. De Linas azonban ebbe a korba helyezi, s el kell ismerünk, hogy a II. Frigyes császár olasz udvaránál már előtűnik a renaissance hajnalhasadta, ezen műstyl azonban nincs még szabatosan megvizsgálva s a műtörténészek még most sincsenek tisztában azon elefántcsont szekrénykével, melyeken a stilizált csillagdíszítés főszerepet játszik, vajjon ezek byzanciak-e a X. századból, vagy pedig a II. Frigyes korából valók? E szerint mi is csak kérdőjellel teszszük a centaurt a byzanci művek közé.

Ellenben német műnek tartjuk azon, hazánkban, a mosonvármegyei Petőházán talált, egyszerű ezüstkelyhet, melyet Paur Iván az 1885-iki

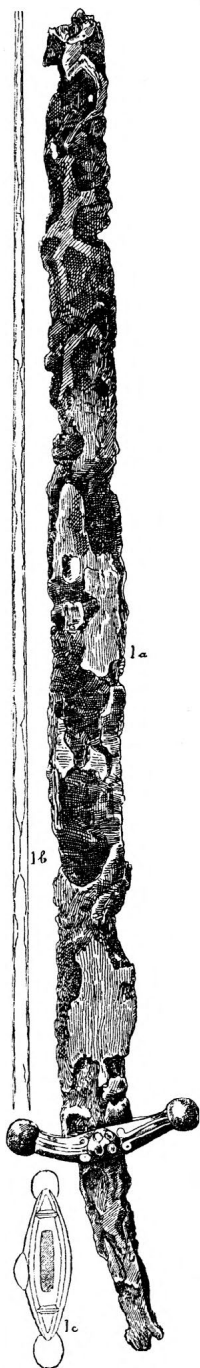
ötvösműkiállításra beküldött, s melynek felirata : Scindpald fecit, mi bizonyságul szolgál, hogy azon korban még ily dísznélküli kehely készítése is elég nevezetesnek tartatott arra, hogy az ötvös nevével megjelöltesék. Ez sem lehet későbbi a Karolingi császároknál s a IX. századba helyezhető. Az érdekes, ritka régiség a sopronmegyei muzeum egyik dísze.

A pogány magyar sírleletek.

Azon korban, melyben a magyarok vezérek alatt, mint a népvándorlás áradatának utolsó hulláma, Magyarországon megjelentek, nemcsak hogy a régi classikus idők művészetének még hagyományai is teljesen feledésbe mentek volt a nyugaton, de a germán törzseknél kifejtett ornamentika is elhalt a Karolingek uralkodása alatt, mert a nyugati császárok számára készült művek csak régibb byzanci előképek gyarló utánzásai, melyeknek sem beteges finomságával, sem hatalmas technikájával nem versenyezhetnek.

A legnemesebb germán törzsek: a góthok, longobardok és frankok, már régen vagy elpusztultak, vagy más elemekkel annyira összeolvadtak, hogy még nyelvök germánságát sem tartották meg; Spanyol-, Francia- és Olaszországban tökéletesen latinizáltattak s mindenütt külön új nemzetekké váltak. Ily átmeneti kor, melyben csak az egyház tartja fen kapcsolatát a multnak művelődési hagyományaival, a művészet kifejlésére nem lehet előnyös; kivált midőn még Byzanczban is a képostromló császárok egy egész századig (716-tól 810-ig) megszakítják a művészet folytonosságát.

Azon emlékekre nézve tehát, melyeket a magyar pogány sírokból felástunk, alig találunk analógiákat, de azért még is hiba volna ezekben a magyar genius első eredeti művészi felfogását látni. A honfoglalók ugyanis hódítók voltak, nem iparosok, ékszereiket szolgálók, hadi foglyaik vagy a hazánkban talált lakók készítették, oly korban, melyben a művészet hanyatlott. Ezen igénytelen ékszerek és durva szerszámok azonban reánk nézve még is a legnagyobb fontossággal bírnak. Miután a IX. és X. század írói és krónikásai a magyarok ruházatáról és fegyverzetéről mentől kevesebbet szólnak, a magyar sírok mellékletei

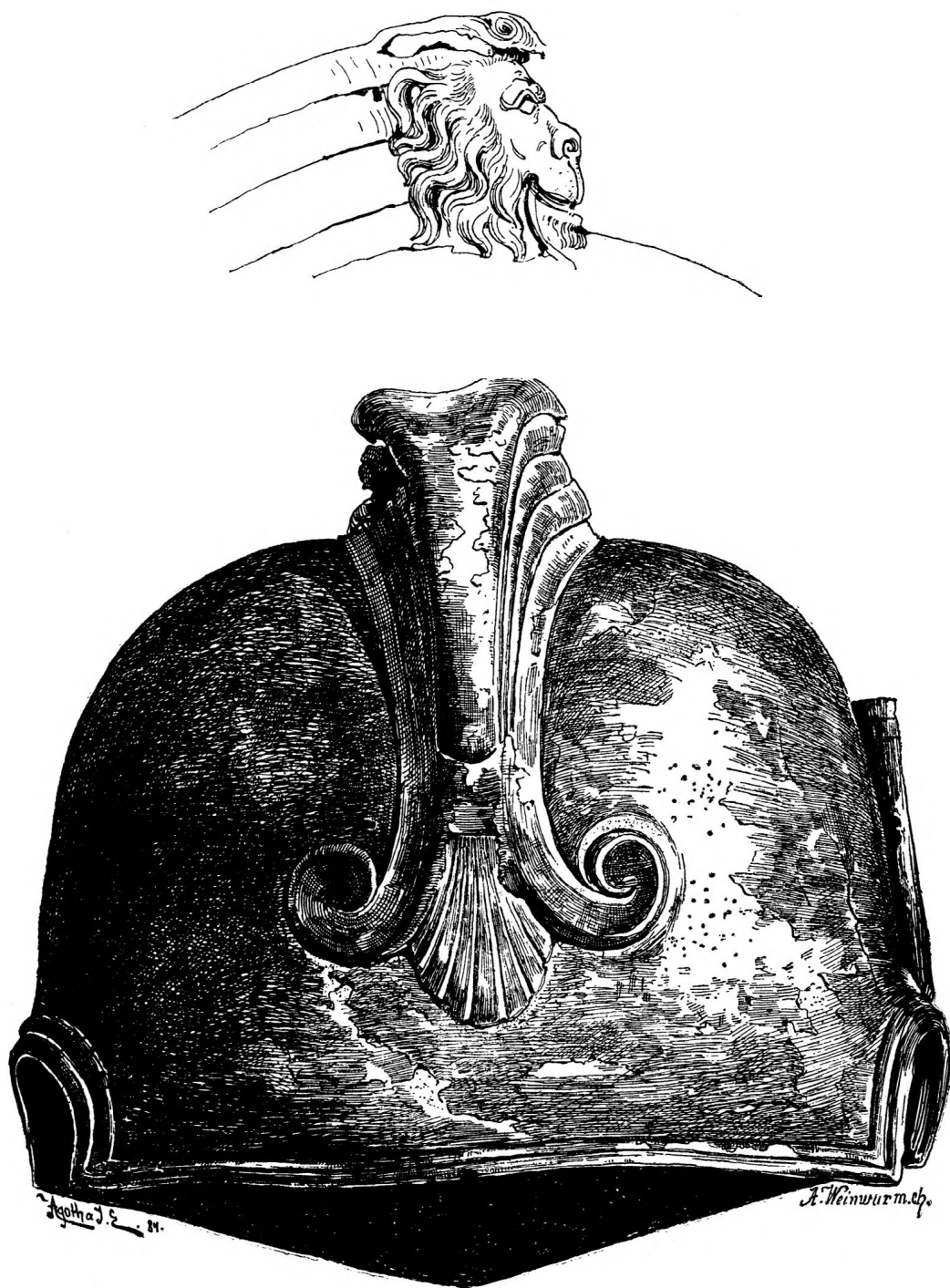
197. sz. Vaskard a Székesfehérvár-demkőhegyi sírleletből. Arch. Ért. u. f. XII. k. 302. l. után.

A feistritzi ezüstsisak és a taraját ékítő oroszlán elülről tekintve. Arch. rtÉ. u. f. VIII. k. 395. l. után.

A feistritzi ezüstsisak hátsó és a taraját ékítő oroszlán oldalsó nézete. Arch. Ért. u. f. VIII. k. 394. l. után.

csaknem az egyedüli emlékek, melyekből őseink kulturállapotáról némi, habár töredékes tudósítást meríthetünk. Csak újabb időkben fordult a figyelem legrégibb történelmünk ezen tanúi felé, melyekről a mult századok nem tudtak semmit. Ugyanazért nagy volt az érdeklődés tudományos köreinkben, midőn 1834-ben a Bene-pusztá homokjában a legelső magyar pogánykori sírt felfedezték, mely Berengar olasz király pénze által keltezve volt, s azt Jankovich Miklós a Magyar Tud. Akadémiában magyarázta.

98. sz. Fővegdísz a galgóczi sírleletből. Pulszky: Magyar pogány sírleletek 18. l. után.

Ez a lelet azonban tizenkilencz évig az egyedüli maradt, mely a vezérek korára emlékeztetett, tehát nem is szerepelt irodalmunkban; csak 1853-ban jött ismét egy ősmagyar sírlelet napfényre, Vereben, Fehér vármegyében, számos éremmel a IX. századból; 1859-ben pedig Galgóczon (v. ö. 198. sz.) egy khorasszani Samanida szultán érmével. A hatvanas évek nevezetes kincsleletei közül egy sem származott a vezérek korából: az ezen korbéli sírleletek csak azóta fordultak elő gyakrabban. Szolyván 1870-ben, Pörösön 1870-ben, Pilinben 1871-ben, Érd-Battán a hetvenes évek elején, Nagy-Teremián 1876-ban, Nemes-Ócsán 1880-ban, Szeged-Öthalmon

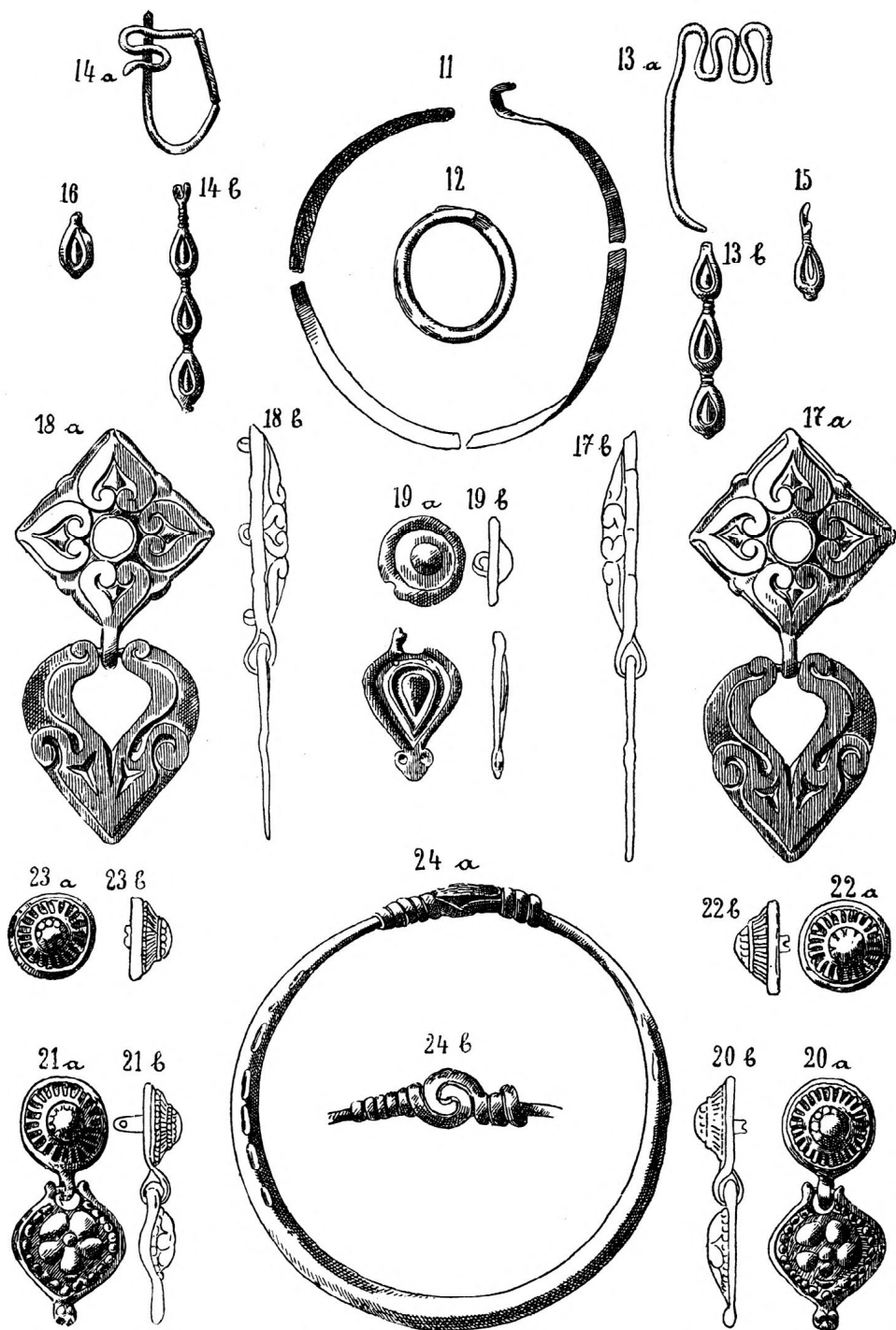
1878-ban, ezeken kívül Gödöllőn, Neszmélyen, Balkányon, Hugaajon és számos más lelőhelyen sőt közelebből meg nem határozható helyeken is, melyek régiségárusok útján jutottak a N. Muzeumba, hol most számos ily sírlelet őriztetik. Minthogy többekben ezek közt a ló is el volt temetve urával s a kengyelvas eredetének kérdése még sem nálunk, sem a külföldön nem volt véglegesen felderítve, sokan minden sírleletet, melynél a kengyelvas nem hiányzott, magyarnak tartottak. Innen magyarázható, hogy az Archaeologiai Értesítő a jegy alatti tudósítója még a keszt-helyi, letenyei, pusztatóti, szeged-sövényházi és szentendrei mind sokkal régibb sírleleteket, sőt még a sokkal későbbi ernestházi kincsleletet is a magyar vezérkorba helyezte, a mint legújabb időkben is a monaji lelet magyarnak kereszteltetett el, csak azért, mert abban is kengyelvasat találtak.

Az eddig ismert ősmagyar sírok többnyire egyes előkelő vitézek és nejeik sírjai. Magyar sírmezőt csak Gerendáson, újabban Orosházán ástak fel, de ezek már az Árpádkori első királyok korából valók, úgy mint az alpári is, különben is szegény mellékletekkel. Ezeken kívül remélnünk kell, hogy még sok gazdag sírlelet fog nevezetes felvilágosítást szolgáltatni történelmünk ezen eddig oly kevésbé ismert koráról. Most csak azokról szólhatunk, melyek eddigelé tudomásra jöttek.

Az eddig ismert magyar sírleletek zöme a M. N. Muzeumban őriztetik, hol különös súlyt fektetünk minden ily darabra, mely történelmünk ezen sötét korára némi világot vethetne.

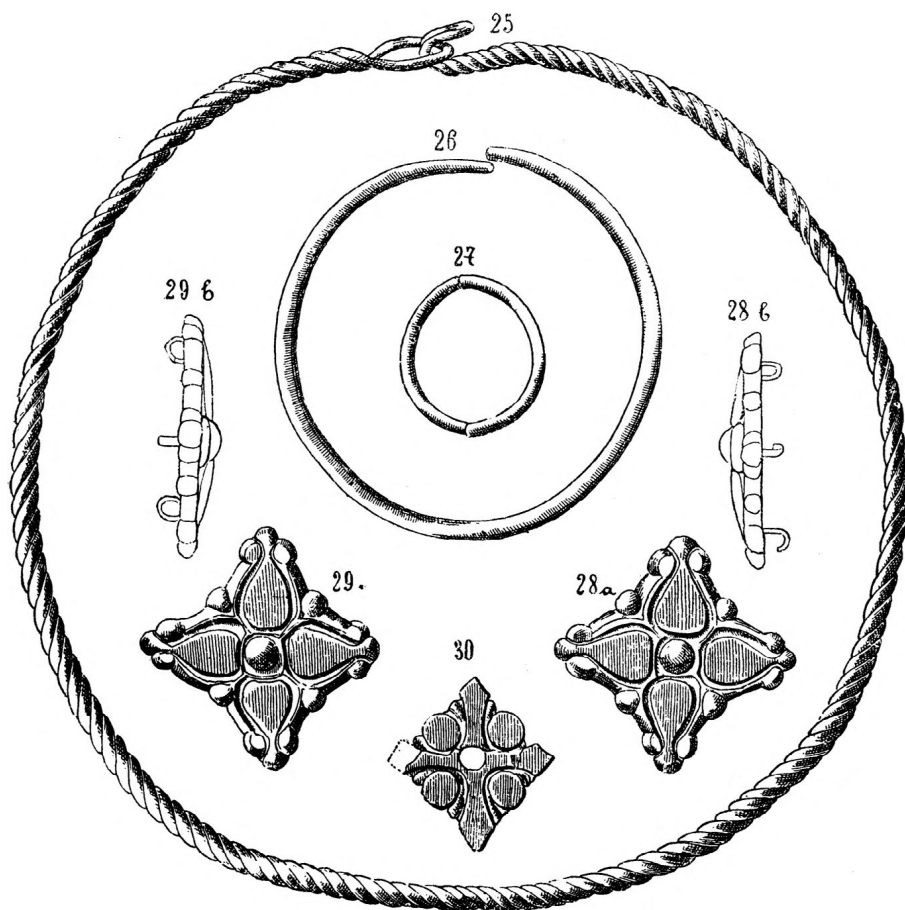
Ezen sírleletek közt leggazdagabbak a pilinyi, a bene-pusztai, a nagyteremiai, a szolvai, a galgóczi és a verebi, csakhogy mindezek együttvéve nem mérkőzhetnek a népvándorlási kor bármelyik nagyobb sírleletével. Összesen csak hat kardról (l. 197. sz. rajz) szólhatunk, egy lándsárról (l. CLV. tábla 4. sz.), néhány nyílhegyről és három baltáról (l. CLIII. tábla 4. sz.), kengyelvasról (l. CLIII. tábla 2., 3. és CLV. tábla 1. és 2. sz.), zabláról (l. CLIII. tábla 5. sz.), szíjvégről (l. CLIV. tábla 7—9. sz.) és csatról (l. CLIV. tábla 10. és CLV. tábla 7. sz.). Továbbá három süvegdíszről (l. 198. sz. rajz), egy üvegkláris nyaklánczról, néhány pár fülbevalóról (l. CLI. tábla 13. és 14. sz.), karpereczről (l. CLI. tábla 11., 24., CLII. tábla 26., és CLIV. tábla 1. sz.), gyűrűről (l. CLI. tábla 12., CLII. tábla 27., és CLIV. tábla 11. sz.), csüngőről és számos bogláról és pitykéről, melyek valószínűleg a ló szerszámának díszítésül szolgáltak (l. CLI. tábla 17—23., CLII. tábla 28—30 és CLIV. tábla 2—6, 12—15. sz.).

Az ékszerek mind ezüstből valók s aranyozással díszítvék, csak egy leletnél fordulnak elő bronz-pitykék, Teremián pedig néhány aranyboglár. A mi az ornamentikát illeti, ez nem mutat nagy változatosságot, csaknem ugyanazon 8—10 motívum gyakori ismétlését találjuk a legkülönbözőbb helyeken: a rokonság mind e leletek közt félreismerhetetlen.

Székesfehérvár-demkőhegyi sírlelet. Arch. Ért. u. f. XII. k. 305. l. után.

Székesfehérvár-demkőhegyi sírlelet. Arch. Ért. u. f. XII. k. 307. l. után.

A bene-pusztai sírlelet.

Jankovich Miklós szerint (Akadémiai Évkönyv II. foly. 281.) az 1834 június és július havában uralkodott szárazság a pestvármegyei Jászföldön helyezett Bene-pusztá sivar homokját mindinkább folyóvá tette, úgy, hogy a szél egy ló s egy férfi csontvázát feltakarta, melyet a pásztorok kiástak, kiktől Szentkirályi Móríc az egész leletet megváltotta s a M. N. Muzeumnak ajándékozta. Állt pedig ez a lelet egy vas zablából, mely a ló fogai közt találtatott, két kengyelvekből, több számú nyílhegyből s rozsdátt kardedből, melyet a pásztorok eltörtek három részre s eladni nem akartak. A silányabb ötvözesű, háromféle formájú, 50 drbnál több ezüst-pikkely alólról mind három-három szeggel bir, melyek által valószínűleg a lószerszám szíjaira szegezettek, a jobb ezüsből készült, részben aranyozott boglárók az övdísznek részei, keskeny szíjvéggel.

A hős tetemei alatt 30 vagy 40 darab ezüstérem találtatott, Réthy László meghatározása szerint a legrégebb Kopasz Károlyé (840—877), a legkésőbbi Berengar-é (888—915). mind keresztül lyukasztva, tehát a köntösre voltak varrva.

Jankovich Miklós a legnagyobb lelkesedéssel értekezik ezen leletről az Akadémiában; a tudományos szorgalom malasztos invocatiójával kezdi értekezését, s végén Bene vitéz tetemét és sírmellékleteit apostrophálja oly hangon, mely a mostani kor styljétől annyira elüt, hogy néhány sornak idézetét nem tartjuk feleslegesnek annak kimutatására, miként lehetett még hatvan év előtt az Akadémiában tudományos értekezésben szólani:

«Ti rokon, és eldödi korunknak tudtunkra mindeddig legrégebb eredeti maradványai!» — így szól az öreg Jankovich, — «melyek majd ezer esztendeig föld gyomrában rejtve, s egészen elfeledve csendes álomban szunnyadoztatok, legyetek oly szerencsések, hogy általam felvirasztva szintén új életre derítettven, dicső fejedelmeink boldogító kormányja alatt immár több századon túl virágzó nemzetünk forró keblébe fogadtatva, közöttünk nyugodhassatok akkoron is, mikor én bokros tudományi szorgalmamnak szinte mint a valódi erőnynek reám harmatozó díját és érdemét csak maga-magában érzendem és Horátz bölcs jóslását: *Plebeius moriar senex* — majdnem tökéletesen betöltendem; akkoron is mondok vezéreljen és mentsen titeket tisztelt hajdankori emlékek!!! a Magyaroknak irgalmas Istene, hogy késő unokáinknak úgy örvendetes, mint buzdító példájokra az örökkévaló végzések beteljesedéséig fent tartathassatok, hogy fénylő magyar dicsőségünk untalan szomjára fenmaradhassatok, sem különben, mint nemzeti létünk összeroskadó romjaival temettessetek, elenyésszetek!» stb.

Értekezésében Jankovich nem írja le közelebbről az emlékeket, de utal a rézmetszetekre, melyek elég hívek; figyelmeztet a koponyán látható forradásokra és sebekre, bizonyoságul, hogy a régi magyarok nem

viseltek sisakot, csak kucsmát, s megelégszik azzal, hogy a Berengar-pénzek nyomán a lelet magyarságát s korát kimutassa; végre a német tudósok ellen polemizál, kik őseinket majd mindig vad barbároknak írják le, kik a kulturának legalacsonyabb fokán állanak, holott ezen sírlelet is kulturáról és ügyes technikáról ad bizonyosságot. Különös egyébiránt, hogy Jankovich nem ismeri fel a niellót s azt fekete aranynak, vagy a mint ezt értelmezi, platinának tartja.

A lelet jelenleg a M. N. Muzeumban őriztetik. Érdy az 1846. évi régiségtári naplóban a 9. tétel alatt következőképen jegyeztette fel ezen lelet darabjait:

c) 18 drb (lószerszámmra való) résznyire aranyozott, kisebb nemű ékességek ezüstből.

d) 920. évben élt Bene vitéz ezüst-boglárkái, 59 drb.

e) Csatok, boglárkák s gombok ezüstből és rézből, 15 drb.

f) $2\frac{1}{2}$ újjnyi hosszú, 1 újjnyi széles ezüstcsat, szárnyas oroszlánnal ékes.

g) Bene vitéz nyakbavetője, vagy övszíjára való liliomalakú ezüst-ékességek, 10 nagyobb, 1 kisebb.

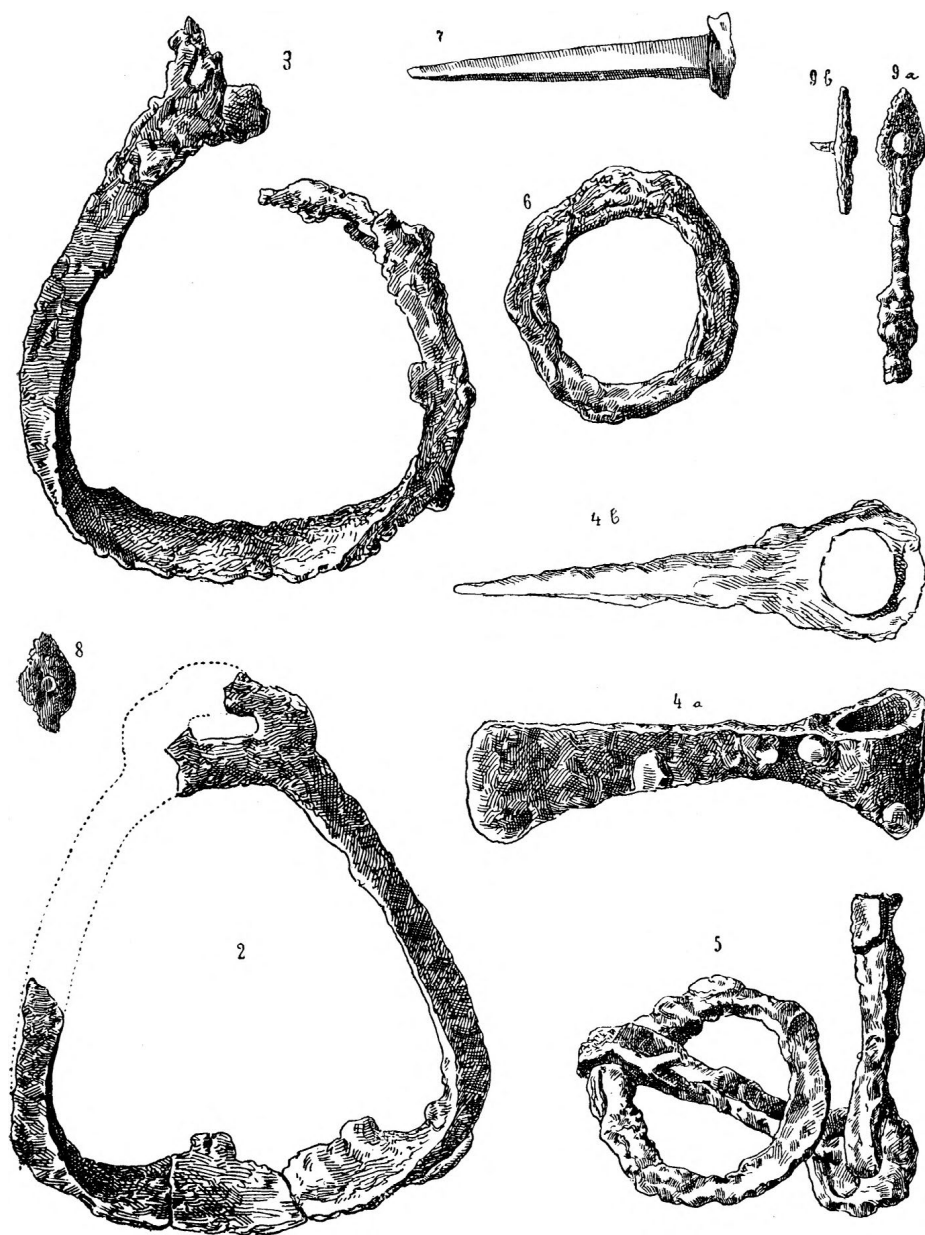
h) Két kengyelvas, egy zabla, négy nyílhegy vasból. Szentkirályi Móricz pestmegyei alispán ajándéka. Lelhely: Bene-pusztá.

10-ik tétel: Berengar 12 ezüstérme. Szentkirályi Móricz ajándéka. Lelhelye: Bene-pusztá.

A szíjvégén, melyhez hiányzik a csat, phantastikus dombormű-állatot látunk, melynek izmait niellórajz jelzi. A szárnyas griff-féle állat farka levélben végződik, levél jó ki szájából, levéllé vált a füle, levelet látunk a szíjvég mezejének alsó részén. A szárny, mely már a griff nyakából ered, mintha lebegő sörény volna, szintén növényalakú. Ezen szörnynek némi analogiáját látjuk a ketlachi zománczos díszlemezben (lásd dr. Much M., Kunsthistorischer Atlas der k. k. Centralcommission. 1889., CXLI. tábla, 9. ábra)

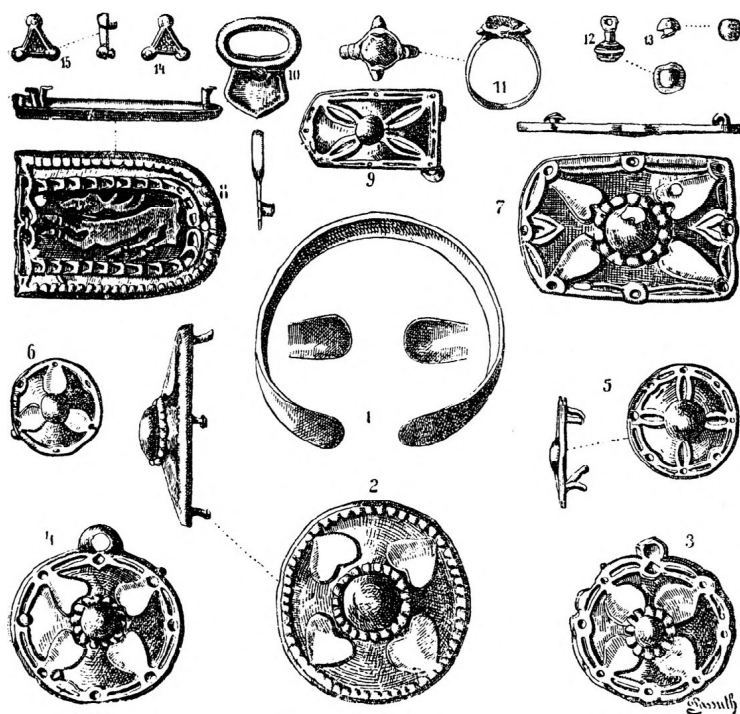
A pilini ősmagyar sírmező.

A pilini Kövicses néven ismert nagy kiterjedésű őskori sírmezőnek felsíkja délről a Leshegy magaslattal végződik, mely egyik oldalon meredek emelkedéssel uralkodik a völgy felett. Itt Nyáry Jenő báró 1871 október utolsó napjaiban vezérkori magyar sírokat ásatott fel, melyeknek mellékleteit a N. Muzeumban letéteményezte s az ásatásról az Archaeologiai Közlemények IX. kötetének első füzetében 1873-ban a 15. és következő lapokon beszámolt. Összesen öt sírt talált ott; mindegyikben a lovat a halottal temették el, kettőben a kutya csontváza is ott volt, de három sír már előbb fel volt dülva és kirabolva, kettő azonban teljes épségben ásatott fel. Az első sírban középtermű, erős alkotású férfit talált, mind-egyik szemgödrében nagyobb ezüstpikkely feküdt, oldala mellett másfél

Székesfehérvár-demkőhegyi sírlet. Arch. Ert. u. f. 303. l. után.

Törteli sírlelet. Arch. Ért. u. f. XVI. köt. 32. l. után.

újjnyi széles, egy láb hosszú csontlemez; a báró ezeket a tegez fokjának tartotta, de a nemes-ócsai sírlelet analogiájára ezek a kardhüvely díszei lehetnek, a kardot azonban nem lehetett az összerozsdásodott és összetört vasdarabokban felismerni, ellenben nyolcz nyílvas, melyek egyikénél a favesszőnek darabja is fenmaradt, melybe a vas belé volt ékelve s bőrszíjjal megerősítve, épségben maradt. Volt ott több vasdarab is, melyek a báró véleménye szerint a fapaizst tartották össze, de a fát az idő porrá változtatta, ez tehát pusztá feltevés. A csontlemezek előlapjai vörösré voltak festve, velök összekeverve kis bronzszegecskék fapor közt. A váz mellett fanyelű vaskés került elő, lábainál két kengyelvas, a koponya fölött egy díszített fekete üveggömb, arany, fehér és vörös hullámvonalakkal díszítve, ez talán a halott fővegéhez tartozott.

A csontváz helyzetét így írja le a báró: «A lovas előtestével a ló elejére nehezédvén, fejeik egymást érték.»

A rézzel erősen kevert ezüstmű (Patin) készült paizsforma boglárók, melyek mind meglehetősen szabálytalanul hosszúkásan hatszögűek, úgy hogy a nagyobbakat nyolcszögűeknek is lehetne venni, kidomborodó aranyozott keresztvonallal négy mezőre osztvák, melyek mindegyikében határozatlan háromszög vagy négyszög emelkedik ki, ezek is, úgy mint a keret, aranyozva vannak. Huszonkettő került közülök a N. Muzeumba. Hogy szíjra voltak erősítve, azt mutatja a hátul hozzájuk forrasztott három-három szegecske, melyek végén négyszögű lemezeket rájuk csavarva látunk. A báró ezeket mind a lószerszám díszítéseinek veszi; nézetünk szerint a tíz nagyobbik alighanem a vitéz övéhez s kardszíjához tartozott, erre mutat t. i. a szíjvég, mely alakjában hasonló a népvándorlási szíjvégekhez, hosszában harmadfélszer ismétlődő növénydíszítéssel.

Csak egy ölnyi távolságra akadtak a második sokkal gazdagabb sírra, melyben egy fiatal nő csontváza mellett a lovat és vadászkutyát eltemetve találták. A ló utolsó csikófogait változtatta, tizenötödfél maroknál nem volt nagyobb, hajlott orrcsontja által tűnt fel.

Szügyénél két szívalakú nagyobb, de különböző nagyságú ezüstlemez feküdt, az egyik felül kis növénydísz-domborművel díszítve, a másik két kiemelkedő szegfajjal. Az egyik közepén szívalakú, a másik korongalakú aranyozott bemélyedéssel ékes, mindegyikének hátán felül három és két szögecske a végén csavart lemezkével mutatja, hogy szíjhoz voltak erősítve.

Találtak még hét nagyobb kerek boglárt. Az aranyozott mezőben közepén négylevelű díszes rózsza, ez, a mint látszik, kedvelt díszítés volt a vezérkori magyaroknál; találkozunk vele Teremián s más helyeken. A korong alsó lapján négy szegecske a rácsavart lemezkékkel, de ezenkívül a korong tetején a szegélyzetből kiálló két karika vagy fül van. Két hasonló, de nagyobb és tizenhárom sokkal kisebb kerek boglár munkája kevésbé díszes, ellenben két jóval nagyobb és négy kisebb hosszúkásan négyszögű boglár ugyanazon rózsadíszítéssel, aranyozása által gazdag benyomást teszen.

Ott volt még kisebb kerek ezüsboglár, aranyozás nélkül, melyeken a róza csak háromlevelű, továbbá kilencz jóval kisebb ezüstpikkely, közepén átlukasztva, de lemez fedi alól a lyukat, úgy látszik, hogy abba üveggyöngy volt foglalva, de ilyent nem találtak a sírban; ezeken kívül 85 darab apró dísztelen pityke s egy bronzcsat vastövisvel. Ezeken kívül vaskés is volt a sírban, kengyelvas és csikózabla.

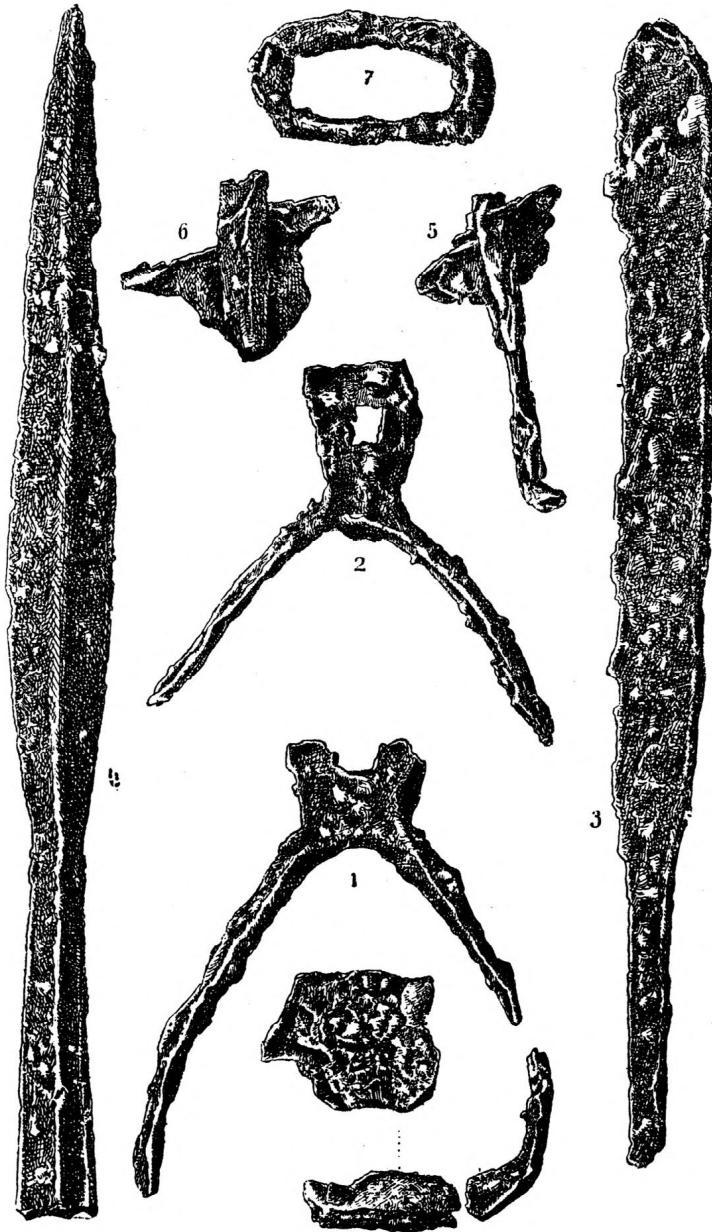
A nő koponyája oldalán két aranyhólyagos fülbevalót találtak, nyakán különféle nagyságú, alakú és színű üveggyöngyöt, összesen hatvanat, melyek közül 20 élenyült keleti gyöngy, a többi sárga, kék, lila, fehér, zöld és fekete üveggyöngy. Jobb kezén ezüstgyűrű, felül kék keresztalakú üveg. Találtak még egy vasba foglalt czápa fogat, mely amulettül szolgált; egy ezüstgombot görög felirással: † K. E. BOΘHANA A (vagy Δ) MH. Uram segíts (κυριε βοθη, de a következő betűk nem adnak szabatos értelmet, végén Kegyes Lajosnak (Ludovicus Pius) 814—840 érme, melynek átlukasztása bizonyítja, hogy ékszerül, nem pedig pénzül szolgált, mutatja, hogy a pilini sírok a vezérkori sírok közt a legrégebbek közé tartoznak. Kegyes Lajos 36 évig tartó uralkodása alatt sok pénzt veretett, azért azok sokkal tovább maradtak forgalomban mint utódaié.

Ismét egy öl távolságra találták a harmadik lovassírt, ez azonban fel volt dűlve és kifosztva, közvetlen mellette még két szintén feldűlt lovassír, a csontok szét voltak hányva, kincseiktől kifosztva, a harci lovakon nem volt ékesség, az egyik harczosnak feje hiányzott. Egy nagyobb díszített csontokból, mely csakugyan a tegeznek alsó részét fedhette, néhány nyílból és kengyelvasból állt az összes megmaradt sírmelléklet.

A verebi pogánysír.

Érdy János a verebi sírleletet az Akadémia Évkönyveinek IX. kötetében a 14. lapon következőképen írja le:

Fejér vármegyében Vereb helységből és területén, széles út emelkedik nyugat felé, egész a messze kilátású lovasberényi határig. Az 1853. évi esőzivatáros tavasz ez utat is megrongálta, javításakor a munkások annak északi árkában az évi május 9-én oly sírgödört találtak, melyben fiatal lovac volt paripástól eltemetve. E nagy nevezetességű pogánysírt Végh János verebi földbirtokos mentette meg a végrombolástól, ki azt egészen az eleven földig ásatta föl, nagy vigyázattal ügyelvén az előfordultak minden körülményeire. Ezen egy ölnél hosszabb és másfél ölnyi mély sírgödörben mindjárt a hányt földnek fensőbb rétegei közt elkorhadt lócsontváz fordult elő, ez alatt a sírgödör közepén elszórva találtatott: 1. Két kengyelvas, melyekhez hasonlók a livlandi sírokban fordultak elő (Baehr: »Die Gräber der Lieven«, 1830. Tafel XVI., 6., 7., 8.). 2. Zabla, csikózabla vasból. 3. Vaskarika. 4. Vascsat. 5. Vas-

Törteli sírlelet. Arch. Ért. u. f. XVI. köt. 33. l. után.

csatlóféle, melynek hátlapján két fejes szeg tűnik elő annak jeléül, hogy az szíjra volt megerősítve. A két szeg közti görbülete mutatja, hogy az csatul szolgált. 6. Huszonkilencz darab, mintegy felényire rézzel vegyített rossz ezüstboglár vagy pikkely, négyféle változatban. Minden boglár hátlapján két apró fejes szeg látható, azokat kivéve, melyek ki vannak lyukasztva, mert ezek hátlapján három kiálló szeg tűnik elő. 7. Szintoly rossz ezüst, de arannyal futtatott karikás boglár, hátlapján három apró fejes szeggel. 8. Rossz ezüstcsat, hátlapján négy apró fejes szeggel. 9. E csatnál hosszabb rossz ezüstlemez-szíjvég, hátlapján négy apró fejes szeggel. Azt már említők, hogy ezen boglárok hátlapján apró fejes szegek láthatók; de még az is figyelemre méltó, hogy e szegek csúcsaira apró fejek vannak verve, miből azt vehetni ki, hogy a boglárok paripaszerszámra, kantárszjakra voltak fűzve s azokat ékesítették, a mi annál bizonyosabb, mivel az elsorolt műdarabok a lócsontváz alatt és embercsontváz fölött a sírgödör közepén találtattak. A paripacsontváz és szerszámainak műdarabjai alatt egy ölnyi hosszú embercsontváz feküdt, mely lábaival keletnek, fejével nyugatnak, a sírgödörnek egész hosszában volt letéve. 10. Jobb oldalán, kezének elporlott csontjai között volt azon ezüstgyűrű, melybe zsirlaféle fehér lágykő (steatit) van foglalva. 11. Nyílt ezüstkarika. 12. Nyílt karika sárgaréz-ből (bronzból). 14. Az embercsontváz bal oldalán találtattott együtt egy csomóban hat nyílvas. Nyugaton a nyílvasnak nyaka volt lyukas s abba szúrták a nyelet: keleten ellenben a nyél volt kifúrva s abba ütötték a nyílvasnak hegyes szárát. 15. Az embercsontváz melle 12 ezüstéremmel volt borítva; ez érmek mindegyike két helyütt van kilyukasztva, miből az tűnik ki, hogy azokat az itt paripástól eltemetett pogány lovag mellén viselte. E nagyritkaságú érmek vizsgálata alább következik. 16. A koponyán akár kard- vagy szekercze-csapással vágott, akár tompa fegyverrel zúzott nagy seb vonja magára figyelmünket. 17. E nagy seb ezüstlemezzel volt befödve, jeléül, hogy az itt eltemetett lovag a csatatéren harczolt, hol nagy sebet kapott, de a harczmezőn nem vált meg életétől, hanem gondos sebészi ápolás alá került, mint a fejét borító ezüstlemez mutatja.

Érdy leírásához csak azt jegyezzük meg, hogy a 29 pityke csak nagyságra nézve különbözik egymástól; szabálytalan hosszú nyolcyszöglet képeznek, belül még szabálytalanabb nyolcyszöggel; a szíjvég bevéssett egyszerű szalagdíszszel ékes; a koponya kifúrása emlékeztet az őskorban gyakori koponya-kifúrásokra, melyekről báró Baye értekezett, s melyek a régészeti congressusokon többször megvitattattak, a nélkül, hogy az ily kifúrások okáról biztosabb felvilágosítást nyertünk volna; a magyar kifejezés »agyafúrt», ezen akár vallásos, akár orvosi műtéttel látszik összeköttetésben lenni. A kivágott koponyadarab amuletnek használtatott.

Az érmek Berengar-éi és Provencei Hugo olasz királyéi. A gyűrűn a sötétszínű steatitezüst keskeny körfoglalatain négy gombot látunk.

A nagyteremiai sírlelet.

A nagyteremiai sírleletnek közelebbi körülményeit nem ismerjük. 1875-ben ásott fel s 1877-ben jutott vétel útján a N. Muzeumba. Egy érmet sem találtak ezen sírleletnél, mely korát meghatározná, de az analogia a többi keltezett ősmagyar sírletekkel oly szembeszökő, hogy hovátartozása iránt nem támadhat semmi kétely. Egy nagyobb, egy kisebb s egy még kisebb ezüstboglár háromlevelű rózsával, a piliniekkel a legszorosabb rokonságban állanak, mondhatnók ugyanazon műhelyből származnak. Ezekkel szintén rokon 10 négyszögű boglár, melyeknél egy középső gombból négy levél fejlődik ki, melyek egy-két átlukasztott karika által egymástól elválasztatnak, ezekhez hasonló 12 valamivel kisebb ily négyszögű boglár négy nagy levéllel, mely a központon kiemelkedő gombból ered; 91 pityke gombalakú közepén kiemelkedéssel, azonos a benepusztai pitykékkal. Tizenegy aranyboglár, hosszukás fűzfalevélalakú, beponczolt díszes kereszt által négy mezőre osztva.

Tíz pityke, hat nagyobb, négy kisebb, középen ki van mélyedve s aranyozva. Sajátságos ezen leletnél két egymásnak megfelelő háromszögű ékszer gyöngykerettel, filigrán-díszszel, melynek mezejéből rekesztövösséggel foglalt hat üvegkláris emelkedik ki. A középső fehér, a többi kék és rózsaszín, néhány elkallódott. Egyszerű lemez-karpereczet is látunk itt, hat félgombot, mindegyiken kis karikafül, két csatot, két nagyobb félgombot, mindegyiken kis karikafül, két csatot, két nagyobb ezüstgombot, az egyiket filigrándíszszel, melyek talán fülbevalóul szolgáltak; néhány növénydíszszel ellátott boglárt három változatban, kiszélesedő alakban, végre két darab lenszövetet, az egyik finomabb, a másik valamivel durvább. Egy nagyobb boglárnak többrendbeli töredékei is találtak, melyeken a növénydíszítés kivehető; elkorhadott három milliméter széles fadeszkácska-darabokban bent van még egy gyűrűforma ezüstdísz és többféle gombok.

Mindezen tárgyak jó ezüsből készültek s a technika kiválóbb, mint a verebi pitykéknél.

A gödöllői sírleletnél, melyben Athelstane (948) királynak egy érme fordult elő, négy oly síma szívalakú, közepükön bemélyedt boglárt találtak, mint Pilinben és Teremián, ezek azonban sokkal kisebbek. A négylevelű rózsza sem hiányzik két példányban, itt azonban áttört munkában találjuk.

A pörösi és anarcsi leletekből csak a pitykék maradtak fenn, melyek kevés változattal hasonlóak a piliniekhez és teremiaiakhoz.

A balkányi és hugyaji néhány pitykét, melyek a szabolcsi muzeumban Nagy-Kállón őriztetnek, látjuk Hampel értekezésében az «Archaeologiai Értesítő» V. kötetének 83. lapján és az őskori régiségek kiállítási francia katalógusában.

A galgóczi, szolyvai, csornai és egyéb leletek.

1868-ban szántottak fel Galgóczon egy lovassírt, mely Nasr ben Ahmed 913/4—942/3 transzkaukáziai Samanida szultán ezüstérme által keltezett. Az érem keresztül van lyukasztva, tehát nem pénzül, hanem ékszerül került a sírba. Karabacsek híres orientalista szerint ily pénz Galicziában is fordult elő, meg is jegyzi (Értesítő III. 119.), hogy a Samanida-pénzek a X. században világkereskedelmi eszközül szolgáltak és nagy mennyiségben vitettek Észak-Európába Oroszországon át, sőt Európa nyugati részébe is elhatottak.

A leletből egy kerek kengyelvas, az ezüstszegekkel díszített vaszabla, s több személyes ékszer jutott a M. N. Muzeumba (Ért. III. 466. l.); jelesen két egyszerű ezüstlemez-karperecz, egy hat ezüstsodronyból font nyakperecz, melyek egyik síma lapos vége karimában, a másik kis tekercsben végződik, két ezüst szilvaalakú trébelt növény- (?) díszítéssel ellátott fülbevaló s egy nagyobb felfordított paizsalakú ezüstlemez, sajátos kidomboruló trébelt növénydíszítéssel. Négy zsinór összefűzéséből kilencz egyforma egész és kilencz félmező — mindegyik széles és rövid alakú — melynek aranyozott mezejét sajátos komplikált levéldísz tölti be. Ezen különös lemeznek analogiáját a szolyvai lovas-sírleletnél találjuk, melyet Lehoczy Tivadar 1870. június 24-én egy halomból a Latorcza völgyében, Szolyvától nyugatra $\frac{1}{8}$ mérföldnyire ásott ki s az Arch. Ért. III. 201—206. ll. bővebben ismertetett. Ez is lovassír volt, a lófej mellett az ember koponyáját találta, mely, mint az egész csontváz, egészen el volt porladva s a nyirkos agyaggal összeolvadva; e helyt föltűnt egy zöld rozsdától bevont ezüstlemez és hozzátapadva a süvegnevez némely foszlánya, valamint barna haj vagy prémdarabok. A szolyvai lemez díszítése be van vésve, nem domborúan trébelve, mint a galgóczi, de a díszítés modora feltűnő rokonságot mutat. Az elrendezés, mint általában az ősmagyar ornamentika, széles rövid formákat mutat; a phantastikus növénydísz távolról repülő méhre emlékeztet. Hasonló lemez fordult elő a tarczali lovassírban is. Ezen lemezek e szerint süvegdíszek lehettek. Szolyván is találtatott hólyagos fülbevaló, mint Galgóczon; úgy látszik tehát, hogy a nőt is a férfi mellé temették; ott volt továbbá rozsdá által erősen megtámadva két kengyelvas, zabla és kard, mely szerencsétlenül eltört. A nemes-ócsai lelet analogiájából is mondhatjuk, hogy nem hasonlít a germán spathához, melynél jóval keskenyebb; egyéül pengéje görbülést mutat, mint a keleti kard. A hat nyílvas egyikén megmaradt még a vesszőnek egy része is és a bőrszíj, mely hozzáerősítette; vértnek, paizsnak, sisaknak semmi nyoma nem volt, ellenben több rozsdáette vastöredék, mely alaktalanná vált, s veres, fekete és zöldes cseréptöredék. A galgóczi

ezüstnyakperecczel némi rokonságban állnak azon bronznyakpereczek, melyek több közelebbről meg nem határozott helyről a N. Muzeumba kerültek. Ezek hol két, hol három, hol négy bronzsodronyból fonvák; némelyiken látjuk még a két felette vékony bronzszálból összefonott két finom huzalt, mely a fonás által támadt mélyedéseket egész hosszukban követi.

Ez nézetünk szerint szintén jellemző az ősmagyar sírleleteknél, sőt kérdés, nem tartoznak-e, mint a font ezüst-torquesek, szintén a magyar sírleletekhez. 1890-ben a bolgár Dunaparton is ástak fel egy arany karpereczpárt, mely ezen technikával készült, tehát kétségkívül a X. századból való, s mutatja, hogy ezen divat keletre a magyar határokon túl is ismeretes s a magyar ékszerek előképe volt.

A nemes-ócsai lelet főleg a kard által nevezetes; ez is eltört ugyan, de markolata nem egyenes, hanem hajlított, s hogy a kard is olyan alakú volt, ezt bizonyítja néhány hosszú keskeny csontlemez, melyek a hüvelyt díszítették, ezek is hajlítottak. A neszmélyi leletnél csak két díszes pikkely maradt fenn az ékszerekből, különben ott van a zabla és kengyelvas.

Csornán a prépost birtokán 1888-ban több népvándorlási sír szomszédságában felástak egy magyar vezérkori sírt, melyet nyolcz érem keltez: Német Lajosé, Berengar királyé és I. Henriké. Ezen érmek egy egész századot képviselnek (Német Lajos † 840., Berengar † 923., I. Henrik † 936.); természetes, hogy a legkésőbbi áll legközelebb a temetés idejéhez. A sír mellékleteit, az Arch. Értesítő 1889-iki évfolyamában 267. lapon Hampel József írta le tüzetesen. Érdekes a különböző pikkelyek és klárisok közt három boglár, mely tökéletesen megegyez a pilini és teremiai háromlevelű rózsakorongokkal, új néhány átfont cypreakagyló, melyet csaknem időkig különösen Magyarországon, de a külföldön is a lószerszám díszítésére szerettek felhasználni. A két hólyagos fülbevaló hasonlít a szolyvaihoz és pilinihez; a szíjvég különös, mert díszé három domború számárfejet mutat.

Összegezés.

Hogy ha azt kérdezzük: mit tanulunk a pogány magyar sírleletekből, a vezérkori vitézek ruházatáról és fegyverzetéről, a következőkben össze-síthetjük tapasztalatainkat:

A sírok, melyeket eddig felástak, mind lovassírok, melyekben a vitézt lovával együtt temették el. A ló mindig rajta fekszik a lovag tetemén, minek következtében az elporlott lószerszám ezüstdíszai a vitéz ruházatának díszítéseivel gyakran összevegyültek. A vaszabla a galgóczi leletnél ezüstgombokkal ékes, a kengyelvasak többnyire karikaalakúak, a

lószerszám földíze szívalakú ezüstlemez, közepén aranyozott mélyedéssel; ilyet találtak Pilinben és Nagy-Teremián, ez a ló szügyére volt alkalmazva. Hasonló alakú de kisebb ily lemezek Gödöllőn fordultak elő. Egyszerű gombalakú pitykék ékesítették a lószerszámot, különböző változatokban.

A lovagnak nem volt sisakja, mit a koponyán látható sebhelyek is bizonyítanak. A főveg, a szolyvai lelet tanúsága szerint, nemezből készült, prémmel díszített kucsma lehetett, melyhez elől paizsforma ezüstlemez alkalmaztak, melyre növénydísz geometrikus hosszukás keskeny négyszögekben való elrendezéssel, hol trébelve (galgóczi és tarczali lelet), hol vésvé volt. A ruhára ezüstpikkelyeket vagy külföldi pénzeket varrtak fel, pánczélnak nincs nyoma.

Az öv keskeny volt, a kard szintén keskeny, nem erősen görbült, tokját néha veresre festett elefántcsont lemezdarabokkal díszítették, ezek mind símák.

Vajjon a sírban talált nyak- és karpereczek a férfi vagy a nő ékszeréhez tartoztak-e, ez eddig bizonytalan, de valószínűbb, hogy a nő csontváza mindig a vitéz csontváza mellett fekszik, hol arany-, hol ezüstdíszes hólyagos fülbevalóval. Az ezüst- vagy bronznyakperecz vastagabb drótnak hol három, hol négy szálából van összefonva, néha még két finom fonott ezüstsál van bevezetve azon közökbe, melyek a vastagabb drót fonásából erednek. Üveg- és ezüstkláris szintén a nő ékszeréhez tartozik.

A fegyverzethez tartozik még a lánsa és a nyíl; mind a kettőnek vasa többnyire levéalakú, az utóbbi néha szárnyas. A puzdrának, íjnak és paizsnak semmi nyomát nem találták az eddig felásott sírokban, ezek valószínűleg fából és bőrből készültek, melyeket a föld sava felemészített.

Teremián találtak finomabb és durvább lenszövet-darabokat, valószínűleg a nő ruhamaradékát. Ama korbeli írók tanúsága szerint a főemberek ruházatára sok aranyékszer volt függesztve, mely csengetyűhanggal kísérte lépteiket.

Újabb időben még több pogány magyar lelet került napfényre, s az Archaeologiai Értesítőben kiadatott. Jelesen:

Székesfejérvár (Demkóhegy). (Arch. Ért. XII. 1892. 299—315. XIII. 1893. 266—269. I., CLI—CLIII. tábla.)

Szeged (Bojárhalom). (Arch. Ért. XI. 1891. 97—114.)

Nagyvárad. (Arch. Ért. XII. 1892. 140—142.)

Tisza-Nagyrév.

Nagy-Kürü. (Arch. Ért. 1893. XIII. 88.)

Lesnek (Hunyad m.). (Székely N. Muzeum Értesítője. I. 57.)

Selyp. (Arch. Ért. 1892. XII. 227—235.)

Homorszőg. (Arch. Ért. 1892. XII. 444—446.)

Csongrád (Kettős- és Petenczhalom). (Arch. Ért. 1893. XIII. 179—180.)

Orosháza. Szt.-László és II. István érmeivel. (Arch. Ért. X. 1890. 416—423.)

- Karád. Szt.-László érmével. (Arch. Ért. XII. 1892. 171—173.)
 Bihar-Udvari. Salamon és Szt.-László érmeivel. (Arch. Ért. XII. 1892. 356—358. XIV. 1894. 217—220.)
 Hód-Mező-Vásárhely. III. István-féle és frisaticus érmekkel. (Arch. Ért. XIV. 1894. 137. l.)
 Rákospalota. Szt.-László, III. Béla és Imre érmével.
 Batha. (Arch. Ért. XIV. 1894. 353—354.)
 Déva.
 Esztergom.
 Besenözögi Janus-féle gyűrű. (Arch. Ért. XIII. 1893. 432—433.)
 Halas-Palota. XII. sz. byzanci éremmel. (Arch. Ért. XIII. 1893. 368—370.)
 Szarvas vidéke (Pokorny-féle gyűjt.). (Arch. Ért. XIII. 1893. 452.)
 Hajdu-Szoboszló. Frisaticus érmekkel. (Arch. Ért. XIII. 1893. 455.)
 Félegyháza. (Páka és Kisszállás.)
 Szeged (Királyhalom). Ismael Achmed Emir balchi dirhemével (906.). (Arch. Ért. 1891. 99.)
 Baracs (Fehérmegye).
 Csorna (Sülyhegy). (Arch. Ért. 1895. 253—256.)
 Csorna (Csatármajor). (Arch. Ért. 1885. 319—323.)
 Gombás. (Arch. Ért. 1895. 426—430.) E leletben kard is volt.
 Győr. (Arch. Ért. 1894. 44.)
 Huguja. (Ant. préhist. de la Hongrie T. XXIII.)
 Kecskemét. (Arch. Ért. 40—51.) Temető.
 Mogyorós. (Arch. Ért. 1884. 96.)
 Szentés (Nápoly). (Arch. Ért. 1888. 354.)
 Szirma-Besenyő. (Arch. Ért. 1888. 374.)
 Tarczal. (Arch. Ért. 1895. 75—76.) E leletben kard és ezüst süveg (lemez) fordult elő.
 Tinnye. (Arch. Ért. 1895. 33—35.)
 Törtel. (Arch. Ért. 1896. 30—34. l., CLIV—CLV. tábla.)

Végszó.

A magyar pogánykori emlékek zárják be szerintünk a népvándorlási emlékek hét százados sorát; a monarchia megalapítása s a keresztény vallás behozatala élesen szakítanak a nemzet régi felfogásaival, új kor kezdődik ezentúl s ennek nincs a régihez semmi köze. Ámbár minden hazánkban feltűnt népvándorlási nevezetesebb leletet, a mennyire ez tudomásunkra jutott, megmagyarázni, vagy legalább ismertetni igyekeztünk, mégis el kell ismernünk, hogy kulturtörténelmi tanulmányaink csak töredékesek és hézagosak. A visigóthok műstíljét és kulturáját csupán csak néhány kincs-

Lehel kürtje. Szilágyi: A Magyar Nemzet története után.

leletből ismerjük, mely ékszereket tartalmaz; fegyvereik, szerszámaik, agyagedényeik semmi nyomot nem hagytak maguk után. Így vagyunk a hunkori és a gepida kultúrával is. Lipp Vilmos leletei azonban s azon sírmezők hosszú sora, mely a keszthelyvidékiekkel rokonságban áll, bővebben ismertették meg velünk az ostrogóthok kultúráját, csak hogy itt ismét az aranyékszerek ritkák, azokat Felső-Olaszországban kell keresnünk.

Az avar kori leletek e tekintetben gazdagabbak, de ezeknél ritka a fegyver és szerszám. A VIII. és IX. század nálunk emlékekben szintén szegény, de a magyar vezér kori sírleletek mégis gazdagabbak, habár motívumaikban nagyon szegényesek; a magyar fajban t. i. sohasem fejlődött ki különösen a képzőművészet iránti hajlam, művészeink mai napig is túlnyomólag megmagyarosodott idegen fajú honfiak.

Azon népvándorlási germán népek művelődési fokát, melyek néhány századig hazánkban tanyáztak, azoknak életmódját, fegyverzetét és ruházatát bővebben tanulmányozhatjuk ugyan a német- és franciaországi sírleletekből, mint a hazánkban felásottakból, de ezek megelőzik korban a külföldieket, melyek csak az itteni leletek folytatását s kiegészítését képezik, s ezen körülmény adja meg a Magyarországon talált népvándorlási emlékeknek tudományos nevezetességét, melyet ezentúl az ezen korszakot tanulmányozó régészek nem hanyagolhatnak többé el.

A jász kürt.

A jász kürt a jászoknak régóta nemzeti ereklyéje, mely a kerület címerében is helyet talált. A néphit a Lehel-mondával köti össze, mely szerint a fogoly vezér az augsburgi vész után, mielőtt kivégeznék, kikérte a kegyelmet, hogy még egyszer megszólaltassa kürtjét; de a mint azt kezébe adták, úgy fejbe ütötte vele a császárt, hogy ez szörnyet halt. A kik a középkorban oly népszerű Nagy Károly mondakörrel foglalkoznak, mindjárt fölismerik a Lehel-mondában a Roland-monda egyik kifejlését. Rolandnak t. i., Nagy Károly unokaöccsének, Olifant nevű kürtje hetedhét országra szólt; meg is fújta a vitéz, midőn az arabok a roncsvalli hegyszorosban lesből megtámadták, úgy hogy a császár azt a Pyraeneusokon túl is meghallotta, s tüstént segítségére sietett, de már csak a hős halálát boszulhatta meg.

Ily elefántcsont kürtök nem ritkák a muzeumokban és gyűjteményekben, melyek hol vadász-, hol csatakürtül szolgáltak, vagy a vendégeket ebédre hívták meg azon időkben, midőn a harang- és csengetyűöntés nem volt elterjedve. Nehéz azonban az egyes kürtök korát meghatározni; közönségesen a IX—XII. századba sorozzuk őket.

A jász kürt munkája durva, látszik rajta a byzanci műipar utánzása; valószínűleg valamely tartományi műhelyből eredett.

Száz év óta sokan foglalkoztak vele; először is Molnár Ferencz, Kis-Kunság kapitánya adta ki Bécsben 1789-ben.¹

Utána Decsy Antal értekezik róla 1814-ben;² hibáztatta Molnárt, hogy a domborműveket nem magyarázza meg, holott ő azokban fertelmes bálványokat, ördögöket lát, Círcét, Faunust, Ariont, Orpheust stb. Ismerjük a régész dilettantismus azon sajátságos jellegét, hogy mindent meg akar magyarázni, mindenütt, még a díszítményekben is mély bölcseleti eszmékre és vallási symbolumokra ismer rá, okoskodik és fitogtatja olvasottságát, holott a szaktudós megelégszik azzal, hogy a lelet körülményei és mellékletei után kutat, fölkeresi az analogiákat, s magyarázatul inkább a rokon emlékekre, mint az írókra hivatkozik. Nem is szégyenli bevallani, hogy mindent megmagyarázni nem tud.

Horváth Péter,³ Jerney⁴ is írtak a jász kürtről; ez kijött Szerelmey Miklós «Magyar hajdan és jelen» című, rövidéletű folyóiratában is;⁵ Ipolyi írt róla a Századokban,⁶ Czobor Béla a Vasárnapi Újságban.⁷

Mindnyáján mélyebb jelentést keresnek az alakzatokban; Ipolyi Arnold még legjózanabbul következőleg nyilatkozott felőle:

«Egyike kétségkívül azon X—XII. századi nevezetes ivorcsont-⁸ faragványoknak, melyeken az említett korszak byzanci és román ízlésű művészetének technikája, valamint képletes ábrái félreismerhetetlenek. Rajta a classikus mythos és rege jelképes centaurjai s egyéb hasonló állata: ló, madár stb. alakzatai és szörnyei mellett a népies mulatságok (bűvészek, akrobaták) ábrái előállítását szemlélhetjük. Ezen állati, allegorikai, naptárköri, bestiariusi és physiologusi, valamint a néphumor szülte alak-

¹ Notitia Cornu Leelis Jászberényii asservati, quam exhibuit Franciscus Molnár Jászberényiensis Districtus Minoris Cumaniae Capitanius. Cum duabus figuris aeri incisis. Vindobonae, 1789.

² Fris és legújabb előadás a jászokról és kürtjokről és ennek értelméről, vagyis magyarázásáról. Irta Decsy Antal törvényes ügyelő Miskolczon, 1814. Második része Kassán jött ki 1816-ban ezen cím alatt: További folytatás a jász kürtön levő metszésekről és azoknak értelméről.

³ Horváth Péter: Értekezés a kunokról és jászokról, eredetükről, azoknak régi és mostani állapotjokról. Pesten, 1823., 143—156. l.

⁴ Jerney A.: Jász kürtről, Tudományos Gyűjtemény. 1828., XI. 80.

⁵ Szerelmey Miklós: Magyar hajdan és jelen, élethű rajzolatokban, magyarázó szöveggel. Döbrentei Gábor, Häufler József, Horváth Mihály, Henszlmann Imre, Luczenbacher János, Toldy Ferencz, Hazucha Ferencz és több hazai tudós és műbarát befolyásával. 1847.

⁶ Ipolyi Arnold: Századok. 1876. 487. lap.

⁷ Czobor Béla: Vasárnapi Újság. 1879. 3. szám.

⁸ Ipolyi az elefántcsont helyett a római ebur szóból az ivorcsont szót faragta; tudta, hogy az elefántcsont szó a német Elfenbeinnek ügyetlen fordítása, mert a német Elf szónak semmi köze az elefánttal, az tündért jelent; híven csak tündércsontnak lehetett volna fordítani. Rómer a régi egyiptomi fil szót ajánlta, Ipolyi a hangzatosabb ivort.

zatok képzése a byzanci művészettől kezdve még a román műkorszakban is úgy az edényeken, eszközökön, ruhákon, ékszereken és bútorokon, mint az egyházak portáléin és homlokzatán, az oszlopfőkön s egyéb helyütt alkalmazott faragványokon, folyvást a XII. századon túl is fen-tartotta magát.» Czobor pedig még mindig megoldatlan kérdésekről szól, midőn azt tartja, hogy Ipolyinak e szavai érthető ujjsmutatás gyanánt szolgálhatnak azon kérdések megoldására, melyeket e nagybecsű műemlék évszázad óta támaszt. Ő azonban ezen megoldást nem kíséri meg.

Nézetünk szerint ezen kürt durva, domborműves alakjainak csoportosításában épen oly kevésbé kereshető a szerves összefüggés és mély értelem, mint az iparosok mai napig is készülő alakzatos díszítéseiben, melyek csak a művészi szeszély teremtményei, a legkülönbözőbb alakok oly czélból való csoportosításában, hogy az adott mezőt díszesen töltsék be.

A jász kürt száját két szalagfonadék keretezi, melyek közt köröskörül nyolcz bemélyített korongban nyolcz domborműalakot vésett a művész (?) szeszélye. Középen fölül heraldikai sast látunk, s ettől kétoldalt, egymásnak megfelelő, jobbról-balról egy-egy futó oroszlánt, kakast levéllel szájában, egy meztelen gyermeket, mely ülve, lábujját kezével szájába emelni iparkodik. Centaur felel meg alul a sasnak.

A kürtnek fő dísze lejjebb kezdődik, fonadékkerettel a kürt síma részétől elválasztva, alakcsoportok képeznek négy sorban egymás alatt széles, lefelé keskenyülő övet, azon sárgaréz gyűrűig, melyhez a kürt-zsinór egyik végét kötötték.

Az első sorban elül-hátul orommal ellátott épületet látunk, kereszttel díszítve, de ez sem nem templom, sem nem lakóház, mert nincsen ablaka; úgy látszik fából összegyalult fészker, mely elől nyitva áll, ott hol nincs se fala, se kapuja, és felkantározott ló ugrik ki belőle. Ez előtt lovas vitéz vagy akrobata nyargal, jobbában kurta, egyenes karddal, fölemelt baljában kis, kerek paizsszal; a ló farka levélben végződik; erre következik sorban két térdelő férfi. Mindegyik közülök fölfelé tartott bottal játszik, melynek végén keresztes korongot veszünk észre; előttük ismét térdelő íjas czéloz egy futó, nagy szarvasra, mely hátrafordítja fejét az íjas felé; egyik agancsáról két szőlőfürt csüng, hátán pedig kakas ül. Ezen jeleneteket férfi zárja be, ki a fent leírt épület mellett ülő oroszlánt eteti.

A második sorban az épület alatt kéztenyeret látunk tojásdad keretben, melybe stilizált repkény van bele fonva; jobbról-balról két-két egymás felé fordított centaur, melyeknek farka növényágban végződik, botot cserél; ezeken túl egy kakas, középen pedig két akrobata karddal és paizsszal. Ezek alatt heraldikai nagyobb sast képeztek a harmadik sorban, két neki iramodó szárnyas griff közt; a jelenetet stilizált szőlőtőke fejezi be három fürttel.

A negyedik sorban circuszjátékokat látunk. A gazdag palmette-díszítés körül, melynek közepére a zsinórgyűrűt erősítették, egyik oldalán hárfásnő

ül, előtte az akrobata a szájában botot tart egyensúlyban, melynek kampóján csupasz gyerek ül, de jobb vállán még egy másik meztelen fiú is áll jobbik lábujjhegyén; ballábát az alakosnak mellette álló segédje tartja.¹

A palmette másik oldalán, ellentétül a hárfásnőnek, férfi áll feléje fordulva, melyhez háttal fordulva két alakos vív karddal. Hosszúruhás, palástos nő áll az akrobaták és vívók közt.

Mind a férfiak, a lovas, az íjász, a vívók, az akrobaták testhez tapadó felső ruhát s oly szoknyát viselnek, mely alig ér térdökig; ez világosan alakosok öltözete, nem valami nemzeti viselet.

Ámbár a hagyománynak, mely ezen kürtöt a Lehel nevével hozza összeköttetésbe, nincs semmi komoly alapja, ez még sem áll a chronológiával ellentétben; mert ámbár a kürt készítésének korát nem tudjuk szabatosan meghatározni, a műstyl mégis körülbelül a X. századra utal bennünket, s úgy tűnik föl, mint a Karolingi-kor elefántcsont-véső műiparának hagyománya.

¹ Ehhez hasonló az akrobata egy arezzói edénytöredéken Ó-Szőnyből. Arch. Ért. III. 70.

MÁSODIK RÉSZ.

BEVEZETÉS.

A kik az emberiség kulturtörténetével foglalkoznak, három ágra osztják a fehér fajt: a sémire, melyet most az arab és a zsidó képvisel, de melyhez a régi időkben az assyr és a phoeniciai is tartozott, — az árára, hová az indusok, a régi persák, a görögök s rómaiak, a latin s germán nemzetek, a kelták és szlávok sorozandók, — végre a turáni ágra, a török-tatár és ural-altái népekre. Az emberiségnek ősidőktől fogva kulturáját, a tudományt és művészetet a sémi és árja népeknek hol baráti, hol ellenséges találkozása, úgy harcaik, mint kereskedelmi érintkezéseik idézték elő s fejlesztették ki. A turáni népek ellenben nem mint alkotó, hanem mint romboló elem tűnnek fel a történelemben. A hellenek és rómaiak scytha név alatt foglalták őket össze. Ezek tudnak ugyan parancsolni, egyidőre leigázni árja népeket, élükön s általuk továbbterjeszteni hatalmukat, de tudomány és művészet nem köszön nekik semmit; sőt ők állandó, életrevaló államokat alkotni sem voltak képesek. A mint rombolási feladatukat bevégezték s a folytonos támadásokkal felhagytak, kulturtörténelmi szerepök megszűnik, a békés kifejlés terén nincs mit keresniök, elenyésznek, a mint a harcaik megszűntek; de midőn a régi kulturákat romokba döntik, helyet csinálnak új alkotásoknak, egy új kulturának.

A történelem csak egy kivételt ismer ezen általános szabályból, t. i. a magyar fajt, mely lett légyen eredetileg akár török-tatár, akár ural-altái, mindenesetre turáni, s mégis miután ezer év előtt államot alkotott, azt mostanáig fenn tudta tartani, s oly virágzásra kifejleszteni, hogy árja szomszédjai mellett műveltsége, józansága és életrevalósága tekintetében egyenrangúnak ismertetik el az árja többől származott nemzettekkel, s csak a nagy kulturnépeknél, egyrésről az olasznál, francziánál és spanyolnál, másrésről az angolnál és németnél áll hátrább.

Ezt a jelenséget csak a pseudomorphosis által magyarázhatjuk meg. Az ásványtanból tudjuk, hogy minden ásvány állandóan mindig ugyanazon formákban jegercedesedik meg a telérekben, melyek a kőzetek repedéseit folyvást megtöltik. Megtörténik azonban, hogy a behatoló gázok vala-

melyik ásványnak jegeceit szétmállasztják, utólagosan pedig más ásvány tölti meg az így támadt hézagokat, s e szerint oly kristályformákat ölt, a melyek az elmállott ásvány-kristályokéi, szóval alakokat vesz fel, a melynél a lényeg s az eredeti formák egymástól különböznek. Ezt nevezik az ásványtanban pseudomorphosisnak, vagyis álátalakulásnak.

Ilyen álátalakulással találkozunk néha a kulturtörténelemben is; a turáni bolgár nép például átvette az árja szláv nyelvet, s a byzanci idők óta tömérdek szláv elemet szítt magába, de azért még most is tud parancsolni, jobban, mint a telivér szlávok, kik mindig erősebb fajnak, idegen aristocratiának engedelmesskednek. A magyar nemzet ellenben megtartotta nyelvét, de ezer év óta folyvást magába olvasztja a hozzá vetődött árja elemeket, a melyek által az eredeti turáni faj átváltozott és most már lényegében nagyobbára árja, de azért megtartotta eredeti turáni fajjellegéből a parancsolni tudást; míg a beolvasztott árja elemekkel, ezeknek államfentartó tulajdonságaik is beléje oltattak, s ez által a magyar nép is magasabb kulturára képessé vált.

Az ily folytonos árja beolvasztásnak bizonyítására legyen elég azon gyakori magyar vezetéknevekre is figyelmeztetni, a melyek a gyakorlatban az idegen eredetet mutatják ki. A virágzó számos Németh, Tóth, Cseh, Lengyel, Horváth, Szász, Olasz, Talián, Görög, Orosz, Oláh, Moldován, Szerb, Rácz családnevek, magukon viselik a bevándorlás bélyegét, úgy mint mindazon családok, melyeknél az -its és -szky rag bizonyítja az idegen származást, de ezek most, mind tősgyökeres magyarok, mind a mellett, hogy azon számtalan elemekhez tartoznak, a melyek árájá változtatták át a nemzetet, a turáni magyar kristályalak megőrzött formái alatt.

Idegenek építették már az Árpád-korban templomainkat, ők díszítették azokat, ők készítették az egyházi edényeket, ők festették ki falaikat; nem is találunk műveikben magyar sajátságot, a mely azokat az egykorú külföldi emlékektől lényegesen megkülönböztetné.

Ugyanezt tapasztaljuk az Anjou-kori emlékeknél is, a csúcsíves idők építményeinél, képeinél, műipari készítményeinél. Ezen korban a városok többnyire idegen polgároknak kezeiben voltak, s így ezekében volt a művészet is, minélfogva természetes, hogy ez is csak idegen lehetett.

Mátyás idejében a renaissance, s Beatrix-szel az olasz befolyás hatolt be hozzánk, s ugyanakkor kezdtünk megismerkedni a törökök ízlésével is. Végre tehát a német, olasz és keleti styl befolyása alatt fejlett ki a baroque időszakban az erdélyi fejedelmek udvaránál egy sajátos styl, de csak az ornamentikában és zománcozásban; ellenben a baroque jezsuita ízlés mégis túlnyomóvá vált és elterjedt az ellenreformációval együtt hazánk egész területén. Ez csak úgy, mint egész Európában meg nem tűri a csúcsíves és renaissance műemlékeket, átalakítja azokat mindennemű czikornyákkal, de a parókat magát még sem tudja általánossá tenni a magyaroknál, ez csak nyugat- és észak-európai divat marad. A rococo-

korban azonban Mária Terézia alatt még a magyar nemes is borotválkozik, czopfot visel, s kurta dolmánynyá szabja hosszú magyar panyókáját.

Magyarország műtörténelme nem egyéb az idegen befolyások historiájánál. Kivánjuk pedig, hogy egy új nemzedék megalkossa valahára az önálló magyar stylt, holott mostani művészeink, kik magyarul éreznek ugyan, habár jóformán mind a beolvasztott elemekből kerültek ki, mindig csak hol a német hóbortokat, hol a francia műáramlat jelenségeit utánozzák.

Ily szempontból tekintve, a magyar kulturtörténelem nem egyéb, mint az árja elemeknek a magyar sajátos formákba történt beolvadás eredményeinek historiája. Ezen beolvadás tart Szent István óta mostanáig; és ha őszinték akarunk lenni, be kell vallanunk, hogy mindig ezen árja elemekből nyertük kulturánkat. Ez műtörténelmünkben is a vezérlő tény.

A zsidó és arab nemzeteknél hiányzik a művészeti érzék, olyannyira, hogy még vallásuk is eltiltja az ember vagy állat alakjának utánzását, mert ezek mindig bálványok maradnak; de az árja fajnál, még ott is, a hol ez a koránt elfogadta, például a persáknál s hindosztani muzulmánoknál, a vallás tilalma sem tudta elfojtani a művészeti hajlamot; a persa kéziratokban találkozunk művészi alkotásokkal, ember- és állat-csoportokkal, sőt még arczképekkel is.

Épen úgy, mint a zsidónak és arabnak, úgy a tiszta magyar fajnak sem volt soha érzéke a képzőművészet iránt; a magyar nemes mindig úr volt, tudott parancsolni, vitézkedni, politizálni és földet műveltetni, míg a kereskedelmet és tudományt, a művészetet és az ipart a polgárságra, vagyis a bevándorolt s a magyarságba beolvasztott elemekre bízta.

Most, a hol a jogegyenlőség a régi, egymást erősen elkülönítő rendek kiváltságait eltörölte, a polgár és nemes közti válaszfal ledőlt, s az óriási mértékben terjedő magyarosodás mindnyájunkat egy nemzetté forraszt össze, sőt társadalmilag is meg kezd szűnni a különbség a keresetéből gyarapodó polgár és öröklött jószága jövedelméből élő nemes közt; az árja elemek annyira áthatották az alapanyagot, hogy a tősgyökeres magyar nem nézi le többé a művészt, s még a képostromló, bálványgyűlölő, vastagnyakú kálvinista sem irtózik többé a művészettől; márványszobornak helyt engedett a budapesti templomban, sőt történt már, hogy kálvinista egyházközség megengedte, hogy a reformátusok által bemeszelt katolikus szenteket ábrázoló falképek, melyeket régészeink felfedeztek, ne meszeltessenek be újra, ne is borítottassanak le függőnnyel, hanem ott maradjanak a vaskalapos kálvinisták szemei előtt, miben mi az árja elem befolyásának és a magyar kultúra diadalának dicső bizonyítékát látjuk.

A mit eddig a magyarországi műtörténetből tudunk, azt főleg Henszlmannak, Ipolyinak és Rómernek köszönhetjük. Ezeknek kutatásai figyelmeztettek középkori emlékeinkre. Rómernek könyve a falfestményekről nyitotta meg a tért Huszkának, Czobornak és a műemlékek

bizottsága többi közreműködőinek. Ipolyi már az Akadémia 1861-iki nagygyűlésén Magyarország középkori emlékszerű építészetről; 1862-ben, székfoglalójában, a középkori ötvösművekről; ugyanazon évi nagygyűlésen a középkor festészeti emlékeiről; 1863-ban pedig szobrászati emlékeiről tartott négy felolvasást, melyek kibővítve, az akadémiai kiadványokon kívül is, «Ipolyi Arnold Magyar műtörténelmi tanulmányai» cím alatt 1873-ban jöttek ki. Ipolyi, ezen előtte keveset művelt téren, az adatoknak oly nagy tömegét halmozta össze, s — minthogy mindazt, a mit tudott, a közönséggel is tudatni kívánta — folytonos excursusaival annyira túlterhelte az olvasót, hogy nagybecsű munkájának nem volt oly hatása, minőt az érdemelt volna. Henszlmannak érdeme, hogy a kormány végre a műemlékek fentartására megalapította a bizottságot s őt nevezte ki a bizottság előadójává.

Henszlmann Imre már 1866-ban írta meg a Műrégészeti Kalauzban a kör- és csúcsíves építészet ismertetését oly szabatosan és oly kimerítőleg, hogy ez kézikönyvnek is beillik, s legtöbb állításában kiállja a legszigorúbb bírálatot. Irálya azonban oly tömör és szakszerű, hogy a nagy közönség nem tudja megemésztetni, sőt a szakférfiak sem méltatják érdem szerint. Henszlmann egyébiránt tudományos munkásságát éveken át csaknem kizárólag a román és csúcsíves styl építészetének és műemlékeinek szentelte, s ennek eredményét főleg az Archaeologiai Közleményekben tette közzé. Munkáinál nem annyira az olvasókkal, mint a tudománynyal törődött, s e részben élénk ellentétben áll Ipolyi sokoldalú munkásságával, a mely tetszetősebb, de alaposságra nézve nem mindig állja ki a versenyt a Henszlmannéval, mert Ipolyit élénkebb fantáziája s hazafiui lelkesedése nem egyszer elragadja s árnyékot vet a higgadtabb ítéletre. Mind a kettő úttörő volt középkori régészeti irodalmunkban; most Czobor Bélától várnók alapvető munkálataik folytatását.

Archaeológiánk főképp az Akadémia archaeologiai bizottságának és a műemlékek bizottságának kiadványai által emelkedett a tudományos színvonalra. Csakhogy a politika és a létért való küzdelem annyira elfoglalja nemzetünk szellemi erőit, hogy az archaeológiának, s különösen a magyar műtörténelemnek, nem marad sok tanulmányozója.

MŰTÖRTÉNELMI TANULMÁNYOK

SZT. ISTVÁNTÓL II. JÓZSEFIG.

A KERESZTÉNY TEMPLOM S A KÖRÍVES ÉPÍTÉSZET.

A görög és a római időkben a templom csak az istenség lakása volt, melyet az ő számára emeltek. A cellában állt vagy ült az istenség szobra, mely a szent helyet nagy részben elfoglalta, de az áldozó népnek nem volt ott semmi helye, mert az áldozatokat a templomon kívül, az előtte felállított oltáron hozták, ott ölték az ökröket, juhokat, disznókat. A cella aránylag szűk volt, csak a papoknak és beavatottaknak volt oda bejárása, a közönség künn állt az oltár körül, mert az áldozathozatal volt az istentisztelet legfőbb része.

Az oszlopok, a melyek a templom fő díszét alkották, mind megfelelték egymásnak úgy talapzatukban, mint fejeikben; rajtok nyugodott derékszögben a gerendázat. A leggazdagabb díszítés mellett is nemes egyszerűség, előkelő ízlés és teljes symmetria jellemezték a görög és római szentélyeket.

A kereszténység templomai egyáltalában nem hasonlítottak ezekhez sem terjedelmökre, sem magasságukra nézve; mert az új vallásban a templom nem volt többé az istenség szűk lakóháza, hanem a hívők nagy közönségének gyülekező helye. Az úrvacsora vagy a miseáldozat lett az istentisztelet magva és fő része; ezekre azonban alig lehetett egy-két nagyobb pogány templomot fölhasználni. A keresztényeknek tágabb épületre volt szükségük. A mint tehát az üldözések megszűntek s a keresztény vallás a császárok vallása lett, a törvénykezési csarnokokat, a bazilikákat találták a keresztény istentiszteletre legalkalmasabbaknak. Ezeket alakították át keresztény templomokká s az új templomokat ezek módjára építették; sokszor be is boltozták, mert eredetileg vízszintes gerendázatuk volt. Ezen bazilikák nagy, hosszú, négyszögű épületek voltak, melyeknek felső keskenyebb oldalát, hol a bíróság székel, fölül félkörben zárták el. A praetor itt hallgatta ki emeltebb helyről a panaszokat

s mondta ki az ítéletet az összesereglett közönség előtt, mely a terembe tódult. Ezt hosszában több (többnyire két) oszlopsor három hajóra választotta; nem volt beboltozva, csak fagerendázat fedte. A félkörű apsis lett az új vallásban a szentély, melyben a püspöki széket a clerus körülvette s honnét a nép ki volt rekesztve. Hogy a püspök kísérete elférjen, kereszthajót alkalmaztak a bazilika felső részében, mely a szerzetesek templomaiban elmaradt. Az oltárt, mint a miseáldozat helyét, az épületnek csaknem közepére tették, négy oszlop közé, a melyek a mennyezetet (baldachin) hordozták. A világítás tekintetéből szükséges volt fölemelni a bazilika középhajóját, az oszlopokra tehát, a melyek a classikus időkben a gerendázatot hordták, már a későbbi császárság idejében egy új hordozó tagozatot, t. i. ívet raktak, sőt ezek fölébe ablakok által keresztültört falakat, s csak ezekre tették a gerendázatot, később a boltozatot. Az oltár előtt mindkét oldalt emelkedett a szószék, ambo; az egyikről az epistolát, a másíkról az evangeliumot olvasták a hívőknek. A bazilikának ezen egész része a szentély, mely az által volt elkülönítve, hogy emelkedettebb volt s csak alacsony lépcsőn lehetett hozzá közelíteni. Az ambók mellett lefelé vivő lépcső az altemplomra nyílt, hol a védszent ereklyéi voltak lerakva, ott, hol felettök az oltár állt a bazilikában. Ez a keresztény templomok régi alapformája, a melyhez később, Justinianus fényes egyházai óta, még a kupolák és félkupolák díszé járult s az egyenes gerendázat helyébe a boltozat lépett.

Ez a byzanci és román styl jellege: oszlopsorok, a melyek köríveket hordoznak, ezek pedig falazatot, a melynek ablakai adtak a templomnak világítást. Az oszlopok díszé nem symmetrikus többé, különböző pogány templomokból hordták őket össze, e szerint a legnagyobb változatosság uralkodik az oszlopok talapzataiban és az oszlopfőkben; mindegyiket másképen díszítették, a talpakat főleg állatcombinációkkal, oroszlánokkal és griffekkel, a melyeket a szentély oszlopai nyomtak, — aspissal és basiliscussal, — az oszlopfőket centaurokkal és tritonokkal, pávákkal és szarvasokkal, vadászatokkal, sőt az állatkörrel s a polgári élet minden hónapban különböző foglalkozásait ábrázoló jelenetekkel is díszítették. Ugy látszik, hogy az északi kelta és germán s a keleti iparművészeti díszítések csodaállatai erős benyomást gyakoroltak a művészek fantáziájára, kik egyébiránt képzelőtehetségük szülöttjeit csak ügyetlen kézzel tudták megtestesíteni.

A keresztény eszmék és érzületek terjesztésének hatalmas eszközei voltak a templomok, azoknak díszítései, falfestményei, szobrászati folszerelései. A nép nem tudott olvasni, a templom képei tehát szemei elé állították a bibliai históriákat, a mennyek dicsőségétől egész a pokol kárhozatáig. A templom volt az igazi biblia pauperum, a szegény nép bibliája. A falakon látta a nép a teremtest, a paradicsomot, Ádám, Izsák, Jákob történetét; az egyik oldalon mindazt, mi a törvény megadása előtt tör-

tént — ante legem; Mózes és a próféták historiáit — quae post legem, — a másik oldalon látták; az apsisban azokat, mik a kegyelem idejét — tempora gratiae — jellemzik, Krisztust és az apostolokat, a passiót, a feltámadást, az utolsó ítéletet. Ezeket alakította a szobrász és festő a székesegyházban s mindenütt, hol helyet talált számukra; sőt a theologiai és sarkerényeket is, a halálos bűnöket, az emberi élet főbb mozzanatait, a trivium és quadrivium tudományát, az évszakokat és hónapokat. Mindezen alakításoknál azonban nem gondoltak a természet utánzásával, nem is voltak ezek a művészeti ihlet jelentkezései, hanem egyszerűen mindannak képekben való naiv ábrázolása, a miket a kereszténynek tudnia s hinnie kellene; az alakzatok az észhez szóltak kizárólag, az írást pótolták, valóságos képes beszédek voltak, olyanok, minők az ősidőkben az egyiptomi templomok sablonszerű domborművei. A templom falai a keresztény encyklopaediának összességét igyekeztek a hívők szeméi elé állítani. Természetes, hogy erre csak a papok, nevezetesen a szerzetesek voltak hivatva; a keresztény művészet e tekintetben is egyházi volt, az építészek, szobrászok, festők tehát mind az egyház szolgálói voltak, kik műveikben csak a keresztény igazságokat akarták hirdetni s a nép vallási érzületét ébreszteni és élnékiteni.

A classikus művészettel már csak azért is megszűnt minden kapcsolat, mivelhogy az pogány volt s a művészek nem is kerestek semmi szépséget, semmi eszményt műveikben, melyek nem is tetszeni, hanem tanítani akartak. Pogány alakok azonban, centaurok, szirének, sárkányok, griffek és csodaállatok nem maradtak el a díszítések közül; ezek a bűnöket jelképezték, mert a pogányság az ördög műve, a pogány műhagyományok tehát az ördög osztályrészét képezték a keresztény alkotásokban is, jelesen az oszlopfőkön és oszloptalpakon, hol a keresztény eszmék diadalát jelezték az ördög művei fölött.

A symbolismusnak is nagy része volt a szerzetesek alkotásaiban; az ó-testamentum minden jelenetében az új-testamentum igazságainak párhuzamát fejezték ki; így például: a három angyal Ábrahámval a Szentháromságot jelképezi, Izsák föláldozása Krisztus föláldoztatását, Jónásnak menekülése a czethal gyomrából Krisztus feltámadását.

***

Ez volt a köríves styl jellege az egész nyugaton a X. század végétől a XIII. századig, ennek folyamán pedig a csúcsíves stylbe megy át; a köríves styl uralkodása tehát összeesik az Árpád-kori királyaink uralkodásával.

Ez volt az egész nyugaton a keresztény érzület új fölébredésének, a guelfek és ghibellinek harczának, a keresztes háborúknak kora, a melynek az akkori hazai történelmünkben a nemzeti szellem nyugati irányba való átalakulásának és a jólét kifejlésének csak három fénypontja van: Szent István, Szent László, Kálmán és III. Béla uralkodása. A belviszályok

ezen rövid időközök kivételével folyton akadályoztatták a nemzet gazdagabb felvirágzását, természetes tehát, hogy a művészet is csak a békésebb időkben fejlődhetett ki; kevesebb volt tehát a műalkotás hazánkban, mint a nyugat többi országaiban s azon nagyobbyszerű építkezések közül, a melyekről az okmányok tanuskodnak, alig egyik vagy másik maradt meg oly állapotban, hogy a román ízlésnek teljes példányát láthassuk benne. A falfestmények s mozaikok közül egy sem maradt meg napjainkra; Ipolyi s főképp Henszlmann hangyaszorgalommal kutatták fel az Árpád-kori templomok emlékeit, kétszáznál többet, hol romjaikban, hol eltorzított alakjukban; a szobrászati műveknek csak részletei és töredékei maradtak meg, melyekből a régi alkotást csak úgy lehetett kimagyarázni s megérteni, a mint az őslények alakját egyes fenmaradt csontvázrészletekből állítják össze.

Az Árpád-kori stílt azonban tisztábban tanulmányozhatjuk az iparművészet fenmaradt emlékeiből, mint az épületekből. Ez utóbbiaknál az alapfalak felásatása s a bécsi képes chronika (az Anjou-korból) képeiből kiészelték, hogy a magyarországi székesegyházak sajátsága a négy torony az egyház négy sarkán; ilyen volt a székesfejérvári, nagyvárad és pécsi bazilika. Ez volna tehát azon helyi sajátság, mely a nyugati egyházépítéstől eltér, a mi azonban a védelmi szükségletben találja magyarázatát. Csakhogy nem tér el tőlük s a külföldön is több román templomot találunk úgy két szentélytoronnyal, mint a hosszahajóval. Egyházi Árpád-kori épületeink közt egyébiránt a jaáki, meglehetősen jó karban levő templom, a legnevezetesebb, ez azonban már az átmeneti korba tartozik a XIII. századból, midőn már a csúcsív is megjelenik.

Eitelberger (*Jahrbuch der Central-Commission*, 134. l.) és Heider (*Mittelalterliche Kunstdenkmale*, I. 84.) nyomán Ipolyi némi túlzással a jaáki bazilikát (*Magyar Műtörténelmi Tanulmányok*, 29. l.), mint a köríves stíly egyik legkitünőbb példányát említi, mely rendkívüli műbecsű ornamentációja tekintetében műtörténeti jelentőségre emelkedett. Oszlopfőin, kapuzatán, szentélyén oly ékes részleteket, — Ipolyi szerint — oly ízletes elrendezést és díszes ornamentatiót, oly rendkívüli formaszépséget és gazdagságot találunk kifejtve, hogy a legszebb és legízletesebbel, mit valaha e nemből a román idom alkotott, bátran vetekedhetik, hahogy azt felül nem haladja. Építésében nemcsak az ízlés emberére, de szellemdús, gondolkodó főre ismerünk, a mint például a remek portálén, mely másképp is a legnagyobb és legdúsabb alakítások egyike, a félkörívet a csúcsívvél, látszólag mintegy játszva, de valóban szervezatosan váltogatja, hogy mindinkább emelkedő nagyszerű hatását növelje.

Ipolyi, ki Árpád-kori építészetünk romjai és töredékei mellett is föl tud lelkesedni s azon mereng, mit lett volna képes nemzetünk alkotni, ha magas tehetségének hasonló szerencsájú külső viszonyok felelnek meg, azt kérdi: hogy mi okozta éppen az Árpád-kori építészetünknek azon élénk

és magas műfejlődését, mely már *eredeti formákat*, nemzeti idomokat kezdett képezgetni s minőt hazánk sem ezelőtt, sem ezután többé nem ért, — mi okozta nemzeti életünknek épen egyik legnyugtalanabb korszakában s több mint másfél századdal azután, hogy a kereszténység nálunk meghonosult, sőt midőn maga a román ízlés ott, hol más népeknél keletkezett, már teljesen múltó félben volt, míg nálunk ily díszes utóvirágzásban látjuk? «Történelmünk, — így folytatja híres műtörténészünk, — nem felel e kérdésekre, történelmünk még nem foglalkozott velük. És megvallom, hogy magam sem vagyok képes belőle a feleletet tisztán kiolvasni.»

Miután nem tartozunk azok közé, kik a csodákban hisznek s mindenütt a legegyszerűbb okokat keressük, mi csak arra figyelmeztethetjük kutatóinkat, hogy a magyar faj sohasem tűnt ki művészi hajlamai s a művészet gyakorlata által; még a mostani híres művészeink megmagyárosított nevei is mind arról tanuskodnak, hogy nem a török-tatár, vagy ha jobban tetszik ural-altái, hanem a bevándorolt árja népek fiai tűnnek ki a művészet terén. Így volt ez az Árpád-korban is; azon szerzetesek, kik azon időben a székesegyházakat és monostorokat építették és díszítették, nem voltak magyarok, hanem idegenek, francziák, németek, olaszok; s ha műveiknek nagyobb maradványait bírónk, sokszor ki is mutathatnók, honnan vették művészi felfogásukat, mily hagyományokból fejtett ki technikájuk és műízlésük. Idegenek voltak a művészet gyakorlói a csúcsíves, a renaissance-, a baroque-, a roccoco-korban, idegen eredetűek még a jelenkorban is; ugyanazért okadatolva van föltevésünk, hogy az Árpád-korban is a magyarországi művészek idegenek voltak, benczés, ciszterci, premontrei rendű szerzetesek.

A X. században születik a körívű román styl; virágzása egyébiránt nem tart hosszú ideig; a XIII. század kezdetén, sőt már a XII. század végén a körív Franciaországban csúcsívvé válik, Olaszországban pedig II. Frigyes alatt a nápolyi királyságban; Felső-Olaszországban pedig Pisai Miklós és tanítványai utánózni kezdik a classikus művészet alakjait. Ezen renaissance-kísérlet pedig csak rövid ideig tart, átmeneti jelenség marad a műtörténelemben, a csúcsíves styl uralkodik már mindenütt a XIV. században.

Ez azon áramlat, mely a román és csúcsíves stylú templomok szoborművein az átmenetet jellemzi s melynek nyomát a jaáki benczés apátsági templom szobrain tapasztaljuk. Henszlmann is (Magyarország román műemlékeinek rövid ismertetése, 105. l.) ezt az ország későromán egyházai gyöngyének nevezi s megemlíti, hogy osztrák szomszédaink is megbecsülték, midőn igen nagymérvű rézmetszetekkel illusztrálva, kiadták a bécsi régészeti bizottság évkönyvei első kötetében, és jeles réz- és fametszetekkel illusztrálva a Mittelalt. Kunstdenkmale des oesterr. Kaiserstaates első kötetében 1865-ben s különösen a faloszlop fejét említik az

északi toronypilléren, egy kitűnő állatdíszítést, mely technikai kivitelében a legszebb román díszítések egyike. Henszlmann inkább a francia, semmint a német iskola alkotásának tartja. Krisztus és apostolainak a kapuzaton látható szobrai hazánkban a szobrászatnak e korbeli legnemesebb alkotásai, a melyeken már a természet megfigyelése is észrevehető; de elismeri, hogy ezek is idegen szerzetesek művei.

A pécsi székesegyháznak a jaákiaknál régibb, a különböző restaurációk daczára fenmaradt dombormű-töredékei, a melyeket Henszlmann több ízben, utoljára fent érintett munkájában a 64. és 65. lapon kiadott, semmiben sem mutatnak sajátságos magyar typust. Sámson történetét ábrázolják s a három király historiáját. Ipolyi ezek néhányában Péter királyra való vonatkozást keresett, mások az egyik pásztor szűk juhászbundájában, a királyok vándortarisznyáiban és bocskoraiban a magyar öltözetnek némely részeit akarták felismerni, de Henszlmann maga is említi, hogy ily tarisnyával s bocskorral e korban egész Európában találkozunk a szegény osztállynál; s midőn megjegyzi, hogy a pécsi domborművek nem birnak művészi értékkel, azt hiszi, hogy csak gyengébb szobrászok jöttek hozzánk Clunyból, tehát a külföldi eredetet nem vonja kétségbe. A monumentális művészet az egész román-korban a szerzetesek kezében volt, a szerzetesek pedig nagyrészt behívott s bevándorolt idegének valának.

A körív-styl Magyarországon.

900—1300.

Csak a verduni szerződés, a melylyel Nagy Károly unokái 840-ben a nyugati imperiumot maguk közt felosztották, hozta létre a különbséget a francia és német nemzet között; de a császári korona fénye, mely mindeddig a művészetet is felvirágoztatta, természetesen elhomályosodott a felosztás által, különösen midőn a Karolingok kihaltával Franciaországban a hatalom új királyi házra szállt, Németországban pedig a választott császárságnak nem volt állandó székhelye, mert a hagyomány még soká Rómát tartotta a császárság eszményi központjának. Ezen időben a műipar hagyományos technikája leginkább a francziáknál tartotta fenn magát, de a németeknél, sőt az olaszoknál is, a kik annyi századon keresztül a barbárok betörésének folytonosan ki voltak téve, még a műérzék is elvadult, s azon kevés emlék, a mely a X. század első feléből fenmaradt, a műtörténelemnek legsötétebb korszakáról tanuskodik (lásd Cattaneo, *Architecture en Italie du VI. au VII. siècle*). A művészet, Henrik a madarász és I. Ottó császárok uralkodása alatt haldoklik, de a byzanczi udvarnál épen ekkor találunk nagyobb szerű műalkotásokat; mert a képostromlóknak csaknem másfélszázados rombo-

lásai után a művészet a keleti birodalomban új formákat ölt, s megszületik azon byzanci styl, a melyben a classikus pogány hagyományok még Justinianus korának átalakításait is elhagyva, véglegesen megszűnnek, és feledésbe mennek, helyökbe pedig a tisztán keresztény művészet lép, a melynek sem építészetben, sem szobrászatban, sem festészetben a régi művészethez semmi köze többé, de mely új alapon ismét virágzásnak indul. A míveletlenebb nyugat azonban, különösen Németország ez időben távol állt a byzanci udvar fényétől; a műtörténelemre nézve tehát korszakot alkotó eseménynyé vált 972-ben II. Ottó császár házassága Teophanával, a byzanci császár bíborban született leányával, mert ez magával hozta Németországba a keleti császárság fényűzését, szertartásait, ízlését és műipari technikáját. Teophanától számíthatjuk a művészet újra születését a nyugaton, ő honosította meg a keleti császárság fényét a nyugati császári udvarnál, s tehette ezt annál inkább, minthogy II. Ottó császár halála után neki volt, mint kiskorú fia, III. Ottó gyámjának, legnagyobb befolyása ennek nevelésére akkor is, midőn Gerbertet, a későbbi Sylvester pápát, ő bizta meg a fiatal császár végleges kiképzésével.

Gerbert, kit a császárné már II. Ottó udvarából ismert, korának egyik legjelentékenyebb férfja. A csodákat szerető nép azt mesélte róla, hogy tudománya meghaladja minden halandóét, hogy mindent tud, a mit tudni lehet, mert nem áttallotta még az ördögnél is iskolába járni, hogy tőle eltanulja a titkos tudományokat. De Gerbert csakugyan már mint a rheimsi egyházi iskola igazgatója, az akkori tudományosság központjává vált, mint a ki a humanismusra, a triviumra és quadriviumra alapította a nevelést, ismerte a római classikusokat, felhasználta az arab tudósok számtani eredményeit, tanulmányozta az algebrát, kijavította az időszámítást, meghatározta a zenehangfokozatokat, alkalmazott új hangszereket, készíttetett orgonákat, vízi órákat és sphaerákat is, egyházi ékszereket, kelyheket, főpásztori botokat és koronákat, minőket az oltárok fölé akasztottak; résztvett Adalbert rheimsi érsek nagy egyházművészeti alkotásaiban és felelevenítette Franciaországban a művészetet a X. század vége felé.

Természetes, hogy Gerbert korának zavaros politikájába is belekeveredett. Capet Hugo részére állt, ki fiának Róbertnek nevelését bizta rá, s neki a rheimsi érsekséget adományozta ezért. De II. Lothár természetes fiát, Arnulfot, nevezte ki elébb ezen székre, s Gerbert meg nem tarthatta a javadalmat, mert ellenpártjának felebbezésére Leó apát, a Rómából kiküldött pápai követ azt határozta, hogy: «Róma törvényes hatalma nem engedi magát sem Virgilius, sem Terentius, sem Plato és más felfuvalkodott philosophus marhák vagy csordák tanításai által oktattatni szent Péter elismert hatalma ellen.» Gerbert tehát leköszönt az érseki székről, de megjegyezte, hogy: «Istennek nagy adománya ugyan a hit, de még nagyobb az, hogy hitet adva a halandóknak, tőlük a tudo-

mányt sem vonta meg.» (L. Ipolyi Arnold: A magyar szent korona 6—22. és 45—54. lapokon.) Gerbert tehát lelépve magas polczáról, elhagyva Franciaországot, a császárnénak, később az ifjú III. Ottó császárnak mérvadó tanácsadója lett, s a császári befolyás a renaissancenak ezen korát megelőző legelső előhirdetőjét 999-ben szent Péter trónjára emelte. III. Ottó azonban már 1002-ben meghalt s a hozzákötött remények meghiusultak.

A magyar szent korona.

Midőn Geyza vezér lángeszű fia megkereszteltette magát, nemzetét a keresztény vallásra megtérítette, s a kornak eszméivel megismerkedett, csakhamar átlátta, hogy a laza törzsszervezetnél fogva az állam egységének megalapítására okvetlenül szükséges egy központi magasabb tekintély a törzsfők hatalmának megtörésére és a turáni, romboló, hagyományos vándorösztön megfékezésére, a mely még egy emberöltő előtt magyar rablócsapatokat menesztett Német-, Francia- és Olaszországba, sőt Konstantinápoly kapujáig.

Erre nélkülözhetetlen volt a korona tekintélye, mert csak a királyság megalapítása fejezhette be a magyar állam végleges megalkotását, s a magyar nemzet egyenjogúságának elismerését a szomszédos keresztény nemzetekkel és államokkal. Ezt István másképp, mint idegenek felhasználása által nem vihette keresztül; hogy azonban a nemzet függetlenségét ne kockáztassa, a királyi koronát sem a nyugati, sem a keleti császártól nem kérte, mert ez hűbéri viszonyba hozta volna a királyt akár a nyugati, akár a keleti császársággal, hanem az egyházhoz, a pápához fordult, ki az új állam önállóságát nem veszélyeztethette. Gerbert, ki épen azon időben II. Sylvester névvel ült szent Péter székén, mindjárt felfogta, hogy az önálló királyságok, a melyek nem függnek a császártól, mindig a szentszék körül fognak sorakozni, valahányszor a császár s pápa közt egyenetlenség támad, a mi kikerülhető nem volt, s tüstént megküldte a koronát, áldásával együtt, a magyar királynak; s ez maradt azóta Magyarország függetlenségének és önállóságának jelképe és híven őrzött ereklyéje.

A király meghívására külföldről, főleg Olasz- és Németországból, jöttek azon idegenek István udvarához, kik az ő szándéka teljesítésére az európai civilisatiót hozták az országba. A király német lovag által öveztetve oldalára a lovagi kardot, valószínűleg azt, a mely most a prágai székesegyházban őriztetik; olasz és német papokat hívott meg Magyarországra, s mellettök szerzeteseket, kik az építészethez és egyéb művészethez értettek, s a király által alapított püspökségek székhelyén székesegyházakat, minden tíz falu számára templomot építettek az általa adományozott jóságok jövedelmeiből, s a király költségén fölszerelték.

De az ő idejében készült nagyobb épületek közül egy sem maradt napjainkra, a székesfejérvári, esztergomi, csanádi, kalocsai, nagyvárad székesegyházaknak alakját csak kiásott alapfalaiknak maradványaiból ismerjük. A pécsi székesegyház most ugyan Magyarország legszebb temploma, csak hogy ez nem Szent István korának, nem is az Árpád-kornak műve, hanem egészen új alkotás; mert ezt a többféle, ízléstelen átalakítás után végre napjainkban úgy restaurálták, hogy az egyik oldalfalon kívül egy kő sem maradt a másikon, s olyan román stílű templom lett belőle, minőnek azt eredeti építészé talán tervezhette, de szabályosabb, mint az valaha valóságban létezett; csak egyes dombormű-részletek maradtak meg a régi épületből, részint Pécsett, az egyház lomtárában, részint a N. Muzeumban. Ezekből meríthetünk fogalmat azon idők plasztikájáról. A falusi templomok jobban kiállták kilencz század viszontagságait. Közülök sok maradt meg az Árpád-korból, csak hogy ezeknek egyszerű és dísz nélküli ornamentatiója többnyire szintén megromlott. A zsámbéki monostor romjai, a lébényi (restaurált) templom és a jaáki egyház, hazai kora-építészetünk ezen remeke, szolgáltatnak még leghívebb tanúságot azon műízlésről, mely külföldről származott át hozzánk, de nálunk idegen maradt, semmi nemzeti színt sem öltött, olyan volt nálunk, minővé Német-, Francia- és Olaszországban kifejlett; még a barbárság is, mely ornamentatíójukban talán észrevehető, inkább nemzetközi, mint magyar.

Az Árpád-kori művészet és műipar fenmaradt kisebb emlékei részletesebb képét adhatják a behozott művelődésnek, mint a monumentalis alkotásoknak végképen elpusztult romjai. Ezek közt kiválnak a királyi emlékek, melyek Szent István, vagy Árpád-kori utódainak személyével állanak kapcsolatban, jelesen a koronának Sylvester idejebeli része, a Gizella által hímzett palást, a Gizella-kereszt és Szent István kardja, melyekhez sorakoznak Konstantinos Monomachos koronájának fenmaradt részei, a magyar korona Dukas Mihály-féle díszabroncsa, III. Béla és neje sírmellékletei, Szent Margit kiásott koronája, a királyi pecsétek, pecsétnyomók és aranybullák.

A szent korona XI-ik századi része.

Hosszú azon írók névsora, kik koronánkról hol könyveket, hol értekezéseket írtak; ezek közt legtűzetesebben foglalkoztak vele Bock Ferencz aachen-i volt kanonok (*Die Kleinodien des heil. römischen Reiches* stb. 1864) és Ipolyi Arnold nagyvárad-i püspök (*A magyar szent korona* 1886), mind a kettő díszmunkákban.

Ipolyi (149. l.) szerint: «A magyar szent koronának műbecse másképp is oly magasan áll, hogy azt mondhatnók bátran, minden e nemű koronán felülemelkedik. Nincs a keresztényvilág maig fenmaradott leg-

régibb koronái között egy sem, mely történeti és művészeti tekintetben a magyar szent koronánál becsesebb és érdekesebb volna, így szól a koronaművek legszakavatottabb vizsgálója (Bock Ferencz kanonok) és mely műformáinak és egyes részleteinek kivitele mellett zománczképeivel és felirataival eredetét világosabban kimutatná.»

Ismeretes, hogy a most a magyar királyok koronázásánál használatban levő korona (l. CLVII. tábla) két részből áll: a felső régibb, II. Sylvester pápától Szent István királynak adományozott pántból (l. CLVIII. tábla) és a Dukas Mihály által Géza királynak ajándékozott koronából (l. CLX. tábla). A Sylvester-féle korona jelenleg egy keresztet képező pánt (l. CLIX. tábla), a mely a főt borító koronaívezetet képezi. A lemezek zománczképekkel díszített lapokat mutatnak. Ott, a hol a karok összeérnek, az úgynevezett *Maiestas Domini*-t látjuk, vagyis a trónon ülő Megváltót, a mint ítéletnapján az eleveneket és holtakat ítélni fogja. Jellemző, hogy ezen centralis, a többiekénél valamivel nagyobb, négy-szögű lemez közepén durván ki van lyukasztva, hogy a keresztet a koronára alkalmazhassák; a négy kar lehajló négy szára mindegyikén két-két apostol, azaz összesen nyolcz apostolnak zománczképe látható. Minthogy az apostolok száma nem lehet sem nagyobb sem kisebb mint tizenkettő, világos, hogy az eredeti művön még négy apostol volt ábrázolva. Ezek Ipolyi szellemes, de semmivel sem bizonyítható föltevése szerint a hiányzó alsó kör pántján, a koronának alsó karimáján voltak alkalmazva, s elvesztek, mikor a Dukas-féle díszesebb karima a Sylvester koronájához hozzá alkalmaztatott.

Ebből és a Krisztus-kép durva átlukasztásából világos, hogy az apostolokkal díszes pántok nem voltak eredetileg koronának készítve. Az apostolok rekesz-zománcz-képei felett látjuk neveiket latin betűkkel, jelesen: szent Péterét, szent Pálét, szent Jánosét, szent Jakabét, szent Andrásét, szent Fülöpét, szent Bertalanét és szent Tamásét. Ez nézetünk szerint is elégségesnek látszik Labarte az iránt táplált kételyeinek eloszlatására, vajjon a pánt csakugyan a nyugaton készült-e, nem pedig Byzanczból hozatott-e be? Ipolyi összehasonlítván a Sylvester és Dukas korona-részeket, azt találja, hogy a kettőnek anyaga és művészete egymástól eltérő; a régibb korona pántja tisztább, de vékonyabb aranyból készült, a művészet rajta kezdetlegesebb, gyarlóbb; az alsóbb korona tömörebb, vastagabb és halványabb aranyból készült, de zománcz- és ékkő-művezete a byzanci ötvösmű-technika teljes kifejlődését tanúsítja. Ő tehát azt tartja, hogy a felső pánt kétségtelenül nyugati munka, mi nem zárja ki azt, hogy Byzanczból Rómába vetődött ötvös készíthette, a mi nézetünk szerint az által válik valószínűvé, hogy a középlemezen a *Maiestas Domini*-t két oldalt épen olyan stilizált két fa közé képezték, minőket Konstantinos Monomachos koronáján (l. CLXI. tábla) az igazság és alázatosság személyesítői mellett látunk.

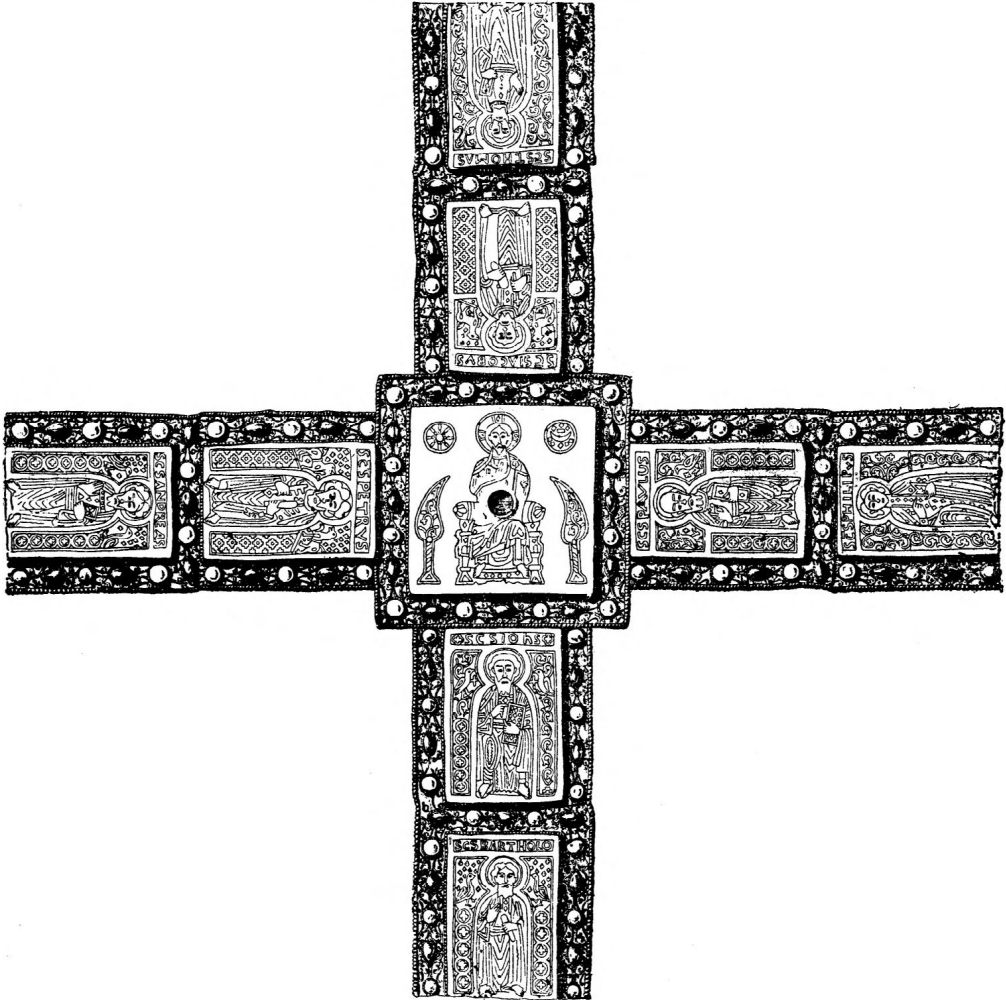
A magyar szent korona. Ípolyi: A magyar szent korona cz. műve
134. l. után.

A magyar szent korona XI-ik századbeli része. Ipolyi i. m. 138. l. után.

A magyar szent korona pántjának kiterített rajza. Ipolyi i. m. 140. l. után.

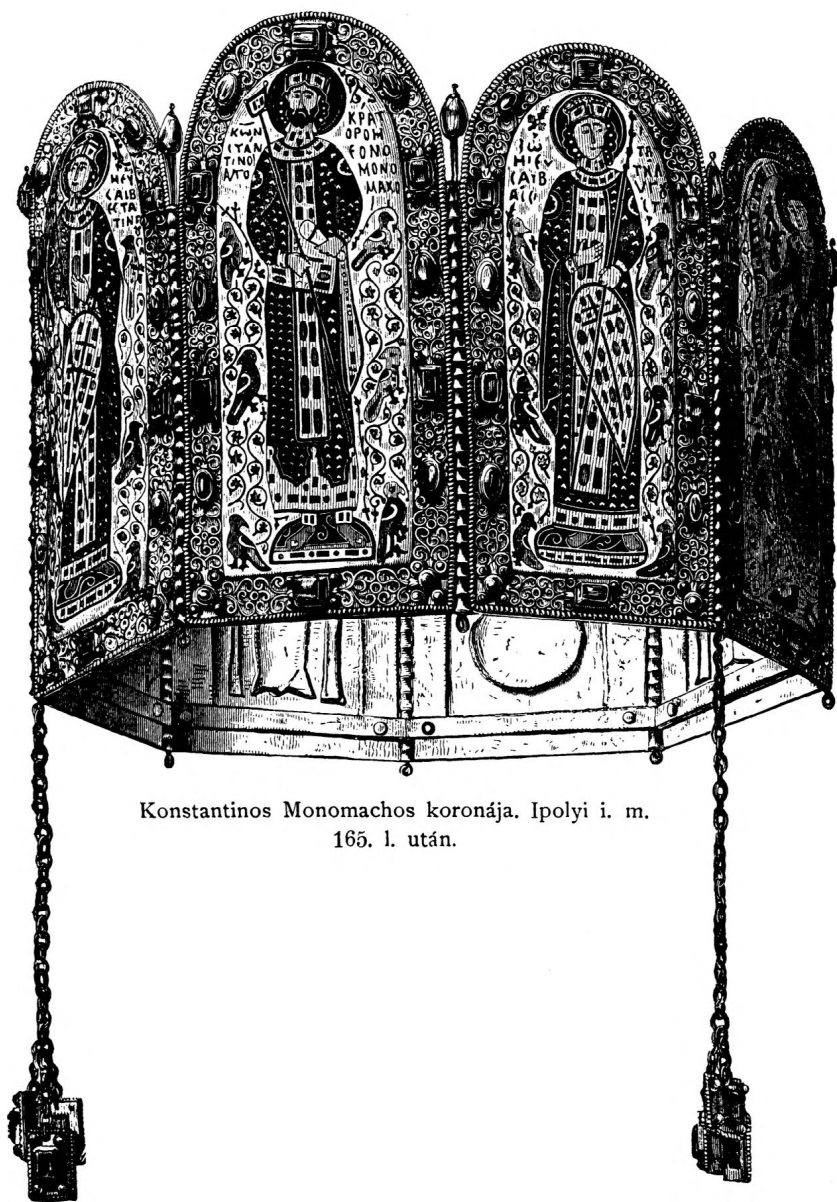

A magyar szent korona Dukas Mihály-féle díszabroncsa. Ipolyi
i. m. 139. l. után

Konstantinos Monomachos koronája. Ipolyi i. m.
165. l. után.

A magyar koronázási palást

Ipolyi i. m. II. tábla után.

A mi ezen rekeszzománcz-alakocskák műstíljét illeti, az apostolok alakjainak körrajza teljesen chablonszerű, mind a nyolcznál egyforma, nincs alakításukban semmi változatosság. Mozdulatlanul állnak, egyenesen, a ruha nem gyaníttatja a testet, melyet elföd, mert az öltöny mindegyiknél egyformán a casula. Első pillanatra tehát nem látunk egyebet egy fölül félkörben végződő törpe oszlopnál, vagy magas karcsú harangnál, melyre fölül egy korong van alkalmazva. Csak ha közelebbről vizsgáljuk, látjuk az aranyrekeszek és befoglalt zománcz színeiből a főnek, a karoknak, kezeknek tagozatát. Ipolyi szavai szerint pedig, a régi misemondó ruhának alakja harangalakú volt, s csupán fölül volt kis nyílása a fő számára, s legfeljebb talán elül a kezek kinyújtására; míg mindenfelől másutt az egész testet födve és borítva függött le. Innét eredett a casula név is, mely mintegy házikót, kunyhót jelentett, azért, hogy ehhez hasonlóan befödte az egész testet (lásd Korona 184. l.). Ezen különös körrajzzal még gyakran fogunk találkozni a szentek Árpád-kori plastikájában, megjegyezvén itt is, hogy ezen barbár felfogás az egész nyugaton ismétlődik; nem is valamely nemzeti stílyt, hanem bizonyos korét jellemzi.

A királyi palást.

Nézetünk szerint a Gizella királyné által készített, vagy készíttetett püspöki casula, mely később a koronázásoknál királyi palástul szolgált, műtörténelmi tekintetben a compositio gazdasága következtében, még sokkal tanulságosabb, mint a Sylvester-korona, már csak azért is, mint-hogy ez kétségtelenül honi készítmény. Bock, az e részben legszakavatottabb tekintély, azt a liturgiai öltönyök történeti leírásában nemcsak a késő byzanci műkorszak valódi gyöngyének és díszművének nevezi, hanem, mint e nemben korszakot alkotó művet, valamennyi liturgiai öltöny közt első helyre teszi.

A koronázási palást (l. CLXII. tábla) eredetileg régi alakú misemondó-ruha volt, melyet a behímzett felírás szerint István király és Gizella királyné 1031-ben Fejérvár városában levő Szent Mária-egyháznak adott és készíttetett. Kelméje, a mennyire az mostani színehagyott állapotában meghatározható, Bock szerint selyem bíborszövet, mely sodrott selyemfonállal átszőtt, csíkosan egymáshoz alkalmazott világosabb ibolyaszín és sötétebb színű csillag- és négylevelű rózsamustrát képez. Bocknak ezen leírását igazolja a bécsi cs. kir. Antikenkabinetben őrzött olajfestésű képe a palástnak, a mely a XVII—XVIII. században készült, a mikor a palást alapszöveve épebb volt mint napjainkban. Ezen alapra dús aranyhímzést varrtak. Az aranyfonalat, az úgynevezett cypriai aranyfonal-technika szerint, vékonyra vert aranylemezekék bíbor selyemre tekerve képezték; ezzel hímezték az ábrákat, melyeket a varrással a kelmére erősítettek.

A casula közepét arannyal hímzett vonal jelöli meg, hová az istenség képét varrták; ebből ágaznak ki a villák, vagy Szent András-keresztet képező hímzett vonalak, fent éles szöget, lejjebb egymás alatt három félkört képezve a most fölhasított s ez által félkörre alakított paláston.

A középső hímzett vonal kellő közepén, fölül Krisztus képe van aranyban kihímezve, a tojásdad dicsfényben, az úgynevezett mandorlában áll, oroszlánt és sárkányt taposva (290. zsoltár 13. verse szerint: aspison és basiliscuson fogsz járni és az oroszlánt és sárkányt tapodod); jobbjában keresztet, baljában diptychont tartva. Fölötte a középső lomb és virág hímzései közt hasonló mandorlában a Szentlélek galamb alakban és a kinyúló áldozó kéz, mely a régi keresztény művekben az Atya-Istent jelzi.

A Szentháromság ezen képének két oldalán ismét két mandorla; az egyik mandorlában Krisztus a szivárványon ülve áldásra emelt kézzel; a mandorlát fölül két lebegő angyal, alul két térdelő angyal tartja; a másikon Szűz Mária imádkozik széttárt, fölemelt karokkal. A mandorlák vonalaiban, mindig aranyhímzéssel. hexameterben foglalt felirat magyarázza az ábrázolást. Ezen alul összesen húsz cherubot hímeztek körbe foglalva, közben mindig egy-egy virágéktménnyel.

Alább, a középső vonalból kinyúló félkör szalagtól körözve, mindkét felől a próféták sora áll, mindegyik oldalon hét megnevezett, egy névtelen próféta.

A próféták körét elválasztó alsó keretben van a felirat: CASVLA HEC OPE(r)ÄÄ—ET DÄÄ ECLESIAE SANCTAE MARIAE SITAE IN CIVITATE ALBA ANNO INCARNACIONIS XPI MXXXI INDICATIONE XIII A STEPHANO REGE ET GIS(e)LA REGINA.

A felirat alatt látjuk ismét Krisztust mandorlában, trónon ülve, jobbjával áldva, baljában könyvet tartva; jobbról-balról az apostolok kihímezett sora, trónszerű karszékeken, tornyos és ívezetes oszlop-árkád alatt: «Midőn az emberfia az ő felségének székén fog ülni, ti is tizenkét széken fogtok ülni, ítélendők Izráel tizenkét nemzetségét.» (Máté 19., 20.) Az apostolok egyik kezüket áldásra emelik, a másikon egy-egy nyitott vagy zárt könyvet tartanak. Négyet közülök írotámlával képeztek, mely fölött a tintatartóba mártandó tollat vagy stilust tartják.

Az apostolok arkádjai fölött egy alak diadalmasan áll, vagy keresztbe tett lábbal ül fenn a két torony közt, míg a tornyok mellett kétfelől ismét lépdelő, lándsával, paizssal fölfegyverkezett alakok láthatók. Ezt Ipolyi, helyesen, a mennyei Jeruzsálem képének tartja, melyben Krisztus és az apostolok immár uralkodnak.

Erre következik a kép kiegészítéseül a palást legalsóbb körének képcsoportja, az egyház első vértanuinak és szentjeinek sora. Összesen tizenkét, egymáshoz nagyjából hasonló alak van körvonalban hímezve, palástban és koronával, vagy süveggel, többnyire lándsát vagy jogart és földtekét tartva kezökben. Mindegyikét ismét itt is aranyhímzetű felirat jelzi, mely azonban az elsőnél, a palást kimetszése alkalmával

lenyírva, hiányzik. Ezek : COSMAS (ennélfogva társa Demjén, ki rendesen Kosmassal jár. volna első, ki mellett a név leszelve hiányzik); PANTALEON, GEORGIVS, VINCENCIUS, CLEMENS, CORNELIUS, SIXTVS, LAVRENTIVS. Nyilván ezen szent alakok is a képkört egészítik ki, a mennyiben azok a küzdő egyház első szentjeit, vértanuít és hőseit ábrázolnák. Talán ennek jelzésére viselnek koronákat és lándsákat. E képeket elválasztva, lombéktítmények és pávaalakok láthatók körbe hímezve, mint az e sort elválasztó körvonalban is lombhímzések közt madarak, oroszlánok állatsora van hímzésben alkalmazva.

Ez utolsó képkörnek legnevezetesebb részletét képezi a három középső alak. Az egyik koronás nő, vállán kiálló ház, vagy egyházépület alakjával, oldalt kétfelől hímzett betűkkel jelezve : GISLA REGINA, azaz Gizella királyné. Ezután másfelől koronás alak lándzsával és földtekével kezében, kétfelől alkalmazott hímzett betűkkel jelezve : STEPHANUS REX, azaz István király. E két alak között a középső elválasztó szalagon körvonalban egy kisebb alak mellképe van alkalmazva. Nyilván ez alakok tehát István király és Gizella királyné, a fényes mű adományozói, illetőleg készíttetője ; míg a közöttük alkalmazott kis mellképalak csakis fiuk, Imre, képe lehet.

Ezekhez tartoznék még a palástra alkalmazott kivágott gallér (l. CLXIII. tábla). Csakhogy ennek egykorú régi szövete és hímzése e palástétól különbözik. Alakzatai ugyan hasonló lombéktítményeket, talán az úgynevezett életfáját, s az ez alatt álló állatalakzatokat, pávafarkú madarakat és szárnyas oroszlánokat vagy griffeket mutatnak, míg a fák fölött, hasonlóan mint alul, madarak s azonkívül még evetkék láthatók. Kétfelől az egészet vonalas, fölül zeg-zugba, alul félkörbe körülfutó, mintegy egymást átmetsző szívalakzatot képező hímzett szegély-éktítmény veszi körül. A formásan képzett, kihímzett díszlapot mutató gallér nyilván az úgynevezett «parura»-kra emlékeztet, melyek a középkorban a casulákhoz hasonló szövethől és hímezve készültek, hogy a fehér váll- vagy nyakkendőkre (humerales amictus), s az albák, a misemondó ingek kiálló végére, mintegy a későbbi, mai csipkék helyett felvarrattassanak, s az által a kirívó, alsó, fehér ruhát is a felső casulának szövetéhez hasonló kelmével és hímzéssel fődözve, mintegy az egész ornatust hasonlóná, s egyöntetűvé tegyék.

Pannonhalmán őriztetik a koronázási palástnak egy bissusra (gaze, crêpe) vízfestékekkel színezett hasonmása, mely némely csekélységekben ettől eltér ; Bock, s utána Henszlmann, ugyanezért hajlandó ebben a Gizella-casulának eredeti mintaképét látni ; miután azonban ez, mint az eredeti misemondó-ruha, közepén el van vágva, s azt is tudjuk, hogy a casula a pápa kívánságára, II. Mátyás idejében, Révay koronaőr jelenlétében lemásoltatott, valószínű, hogy a pannonhalmi példányt is ugyanazon időben másolták le még egyszer.

«Az ily hímzési műemlékekkel szemben, — így szól Ipolyi, — minő koronázási palástunk, s eredetileg a Gizella királyné által készített

casula, bizvást föltehető, mily nagy lendület vehette már ekkor kezdetét Magyarországon is, midőn ily mesteri, sőt műbecsű drága hímzés nálunk keletkezhett is. Vajjon azonban e mű egyenesen nálunk Magyarországon készített-e, még azért kérdés lehet, melyre csak az lenne a felelet: hogy ekkor épültek s alakultak épen az első egyházak és monostorok, és hogy ezekkel együtt kellett az egyházművészet felvirágzásával már keletkezni az egyházi ékítményeknek is, az edényeknek, öltönyöknek stb. Láttuk, mily lendületet vőn épen ekkor Németországban, nevezetesen II. Ottó neje, Teophana által, kiskorú gyermeke III. Ottó helyett való hosszabb uralkodása alatt, a byzanci művészet, kezdve az ötvös- és zománczműtől egész azon egyházi szövetek és hímzések készítéseig, melyek ezen korból Németország egyházaiban maig fenmaradtak, Ottó és közvetlen utóda, Henrik császár korából. Ismerjük a szoros viszonyt is, mely e német dynastiák s Magyarország közt akkor létrejött, nevezetesen épen a kereszténységre térés alkalmából. Már Geyza fejedelem második neje, a kereszténységet szent Adalbert újabb meghívásával s társainak valamint saját rokonainak letelepítésével annyira előmozdító Adelhaid fejedelemnő, szorosabb viszonyban állhatott I. Ottó császárnak nejével, Adelhaid császárnéval. Majd Szent István nőül véve II. Henrik császár testvérét, Gizellát, azonnal az európai keresztény egyházi s állami mozgalmak és törekvések közt találta magát, nemcsak, hanem azokat nagy buzgalomával, lángelméjével és páratlan alkotó tehetségével fölfogva, jeles keresztény térítői segélyével országában is igyekezett előmozdítani. A mint a székesegyházak és monostorok, káptalanok és falusi egyházak, minden tízre a törvény szerint legalább egyet számítva, kezdenek épülni, önként követik azt nemcsak az európai egyházi és állami, jogi és rendőri intézmények, hanem a káptalani s monostori tanítás és iskolák, valamint az ipar és mesterségek. Ez utóbbiak műhelyeibe a legtöbb mester és műves Németországból, a Teophana által a byzanci művészet segélyével is felvirágoztatott műhelyekből jöhetett, Gizella és testvére Henrik császár közvetítése által is, mind a kettő ritka műalkotó és műpártoló lévén, mint maig fenmaradt műveiken ezek feliratai s a felölök szóló adatok tanúsítják. Ez nyilván azt bizonyítja, mily sokat alkothatt még ezen fölül is első királynénk, Gizella, hogy még tőle ennyi is véletlenül fenmaradhatott.

Mindez megmagyarázhatja tehát a nevezetes műlendületet, különösen az egyházi művészet terén, melyet akkor Magyarország vett, midőn nemcsak új királyi udvara, hanem annyi keletkező egyháza és monostora oly sok ily művet, öltönyt, ékszer, szentedényeket igényelhetett. Nem csoda, hogy valamint adatok vannak az egyházaknak adományba adott szükséges mesterekről, iparúzókról és köztük ötvösökről is; úgy más adatok ismét nemcsak a számosabb ezüst s arany egyházi művekről és öltönyökről szólnak, melyekkel István a fejérvári bazilikát és más egy-

házakat, monostorokat díszítette, azokat fölszerelte és felruházta, hanem dús aranykereszt, kehely stb. ajándékairól is, melyeket például még a Monte Casino-i zárdának is küldött. A krónikák egyenesen tudósítanak, hogy a német iparúzők s műveseken kívül ilyenek Görögországból is hozattak be az országba, mint például a budai templom alkotásánál (*lapicidae ex Graecia ducti*). Lettek légyen ezek azután akár Byzanczból, akár Nagy-Görögországból (*magna Graecia*), mint akkor Alsó-Olaszországot még e néven is nevezték és ma e nevet így is magyarázzák; mindez, valamint a székesfejérvári királyi egyház akkori művei alkotásának egykorú leírása tanúsítja, valóban rendkívüli hazai műlendületre mutat.

Ha már most mindezekhez hozzáveszszük, hogy a Gizella által alapított veszprémi székesegyház mellett a közel Veszprém-völgyben ugyanakkor Szent István által neje s családja üdvére egy nagyobbserű görög apácza-zárda alapítottatott (*perennis multitudo monialium*), mint fenmaradt eredeti görög nyelvű okmányának másolata tanúsítja, alig lehet kételkednünk, hogy ezen monostor hasonló volt a byzanci királyleány Teophana német császárné által Németországba behozott ily zárda-intézetekhez, melyekben a magasabb udvari nők, a fejedelmek leányai neveltettek és képeztettek, hol az udvari etiquette és ceremoniale tanítottat, s a császárné által behozott byzanci viselet és öltönyök készítettettek, s azok hímzése gyakoroltatott és oktattatott.

Kétségtelen, hogy csak ily intézet és műhely lehetett a Gizella által alapított veszprémi székesegyházhoz közel, a veszprémi völgyben emelt görög apácza-kolostor is; mert más, görögegyházi, akkori alapításnak semmi értelme sem lett volna, midőn István a nyugati egyháznak és polgárosodásnak lett híve. Az az egy azonban, a miben a nyugat udvarai még ekkor Byzanczot követték, az udvari etiquette és viselet, s a kisebb művészetben is még a byzanci műízlés volt, holott már az építkezésben a nyugati latin román styl felé fordult.» (Lásd Ipolyi: A magyar szent korona 193—199. l.)

Szent Istvánnak tulajdonítanak még egy hímzett szövetdarabot a bécsi kapuczinus-kolostorban és szintén ott egy újabb korban átalakított, kifoltozott erszénynek a szövetét és hímzését, melyek csakugyan ezen kornak jellegét viselik ugyan, de a táskafelírata görög, tehát valószínűleg nem magyarországi, sőt nem is nyugati, hanem keleti munka.

Szent István kardja.

A prágai szent Vid székesegyház kincstárában őriznek egy egyenes, kétélű kardot (l. CLXIV. tábla), a melyet, elég valószínűséggel, Szent Istvánnak tulajdonítanak. A kard formája és díszítése tökéletesen megfelel azon Túróczi vármegyében talált kardénak, a melyet báró Révay Ferencz a M. N.

Muzeumnak ajándékozott s a melyet Unsedt az Arch. Ért. U. f. X. kötetében két, Norvégiában talált karddal együtt közzétett. A norvég tudós a technikában a IX. vagy X. század technikáját véli fölismerhetni; Prágában pedig Smilo Bohuslav kanonok a prágai kincstár jegyzékében már 1386-ban említi ezt Szent István kardjául: «Gladius S. Stephani, regis Ungariae, cum manubrio eburneo». Úgy látszik, hogy Venczel királyunk, midőn nem bírta magát a trónon fentartani s a koronázási jelvényeket magával vitte Csehországba és azokat később a bajor Ottónak átadta, megtartotta Szent István kardját, a melyet később IV. Károly császár, Zsigmond király atyja, az általa épített szent Vid templomnak ajándékozott.

Gizella királyné aranykeresztje.

A müncheni királyi palota úgynevezett gazdag kápolnájának (Reiche Kapelle) reánk nézve legérdekesebb kincse Gizella királynénk aranykeresztje, mely eredetileg a királyné anyja sírját díszítette a regensburgi Neu-Münster kolostorban. A feszületet két keret foglalja be; a külső keret keskeny, aranyba foglalt, felületesen csiszolt (muglich) drágakövekkel ékes; ezen belül következik a valamivel szélesebb második keret, négyszögű gyöngysorokkal körülvett aranylemezekből, melyeken lilium- és szívdíszmennyű, kevésbé szabatos, symmetria nélkül, durván készült rekeszszománczdíszítést látunk. A belső síma keresztfába három hexameter van bevésve, a felső ágon a kereszt dicsőítése, a két oldalán ima a királyné anyjának lelki üdvéért és átok azokra, kik a keresztet elmozdítanák; alul olvassuk a följajánlást: «Hanc Regina crucem fabricari Gisela iussit.» Gizella királyné rendelte meg ezen kereszt elkészítését. A fölfeszített Krisztus alakja ezen kor művészetére tipikus, mely a nyugaton, kevés változattal, gyakorta fordul elő. Az Üdvözítő feje mögött nyakáig levonuló csészealakú fénykör látható, a mely belül kereszttel van díszítve; a fej egy keveset lefelé hajlik, a mellet vállkendő fedí, a két kar vízszintesen van kifeszítve, a tenyér behajlott hüvelykkel a kereszt ágaihoz szegezve. A testen nem látunk izomzatot; lágyéktakaró, a mely főleg egyenes redőkben függ le, födi az altestet térdig. A két láb párhuzamosan áll a scabellumon, azon zsámolyon, a mely az e korbéli feszületeknél a kereszt alsó részéhez hozzá van erősítve. A scabellum mellett jobbról-balról a koronás királynénak és anyjának kis alakja térdepel. A keleti feszület főleg azzal tér el a nyugatitól, hogy nála a test jobbfelé hajlik, a lábfejek pedig jobbra-balra ki vannak fordítva. Ugy keleten mint nyugaton azonban a XIII. század végeig az Üdvözítő alakja négy szeggel van a keresztfához erősítve. Az olasz festés újjá alakulása idején, a XIII. század második felében, festészeti szempontból hajlítták meg a lábakat, hogy azoknak

A magyar koronázási palást gallérija. Ipolyi i. m. 103. l. 11. ábra után.

unalmas parallelismusát kikerüljék, s egymásra tették a lábfejeket olyformán, hogy csak egy szeg üsse keresztül mind a kettőt; a lecsüngő lágyéktakaró helyett pedig a csipőkre csavart lepellet fedték testhez-állóan a lágyéket. Ez maradt ezentúl az újabb divatú feszület alakja; ha tehát oly feszületet látunk, melynél a lecsüngő két láb egymásra van hajlítva s csak egy szeggel keresztülütve, megismerjük mindjárt, hogy ez az Árpád-kornál későbbi.

Gizella királyné aranykeresztjének hátán olvassuk a következő feliratot: «Hanc crucem Gisela devota regina ad tumulum sue matris Gisele donare curavit.»

Konstantinos Monomachos koronája.

A M. N. Muzeumnak Árpád-kori kincsei közt legnevezetesebb azon hét gyönyörű rekeszszománczczal díszített aranylemez, melyeket 1860-ban és 1861-ben Nyitra-Ivánkán szántottak ki (l. CLXI. tábla). Kétségen kívül ezek egy byzanci koronának részei, a melyeknek korát három lemeznek felirata biztosan meghatározza. Az egyik lemezen Konstantinos Monomachos császárnak álló alakját látjuk császári öltözetben, jobbjában teker-cset, baljában hosszú jogart: a labarummal ékes lándsát tartva; szakállas fejét fénykör övezi, s a felirat arra tanít, hogy ez Konstantinos, a rómaiak autokratora, a magánívó (Monomachos). A lemez mezejét növényorna-mentatio és közte hat ülő madár díszíti. Egy másik, elrendezésben hasonló rekeszszománczos aranylemezen fénykörös fejű, császári palástba öltözött nő áll előttünk, jobbjában hosszú lándsát, baljában fölül tojásdad, alul hegyes paizsot tart; a felirat szerint a legszentségesebb (Eusebestati) Zoe, a császárnő (Augusta), kinek ellenképe mindenben megfelel neki és Theodora, a legszentségesebb császárnő nevét viseli.

Konstantinos Monomachos császárt mindig a két császárnő közt ábrázolják. Mind a kettő Bíborbanszületett Constantinus leánya volt, kikre atyjok a trónt halálos ágyán hagyni akarta. 1028-ban hadvezérét Romanust előhívatta s megparancsolta neki, hogy vegye feleségül Theodorát és vele foglalja el a trónt; de Romanus vonakodott, mert házas ember volt és szerette feleségét. A haldokló császár azonban fenyegette, hogy tüstént kitolatja szemét, ha tétováz. Romanus tehát rögtön elvette Zoét, miután nénje, Theodora, nem akart férjhez menni. Így jutott Romanus és Zoe a koronához; de a császárné 1034-ben beleszeretett paphlagoniai Mihályba s rávette, hogy ölje meg Romanust; Mihály azonban nem sokára megbetegedett és 1041-ben lemondott a trónról, a melyet a császárnéval együtt unokaöcscsére, Kalaphates Mihályra hagyott, ki trónralépte után Zoét elzáratta. Theodora ekkor fellázította a népet, mely Zoét felszabadította, Mihályt megölte s a két nővért kikiáltotta

császárnőknek. Zoe ekkor Konstantinos Monomachos hadvezérhez ment feleségül, ki mind a két császárnővel együtt uralkodott; Zoe azonban 1053-ban meghalt, Monomachos 1055-ben, Theodora 1056-ban. E szerint a nyitra-iváinkai korona, melyen még mind a két császárnőt (Augustát) látjuk, mindenesetre 1043 és 1053 közt készült, s talán mint a császárnak az 1046-ban trónra jutott András király számára megküldött ajándéka került Magyarországra.

Két további lemezen jobbról és balról fénykörös nőalakot látunk, nem térdepelve, a mint Ipolyi vélte, hanem oly erős mozgással tánczolva, hogy a két kézben tartott szalag félkört képez fejök felett. Hasonló alakot látunk az arab feliratú innsbrucki bronztálon, mely eddig kiadatlan. Két további kisebb lemezen az igazság ΗΑΛΙΘΗΑ (sic) és alázatosság ΗΤΑΠΙΝΟCΙC (sic) személyesítőit látjuk, ugyanolyan két stilizált (cziprus) fa közt, minőt a Sylvester-koronán a Maiestas Domini két oldalán ábrázoltak. Még két kis aranykorongot is találtak a korona lelőhelyén András és Péter apostolok fejeivel; az utóbbi csak 1871-ben került a Muzeumba; Érdy, Ipolyi, Bock, De Linas és Labarte foglalkoztak ezen rekeszománcz-lemezekkel és egyhangúan egy byzanci korona részeit ismerték fel benne; Bock azt rajzban próbálta kiegészíteni, de a két apostol számára nem talált helyet. Nézetünk szerint valószínű, hogy tíz hasonló apostolfő s a középső Krisztusfő alighanem még most is a nyitra-iváinkai közlegelő területén rejlik; mert valószínű, hogy eredetileg Krisztus és az apostolok fejei a korona alsó karimáját képezték.

A nyitra-iváinkai korona munkája sokkal gondosabb és választékosabb, mint a Sylvester-koronáé; a császári kincstárból eredt, hol gyakran készítettek a szomszéd fejedelmeknek ajándékolni szánt koronákat.

A magyar szent korona alsó karimája.

Ugyanazon választékos, technikailag kitűnő művészettel, mint a Konstantinos Monomachos-féle korona lemezei, készült a magyar szent korona alsó karimája (l. CLX. tábla), a melyet a feliratok szerint Dukas Mihály császár Geyza királynak valószínűleg 1074-ben ajándékozott.

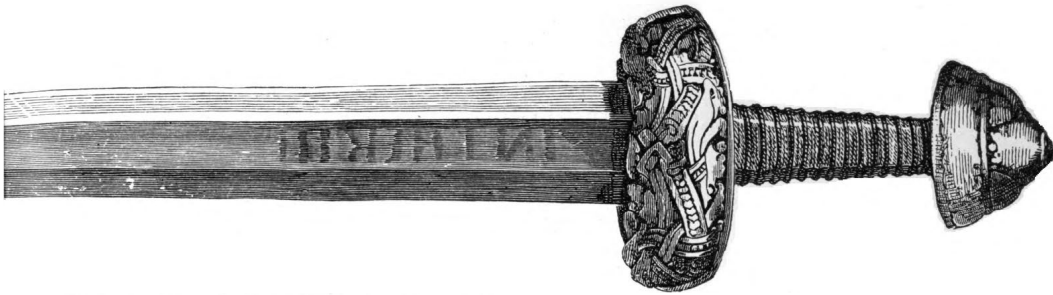
Ipolyi bő leírása szerint, azon díszkiadásnak nyomán, a melyet az Akadémia az ország minden törvényhatóságának megküldött, a mely tehát könnyen hozzáférhető, a Dukas-korona alakja úgynevezett ormóztat nyílt koronát mutat. A homlokat körítő pánt felett ugyanis nem emelkednek fölfelé az egész főt borító pántok, hanem e helyett a koronán egymást váltva követő csúcsos és félkörű oromzatok alkalmaztattak elülről a homlokpánt fölé, míg a hátulsó, koponyaoldalon csakis egy félkörű oromzat emelkedik. E byzanci korona anyaga arany, de jóval vastagabb, erősebb és szilárdabb alakítású, mint a régibb felsőbb rész horpadozott,

Szent István kardja a prágai Szent-Vid egyház

CLXIV. TÁBLA.

kinestárában. Ipolyi i. m. 113. l. 21. ábra után.

gyöngébb lemezei; a mint azonban halványabb aranszine is mutatja, aranyanyaga erősebben is van ezüsttel vegyítve.

E koronának is a főt körítő pántja, karimája, valamint a felette kiálló ormai dúsan díszítvék zománczczal, gyöngyökkel és ékkövekkel.

I. Elül a korona oromzata közepén ismét Krisztus urunk képe, fölül félkörben végződő aranylapon zománczművel van ábrázolva. E képen is, mint a Szent István-Sylvesteri korona tetején, isteni fenségében, a Maiestas Domini előállításban van ábrázolva, a mint a trónon ülve ítélendi az eleveneket és holtakat. E kép hasonlít az előbbihez, melynél alakja mégis némileg szebb, fejlettebb alakítást és kivitelt mutat. A fekete haj, s rövid két csúcsba osztott szakáll és bajusz, szemek és szemöldökök hasonló sötét arczsín-alapon láthatók, mint az előbbinél. A főt vörös körrel szegélyezett kék alapú keresztes nimbus veszi itt is körül, melyen a Krisztust jelző keresztágak vörössel szegélyezett fehér sugarakkal vannak képezve. A meztelen nyak alatt egészen le a kiálló lábfőkéig, a testet alsó világos és felső sötétkékké öltöny ránczokban leomolva fedi. Jobb kezével görög szertartás szerint ad áldást, míg baljában sárga táblájú könyvet tart. A trón látható részét sárga szőnyegalapon fehér, vörös és zöld pettyek díszítik, s az alatta kiálló zöld zsámolyt koczkás, fehér-vörös vonal szegélyezi. Fönt az arany háttéren kétfelől fehér körben kékes színnel szegélyezve és kék betűkkel a Megváltó nevének monogramma, egyfelől IC (Jesus), másfelől XC (Christus) olvasható; míg alul hegyes, cyprissus-alakú, két fa képe van alkalmazva, melyek lombja zöld színű, s fehér virágú, stilizált, hármalevelű ágakat képez vörös alapon.

II. Ennek megfelelőleg átellenben a korona hátulsó része közepén, a korona karimájáról emelkedő oromzat félkörben végződő zománczlapján a byzanci császárnak, Dukas Mihálynak mellképe látható (l. 199. ábra). A vörössel szegélyezett, zöld alapú fénykörbe foglalt, sötét testszínű kövérebb vagy duzzadtabb kinézésű arcot rövid és két csúcsba osztott fekete szakáll köríti. Fején arany korona van, melynek széles karimáján zöld és vörös vonalak és fehér pontok látszanak mint ékkövek, gyöngyök vagy zománczozások jelezve, míg a karima felett vörös szegély a korona kiálló süvegét (cappáját) ábrázolná, közepén fehér, keresztalakú virággal. A korona karimájáról, kétfelől, fehér színű lánczocskák csüngenek le egyes gyöngyökből vagy ezüstgolyókból képezve, melyek alul három, ily egymás mellé foglalt gyönggyel vagy golyóval végződnek. Nyakát dúsan képzett arany nyakravaló fehér gyöngyökkel, zöld és vörös ékkövekkel díszítve övezi; míg ezen alul dús vörös és részben kék alapszínű királyi öltöny fedi, mely sárga, vörös, fehér szív- és köralakú pettyekkel van díszítve, melyek az aranyhímzést, gyöngy- és ékközdíszítést utánoznák. Válláról lefelé mellén a stolaszerű díszöltöny keresztbe téve látható; hasonlóan sárga alapon és vörös szegélyezeten zöldes négyszögek és fehér pontokkal, nyilván ily ékkövek- és gyöngyökkel foglalva. A késző végén, s a karokon

hasonló arany-karpereczek vannak képezve, míg a meztelen jobb kézben zöld nyelű keleti császári zászlós vagy táblás jogart, a labarumot tartja, melynek négyszögű, felső alakja zölddel szegélyezett aranyos alapján zöld, vörös és fehér pettyeket, mint ékkő- és gyöngydísz mutat. Ellenben balkezében hamúszin ezüst kardmarkolat van. Az arany hátlayan, két oldalt vörös betűkkel alkalmazott következő görög felirat olvasható: X MI EN XΩ ΠICTOC. Másfelől: BACIAEY PΩMAIΩN 'O Δ8K'. Rövidítésben és elhagyásaiban kiegészítve és megfejtve a teljes szöveg lenne: X Mι(χxηλ) εν X(ριστ)ω Πιστος βασιλευ(ς) Ρωμικων ο Δουκ(ας). Azaz: Mihály Krisztusban hú (vagy hívő) római császár a Dukas (nevű t. i.).

III. A korona ezen hátulsó oldalán, annak karimájára alkalmazva van továbbá egyfelől a byzanci trónörökös Konstantinos Porphyrogenetosnak atyjával, Mihály császárral együtt uralkodónak (l. 200. ábra), másfelől Geyza magyar királynak mellképe (l. 201. ábra).

Az előbbi a byzanci császárok szokása szerint, hasonlóan fénykörrel

199. sz. A Dukas Mihály-féle korona egyik zománczlapja, Dukas Mihály képével és nevével. Ipolyi i. m. után.

van alakítva, mely azonos alakú az előbbivel. Arcza szakálltalan ifjút mutat. A korona alól kiálló haja fekete, arcza világosabb testszinnel van ábrázolva. Fején korona, szintén hasonló az előbbihez, belőle kiálló zöld főveggel; valamint magasan záródik nyakravalója is. Öltönye sárga és kék alapon szintén fehér, vörös és sárga szívalakú pettyeket mutat, mint gyöngyöket és ékköveket stb. Kezeiben is épen úgy labarumot és kardmarkolatot tart. A háttér arany alapján a kétfelől alkalmazott felirat a következő: KΩN

BACIAEVC PΩMAIΩN 'O ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟC. Rövidítéseit kiegészítve: Κωνσταντινος βασιλευς Ρωμικων ο Πορφυρογεννητος.

Azaz Konstantinos római császár a Porphyrogenetos (azaz bíborban vagy a porphyropalotában született)vagy is trónörökös, kit atyja, mint ifjabb császárt, uralkodó-társává emelt.

IV. Ezután a korona karimáján túlfelől következik Geyza király zománczmellképe. A koronás fő fénykör nélkül van alakítva, mivel mint mondók, a nimbus csak a szent alakzatok, s a byzanci császárok képének volt fentartva. Fején a korona kevésbé tér el az előbbiektől. Csupán valamivel keskenyebben van alakítva, de még több zöld és vörös ponttal, ékkövel vagy zománczczal, mint amazoké. A koronakarimából kiálló felső főveg is, mely a főt borítja, jóval magasabban emelkedik ki és sötétebb, mintegy bíbor színű. Az arcz hosszas, erősebb s élesebb vonásokkal, orral, szemmel és szájjal van jelezve. Hajzata fekete, hasonlóan hosszabb, több csúcsban lecsüngő szakálla, valamint bajsza is erősebben

van leeresztve. Nyaka eltérően az előbbiektől, a byzanci udvari viselet magas nyakravalója nélkül, meztelen maradt. Ezen alul vörös és kék alapszínű öltönye, hasonlóan mint az előbbiekké, szívformájú, sárga, fehéren és vörösen pontozott és zöldvonalas gyöngy- és ékkőalakzatokkal van díszítve. Bal keze egyenes és keresztes markulatú kardot tart. A jobb kéz sajátságos kétágú és szigonyyszerű jogart emel, melynek vörös alsó része felül kék színbe megy át. Ennek alakja hasonló volna a byzanci patriciusbothoz, mely a császárok által más fejedelmeknek is adományozott

200. sz. A Dukas Mihály császárral együtt uralkodó byzanci trónörökösnek Konstantinos Porphyrogenetosnak képe a Dukas Mihály-féle korona egyik zománczos lapján. Ipolyi i. m. után.

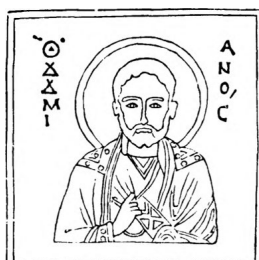
201. sz. Geyza király képe a Dukas Mihály-féle korona egyik zománczos lapján. Ipolyi i. m. után.

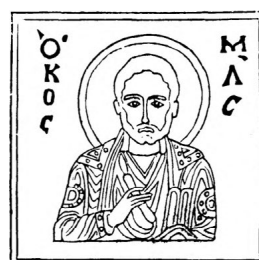
202. sz. Szent Demeter képe a Dukas Mihály-féle korona egyik zománczos lapján. Ipolyi i. m. után.

203. sz. Szent György képe a Dukas Mihály-féle korona egyik zománczos lemezén. Ipolyi i. m. után.

204. sz. Szent Damián képe a Dukas Mihály-féle korona egyik zománczos lapján. Ipolyi i. m. után.

205. sz. Szent Kosmas képe a Dukas Mihály-féle korona egyik zománczos lapján. Ipolyi i. m. után.

patriciusi méltóság jelvénye volt. Valószínű tehát, hogy Dukas Mihály császár is Geyza királyt hasonló méltósággal tisztelte meg, midőn neki a koronát ajándékba megküldte. A zománczkép arany hátlapján a következő, kék színű betűkben alkalmazott felírás olvasható: ΓΕΩΒΙΤΖ Δ' ΠΙΟΤΟ ΚΡΑΛΕΚ ΤΟΥΡΚΙΚ. A rövidítés kiegészítésével: Γεωβιτζ δ(εσποτη)ς πιστος κραλης τούρκι(α)ς. Azaz Geobitz (vagyis Geyza) despota (azaz úr, uralkodó, fejedelem), hű (vagy hívő) királya a turkoknak, azaz a magyaroknak, mint akkor őket a byzanci írók a nagy turk népcsalád egyik ágának tartván, nevezték.

Mikép ejtették ki a magyarok a király nevét, azt most biztosan meghatározni lehetetlen. Ha azonban megemlékezünk, hogy a byzanciaknál,

s már sokkal előbb, a B betűt V-nek olvasták, a Z-t latin betűvel Z-nek, valószínű, hogy a krónikákban, s a fejedelem vert pénzén előforduló Geyza nevet valószínűleg Gyeöcznek ejtették ki; van is Szatmár vármegyében egy Nagy-Gyeöcz helynév, s nincs semmi okunk a patronimicus szláv -vits ragról megemlékezni, melyet Ipolyi a feliraton Geobitzban felismerni vél.

Ezen három fő személyen kívül a korona oromzatán látjuk még hat rekeszzománczos aranylemezen szent Demeter (l. 202. sz. a.), szent György (l. 203. sz. a.), Gábor és Mihály arkangyal, szent Döme (l. 204. sz. a.) és szent Kozma (l. 205. sz. a.) mellképeit.

A karima oromzatán Krisztus zománczképének jobbja és balja felől, váltakozva, félkörbe és csúcsba végződő zöld zománczlapokat látunk, melyek átlátszók. Ezek azon ritka zománcz-technikával készültek (*email à jour*, *email à plique*), mely már I. Ferencz francia király és Benvenuto Cellini bámulatát költötte fel, mely azonban még sem olyan ritka, minőnek azt Ipolyi tartja. (Lásd fentemlített munkája 150. és következő l.) A M. N. Muzeum kincstárában is van egy ily fekete és fehér szemekből álló *à plique* zománczművészettel készült láncz, Jankovich Miklós gyűjteményéből, melyet ezen gyűjtő gróf Viczaytól cserélt el. Ez nem lehet korábbi, mint a XVI. talán a XVII. századi.

Az általunk tárgyalt koronákon és a Gizella -keresztben a rekesz-zománcz-technikával találkozunk mindig. Ez volt a byzanci udvar kincsein a legkedveltebb ornamentika, melynek legnagyobb s leggazdagabb emléke az úgy nevezett Pala d'oro a szent Márk velencei székesegyház főoltárának külső borítéka, melyet csak bizonyos ünnepélyes alkalmakkor állítanak ki a hívő közönségnek, illő borraivalért azonban bármikor a kíváncsi utazónak vagy műértőnek. Ennek egyik része Urseolus Ottó doge uralkodása alatt, a XI. század kezdetén, a másik része a XVI. század elején készült. Ez a rekeszzománcz-technika virágzásának kora, mely később, a csúcsíves korban, kiment a divatból. Ezen technikánál vékony arany-lemezalapra reá rajzolták, vagy poncczal beverték az alakítandó *compositio* körrajzát, s finom aranylemezkéket forrasztottak reá, úgy, hogy az alakok minden színének számára külön rekesz készült, melybe a különböző színű zománczport belealkalmazták, s a hőség oly fokánál beolvasztották, mely a könnyen olvadó port felolvasztja, de az aranyrekeszeket nem támadja meg. Ezen zománcz a byzanci műveknél átlátszó és áttetsző, holott a chinai rekeszzománcz, melyet még most is készítenek, abban különbözik főleg a byzanczitól, — eltekintve attól, hogy többnyire nem emberi alakokra, hanem főleg állat-, növény-, vagy mértani díszítésre alkalmazták — mindig át nem látszó, a rekeszfalak pedig vastagabbak és rendszerint rézből készültek.

Még sokkal nagyobb gondosságot igényel az átlátszó zománcz készítése (*email à plique*), melynek nincs alapja, s csak a rekeszek által

tartatik össze; ugyanazért sohasem jött általános használatba, tehát csak kivételesen készítették az aranyművesek.

Annál népszerűbb lett a bevájt zománczozás (émail champ-levé), melynél az ötvös azon helyeket, melyeket zománczczal be akart tölteni, a rézalapból kivájta, s azután a zománczanyaggal betöltötte. Ezen vájt zománcz-technikával gyakran találkozunk a román köríves styl korában, úgy Német-mint Franciaországban, hol az a Rajna mentén és Limogesban virágzó iparaggá lett (opus Lemovigense). A német és francia műértők csoportjának mindegyike saját nemzetének tulajdonította ezen technika feltalálását; csak sokkal később fejlődik ki belőle az úgy nevezett festett zománcz (émail peint) s az áttetsző zománcz (émail translucide), melylyel ezüst dombormű-alapot borítottak. Erről s a zománcz-technika egyéb neveiről később fogunk értekezni.

A régi, románkori vájt zománcz emlékeket, melyek a mint említők, Kölnben és Limogesban gyárilag készültek, s onnét tömegesen közép-európai egyházakba vitettek, a bennök uralkodó kék szín jellemzi. Ezek közt is két válfajt különböztetünk meg; az egyiknél az alakok zománczozottak, míg a mező minden színezés nélkül csupán a rézbe véssett ornamentatio által élénkítették némileg; a másiknál csak a mezőt zománczozták kék színnel, s hogy az ne váljék unalmassá, az üres tért semmi összefüggésben sem lévő fehér, sárga, vörös körökkel és rózsákkal díszítették, melyeknél a színek szivárványmódon összefolynak, míg a compositio alakjai rézbe vésve, nincsenek zománczczal borítva. Mind a két válfajnál az alakok arca többnyire domborműként készült.

Ilyen kölni vagy limogesi zománcz emlékek az egész nyugaton nem különösen ritkák; a M. N. Muzeumban is látunk egynehányat közülök. Bock Ferencz volt aacheni kanonok, ki a műemlékek fentartására ügyelő bécsi központi bizottság közleményeinek 12. kötetében (Mittheilungen der Centralcommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale) a M. N. Muzeum kincseiről rokonszenves ismertetést közölt; ezek közt említi egy ereklyetartó-szekrénynek hosszoldalát (arcula oblonga in forma domus redacta), melynek többi részei elkallódtak. Közepén a felfeszített Megváltót látjuk, lábfejei keleti módon két oldalra fordítvák, s két szeggel keresztülütvék; fölül a személyesített nap és hold félalakja, alul Mária és Szent János, két oldalt két-két apostol két-két köríves fülkében, melyeknek oszlopai szivárványmódon összefolyó színekkel zeg-zug alakban festvék. Bock említi, hogy hasonló házforma ereklyeszekrényeket őriznek a kremsmünsteri és prágai egyházkincsek közt.

Egy szép tál közepén Sámsont látjuk rézbe vésve, a mint az oroszán száját óriási erővel szétrepeszti; a tál oldalát cherub-fejekkel díszítették, az egész emléken csak a mezőt borították kék zománczczal. Ugyanazon technikával készült öt korong is (l. 206—210. ábra) a N. Muzeum régiségtárában, mely eredetileg négy-négy szeggel volt valami szek-

rénnyre erősítve. Ezeken is csak a mezőt borították kék zománczczal s az üres helyeket többszínű körökkel s rózsákkal élénkítették; míg az alakok, minden korongon kettő, csak a rézbe vannak vésve, a fejek pedig domborúak. Ezek, Bock szerint, egy kincsláda díszítései lehettek, melyben talán a magyar szent koronát őrizték (!?). A korongra festett alakok rendkívül hosszúak és szikárok s ügyetlenül csoportosítottak. Az egyikén két férfi nagy fát vág le, ez talán Szent Bonifác legendájához tartozhatnék, ki Odin szent tölgyét vágta le (e lemezt Ipolyi nem közli), de a másik korong csoportozata nem szent többé, egy ifjú térdepel rajta, álló nő előtt (l. 208. sz.) a harmadikon színezett, lebegős uszályú nő kis paizst tart egy

206. sz. Áttört zománczos díszítő korong a M. N. Muzeumban.
Ipolyi i. m. 117. l. 27. ábra után.

feléje ugró párducz elé; a negyediken az egyik férfi kalapáccsal üt kampós botra, melyet a másik férfi tart. (Ipolyi ez utóbbi kettőt sem közli, hanem ezek, valamint az első helyen említett helyett a 206., 209. és 210. számú rajzunkon feltüntetett darabokat.) Az ötödiken ismét Sámsonat látjuk, fehér zubbonyban, az oroszlán száját megfogva. Megjegyezzük ez alkalommal, hogy azon kincsládák (coffrets) a Louvrebán és Aachenben, melyeket Bock leírt, a díszkorongok

vagy paizsok compositiói nincsenek semmi viszonyban a bennök eredetileg őrzött ereklyékkel, s részint vadász, részint szerelmi jeleneteket ábrázolnak.

Sokkal szebb ezeknél egy áttört munkájú s csak részben zománczott, részben aranyozott ily kerek paizs, mely eredetileg szintén valami szekrényre volt erősítve, s melyen egy griff-féle csodamadár oroszlánnal viaskodik (l. 206. sz. rajz); ezeknek technikája a legkisebb részletekben is kitűnő.

Egész sorát az ily áttört rézmetszetű korongoknak, melyek azonban a zománczdísz nélkülözik, látunk a N. Muzeum kincstárában. Csaknem mindegyik füllel van ellátva (l. 209. sz. rajz), tehát nem lehetett szekrényre szegett díszítés. Ezek szintén a XI. és XII. századból származnak.

A legszebbiken, legszorgalmasabban vésetten, ugyanazon Sámson-csoportot látjuk, melylyel a zománczos tálon és korongon megismerkedtünk. Sokkal durvább azonban a szakállas férfi, ki két kiterjesztett kezével két csodaállatot fojt meg; ép oly durva két oroszlán, úgy összehajtva, hogy csak egy fejük van; továbbá egy oroszlán nőfejjel, egy másik oroszlán férfi-fejjel. Mindezeken látszik úgy a keleti befolyás, mint a kor ügyetlensége. Sokkal jobb a több példányban előforduló hízott lúd, melynek egyik szárnya természetellenesen fölfelé fordul. (Lásd Mittheilungen 12. kötet, 95. lapon a 17., 18., 20. és 21. ábrákat.) Némelyeken látjuk még az eredeti aranyozás nyomát.

Ide tartoznak még réz-könyvsarkok, melyek nagy missalékon voltak alkalmazva. Ezek mind való-
ságos rézmetszések. Többnyire Krisztusnak félalakja, bő palástba öltöztetve, a mint jobbát áldásra emeli, baljában könyvet tart. Két ily könyvsarkon látjuk az evangelisták jelvényeit.

III. Béla s neje sír- mellékletei.

Válságos időben, 1848 december 5-én, akadtak Székes-Fejérvárt Szent István székesegyháza alapjainak romjai közt két nagy koporsóra, melyek oldalai vörös márványból készül-

tek s homokkő-lappal voltak befödve. A kisebbiket mindjárt felbontották, melyben királyi nő volt eltemetve. A városi hatóság betiltotta a további kutatást, bejelentette a fölfedezést, s az Akadémia megbízásából Érdy Székes-Fejérvárra sietett, s a kutatást december 16-ikáig folytatta, s a koporsókat és sírmellékleteket a N. Muzeumba áthozatta. A nagyobbik sírban királyi tetemet találtak; fejét, mint a királynéét, egyszerű ezüst halotti korona fedte (l. 211. és 212. ábra); széles karimán nagy hozzányitott egyenkarú kereszttel; a nő aranygyűrűt viselt ujján, melynek homloklapján szép, keleti gránáton lantot pengető habléányt látunk, meztelen nőt, láb helyett haltesttel, római művészettel metszve. Ez a classikus szirénnek későbbi alakja; a görögöknél a szirén nőfejű madár. A férfi sírmelléklete gazdagabb; jobbában ezüst-kard (l. 213. ábra), baljában ezüst-jogar

207. sz. Áttört díszítő korong a M. N. Muzeumban.
Ipolyi i. m. 117. l. 30. ábra után.

(l. 214. ábra), oldalt feszület, ujján aranygyűrű, kufikus felirattal a gránát-homlokkövön, mely csuklón jár s kis rekeszt zár, melybe régi időkben mérget rejtettek (l. 215. sz.). Mellén az encolpium ezüstkör, melyből a díszítés elveszett, körülvéve négy félkör által, úgy, hogy keresztforma alakot négyes karéjt (Vierpass) mutasson; a félkörök díszre rekeszzománcz. A király lábán hullámosan hajlított ezüst sarkantyú volt (l. 216. sz.). Ezen leletek feltűnést keltettek, mindenki tudni akarta, melyik királyunk lehetett az, kinek váza most napfényre került. Irtak róla Érdy, Pauer, s az Archaeologiai bizottság kiadványaiban később legtűzetesebben s legalaposabban Henszlmann Imre; mindezek valószínűvé tették, hogy ez III. Béla volt és felesége, az antiochiai Anna, kiknek sírját a haza legsötétebb napjaiban fedezték fel.

208. sz. Zománczos díszítő korong a M. N. Muzeumban.
Ipolyi i. m. 117. l. 29. ábra után.

Tudvalevő dolog, hogy Magyarország függetlensége mindig szemet szúrt hol a nyugati, hol a keleti császár udvaránál, és hol az egyik, hol a másik akarta hűbéresévé tenni a magyar királyt s a császárságba beolvasztani Magyarországot. De ezt sem a nyugati, sem a keleti császár sem fegyverrel, sem diplomatiával kivinni nem bírta; e szándékról tanuskodnak a koronák is, melyeket úgy Monomachos, mint Dukas magyar fejedelmeknek ajándékoztak; mert a byzanci politika nem hagyott föl azon kísérletekkel, hogy Magyar-

országot belevonja a keleti császárság érdekkörébe. Manuel byzanci császár tehát udvarához hívta II. Geyza második fiát, megígérte neki leánya kezét s minthogy fia nem volt, esetleg a trónt is; kinevezte despotának, vagyis a császárhoz legközelebb álló fejedelmi személynek, hogy a mindig feléledő tervet megvalósítsa. De a mint a császár második nejének mégis fia született, Bélának nem volt többé semmi szerepe Konstantinápolyban, s a mint bátyja, II. István király meghalt, csakugyan visszajött Magyarországra s elfoglalta a trónt. Megszokva a byzanci udvar szertartásait, ezeket Magyarországra is behozta; de sírmellékleteinek csak egyik darabján találkozzunk a byzanci ízléssel, technikával és fénynyel, a többi mind csak rögtönzött barbár munka, mely helyben, kizárólag a temetés alkalmára készült. Tudjuk, hogy a királyok csak a legünnepesebb alkalmakkor viselték azon koronát, melylyel megkoronáztattak; volt nekik házi koro-

nájuk is, sőt a mint látjuk, a meghalt király fejét is koronával övezték, egyszerűvel, dísztelennel; síma, széles pánton négy egyenkarú, széles, nem is szabályosan kivágott ezüstkereszt, ez az egész. Megjegyzendő azonban a karima rendkívüli tágassága, mi csak úgy magyarázható, hogy prémes bőrfőveg felett vette körül a meghalt király fejét. Szent István koronája is oly tágas, hogy koronázásnál kibélelik.

A királyné koronája mindenben megfelel a királyénak. Az ezüst-jogar szintén nélkülöz minden díszet, a nyelet síma tányérkorong választja el fejétől, mely öt síma ezüstpántból úgy hajlított össze, hogy alul nagyobb, fölül kisebb gömböt formáljon. Az ezüstkard kétélű, rövid, hosszú markolata gömbbel végződik, s egyenes véddel van ellátva; hüvelye nincs, világos tehát, hogy nem volt használható s csupán csak szertartásos. A feszület a legeslegegyszerűbbek egyike; fején síma, különben tipikus koronát visel, alatta látunk tokos gombot (nodus), mely botra alkalmazható. Érdy ebben zarándokbotot akart fölismeri, Pauer pedig ország-almát, holott ez egyszerűen a hordozható kereszt (Vortragskreuz) egyik faja, minőt a pap a gyóntatásnál kezében tart, hogy azt megcsókoltathassa. Ilyen feszületek épen nem ritkák; a N. Muzeumban öt Árpád-kori feszületet ismerek oly tokos gombbal, melyet Pauer országalmának tartott. A kufikus feliratú aranygyűrű Abd Alla Mohammed fiának nevével van megjelölve, csakhogy mind a kettő oly gyakori név a mohammedánusoknál, hogy abból korára semmi következtetést sem vonhatunk. Az ezüst karperecz s a szintén ezüst sarkantyúk minden díszítést nélkülöznek, símák.

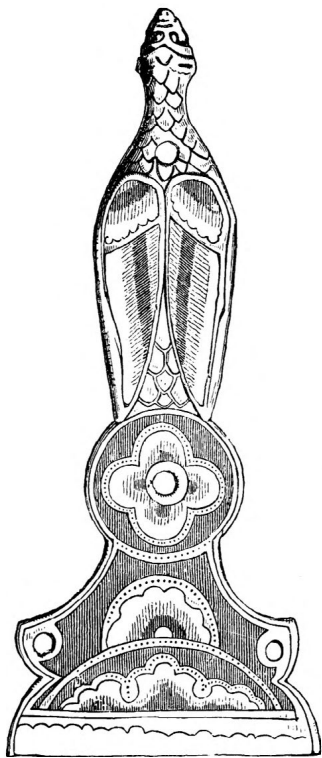
A királyi sír legnevezetesebb melléklete a mellen talált encolpium, csakhogy annak középkorongja elkallódott. Érdy ebben a despota jelvényét vélte föltalálhatni, de Henszlmann nagy apparátussal alaposan kimutatta, hogy a byzanci írók ily jelvényről hallgatnak. A székesfejérvári ásatások ezen tudós kutatója és magyarázója megemlíti azonban, sőt közzé is tesz egy rendkívül szép rekeszománcz-korongot (Ásatások 225. lapon, rajzban I.) a következő magyarázattal: «Fejérvári lakostól hallottam, hogy a sírok felfedezése alkalmával közel lévén és az arany-zsinórokat levakarván a csontokról, melyekhez tapasztva voltak, azokat megégette, s ennek bizonyoságul tizenhét aranysúlyt nyomván, arany-

209. sz. Áttört díszítő korong a M. N. Muzeumban.
Ipolyi i. m. 117. l. 31. ábra után.

darabokat mutatott elő; mint szinte a következő medaillont és filigran munkát.» Ezt írta Henszlmann 1864-ben; tíz évvel később a N. Muzeum egy székesfejérvári aranyművestől egy rekeszszománczos aranykorongot vett, melynek rajza megegyez a Henszlmann által kiadottal, csak hogy kis gyöngykarimával van körülvéve, s egy lánczos és filigrános karperecz záravá foglalva. Helyben híre volt, hogy a polgármester jelen volt a királyi sírok felfedezésénél s emlékül magához vette a zománczkorongot; később azt karpereczzé foglaltatta, s egy ott vendégszereplő színésznőnek ajándékozta. Ez ismét az aranyművesnek adta el, kinek révén a N. Muzeumba került.

210. sz. Zománczos dísztag a M. N. Muzeumban. Ipolyi i. m. 116. l. 28. ábra után.

Gerendáson és Orosházán, Békés vármegyében fedeztek fel Árpádkori sírmezőket; de a temetkezés ezen korban szegényes volt, alig találtak a csontvázakkal sírmellékleteket, csak néhány érmet Szent István, Péter, András és Szent László királyoktól s a női koponyák mellett a Sophus Müller által szláv halántékgyűrűknek elnevezett fülbevalókat, vagy hajtincs-ékítéseket; a vastagabbak csakugyan csak ezen utóbbi czélra használtathattak s hajgyűrűknek nevezhetjük (l. 195. ábra). Dr. Jósza András a kárászi sírmező azon részében, melyet fölásatott, a fülbevalók vagy hajgyűrűk mellett durva, öntött csavarású, zárt karpereczet is talált rossz ezüsből, két sárkány- vagy kigyófejjel, melynél jellemző, hogy a két fő közbenső rudacskával össze van kötve. Ily karpereczek több ízben kerültek már a N. Muzeumba; most dr. Jósza tapasztalásából tanuljuk, hogy ezeket Árpádkori magyar ékszereknek ismerhetjük fel. Fülöp Jenő bérlő, egy kárászi sírban egyenszárú bronzkeresztet is talált, előlapján ráforrasztott

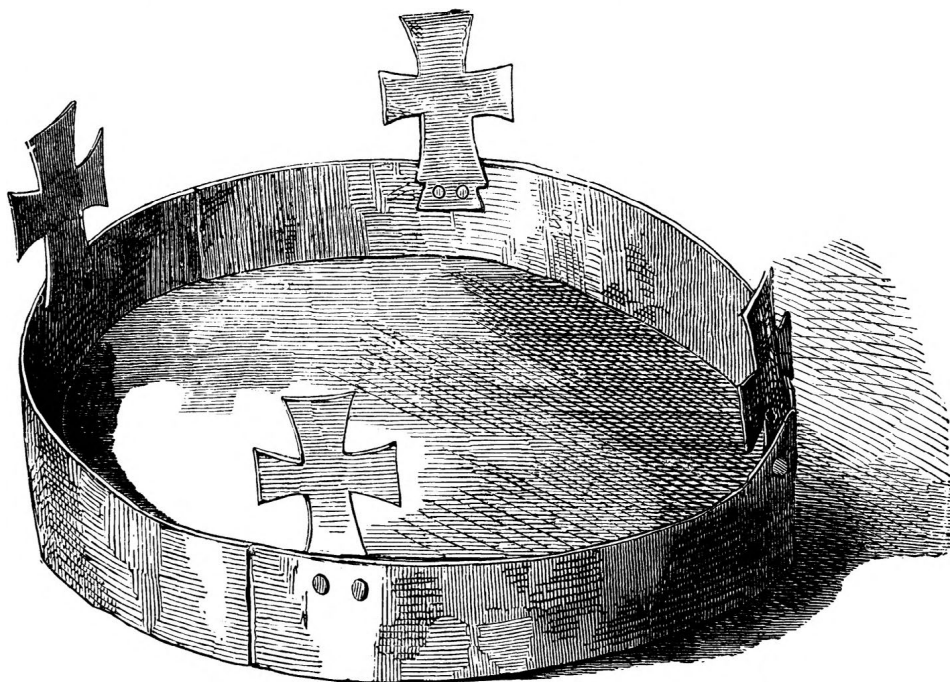
Krisztus-alakkal, bő ruhába öltözve. A kereszt hátlapjára tágabb kereszt van bevésve.

Aquamanile.

Aquamanile és urceus név alatt ismeretesek azon egyházi víztartó edények az oltáron, melyeknek vízével a misénél használt kelyhet kiöblítik, nehogy Krisztus vérenek bár egy csöppje is megfertőztethessék. Ezen víztartó edényeket az egész köríves styl és a csúcsíves styl kezdetének korában többnyire állatok alakjában készítették sárgarézből, nemcsak egyházi,

hanem közönséges házi szolgálatra is. A XIV. században azonban ezen phantastikus alakok kimentek a divatból, tehát elég ritkák; újabb időkben azonban gyakran hamisítják ezeket a gyűjtők csalására.

A legnevezetesebb Árpád-kori aquamanile azon életnagyságú nőfej a M. N. Muzeumban, melyet Bock a Mittheilungen XII. kötetében Radics és Molinier pedig az Ötvösmű remekei I. kötetében adtak ki. A Kassa mellett talált centaur-féle víztartó, melyről fentebb értekeztem, nézetünk szerint valamivel régibb. A mellszoboralakú edény a legritkább formák egyike; ismeretes egy hasonló, férfialakú az aacheni egyházkincsek

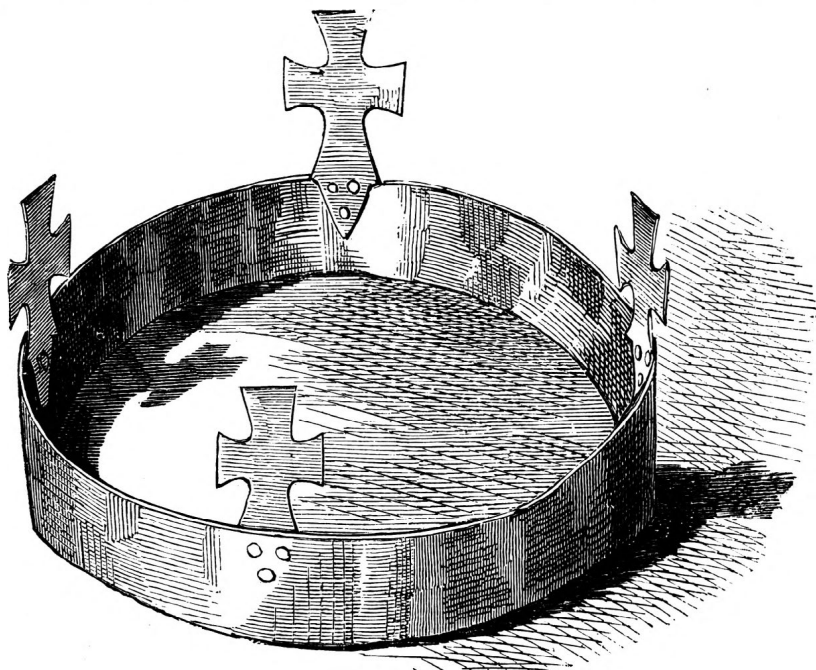

211. sz. III. Béla király halotti koronája, Székesfehérvárrt felfedezett sírjából. Ipolyi i. m. 96. l. 8. ábra után.

közt, egy másik Hohenzollern herczeg gyűjteményében. Jankovich gyűjteményével a N. Muzeumba került női főnél a szemek és fülek erősen markirozottak; az orr, száj és áll szabályos és szabatos; a nagy fülbevaló hasonlít egy keszthelyvidéki fülönfüggő-párhoz a népvándorlási sírokból. A művész a haját nagy gonddal és szorgalommal, hosszú fonatban a keskeny szalagpárta felett, a fej köré csavarta. A nyak alsó része már edénynyé válik; a kézfejek növényág mellett, melyen makkot látunk, szalagot tartanak, ez formálja a fogantyút, mely fölül a fej hátsó részéhez felnyúlik. A fő tetején koczkalakú szekrényke áll, élével előre (über Eck), melynek oldalain a fő erények ülő alakjait látjuk: az okosságot — prudentia — a kigyóval, az erélyeséget — fortitudo — a karddal, az igazságosságot — iustitia — a mérleggel, a mértékletességet — temperantia — az ivóedénynyel. Ezek fölött

látunk még egy ülő nőt, kétágú korbáccsal kezében, talán a bűnhődést — poenitentia —; ez csuklóval jár és az edény száját fedi el. Bock nem kételkedik, hogy ezen nevezetes emlék Byzanczban, talán a XII. század kezdetén készült s azon véleményt kockáztatja, hogy ez is, mint az esztergomi ereklyetartó (lipsanoteka), valamely keresztes vitéz révén került hazánkba. A mű kitűnő technikája, a felfogásnak szigorú komolysága, a hajfonatok választékos elrendezése s a növénydísz ügyes felhasználása a fogantyúnál, mindenesetre oly művészi gyakorlatról tanuskodik, mely inkább Byzanczra, mint Német- vagy Magyarországra vall.

212. sz. III. Béla feleségének, antiochiai Annának halotti koronája, Székesfehérvárt felfedezett sírjából. Ipolyi i. m. 96. I. 9. ábra után.

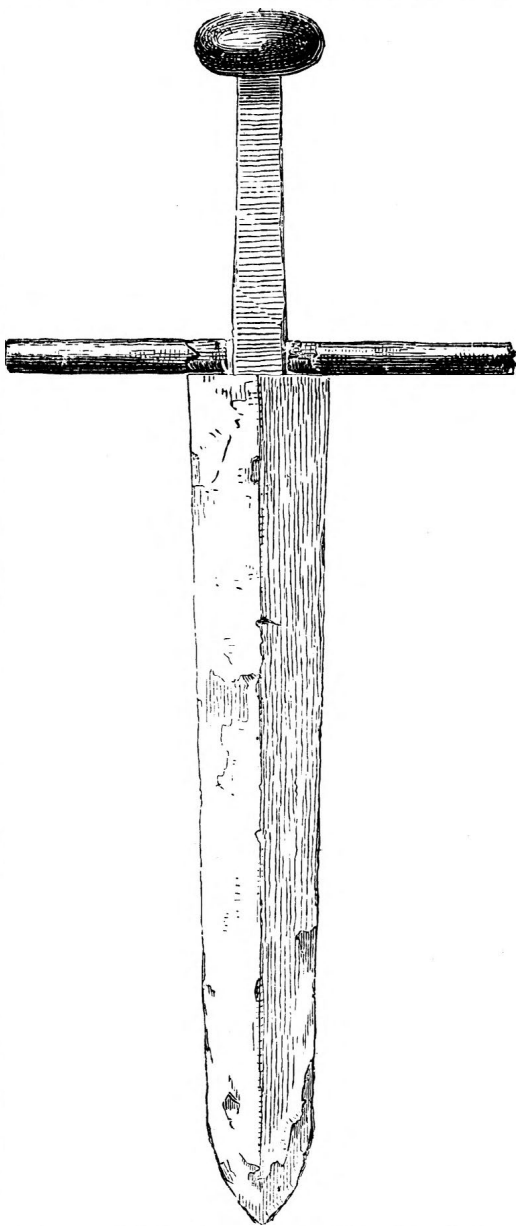
Ellenben a bűngödsdi lovasnak (szabatosan leírta Kövér Béla, I. Arch. Ért. u. f. IX. 406—4101.) egyetlen művezete valószínűvé teszi, hogy ez Árpád-kori, belföldi mű (I. CLXV. tábla). Br. Wenckheim László bűngödsdi pusztáján szántották ki ezt, már több év előtt; fia, József, a N. Múzeumnak hagyományozta. Az emlékről letört s elkallódott a fogantyú. Lovast látunk itten, ki vadászatról tér haza, baljában szíjon nyulat tart, melyet domborműben alakítottak; kutya áll a nehéz ló hátán, a lovas mögött. A mind a négy lábon álló nehéz ló idomtalan szeme rendkívül nagy, s kiálló szájából áll ki a cső, melyen át öntötték az italt; a sörény alig van jelezve. A lovas hosszú és sovány, feje talán kucsmával volt borítva, melynek legnagyobb része letört s elkallódott; valószínűleg csuklón járt s az edény felső nyílását fődte. Csaknem bokáig érő szűk kabátban, mely hátul fel

van hasítva, ül a nyeregben, melynek alacsony kápája félre nem ismerhető. Lábán látjuk a szíjat, mely talán az elkallódott sarkantyút a saruhoz fűzte.

Ezen szobrocska, melynek kezdetleges művészete valószínűvé teszi hogy hazai készítmény, azért is érdekes, mivel az akkori magyar úri viseletet ábrázolja. A nagy közönség annyira beleélte magát azon felfogásba, hogy a mostani magyar ruha, a szűk nadrág, a zsinóros dolmány és a mente őseink eredeti viselete, hogy nehezen tud beleszokni a kétségbevonhatatlan ténybe, mely szerint az úri divat a külföldet utánozta; királyaink s velők főuraink díszruhája az Árpád-korban a byzanci császári udvari divat mintájára szabott bokáig érő, ki nem zsinórozott palást volt; az Anjou-korban pedig és még Mátyás korában is, az olasz divat uralkodott a visegrádi és budai királyi palotákban, a beretvált arcz, a testhezsimuló ruha, s a hosszú, bő felöltő, melyet a Corvin-codexek miniatur festményeiből ismerünk. A mostani magyar ruhával csak a XVI. században találkozunk először. A hadi öltözet a vasing, s ez az úri rendnél még akkor is szolgált, midőn az a nyugaton már kiment a divatból; de mellette dívott az egész Európában elterjedt vaspánczél és a zárható sisak különböző formáiban.

Hildebrand a svéd kir. akadémia havi lapjában 1890—

1892. egy, a bűngödsdi lovashoz meglepően hasonló lovast tett közzé, mely Nilsson J. L. elárverezett gyűjteményéből az állami történelmi muzeumba került. A ló szintoly esetlen, nehéz és idomtalan, szeme szintoly nagy, de még

213. sz. III. Béla király székesfehérvári sírjában lelt ezüstkard.
Ipolyi i. m. 113. l. 20. ábra után.

ügyetlenebbül kelletténél hátrább elhelyezve; a lovas alsó része — mert a felső része letört s később egészítettett ki — szintoly hosszú kabátot öltött, s a ló oldalára szintén domborműben tették oda az elejtett nyulat; a kutya pedig a lovas mögött állásában s feje fordításában tökéletes hasonmása a bűngösdinek, oly annyira, hogy minden kétség ki van zárva a két emlék közös eredetére nézve. Mind a kettő ugyanazon egy műhelyből került ki, de arról, hol volt ez a műhely, semmi adatunk sincs. Arról, honnan került a svéd példány Nilsson birtokába, nem találtak semmi feljegyzést; ellenben bizonyos, hogy a magyar példány a bűngösdni pusztán szántatott fel. Hildebrand azonban említ még egy dán példányt is, mely azonban későbbi időben, a XIII. század után készült. A hasonlatosság a svéd és magyar emlék közt oly szembeötlő, hogy szeretnők ennek magyarázatát adhatni; de addig, míg további leletek nem vetnek több világot ezen talányra, nem merünk hypothesiseket felállítani.

Az 1884-iki ötvösmű-kiállításon, melyen kétszáznál több Árpád-kori emlék volt látható, az említettekén kívül csak négy aquamanile volt kiállítva, mind Jankovich gyűjteményéből a M. N. Muzeum tulajdona. Az egyik kutya-, a másik oroszlán-, a harmadik szarvas-, a negyedik sphynx-formában; mindegyiknél ott találjuk a fogantyút, az egyik példánynál gyík-alakban; mellökön van a cső, melyen a folyadékot kiöntik, a fejen csuklóra járó négyszöglemez, mely az ital befogadására szolgáló nyílást fedi. Szintén ily aquamanilét, még pedig valamivel régibbet, valószínűleg az Árpád-kor első feléből, láttam Havas Sándornál, melyet Ó-Budán ástak ki, s mely oroszlánt ábrázol; bronzból készült, de meg lehet, hogy itthon készítették, mert az iparművesek mindig hol a byzanci, hol a német, hol az olasz formákat utánozták, maguk is többnyire bevándorolt idegenek voltak, s a szomszéd civilisáltabb országok ízlését és technikáját hozták be. Byzanci bevitelnek tartjuk egyébiránt a N. Muzeumnak egyik, két részben öntött bronz-ibrikjét, melynek párját a firenzei gyűjteményben láttam.

Egyéb egyházi eszközök.

Az egyházi edényekhez tartoznak még ezen korból az ostyatartók, ciboriumok, hengeralakú dobozok, melyekben az ostyát a betegekhez vitték. A dobozok fehér, vörös és zöld vagy kék zománczczal díszítvék; tetejük kúpalakú (l. 217. sz. rajz).¹

¹ Azonban, ha valamely Árpád-kori emléken, mint az sokszor történik, zöld-fehér-vörös díszítést látunk, ne tekintsük ezt magyar színeknek, ezek a theologiai fő erények színei; a zöld a reményé (spes), a fehér a hité (fides), a vörös a szereteté (caritas).

Külföldi egyházaknál találkozunk még a melegítő almával is (pomum calefactorium), mely hazánkban rendkívül ritka; csak egy példányát ismerem a N. Muzeum gyűjteményében. Ez áttört, belül üres gomb, melyet melegítő golyóval megtöltve, a miséző pap fölvelt, ha keze fázott. Meglehet, hogy egyik-másik templomban ilyenre is fognak akadni, mert füstölőnek tartatják. A füstölő (turibulum) nem oly ritka (l. 218. sz. rajz); alul van az izzó szénnek szolgáló rész, többnyire félgömb, mely fölött az áttört kupak emelkedik. Ezek többnyire már a csúcsíves stylt képviselik; van azonban egy szép példány a N. Muzeumban, melynek áttört kupakjában a körív két sorban uralkodik. Az aranyozott, bronzból készült Árpád-kori gyertyatartóknál a talapzat gazdag díszítése feltűnő. Három oroslán vagy sárkány emelkedik a gyertyatartó háromoldalú, fölfelé szűkülő szélesebb talapzatú talpán, melynek gazdag díszítésén gyakran látunk áttört munkában állat-, kigyó- s egyéb fonadékdíszet, mely az irországi, festett miniatűr ornamentikára emlékeztet. A talapzat szögletén ritkán hiányzik a lefelé csúszó gyík vagy sárkány. Ezen láb felett a gyertyatartó szára mindig alacsony; van gömbje (nodus) s fölötte tányérja, mely a gyertya leolvadó viaszát felfogja; közepén tövissel van ellátva, melyre a viaszgyertyát (opusapium) reá tűzik. Az egyik példányon ülő férfialakot látunk, mely a lámpást kiterjesztett kézzel tartja; mellette a kutya, az éberségnek és hűségnek ezen jelvénye, az Árpád-kori gyertyatartóknál gyakori. Egy másik példánynál álló férfi képezi a gyertyatartó szárát, olasz, szűk nadrágban és rövid köpenyben, ki a gyertyatányért kiterjesztett kezében tartja. Bock két gyertyatartó álló részét közli a N. Muzeumból; 1862-ben csak hármat talált a gyűjteményben, most ezeket tíz díszes példány képviseli.

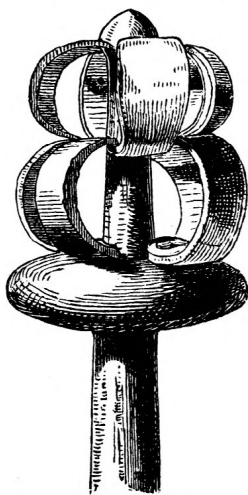
A Magyarországon lelt románkori gyertyatartók sorozatában kétségkívül legérdekesebb az, a mely 1892. év őszén a h.-hadházi határban került napfényre (l. 219. sz. rajz), s a N. Muzeum régiségtárába jutott. Schnüthgen A. kanonok úr közzétette és méltatta az Arch. Ért. u. f. XIII. köt. 142—145. lapján.

Ezt a gyertyatartót egy madártestű nő képezi, ki két kezével ágakat tart, a melyek vállán áthajolva háta felett egy szárbán egyesülnek, s a madártesthez legörbülve a fogantyút képezik; a szár fölfelé irányuló nyujtványa képezi a tövist, a melyet az olvadó viasz felfogására alkalmas tízszirmú virág övez.

Schnüthgen igen helyesen hangsúlyozza, hogy ez alakítás mily ízléses és másfelől, hogy csak kevés analógiája ismeretes, s hogy nincs ok kételkedni azon, hogy e tárgy a magyar felföld valamelyik iparművészeti gócpontján készült, a román korszak végén, tehát a XIII. század második felében.

Az Árpád-kori fészületek.

A M. N. Muzeumban egész sorát látjuk az Árpád-kori fészületeknek (l. 220. sz. rajz), s nem kételkedünk, hogy szerény falusi templomok sekrestyéiben most is lappangnak ily egészen egyszerű, dísztelen fészületek. A keresztfa ezeken hol vékony fatörzs a keresztággal, hol deszkából gyalult egyszerű díszítéssel ellátott ácsmunkát jeleznek. Felül mindig hiányzik ezen időben a hagyományos INRI felirat, melynek hely nincs hagyva; de a scabellum, azon zsámolyféle nyújtvány, melyen Krisztus párhuzamos lábakkal áll és melyhez ezek oda vannak szegezve, nem hiányzik soha. Krisztus fején

214. sz. III. Béla király székesfehérvári sírjában lelt ezüst-kormánypálca. Ipolyi i. m. 118. l. 18. ábra után.

215. sz. III. Béla király aranygyűrűje. Römer: Képes Kalauz 187. ábra után.

216. sz. III. Béla király ezüstsarkantyúja. Römer Képes Kalauz 192. ábra után.

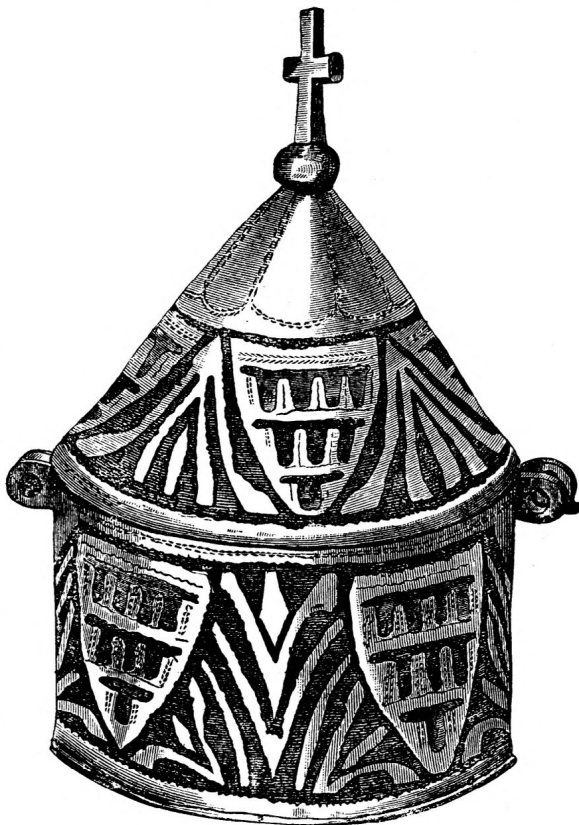
nem látunk töviskoronát, de gyakran nyílt koronát, mely a falkoronához hasonlít. A fénykört néhány példányon csészeforma idom képezi; e mellett sokszor mellkendő, az alig tagozott testet a csipőtől a térdig érő lágyéktakaró fűdi; az Üdvözítő a scabellumon áll, ennélfogva a karok vízszintesen oda vannak szegezve a keresztághoz; tehát még él, halott teste még nem függ. A «stabat Mater dolorosa iuxta crucem lacrimosa, dum pendebat filius» csak a XIV. században jó divatba, s egy még sokkal későbbi kort jelez a szíven keresztül szúrt kard, mert a magasztos egyházi dalnak szavai: «Et cor eius pertransivit gladius» csak a fájdalmat jelképezik és a kard csak később, különösen a jezsuita-korban jutott a naturalistikus plastikába.

Azon fészületeknél, melyeket az oltárra állítottak, az Árpád-korban is széles a keresztfa fölül, s oldalt gyakran hármás vagy négyes karéjban végződik, és ebben félalakokat látunk, hol kesergő angyalokat, hol Máriát

és Jánost, hol az evangelisták jelvényeit. Az ily szélesebb keresztfákon találkozunk néha az Árpád-kor azon idomtalan alakjaival, melyeken csak a fej van kidolgozva az egészen tagozatlan ruházott testen; nem látunk sem kezet, sem lábat, úgy mint a Sylvester-korona apostolainál, melyeknek körrajzát utánozták, s csak a zománcozott példányokon jelezték a redőzetet, néha az egyik kezet. Ezen emberi alakra alig emlékeztető szentek, melyek jobbról-balról a kereszt mellett Máriát és Jánost akarják példázni, többnyire a feszületek járulécai.

Az encolpiumok.

A hívők gyakran viseltek mellükön keresztet, melyben ereklyék voltak elzárva. Oroszországban ez most is általános divat (többnyire Athos hegyén) fából vésett, kis feszületek alakjában, melyeket, keresztokba zárva, mellükön hordanak. Sok Árpád-kori encolpium talált helyet a M. N. Muzeumban. Ezek mind háromkaréjú, felnyitható keresztet, elül domborműdíszszel. Ez csak legritkább esetben feszület, néha a boldogságos Szűz, leggyakrabban női alak

217. sz. Zománczos ostyatartó-szelencze a M. N. Muzeumban, Arch. Ért. u. f. XIII. k. 381. l. után.

hosszú ruhában, vízszintesen kiterjesztett karokkal; ez az imádkozás régibb jelvénye, mint az összekulcsolt kezek. Már az ó-keresztény emlékeken is találkozhatunk ily alakokkal, melyeket a hit (fides) egyik jelvényének tartanak.

Egyéb Árpád-kori emlékek.

Egészben véve az Árpád-kori fémemlékek, melyeknek nem volt egyházi rendeltetésük, ritkák; a N. Muzeumban ismerek egy idomtalan domborművű madarat (l. 221. sz. rajz), mely valószínűleg valamely szekrényre volt reá szegezve. Ennél sokkal érdekesebb, sőt műértékkel bíró,

egy nőstény tigris, melyen a római classikus idők befolyása félre nem ismerhető. A ki ezt mintázta, bizonyosan látott már hasonló római tigrist; mondhatnók, hogy ez a korai renaissance legrégebb emléke hazánkban. Tudjuk, hogy a XIII. században, különösen II. Frigyes császár alatt, a régi római pogány alakok szépsége elől nem zárták el többé szemeiket Olaszországban, úgy Apuliában, mint Felső-Olaszországban. Akkor utánózták a római érmeket és verték Frigyes úgynevezett Augustalis aranyát; Pisában pedig Nicolo Pisano nem egyszer választotta római domborművek egyes alakjait szent jeleneteinek előképeiül. E jelenség azonban nem tartott soká, mert Franciaországban ez időben már a csúcsíves építészeti műstyl vette kezdetét és a szerzetesek elterjesztették ezt egész Európában, s a román

styl utolsó felvirágzása csak rövid ideig tartott; a németek leginkább beleélték magukat az új stylbe, mely minden tagozatban fölfelé törekszik, a szegletekben, csúcsokban, támpillérekben, cizkornyákban gyönyörködött és Olaszországban soha tisztán ki nem fejlődött. Ez már az Anjoukorba nyúlik bele, ezzel forrott össze nálunk is, és a hohentaufeni renaissance-kísérleteket már csírájában elfojtotta. Ezen első renaissance-nak tulajdonítjuk a M. N. Muzeumnak jellemző tigrisét.

218. sz. A szeged-csorvai fiistölő, Arch. Ért.
n. f. XV. k. 362. l. után.

Az Árpád-korba helyezzük még e N. Muzeum egy szép domborművű korongját, melyen

Mihály angyal a sátánt leszúrja (l. 222. sz. rajz). Ide tartozik még néhány rejtélyes domborművű jelvény, mely csekély változattal több példányban fordul elő. Ezeknek felirata: «*Andreae regis florescit culmen honoris.*» Négy példányban, melyek egyébiránt nem felelnek meg teljesen egymásnak, s különböző ötvösmintákból, habár talán egy műhelyből kerültek ki, találjuk ezeket a N. Muzeumban; az egyetemi gyűjteményben láttunk egy ötödik példányt. Kettős gyöngyfüzérkereten belül áll az említett felirattal egy kerek korong, mely előtt rövidszakállú vitéz áll, vállától fölfelé kiemelkedve a paizsos korong mellől; fején keskeny diademát, testén vasinget s nadrágot visel s e fölött térdig érő bő zubbonyt, mely a csípő felett övvel van összeszorítva; mellét kis, négyszögű köpeny fedi, gombbal jobb vállára erősítve; jobb kezében szekerczét emel, baljában háromágú, keresztalakú botot. A koronghoz támasztva látjuk a kardot hüvelyében, balról kis paizst.

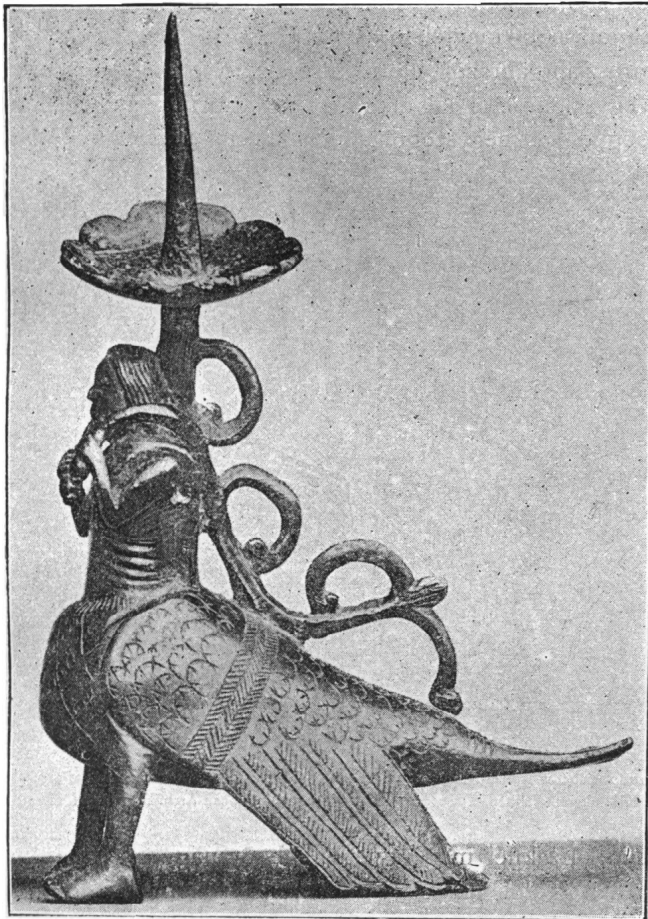

A bűngösd aquamanile. Arch. Ért. u. f. IX. köt. 409. l. után.

A muzeumi négy példány közül az egyik durvább öntésű, s felirata érthetetlen; világos, hogy a ki ezt készítette, nem ismerte a betűket, s a felírást csak mint díszítést utánozta. A másik példány öntése valószínűleg nem sikerült; a fej s a két kéz fő hiányzik; de hátul lyuk van fúrva, mely valószínűleg a most elveszett restauratio megerősítésére szolgált. Az ép példányokon a vitéz feje a halántékon keresztül van lyukasztva, hogy

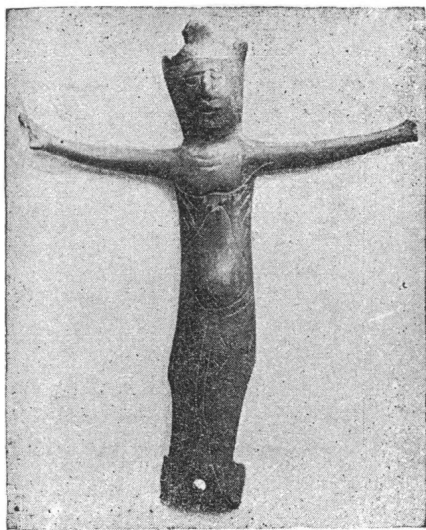

219. sz. A hajdu-hadházi gyertyatartó. Arch. Ért. u. f. XIII. k. 143 l. után.

szíjon vagy szalagon melldíszül viselhessék. Nem tudjuk, mi volt ezen jelvények rendeltetése; voltak, kik bányajelvényeknek tartották, de sem a szekercze nem tekintethetik csákánynak, sem a keresztfejú bot kalapácsnak. Analogiát a Múzeumnak mandorla-alakú két jelvényében találunk, mely tizenegy félkörrel van szegélyezve. Ezeken szintén vitézt látunk, úgy öltözve, mint az előbbi jelvényeken, lándsával jobbjában, kis kerek paizszsal baljában; a felirat † Sigillum Regis Salomonis. Ezekben természetesen nem a magyar királyt kereshetjük, hanem inkább a bibliai zsoltár királyát,

kinek pecsétje a középkori mondák szerint bűvös tulajdonnal bir. Ezen két jelvénynek fölül füle van, tehát szintén nyakba akasztva viselték; technikájuk olyannyira hasonlít az előbbi jelvényekhez, mintha ugyanazon műhelyből kerültek volna ki.

A N. Muzeum táraiban találkozunk még néhány ezüst, ponczolt, kis díszlemezcel, melyek valamely nagyobb emlék díszítésére szolgáltak, s melyeknek stylje azonos a románkori emlékek styljével. Jellemző ezek közt két, egymásnak megfelelő, hosszúkás, keskeny ponczolt lemezke; hátranéző oroszlánt ábrázol, előre kúszva. Ügyetlenebb ezeknél két lemez, ugyanazon egy poncczal készítve, két, egymásnak megfelelő, idomtalan madár, gyöngydiszes négyszögön, mely felett szintén gyönggyel három

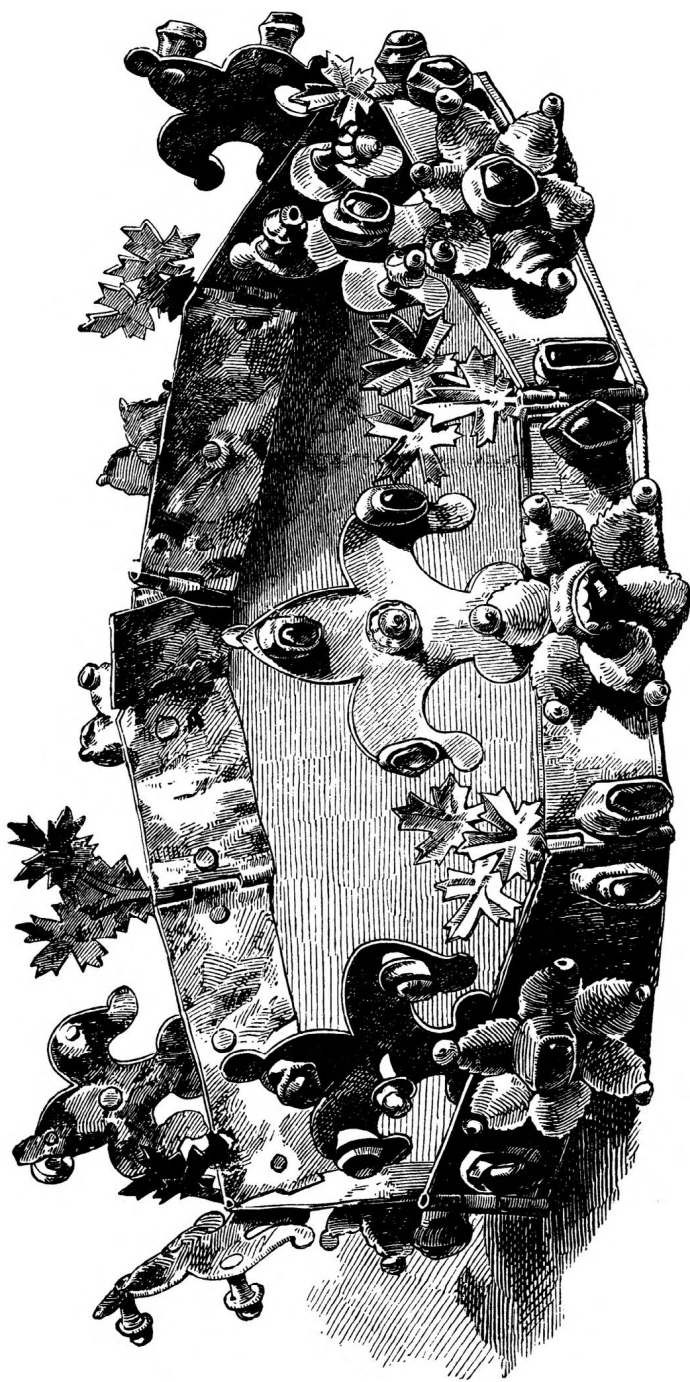
220. sz. Árpád-kori zománczos feszület, Arch. Ért. u. f. XIII. k. 96. l. után.

221. sz. Holló domborműve bronzból a M. N. Muzeumban Arch. Ért. u. f. IX. köt. 271. l. után.

karélyt látunk. Ezeknél még ügyetlenebb öt nagyobb lemez, melyek közül három sérült, hol alul, hol fölül, hol oldalt; de minthogy mind a három ugyanazon poncczal készült, az ékszer könnyen kiegészíthetjük. Minden műízlést nélkülöző hosszúkás vadat látunk, madárfejjel az alsó részén; hátából csokoralakú díszítmény emelkedik, gyöngysorral keretelve. Hasonló ezekhez olyannyira, hogy ugyanazon műhelynek tulajdonítható, szintoly idomtalan állat, s háta felett emelkedő díszítmény az ékszer alól egyenes vonalú, fölül karélyos alakban. Ezeknél jobban, de már heraldikailag rajzolt egy griffmadár, s ismét egymásnak megfelelő két, ponczolt korona.

Midőn a Margitszigeten a monostortemplom alapjait kiásták, az oltár helyének evangéliumi oldalán sírt találtak, nőt, kinek fején liliomdíszű, aranyozott ezüstk korona volt (l. CLXVI. tábla). Szent Margit halotti koro-

A Szent-Margit-szigeten talált korona. Ipolyi i. m. 97. l. 10. ábra után.

nájának tartjuk, technikája kifejlettebb, mint III. Béla király halotti koronájáé. Ez zárja nálunk az Árpád-kori műipar emlékeinek sorát.

A mi az Árpád-kori királyok pecsétjeit és pecsétnyomóit illeti, ezek minden tekintetben hasonmásai az ez időben használt fejedelmi pecséteknek, melyekre nézve később sem változott a divat. A fejedelem, császár vagy király trónján ülve ábrázoltatik, bő királyi palástban; a házi korona fején, kezében a jogar és az országalma. A Bakonyban ástak föl két ily királyi pecsétnyomót márványból; az egyik II. Gézáé; a másik az egyik oldalon Gézáé, a másik oldalon III. Istváné. Hamisításnak tartjuk ezeket, azonban nem modern hamisításoknak, hanem már középkoriaknak. Az ily ítéleteknél

222. sz. Domborműves bronzkorong Szent Mihály képével, a M. N. Muzeumban. Arch. Ért. u. f. XI. köt. 380. l. után.

azonban óvatosaknak kell lennünk, hogy kritikánk vastag tévedésbe ne vezessen, mint midőn Liptóban egy juhász pecsétnyomót talált az erdőben s övéen hordta. Földesura Szentiványi Márton, megvette tőle, s nagy meglepetésére a feliratból azt látta, hogy ez Bogomér fiainak pecsétje, kik családjának törzsét képezték. Rómer azonban ezt kétségtelen ügyleten hamisítványnak jelentette ki; néhány évvel később azonban napfényre jött egy Árpád-kori okmány 1297-ből, mely ugyanazon gyanúsított pecsétnyomókétségtelen lenyomatával volt bélyegezve s most a Szmrecsányi-féle levéltárban őriztetik.

Igy botolhatik meg még oly jeles régész is, minő Rómer volt, s fiatalabb régészeink is könnyen elfelejtik, hogy nagyobb compromissio az, ha eredeti emléket hamisnak jelentünk ki, mint az, ha a hamisítást föl nem ismerjük.

A CSÚCSÍVES STYL KORA.

A művészet és az ipar hazánkba külföldről átültetett plánták, a mely a bevándorlott idegenek, vagy mint őket okmányaink nevezik, vendégeink keze alatt honosodott meg. A mint már említők, a művészet és az ipar az Árpád-ház uralma alatt, a román styl korában, csaknem kizárólag az egyház, a papok és szerzetesek kezében maradt; de az Anjou-kor óta a városok czéhei léptek e tekintetben az egyház helyébe, természetesen különösen ott, hol legtöbb város épült: Erdélyben, a felföldi kereskedelmi és bányavárosokban, a határszéli német kisebb-nagyobb városokban Pozsony, Mosony, Sopron, Vas vármegyében, Pécs és Fejérvárt, hol a czéhek mindenütt felvirágoztak. Ezek közt különös figyelemre méltó az ötvösczéh, melynek nevezetes készítményeit az 1884-iki ötvösműkiállításnál tanulmányozni alkalmunk volt. A kiállítás remekeit ki is adták Pulszky Károly, Radisics Jenő és Molinier A., hanem ezek megelégedtek az egyes emlékek kiadásával és leírásával, de nem adtak oly általános tanulmányt a közönség kezébe, a mely azzal az ötvösség történelmét hazánkban megismertetné, s a honi iparművészet történelmének ezen nagynevezetességű részével szabatosan foglalkoznék. Eddig főleg Hampel kezdte ezt feldolgozni s értekezéseivel a sodronyzománczról, tulajdon és Kövér Béla és Kárász Leó neve alatt, tanulmányaival megtette az első irányadó lépést az eddigi útvesztőben, hol a gazdag anyag felhalmozása mellett hiányzott a kiigazító Ariadne-fonal. Mi nem vállalkozunk ugyan ennek előállítására, de mégis néhány fő pontot kijelölni igyekezünk, a melyek némi tájékozásul szolgálhatnak addig, míg részletesebb kutatások az ötvösség történelmét Magyarországon teljesebben földerítik.

A Sachsenspiegel azt tartotta, hogy Isten két kardot hagyott a világ rendjének föntartására: a császárért és a pápáért. A két kard azonban nem fért meg egymás mellett s közvetlenül Szent István kora után megkezdődött azon halálharcz a pápaság és a császárság közt, mely csak két század múlva a Hohenstaufen-ház teljes kiirtásával a XIII. század második felében érte végét. Egyidejűleg ezen harczzal a vallásos rajongás az összes kereszténységet a Krisztus sírjának megváltására keletre vezette a keresztes-

háborúkba, melyekben különösen a lovagi rend egy része elvérzett és vagyoniilag elpusztult, míg a városok polgársága nagyobb jelentőséget nyert. Szent Ferencnek ugyanezen időben alakult rendje, a koldus szerzetesek, a barátok, bejárták a városokat és falvakat s különösen a polgárságnál felélesztették a vallási buzgóságot, míg szent Domonkos rendje az eretnekeket térítgette, üldözte s kivégezte.

A mint a pápaság győzedelmeskedett, a pápasággal daczoló német császárok le voltak verve, a Hohenstaufen-ház elenyészett, a reá következő habsburgi császárok szövetkeztek a pápával, a Guelf-Anjou-ház jutott Magyarország trónjára. Az egyetemek is, élükön a párisi, a tudomány fegyvereivel beálltak szent Péter székének szolgálatába, s mindazok, kik a tiarának tekintélyét el nem ismerték, vagy hatalmát veszélyeztethették, mind kiírtattak, a waldensiek és albigensek, a patarenusok és a büszke templarius lovagok.

Ekkor egy új, mystikus világnézet fejlődött ki, a keresztény vallás gyakorlata buzgóbb lett s átszellemültebb az egész nyugaton; s ezen lélekemelő hangulat kifejezést nyert a csúcsíves stylben.

A csúcsíves építészet.

A kedélyvilág ég telé tört s a szellem győzelmét az anyag fölött az egyházak építészetében is kifejezve akarta látni. Nem elégedett meg többé a román styl nyomott, nehézkes arányaival, a naiv festményekkel és az oszlopok tömegével; szent Bernát az oszlopfők és talpak szörnyképletei, a sokfejú fenevadak, viadalok, vadászatok ellen fölszólt; a kor szelleme tisztább, mélyebb, átszellemült alakzatok után sóvárgott. Az építészet telítve lett benső, fölfelé irányuló étellel, melyet a térben is kifejezni óhajtott, hogy magasra törő vágya gazdag tagozásban palástolja el a tömeg ridegségét a néző szeme előtt. Van valami titokzatos lebegő az építészeti belsőnek alakításaiban, mely fölfelé törve, az ellensúlyok látszólagos távollétében csodaszerű hatással növekedik. A szélesebb, magasabb ablaknyílások következtében a falak összeszorulnak, melyeknek ágazatművei (Masswerk) átlátszó, világító képekkel, az üvegfestés műveivel telnek be. A tagozatlan falrészt a szobrászat és festészet élénkíti, a boltozat bordái csúcsívben emelkednek, mely a fölfelé törő elemnek megfelelő; a bordák közt levő mennyezet-tért könnyű díszítés tölti be.

A tömör tömegek, melyek ezen lengő belsőnek biztos tartást adnak, az épület külsején fekszenek, a constructiv arányokhoz mérten egyes pontokra helyezve, mint feltűnő támpillérek, melyekhez, a hol magasabb középtér alacsonyabb oldalrészek fölött emelkedik, támasztó ívek csatlakoznak a rendszer számos ismétlésével, ott, hol a belterek nagyobb számánál a magaslatozások többszörös fokozata beáll. Az épület

homlokfalazatát különböző gazdagságú két torony biztosítja és kereteli s hatalmas módon alkotja meg az épület homlokát. Jellemző ennél az az áttört óriási rózsza a kapuzat fölött, melyet a kora csúcsíves styl idejében egyenes vonalakkól alkotnak, később lánгалakú hajlított tagokból (flamboyant) az úgynevezett halhólyag- (Fischblase) idom gyakori felhasználásával. A rózsza felett pedig még ágazatművel (Masswerk) díszített háromszögű ormot (Wimperg) alkalmaznak.

A kiszökő támpillérek az épület testénél s különösen a tornyoknál gyakoriak, mi részeinek könnyed tetőzetére lényeges hatással bír; mert a támpillérek s ívek mindegyikét keresztvirágos tornyocska koronázza; ezek a phialák, melyek a tetőzet vízszintes vonalát festőileg megtörik. Minthogy a csúcsíves stylnél a fölfelé törekvő vonalak uralkodnak, az építész a tetőzet vízszintes vonalát néha még háromszögű oromcsúcsokkal is eltakarja; ezek pedig úgy, mint a támpillérek, mesterségesebb gerendázatot követelnek, minek következtében sok csatorna vezet le az esővizet a tetőről, melyeknek szája csodaállatok, álarczok, pokoli alakok formáját öltik s ezekben gyakran az építész humora is megnyilatkozik.

A csúcsíves templomok alkotása mindenesetre sokkal mesterségesebb és bonyolultabb, mint a köríves templomoké, melyeknél a boltozat ellennyomását a fő-falak vastagságával ellensúlyozták. A csúcsív szabatosabb kiszámítást igényel, hogy a különböző külső pillérek és táмок megadhassák a szükséges ellensúlyozást a magas csúcsívek oldalnyomásának a statika törvényeinek ismerete és felhasználása mellett. Ennélfogva minden egyházhoz, melyet már nem a fejedelmek, hanem a városok polgársága épít, többnyire a czéhrendszer szabályai szerint alakított egy építészti testület és gyakorlati tanoda csatlakozik, a Bauhütte, opera del duomo, hol a mester útmutatása mellett a pallérok, segédek, a munkások által végeztetik az építést.

Egyidejűleg a polgárság gyarapodásával a czéhrendszer mindinkább kifejlődött. Firenzében a nemesek kuriáinak tornyait lerombolták, a városban mást, mint polgárt nem tűrtek, s minthogy minden polgárnak valamely czéhhez kellett tartoznia, az építészek, festészek és szobrászok az aranyműves-czéhnél voltak beírva. Ekkor a művészet a szerzetesek és egyházférfiak kezéből mindenütt a világiakéba, a városi czéhekébe ment át, melyeknél a vallási buzgalommal a nyárspolgári józanság is párosult s a czéhszabályok és hagyományok fentartása felett őrködött. Csak ily módon történhetett, hogy azon óriási egyházak, melyek a városok büszkeségét és dicsőségét képezték, századokon keresztül az eredeti terv szerint készülhettek. Megtörtént azonban épen a legnagyobbaknál, hol a polgárság lelkesedése hosszú idők lefolyása alatt lankadt s az egyház befejezése előtt is az építésbe belefáradva, különösen a tornyok készítésével felhagyott. A bécsi híres Szent-István-toronynak szükséges párja nem épült fel soha, sőt a csúcsíves styl remeke, a kölni

székesegyház csak részben épült ki; a munkálatok a renaissance idejében fennakadtak, míg végre az utókor nem többé a polgárság ájtatossága és áldozatkészsége által, hanem egy sorsjáték jóvedelméből fejezhette be a csúcsíves styl legszebb alkotását, melynek eredeti alapterve szerencsére nem pusztult el.

A csúcsíves styl eredetét Franciaország északnyugati részében vette, már a XII. század végén, a roueni egyházak építésénél; innét átment Angolországba s az Iberi- és olasz félszigetre, de legszebb kifejlését Németországban érte. Később góth stylnek nevezték el, holott a góthokhoz soha semmi köze sem volt és minden nemzetnél sajátos módon fejlődött ki. Az olaszoknál nem dívott soha teljes tisztaságában; renaissance-elemek már a XII. század végével jelentkeznek az olasz csúcsíves egyházak építészetében. Németországban a csúcsíves styl virágzása a XIV. század kezdetére esik. Magyarországon francia építészet befolyása alatt épültek ugyan a csúcsíves templomok az Anjou-házi királyok alatt, a mint azt Henszlmann több helyütt kimutatta, de miután a polgárság úgy a felföldi városokban, mint a Királyföldön német volt, az ez időtájt emelt egyházaknak úgy építészete, mint fölszerelése is legnagyobbbrészt a német czéhművészet és czéhműipar szüleménye; de nálunk a polgári rend nem volt oly gazdag mint külföldön, egyházaink mind egyszerűbbek és szerényebbek, mint a németeké és francziáké. A polgárok lelkesedése sem volt oly tartós s a városok anyagi gyarapodása az arisztokrata országban nem oly nagy, hogy az áldozatkészség is növekedhessék; így tehát egy csúcsíves székesegyház sem készült el nálunk végleg az eredeti terv szerint, bár mindnyája kezdettől fogva szerényebb alakban s kevesebb díszszel épült. A kassai székesegyház volt még a legszebb Magyarországon, ámbár tornyai sohasem épültek ki; nálunk a renaissance és a reformatio akasztotta meg a csúcsíves stylt. Később a jezsuita ízlés, az ellenreformatio idejében, nevezetes ellenszenvvel viseltetett iránta; magas ablakait félig beépítette, a régi, méltósággal teljes oltárok helyébe a XVII. század aranyozott cikornyáit tette, s így történt, hogy ámbár minden városban több csúcsíves szentegyház épült, alig találunk egyet-mást, melyet külsejében, főleg pedig belsejében át nem építettek volna a restauratio ürügye alatt. A protestantismus, különösen a Királyföldön, hívebben őrizte meg a csúcsíves egyházak sajátos jellegét, mint a jezsuiták. A szentek képeit kidobta ugyan, vagy bemeszelte azokat, de az épület jellegét, ha azt meg is kopasztotta, mégis megővta, holott a pápista buzgóság az antireformatio idejében más irányt vett, s a csúcsíves templomokat kivetkőztette eredeti alakjukból.

A mostani kor vissza akarja állítani a csúcsíves kor tisztaságát s megújítani régi díszét; csak hogy a mostani restauratio inkább átépítése a XIV. és XV. század alkotásainak, mely szépészeti tekintetektől oly módon alkotja újra a régi templomokat, hogy kő ne maradjon kövön,

s a templomok oly alakot öltenek, mely eltér az eredetitől. De ha ezek most szebbeknek is látszanak azoknál, melyekért az ősök buzdultak, mégis a mai idők jellegét is magukon viselik, mert semmi modern művész sem vetkeztetheti magát ki korának eszméiből.

Jellemző a csúcsíves stylnél, hogy a monolith-oszlop s vele minden classikus hagyomány végkép eltűnik. Az oszlop már a román köríves korban is gyakran összenőtt oszlopcsoportokból eredt pillérré vált, s mint félpillér falaknak tagozatára használtatott fel. A csúcsíves stylben az oszlopokat felváltó pillérek fejei aránylag keskenyek s többnyire növényornamentikával díszesek. Az oldalfalak egyenletességét, hogy ne váljanak unalmasakká, fülkék (tabernaculumok) szakítják meg, melyeknek mind-egyike toronyalakú, tagozott s keresztvirággal ékes csúcsfedőt kap; ezekbe állították fel a szentek szobrai. A szentély déli oldalán néhol a szentség-hajlék (Sakramentshäuschen) válik az egyház legdíszesebb faldíszévé, például Kassán, hol gyönyörű toronyalakban a csúcsíves styl minden jellemző részletével pompázik s tútesz még a bártfai, szintén szép toronyalakú szentségházon is, melyet több külföldi író is megbecsül, kiket Myskovszky a Bártfai Műemlékek 227. lapján említ fel.

A magasra törő építészeti arányokkal harmóniában az arányok a fülkébe állított szobroknál is meghosszabbodnak. A szobrász nem is akarja utánozni a természetet, nem is keresi a testet, melyet úgy sem lát, hanem csak a ruházatot; hiszen a feszületen, Ádámon és Éván, s talán még szent Sebestyénen kívül úgy sincs alkalma meztelen testet alakítani; a redőzet mindig elfödi az izmok alakját, a szépség s a természet hű másolata nem is feladata művészetének, hanem csak az áhitat kifejezése. E mellett minden egyéb mellékessé válik, s így a redőzet is szegletes és túlterhelt.

A csúcsíves templomok többnyire latin keresztidomban épültek, a kereszthajó ritkán marad el többé belsejükben. Azon ívet, mely a hosszahajót a kereszthajóval összeköti, diadalívnek nevezik, s embermagasságon fölül gerendát húznak rajta keresztül, melyre az ember-nagyság fölötti felfeszített Krisztust a keresztben, Mária és János szobrai közt állítják fel.

Ezen szobrok későbbi időben gyakran más helyre vitettek; kevés a templom, melyben eredeti helyükön maradtak meg a diadalgerendák.

Jellemző a német góthikában az álló női alakok magatartása; ott állnak lehajtott fővel, behúzza a mellett, mi alatt a has erősen kidomborodik. A ruházat redői pedig mind meg vannak törve és számos éles szögletet képeznek. Ezt nem tapasztaljuk annyira a francia és olasz csúcsíves festészetben és szobrászatban, de Magyarországon a szoborfaragásban a német szellem uralkodik kizárólag, mert a czéhekben és városokban túlnyomó a németiség.

Ámbár a csúcsíves stylt főleg az egyházakban tanulmányozhatjuk, csúcsíves világi épületekkel is találkozunk, habár ritkán, a felföldi városok polgári házaiban és vidéken az úri kastélyokban; csak hogy ezeket a kényelemről megváltozott fogalmak átépítették s megtoldották a régi házakat. Eperjesen látjuk még az úgynevezett Rákóczy-házban s a véghelesi várban a palotaterem középpontján a pillért, mely a csúcsíves boltozatú mennyezetet tartja; de legszebb volt mindenesetre a Hunyadi-vár Vajda-Hunyadon, melynek restaurációja elég discrét, csak hogy ott is oly épületrészeket ragasztottak a régi várhoz, melyek csak a modern építész képzeletében léteztek, nem a valóságban, úgy hogy Vajda-Hunyad restaurálása sok tekintetben szintén új építés, nem pedig a réginek helyreállítása.

A feszület s oltáredények.

Megemlítettük már, hogy akkor, midőn a pápaság a császárság és az eretnesség felett diadalát ülte, a csúcsíves styl korában, a művészet a szerzetesek kezéből a polgári céhek kezébe ment át s végképen felszabadította magát a byzanci styl típusaitól. Ekkor még a feszület formája is megváltozott, főleg festészeti tekintetéből, hogy a román kori feszület alakításánál a karok egyenes, vízszintes vonalát és az egymás mellett álló lábaknak monotoniját kikerüljék. A román-korban a Megváltó még él a keresztfán, a scabellumon áll, nem lóg még a kereszten; fején falkoronát látunk, ruházatának egy része megmarad rajta; ellenben a XIV. századtól kezdve már halva ábrázolják, csak egy ruhadarabot csavarnak lágyéka köré, fején nem hiányzik többé a töviskorona s fölötte a mondatszalg. A karok nincsenek többé vízszintesen kiterjesztve, mert a halott test lóg rajtuk; a lábakat egymásra hajlítják úgy, hogy ezentul csak egy szeg hat mind a kettőn keresztül; a kereszt is két, gyalult gerendából van összeillesztve (l. CLXVII. tábla).

Ugyanazon időben, midőn a feszület alakja megváltozott, egyéb egyházi edények formája is más alakot öltött. A román-kor állat- vagy szörnyidoma, aquamanilái elmaradnak a csúcsíves stylű oltárról, helyettük két, választékos edényt látunk; az egyik a kehelyben megszentelendő bor s párja a kehely kiöblítésére szolgáló víz számára. Hogy a két, páros edénynek kicserélése elkerültesse, az egyik V (vinum), a másik A (aqua) betűvel van megjelölve (l. CLXVIII. tábla).

Az úrvacsora jelzésére szolgáló gyertyatartók természetesen az oltár asztalán állnak; ezeknél elmarad a talapzaton az Árpád-kori állat- vagy sárkánydísz, de a monumentális gyertyatartóknál, az oltár előtt, találkozunk néha a hétágúval is, melynek híres, jeruzsálemi alakját a Titus császár római diadalívének domborművéből már a kora kereszténység is ismerte, s mely hagyománykép minden korban előfordul.

Az oltárok.

A templom felszerelésének fő tárgyai a szabadon álló főoltár, mely előtt a pap a miseáldozatot hozza, s a mellékoltárok a kápolnában, később a pillérekhez ragasztva. A főoltár a román-korban az apsis előtt ott állott, hol az oldalhajó a hosszajót keresztezi; a csúcsíves styl korában azt már a szentélybe, az apsis kezdetére helyezték. Az oltár hol fából, hol kőből alkotott asztal (mensa), az úr asztala, de miután mindig szent ereklyét rejt magában, mert oltár ereklye nélkül nem is képzelhető, sokszor koporsó alakban készült. Gyakran négy oszlop veszi körül, mely mennyezetet (baldachint) tart (tabernaculum); ez a román-kor típusa. Az oltár asztala mindig takaróval van befödve, melynek elül lelógó, hímzetes részét antependiumnak nevezik; a román-korban az antependium gyakran nagyobb szabású ötvösmű; híres a klosterneuburgi, a mailandi Szent-Ambrus-templomában, a II. Henrik császáré aranyból, most a clunyi muzeumban. Később általános divatba jött az oltárra állított dísz (Aufsatz - Altar), mely mindig három részből áll: a talapzattól (predella), a bezárható középszekrényből és a csúcsíves koronázó díszből. Az aránylag szűk predellán szent jeleneteket látunk ábrázolva; az oltár középszekrénye többnyire triptychon, melynek szentek képeivel díszített két oldalszárnya rendszeren takarja a középső táblát, mert ez csak ünnepesebb alkalommal nyílik meg. A középső táblán hol festve, hol fából kifaragott és erősen színezett domborműben többnyire három álló szentet szemlélünk, a kinyílt két oldalszárnyn szent jelenetek képét, melyek az oltár szentjeinek életéből vannak merítve. A legdíszesebb oltárokon többszörös oldalszárnyakat alkalmaznak, melyek kapcsok által egymással összefüggnek, s ha mind kinyílnak, nagyobb szabású oltárképet tárnak az ájtatos hívek szeme elé. Ilyen például a kassai nagy főoltár - dísz, mely azonban már a XV. század végéből való, midőn már a renaissance is divatba kezd jönni. Az oldaloltárok hasonlítanak a főoltárhoz. A koronázó orom a kép fölött néha rendkívül nagy és csúcsíves ágazataival már messziről maga felé fordítja a belépő figyelmét, mert az oltár mindig a templom fő tárgya marad.

A csúcsíves styl ötvössége.

Az úrmutató.

Az oltáron az úrmutató (monstrantia) a fő tárgy, melyet a románkori templomokban hiába keresnénk. Ez csak azóta jutott az oltárra, hogy az egyház a XIII. században az úrnapi ünnepet elrendelte, s azóta az ostya szentségét (Corpus Christi) fényesen ünnepli. Ennek készül némely egy-

házban az oltár mellett különös szentségtartó, valóságos miniatűr-templom, vagy torony, holott a köríves styl idejében csak a ciboriumot ismerték, legfeljebb a galambot, mint ostyatartót, mely az oltár baldachinja alatt fel volt függesztve. A csúcsíves kor úrmutatója sokszor a legdíszeesebb remeke a csúcsíves styl ötvöstechnikájának; kicsinyben egy templom homlokzatának képét adja, közepén kristály vagy üvegcsőben félholdat mutat (lunula), mely az ostyát tartja s a hívők imádásának ki van téve.

Ismeretes az úrnapi ünnep eredete. Midőn a bolsenai pap kételkedett abban, hogy az ostya, midőn a pap fölszenteli, a Megváltó testévé válik s az ostyát a misénél eltörte, egy vércsepp folyt ki belőle. Ezen csoda emlékére rendelte az egyház az úrnapi ünnepet, melyben az úrmutatót körülhordják, hogy a nép a Krisztus testévé vált ostyát imádja. Rafael lefestette a bolsenai misét a Vatikánban, s ez a festészet egyik leghíresebb remeke.

Az 1884-iki ötvösműkiállításon láttuk ily csúcsíves úrmutatóknak egy egész gyönyörű sorozatát (v. ö. CLXIX. tábla), de mindezek közül a disznódi, mely most a lutheránus templom kincstárában őriztetik, mégis a legszebb, a XV. század valóságos remeke (lásd Ötvösműkiállítási lajstrom, II. terem, 48. lap, 19. sz. a. és Ötvösség remekei II kötet, 61—62. lap).

A renaissance idejében az úrmutató közepéhez arany sugarakat alkalmaztak. A jezsuita-korban, mely a csúcsívvel nem tudott megbarátkozni, az úrmutató a sugaras nap alakját veszi fel; a csúcsíves úrmutató legkésőbbi példánya a pozsonyi, mely a XVI. század végén készült.

A kehely.

Az egyház dogmái nem változnak, de a divat kiterjed még az egyházi szertartásokra és szertartások eszközeire is. A köríves styl korában a pap a misét szemben a közönséggel a mensa előtt olvasta; a XVI. században már hátat fordít a közönségnek. A körvonal uralkodott a kehely alakjánál a román styl korában s minden részletében, lábában, szárában, gombjában és kupájában felimerjük a kört. A láb korongidomú, a szár hengerded, a gomb gömbölyű, a kupa csonka golyó. A csúcsíves styl idejében a kehely talpa néha hatszögű, többnyire hat félkörből, hat karéjjá van összealkotva, szára prizmatikus, gömbjét hat csapra osztják, melyek nyújtványai (rotuli) virágformában szöknek ki. A száron gyűrű is fordul elő, melyen hol Jézus, hol Mária neve zománczos minuskulákban olvasható, melyek a román styl majusculáit felváltják, hol Jhesus, hol Maria h. (Maria hilf) (v. ö. 223. ábra). A kupa alakja felfordított kúp, vagy a csúcsív keresztszelete. A kupa alsó felét hozzátapadó díszített kosár takarja, melynek karimája azt keresztvirágos vagy lilomos párkánnyal ékesíti (l. 224. sz. rajz). Az ötvösművészeti katalogusban egész

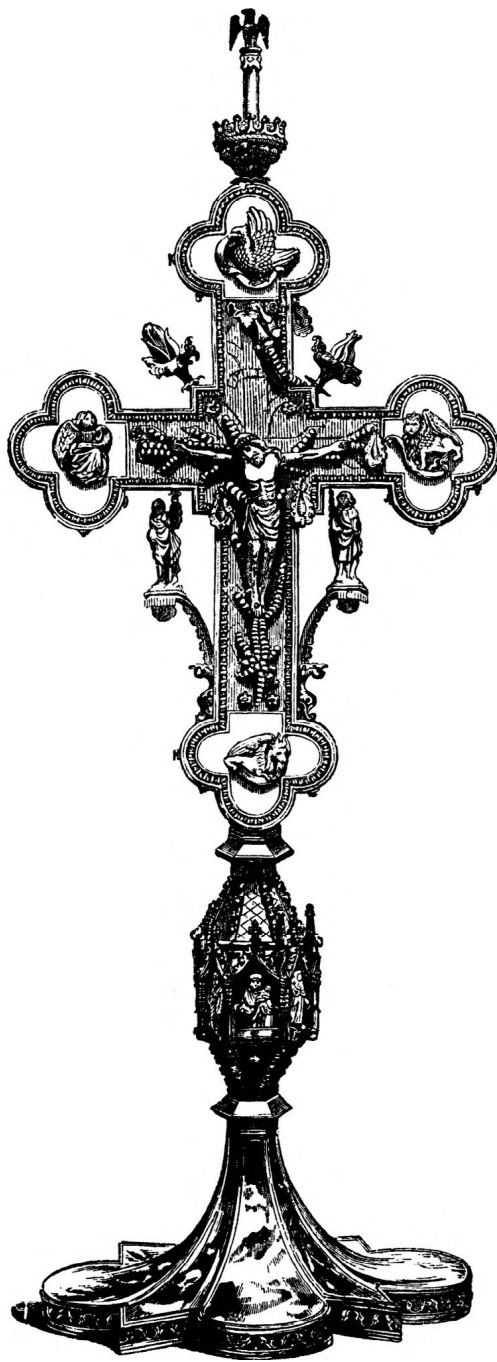

sorozatát közölték az ily jellemző párkányzatnak, mely mindig aranyból vagy ezüsből készül, nem bronzból; ezt csak szegény egyházakban találjuk; talpán, szárán, gombján s a kupa kosarán gazdag díszítéssel látják el.

A csúcsív korában hazánkban különösen két neme dívik az ornamentációnak a kelyheken, a filigrán (l. CLXX. tábla) és az úgy nevezett sodronyzománczdísz (l. 225. sz. rajz). A filigránmű virágornamentikával díszes, de legtöbbször darabokra szeldelt egyenes és számtalanszor ismétlődő rövid görbe vonalaival s a rövid szálak találkozási pontjaira rakott gömböcseivel mint egy rács fedi el a tért (Hampel Arch. Ért. 1887, 112. l.), de néha a sodronyzománczczal együtt ugyanazon helyben találtatik, azonban mind a két ornamentatio külön marad; nincs példa reá, hogy a filigrános rácsmunkákat zománczczal töltötték volna ki. A sodronyzománczot, melylyel régészeink már harmincz év óta foglalkoznak, leghelyesebben Hampel József magyarázta azon monographiájában (Das mittelalterliche Drahtemail), mely ezen zománcznemet tanulmányozza. Ez minden esetre rekeszzománcz, de eltér a a byzanczi rekeszzománcztól (émail cloisonné), melynél a rekeszek csak a képnek finom körvonalait szolgáltatják s a zománczból ki nem állnak; holott a sodronyzománcznál, a mint Hampel megjegyzi, a domborúan kiemelkedő sodrony maga a rajz, maga az előállítás, míg a színes anyag, mely körülveszi, legtöbbször csak a rajz élénkítésére szolgáló háttért adja meg. Mondhatnók, hogy a byzanczi rekeszzománcz valóságos mozaikkép, a sodronyzománcz színnel kitöltött rajz. Hampel kimutatja, hogy a sodronyzománcz-technika nem byzanczi eredetű, hanem a magyarországi ötvösök sajátos műgyakorlata, s melynél ezek a hazánkban közkedveltségű növényornamentikát átvitték a hímzett mustrákról saját tektonikus alkotásaikra, s jó ízléssel megteremtették ezen érdekes ötvös-stylt.¹ (Lásd Hampel, Arch. Ért. 1887, 120. lapon.)

Megemlítjük itt, hogy azok, a kik a különböző technikák és motivumok eredetével foglalkoznak, ha azokat kimagyarázni nem képesek, szeretnek Byzanczra, vagy általánosan a Keletre hivatkozni, de nem valamely specialis byzanczi vagy keleti példányra; szóval ők az ismeretlen x-et úgy akarják kimagyarázni, hogy egy másik ismeretlen x-re hivatkoznak; pedig mindaddig, míg a byzanczi műtörténelemmel a IX—XIV. században s a keleti emlékekkel úgy általánosan, mint tüzetesebben nem ismerkedünk meg annyira, hogy az analógiákat darabonként kimutathassuk, az ily általános hivatkozás bármennyire divatos, még sem bir semmi bizonyító erővel, mert emlékek csak emlékekből magyarázhatók ki, nem pedig műtörténelmi érzékből.

¹ Megjegyezzük egyébiránt, hogy Radisics Jenő Felső-Olaszország templomaiban és Nápolyban talált néhány sodronyzománczos emléket, a mi kétséget kelt Hampel föltevése iránt, hogy ez a különös műtechnika eredetileg Magyarországon keletkezett volna. Aligha nem Velence útján ismerkedtek meg vele a magyar ötvösök, kik egyébiránt ezt a technikát előszeretettel fejlesztették ki.

Feszület áttetsző zománczczal, a XV-ik század második feléből, Nagy-Disznódról.
Arch. Ért. r. f. XIII. k. 166. l. után.

Ámpolna a XV-ik századból, a M. N. Muzeum gyűjteményében.
A magyar történeti ötvösműkiállítás lajstroma. II. terem 114. l. után.

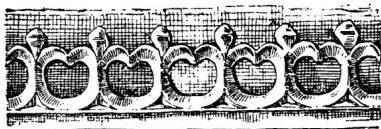
Hampel óta Radisics, Molinier, Neumann, Bucher s legközelebb Kövér Béla foglalkoztak a sodronyzománczcal. az előbbieket inkább csak futólag, de az utolsó méltó folytatója Hampelnek. Kiemeljük egyébiránt alapos értekezéséből a következőket, melyekre észrevételeinket el nem titkolhatjuk. Azon kérdésre felelve, miféle zománcztechnikákat ismerhettek ötvöseink a XV. században, Kövér azt tartja, hogy ismerték mindenesetre a rekesz-zománczot s ismerték és valószínűleg készítették is a vésett aljú zománczot.

223. sz. Kehely a XIV-ik századból, a budai ferencziek tulajdona. Magyarországi régészeti emlékek II. kötet, II. rész, 1875/6, 175. lap, 235. sz. után.

Hogy ismerhették, arról elégséges bizonyítékul szolgálnak a nálunk megőrzött emlékek, de azt, hogy ilyeneket készítettek volna hazánkban, azt nem bizonyíthatja be az értekező; külföldön a régészek mind, a kik vésett aljú zománcztechnikáról írnak, sehol sem tulajdonítanak ily emlékeknek más eredetet, mint hol Kölni, hol Limogest, s olyanokat, melyek ezekhez hasonlítanak, nem ismer eddigelé sem a hazai, sem a külföldi irodalom; azonban Kövér ezen állításában az Olaszországból hozzánk is átszármazott áttetsző zománcztechnikára (émail translucide) nézve, melyet az émail à pliquetől, az átlátszó zománcztól, el kell különítenünk, helyesen hivatkozik a marpodi (Szeben vármegye) kehelyre Nagy Lajos korából,

melynek négy talpkaraján az evangelisták áttetsző zománczos jelvényeit látjuk, és magukra az aacheni Nagy Lajos-féle címeres emlékekre. Ezen technikánál az egész alacsony fémdomborművet áttetsző zománcz fedi. Kövér szerint ezen zománczgyakorlathoz járult még a XV. század közepe táján a festett zománcz, melynek lényegét abban látja, hogy a fémfelületet borítják vele; a fémlap a zománczréteg alatt csak oly alárendelt szerepet visz, mint a festett képnél a vászon vagy fatábla. (Lásd Arch. Ért. 1892. 24.) Nézetünk szerint ez nem meríti ki a festett zománcz lényegét, melyet mi abban találunk, hogy a borított fémlap zománczára, mely így is csak alapul szolgál, másodszer, sőt többször is, reá olvasztják a színeket és a rajzot; szóval, hogy a festett zománcz úgy, mint az üvegfestés, ismételve tűzbe kerül

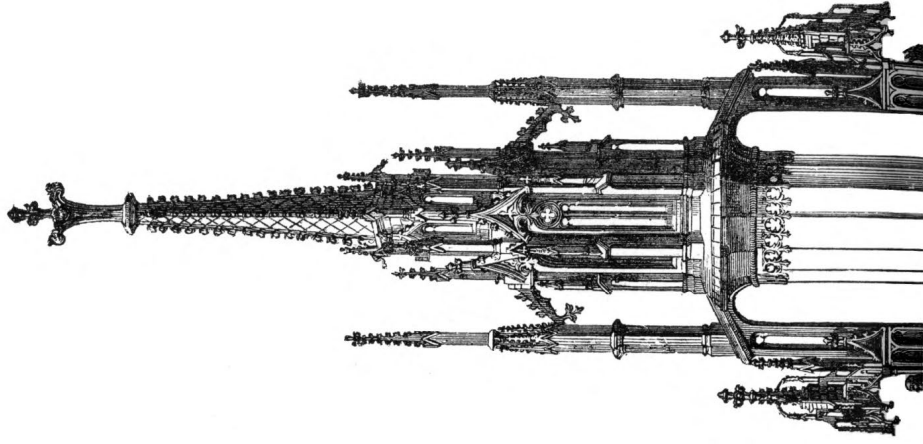

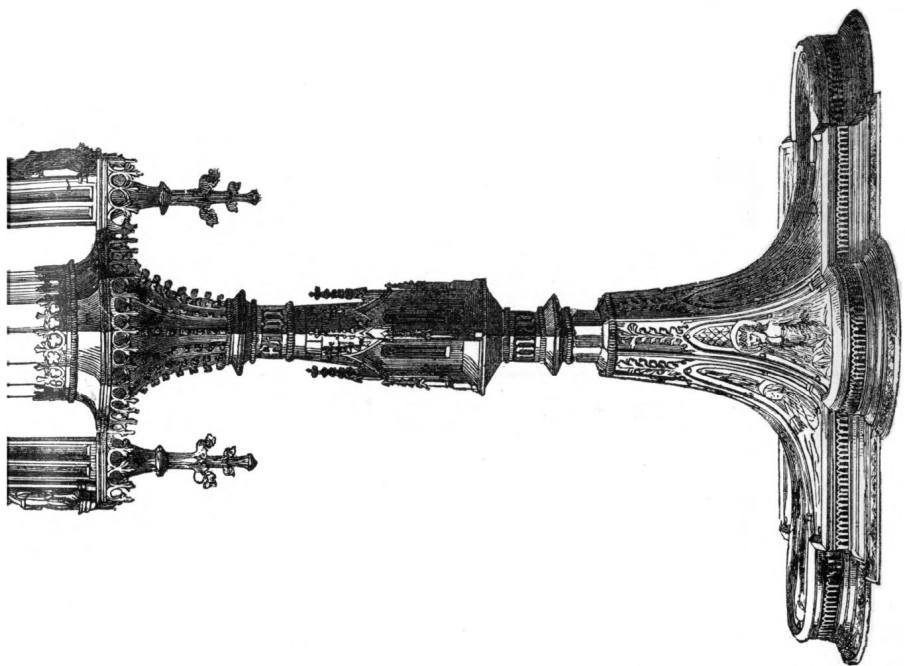
224. sz. Részletrajzok kehelykosarak párkányzatairól. A magyar történeti ötvösműkiállítás lajstroma, II. terem 174. és 175. l után.

Hampel szerint a sodronyzománcz-technika a XV. század kezdetén jelenik meg; legrégebb példányát a nyitrai evangeliariumban (l. 225a sz. rajz) és a Szent László-hermában (l. CLXXI. és CLXXII. tábla) találja, mely valószínűleg nem sokkal 1407 után készült. Ezen technika azonban szerinte nem tart tovább, mint a XVI. század első feléig, mikor a reformatio és a török háborúk az egyházépítészetnek is véget vetnek. A zománczszínek alkalmazásában megkülönböztet egy régiebb, melegebb skálát, melyben a vörös dominál, és egy későbbi, hidegebb skálát, melynél a sárga zománcz lép a vörös helyébe; szól továbbá több iskoláról, egy erdélyiről, vagyis keletiről, melynél megemlíti a phantasia szegénységét és monoton schematismusát, továbbá egy gazdagabb és kedvesebb nyugati iskoláról és egy északiról Trencsénben, Eperjesen, Kassán és a Szepességen, melyek Boroszióval és Lengyelországgal közelebbi érintkezésben voltak. Ezen szellemes theoriához azonban hiányzanak még a közelebbi adatok. Megemlíti továbbá az Athos-hegyi és

CLXIX. TÁBLA.

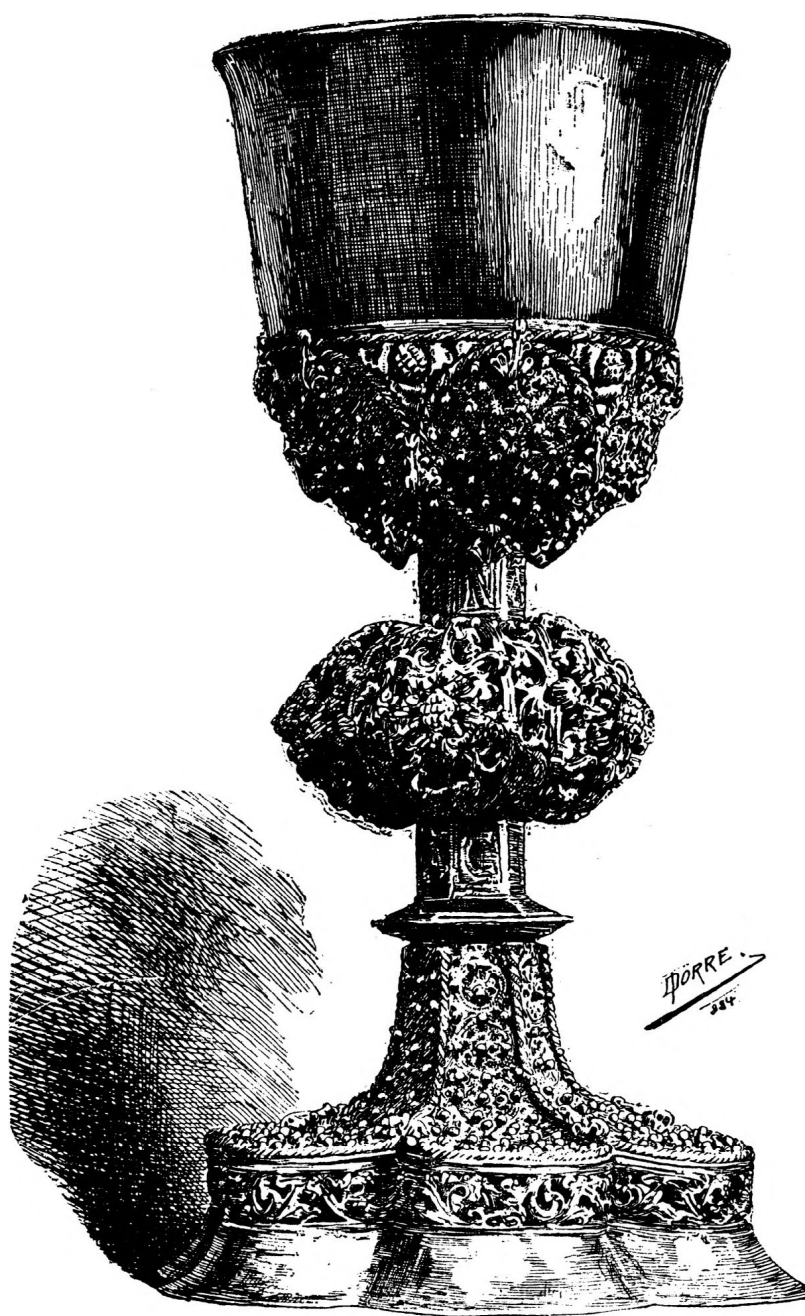

Úrmutató a XV-ik századból.

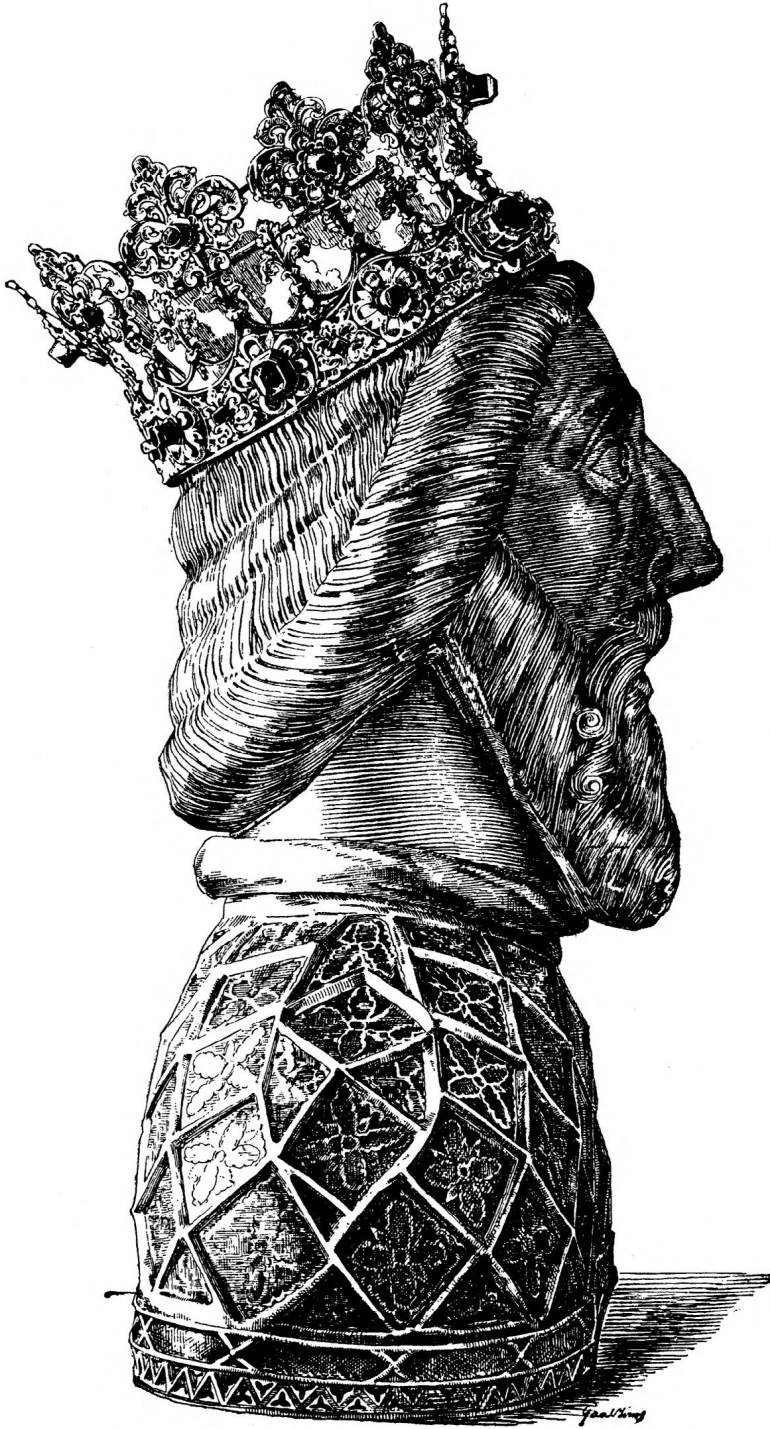
A buda-ujlaki plébániatemplom kelyhe. Arch. Ért. u. f. IV. k. 221. l. után.

Szent László hermája előnézetben. A magyar történeti ötvösműkiállítás
lajstroma, II. terem 45. l. után.

Szent László hermája oldalnézetben. A magyar történeti ötvösműkiállítás
lajstroma, II. terem 44. l. után.

orosz szentképek fénykörének sodronyzománczát, de ezt csak a XVI. század legvégén és a XVII. században ismeri el. Megemlíti a brassói ruha-kapcsot is (morsus, Heftel) a XVI. század kezdetéről, sőt ki is adja, de további okadatolás nélkül azt félreértett (übelverstandener Weise) sodronyzománcz-technikának nevezi.

Mi azon tanulmányokból, melyek a sodronyzománcz- emlékekkel foglalkoznak, a következőket vonhatjuk le: Ismételjük itt is, hogy a sodronyzománcz nem egyéb, mint festett rekeszománcz, de ez semmiképen sem függ össze a byzanci rekeszománczczal. A magyar ötvös sodronyzománcz-technikája t. i., eltérőleg a byzanci rekeszötvösségtől, képeket, alakokat sohasem állít előnkbe, hanem kirekesztőleg ornamentális növénymotívumokra szorítkozik (l. 226. és 227. sz. rajz), tehát igen szűk határok közt decoratív; ugyanazért önálló műveket nem teremt s emberi alaknak vagy állatnak előállítására nem szolgál. E szerint csak kelyhek, tokok vagy könyvtábla-részletek növényi díszítésére használtatott fel, sőt későbbi időkben is az oroszoknál csak a szentek fénykörének tagozására s az athosi amuletek keretezésére használtatott. A sodronyzománcz ugyanazért nem is terjedett el tovább, mint lengyel, sziléziai és osztrák szomszédságunkra.

Hampel összesen körülbelül nyolczvan sodronyzománczos emléket hoz össze úgy Magyarországból, mint a külföldről. A sodronyzománcz technikája szerinte mégis megszűnik a XVI. században, helyébe lép a XVII-ben az úgynevezett erdélyi zománcz, melynek összefüggését a sodronyzománczczal nem akarja elismerni, pedig a N. Muzeumban őriznek egy erdélyi melcsatot (morsus) (l. 228. sz. rajz), mely a XVI. századnál nem lehet sem régibb, sem későbbi (Hampel ismeri, mert ki is adta monographiájának XXII. tábláján), melynek zománczos karimája csakugyan átmenetet formál a régi csúcsíves-kor sodronyzománcza és az úgynevezett késő renaissance és baroque erdélyi zománcztechnika között. Ezen morsus karimája díszes maeanderes, sötétké-

225. sz. Rong György plébános sodronyzománczos kelyhe.
Arch. Ért. r. f. 222. l. után.

zománczos karikasorból áll, melyeknek körvonala csakugyan sodrony, nem pedig síma, egyszerű rekesz, a sodrony azonban finomabb, mint a csúcsíves stylű sodronyzománcznál, alig is emelkedik ki a zománcz a felület fölött, minden tekintetben renaissance stylű. Hampel ebben a sodronyzománcz-technikának félreértését látja, mi pedig aligha csalódunk, ha épen ezen eltérésben a régibb hagyománytól, az átmenetet keressük a sodronyzománcz és az erdélyi zománcztechnika közt, melynél később a festett zománcz vezérszerepet vállal el.

A kúnhalasi ezüst-kincs.

Ezen kincs honi leleteink közt a legkiválóbbak közé tartozik, főleg azért, mert egyik darabja keltezve van, még pedig oly időből való, melyből az egyházi műemlékek is ritkák s többnyire csak az egyházak kincstárában őriztetnek; világi műemlékek pedig csakugyan legritkábban fordulnak elő.

A kúnhalasi ezüst-tárgyak kétségtelenül nem egyháziak, hanem egy főúr lakásának díszül szolgáltak. Hampel József írta le a leletet s adta ki ezen kincs fontosabb tárgyait az Arch. Közlemények XIII. kötetének 46—50. lapjain. Értekezése nyomán tudjuk, hogy 1876 április 23-ikán Vilonya Antal halász találta ezeket a fejtőti tóban, hol a felszél a leapadó vizet erősen hullámoztatta s ekkor egy aranyozott ezüstcsésze (l. 229. sz. rajz) fénye figyelmessé tette őt. A tárgyak közül öt-hat a csészében magában, a többi kidőlve vagy a víz mozgása által a csészeből kimosva, az iszap közt mellette hevert. Másnap Szilády Áront egyik barátja figyelmeztette e leletre s megmutatott neki egy ezüstlapot, melyen Magister Sinka neve kiolvasható volt (l. 230. sz. rajz). Szilády utánajárt tehát a kincsnek, melyet a halász a halasi református főgymnasium régiség-tára részére, egy lemez kivételével, teljes egészében készséggel mind odaadott; ezt egy másik halász, ki a lemezt emlékül elvitte, szintén odaadta a főgymnasiumnak.

Miután a huszonegy darabból álló lelet (229—236. sz. rajz) együtt a csészében s mellette találtatott, világos, hogy ez oly kincs, melyet szándékosan rejtettek a tóba; mily alkalommal, azt kipuhatolni nem lehet, de Hampel említi, hogy a csésze alján nyolcz helyen látni bekarcolt jeleket vagy neveket, melyek közül az egyik név, Alberti, tisztán kivehető; e fölött úgy látszik, mintha az Alberti név ismételve volna; más helyütt évszámot, talán 1499-et, visszafelé olvasva vél felismerhetni. Nyilván a csésze későbbi tulajdonosai kívánták csészejüket így signálni.

Miután a kincseket többnyire veszedelem elől szokták elrejtetni, meglehet, hogy a tulajdonos ezt a Dózsa-parasztláadás alkalmával, 1514-ben, vetette a tóba, de később nem volt alkalma visszakotorni.

A kincs legnevezetesebb darabja egy kerek lemez, ezüsből kivert körirattal és középett címerrel (l. 230. sz. rajz). A körirat két gyöngykör közt góthikus majusculákkal visszafelé olvasva így szól: Magister Sinka. Középett hosszában kettészelt dülő paizs, fölötte sallangos zárt tornasisak, mely fölül koszorúval és tollas ékkel van díszítve. A címer idomai nem vehetők ki tisztán. A paizs felett hold és csillag, a mezőben jobbra szőlővenyige. A lemez széle négy helyen át van lyukasztva, nyilván oly célból, hogy föl lehessen varrni vagy szegezni más alapra.

Ezen Magister Sinka történeti személyiség a XIV. század elejéről, kiről Szilády Áron írja, hogy ez Miczbán Simonnak, Sebesi Tamás comeshez férjhez ment leányának született, unokája volt, kiről több oklevélben említés van téve. Gergely, Miczbán fia, 1299-ben azon szolgálatokért, melyeket M. Sinka (Simonka), Tamásnak s az ő nővérének fia, gyermekségétől fogva teljesített, ezen öcscsét Sován nevű birtokán többi adományban részesíti. III. András 1300-ban ugyanezen Sinka Magistert számos érdemeiért, midőn Bécs alatt Albert herczeg ellen harczolt, továbbá Rorand vajda ellen küzdve Adorján vára ostrománál s László lengyel herczeg ellen csatázva, ismételve megsebesült, némi csekély jutalmul Sáros vármegyében fekvő Asuti (ásguti) erdő nevű földdel ajándékozza meg. Károly király végre 1317-ben kelt oklevelében Sinka mesternek több érdemeit számlálja el s említi, hogy midőn Trencsén várát ostromolta, a nevezett Sinka a várbeliek által kődobással öletett meg.

A kúnhalasi lelet (lásd Arch. Közl. 15. sz. 47. l.) tehát kétségkívül a XIII. század végén, vagy a XIV. század kezdetén készült.

Nézetünk szerint a műstýlnék, vagy inkább hiányának azonossága szerint ítélve, ugyanakkor készült a 16. szám alatti lemez is (l. 231. sz. rajz) a hatos karéjban a virágkoszorút tartó nő, kinek fejét nem körözi dicsfény, tehát nem szent. Két virágbokor közt áll lehajtott fővel, behúzott mellel s kidülő hassal; ez a XIV. század német alkotásaiban előforduló nők tartása. Ide tartozónak tartjuk továbbá a 19. sz. a. lemezt (l. 232. sz. rajz), melyen kétfarkú heraldikus állat van, ami hogy kutya, farkas vagy oroszlán-e, nem igen lehet felismerni; Hampel azonban ezt más műhelyből származtatja. Ellenben mi még a 20. és 22. sz. alatti ruhakapocs két részének (l. 233. sz. rajz), melyeken középen ügyetlen háрпиákat látunk, sokkal inkább a Sinka-lemezzel való egykorúságát hiszszük el, mint a 17. sz. a. jól stilizált két lemezét, melyeket Hampel úgy ír le, hogy hat lob-idom képezi a rajz alapját, csak hogy minden egyes lob *stilizált* nagyobbfajta ötszirmú virággal van *szabályosan* díszítve s ez ismét négyes lobú keretben áll; középett *stilizált* málnabogyó és egyéb apró díszek és gyümölcs-idomok töltik be a fenmaradó tereket (l. 234. sz. rajz).

Ezen lemezeket és a nagyobb, belül mindenütt, kívülről csak a szélen poncczal bevert díszítésmintán aranyozott csészét nem találhatjuk, Hampellel, a Sinka-lemezzel egykorúnak. Leírása szerint külön készült

kerek lemez foglalja el a középső részt. A lemezt öntött művű, cisellirozott diszítvány ékíti: négy lobban négy foszlányos szélű virág. A négy lobot bevert pontdíz és a lobok között a tért kidomborodó levéldíszek töltik ki. A hat hólyag közt felváltva makkos cserág és nefelejts vonul a csésze felé; ez gonddal kidomborított, jellemző ékítmény, melynek

225a. A nyitrai evangelisterium. Arch. Ért. u. f. VII. k. 115. l. után.

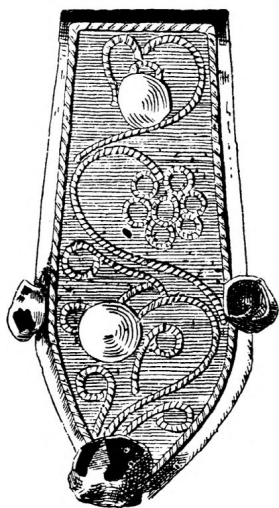
egyikével, az ötszirmú virággal, a lelet néhány (?) más darabján is találkozunk. (Csak a 17. számún, mert a 16. számú nincs ily szabályosan stilizálva.)

Mi ezen kitűnő csészét s a két, 17. sz. alatti rokon lemezt, a XV. századból, vagy legalább a XIV. század végéből származó, igen sikerült ötvösműnek tartjuk, s azt hiszszük, hogy a nagy különbség a kezdetleges 15., 16., sőt még a 19. sz. alatti lemezek és a szabatosan stilizált 14. sz. a. csésze közt csakugyan szembeszökő.

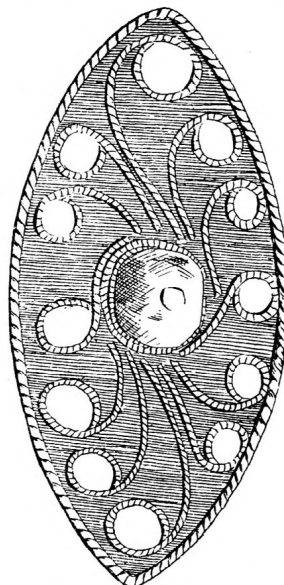
E szerint sem a Bazilewsky-féle tálczát (most az Eremitageban), sem a cluny-i muzeum két tálcáját és a Louvre-tálczát nem tudom a Sinka-féle lemezzel, mely épen nem ékes, egykorúaknak tekinteni s kétségbe vonom, hogy ezen ékes ezüstcsésze, mintha a Sinka mesteré volna s a XIV. század kezdetéből származnék, *biztos* kiindulópontul szolgálhatna egy egész hosszú emléksor meghatározására.

A hermák.

Miután, a mint említettük, oltár ereklye nélkül nem is képzelhető, az ereklyetartóknak is nagy szerepe van az egyházi butorzatban. Ezek közt az úgynevezett hermák, mint nagyobb szobrászati művek, különös

226. sz. Sodronyománczos mustra. Arch.
Ért. u. f. VII. k. 111. l. után.

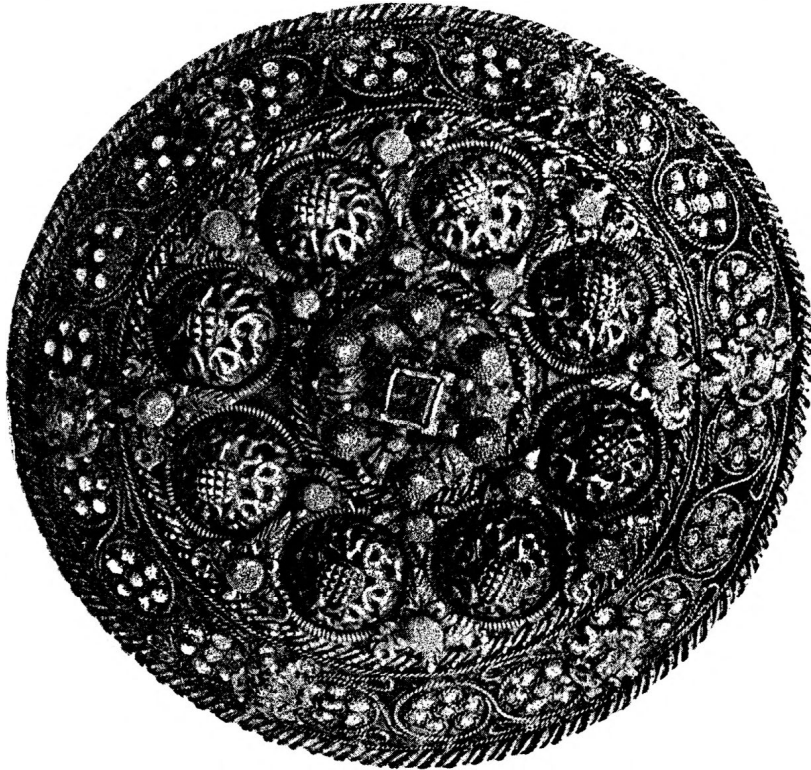

227. sz. Sodronyománczos mustra. Arch.
Ért. u. f. VII. k. 111. l. után.

figyelmet érdemelnek. Ezen hermák- vagy caputokban a szentnek koponyájából egy darabka, mint ereklye őriztetik. Egyházaink azonban e tekintetben szegények; én csak kettőt ismerek hazánkban a XIV. vagy XV. századból. Az egyik a trencsényi várból, hol valószínűleg a várkapolnában volt helye, mint trencsényi Csák Máté arcsképe jutott a M. N. Muzeumba (l. 237. sz. rajz), holott a fej fölül nyitva áll, mi azt bizonyítja, hogy ott a koponyarész eredetileg kilátszott, tehát hogy nem arczképpel van dolgunk, hanem csakugyan ereklyetartóval. Stylje a XV. század kezdetére vall, mindenestre későbbi, mint Szent László hermája s igen ügyes trébelésről tesz tanúságot; minden tekintetben nevezetes egy plasztikai emlék, de semmi jel nem jogosít fel arra, hogy abban a hazai művészet egyik terem-

ményét lássuk; de másrésről nem mondhatjuk biztosan sem német, sem olasz munkának.

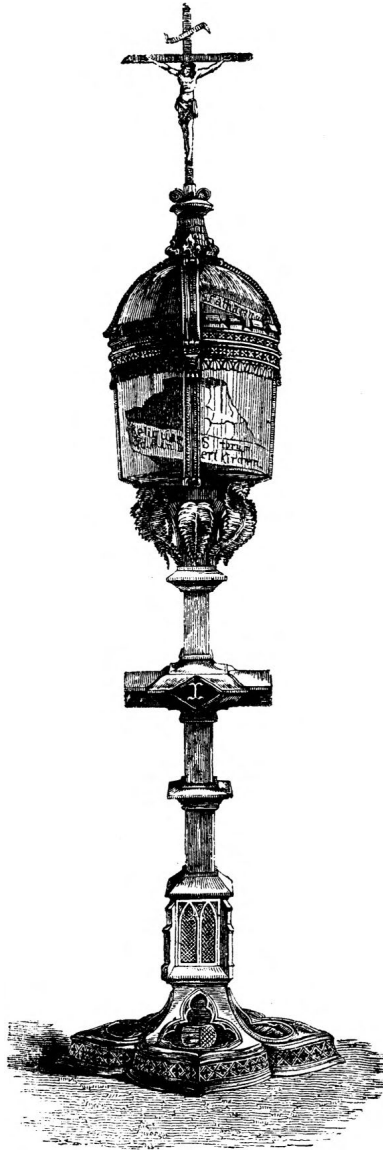
A második nevezetes herma a Szent Lászlóé a győri székesegyházban, melyről alább bővebben szólunk (l. CLXXI. és CLXXII. tábla). Egy harmadik a fiumei plébánia-templomban őriztetik, a mely a XV. század negyedik negyedében készült; Fiume akkor nem tartozván Szent István koronájához, ez emléket nem vonhatjuk tárgyalásunk keretébe.

228. sz. Mellesat (morsus). Hampel: Mittelalterliche Drahtemail XXII-ik tábla után.

Nagy Lajos korabeli ötvösművek.

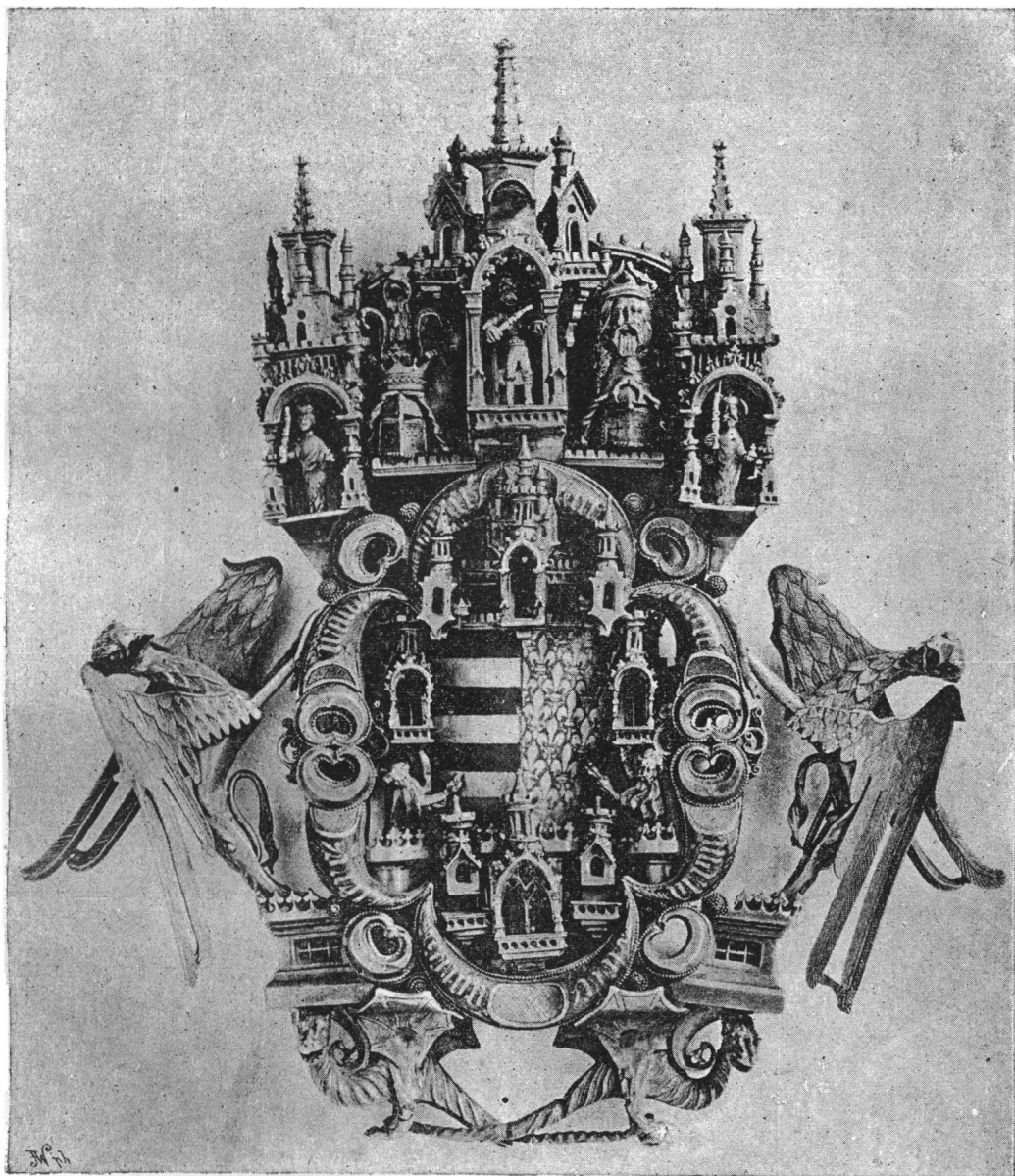
Nagy Lajos a magyar zarándokok számára az aacheni székesegyházhoz kápolnát építtetett s azt többféle kincscsel gazdagította, a mint az Henrik pilisi apátnak, ki az építésnek vezetője volt, fenmaradt, 1367-ről kelezett okmányából világos, melyben az ajándékozott ötvösművek leltárában említ két aranyozott és két ezüst-kelyhet, két aranyozott ampullát, két ezüst-gyertyatartót, három úrmutatót, István, László és Henrik (Imre) szent magyar király ereklyéivel, két képet (tabulas) ezüsttel fedve s egy misekönyvet (lásd Kárász Leó, Arch. Ért. 1892,

Nagy Lajos ajándékából származó ereglyetartó, az aacheni székes-
egyház kincstárában. Arch. Közl. III. k. 116. l. 21. sz. után.

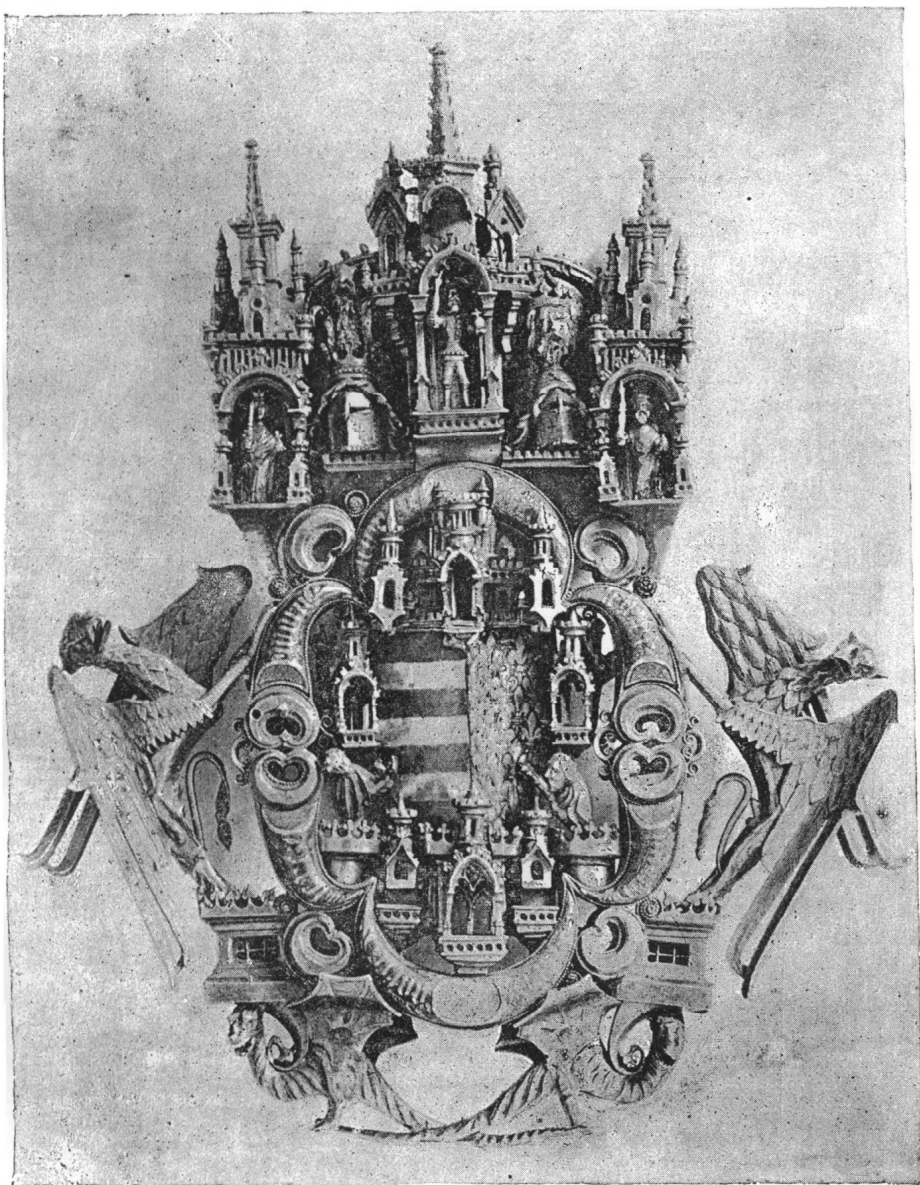

Nagy Lajos ajándékából származó nagyobb magyar czímer, az aacheni székesegyház kincstárából. Arch. Ért. u. f. VIII. k. 197. l. után.

Nagy Lajos ajándékából származó nagyobb magyar czímer, az aacheni székesegyház kincstárában. Arch. Ért. u. f. VIII. köt. 196. l. után.

193. l.; Fejér, Cod. dipl. IX., IV., VI., XXXVI.). Bock kanonok hibásan állítja, hogy a Nagy Lajos-féle sacellum 1374-ben épült, Szent István, Szent Imre, Szent László, Szent Erzsébet, Szent Henrik császár és ennek neje, a jámbor Kunigunda tiszteletére. (Lásd Hampel, Arch. Ért. 1888, 198. l.) Az aacheni káptalan szíves volt az őrizete alatt levő kincsek közül, mint a Nagy Lajos ajándékát, az 1884-iki ötvösmű-kiállításra leküldeni két ezüstkelyhet, két gyertyatartót, két úrmutatót, vagyis inkább ereklyetartót (l. CLXXIII. tábla), két kisebb lengyel (l. 238. sz. rajz), két kisebb magyar (l. 239. sz. rajz) címert, két díszes nagy magyar címert (l. CLXXIV. és CLXXV. tábla) és három zománckeretű képet. Hiányzik e szerint egy ereklyetartó, de azt Hampel, helyesen, a bécsi udvari kápolna részben átalakított ereklyetartójában véli felismerendőnek. E szerint a századok folyamában elkallódott volna két aranyozott kehely, két ampulla és a misemondó-könyv.

Az ereklyetartóknak és gyertyatartóknak úgy compositiója, mint technikája közös műhelyre vall, s megjegyzendő, hogy ezen emlékeken nem észleljük az olasz stílt; a csúcsíves részek tiszta góthikája inkább német befolyásra utal. Mindenesetre feltűnő,

hogy az Anjou-ház uralkodása alatt, sőt még Zsigmond király alatt is, midőn az érintkezés Olaszországgal meg nem szűnt, a csúcsíves stílus korának magyarországi emlékein nem domborodik ki soha az olasz befolyás, mit annak kell tulajdonítanunk, hogy a városok lakói Magyarországon, tehát a céhek is, többnyire németek voltak, kik német hagyományaikhoz ragaszkodtak. Az ereklyetartókon, a gyertyatartókon és a szentképek keretét díszítő négyszögű zománczlapokon ismételve találkozunk Nagy Lajos jelvényeivel. Ezen lapok alakja változó, hol magas, hol széles négyszög, hol dülény, s ezeken többnyire külön paizsban a liliosmos Anjou-címer, hol külön, hol együttesen a magyar pólyákkal, melyek úgy, mint a kettős kereszt és a lengyel koronás fehér sas, magánosan is előfordulnak; Nagy Lajos címerdíszét, a patkót csőrében tartó struczmadár felső részét, mely a zárt csőbőrsisak koronájából három strucztoil közt kiemelkedik,

229. sz. Ezüstsze a kun-halasi kincsből. Archaeologiai Közlemények XIII. köt. 47. l. 14. sz. után.

sőt az egész struczmadarat is ismételve látjuk ezen zománczlapokon, ezek alakjához mérten emelkedett fővel, de az egyik dülényen összehúzódva. Az ily címérdíszek styljét alig lehet nemzetiség szerint megkülönböztetni, minthogy ez jóformán nemzetközi; de, a mint már említettük, maguknak az emlékeknek compositiója német, minők ez időben a Magyarországon készült ötvösművek.

A három pár nagyobb, önálló címér közül a két magyar és a két lengyel más kézre vall, mint az ereklye- és a gyertyatartók. Feltűnő mindenesetre, hogy a sisakdísz, a zárt csöbörsisak koronájából három strucz toll közt kimagasló, csőrében patkót tartó strucz felső része, s a zománczos, koronás, fehér sas sokkal nagyobb, mint a címérpaizs maga, a mi különösen a magyar címernél szembeszökő. A két legnagyobb címér technikája ismét másforma, s a képeké ismét más, úgy, hogy az aacheni ajándékkincseken négy különböző egyén munkája ismerhető fel.

230. sz. Feliratos ezüstlemez a kún-halasi kincsből.
Arch. Kőzl. XIII. köt. 47. l. 15. sz. után.

231. sz. Ezüstlemez a kún-halasi kincsből. Arch. Kőzl.
XIII. köt. 49. l. 16. sz. után.

Ezen kincsek közt úgy Hampel, mint Kárász legnevezetesebbnek, az akkori ötvösség valódi remekeinek tartja a két nagyobb magyar címert, mely, mint a többi ékszerek mind, páros, s csak egy igen csekély változattal az állatembereknél, egymásnak tökéletesen megfelel. Mi elismerjük ugyan a technika magas fokát ezen címerekben, de a compositiót nem tarthatjuk oly remeknek, mint azok, kik vele foglalkoztak, mert hiányzik részleteiben a szerves összefüggés. Az egész felső rész a három toronynyal s alatta a három fülkével és két csöbörsisakkal, nincs szerves összefüggésben a nagy címérrel, melynek nincs paizs alakja, mert ezen egész befejező dísz közepén hosszabb, két végén rövidebb vízszintes vonalra reá fekszik. A két sárkányos talapzat is csak a két bástyát támasztja, mely nincs szervesen összekötve a hatlobos címerekkel, nem is mondhatjuk, hogy ezt tartja, hanem csak hozzá van toldva; ellenben elismerjük a két tartó griffmadár rendkívül szerencsés stilizálását, de hátsó lábaiknak a liliomormú két bástya mégis csak alkalmatlan támpontot ad.

A nagy címerpaizsnak is a nyolcz (nem hét, mint Hampel írja) kisebb-nagyobb, egymással össze nem kötött, tabernaculumból álló belső kerete csak a mester ügyességéről szól, de annak nincs semmi értelme, sem semmi belső szükségessége; továbbá a liliompárkányzatú oszloptőről (?) felemelkedő emberfejű állatkának nincs semmi rendeltetése, semmi logikája, ez csak a művész phantasiájának — szívesen bevalljuk — igen kecses, de semmit nem mondó játéka. Ha e szerint a compositiót nem is tartjuk valami elmésnek vagy szerencsésnek, a kivitel mindenesetre remek, a mi reánk nézve annnyival örvedetesebb, ha abban nemcsak a nagy király bőkezűségének tanújelét látjuk, hanem benne egyszersmind hazai műiparunk legszebb emlékét ismerhetjük fel. Bock ugyan valamely olasz művész kezét képzei benne felismerhetőnek; említi Péter mestert, a magyar király pecsétvésőjét, s felteszi, hogy ennek fia is volt s hogy ötvös- és pecsétvéső-mesterségét sienai atyjától örökölhette és fiára hagyhatta; felteszi, hogy Nagy Lajos ezen utóbbi, senki által nem ismert, talán soha nem létezett mesterre bizta volna az egyházi felszerelést. Bock ezen feltevésnek nyomatékos alapját találja az Aachenben őrzött magyar ajándéknak úgy ornamentális, mint architectonikus kifejlésében s abban oly alakítást ismer fel, melylyel a XIV. század olasz góthikájában mindig találkozunk. Bock e részben csak általánosan a velencei Szent Márk és paduai Szent Antal templom kincseire hivatkozik, de nem jelöli ki az olasz góthika ezen jellemző részleteit, melyekre bennünket figyelmeztetni kellett volna. Hát bizony a Szent István és Szent Imre köríves fülkéje az ékszer felső díszítésén s a két köríves fülke a címér belső keretében, semmiképen nem fér meg a XIV. században kifejlett német góthika szabatoságával, ellenben a legalsóbb, két szegényes tabernaculum egyenszögű csúcsa eltér ismét minden olasz hagyománytól; az ékszer továbbá német feliratú, mi az olasz eredetet valószínűleg kizárja. E szerint a címér sem nem olasz, sem nem német munka, s nincs semmi ok, semmi körülmény, mely a műkincsnek magyar eredete ellen szólna, melyet Hampel és Kárász igen ügyesen iparkodnak bebizonyítani, midőn Kolozsvári Márton és György testvérek szobrai is említik, melyeknek egyike Prágában fennáll s a műismerők ítélete szerint csak ötvösműhelyből eredhetett.¹

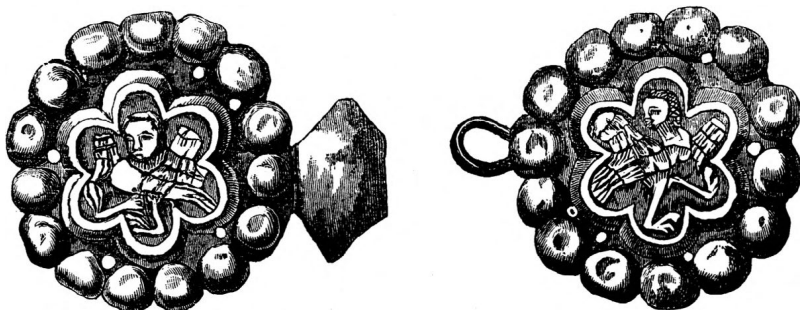

232. sz. Ezüstlemez a kún-halasi kincsből.
Arch. Közl. XIII. k. 49. l. 19. sz. után.

¹ Már azon körülmény is, hogy az ötvös Szent Lászlónak, Erdély védőszentjének adta a címerdíszítésben a fő helyet, elégséges bizonyosságul szolgálhat az ékszer erdélyi vagy nagyváradi eredetére nézve, ámbár nem felejtjük el, hogy már Róbert Károly, a mint Szent János firenzei védszentet aranyairól elhagyta, Szent Lászlót, nem pedig Szent Istvánt tette helyébe s ez maradt a magyar aranyak előlapján mindaddig, míg azt Szűz Mária, Patrona Hungariae, fel nem váltotta.

Ellenben azon nézetet, mely a belső címerkeret két, illetőleg négy emberfejű állatában a művészek arczképét találja fel, semmikép sem fogadhatjuk el. Ily kis terjedelmű emléken a mester sohasem örökítette meg arczvonását; erre nincs semmi példa, sem pedig arra, hogy ily torzalakok, minőkkel a románkori ornamentikában gyakran találkozunk, bizonyos határozott személyeket képviselnének.

A mi ezen ékszer rendeltetését illeti, már nagyságánál fogva sem hihetjük, hogy fibulának, mellesatnak szolgált volna — mindamellett, hogy az aacheni kanonokok ezt a körmeneteknél egyházi ruhákra alkalmazták, — mert hátul egészen sima, nincs rajta a tű, mely a morsusokon és moniléken soha el nem marad; ellenben inkább elfogadhatónak tartjuk Hampel nézetét, hogy az egyházi könyv bekötésénél a táblához volt erősítve, s itt mindjárt az elkallódott misekönyvre gondolunk, melyet a pilisi apát leltára említ, s melyre a magyar és lengyel címerpárok is a sarkon jól megférnek.

233. sz. Eziütkapocs két féltagja a kún-halasi kincsből. Arch. Közl. XIII. k. 49. l. 20. és 22. sz. után.

Megemlíthjük még, hogy a Bock rajzában, melyet az Arch. Ért. is közöl, a címerkeret négy (nem hat) pereczét fedő sas nem porosz, a mint azt az Arch. Ért. tartja, mert az mindig fekete, hanem fehér, lengyel sas. Bock felületességét bizonyítja az is, hogy a kápolna építését az 1374. évre teszi, s ezt úgy az Arch. Ért., mint az Ötvösség Remekeinek szerkesztői ismétlik, holott Henrik pilisi apát oklevele 1367-ből van keltezve.

A XIV. század ötvösségének műremekei közé tartozik még a kigyósi aranycsat és négy aranygomb, mind gazdag niello-díszítéssel. A gombok középen kidomborodnak és mindegyikök szép, román majusculákban kettős niello karima közt egy szenthez fordul, hogy imádkozzék érte, jelesen Szent István, szent Margit, szent Jakab és szent Bertalanhoz. A csat ízléses alakban ki van cisellírozva és niellózva; a hozzá tartozó, hosszúkás négyszögű lapon két, zárt csöbörsisakú, pánczélinges lovag, címeres paizsával balján, lobogós felső zubbonyban, karddal vív egymással; mindegyik mellett hasonlóan vértezett segédje, a háttérben két zenélő alak. A paizsok alakja a XIV. század végére vall. Az egyik dalia sisakját szarvasagancs, a másikat bokréta tünteti ki. A túltömött com-

Szent György szobra Prágában, hátulról, a lándzsával. Arch. Ért. u. f. VIII. k. 205. l. után.

positio ügyes rajzát szép niello emeli ki. Nem tudnók bizonyítani, hogy ezen gyönyörű ékszer magyar-e; e mellett csak a lelőhely szól, a kigyósi puszta Békésben; a felhívott szentek közül csak az egy István magyar; a munka mindenesetre kitűnő. (Lásd: Ötvösmű-kiállítás lajstroma, III. terem, 16. és 17. szám.)

Márton és György mesterek Kolozsvárról.

A német műtörténészek mind méltányolják szent György fél-élet-nagyságú bronzszobrát, mely Prágában a Hradsinon van felállítva (l. 240. sz. és CLXXVI. tábla). Kugler így jellemzi: «Az arcz még a typikus alapformában, de határozott naturalistikus szándékkal. Homlokredők s egyebek, mint

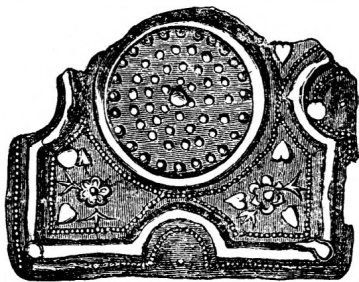
234. sz. Ezüstlemez a kún-halasi kincsből. Arch. Közl.
XIII. k. 49. l. 17. sz. után.

235. sz. Ezüstlemez a kún-halasi kincsből. Arch. Közl.
XIII. köt. 49. l. 18. sz. után.

az erőfeszítés kifejezése. Legnagyobb részletezés a viseletben, pánczéiban és lábszáron. A ló nehéz, de szintén eleven alakban, szép részletek a talapzaton, gyík és hasonlók.» Schnaase azt mondja, hogy a kivitel a legnagyobb élénkséget mutatja, igen naturalistikus részletességgel. Nálunk különösen Hampel foglalkozott ezen műemlékkel s két ábráját is közli az A. É. 1883., 3. számában; először a Dohme «Geschichte der deutschen Kunst» című munkájából vettet, de a hátsó oldal képét eredeti fénykép után készült horganyedzésben adja, ez azonban az emlék sok finom részletét csak hozzávetőleg adhatja vissza, melyekkel a két kolozsvári mester úgy a vitézt és lovát, valamint a sárkányt s az egész környezetet megelevenítette. «Gonddal részletezték — így szól Hampel kitűnő leírásában — a hajfűrtöket, homlokán minden ránczot, fegyverzetén minden csatot, karikát és szeget ábrázolnak, a ló testén az ereket, az inakat, sőt a bőr felületén a foltokat, szerszámán az ötvösdíszeket, lábán a patkókat egyforma gonddal dolgozták. És minő aprólékos hűséggel mintázta a művész a földhöz lapuló sárkány

testén azt a sok bibircset, nyakát és hátát, szárnyainak minden ránczát és minő microscopikus világ tárul föl előttünk a sziklás talajon: csúszómászó állatok, füvek, virágok, fák és maguk a sziklák hasadékaikkal és élesen körülvonalazott tagozásukkal. Plastikának olyan plastika ez, minő csak ötvösműhelyből kerülhet ki. Az emlék elveszett feliratát Beczkovsky János tartotta fenn számunkra: Anno domini 1373. hoc opus imaginis sancti Georgii per Martinum et Georgium de Clussenberch (mit Clussenbachnak is olvastak) conflatum est. A német műtörténészek nem találtak ily helynevet sehol. Wennich volt az első, ki a Századok 1879. kötetének októberi füzetében (123. l.) fölismerte a Clussenberch helynévben Kolozsvár német nevét, Klausenburg, s így a prágai szobor alkotóit a magyarországi műtörténet számára biztosította és mint ugyanazon két kolozsvári mester

236. sz. Ezüstlemez csonka darabja a kún-halasi kincsből. Arch., Közl. XIII. köt. 49. l. 21. sz. után.

alkotását, akik Nagyváradon a három szent király szobrai készítették. A nagyvárad szobrok elenyésztek, de majdnem régi teljességében fennmaradt a prágai szobor, mely tehát hiteles alapot nyújt a két magyar művész stílusának megítélésére.» Hampel kérdezi ezután, vajjon nem igen merész föltevés-e, hogy az aacheni két remekmű kolozsvári mesterek műhelyéből került ki? Föltevése szerint a két aacheni

ékszer még a hatvanas években, 1366 előtt készült; négy évvel később Dömötör váradi püspök meghívja a két művészt Váradra és készítteti velük Szent István és Szent László álló szobrai, miről a Szent László paizsába vésett fölirat tanuskodott, melynek szövege fennmaradt, s melyre legelőször Ipolyi figyelmeztetett. E fölirat szerint a két művész Miklós mester kolozsvári festő fia volt. IV. Károly cseh király meghívta őket Prágába s ott készítették 1373-ban a híres Szent György szobrot.

A mint hazájukba visszatértek, a Szent György szobor híre valószínűleg elhatott Váradra is és ennek hatása alatt János váradi püspök (nem érsek, mint az A. É. hibásan elnevezi) bírta meg őket Szent László lovas szobrának elkészítésével, melyet a ló baloldalán lefüggő paizsba vésett felirat tanúsága szerint 1390. évi május hó 20-án be is fejeztek. (Lásd Hampel: A. É. 1888., 207. l.)

Lehetetlen itt megelégedoznünk arról, hogy Szent László hermája eredetileg Nagyvárad számára s csakugyan ötvösműhelyben készült, mert ezt bizonyítja a rajta látható sodronyzománcz.

XV. századi ötvösművek.

Mind a mellett, hogy Ipolyi már 1863-ban figyelmeztetett Szent László hermájára (l. CLXXI. és CLXXII. tábla), s azóta többen foglalkoztak vele, mégis ezen műemléknek műtörténelmi nevezetessége nézetünk szerint eddigelé még nem volt elégségesen méltatva. Már nagysága is, mert életnagyságban látjuk a szent király mellszobrát, minden fenmaradt magyarországi szoborműveink közt neki adja az elsőséget. Az ereklyetartó mellszobor aranyozott dús haja, bajusza és szakála stilizált, felváltva

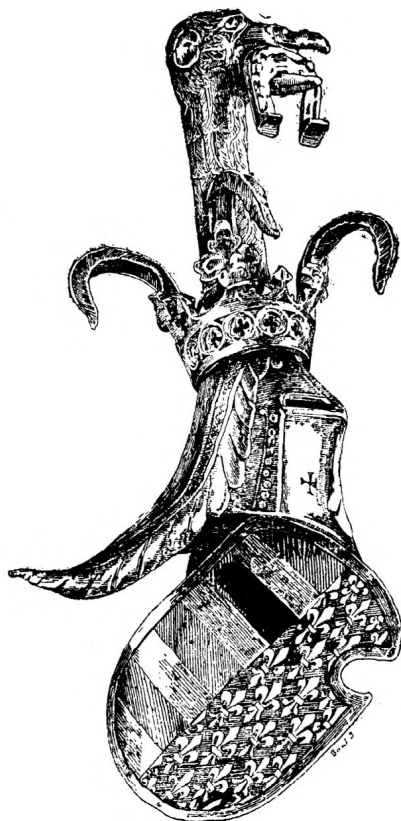
237. sz. A trencsényi herma. Archaeol. Közl. III. köt. 105. l. után.

vastagabb és vékonyabb fonalakra oszlik. A szemek erősen föl vannak nyitva, úgy hogy az iris egész kört képez, mi az arcnak bámész kifejezést ad. A művész az arcizmokat, az orrt, a száját erősen dolgozta ki, a felső ajak fel van húzva, úgy hogy a felső fogak láthatók; a tömött bajusz mindkét oldalán három kacsaringós fürtben végződik; a palástot sodronyzománcz ékesíti (v. ö. 241. és 242. sz. rajz). Mindez szerintünk oly szobrászra mutat, ki egyszersmind ötvös volt, vagyis inkább oly ötvösre, ki szobrászatra adta magát s munkájában nem annyira művének összbenyomására fordította figyelmét, nem is látta maga

előtt az egész művet, hanem mindig csak annak egyes részleteit. A palást sodronyzománczdíszítése különben is elégségesen bizonyítja, hogy a mellszobor ötvösműhelyben készült. Szerintünk ez a sodronyzománcztechnikának alighanem a legrégebb ismert alkalmazása. Mi az ötvösműhelyből kikerült ezen mellszobornál nem felejtethjük el, hogy Nagyvárad számára, tehát valószínűleg Nagyváradon készült, hol Márton és György a náluk megrendelt szobrokkal sokáig el voltak foglalva, hol tehát művészeti hagyományaik soká fentartották magukat.

238. sz. Nagy Lajos ajándékából származó lengyel czimer, az aacheni székesegyház kincstárában. Arch. Ért. u. f. VII. köt. 129. l. után.

239. sz. Nagy Lajos ajándékából származó kisebb magyar czimer, az aacheni székesegyház kincstárában. Arch. Ért. u. f. VI. köt. 75. l. után.

Szent László egy hermáját már a XIV. században említik, de ez kevéssel 1406 előtt tűzben elpusztult, 1449-ben azonban ismét említik a Szent László hermát, de nem mint valami új műemléket, úgy látszik tehát, hogy hermánk mindjárt 1406 után készült, mit műstyleje is bizonyít.

Figyelmet érdemel még két díszkorong Jankovich Miklós gyűjteményéből, melyet ő — nézetünk szerint hibásan — katonai jelvénynek (signum militare) tart, minthogy ez ékköveinek tanúsága szerint ékszer volt,

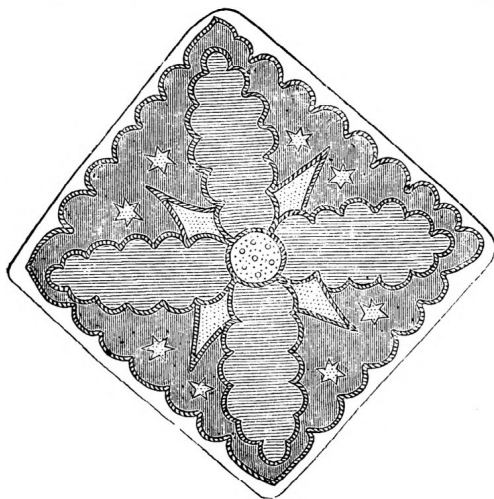
ámbar nem tudjuk, miként használták, miután hátul síma s nincs rajta oly lyuk, mely fölakasztásra szolgálhatna. Aranyozott ezüsből készült két korong, melynek keretében négy nagyobb, szabálytalanul csiszolt (muglich) ékkő, ametiszt, smaragd és gránát foglaltatik, köztük pedig egyenes száron egyszerű virágok, melyek közepén Jankovich oxydált gyöngyöket említ;

240. sz. Szent György szobra Prágában, előlről, a lándzsa nélkül, Arch. Ért. u. f. VI. köt. 261. l. után.

ezeknek azonban most már nyoma sincs. A korongon kettős fejű, jól stilizált, koronás sas látunk, olyant, minő a császári sas; szemét rövid szárra feltűzött gyöngy képezte, de ez elveszett. A sas sodronyból igen ügyesen van alkotva, mely, mint a sodronyzománcz rekeszeinél, a zománcz rajzát adja; de a zománcznak, melynek természetesen feketének kellene lennie, nincs semmi nyoma, nagyító üveggel sem látunk semmi zománcztöredéket, de föltehetjük, hogy fekete mastix, vagyis az úgynevezett

hideg zománcz töltötte ki a rekeszeket, mert még sem hihetjük, hogy ily díszkorongokon, melyeket ékszerekkel és gyöngyökkel szereltek fel, elmaradt volna a szín, ez esetben a fekete, a laphoz ügyesen odaforrasztott sodronyok közt. Ily hideg zománcz nyomait láthatjuk már a Szent László hermáján is, melyen az ajkak s a szemek hideg zománczczal ki voltak festve. A zománcznak ezen mézgautánzása nem ritkán fordul elő a külföldi ötvösműveken; a mézga mai napig is helyettesíti a persa ötvösműveken a sokkal nehezebben előállítható, tűzben olvasztott zománczot. Hampel is említi, hogy Rothschild sodronyzománczos kelyhén mastix pótolja az igazi zománczot. Ez lehetett az eset a Muzeum két díszkorongján is, melyek ez által a magyarországi sodronyzománcz rokonságába jutnának.

241. sz. Szent László hermájának sodronyzománcz-mintája.
Arch. Közl. III. k. 97. l. 4. sz. után.

A kétfejű sas stilizálása Zsigmond király korára vall, azon időre, melyben a Szent László hermája készült, s rajta nézünk szerint a sodronyzománcz-technika legrégebb magyarországi példányát látjuk.

A papok bő, felső palástját nagy ruhakapocs foglalta össze a mellen; ez volt a morsus, mely később a szász nők palástjának a mai napig fő dísze maradt. Ezen egyházi ékszernek nem sok példánya maradt fenn a mai időkig. Egyik közülök, melynek mostani megtámadott alakja nem mutatja többé egykori fényét, a N. Muzeumban őriz-

tetik. Ezen nagy ruhakapocs a XV. század kezdetének kitűnő áttört ötvösműve. Négy pávát, ezt a régi keresztény jelvényt, látunk ezen morsuson egy növénydíszes abroncsan, melynek külső kerete nagyobbbrészt elkallódott. Ez hét nagyobb, négyszögű ékkőből volt alkotva, melyek közt ezüst tűkön, négylevelű lapos lemezekén egy-egy gyöngy volt feltűzve. A belső keretet tizenkét hasonló, négyszögű levelű ezüstlemezken tizenkét gyöngy képezte, melyek egyrésze elkallódott s a megmaradtak is elvesztették fényüket. Ezen keret a ruhakapcsot, melynek középső tűje megmaradt, rokonságba hozza az előbb említett két, sodronyos, kétfejű sast ábrázoló koronggal.

Valószínűleg azon két széles aranykarperecz is (l. 243. sz.), mely a Muzeum kincsei közt előkelő helyet igényel, a nagyváradi ötvösség terméke, mert a hagyomány szerint a nagyváradi egyház királyi sírjaiból származik, miért is Mária királynénak szokták tulajdonítani. A két karperecz nem

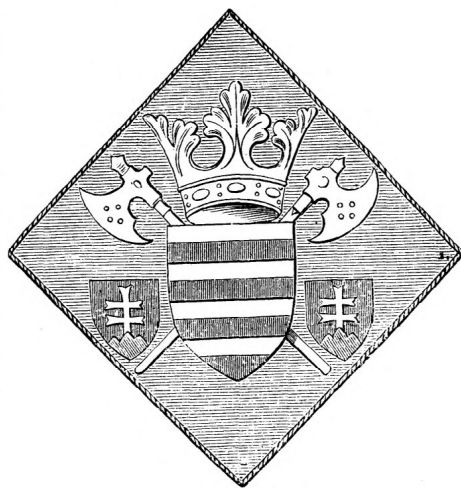
Ereklyetartó 1506-ból, Beszterczei Balázs mester műve.
Arch. Ért. u. f. XII. k. 203. l után.

páros, az egyik szélesebb a másiknál; styljük azonos. Csuklón járnak, alul-fölül sodronylánczolattal vannak bekerítve; a keret közt a kisebbben hat, a szélesebben öt csonkított prizmadarab emelkedik ki, a felső keskeny lapon négy gömböcskével díszítve; köztük áttört s filigránózott félgömb foglalja el a tért, négy-négy filigrán kerék közt. Jankovich gyűjteményéből kerültek a Muzeumba, de miután már újra kifényesítették és megfestették; a müncheni gyűjteményben azonban fenmaradt a kisebbnek párja azon állapotban, a milyenben találták, úgy hogy nem fér kétely a muzeumi két példány eredetiségéhez. Megjegyzem azonban, hogy Lonovics és gróf Bethlen birtokában is láttuk az ötvösműkiállításon a kisebbik karperecz pár hasonmását. A munka stylje ép oly sajátos és ízléses, a mint elűtő a XIV. század ékszereitől, de éppen azért a legnagyobbfigyelemre méltó. Hampel ennek analogiáját a kaukázusi államok egyik ötvösműemlékében vélte feltalálhatni.

Az erdélyi ötvösség virágzásának folytonosságára nézve, melyet egyébként már a czéhrendszer is biztosított, Kövér Leo (álnév) igen helyesen utal Beszterczei Balázs ereklyetartójára is (l. CLXXVII. tábla), mely 1500-ban vagy 1502-ben készült s dombormű; Szűz Máriát Szent Borbála és Szent Miklós, a szászok védszentjei közt állítja korongján előnkbe. K. L. ez alkalommal igen helyesen figyelmeztetett

242. sz. Szent László hermányának sodronyzománczos címere.
Arch. Közl. III. k. 97. l. 5. sz. után.

az erdélyi szász nők nagy ruhakapcsaira, melyeken ugyanezt a compositiót különböző változatokban, de durvább kidolgozásban találjuk. Ezen népszerű compositio a reformatio beálltával természetesen megszűnik s átvesz egy sokkal egyszerűbb renaissance alakot; de ennél az egyik példányon, a mint már említők, megtaláljuk még egyszer a sodronyzománczot, mely az átmenetet mutatja a későbbi, XVI. és XVII. századi erdélyi zománcztechnikához (l. 228. sz. rajz). Így bizonyíthatjuk tehát az ötvösség virágzásának magyarországi, vagyis inkább erdélyi folytonosságát. A nagyváradi karperecektől Nagy Lajos aacheni ajándékai, a disznódi úrmutatótól Márton és György mesterek szobrai, a nagyváradi herma, a sodronyzománczos kelyhek, a nagyváradi ámpolnák, a váradi poharak és a Beszterczei Balázs ereklyetartója a szász morsusokig egy egész lánczolatot képeznek a csúcsíves styl korában s azon által a fejedelmek udvarában divatos erdélyi zománczig, a talpas és verejtékes poharakig s végre azon időkig, midőn a külföldi divat kiűrtött ötvöseinkből minden eredeti-

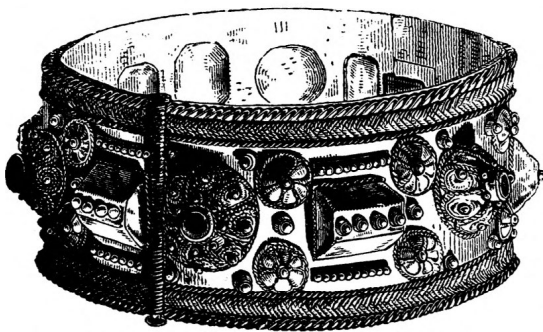
séget és sajátságot, midőn már csak a norinbergi, augsburgi, végre a bécsi és párisi ötvösmunkákat utánozták, mert csak a technika ügyességét vették számba.

Már Hann Sebestyén, az erdélyi szászok híres ötvösmestere, nem komponál, hanem norinbergi metszeteket utánoz, de szász honfitársai 1700-ban mégis azt tartják, hogy Szeben az ő művészete által Augsburggá vált.

A templomok fölszerelésénél említenünk kell még a kovácsoltvas-csillárokat és gyertyatartókat, melyek közt a Myskovszky által kiadott bártfai vaskandeláber a kitünőbb műemlékek közé tartozik. Az ötvösség világi emlékei közül, melyek a gyűjteményekben ezen korból mindenütt ritkák, említhetjük az ezüstpoharakat, melyeknek középrészén oly dísz-

koszorút látunk, mint a helykosarak karimáján; többnyire három kis ülő állaton állnak (l. 244. sz. rajz).

A síremlékek a csúcsíves korban a templom főfalába beeresztve gyakoriak. Jellemző ezeknél a gót minuscule felirat; a compositio monoton vértés vitéz, ki nyugvó oroszlán fölött áll. Costume tekintetében érdekes, hogy ezen időben a német pánczél

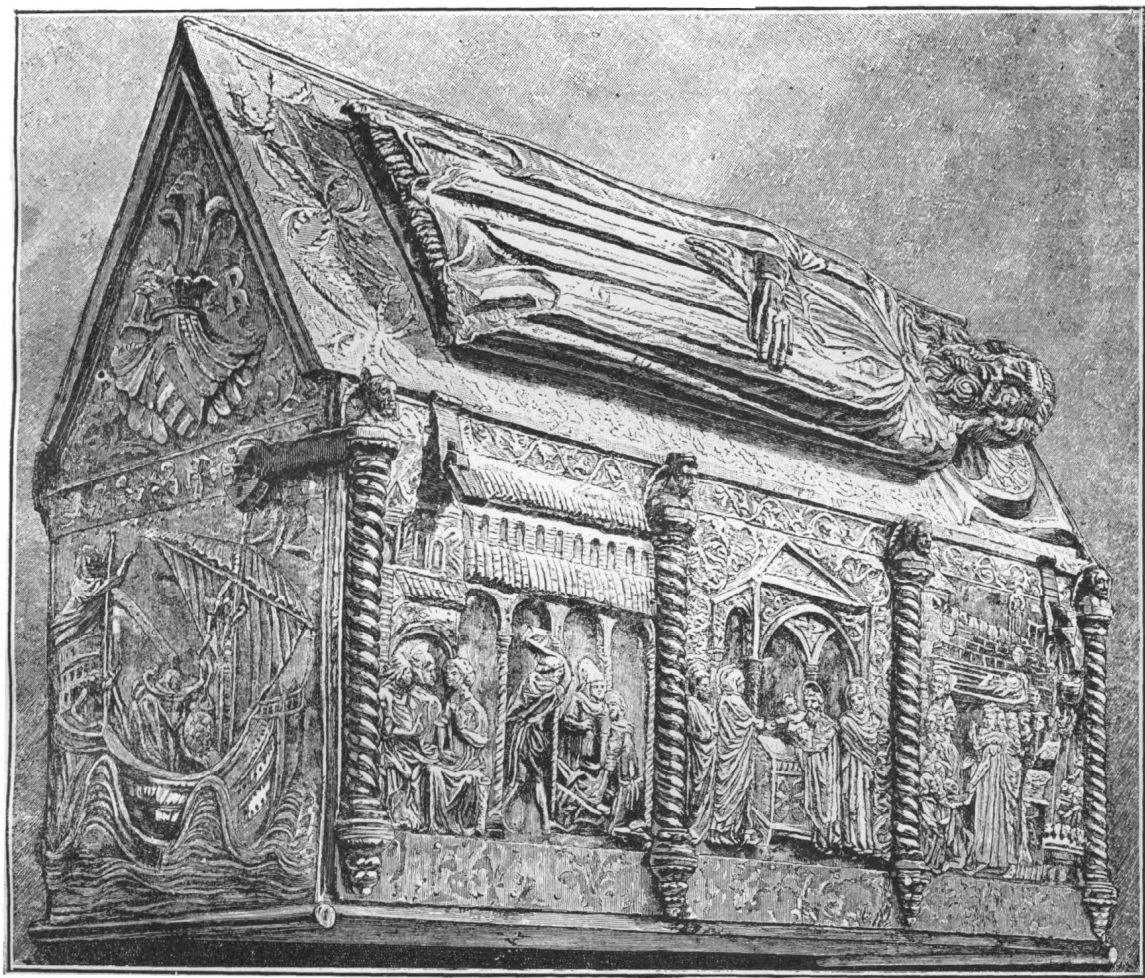

243. Arany karperecz a m. n. muzeumban. A magyar történeti ötvösműkiállítás katalauza. III. terem 175. l. után.

általában divatos, egyenes, kétélű, hosszú karddal, melynek ellenzője egyszerű; a sarkantyú hosszú, taréjos; női síremléket nem ismerek templomainkban ezen időből.

Szent Simeon sírládája.

Az Anjou-kor ötvösségének fenmaradott legnagyobb műemléke szent Simeonnak ezüst sírládája Zárában, mely trébelt domborműlemezekkel van bevonva (l. 245—247. sz. rajz és CLXXVIII. tábla). A város már a XIII. században a szentnek csontvázát legnagyobb kincsének tartotta, melyet zárai látogatásakor Nagy Lajos és királyi családja áhítattal tisztelt. Erzsébet királyné azonban nem tudott ellentállni azon vágyának, hogy a szent ereklyének egyik ujj-tagját el ne tulajdonítsa. A büntetés azonban tüstént bekövetkezett, mely a királyné kezének megbénulásában nyilatkozott. Ő tehát bűnbánólag visszatette az elorzott szent ereklyét, s felépülvén, fogadalomból 1377-ben ezüst sírládát rendelt meg a szent tete mének számára a Zárában lakó Milanói Ferencz mesternél, a meghalt

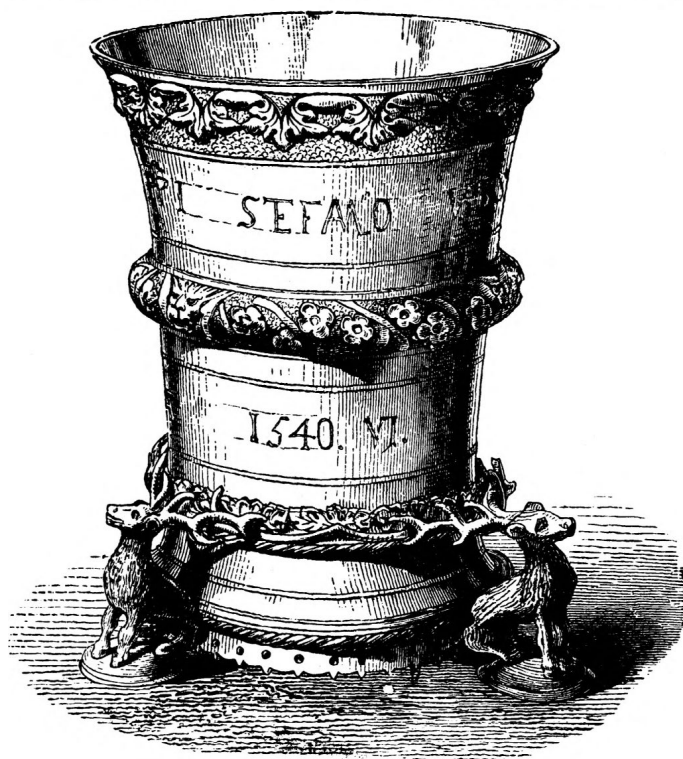
Szent Simeon sírládájának oldalnézete. Arch. Közl. XVIII. k. 13. l. után.

Antal mesternek fiánál. Ez három év alatt csakugyan elkészült, a mint a sírláda díszes felírata bizonyítja :

Simeon hic iustus Jesum de virgine natum
Ulnis qui tenuit, hac arca pace qui exit.
Hungario regina potens illustris et alma
Elizabeth iunior dum voto contulit almo
Anno milleno treceno octuageno.
Hoc opus fecit Franciscus de Mediolano.

Vagyis : Simeon az igazságos, ki a szűztől született Jézust karjában tartotta, ezen sírládjában békében nyugszik, midőn Magyarország kegyes,

244. Ezüstpohár. A magyar történeti ötvösmű kiállításajstroma, IV. terem. 57. sz. után.

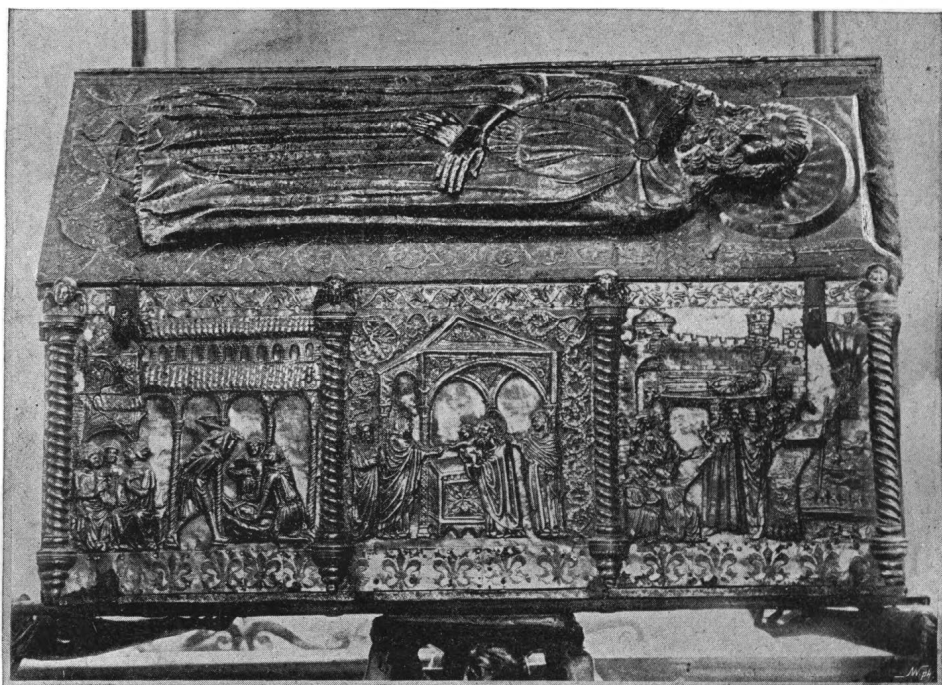
hatalmas, dicső királynéja, az ifjabb Erzsébet, azt fogadalomból készítette. Ezen munkát csinálta Ferencz Milanóból.

A művész a sírláda hosszú rézsútos fedelének elő oldalán szent Simeont életnagyságú trébelt, ezüst domborműben, hanyatt fekve, összekulcsolt kezekkel, csuklyájában alakította, melyet mellboglár fűz össze palástján.

A hosszoldal közepén a praesentatio, mint szent Simeon életének fő jelenete, foglalja el a fő helyet. Ez kétségen kívül Ferencz mesternek minden részleteiben tulajdon munkája, compositiója nemes, mondhatnók

archaikus, Giotto styljére emlékeztető, az építészeti részletekben még köríves, ámbár ezen korban már a csúcsív teljesen kifejlett. Az alakok rajzban helyesek, a kivitel szorgalmas.

Jobb oldalt látjuk Nagy Lajos látogatását Zárában a városon kívül a falak alatt, melyeken már a magyar czímer pólyái díszlenek. A tengerparton a számára készült állvány előtt áll Nagy Lajos királyi palástban, koronával fején, a mint a város privilegiumait megerősíti s az elismerő okmányt az elüljáróknak a nép ujjongása mellett átadja. Mögötte s az állvány háta mögött a közönség padokon ülve nézi a jelenetet. A király

245. sz. Szent Simeon sírládjának előlapja. Arch. Közl. XVIII. köt. 6. l. után.

alakja méltóságos, ámbár conventionális. Jellemző a királyi paláston a sovány, párhuzamos, meg nem tört redőzet, mely Francesco mester minden compositiójában ismétlődik. A népcsoport úgy a compositióban, mint a kivitelben gyenge, csaknem styl nélküli.

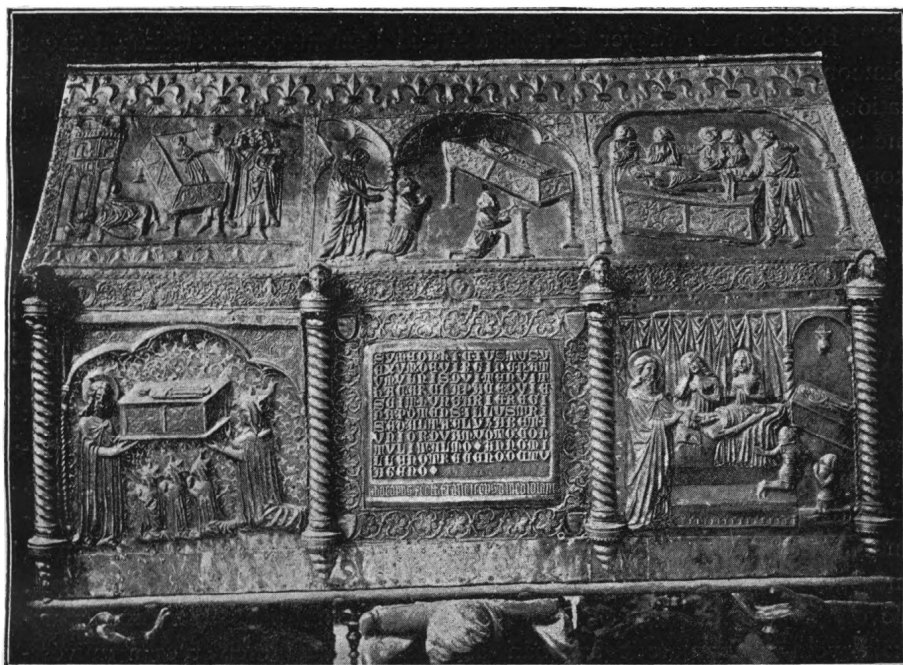
A sírláda keskeny homlokoldalán látjuk a királynét és fegyveres kíséretét a szent erekye előtt, a mint bűne büntetését érzi. A compositio zavaros, rajzban ügyetlenül zsufolt.

Ezen jelenet felett kimagaslik a sírláda háromszögű homlokán Nagy Lajos czímerdísze, a lópatkót csőrében tartó koronás struczmadár előrésze a két strucz toll közt, oldalt pedig az L. R. betű: Ludovicus Rex. Ugyan-ezen czímerdész ismétlődik a sírláda keskeny lábrészén.

Erre következik a hátsó hosszoldalon a királyné, a mint királyi díszben térden állva a felemelt új sírládát az álló szent Simeonnak ajánlja; a sírláda alatt térdel a három királykisasszony. Itt a compositio világos és sikerült, csak a redőzet négyzeres ismétlődése a művész phantasiájának szegénységét árulja el.

A sírláda keskeny oldalán a fekvő szentnek lábai alatt látunk egy szélvészhányta hajót elszakított vitorlákkal a viharban, melyet egy ördög-csoport a levegőbe igéz fel, de átellenben segítik az angyalok a kikötő felé; a hajó legénysége a felkavarodott habokba vetette a hajó egész

246. Szent Simeon sírládájának hátlapja, Arch. Közl. XVIII. köt. 8. l. után.

rakományát, csakhogy szent Simeon ereklýjét megmentse. A compositio ezen domborműben a leggyengébb.

Erre következik balról a praesentatio mellett az a jelenet, a hol három barát az elásott csontvázat kiássa, míg mellettük három városatya alacsony házban tanakodik; itt is elhagyta a művészt az ihlet, ki a kivitelt is legényeire hagyta. A feliraton túl a nagyobb jeleneten s a sírláda felső részsütos hosszoldala két jelenetén szent Simeon sírládájának csodáit látjuk, a középsőn a művész a sírláda lábának elkészítésével foglalkozik; a munka gyenge s nem emelkedik az akkor virágzó Pisanók iskolájának művészeti magaslatára, de nem is hasonlít az aacheni kincsek styljéhez.

Franciscus de Mediolano munkájának analógiáját talán a velenczei szobrászatban kellene keresnünk, hol ugyanazon időben a doge-palotának

a piazzettára néző oszlopdíszait készítették. Figyelmet érdemel különösen a sírláda gazdag növénypárkányzata, mely elején, végén és közepén egy-egy medaillonnal félbe van szakítva s két oldalt két renaissance alakzatú ornamentikába átmenő meztelen félalakokkal van díszítve.

Radisics ezen párkányban felismerni véli már a renaissance styljét s azt hiszi, hogy az már a XV. századnak egy restauráló toldaléka. Mi azonban a rajznak ugyanazon bizonytalanságát, a szabatos vonalaknak ugyanazon hiányát látjuk, mely a többi díszítéseket is jellemzi. A kherubos fejzetű csavart oszlopokról csakugyan kimutatja Radisics, hogy azok a XVII. században adattak hozzá az eredeti sírládához.

1894-ben dr. Meyer Gotthold Alfréd igen alaposan értekezett szent Simeon ezüst koporsójáról s nagy apparátussal mutatta ki, hogy a praesentatiót csakugyan Giotto ismert képéről (Páduában) utánozta igen jól a mester; kimutatja továbbá, hogy a ládát, a regesták szerint az ezüst koporsót, melyet a Santa Maria kolostorban a nedvesség és por megrongált, Benedetto Libani ötvös 1630-ban megtisztította és egyidejűleg hosszában négy, szélességében három hüvelykkel megrövidítette.

Festészet.

A byzanci művészet, melyre a régészek a különböző motivumok eredetének tanulmányozásánál hivatkozni szeretnek, eddigelé nincs elegendőképpen felderítve; várnunk kell, míg avval valami műtörténész Mingrelia, Georgia, Gruzia templomaiban s általában a régi orthodox zárdákban komolyan foglalkozik; most csak annyit tudunk, hogy a képostromló, műromboló császárok után az újabb byzanci művészet ismét felvirágzott, de oly képpel még sem bírunk, mely bizonyosan a híres Panselinos munkája volna. Fenmaradt azonban azon szabályzat, melyet ezen művésznék tulajdonítanak, bár XVI. századi átdolgozásban, a mely kijelöli azon tárgyakat, melyek az egyházi művészet feladatai s melyekben szabatosan meg vannak határozva mind a szent személyek és csoportjaik, melyek befestendőek. Ezen szabályzat hagyományához tartják magukat most is az orthodox művész-szerzetesek az Athos-hegy monostoraiban, kiknek kezei alatt a byzanci művészet megkövesedett s minden további fejlődésben megakadt.

Cimabue és Giotto voltak az elsők, kik Firenzében a XIII. században s a XIV. kezdetén a festészetet a byzanci békókból fölszabadították, életet hoztak az alakokba, az arcokba, mozgást a csoportokba; inkább a természetre figyeltek, mint a byzanci típusokra. Ez volt az újabb művészet kezdete, melynek fázisait fokról-fokra, a mai napig követhetjük. A művészet ezen újjászületése kiterjedt Olaszországból az egész nyugatra s nálunk sem maradt nyom nélkül; mert ámbár nálunk a művészet

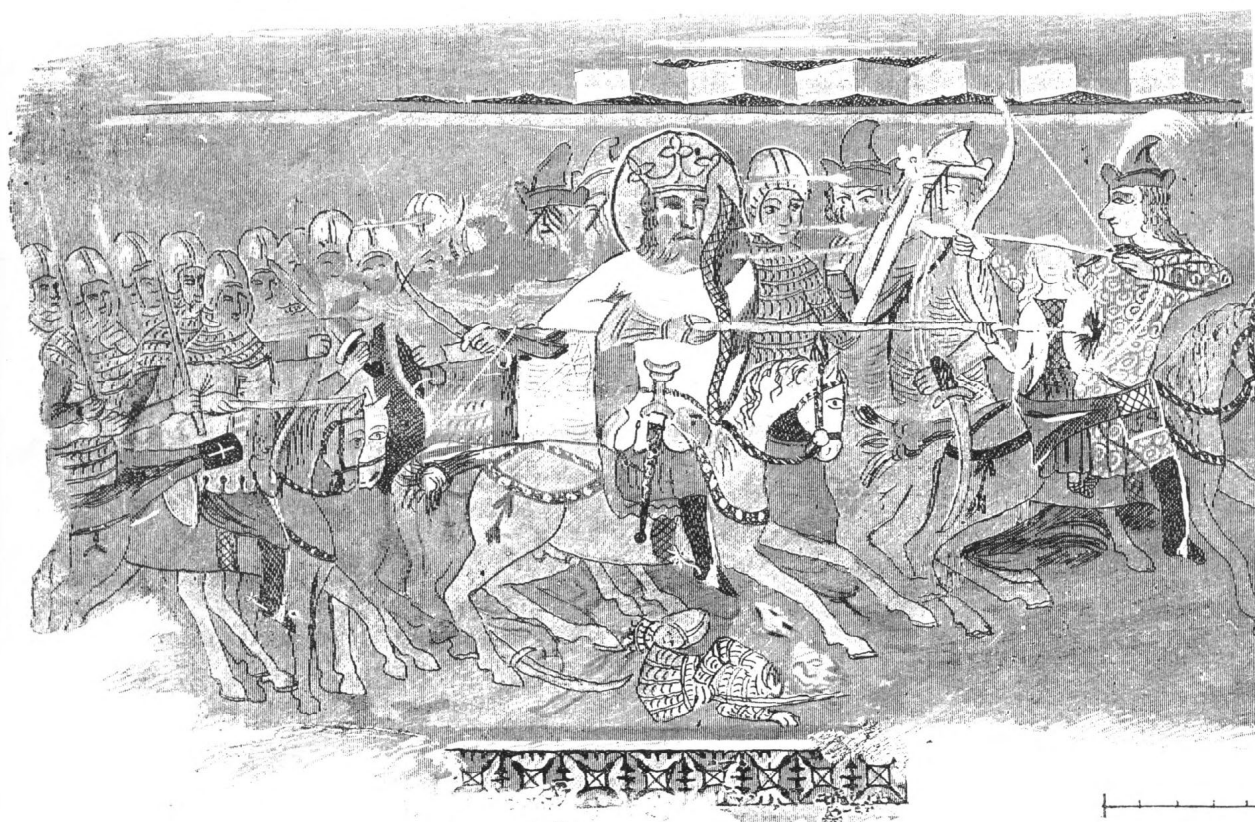

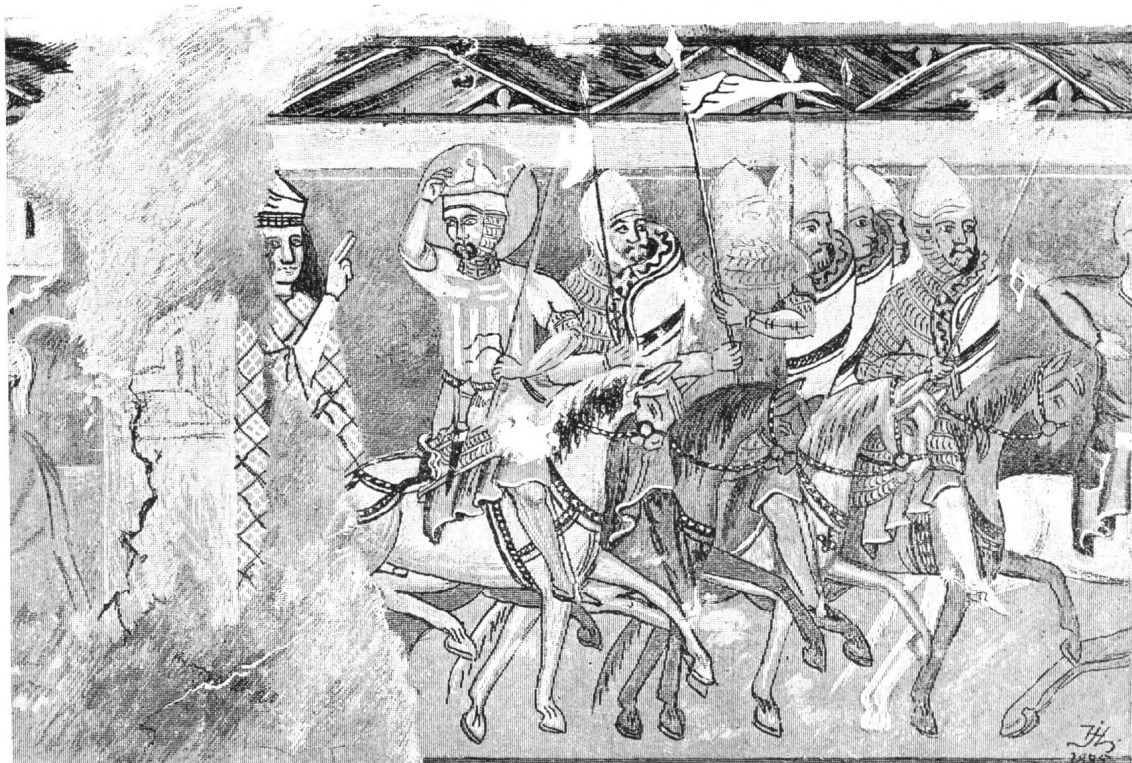
a) Szent László a megmentett leánykával, egy homoród-szent-mártoni falíestmény-töredéken.

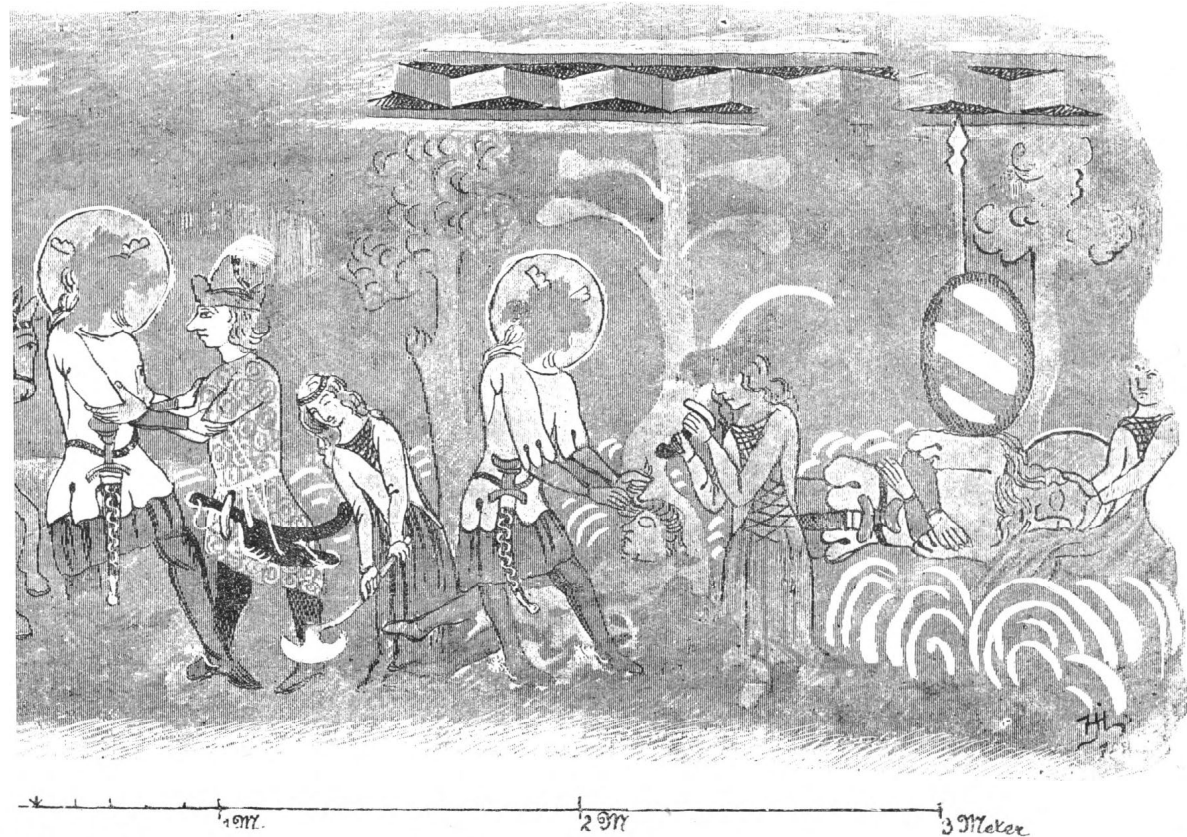
b) Képsor a

c) Képsor a Szent László legendából, egy fülei falíestmény-töredéken.

1 Szent László legendából, egy gelenczei falfestmény-töredéken.

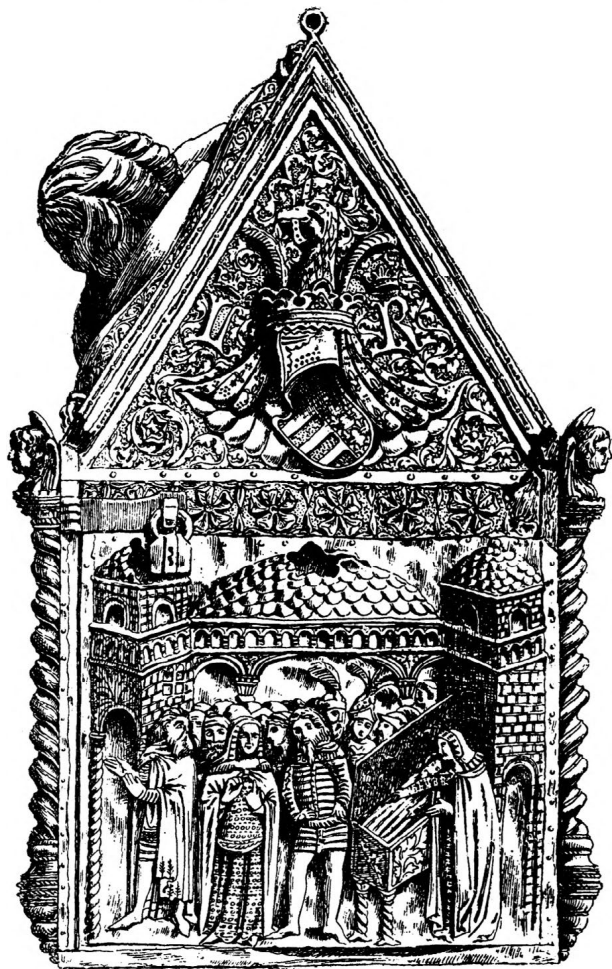
Arch. Ért. u. f. V. k. 216. l. Melléklet 3, 4. és 5. ábrája után.

önálló nemzeti styllé soha ki nem fejlődött, mégis látunk eredetiséget azon falfestmények maradványaiban, melyeket főleg Rómer fedezett föl és adott ki nagy részben és utána Huszka s mások a Székelyföldön a mész alól kifejtettek (l. 248., 249. sz. rajz és CLXXIX. tábla), s melyeknek rajzai most a műemlékek országos bizottságának levéltárában föltámadásra várnak. Látjuk, hogy a festészek Magyarországon nem voltak pusztán utánczók, hanem némely képeikben nemzeti felfogásukat is kifejezték. A Regedéből (Radkersburg Styriában, a magyar határon) származó, de főleg hazánk nyugati részeinek templomaiban működő Aquila a XIV. század végén elég önállóságot mutat compositióiban. Veleméren például, hol a három király hódolatát a gyermek Jézus előtt lefestette, a compositio eredeti és szerencsés. Gáspár, az ősz király, a nyílt viskó előtt, melyben a Szűz a Jézuskával ölében székel, leszállt a lováról s letérdelt, hogy ajándékát felajánlja, szolgálja föléje hajlik s tartja a főveget, melyet a király tisztelete jeléül levett; kis majom ült fel addig a nyereg kápájára s tartja a kantárszárt, míg a másik király lovásza belekap a harmadik király szerecsen lovászába, ki a kulacsot szájához emelte s abból hatalmasan iszik. Ez oly naturalistikus felfogás, melyet német művésznél hiába keresnénk akkorában. Egészen sajátosságok továbbá a jelenetek Szent László legendájából, melyek magyarországi és erdélyi templomok falfestményein gyakoriak (l. 248., 249. sz. rajz és CLXXIX. tábla). Miután Szent László legendája az egész külföld előtt ismeretlen, a compositio egészen eredeti; meglehet, hogy typusát Aquila teremtette. Ott látjuk először, a mint a magyar sereg a kúnokat megtámadja Szent László vezérlete alatt, kit mindig hosszú hajjal és hosszú szakállal ábrázolnak. A következő jeleneten Szent László úzóbe veszi a kún lovagot, ki a magyar leányt elrabolta; ez a kún mögött a ló farán ül s a magyar vitéz felé fordulva, segítségért rimánkodik. Majd a leány lerántja a kúnt lováról, de Szent László is leszállt a lováról s a két vitéz gyalog birkózik egymással. Egy másik jeleneten a leány baltával vág a kún lábába, Szent László leteperi és megöli. Záradékul a fáraút király a megszabadult leány ölében alszik. Nem mondhatjuk, hogy ezen hat jelenet művészi tökélyt mutatna, de minden tekintetben eredeti; ezt nem lehet külföldi előképekből kölcsönözni, mint pl. a mindenütt ismételt Szt. Miklós legendáját. Éppen oly eredetiek, de csak egy csonka példányból ismeretesek a Szent Kálmán legendáját ábrázoló jelenetek. Ezek is minden tekintetben eredeti compositiók. Ezt főleg azért említjük itt, minthogy a czéhrendszer szabályai szerint a legénynek, mielőtt remekelhetne, három évig vándorolnia s munkát keresnie kellett; az ily vándorló legények tehát mustrakönyveket szereztek és utánoztak, a hol szerét tehették, különösen a XV. század vége felé, midőn nemcsak fa-, hanem rézmetszetek is terjesztették már a külföldi mesterek compositióit. Bártfán például az egyik oltáron látjuk Schöngauer Márton rézmetszeteiből ismeretes compositióinak élénk

szinű s épen azért gyöngé utánezatait, melyekért Myskovszky még erősen lelkesedik (lásd Bártfa városa műemlékei). Az ötvösök is gyakran felhasználták munkáiknál a fa- vagy rézmetszeteket. Schöngauer egyik compositióját egy ezüst billikomon látjuk a Nemzeti Muzeumban; így Dürerét is ugyanazon billikomon s megint Dürer rézmetszetének utánezását elefántcsont táblácskákon, melyek egy díszedény öblönyébe vannak befoglalva.

247. sz. Szent Simeon sírládájának egyik oldallapja, Arch. Közl. XVIII. köt. 15. l. után.

Radisics Jenő kimutatta, miként használta fel egy ügyes ötvös Beham tékozló fiú compositióit a Dessewffy-féle kancsón (l. 250—253. sz. rajz), sőt még a XVIII. század első éveiben az erdélyi szászoknál nagy híre vergődött Hann Sebestyén ötvös nürnbergi fametszeteket utánezott szolgailag egyik mesterművén (l. 254. sz. rajz). A plagium napirenden volt, a compositiók eredetisége oly ritka érdeme a művésznek, hogy azt

Aquila veleméri falfestményénél dicsérettel elismerni kötelességnek tartottuk; mert ha képeinek kivitelében nem is találunk semmi különösen dicsérni valót s ez nem emelkedik fel a korabeli középszerűsége, a felfogás eredetiségénél fogva mégis elismerést érdemel.

Miután a czéhrendszernek egyik feladata a mesterség hagyományainak hű megőrzése, kérdés támadhatna, hogy hol kezdődik a művészetben a plagium, s hogy hol van a határ, mely a hagyományos motívumok szabad felhasználását a szolgálai utánzástól s azt az idegen művészi tulajdon elorzásától elválasztja. A hagyományos típusnak és a decoratív

248. sz. Szent László képe egy homoród-szent-mártoni falfestmény-töredéken. Arch. Ért. u. f. V. köt. 214. l. után.

motívumoknak alkalmazása és további hol értelmesebb, hol kevésbé átértett alkalmazása a mester ügyességétől függ; törekvését e tekintetben elismeréssel kell fogadnunk. Az utánzásban nem is látunk semmi hibát, ha az nem igényli az eredetiséget, főleg pedig, ha a compositiót más technikába átülteti, például a rézmetszetet trébelt ötvösmunkába vagy elefántcsont-domborműbe. Ez ugyan ritkán sikerül, mert a festészeti compositio, mely előtérre és háttérre, sőt esetleg még több térre is ki van számítva, alig vihető át plastikába, másrészt az eredetiséget éppen nem zárja ki, ha az eredeti minta más plastikai technika szerint alakítatik át, mint például a Dessewffy-kancsón csakugyan megtörtént; de a plagium bélyegét rá lehet sütni azon műre, mely a készítőnek neve alatt

más művésznek nemcsak eszméjét, hanem talán modorát is szolgálilag felhasználja. A plagium egyébiránt mindig napirenden volt a művészetben és műiparban s a gyári készítés már a legrégibb időkben divattá vált, csak hogy művészetre nem tartott számot s a példányok becse és ára mindig a kivitel ügyességétől függött. Templomi képeink festői azonban nem is igényeltek hírnevet, nem is emelkedtek fel a közepszerűség színvonalán. Legkiválóbb még a kassai szárnyoltár néhány képe, melyekben Henszlmann Wolgemuth ecsetét, sőt monogrammját is fölismerni gondolta. Ezen képek mindenesetre jobbak a többieknél és a nürnbergi iskolához tartoznak; de a ki Wohlgemuth képeit Németországban tanulmányozza,

249. sz. Kún lovasok egy homoród-szent-mártoni falfestmény-töredéken. Arch. Ért. u. f. V. köt. 215. l. után.

mindjárt átlátja, hogy nem ezen mester művei, hanem valamely ügyes tanítványáé, ki Kassára vetődött; ugyanazé, kitől a bambergi városi képtárban a Capistran János praedicatióját ábrázoló képet őrzik.

Nevezetesebb ezeknél Rozsnyói János nagy falfestménye a nagyszzebeni templomban (l. CLXXX. tábla), melyet Storno Ferencz másolt le és az arch. bizottság 1883-ban Doby rézmetszetében kiadott. Henszlmann és Reisenberger után ezen nevezetes műemlék bővebb leírását (l. : A nagyszzebeni és székesfejevári régi templom 24—26. lap) a következőkben vonjuk össze: A kép a szentély északi falát teljesen betölti; magassága 9.48 m., szélessége 5.06 m. Három főrésze oszlik; a legfelsőben csak Jehova nevét látjuk. Ez alatt festett csúcsíves ormozat, oldalt két-két tornyocskával, a felületet három mezőre osztja, melyekben középen a mennybemenetel,

Rozsnyói János festménye a nagyszebeni templomban, 1445-ből. Arch. Ért. u. f. V. k. 245. l. után.

két oldalt a pásztorok imádása és a keresztelés a Jordánban ábrázolvák. Ezek alatt látjuk a keresztfeszítés nagy jelenetét, gazdag, széles keretben, melyben a magyar, cseh és osztrák címer-díszítések közt a felső szélén egyrésről a kínszenvedő Krisztust (Schmerzensmann) Humilitas aláírással, átellenben szintén őt, az Apokalypsis szerint mint mennyei bírót (Glorie fölrattal), az alsó szélén Szent István és Szent László királyokat láthatjuk. A keret legalján még egyszer a kínszenvedő Krisztus félalakja rácsablak mögött (Christus in monumento) s jobbról-balról a térdeplő két donator. A fő képen, a keresztfeszítés alsó részén három főcsoportot látunk: a gyászoló szent nőket, Szent Jánost és Magdolnát, kiknek viselete az akkori szász; egy nőnél, ki a gyászoló csoporthoz tartozik, látjuk a nagy, szász ruhakapcsot (Heftel, morsus). A fájdalom kifejezésének különböző árnya-

250. sz. Jelenet a Beham-féle tékozló fiú compositióból, a Dessewffy-féle kancsón.
Arch. Ért. u. f. VI. köt. 340. l. után.

lata ezen csoportnál csakugyan mesteri, úgy mint az összegyűlt zsidó főpapok s egyéb urak arcán az önteltség és elégedettség kifejezése; azt hiszik, hogy már mindennek vége s az izgató kivégeztetésével lecsillapult a mozgalom. A harmadik csoport a vezénylő római tisztéké, kik lóháton beszélnek meg a jelenetet; az egyik arcán kivehető a részvét. Szóval az egész kép felfogása és kivitele jóval fölülemelkedik a középszerűség színvonalán; a felirat: «Hoc opus fecit Magister Johannes de Rosenau. Anno Domini millesimo quadringentesimo XXV.» mutatja a mester korát és nevét, kinek festészete inkább a brabanti, mint a kölni iskolára vall, a Van Eykok s követőik stíljére. Sajnos, hogy ezen mesternek egyéb nyomát nem találjuk.

Azon falfestményeink közül, melyek mészkerégük alól csak újabb időkben szabadítottak meg, a szepesváraljai érdemli meg az első helyet,

nem annyira mint műérdek, hanem még inkább mint történeti emlék; mert miután színei elhalványodtak s felülete a mész lepattogtatása által sok helyütt megsérült, inkább csak a történelmi ereklyék számába vehető. Ipolyi szerint (Kisebb Munkái I. 246. lapon) a kép régen elmeszelve és számtalanszor újra bemeszelve, századok óta már a mészkéreg alatt szenvedett, mely sok helyütt ujnyi vastagságban borította; s midőn a mész alól — nagy gonddal bár — kifejtetett, nemcsak itt-ott sérült meg okvetlenül, de a festés is fényét, sőt több helyütt eredeti színét is elveszté. Legtöbbet veszíthetett mindenestre a testszín az arcokon, a mint a halvány színezet vagy az árnyalatok hiánya néhol gyaníttatja, hogy a sötétebb vonások talán a lepattogtatott mészen maradtak. (!) Ipolyi szerint (232. l.) ezen festmény a templom északi oldalának főportaléja felett

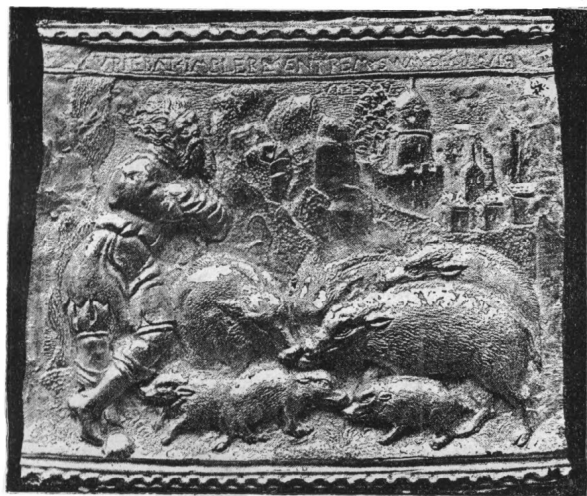

251. sz. Jelenet a Beham-féle tékozló fiú compositióból, a Dessewffy-fele kancsón.
Arch. Ért. u. f. VI. köt. 340. l. után.

áll, mintegy $14\frac{1}{2}$ láb hosszú és hat láb, három ujnyi magas. A háttér fényes, nagyszerű, fejedelmi termet képez, melynek falait mintha részben dús és élénk színezetű virágfüzerekkel átszőtt szőnyeg fődne. A falakról címeres paizsok függnék alá, a félkörívű ablakzat oldalfalazatának zöld terei az Anjou-címer arany liliomaival vannak behintve. A terem közepén félkörű hajlás alatt nagyszerű fejedelmi arany trón áll, melyen a szent Szűz, a kisdéd Jézust ölében tartva, ül. Az arany trón magas kartámját s alját drágakövek díszítik. A Szűz fénykörrel körülsugárzott fejét vállaira és derekára lefolyó, violaszínbe játszó kék lepel borítja, melyen alul arannyal szegélyezett biborszín öltönye látható.

Ezen középső alak körül kétfelől összesen négy hódoló alak látható életnagyságban, egymás mellett térdelve. Jobb felől Róbert Károly, koronával fején, kezait a szent Szűz felé imára emelve. Mögötte kardhordója

látható, fiatal, szakálltalan alak (a király szakállas), kezében az ország kardját emelve, mögötte pajzsa függ, fölötte góth minusculákkal a feliratot látjuk: Flos iuventutis camerarius castellanus Fran(k) de (Semse). Ez tehát a szepesi várnagy Semsey Frank Tamás. Átellenben ezekkel, a Szűz trónja másik felén főpap térdel, fején aranyos szegélyű, fehér püspöki süveggel, biborpalástba öltözve s kezében hármáságú koronát ajánlva fel a szűznek; a minuscula felírás: Thomas Archiepiscopus, jelzi mint Tamás esztergomi érseket. Az érsek mögött piliskoszorúra nyírt fejű papi alak látható, hosszú, barna, zöldes öltöny felett káptalani csuklós vörös gallérral (mozzetto), kezében az országalmát tartva. Egy nagyobb, négyszögű, fehér lapon rimes ima következik a Szűzhöz, négy sorban, és az évszám: Anno Domini M.CCC decimo septimo; lejjebb pedig

272. sz. jelenet a Beham-féle tékozló fiú compositióból, a Dessewffy-féle kancsón.
Arch. Ért. u. f. VI. köt. 341. l. után.

a következő szavak: Henricus prepositus fecit istud opus impingi (sic) A prépost mögött áll még címeres paizsa.

Ipolyi e képen a sienai iskola befolyását látja; e helyütt ugyan nem említi, hogy Róbert Károly¹ csakugyan Péter, a Sienai Simon fia által véseti pecsétjét, megnevesíti, kinevezi szepesi főispánná és Gemnik (Tamnik) jószágot adományozza neki, mi a sienai befolyást különben is igazolná; ámbár be kell vallanunk, hogy ezen, inkább szobrászati, mint festészeti compositiónak sem a byzanci, sem a korai sienai festészetben nem találtuk semmi analogiáját; de a 249. lapon mégis említi Simone Martinít, a sienai iskolának egyik legnevezetesebb festőjét, ki szoros viszonyban jön elő az Anjou fejedelmi családdal, mint ezen család feje-

¹ Kisebb munkái 334. l. Ipolyi elnézésből Pétert Lajos király vésnökének nevezi, holott más helyütt, helyesen, Károly királynak.

delmi arczképeinek, dicsőségének, koronázásának festője. Találónak tartja különösen azon nápolyi falfestményeit a San Lorenzo Maggiore egyházban, melyeken az Anjou-ház liliomaival díszített keretben Szent Lajos állíttatik elő, a mint az előtte térdelő Róbert nápolyi királynak feje fölé tartja a koronát. Azt is említi, hogy Simonenál és régibb kartársainál az a szokás, hogy képeiken rimes Leoninus-verseket használtak magyarázó feliratokul; a mi szepesi falfestményünkön is ez az eset.

Végre azonban mégis elismeri, hogy képünk, mindamellett, hogy a sienai iskolának s nevezetesen Simonenak is minden *hibájában* és árnyoldalaiban szenved, mégis távol áll a mester tökélyétől. Azért valószínűbbnek tartom, hogy festője Simone iskolájának csupán egyik gyengébb

258. sz. Jelenet a Beham-féle tékozló fiu compositióból, a Dessewffy-féle kancsón, Arch. Ért. u. f. VI. köt. 341. l. után.

tanítványa lehetett, kit a mester, talán Róbert Károly óhajtására, Magyarországra küldött.

Újabban lerajzoltatta Szilágyi Sándor a Történelmi Életrajzok számára, hol Pór Antal trencsényi Csák Máté életrajzához mellékelve színnyomatban látható. Dörre másolata a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában található.

A bécsi krónika.

Meg kell itt még említenünk a bécsi festett hártya-krónikát, mely 1358-ban, Nagy Lajos király alatt kezdett készülni s a magyarok történetét egész Róbert Károly havasalföldi szerencsétlen hadjárataig meséli el. A kézirat fényesen van kiállítva; címlapján Nagy Lajos alakját látjuk s a gazdag keretben a magyar kettős keresztet, az Anjou-ház címérét

és jelvényét: az aranypatkót csőrében tartó struczmadarat. Világos tehát, hogy ezen kézirat is a király megrendeléséből csak úgy ajándékul készült, mint később akár az aacheni, akár a máriaczei kincsek és Szent Simeon ezüst sírládája Zarában. Mindezek a király műszeretetének fényes bizonyítékai. Miként került ezen műkincs a bécsi császári könyvtárba, azt most

254. sz. Hann Sebestyén kancsója bölcS Salamon ítéletét és Sába királynénak Salamonnál való tisztelgését ábrázoló domborművekkel. Arch. Ért. u. f. V. köt. 247. 1. után.

bebizonyítani nem tudjuk; csak egy későbbi másolatból tanuljuk, mely 1462-ben készült s a Teleki grófok ajándékából az Akadémia könyvtárába jutott, hogy Tamás clericus és Benedek zowáthi plebános, a szentpétervárad, leírták a despota példányából, melyet ez a felséges fejedelem Franciaország királyának főbecsű ajándékaként (*praeclarum munus*) bírt. Miként jutott ezen kézirat a francia királyhoz, VII. Károlyhoz, s mily alkalommal ajándékozta ez Brankovics György fejedelemnek,

erre nézve Toldy Ferencz, ki a szöveget kiadta, midőn Emich Gusztáv az 1867-iki koronázás alkalmából azt fényesen, néhány illustratio másolatával közrebocsátotta, azt teszi fel, hogy Nagy Lajos azt V. Károly francia királynak akkor ajándékozhatta, midőn Mária hercegasszony az orleansi herceggel, a francia király fiával, eljegyeztetett.

A több mint másfélszáz képpel illusztrált gyönyörű kézirat a XIV. század efféle művészetének fényes példánya. Becséről, mint történelmi kútforrásról, többen értekeztek (Toldy, Mátyás Flórián, Marczali), de mint műemléket eddig kevésbé vették figyelembe.

A krónika már a XVII. század óta (lásd Toldy előbeszédét) mint a Márk krónikája ismeretes, de ki lett légyen ez a Márk, azt meghatározni nem lehet; azt sem tudjuk, kik voltak a miniatorok, kik az illusztrációkat festették, csak azt gyaníthatjuk, hogy miután ezen időben a tudomány a szerzetesek kezében volt, úgy az író, mint a díszítő festészek a király udvarához tartozó egyházi személyek voltak; ugyanazért a miniatorok művészete nem áll semmi rokonságban csúcsíves templomaink képeinek német styljével, hanem ezen kor olasz műstyljének befolyását nem tagadhatja meg.

255. sz. Attila képe a bécsi képes krónika 7a lapján lévő kép szerint. Arch. Ért. u. f. VII. k. 204. l. ntán.

A kézirat illusztrációi három különböző kézre vallanak. A fényes címnap s a képek a 17-ik lapig, három nagyobb és tizenkét kisebb compositióban és a kezdő betűk figuralis díszítésében minden tekintetben művészeti becséssel bírnak, mesterkézből kerültek ki (v. ö. 255. sz. rajz és CLXXXI. és CLXXXII. tábla). Ezen illusztrációk Atyla (így írja a codex) haláláig terjednek, de az O betűnek díszképe Atyla nászával, Atyla uxoratio felírással csak rajzban maradt meg, a miniator nem festette ki, talán belehalt munkájába.

A következő harmincz lap kevésbé ügyes kéznek munkája, hat nagyobb és harminczhat kisebb, többnyire initialékat illusztráló képpel, mely Aba leveretéseig s Péter király megvakításáig viszi le a krónikát.

Ennél is gyöngébb a harmadik miniator, ki már nagyobb compositiót nem is fest, a kisebbek pedig csak kezdetlegesek (v. ö. 256. és 257. sz. rajz); rajzban sokkal gyarlóbb, alakjai hosszúak és soványak, sőt a lapoknak oldaldíszítését is elhanyagolja; nála az illustratio nem művészet többé, csak mesterség.

A festész a címlapon a fiatal Nagy Lajost ábrázolta liliumkoronával a fején, a mint a távlati szabályok sejtelmével rajzolt, csavart oszlopokkal és kirakott munkával díszített trónfülkében aranyos vánkoston ül, jobbában a jogart, baljában a keresztes aranyalmát tartva. Ruhája, az akkori divat szerint, a testhez tapadó rövid köntös, fölül gombsorral ékesítve, a magyar czímer pólyáinak módjára szabott vörös és fehér kelméből. Nyakán arany korongcsat fűzi össze a hermelinnel bélelt,

A magyarok bejövetele, a bécsi képes krónika 156. lapján lévő kép szerint. Arch.
Ért. u. f. VII. k. 198. l. után.

«Introitus diversarum nationum» jelenet, a bécsi képes krónika 16. számú lapján lévő kép szerint.
Arch. Ért. u. f. VII. k. 201. l. után.

hátravetett, vörös királyi palástot, melynek redőzete szabatos. A szűk nadrág kék; lábán az akkori divatú, hosszú, hegyes sarukat látjuk. Előtte jobbról egyik vezére hódol a királynak kardjával, várva rendeletét; aczélsisakja díszes, vasinget visel és fölötte rövidebb köntöst, mellén kihímzett aranykoronával, melynek végéről hosszú aranyzsinór fityeg le; lábán vassinek, a térden aranydíszszel, vállait pedig aranykorong és vállrojt emeli ki; apródja kivont karddal követi urát, kire ismét egy vezér következik, de ez kevésbbé díszes vértezett, a köntös mellén azonban látjuk a kihímzett koronát. Mindezeknek, valamint a királynak aranyöve is, a csípő alatt fogja körül a testet. Bal oldalon állnak a különböző nemzetiségek képviselői hosszú köntösben, az egyik íjat, egy másik arany nyilat, a harmadik görbe kardot emelve; fővegük s köntösük szabása különböző. Az egész színdús kép jól van rajzolva, csak a király lábai vékonyabbak kelleténél.

A kép jól komponált kerete alatt látjuk az A kezdőbetűt s ezen felül Szent Katalin fél alakját, alul a királyt és a királynét térdelve. A lap Anjou-jelvényes kerete fölött az egyik szögletben a P betű öblében Krisztus fél alakja látszik, jobbát áldásra emelve, balját a könyvre támasztva. A díszes nádpálczán, mely a kézirat két oszlopát egymástól elválasztja, két majom kúszik, az egyik fölfelé, a másik lefelé. Mindez különös gonddal van rajzolva és színezve.

256. sz. Jelenet Krakó ostromából Szent László alatt, a bécsi képes krónika 49b lapján lévő kép szerint, Arch. Ért. u. f. VII. köt. 196. l. után.

Érdekes a második lapon az író képe, kirakott íróasztalánál, vörös bő palástban és csuklyában ülve, mindkét kezében tollat tartva s mindkettővel írva a codexet; a szabatos redőkben rajzolt palást arany-szegélyekkel díszes, ez tehát nem szerzetes, hanem világi pap.

Következnek a többi illusztrációk, melyek finom műízlésről tanuskodnak: Hunor és Magor; a nemzetek beözönlése Pannoniába (l. CLXXXII. tábla); Bendegúz ülve, kitűnő redőzettel; Atyla csatái a turulos zászló alatt, találkozása szt. Leo pápával, ki őt visszatérésre bírja; Atyla többrendbeli képe, egyszer görbe karddal jobbában (l. 255. sz. rajz). Megjegyezzük, hogy a görbe kard összesen négyszer fordul elő a codexben az említett képen kívül; harmadszor Kund vezér kezében, végre a tatár vezérében. A Szent István korát megelőző képekben a miniator többször festi a turult hol zászlón, hol paizon az ország címerét.

A második miniator nagyobb compositiói naivabbak és kezdetlegesebbek az első miniatoréinál, de az egyes alakok jobban sikerültek; gyakori ezeknél a vasing, fölötte színes köntös; a turul megszűnik, Szent Istvánnal a kettős kereszt foglalja el helyét; a király képén, a mellen, a két lefutó aranyzsinórt is látjuk, máshol a király dupla keresztet hord mellén kihímezve.

Az Aba elleni csatában a győztes császár sasa magasan lobog a zászlón, míg a magyar pólyás zászló eltörve a földön fekszik. A Géza és Salamon közti csatában a hercegek a kettős kereszt, Salamon a pólyák alatt harcolnak.

A lőcsei oltár.

Henszlmann, a Magyarországi Régészeti Emlékek III. kötetének II. részében, tüzetesen foglalkozik Lőcse régiségeivel s ezek közt különösen a parochialis templom szobrászati és festészeti műveivel, melyekről Merklas lőcsei gymn. tanár a bécsi Mittheilungen 1860-iki évfolyamában a 277. és következő lapokon bőven és nagy lelkesedéssel értekezik, s kifejti meggyőződését, hogy a Szepességen a középkor vége felé nevezetes művészeti iskola virágzott és hogy ezen szepesi iskola az ismeretes nürnbergi művész, Stoss Vid (Veit Stoss) nevéhez van kötve. Említi Stosst, s azt tartja, hogy a főoltárnak több része, jelesen a csúcsíves koronázó dísz (Aufsatz, mit Henszlmann rakválnak fordít) építészeti jellege s a nagy szobrok ruházata e nagy mesterre utalnak és semmi sem mond ellene azon föltevésnek, mely szerint az 1500-ban történt Nürnbergbe való átköltözése előtt maga dolgozott e terjedelmes művön. Henszlmann azonban kimutatja, hogy a főoltár nem előbb mint 1508-ban rendeltetett meg s csak 1515-ben készült el. Still prépost útmutatása következtében feltalálta s elolvasta Urbanovitz Márton statuarius lapicida és murator síremlékének feliratát is 1621-ből, mely világosan kimondja, hogy felesége Margit, Wolfgang lapicida és Pál szobrász sculptor unokája volt, ki a főoltárt készítette, s ebből bebizonyítja, hogy a lőcsei főoltár későbbi eredetű, mint a hogy Merklas állítja, hogy ezt nem Stoss Vid készítette, mert az oltárnak mesterét Urbanovitz tanusága szerint Pál mesterben ismerjük föl; azonban meglehet, hogy Pál Stosznak tanítványa volt, ki méltán vetélkedik mesterével; hogy továbbá Lőcsén az egész XVI. századon át nevezetes szobrászati iskola virágzott, melyhez egymásután Pál, Wolfgang és Urbanovitz Márton tartoztak; végre, hogy a lapicida ez időben már nem jelent építész, mert a feliratban említett három művész közül kettőnek nevéhez még a közelebb jelentő murator szó is hozzá van adva. Urbanovitz még a statuarius nevet is használja, Pált sculptornak nevezi.

A mi a főoltár képeit illeti, melyeket Merklas különösen kiemel, Henszlmann kimutatja, hogy mind a nyolcz nem egyéb, mint Cranach

Lukács fametszeteinek színekbe való áttétele; de ezen másolatban az előkép szegletessége s esetleges durvasága ki van simítva és tetszetősbbé téve, de a lőcsei mester nem érte utól Cranach színezetét, ámbár színei világosságát (?) (talán élénkségét) Henszlmann nem tagadja meg tőle. Kiemeli még a Mária-hó oltár jelességét, melyet Storno Ferencz oly szépnek tartott, hogy azt ingyen restaurálta. Henszlmann szerint ezen képek, melyeken a lengyel címér és Lőcse városa címere látható, 1494-re tehetők, a mikor II. Ulászló János-Albert lengyel királylyal és Zsigmond herczeg bíbornokkal Lőcsén találkozott. A képek nemcsak a többi lőcseit, hanem hazánk más oltáraiét is műértékben felülhaladják.

257. sz. A nagyvárad templom építése, a bécsi képes krónika 50a lapján lévő kép szerint. Arch. Ért. u. f. VII. köt. 203. l.

Nevezetes a passio-oltár is, melyen ezen szavak láthatók: «Clenodium Mathie regis» és «Clenodium Beatricis regine». Henszlmann a képekről azt mondja, hogy a felső rajnai iskola és nevezetesen Schöngauer Márton befolyása alatt készültek. Hozzá adja még, hogy «ha Merklas itt már a renaissance hatását a szobrászati műben látja, ez még inkább Mátyásra, mint az oltár megrendelőjére mutat; mert ismerjük e királynak hajlamát ezen, korában nálunk terjedni kezdő új felfogáshoz, mely később nálunk ismét háttérbe lépett és az elsőbbséget a csúcsíves stýlnak újra átengedte».

Megemlíjtük itt, hogy a brassói templomban is van egy falkép, a szent Szűz a térdeplő Borbála (talán inkább Erzsébet) és Katalin közt,

jobbra-balra Mátyás és Beatrix címerpaizsa, még pedig, a mint Henszlmann írja, a köröskörül alkalmazott kettős dús keret közül a belső már renaissance módra sűrűn összekötött babérlevelekből van szerkesztve. De a képen magán nem vehetjük észre az olasz befolyást.

Henszlmann a következőkben foglalja össze ítéletét: Ha a kassai, bártfai, kisszebeni, besztercebányai stb. oltárok és falképek mestereit hozzávesszük a nagyszebeniekhez és brassóiakhoz, minden kétségen föltöttivé válik, hogy hazánknak nevezetes bennszületett festészei voltak a XV. és XVI. században; de másrészt el kell ismernünk, hogy ezek külön nemzeti, azaz magyar iskolát nem alkottak, hanem külföldi, leginkább német iskolák tanítványaiként jelennek meg. E művek mesterei egyébiránt mind Magyarország németajkú városaiból eredtek s képeik csakis hazánk németajkú gyarmatosainak városaiban találhatók.

Miután Henszlmann még a lőcsei templom falfestményeivel bővebben foglalkozik, a hét halálos bűnnek, a könyörületesség hét cselekedetének és szent Dorottya legendájának képeit taglalja s azokban az olasz styl befolyását jellemzi, megjegyzi még, hogy a mire Merklas különös súlyt fektet: hogy a lőcsei képeken semmi nyoma sincs a magyar öltözetnek, melyet ez egészen németnek mond, ezt semmiképen fontosnak nem ismerheti el. Ha az egykorú olasz képeken és nevezetesen a képes krónikákban is ugyanazon jelmezeket látjuk, mint a lőcsei- és vasmegyeieken, természetes következtetéssel el kell ismernünk, hogy a XIV. században ezen öltözet általános volt az akkori civilizált Európában és a divat dolgában akkor Olaszország épen úgy uralkodott, a mint uralkodik most Franciaország, Merklas tehát az olasz divatot épen ezért németnek hihette.

Épen úgy, a mint a csúcsíves styl, mely Francia-, Angol- és Németországban kezdetétől fogva mindig népszerű volt, az olasz államokban sohasem vert erős gyökeret s igen hamar a renaissance szabadabb felfogásának volt kénytelen helyet engedni, úgy ellenben az olasz renaissance sokáig nem volt képes a góthikát a divatból kiszorítani. Magyarországnak gyakori érintkezése Olaszországgal nem hatott hazánkban a művészetre, ez a német polgárság kezeiben maradt s Németországból kölcsönözte irányát, hol azon időben, midőn Brunelleschi, Ghiberti, Donatello, sőt már Verocchio is remekműveiket alkották, a csúcsíves styl szobrászata keveset módosult s különösen a szárnyoltárok faszobrainak színezése által szoros kapcsolatban maradt a festészettel és a góthika végéig mindig ennek kiegészítő rokonművészete maradt. Festészeinkre különösen hatott Wohlgemuth s a nürnbergi iskola; ennek befolyását látjuk a lőcsei, kassai, szebeni, bártfai s egyéb csúcsíves templomainkban a szárnyoltárok középtáblájának mindig megfestett fadomborműveiben. Kőszobrok nem maradtak ezen korból reánk, főleg csak síremlékek, melyeken a halottat pánczélingben vagy egyházi öltözetben, domborműben ábrázolták,

lábainál a hagyományos oroszlánt és sárkányt: «Ambulabis super leone et aspide». Az egyházakban megmaradt domborműves díszítések közül legnevezetesebbek a kassai templom kődomborművei, melyek szent Erzsébet legendájából ábrázolnak jeleneteket. Ezeken azonban csak a nyárspolgári józan felfogást tapasztaljuk; a redőzet sablonszerű német, nehézkes, szögletes, az alak formáit nem is gyaníttató; látszik bennök azon jelleg, mely később Kraft Ádám nürnbergi híres kálvária-domborműveiben a német ízlésnek leginkább megfelel.

A RENAISSANCE.

A mint a nyugatrómai birodalom s vele a régi civilisatio a népvándorlás viharaiban szétbomlott s a népek összekeveredéséből új nyelvek, új nemzetek és új államok alakultak, csak az egyháznak római nyelve tartotta fenn a kapcsolatot a régi világ kulturájával, melynek egy részét az újjá alakult világba átvitte. Nyelvében birta az egyház a régi világ tudományossága kincseinek kulcsát, melyek által képes volt egy új kulturát az új nemzeteknél kifejleszteni. A római egyház nevelte az új nemzeteket és századokon keresztül csak az egyház szolgái, a papok és szerzetesek voltak a tudomány és művészet őrei, művelői és terjesztői.

A mint később állandóbb viszonyok keletkeztek, a világi hatalom arra törekedett, hogy az egyház gyámkodása alól felszabadítsa magát; a császárság és pápaság tehát halálharczba keveredett, ugyanakkor, midőn a vallási fanatizmus a népeket, élükön a lovagokat, keresztesháborúkban Palesztinába vezette. Ez alatt a polgári elem felszabadította magát a városokban, főleg Olaszországban, a lovagok hatalma alól, s a csúcsíves styl korában, mely az Anjou-ház uralkodásával egykorú, meg kezdte osztani az egyházzal a kultura eddigi monopoliumát.

A tanítás ugyan még sokáig az egyház kezében maradt, de a művészet a cézhek intézménye által világi kézre jutott. A régi római irodalom mellett új, nemzeti irodalom fejlődött ki, mely a classikus metrum helyébe az assonancot és rímet tette, s úgy az okleveleket, mint a krónikákat nemcsak az egyház, hanem már a nép nyelvén írta, de a kedélyvilág e mellett tisztább, mélyebb, átszellemült alakzatok után sóvárgott: a góthika magasra törő formákban építette csúcsíves székesegyházait; Dante megírta a Divina Commediát; Giotto és a sienai iskola elhagyta a byzanci festészet megmerevedett típusait; új élet pezsgett a nemzeteknél az olasz genius ihlete alatt.

Ez volt Róbert Károly kora, kinek atyját, Martell Károlyt, már Dante mint magyar királyt üdvözölte; fel is köszöntötte hazánkat e szavaival: «O beata Ungheria se non si lascia piu malmenare!» Ó boldog Magyarország, ha nem hagyja magát ezentúl félrevezettetni! — Róbert

Károly magával hozta az olasz kultura magvait; Sienai Pétert, ki pecsétjét véste, meg is tette előbb nemessé, azután szepesi főispánná. Valószínűleg ez véste a király aranypénzeinek bélyegeit is, a firenzei aranyak mintájára, az egyik oldalon a firenzei liliummal, a másikon Keresztelő szent Jánossal, később az Anjou-czímerrel és Szent Lászlóval. A liliumról florenusnak, fiorinónak hívták az aranyat, magyarul forintnak; e név mostanáig emlékeztet az olasz befolyásra. Az olasz kultura azonban sem alatta, sem Nagy Lajos alatt nem vert gyökeret hazánkban, városaink németek voltak s művészetök német hagyományok szerint fejlődött ki, mind a mellett, hogy az érintkezések Olaszországgal már a nápolyi hadjárat és foglalás által gyakoriak voltak, midőn Olaszország az európai civilisatio élén állott.

Zsigmond alatt sem szüntek meg az olasz érintkezések. A király egyik főembere, Ozorai Pipó, a temesi gróf, sohasem felejtette el, hogy ő a híres Bondelmonte-család Scolari ágából szakadt Magyarországba, s Vasari megjegyzi, hogy minden tehetséges firenzei, ki a XV. század kezdetén Magyarországba vetődött, jól járt Pipó Spano (ispán) oltalma és pártfogása alatt; így Pellegrino di Terma mester, ki színezett fával kirakott bútorokat készített, később az ismeretes Ammanati asztalos, ki még Mátyás király idejében élt. Pipó öreg napjaira még egyszer meglátogatta eredeti hazáját Firenzét s magával hozta onnét Masolinót, az akkor híres festőt, Magyarországba. Andrea di Castagno festette le akkor a magyarországi főurat, kinek életnagyságú, falra festett hatalmas arcképe most Firenzében látható azon különös latinságú felirattal: «Philippus Hispanus de Scolari relator victoriae Theucrorum». Ebből látjuk, hogy Scolari Fülöp temesi gróf, kit mi Ozorai Pipónak szoktunk nevezni, méltóságának magyar nevére fektetett súlyt, nem a latinra, s mint főispánt festette le magát, nem mint comes supremust; de Andrea a magyar ispán szót Hispanusra fordította el, s a felirat többi szavából is láthatjuk, hogy Andrea mester nagyobb művész, mint latinista volt. A Pipó által megrendelt műveknek s Masolino tevékenységének azonban nincs semmi nyoma hazánkban. A művész maga, Pipónak nem sokkal később bekövetkezett halála után, visszament Firenzébe. A temesi gróf testvére, András, is Magyarországba jött, hol őt Zsigmond előbb zágrábi, később nagyváradi püspöknek nevezte ki. Itt olasz urak tartózkodtak udvaránál, kik 1426-ban, kevés nappal a püspök halála előtt, végrendeletén mint tanúk írták alá neveiket; két orvosa is olasz volt. De mind ezen érintkezéseknek nem volt semmi hatása a művészetre, főuraink azonban általuk ismerkedtek meg a humanizmussal, a renaissance ezen életető szellemével.

Mind a mellett, hogy az Anjou-kor kezdetén a nép nyelve úgy Olaszországban, mint Dél-Franciaországban irodalmi nyelvvé fejlődött ki s maradandó becsű műveket teremtett, a római classikus írókat még

mindig utólérhetetlen mintáknak tekintették; ezeknek tanulmányozását nevezték humanioráknak s humanistáknak azokat, kik a római classikusokkal foglalkoztak s azokat utánozták. Ez azonban nemsokára lelohasztotta azon keresztény bensőséget, mely a góthika idejében az egész életet, különösen a germán népeknél, áthatotta. A régi classicitással a régi pogányság is befolyást nyert úgy az új irodalomra, mint a megújult művészetre. Ez annyira ment, hogy midőn a kereszténység főszentélyének a Szent Péter templomának érczkapuit öntötték, Donatello öcscse reájok tette szent Péter és szent Pál hatalmas alakjainak gazdag keretébe nemcsak Romulust és Remust, a mint őket a nőstény farkas szoptatja, hanem még Herculest, sőt Ledát is a hatyú ölelésében. Ebben nem botránkozott meg senki, a vallás őrei eltűrték, hogy nemcsak a humanisták, de még a papok is per deos immortales (a halhatatlan istenekre) esküdözzenek, még bíbornokok is oly feslett erkölcsű szindarabokat írjanak, melyek inkább a pogány császárok theatrumaihoz, mint a pápák udvarához illenek, miért is a szigorúbb erkölcsűek még a pápákat is pogánysággal gyanúsították.

Ilyen volt a renaissance szelleme, mely a szépben kereste eszményképét, s midőn a római classikusokat tanulmányozta és utánozta, a római császár-idők pompája mellett azok erkölcsiségének alacsony színvonala fölé emelkedni nem is erőlködött. VI. Sándor, II. Gyula és X. Leo udvarában inkább uralkodott a szépnek dicsőítése, mint a vallásosságnak érzete.

Janus Pannonius, a csodagyermek, ki már tanuló korában Ferrarában magára vonta egész Olaszország figyelmét, Vitéz János, Várdai Pál s barátaik egész erővel belevetették magukat az újkori kultúra ezen áramlatába, mely Firenzében már az öreg Medici Cosmo óta, főleg unokája Lőrincz fejedelmi udvarában virágzott fel bájos szépségében és a nápolyi, mantovai, milanói, ferrarai és urbinói fejedelmeknél minden nap új bimbókat hajtott.

Mátyás király is, ki fogékony volt minden iránt a mi nagy és szép, felkereste a renaissance civilisatióját ott, a hol legszebben virágzott, főleg azóta, hogy a királyné, az arragoni Beatrix, hazája művelődését Budán is ápolta. Mátyás udvara volt azon időben a legfényesebb és legműveltebb az Alpeseken inneni Európában; sem a német császár, sem a francia király nem vetélkedhetett, csak a brabanti herczegek versenyezhetek vele.

Bergamói Fülöp humanista már 1463-ban említi Mátyás olvasási szenvedélyét, mely oly nagy volt, hogy az udvari személyzet gyakran találja Curtiust, Liviust, vagy más történeti munkát a király ágyában, vánkosai közt. Mátyás pedig azon gyönyörű levélben, melyben 1471-ben Pomponius Laetusnak megköszöni Silius Italicus époszának nyomtatott példányát, említi, hogy bár folytonos háborúkba keveredve, fenmaradó

idejét mégis az irodalom olvasásának nagy élvezettel és vigasztalással szenteli. «Silius már ifjú korunkban tetszett, s most is tetszik, midőn háborúval foglalkozunk, annál inkább, mert ő is csatákat énekel; de még sem tagadhatjuk — így folytatja a király — hogy szánandó a királyok sorsa, mert háborút viselni kénytelenek, holott diadalaik is mindig embervértől nedvesek. Mi nem keressük a háborút, de ha kihívnak, azt vissza nem utasíthatjuk, mert ezt követelik a nemzet becsülete, megsértett királyi jogaink s ellencink rossz akarata. Ez annyira igaz és ismeretes, hogy a béke csak nem is köthető, ha a háború elébb meg nem vetette a béke alapját.»

Mátyás már a hatvanas években alapította híres könyvtárát, s azt közhasználatra bocsátotta, miben a Corvinát csak a Laurentiana Firenzében, a Marciana Velenczében és a Vaticana Rómában előzte meg. A király híres tudósokat is hítt meg udvarához: Regiomontanust, a híres csillagászt, Marzio Galeottit és Bonfiniust, kik történetirói lettek, Fontinóra pedig és Taddeo Ugolettira könyvtára őrizetét bízta. De mindezen tudósok még sem maradtak állandóan Magyarországon, a honvágy visszahívta őket a szebb olasz ég alj alá.

Igy járt Mátyás a művészekkel is; mert a király műérzéke meg tudta becsülni a renaissance remekeit. Attavante, Gherardo és del Chierico kitűnő miniatorok által díszesíttette nagy pénzen legszebb codexeit. Lorenzo di Medici, ki a királylyal mindig barátságban élt, Verocchiónak, Leonardo da Vinci nagy tanítójának, két ércz-domborművét küldte meg a királynak, melyeknek egyike Nagy Sándort, másika Darius királyt ábrázolta. Vasari írja, hogy Mátyás sok firenzeit tartott udvaránál s minden ritkaságot kedvelt; meg is hívta a híres Filippino Lippit Magyarországra, de ez nem akarta Olaszországot elhagyni. Mégis két, igen szép képet festett számára, melyeknek egyikében a királyt is lefestette, úgy a mint emlékérméin találjuk (l. 258. sz. rajz). Vasari szerint: «Benedetto da Majano a híres építész, szobrász és intarsiator, ki arra adta magát, hogy különböző színű fából berakott távlatokat, lombozatot és phantastikus alakokat készítsen, Mátyás király számára dolgozott egy szekrénypárt a legszebb és legmesterségesebb művészettel berakott fával. Minthogy a király nagy kegyességgel hívta meg, hogy minden áron jöjjön Budára, begöngyölte szekrényeit, hajóra ült, s Magyarországra ment, hol bejelentvén magát a királynál, ez szívesen fogadta. Ekkor Benedetto felhozatta szekrényeit s azokat a király jelenlétében kezdte kirakni, mert ez nagyon vágyott látásukra. A nedvesség azonban a hajóban s a tengeri levegő felolvasztották az enyvét, s a mint a művész a viaszvásznat kibontotta, csaknem minden berakott darab földre esett. Mennyire megijedt és megszágyenült Benedetto ily sok úr jelenlétében, ezt mindenki gondolhatja. De ő azért csak ismét összerakta munkáját, a mint legjobban lehetett, s a királyt nagyon kielégítette; hanem a mesterségét mégis megutálta s nem tudta

tovább kiállani azon szégyen miatt, melyet általa vallott. Félre tévén tehát minden félénkséget, szobrászatra adta magát, melylyel, már mielőtt Magyarországra jött volna, foglalkozott; Loretóban egy mosdómedenczét készített, bizonyos angyalokkal, márványból. És mielőtt Magyarországot elhagyta volna, tudtára adta a királynak, hogy, ha kezdetben szégyenben maradt is, a hiba az oly mesterség gyakorlataé volt, mely alacsony, nem pedig a művészeti tehetségé, mely magasztos. Elkészítvén tehát egy pár művet agyagból és márványból, melyek a királynak nagyon tetszettek, visszatért Firenzébe.»

258. sz. Hunyadi Mátyás király emlékérmé. Arch. Ért. u. f. VIII. köt. 115. l. után.

A király jobban járt egy másik építésszel, ki azonban kevésbbé volt híres, mint Benedetto, t. i. Chimenti Camiccioval. Erről Vasari csak annyit tud, hogy firenzei volt s a magyar király szolgálatában, épített számára palotákat, kerteket, kutakat, kerti mulatóházakat, erődöket s egyéb nevezetes kőművesmunkát, díszítményekkel, vésésekkel, szobrászati erkélyekkel s hasonló dolgokkal, melyeket nagy szorgalommal végzett Baccio Cellini, ki különben is híres intarsiator és elefántcsontvéso volt. Elvégezvén e munkákat Chimenti, honvágytól indíttatva, visszatért Firenzébe, s Bacciónak, ki Magyarországon maradt, néhány képet küldött Berto Linaiuolótól, hogy azokat a királynak adja. Magyarországon ezeket igen szépeknek tartották s a király megdicsérte. Chimenti egyébiránt nem maradt soká Firenzében, visszatért Magyarországra, hol a király szolgálatában maradt; de egyszer felrándulván a Dunán, hogy bizonyos terveket készítsen malmok számára, kimerültségtől betegségbe

esett, mely őt kevés nap alatt más világra vitte. E két mester munkái 1470 körül készültek.

A mi Mátyásnak nem igen sikerült: hogy hírneves művészt állandóan, vagy legalább hosszabb időre Magyarországon megtelepítsen, ez megtörtént halála után. Visino tudniillik, Mariotto Albertinelli legjobb tanítványa, firenzei kereskedőkkel Magyarországra vetődött, hol «sok képet festett», hogy Vasari szavaival éljek, «melyeket mindenki megbecsült. De kevésbe mult, hogy e szegény ember pórul nem járt, mert természete olyan volt, hogy szabadon és meggondolatlanul szólt s nem tudta tűrni bizonyos magyarok alkalmatlankodását, kik tele beszéltek a fejét és dicsérték az ottani állapotokat, mintha nem volna más élvezet és boldogság a világon, mint fűtött szobáikban jól enni és inni, sem semmi magasztosabb nagyság s nemesség, mint a magyar királyé és udvaráé, s mintha ezeken kívül az egész világ nem volna egyéb, mint sár. Visino azt találta» — így írja Vasari — «a mint igazán is van, hogy Olaszországban mégis más a nagyság, a művelődés s a szépség. Megunta tehát egyszer e bolondságot s történetesen egy kicsit jó kedvében lévén, szájából kicsuszsant, hogy többet ér egy palaczk fehér bor s egy kalács Olaszországban, mint itt minden király s királyné fénye, kik valaha ez országban léteztek. S hogyha szerencséjére nem bizta volna e baját egy jóra való püspök kezére, ki tudott az emberekkel bánni s tudta és akarta a dolgot nevetségre fordítani, Visino megtanulta volna, mit tesz vadakkal tréfálni akarni, mert ezek a barbár magyarok nem értvén a szavakat s azt gondolván, hogy valami nagy dolgot mondott és nemzetüket s királyukat gyalázni akarta volna, a felbőszített nép által minden szánalom nélkül szét akarták őt szedetni. De ama püspök kimentette a bajból, megbecsülván a derék embert, s jóra fordítva a dolgot, őt a király kegyébe visszahozta, kit e dolog, a mint meghallotta, nagyon mulattatott és Visinót ezután az országban mindig megbecsülték s tiszteletben tartották. Szerencséje azonban nem tartott soká, mert ki nem tudta állani azokat a kálýhákat s a hideg levegőt, melyek alkatának ártottak, s nemsokára meghalt. De életben maradt híre mindazoknál, kik ismerték életében, s kik később látták műveit. Képei 1520 körül készültek.»

A mint látjuk, az olasz renaissance művészete nem tudott Magyarországon úgy meghonosodni, hogy a nemzet életét áthassa, de egy emberöltővel később ez a németek révén mégis megtörtént a reformatio által.

Azon összeköttetések következtében, melyek Magyar- és Olaszország közt az Anjou-királyok óta soha meg nem szakadtak, a humanismus és a classikusok tanulmányozása már Mátyás uralkodása előtt is hatással volt a magyar főpapok udvaránál. Mátyás (lásd Fraknoi, Mátyás király 252. és 255.) kora ifjúságában elsajátította a renaissance irodalmi és művészeti aspiratiói, törekvései és alkotásai iránt a meleg érdeklődést.

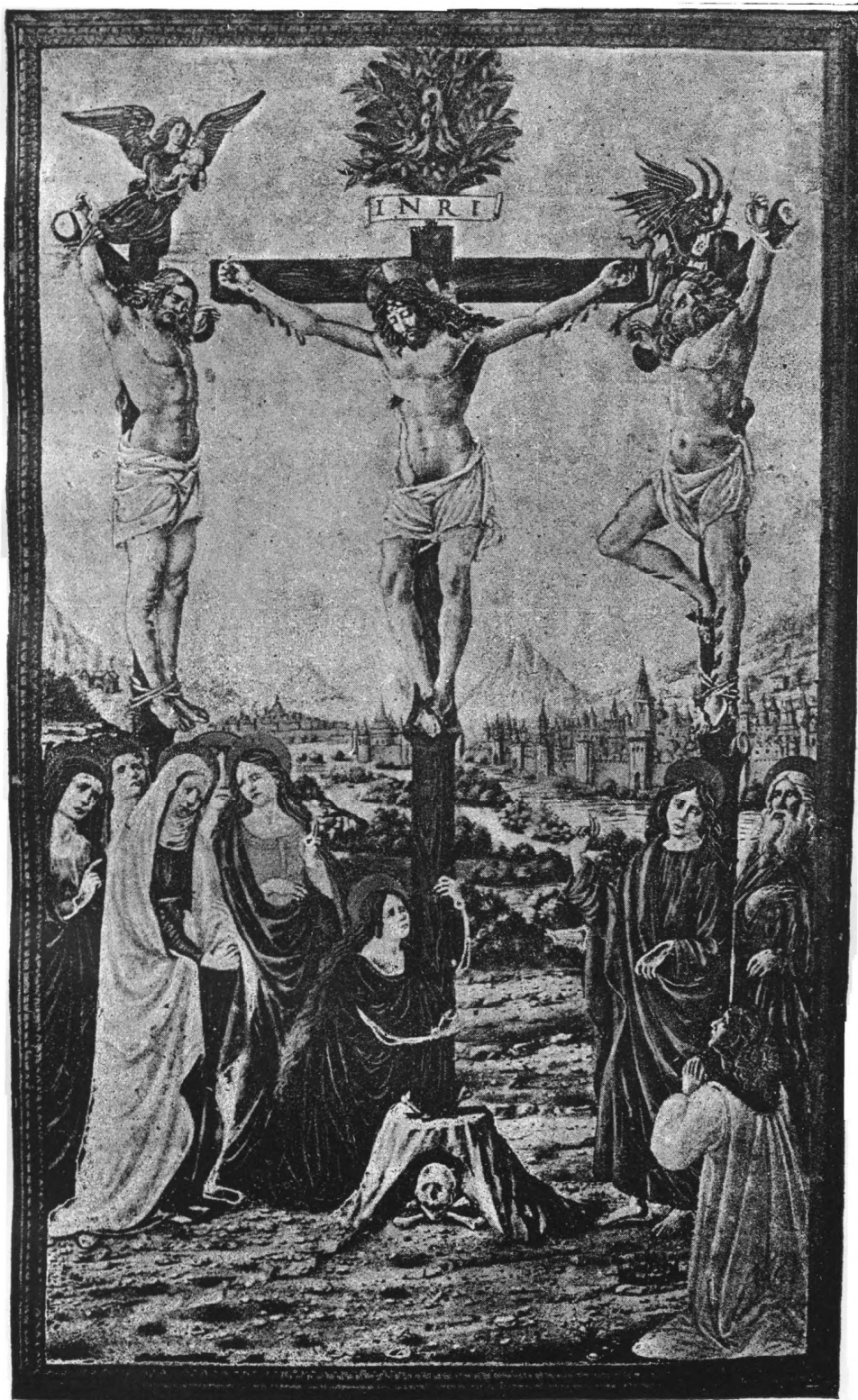

Vezérlő állást vágyván elfoglalni a nyugati keresztény világban, be akarta bizonyítani, hogy arra nemcsak mint uralkodó és hadvezér méltó, hanem az által is, hogy kora legműveltebbjeinek első sorában áll. Tudta, hogy azon dicsőítés és magasztalás, melylyel az írók és művészek jutalmazták rokonszenvét és bőkezűségét, jelentékeny tényező lehet nagy terveinek valósításában. De a magyar király a renaissance művészetével főképp azóta ismerkedett meg, hogy felesége, Beatrix által rokonságba lépett a magasan művelt ferrarai, milanói és nápolyi udvarokkal. A renaissance nagy művésze, az építészet, szobrászat és festészet nem vert ugyan gyökeret Magyarországon; ennél inkább kedvelték, keleti módra, az ötvös-művészetet és ékszereket.

A budai várpalota épületei már az Anjouk és Zsigmond alatt csúcsíves stylben épültek fel, a mint azt a Schedel krónikájában is fentartott látképből felismerjük (Fraknói Vilmos, Mátyás király 78. lapon), hol a magas háztetőzetek, a magas, karcsú, hegyes tornyok, a templom hátrésze s a kisebb részletek mind a csúcsíves stylt mutatják, de termeinek berendezése Mátyás korában, a leírás szerint, a renaissance egész pompájában fénylett.

A palota az idegenek csodálatát keltette fel. Kivált étkező-terme lepte meg őket. Selyemszövet borította falait. Az asztalfő felett arannyal átszőtt szőnyegből mennyezet emelkedett, melynek hátterén a király és királyné gyöngyökkel díszített címerei voltak láthatók. A terem közepén emelkedő kőoszlop, vagyis inkább pillér körül, mely a csúcsíves boltozatot támasztotta, és a falak mellett magas pohárszékeken volt elhelyezve a sok száz edény, aranyból és ezüsből művészileg készítve, tálak, serlegek, embermagasságú korsók, a legváltozatosabb idomokat feltűntető asztaldíszek. Különösen magára vonta a figyelmet egy tiszta aranyból készült ló alak, melyet rendszerint a király előtt szoktak elhelyezni (ez tehát nem lehetett nagy). De mellette említetik két rendkívüli nagyságú ezüst orrszarvú, melyeknek homlokából az állat valóságos szarva emelkedett ki, nyakáról pedig hollós címert viselő láncz csüggött le. (Tudjuk mennyire becsülték a renaissance-korban a narval szarvalakú orrát úgy ritkasága, mint a neki tulajdonított varázserő következtében, mely a méreg hatását meghiusítja.) A királyi asztal előtt háromszáz font ezüsből készült, művészkézre valló szökőkút állott, oly magas, hogy szálás ember is alig érhetne föl. A kút mellett óriási nagyságú öt ezüst kenyérfosó állott, a mennyezetről pedig ezüst átalag (kis hordó) függött le számos csővel és csappal, melyekből különféle italt meríthettek.

Így írják le Mátyás éttermét, de nem említene sem freskót, sem táblaképet, sem domborművet, melyek ez időben az olasz fejedelmi palotákat díszítették. Keleten vagyunk, hol az ezüst és arany tömör gazdagsága inkább veszi az olasz kultúrához nem szokott udvaroncok szemefényét, mint a művészet, melynek élvezése magasabb kultúrát igényel.

Festmény a brüsszeli Corvin-missale-ből, Mátyás király térdképével. Arch. Ért. u. f. VIII. k. 105. l. után.

Festmény a római vatikáni Corvin-breviariumban, Mátyás és Beatrix arczképével, 1487—1492-ből.
Arch. Ért. u. f. VIII. k. 109. l. után.

Azon műemlékek közül, melyek Mátyás palotáját díszítették, kevés maradt napjainkra; azokat is inkább a külföldön, mint hazánkban láthatjuk.

Első sorban Mátyás híres könyvtárát, a Corvinát, kell említenünk. A humanistáknál a könyvtár volt a kultura mérczéje, különösen mióta V. Miklós pápa a híres kézirtárt a Vaticanban megalapította, mely Bibliotheca Vaticana név alatt a leghíresebb könyvtár maradt a mai napig. Ehhez közelített a velencei Marciana, melynek magvát Bessarion bíbornok kéziratái képezik, s a Medici Lőrincz által Firenzében alapított Laurentiana. A humanisták felkutatták a kolostorokban a régi írók codexeit, melyeket felvilágosodott apátok itt-ott már a sötét időkben lemásoltattak szerzetesek által, hogy azok a lustaság vétkébe ne essenek. Természetes, hogy első sorban az egyházatyák iratait sokszorozták, de ezek mellett a classikus világ fenmaradt irodalmát sem hanyagolták el. Alig tudjuk jelenleg elképzelni, minő lelkesedést szült az a renaissance idejében, ha egy római író elveszettnek vélt munkáját, vagy legalább annak részét felfedezték. A mostani olvasó világ már nem helyez nagy súlyt a classikusokra és nagyobb közönnnyel fogadta Cicero «De republica» felfedezését, midőn azt Angelo Mai bíbornok egy palimpsestből közzétette, vagy Hypereides beszédét és Aristoteles legújabbban feltalált politikai tanulmányát, mint bármi divatos regény- vagy drámaíró munkáját. Négy-száz év előtt minden tudós, minden író azon volt, hogy a régi világnak, a classikus kornak, egy új megmentett maradványával megismerkedjék. Vespasiano Bisticci üzletszerűleg másoltatta a régi kéziratokat Firenzében s a humanisták vetélkedtek ezen kincsek terjesztésében. A nagyurak a classikus írókat díszes előállításban akarták birni s a műkedvelő fejedelmek, kik Ferrarában, Mantuában, Modenában, Milanóban, Urbinóban, Nápolyban könyvtárakat alapítottak, illő fényben akarták látni a régi világ dicső irodalmát. E szerint a művészet által megneemesítik a kéziratok másolatát. Kitűnő festészek foglalkoztak a címlapoknak (v. ö. 262. sz. rajz), az első oldalközöknök s a kezdőbetűknök művészeti kiállításával, a szöveg (v. ö. CLXXXIII. és CLXXXIV. tábla) esetleges illusztrációjával, a codexet pedig ízléses kötésével (v. ö. 263. sz. rajz) tették még becsesebbé; de ezen fényűzés alig terjedett ki az Alpeseken túl, csak Mátyás király tudott a művelt olasz udvarokkal e részben is mérkőzni. A Corvina Budán a legszebb s leghíresebb könyvtár volt az európai szárazföldön úgy a kötések, mint a szövegfestések művészi kiállítása által.

Attavante de Attavantibus volt azon időben a leghíresebb könyvfestő, ki Mátyás király számára számos kéziratot díszített képeivel; oda festette Mátyás király és Beatrix királyné arczképeit (l. 259—262. sz. rajz és CLXXXIII., CLXXXIV. tábla), a hollós címert s a király jelvényeit: a méhkest, az aczelt és kovát, a gyűrűt a csiszolatlan természetes gyémánt-jegecczel, a kútágast és a hordót (l. 262. sz. rajz), a sárkányt, az égi

globust a legnemesebb ornamentika körzetében ; a képeket mind szabatos rajzzal, ügyes csoportozattal és tündöklő szinekkel. Gherardo és Francesco del Chierico, Girolamo dei Libri s más művészek dolgoztak még a fényűző király könyvtára számára s versenyeztek Attavantéval, ki közülök mégis a legkitűnőbb maradt és huszonkét codexet festett Mátyás rendeletéből.

Az Attavante-codexek lapszélein és címlapjain előforduló jelvények természetesen mind Mátyás személyére vonatkoznak, eddigelé azonban senki sem foglalkozott megfejtésükkel. A családi hollón kívül legfőbb ezek közt a gyűrűbe foglalt gyémánt természetes jegeceze (à pointe naïve). A gyémántot tudvalevőleg nem fogja sem az aczél, sem semmi más kő, ugyanazért törhetetlennek, *αδμυς*-nak nevezték el, s ez jelzi Mátyás jellemének megtörhetetlenségét. Az aczél és kova a lángész szikrájának jelzője, mely gyújt és világít ; a méhkas pedig a király fáradhatatlan munkásságát jelképezi, hogy népének jólétét gyarapítsa. Az idealizált gémeskút az igazságosságnak jelvénye, melylyel a király az igazságot a kút sötét mélyéből is kimerítette ; az égi globus pedig jelenti, hogy a sors nem az emberektől függ, de a csillagzatoktól. A hordó Magyarország helyes jelzője azon időben, midőn nemes borának hírért az egész külföld ismerte. A sárkányt, mely farkát úgy csavarja tulajdon nyaka körül, mintha önmagát megfojtaná, nem tudom megmagyarázni. Talán azon ármánykodásoknak jelképe, melyek Mátyás uralkodása alatt mindig ismétlődtek, de mindig az ármánykodók vesztét okozták.

Attavante gyakran nevével is megjelelte mesterművét ; belső címlapjain többnyire kék kört látunk díszkeretben, s a kör közepén a codex címét. Francesco del Chierico, ki legközelebb áll Attavantéhoz, arról is fölismerhető, hogy nála a címet tartalmazó kör vörös. Gherardónál a színezet kitűnő, de az alakok rajza gyakran hibás. Mint miniatort, ki Mátyás számára dolgozott, ismerjük még a madocsi apátot ; Blondinus miniator mester ismeretes azon levélből, melylyel a király őt Pozsony tanácsának ajánlja ; Petrus de Abbatibus festette a párisi Ulászló-codexet.

A hír azonban túlozta a Corvina kéziratának számát, mely a Vaticanába átszármazott, pazar fényű montefeltrei könyvtár hasonlatára, alig birt többet kilencz- vagy tízezer kötetnél, melyek közt a díszpéldányok száma alig haladta meg a százat. Ezek most az európai könyvtárakban műkincsekként őriztetnek, de a Nemzeti Múzeum könyvtára is bír tizenkét példánnyal, közülök nyolcz díszpéldánnyal, négyet Ő Felségének ajándékából, kinek a szultán kedveskedett ezekkel, kettőt az utolsó modenai herczeg már 1847-ben szánt a magyar nemzetnek, de ezek hosszú vándorlás után a bécsi udvari könyvtárba kerültek, míg Csontos János hivatalos okmányok nyomán lépésről-lépésre ki nem mutatta, mily módon jutottak ezek oda, mikor azután Ő Felsége megengedte, hogy azok eredeti rendeltetésök helyére adassanak. Egyet, Attavante munkáját, a

trivulzi könyvtárból szerzett meg a Muzeum s Ranzanust a Jankovich-téle gyűjteményből, mely egykor a Thurzó-családnál volt. Az Akadémiában van egy közülök, a zágrábi könyvtárban is egy, a győriben szintén egy; a pozsonyi ferenczeseknél is egy van; nyomtatott Corvina Marosvásár-

259. sz. Díszítményrész'et a brüsszeli Corvin-missaléból Mityás király mellképével, Arch. Ert. u. f. VIII. k. 105. l. után.

helyt egy, az esztergomi főegyházi könyvtárban egy és Emich Gusztávnál szintén egy; tizenkettő pedig a szultán nagyszerű ajándékából a budapesti egyetem könyvtárába került, ezek azonban nélkülözik a festészeti díszet. Harminczhat kéziratot küldött a szultán a budapesti egyetemnek, de csak tizenkettőről lehet bizonyítani, hogy minden kétségen kívül a Corvinához tartozott.

A Corvina dicsősége nem tartott soká; Ulászló kifizetett ugyan még egy Mátyás által megrendelt díszpéldányt, melyet a hollós paizs helyett a lengyel sassal s a király monogrammjával jeleztek. Kezdetben úgy Beatrix, mint a király is, fizették egy darabig a könyvtár számláit, Ulászlónak azonban ily fényűzésre nem volt soká pénze, sőt más ajándékok hijában a Corvina egyes díszköteteivel is szívesen megajándékozta Miksa császár bécsi követeit, Curpiniant és Brasticanust; nem is volt érzéke a művészet és tudomány iránt.

260—261. sz. Díszítményrészletek a római Didimus Corvin-codexben 1488-ból, Mátyás és Beatrix arczképével.
Arch. Ért. u. f. VIII. köt. 111 l. után.

Már a mohácsi vész előtt is sok Corvina-codex vándorolt a külföldre; a legszebbet Mária királyné vitte magával, midőn Lajos király halálának hírére a koronával s egyéb kincsekkel Bécsbe menekült. A missalét, mint a Németalföld kormányzónője, oda ajándékozta a szent Gudula székes-egyháznak, hol a burgundi címert ragasztották a Mátyás címere fölé. A későbbi németalföldi kormányzók mind ezen Attavante által festett missaléra tették le az esküt. Mária egyébiránt a templom három ablakán kegyeletből megörökíttette üvegfestésben II. Lajos arczképét.

A mi a Corvinából még fenmaradt, azt a törökök 1540 után vitték Konstantinápolyba, de innét is került nyugatra időnként egy-egy

Mátyás király és Beatrix arczképe, a mint trónon ülve Ransanus püspököt, Ferdinánd nápolyi király követét, 1488-ban fogadják. A Bakócz Tamás által illumináltatott Ransanus codexben.

Arch. Ért. u. f. VIII. 314. l. után.

codex, mely eredetileg Mátyás könyvtárából való volt. Verancsics is hozott kettőt, Zay Ferencz egyet nyugatra ; most Londonban, Bécsben és Prágában őriztetnek.

Toldy, Rómer, Kubinyi Ferencz, Ipolyi, Fraknói foglalkoztak sokat Mátyás könyvtárával ; Kubinyi Ipolyival és Henszlmann Imrével e czélból utazott 1862-ben Konstantinápolyba s fölélnékítették a Corvina-kutatókat, de Csontos János tűzte ki a Corvinák kérdését munkásságának czéljául s kimutatta, hogy a híres könyvtárból összesen csak 135 oly codex maradt fenn, mely Mátyás címerével van díszítve, mely tehát egyenesen a király rendeletéből készült. A N. Muzeumban száznál több fénykép-negatív és festett másolat mutatja a király világhírű könyvfestészeti képeit. A Könyvészeti Szemle mind a tizennégy kötete gyakran foglalkozik a Corvinával, a codexek leírásával, hollétével, képeivel és kötéseivel.

Sok ily codex festményein látjuk Mátyás király arczképét (l. 259—262. sz. rajz és CLXXXIII., CLXXXIV. tábla) ; Csontos kiadta ezeket az Arch. Ért. u. f. VIII. kötetében. Ezen arczképek mind egy közös példányra vezethetők vissza, úgy, mint emlékérmek is ; legszebb a Mátyás és Beatrix életnagyságú márvány-arczképe domborműben, melyek előbb az Ambrasi-gyűjtemény kincsei közt fényltek, most a bécsi császári muzeum díszei. Mindezek valószínűleg az emlékérmekre vezethetők vissza. Vasari írja, hogy Mátyás Filippino Lippit, a firenzei híres festőt, meghívta Budára, de ez nem fogadta el a meghívást, hanem két igen szép képet festett számára, melyeknek egyikén a királyt is lefestette úgy, a mint emlékérmén találjuk. Kérdés tehát, ki volt az emlékérmek művésze, különösen a nagyobbé, s hasonlít-e az érem arczképe a királyhoz, ki, a mint tudjuk, nem volt szép, holott az emlékérmén s a császári muzeum márvány-domborművén vonásai rendkívül érdekesek, sőt nemesek ; a bautzeni kőszobor pedig, melyről tudjuk, hogy német mestere Budára hozta a mintát, hogy a hasonlatosságot eltalálja, nagyon is közönséges arczot mutat, hasonlatosságra nézve tehát ez talán inkább tarthat igényt, mint a sokkal szebb olasz domborművek és emlékérmek. A renaissance azonban másképp ítélte e tekintetben, mint a fényképekhez szokott mostani kor. Midőn Michel-Angelo a két Medici világhírű emlékét készítette s a firenzeiek azt találták, hogy a két herczeg szobra épen nem hasonlít a meghalt két fejedelemhez, a művész azt felelte a bírálóknak, hogy az utókor számára öröktette meg a fejedelemeket, így fogják őket ismerni mindig, holott a valóságos vonásaikkal ki fogna gondolni.

Igy volt az 1836-ban is, midőn Victoria királynő tizennyolcz éves korában az angol trónra lépett. Tudjuk, hogy soha nem volt szép, de a nép költői szemmel nézte mindig dicső királynőjét, a művészek tehát annyira eszményítették a királynő arczát, hogy az hozzá épen nem hason-

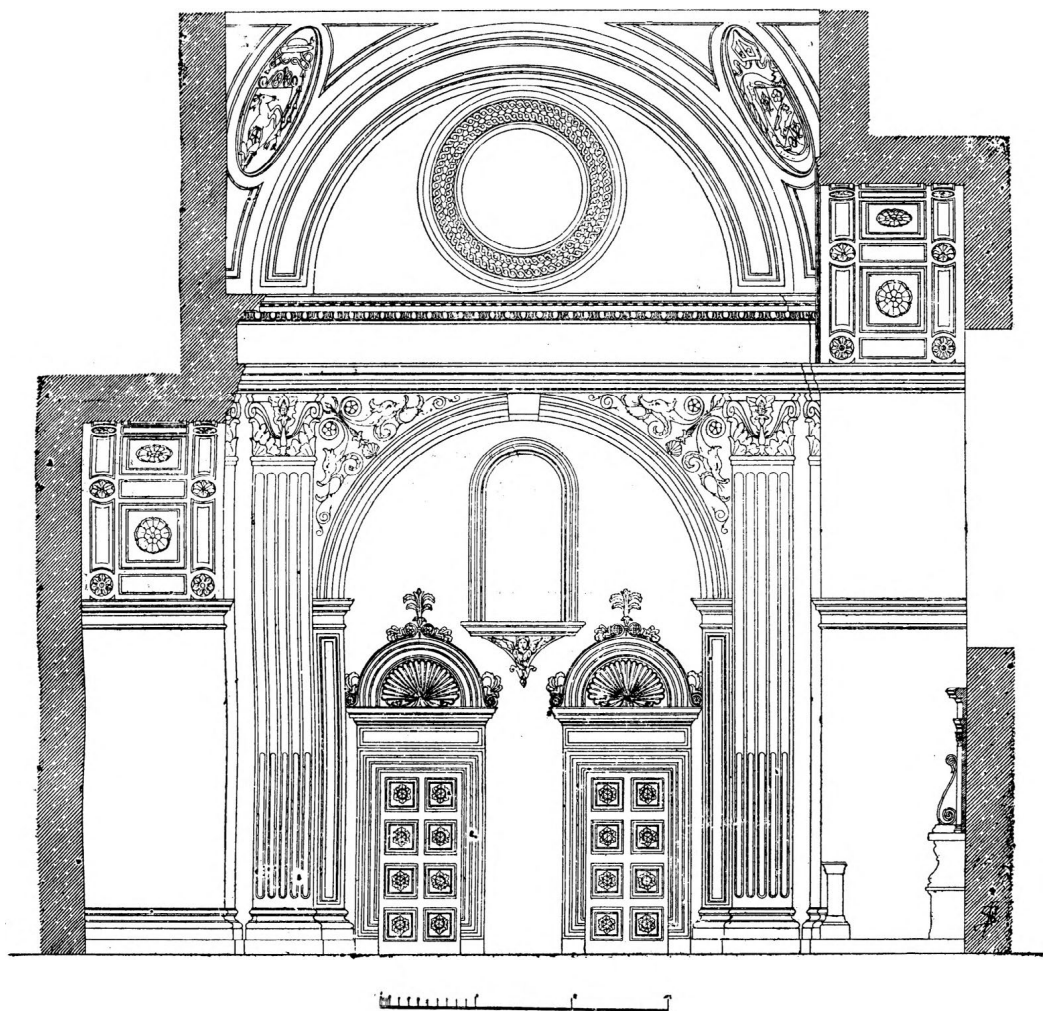
lított, de azért mégis ezen eszményített képet verték közel hatvan éven át az aranypénzekre és postabélyegekre, s a nép megszokta a királynő szép képét és megszerette fiatal, üde arcát, ha az nem is hasonlított hozzá, a ki már hetven évet meghaladott vén asszony. Ugy volt az bizonyára négyszáz év előtt is, s így szeretjük Mátyás királyunkat mind a mellett, hogy bajuszt soha nem viselt, sem úgynevezett magyar ruhát, hanem a renaissance divata szerint, mint azon időben minden civilizált fejedelem, borotválkozott és olasz köntöst viselt.

Az arczképeszményítésnek legszebb példánya mindenesetre Mária királynénak, II. Lajos özvegyének Leoni Leone által vésett emlékérmé. A királyné csontos arcza és kemény kifejezése elég ismeretes számos emlékérmé által, melyekben ezen férfias nőnek kizárólag két bátyja családjának nagyságát minden áron előmozdító jelleme tükrözik; az olasz művész azonban képes volt ezen kellemetlen arczvonásokat oly módon megneemesíteni, hogy azok nemcsak szépek, de fejedelmi fensőségük mellett még rokonszenvesek is. (Lásd: Lubóczy Susanna, Leoni Leone Arch. Ért. VII. 142—152. l.) Többször említők már, hogy az olasz renaissance művészete Mátyás és Beatrix védnöksége mellett is, ámbár a király Tata és Visegrád mulató-kastélyait olasz művészek által építtette, mégis mindig üvegházi növény maradt Magyarországon, hol csak addig volt divatban, míg azt a királynak s udvarának kegye melengette. Mátyás halála és Beatrix távozta után leginkább a főpapság, kivált Bakócz, a hatalmas esztergomi érsek, gondolt még a renaissance művészetével, különösen azon időben, midőn a pápaság hármasköréről álmodozott, mert jól érezte, hogy az olasz egyházfejedelmek durva német vagy barbár pápát nem tűrnének meg, s hogy az olasz renaissance-kultúra, a tudomány és művészet ápolása a legszorosabb kapcsolatban áll azon tekintéllyel, mely a pápa világi birtokának szűk határai mellett mégis képes a katolikus világ feletti uralkodásra. Az olasz kultúra felsőbbbsége volt az az eszköz, melylyel a pápa az egész európai társadalom fölött uralkodott; ezt érezte Bakócz Tamás is, és számítva engedett az általános divatnak, habár több fényűzéssel, mint valódi műízléssel.

Az ő arczképét is megörökítette valamely névtelen művész olyan öntött és cisellirozott emlékérmén, milyen a renaissance idejében divatos volt. A magyar primás durva vonásait azonban épen nem eszményítette, s míg VII. Sándor, II. Gyula és X. Leo arczán az előkelőség és magas kultúra felre nem ismerhető, Bakócz Tamás úgy néz ki mellettük, mint valamely jómódú falusi plébános, kinél a keskeny száj ravaszsága sem képes a közönséges arczvonásokat megneemesíteni. (Lásd: Fraknói, Bakócz 206. és nagyítva az első lapon.)

Mint Mátyás király, ő is illumináltatott dísz-codexeket; ilyen a Ransanus a N. Múzeum könyvtárában (v. ö. CLXXXV. tábla), s ilyen a zágrábi missale; mind a kettő ugyanazon festőművész munkája, kiben mi

A Bakócz-féle kápolna keresztmetszete. Arch. Ért. u. f. I. k. 253. l. után.

A Bakócz-féle mitra. Arch. Ért. r. f. XIV. k. LVIII. tábla után.

Gherardo kezét véljük fölismerhetőnek. Kápolnát is építtetett renaissance stylben «Isten dicső anyjának Szűz Máriának 1507-ben» s ez, miután Mátyás tatai és visegrádi palotái annyira elpusztultak, hogy még tervrajzukat sem ismerjük, az ezen korból fenmaradt építészeti emlékek közt

262. sz. Miniature-kép a bécsi Philostratus Corvin-codex második címlapján (Mátyás király bécsi bevonulása).
Arch. Ért. u. f. VIII. köt. 215. l. után.

a legelső helyet foglalja el (v. ö. CLXXXVI. tábla). Vörös márványból épült, de kupolája, mely eredetileg aranyozott domborművekkel volt ékes, s az ezüstözött cserepekből készült tető, régen elpusztultak, úgy mint az Andrea Ferucci által Firenzében készített oltárszobrok is, melyeken a szent Szűz Katalin és Borbála közt volt alakítva; csak a térdeplő donatornak,

a primásnak, megrongált domborműve maradt meg. Ellenben az angyali üdvözlés az oltár feletti párkányzat tábláján, bőségszarúkból kiemelkedő sphinxek közt, épen megmaradt.

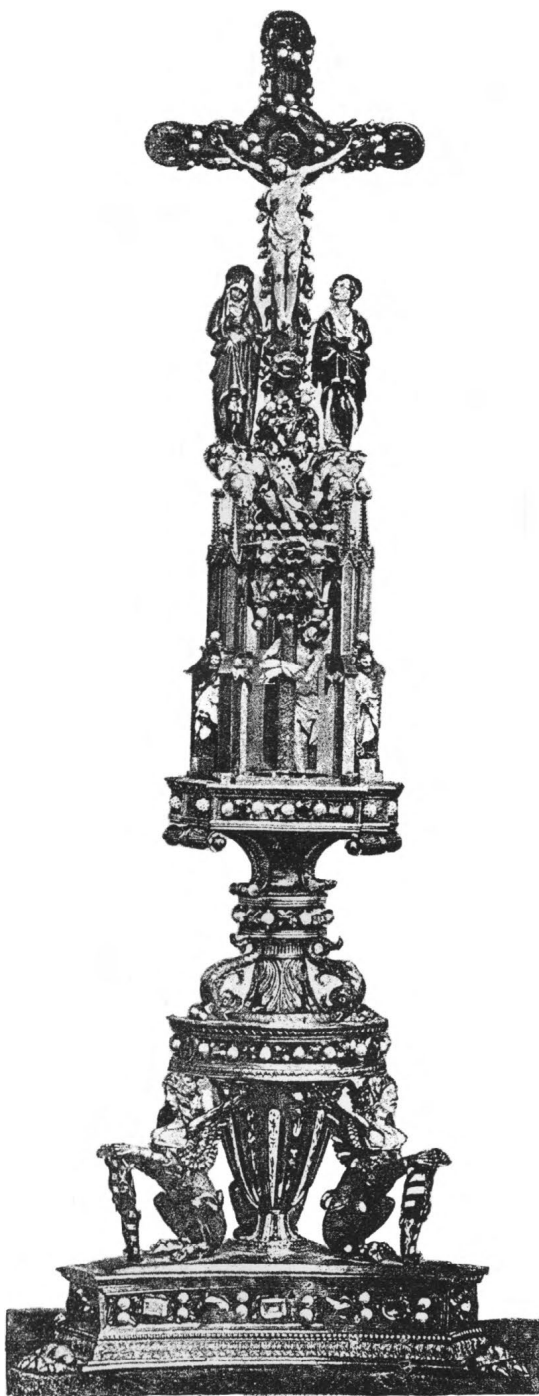
Bakócz ezen kápolnába temettette magát, az oltár elé pedig azon fenségesen nagyszerű arany-ereklyetartót állíttatta, mely most is az eszter-

263. sz. Könyvtáblarészlet Mátyás király arczképével, az erlangeni Corvin-codex eredeti kötéséről.
Arch. Ért. u. f. VIII. köt. 219. l.

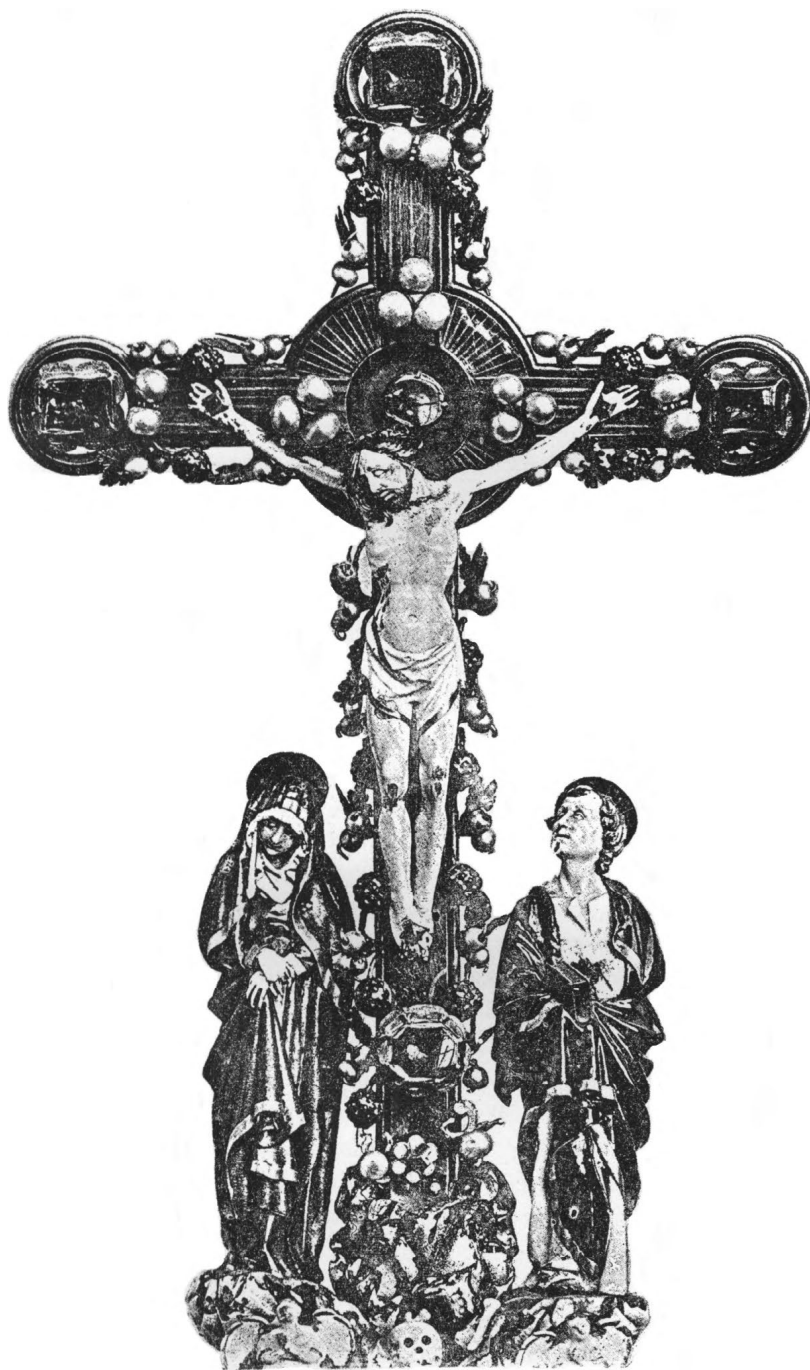
gomi székesegyház kincsei közt őriztetik s az olasz ötvösművészetnek legdicsőbb, legnagyobb, legértékesebb emléke a XV. század végéből (l. CLXXXVIII. és CLXXXIX. tábla).

Mátyás király rendelte meg az ötvösség ezen legkitűnőbb remekét; halála után Corvin János birtokába került, ki azt 1493-ban Bakócznál 3200 arany forintért elzálogosította; tulajdonát később örök áron a primásra ruházta át az általa tett szolgálatokért; később, 1530-ban, az akkori érsek

Mátyás király u. n. kálváriája. Arch. Ért. u. f. VI. köt. 221. l. után.

Mátyás király u. n. kálváriájának felső része. Arch. Ért. u. f. VI. k. 223. l. után.

azt még egyszer megváltotta János királytól, midőn ez az egyház kincseit hadi költségek fejében követelte.

Miután mi ezen ereklyetartóban, melyet most kalváriának szoktak nevezni, a kora renaissance ötvösségének legkitünőbb mesterművét látjuk, terjedelmesebben foglalkozunk e helyütt vele, Pulszky Károly pontos leírása nyomán, mely az Arch. Ért. XIV. kötetének 292. és következő lapjain jelent meg.

Ezen színaranyból készült zománczozat nemes drágakövekkel és borsónagyságú keleti gyöngyökkel gazdagon díszített műemlék, mely talpától a keresztfa tetejéig 710 mm. magas; három fő részre oszlik: a lábra, a tömör tőre és fölül a karcsú kalváriára, melyben az ereklye, a kereszt-fának egy darabkája, hátul be van foglalva.

A művész az emlék lábának alakításában szabadon engedte magát át a classikus művészet tanulmányai által érlelt műérzéke játékának. Talpul három, gyöngye homorúsággal vezetett vonal szerint alkotott háromszög szolgál, melynek mindegyik szöge egyenesen el van vágva és szépen cisellírozott oroszlanlábfejben nyúlik ki. Ezen nemesen profilírozott, drágakövekkel, gyöngyökkel és zománczczal ékes talapzaton három nagyobb sphinx ül, kifelé fordulva, mindkét első lábával Mátyás czímerpaizsát tartva, melyek a valóságos hordozó-tagot, egy fényesen zománczozott antik alakú nyulánk díszedényt, némileg elfedik. A sphinxeknek gyönyörűen mintázott oroszlánteste gondos cisellírozása által szépen elűt a mélabús kifejezésű, diszkrétén színezett, zománczos síma arcztól, nyaktól, kebeltől, az erősen színezett szárnyaktól s a nőfejeknek az állattestre leomló haja gazdag hullámszásától. A sphinxek közt színpompában ragyogó középdíszedényen széles, tagozott, kerek korong nyugszik, melynek zománczos és gyöngyös dísze közt Péter, Pál és Jakab apostolok medaillon-fejeit találjuk, hogy teljes pogányságban ne érezzük magunkat.

A művész ezen korongra három zománczos delphint állított, melyek testök és farkuk választékos kanyarulata által a karcsú, virágos hordozó középtagot elpalástolják. E fölött új korongtalpazatot látunk, melyen választékos három voluta szélesedik ki ismét, melyek az alap háromszögmotivumához visszatérve, hármas hajlított fülkét képeznek. Ezeknek mennyezetén Jupitert a sasfogaton, Apollót fehér és fekete lovas kocsin és Dianát fehér lovaktól vontatva színezett zománczban kifestve látjuk.

Ezen volutákon ismét csonkított háromszögalapon emelkedik a műemlék töve; két-két góth támpillér minden szögleten, melyek közt Illés, Ésaías és Jeremiás próféták zománczos aranyszobrocskái három köríves alacsonyabb fülkében szabadon fel vannak állítva, míg a művész elől az üdvöztőt, mint a fájdalomak emberét (Schmerzmann), a prófétáknál magasabb alakban a csúcsíves díszfülkében állította oda, a mint fájdalmasan a porphyroszlophoz borul, melyhez két kézfeje oda van kötve.

Úgy a mintázás, mint a zománczozás és színezés ezen alakokon kifogástalanul szép és nemes.

A támpillérek szabadon kimagasló keresztvirágos phialáinak mindegyikét keleti, nagy gyöngy koronázza, míg a zord kalváriahegy alja a támpillérek csúcsai közül emelkedik ki. Ott lebeg azon három, zománczos angyalkának a XVIII. század végén készült, rosszul zománczozott, durva utánzása, melyekről az 1609-diki leltár említi, hogy «az egyik letört és külön skatulyában őriztetik, a másiknak szárnya megsérült, a harmadik végkép elrepült».

Ádám koponyája és csontjai felett karcsún emelkedik az ékkövekkel, gyöngyökkel és zománczczal gazdagon díszített keresztfa a fölfeszített üdvöztítővel, kit jobbról-balról a fájdalmas anya és szent János apostol siratnak. Gyönyörű két szobor, mely Lorenzo da Credi kis képére emlékeztet, az Uffizzi-képtárban. Leírhatatlan a bensőség és lemondó fájdalom ezen alakok arczkifejezésében; az egész emlék a keresztény művészetnek a pogány sphinx talapról felmagasodva, megragadó remekműve.

A kik, mint Bock kanonok, nem ismerik el a pogány szépségnek és keresztény érületnek azon egymás melletti együttes kifejlését, mely a renaissance díszkorát jellemzi, azok, kik nem tudnak megbarátkozni Herculessel és Ledával a Szent Péter-templom ércskapuján szent Péter és szent Pál domborműalakjainak keretén, azok természetesen két különböző kezét keresnek Mátyás király ezen gyönyörű ereklyetartóján, s máskép ítélnék a mestermű classikus, pogány lábáról, s a legtisztább keresztény érülettel alkotott felsőbb részéről, különösen a legfelsőbb, magasztos csoportozatról. Mi az egész emlék egységes felfogását nem tudjuk kétségbevonni s benne egy nagy művész lángeszét bámuljuk. Molinier és Radisics Caradossóra, a milanói híres aranyművesre gondolnak, mi ellenben inkább Verocchio műhelyének tulajdonítanók, ha ebből más, hasonló nagyságú ötvösművet ismernének. Annyi bizonyos, hogy nem eredt, mint Henszlmann vélte, Pollajolótól, kinek styljét úgy firenzei munkáiból mint rézmetszeteiből elegendően ismerjük; de az analogia Lorenzo da Credi festményével mégis némi támpontul szolgálhat merész föltevésünknek, melyet egyébíránt bebizonyítani képesek nem vagyunk.

A király, Bakócz halála után, a török háború alkalmából, rátette kezét annak ingóságaira s eladásukat elrendelte. A királyi rendelet említ ezüst-tányérokat, tálakat, kanalakat, villákat, kupákat, medenczéket, korsókat, palaczkokat, sőtartókat, gyertyatartókat, arany-lánczokat, gyűrűket, drágaköveket, posztó-, vászon- és selyem-kelméket, függönyöket, szőnyegeket és más egyéb bútorokat. A sietségben és zavarban a nagy értékű hagyaték valóságosan prédára bocsáttatott. Az ezüst asztali készlet sorsáról Caprili, a ferrarai herczegnek budai ügyviselője, így tesz jelentést (lásd Fraknoi, Erdődi Bakócz Tamás, 201. l.):

«Három napon keresztül úgy hurczolták az ezüstedényeket összevissza, mintha cserépből lettek volna. Némelyek szerint összes súlyuk háromszáz mázsát tett ki. Egyik aranyműves állította, hogy száz mázsánál

mindenesetre több volt. Látni lehetett szarvas, szárny és szarv idomú asztaldíszeket, roppant nagyságú edényeket, melyek császári udvartartáshoz is illők lettek volna. A tiszta ezüstöt 7—8, az aranyozottat 8—9 forintra becsülték márkánként, de az aranyozottat is hat, sőt 5 forintért is bocsátották áruba. Olyan vásár volt, melyet nem lehet leírni. Egyik aranyműves többi között jó mester kezére valló domborművekkel díszített edényeket vett márkánként két forintért, pedig ő maga esküvel erősíti, hogy 14 forinton alul nem készíthetné. Van, a ki 70 forintért vett egy kupát és néhány nap alatt 30 forintot nyert rajta. Találkoztak urak, kik zsidók által maguk számára sokat vásároltattak össze. Így vesztegették el azt a kincset, melyet elhúnyt birtokosa annyira féltékenyen őrzött; pedig ha maga idején helyes módon értékesítik, elegendő lett volna arra, hogy a belőle befolyó pénzüsszeggel a török támadást feltartóztassák.

Megemlítjük itt, hogy az Erdődy grófok kincsházában sok gyönyörű renaissance serleg, kancsó és tál őriztetik, melyeknek egyikét-másikát a bíbornoktól származtatják.

A múlt század első felében, Bakócz sírkápolnájának restaurációja alkalmával, megtalálták a primás koporsójában nyaklánczát és keresztjét. A kereszt két alkatrészből áll. A gazdag változatú, zománcszínekkel borított keretből emelkedik ki a kereszt kimagasló felülete, melyet laposra csiszolt ékkövek (Tafelsteine) díszítenek. Közepén zöld smaragdot látunk, a kereszt karjain vörös rubinokat, a lábán fehér gyémántot. A keresztet feketén zománczolt széle kiemeli a dísztagozatú keretből, melynek kecses hajlású csigavonalak, szalagos tekercsek, gúlkák és bogyók adnak változatoságot. A színek elhelyezésében tanúsított ízlés — így jegyzi meg Hampel — kíváló mesterre vall, kit valószínűleg (rectius bizonyára) az olasz ötvösök sorában kell keresnünk. A kereszt belül üres, hogy abban az ereklje elhelyeztethessék; fölemelhető hátlapjának lemezét fehér zománcz, közepett keleti módon componált, vonalas díszítményű rajz borítja.

A kereszthez teljesen méltó a láncz, melyben vésett gerinczű karikák és hosszúkás szemek váltakoznak; amazokat világoskék és fehér zománcz borítja, ezeket szalaggal körülvett korong két részre választva, hozzájuk símuló zománczolt gerezdek, szalagok és gyümölcsök díszítik. Ugy a a kereszt, mint a láncz, olasz művészetre vall. Egyik kisebb része Jankovich Miklós gyűjteményéből a Magyar Nemzeti Muzeum régiségtárába került; a láncznak nagyobb fele gróf Zichy Livia birtokában van. (Lásd: Magyar ötvösség remekei, I. 145.)

Még a Bakócz aranylánczánál is gazdagabb, de rajzában rokon, egy rendkívül hosszú, gyöngyökkel és zománczczal díszített aranyláncz a Nemzeti Muzeumban, melyen az olasz renaissance ízlése és ügyessége félreismerhetetlen. Az olasz ötvösségnek remekei, a mint látszik, divatban voltak nálunk a mohácsi vészig, mely egyszerre véget vet az olasz műízlés

befolyásának. Ezentúl a hazai ötvösségnek inkább német irányú művei jellemzik a renaissance styljét hazánkban.

A csúcsíves styl gyönyörű szentségházai, melyek az ezüst úrmutatók díszét kőbe teszik át s tornyocskáikkal s phialáikkal gyakran a góthika remekei, a renaissance-korban egészen más alakot öltenek, classikus izlésű pastophorokká válnak, nagy ajtóalakú márványszekrényekké, melyeken a leggazdagabb növényzet-, szalag- és díszedény-díszítésű kerettől körülvéve, két dombormű-oszlop félkörű, classikusan ornamentált homlokzatot tart, melyben a fájdalomembert (*vir dolorum*) látjuk két térdelő angyal közt. Alul oly magasságban, hogy az úrmutató a pap keze ügyébe essék, a szentség fülkében ajtócska mögött a nézők szeme elől el van rejtve, melyet kívül kétoldalt angyalszobrok őrznek.

Nálunk az ily pastophorok ritkák, s az olasz renaissance azon kevés szobrászati műemléke közt, melyek hazánkban fenmaradtak, előkelő helyet foglal el a pesti plebánia-templomban felállított két pastophor, melyet Némethy Lajos az A. Ért. X. kötetének 246—257. lapjain (több dombormű-díszítmény töredékeivel) közzétett. Ezekhez úgy a márvány kezelésében, mint a compositióban hasonlít az úgynevezett pécsi oltár, nemkülönben azon megsérült visegrádi tympanon, mely most az esztergomi palota udvarán hever. Hogy mindezek Magyarországon készültek, azt bizonyítja anyaguk, az ismeretes vörös márvány; de a művészet kétségen kívül olasz.

Pulszky Károly az Arch. Értesítő X. kötetének 301—315. lapjain a visegrádi töredéket valamivel régibbnek tartja a pastophoroknál s azon művész kezének tulajdonítja, kit Bode «Meister der Marmor-Madonnen» név alatt ismertet. Mindezen emlékek az olasz renaissance nemes művei közé sorozandók, úgy mint Báthory András váci püspök fehér márvány Madonna domborműve is (l. CXC. tábla), mely 1520-ban készült s most a Magyar Nemzeti Muzeumban őrzik. A felirat, mely a jövőket és távozókat üdvözli, ajtó fölé volt elhelyezve. Compositiója, különösen a gyermek Üdvözítő, szoros rokonságban van a Bode által említett mester művészetével s ha az évszám nem keltezné készítését, csakugyan a XV. század végébe, a firenzei márványfaragók azon csoportjába volna sorozandó, kik Antonio Rosellino és Mino művészetére emlékeztetnek; egyikük ezen mester későbbi tanítványai közül lehetett, kinek nevét s egyéb munkáit nem ismerjük.

A Bakócz-kápolna után a legnevezetesebb építészeti emlék hazánkban a renaissance korából a gyulafehérvári vestibulum, vagy gazdagon díszített előcsarnok, melylyel legközelebb Bunyitay Vincze kanonok foglalkozott s 1893-ban az Akademiában kimerítő ismertetést olvasott föl. A tudós felolvasó kimutatta, hogy ezen vestibulum eredetileg kápolna volt, melynek oltára elkallódott. Ezt Mihály arkangyal tiszteletére építtette László János 1508-ban, a mint az a félreértett, most helyesen olvasott feliratból és

A Báthory András-féle madonna. Arch. Ért. u. f. V. k. 379. l. után.

számos, eddig föl nem használt adatból világos. Fájdalom, hogy ezen műemlék jelenleg még rosszabb állapotban van, mint a Bakócz-kápolna, de a renaissance művészet ugyanazon stadiumát képviseli, mint a kápolna, a budapesti két pastophor és a pécsi.

Az elmék azon forrongása, melyet a humanisták az által idéztek elő, hogy a classikusoknak tanulmányozása lett a közoktatás alapja, az olaszoknál a szépség cultusát tette irodalomban és művészetben az újabb kor szellemének rovására. A németeknél ellenben ezen mozgalom inkább a józan prózai felfogást és a kritikát fejlesztette ki, különösen a vallási kérdések terén. Így az olasz renaissance a német reformatio alakját vette át. Ez Németországban és mindenütt, meddig a német befolyás elhatolt, egyszerre véget vetett a nagy egyházi építkezésnek: a mi nem volt készen, az félben maradt; a festészetben és szobrászatban csak a bibliai jelenetek képezték ezentúl a szentek legendáinak helyében a művészeti alkotások fő feladatát; csak a szent Anya, a Megváltó élete, kínszenvedései és halála találtak helyet a szentektől megfosztott templomokban s oltáraikon. A felfogás prózaibb lett, a művészet gyakrabban foglalkozott a házi életnek phasisaival, utczai jelenetekkel, lakodalmi és vásári mulatságokkal, koldusokkal s betyárokkal, a genre s a tájkép jöttek divatba, mert nagy oltárképeket protestans országokban alig festettek ezentúl, a szobrok még a fejedelmi termekből is elmaradtak; a művészi díszítés a polgárok szűkebb házaiba szorult, a képek mérete tehát kisebb lett; a szobroknak nem volt sehol helye s kijöttek a divatból, ellenben az ötvösség nagy lendületet vett, mert nemcsak a fejedelmek s a nagyurak számára, hanem a vagyonos polgárságnak is készíttetek ékszereket. A nagy művészet, mely a reformatio kezdetén Dürer Albert, Holbein János, Cranach Lukács képeiben, Kraft Ádám domborműveiben, Stoss Vid fafaragványaiiban és Vischer Péter érczöntéseiben ülte diadalait, most a kézművességnek, az úgynevezett kismestereknek (Kleinmeister) volt kénytelen helyt adni.

Hazánkban, a mint már említettük, az olasz renaissance Mátyás korában is idegen növény maradt, melyet meghonosítani nem lehetett; de miután a magyarországi német városok czéhei folytonos összeköttetésben maradtak a német birodalom iparával, különösen Augsburggal és Nürnberggel, a renaissance szelleme, habár a német reformatio által módosítva, mégis befolyással maradt az ízlésre, iparra s a kézművek technikájára. A mohácsi vész azonban s utána a polgárháboru Ferdinand és János királyok közt, a török hódítás s ezzel egyidejűleg a vallás- és szabadságharczok Bocskay, Bethlen és Rákóczy alatt, melyek két századon keresztül pusztították az országot, megakasztották a hazai kulturát; magyar művészetéről szó sem lehetett, legfőlebb síremlékeket találunk ezen időből, sőt az ötvösipar is főleg csak Erdélyben, a fejedelmek udvarában s környezetében virágzott. Nem mintha nagyuraink lemondtak

volna a keleti véralkattal járó fényűzésről; be is hoztak mindig hol Olasz-, hol Németországból ékszereket, násfákat, díszláncokat, kupákat és kantákat; de a magyar aranyművesek mestersége hanyatlott, s többnyire csak külföldi előképeket utánozt. Kivételt csak az úgynevezett erdélyi zománczipar tesz, Brassó, Szeben, Kolozsvár, Nagyvárad ipara, melynél az olasz, német és keleti ékszerek s ornamentatíójuk befolyása alatt külön önálló ötvös-styl fejlődött ki, mely egészen a baroque és rococo-időkhöz, folytonos módosítással, főleg az erdélyi fejedelmek udvaránál, fentartotta magát.

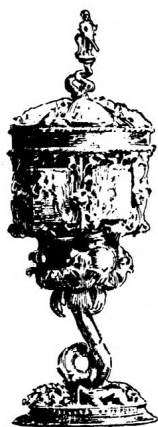
A renaissance leggazdagabb virágzása összeesik azon idővel, midőn a Jóreménység-fokának Amerika fölfedezésével egykorú körülhajózása a művelt világot a tropikus vidékek kincseivel megismerkedtetten, a délszigetek phantastikus alakú kagylóival, a nautilusokkal, a pálmák kókuszdióival, a struczmadár tojásaival, s a keleti kereskedelem olcsóvá tette a gyöngyházat, az ébenfát, az elefántcsontot. A délvilág ezen csodái új irányt adtak az ízlésnek; az ötvösművészet felhasználta mindezen anyagokat s gazdag foglalatokban asztaldíszeket és díszedényeket alakított belőlük a fejedelmek s nagyurak számára a XVI. század második felében, II. Fülöp spanyol király, Rudolf császár és Erzsébet angol királynő fényes korában (l. 264—267. sz. rajz). Hazánk nagyjainál is elterjedt ezen divat, a magyar ötvösök kárára, kiknek kezébe alig jutott ily feltűnő nemes anyag, melyet a külföldi ipar dolgozott fel. A fejedelmi kincstárak s a nagy muzeumok telve vannak a renaissance-művészet ezen utóvirágának termékeivel, melyek Velence, Milano, Augsburg, Nürnberg és Prága aranyműveseinek műhelyeiből kerültek ki. Az Esterházy-kincstár Fraknón versenyez a fejedelmi kincsházakkal is ezen korbéli díszmunkákban, minőket különösen a Louvreban, a berlini muzeumban, a bécsi műtörténelmi muzeumban, a londoni Kensington muzeumban, a drezdai zöld boltban (Grünes Gewölbe), a müncheni gyűjteményekben, sőt a Magyar Nemzeti Muzeumban is csodálhatunk; mindezek közt azonban csak egyet ismerünk magyar vonatkozással, kókuszdió-öblös kancsót, egyszerű ezüsfoglalatban, melyen e szavakat olvashatjuk: «A ki ebből iszik tizenhármát, részeg lesz.» A kancsó talpa egyébiránt szintén erdélyi munka, oly korong-ruhakapocs (morsus), minőt a szász nők a XVI. században viseltek.

Ezen korban egyébiránt a feldolgozott anyag drágasága és ritkasága az ízlés nemességét megrontotta, a közönség inkább a ritka és drága mesterséget s a technikai nehézségek legyőzését becsülte meg, mint a szépség nemes formáit; érezzük, hogy a czikornyás baroque-ízlés küszöbén állunk. Ez időben a pompa uralkodik mindenütt, nem a czélszerűség. Asztaldíszül ember- és állatszobrocskák szolgálnak vert munkában (l. 268. számú rajz), melyek gyakran edényekül szolgálnak, mert fejeiket le lehet venni, hogy bennök bort, fűszereket, sőt tartsanak. Különösen a németek

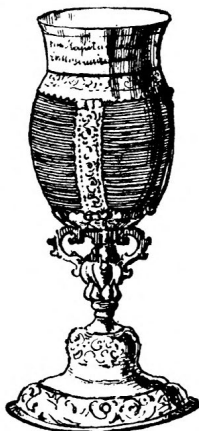
remekelnek ezen modorban, de a magyar ötvösség ez időben szerényebb méretekre száll le.

A harminczéves háború dúlásai azonban Németországban is véget vetettek a renaissance ezen utolsó felvirágzásának, a művészet hanyatlík még Olaszországban is, de Spanyol-, Franciaországban, főleg Hollandiában ismét más irányban fejlődik ki.

Még Olaszországban is a renaissance nagy művészetének dicső virágkora már Michel-Angelo halálával végét érte. Lángesze fogékonyabb volt a nagyszerűnek, mint a szépnek megalkotására, ugyanazért szobrászati művei jelentékenyebbek, mint szabatos rajzának hatalmassága.

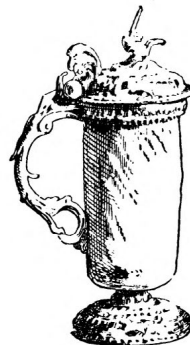
264. sz. Aranyozott ezüst-serleg, elefántcsont dom-borművekkel. A magyar történ. ötvösműkiállítás lajstr., III. terem 23. l. u.

265. sz. Kókuszdióserleg. Arch. Ért. r. foly. XIV. köt. 165. l. után.

266. sz. Kagylós serleg. A magyar történeli ötvösműkiállítás lajstroma III. terem 148. l. után.

267. sz. Fedeles kupa, aranyozott ezüstfogalású narvals agyarból. A magyar történeli ötvösmű-kiállítás lajstroma, III. terem 161. l. után.

A Sixtus-kápolna falfestményein különösen a próféták és Sibyllák plasticitása a művészetnek csakugyan netovábbja, de szobraiban a mozdulatok erőteljessége már a modorosság határvonaláig ér. Vasari a nagy művész ezen erő kifejtését a «terribile» szóval jellemzi, s ez kartársaira káros befolyással volt. Már Bernini s ennek iskolája, Michel-Angelón túlteni kívánván, dagályosakká válnak; a redőzet náluk természetellenes, mintha szélvész dúlná föl a ruházatot; a kifejezés túlzott, a renaissance nemes stíljé átmegy a baroque keresett mesterkélttségébe.

A jelenkor a rézmetszést a reproductiv műgyakorlatok közé szokta sorozni, pedig a XV. században, sőt még a XVI. első felében is, a rézmetszés mint önálló műgyakorlat nagy befolyással volt az ízlés nemesítésére, sőt a nagy művészetre is, főleg pedig az ötvösségre. Schöngauer met-

szetei, melyekben a keresztény érzelm mélysége és bensősége nyilatkozik, még Rafaelt is befolyásolták, a mint azt a Madonna dell Conne-stabile mutatja (most a szentpétervári Eremitage dicsősége); Dürer s az úgynevezett kismesterek (Kleinmeister) önállóan komponált réz- és fametszetei, melyek egész Németországban s Olaszországban el voltak terjedve, mintául szolgáltak az aranyműveseknek. Marco Antonio Raimondi

268. sz. Aranyozott ezüst-asztaldísz. A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma, III. terem 146. l. után.

azonban nem bízott képzelő-tehetségének termékenységében s a formszépességnek nála különösen kifejtett érzetével Francia, Rafael, Guilio Romano, sőt Dürer compositióit is rézmetszetbe tette át; vele kezdődik tehát a rézmetszés reproductiv iránya, holott a fametszésben fentartotta magát az eredetiség és a phantasia szabad teremtése.

Mindezen metszetek folyvást befolyásolták az ipart; találkoztak rézmetszők, például Solis Virgil, Debri s mások, kik az ötvösség számára ornamentális lapokat adtak ki, melyeknek nagy volt a kelete, olyannyira, hogy a XVII. században a szabad, önálló compositio ötvösműveknél a ritkaságok közé tartozik s a formák gyakran a metszeteket reprodukálják. A XVI. század reproductióinál azonban alig találkozzunk még oly ellustult szolgai utánzással is, minő a XVII. század végén még a híres Hann Sebestyén műveiben sem tagadható el többé (l. 254. sz. rajz).

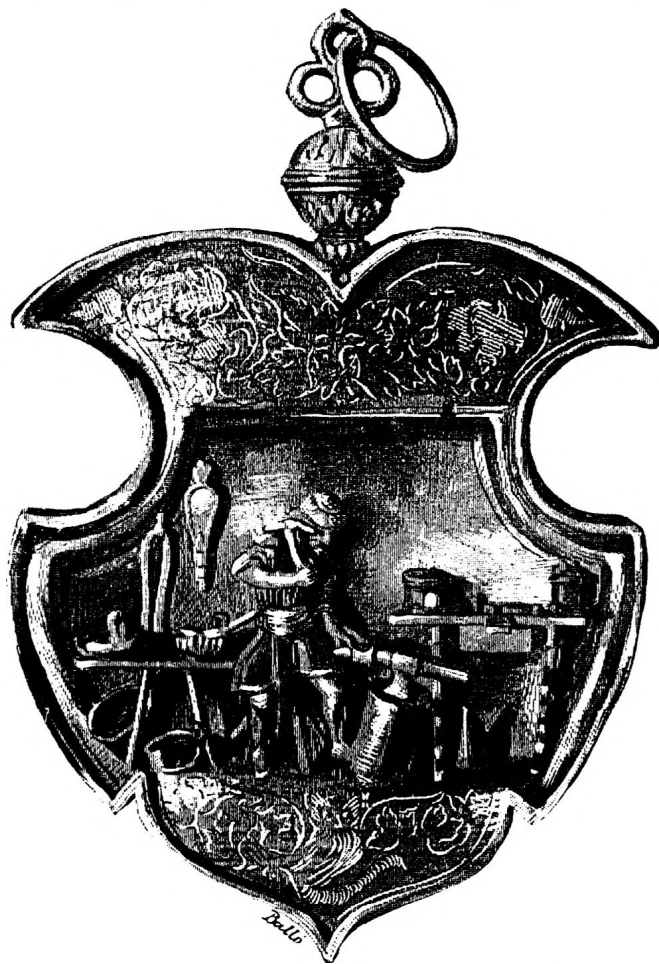
A renaissance virágzó korában az ötvösmester még az utánzásnál is engedett tért teremtő-, képzelő-tehetségének. Ezt látjuk fényes például a M. N. Muzeum azon kitűnő fedeles kancsóján, mely Nürnbergben a XVI. század közepén készült, de valahogyan később magyar birtokba került, a mint ezt a Dessewffy-család plastikus címere bizonyítja, melyet a fedél tetejére alkalmazva látunk. Ezen kancsót Radisics az Arch. Értesítőben

A nürnbergi ötvösök mesterpohara a M. N. Muzcumban. Arch. Ért.
u. f. VII. k. 227. l. után.

szakértelemmel kiadta, s kimutatta, hogy domborművei Hans Sebald Behaim a tékozló fiú viszontagságait ábrázoló kitűnő rézmetszeteinek nem szolgálai, hanem genialis utánpótlásai (v. ö. 250—253. sz. rajz). A kancsó kerete azonban, az azon játszó s tánczó amorették csoportjaival, s a fogantyúnak felhasznált meztelen nő compositiója, rajza s kidolgozása oly

269. A brassói ötvösczéh-jelvény előoldala, Arch. Ért. u. f. VII. k. 290. l. után.

kitűnő mesterre vall, ki Behaimnál magánál semmiképen nem alábbvaló s az utánpótlás mellett kitűnő művészi eredetiségről tanuskodik.

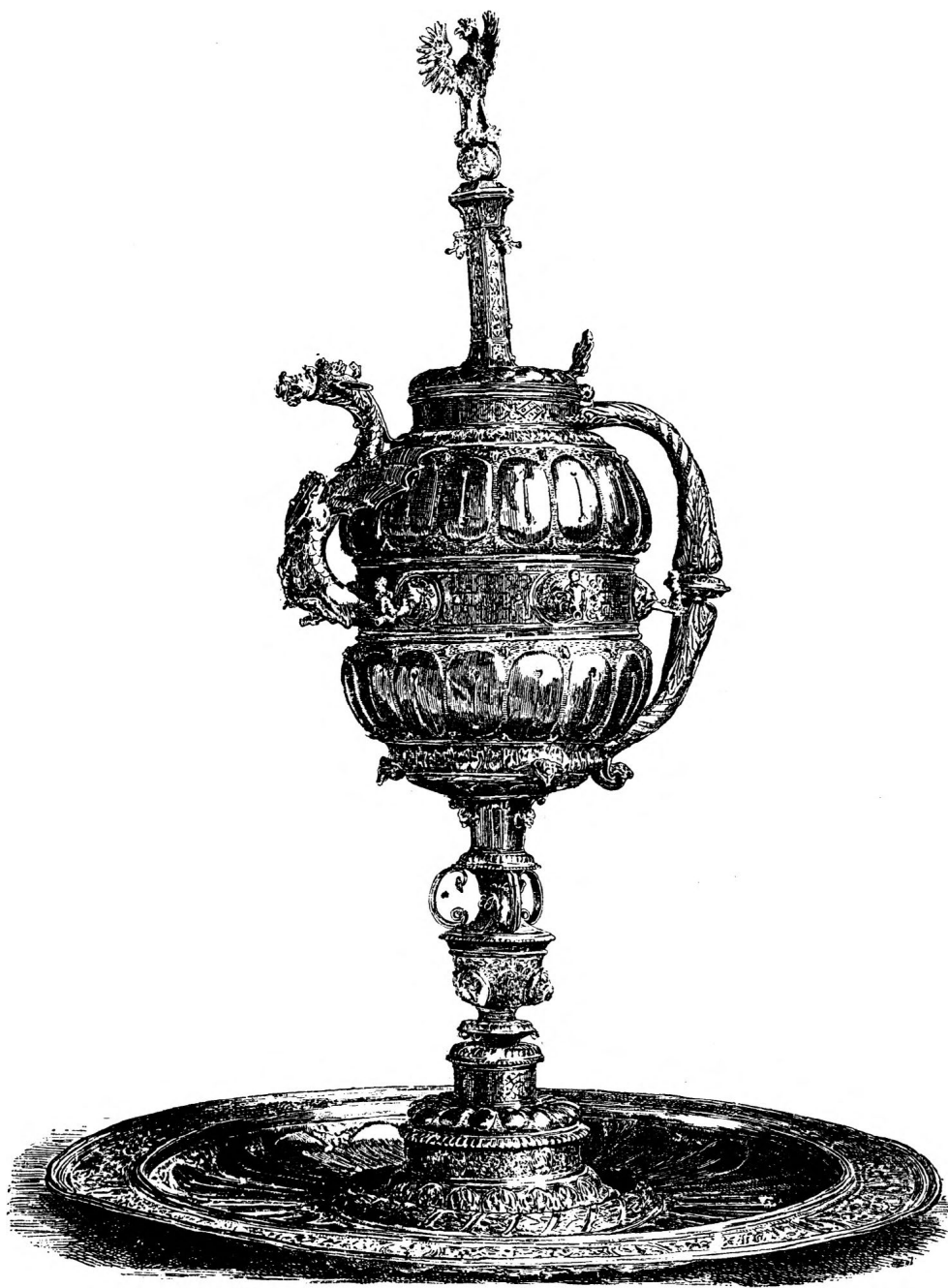
A Nemzeti Muzeum egy másik, híres ezüstpokálja (l. CXCI. tábla), melyről szintén Radisics értekezett (lásd Arch. Ért. u. f. VII. k.), mely különböző gyűjteményekben tizennégy példányban őriztetik, a nürnbergi ötvösczéh azon mintapoharainak egyike, melynek utánpótlásával az ötvössegédek remekeltek. Minthogy a czéh súlyt fektetett arra, hogy a művészi phantasia az

ötvösöknél el ne lustuljon, fent, a pohár karimáján, nyolcz üres mezőt mind-egyik remekelő segédnek szabad compositióival kivert domborműben kellett díszítenie; a pokál mesterséges alakjának utánzásában bebizonyíthatta technikájának ügyességét, a domborművekben művészeti ihlettségét s phantasiájának teremtő erejét. A Nemzeti Muzeumban van egy talpas pohár (talpa ugyan későbbi hozzáadás), melyre Schöngauer egyik rézmetszetét és Dürernek két compositióját vésték. Egy magasabb edénynek öblébe több elefántcsont-táblácskát foglaltak, melyek közül néhányon Dürer alakjait utánozták.

270. sz. A brassói ötvöscséh-jelvénny hátlapja. Arch. Ért. u. f. VII. k. 291. l. után.

Mindazon kitünő művek azonban, melyeket Esterházy herczeg fraknoi kincstárában s az Erdődyek és más családok kincstáraiban őriznek, csaknem kivétel nélkül külföldnek, Olaszországnak, Nürnbergnek, Augsburgnak, Bécsnek műhelyeiből kerültek ki, s ha az ötvösművek, melyek Magyarországon és különösen Erdélyben készültek, alig vetélkedhetnek a németországiak szépségével, mégis némelyiken közülök nemcsak önállóságot és eredetiséget, de finomabb ízlést is tapasztalunk, különösen az ivóeszközök alakjában, az ékszerekben, forgókban, övekben s azoknak zománcozásában.

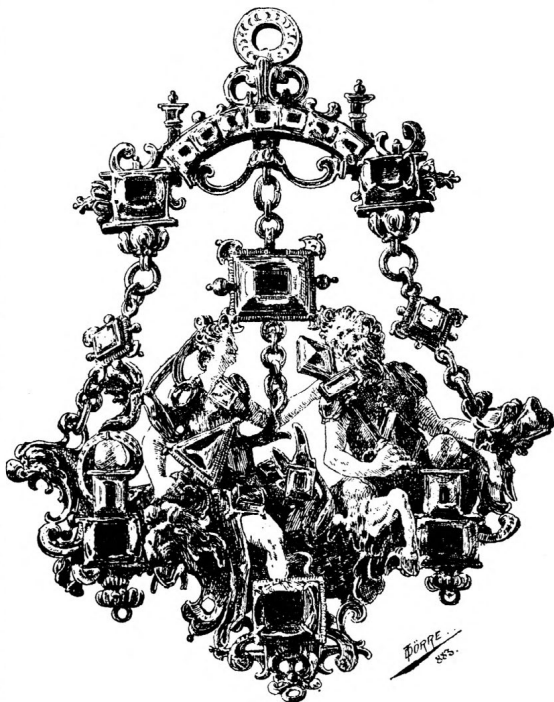
Losonczy Antal boroskancsója tállal. A magyar történeti ötvösműkiállítás lajstroma,
III. terem 168. l. után.

Az ötvösség azon termékei közt, melyek kétségen kívül Magyarországon készültek, nevezetes helyet foglal el azon hat ezüstpohár, mely az ecsedi láp kiszáritásánál került elő s melyet a némelyek által gyanusnak tartott bevéselt felirat szerint, 1540 ben, Nagyvárad városa István herczeg ő fenségének ajánlott fel (l. 244. sz. rajz). Ezen hat pohár mindegyike négy kis ülő szarvason áll, s habár a szarvasok munkája középszerű, a poharak formája, a talpon, középen és felső karimáján látható díszítés nemes ízlésről s kiváló technikáról ad szép tanubizonyságot a csúcsíves stylű gazdag pohárdíszítés discret reminiscenciájával. A feliratban említett István herczeg nem más, mint János Zsigmond, János király fia, ki 1540-ben született s a keresztségben István, János, Zsigmond neveket kapott. Ki van adva az ötvösműkiállítás katalogusában a negyedik terem harmadik szekrényében, 19. sz. a. az 57. lapon.

Nagyobb szabású műemlék azon, nagysága által csaknem páratlan, feltűnő boroskancsó és a hozzá tartozó tál, melyet a felírás szerint Losonczy Antal készítettett, talán lakodalma alkalmából (l. CXCI. tábla). Ott látjuk Losonczy Antal és Bátorj Klára zománczos czímereit és a feliratot: «Engem chenáltatott Losonczi Antal 1548-ban.» Ezen óriási, 80 cm. magas kancsó jelenleg Esterházy herczeg fraknoi kincstárában őriztetik s az ötvösműkiállítás katalogusában, a 169. lapon, III. terem 19. állvány, metszetben ki van adva, de nagyon elégtelenül leírva.

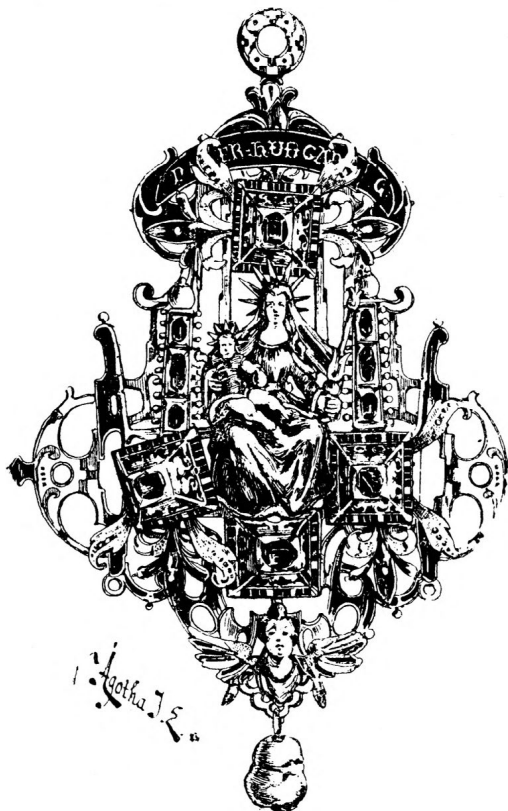
Alakja ugyanaz, mint az ez időben a németeknél is divatos kettős kancsóké, de elül gazdag száj van alkalmazva hozzá, mely négylábú szárnyas sárkány-formában a renaissance utóvirágának túlterhelt gazdagsága által feltűnő. Az emlék technikája kifogástalan, úgy az öntött, a vert, a zománczolt munka, de az egésznek nincs egységes alapeszméje; a tálon Tomyris királynét látjuk, a mint Cyrus levágott fejét a vérrel telt edénybe mártja; ez egy rézmetszet utánzása. A mesterségesen sokszorosan tagozott láb a nürnbergi iskolára emlékeztet; a kancsó öblönyén látjuk

271. sz. Násfa. A magyar történeti ötvösműkiállítás lajstroma, III. terem 66. l. után.

Ábrahám áldozatát, a tánczó Salomét szent János fejével a tálon, Jupitert, Venust, Marst és a gratiákat, női s férfiarczokat, szépen, de minden egységes eszme nélkül kidolgozva; a sok csapon, mely a kancsót sok helyütt megnyitja, mókust, legyet, satyrfőt látunk gazdag változatosságban, cherubokat, s fölül a kancsón Amort. Az ornamentatív lombozaton mindenütt érezzük az utánzást; a kezdeményező phantasia üde játékának híját nem takarhatja el a technika jelessége. Ezen nevezetes kancsó jelességénél is bánt a conceptio eredetiségének hiánya.

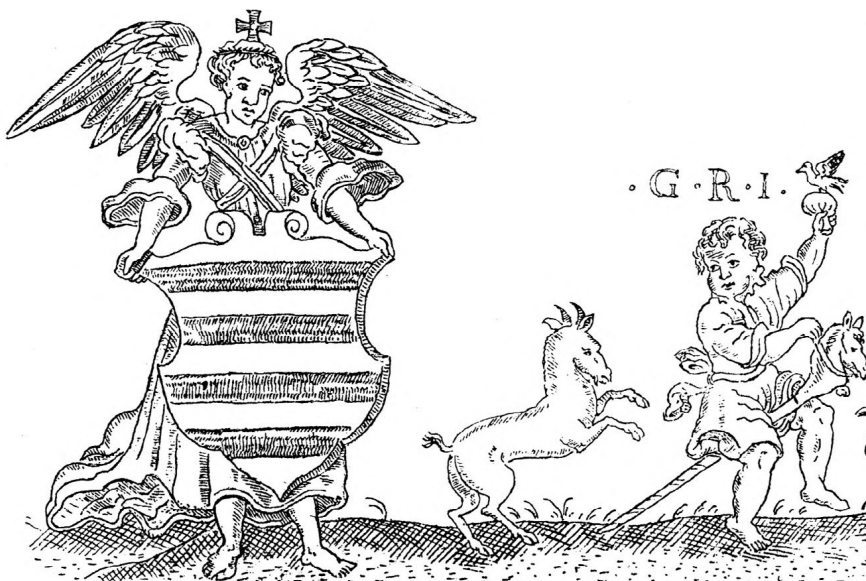
272. sz. Násfa. A m. nemzeti múzeum érem- és régiségosztályának kalauza után.

Sokkal jobb benyomást tesz a brassói ötvöscéhnek jelvénye 1556-ból a Magyar Nemzeti Múzeumban (l. 269. és 270. sz. rajz). Czímerpaizs alakban készült, német munka, de a renaissance szelleme által szerencsésen befolyásolva. Az előlapon az ötvösi mestert látjuk, a mint övvel leszorított dolgozó köntösében, ingujján, prémes sipkával fején, serlege; kovácsol az előtte odatámasztott üllőn. A műhelyben asztalon s faállványon kész edényeket látunk, a földön két kijavítandó tál hever; ott van az olvasztó-tégely, a falon függ a fúvó és a fogó. Mindez, félig szabadon állva, szorgalmasan van mintázva és cisellálva.

A hátlapon ismét a műhelyt látjuk, de nem többé mintázott alakokkal, hanem vonalvésésben. A nyílt ablakon könnyölkölvé néz egy oláh fővegű férfi a gerendás mennyezetű

szobából; a mester és két segéde az asztal körül német díszöltözetben dolgozik, kezökben vannak szerszámaik, de figyelemeket elvonja a két inas veszekedése, kik elül hajbakaptak s az egyik a másikat a fölemelt szénfogóval fenyegeti. A falon fúvó és kefe fölakasztva, az asztalon, a falfülkékben s a földön eszközök és kész munkák és az olvasztó-kemence nyílása. A czímerpaizs alakú jelvény alsó s felső része koronás mascaronn szájából kiinduló növénydíszszel van cifrázva. Az egész jelvény 1556 évszámmal kezelve, leveles, hármass fülű gombon és karikán függ.

AD SECUNDAS EGREGI DOMI
NOVIZOLIENSIS: PROPTER FUTURA
SVORVM AMICITIAM: DONO: DEDIT

A Radvánszky György-féle talpas pohár díszítményei

ORGII RADWANSKII & NYPTIAS CIVITAS.
C PERPETVAM SVAM ET HOEREDVM.
J · 5 · 7 · 6

ett rajzai. Arch. Ért. u. f. III. k. 79. és 81. l. után.

A felföldi magyar ötvösséget jellemzi az 1576-iki, Radvánszky György második házassága alkalmából Besztercze városa által ajándékozott talpas pohár (v. ö. CXCI. tábla), melynek egyik oldalán nyúl vadászatot látunk; elül genius tartja a pólyás czímert, középen a fiatal asszony csecsemőt tart bal karján, jobbával a hozzá simuló fiúcska homlokát simogatja, míg előtte a nagyobb fiú lófejű fapálczáján lovagol, mögötte egy kecskebak utána ugrik, a nő baloldalán egy kis lány babával és bölcsővel játszik, kis kutya pedig megugatja. Oldalt kakas és kotlóstyúk. A felírás magyarázza, hogy ezen ajándék Beszterczebánya városa jövő és örökös barátságának jele Radvánszky György és örökösei iránt (lásd Ötvösműkiállítási lajstrom 59. lap). Itt nem látjuk többé az olasz renaissance s a classikus formák utánzásának semmi nyomát, de a naturalistikus felfogás teljesen eltér a csúcsíves styl szölgességétől is.

A renaissance gazdag, csaknem túltengő, de nemes rajz által kitűnő ornamentatióját látjuk egy pár női öv kettős, ezüst félbroncsán, mely a Németországban ismeretlen szász női viselet kedvencz sajátságaihoz tartozik. Ezen két keskeny félbroncsot keskeny, selyemmel borított s öt-hat ezüst domborművű gomb-boglárral díszített szíj köti össze; a két trébelt ezüst tag az övnek elejét képezi. Több ily szász övet láttunk az ötvösműkiállításon, a legszebb a Nemzeti Muzeum tulajdona.

Az ötvösmesterség a Királyföldön, különösen Brassóban és Szebenben, mondhatjuk időnkig, szakadatlanul virágzott. Ez volt a czéhek legtekintélyesebbje; Szebenben egy torony és kapu védelme háboru esetén reá volt bízva.

A szász női viselet egyik divatos czikke volt az úgynevezett Heftel, mely a középkori papi ruházatnál morsus név alatt ismeretes. Ez tenyérnyi nagyságú, trébelt s díszített ezüst ruhakapocs-korong, hol kerek, hol hattanagú, mely a nehéz köpenyt elül összefoglalta. A csúcsíves styl korában Szűz Máriát s két szentet, többnyire Borbálát és Katalint, vagy Szent Miklóst látjuk s más szentet ezen morsusokon, három csúcsíves fülkében, melyeknek négy oszlopához négy apród támaszkodik. A compositio ugyanaz, mint Beszterczei Balázs ereklyetartóján, de a kivitel mégis kevésbé választékos. Ezen compositio a reformatióval egyszerre eltűnik, a morsus józanabb, nyárspolgári formát ölt. A kidudorodó központi gomb sokszor négyszögű, mindig ornamentált; körüle két szélesebb kör tekerőzik a belső virágdíszszel; a külső öt díszített hólyaggal, majd inda-ornamentatióval ékes indakeret, néha zománczczal, sőt sodronyzománczczal élénkítve; ez adja meg a kapocsnak a kellő formát. Ilyen a Heftel a XV. században.

A XVII. században azonban ezen szász mellkapocs, mely a szász női viselet oly sajátságát képezi, mely a Királyföldön túl sehol nem vált divattá s a renaissance korában német nyárspolgári jellege mellett egyszerű szépségét fenn tudta tartani, a baroque ízlés által mindinkább befolyásol-

tatik. A czikornya, a szabályos alakok kikerülése, a keresett dagály a szász mellkapocs ornamentációjába lassan-lassan belopózik; kezdetben csak a központot teszik kiemelkedővé négy csigával, később ezen csigák mindinkább szaporodnak s velők az ékkövek üvegmasái, olyannyira, hogy az ékszer részleteinek határozott alakjai mindinkább elpalástoltatnak a czikornyák által s a mellkapocs két egymásra rakott és egymással összefolyó virágkoszorút képez, mely túltömöttsége s mesterkéltség, tarka összeállítása által az ízlést bántja s csak a szemet kápráztatja.

A szász föld azonban, Erdély s egész Magyarország nincs a többi művelt világtól elzárva, a fejedelmek, a nagyurak külföldön is vesznek és készíttetnek ékszereket; Olaszországból, s jelesen a gazdag Velenczéből, mely ez időben a művelt nyugat ízlését képviseli, folyvást hozatnak be ékszerek, a mint azt Bethlen Gábor számadó könyveiből is látjuk. Így találunk erdélyi és magyar főurak családjainál kitűnő filigrán kereszteteket, lánczokat, karpereczeket és melldíszeket, melyek már a díszítés túltengéséről s az alapformák elhanyagolásáról tanuszkodnak. Dívatosak voltak azon időben különösen az arany-násfák (l. 271. és 272. sz. rajz), gazdag zománczczal, melyek többnyire Olaszországban készültek. Hazánkban ezek gyakrabban fordulnak elő, mint külföldön; a párisi világkiállításon nem láttunk összesen több ily násfát, mint a mennyi a budapesti ötvösműkiállításon ki volt állítva. Ezek többnyire egész kicsinyben, aranyból alakított, a legfinomabban cisellált, hol szent, hol mythologiai csoportok vagy állatok, melyeknek felülete zománczczal van borítva. Egyike a legszebbeknek ezek közül, a szent Szűz szobrocskájával, mely fölött a Patrona Hungariae feliratot olvassuk, a Jankovich-féle gyűjteményből jutott a Nemzeti Muzeumba. Jankovich azt gróf Viczaytól cserélte, kinek családjában ezen násfa másfél század óta mint Lósy primástól öröklött ékszer őriztetett, melyet a családi hagyomány szerint a főpap Milanóban készíttetett (l. 272. sz. rajz). Ezen násfák legnagyobb része magán viseli az olasz ötvösmesterség művészi bélyegét; legfeljebb azok, melyek egyszerűen színes szalagcsokor formában készültek és gyakrabban fordulnak elő, lehetnek belföldi készítmények. A német ékszerek, úgy a lánczok, mint násfák, inkább gyémántkövek felhasználásával készültek s azáltal tűnnek föl, hogy a drágakő felülete síma táblakő, vagy hosszában gerinczes számárhátra (mit dem Eselrücken) csiszolt gyémánt; az úgynevezett brilliánt és rosette a gyémántcsiszolásnak már későbbi stadiumába, a XVII. század végébe tartozik. Ezen német ékszerek gyémántfoglásánál a fekete zománczkeret mindig nagyobb szerepet játszik, ez adja meg az ékszernek alakját, úgy hogy a gyémánt csak díszül szolgál, míg a foglalás adja meg műbecsét; például azon gyönyörű, fekete sas alakoknál, melyek a láncz közepén, a Nemzeti Muzeum gyémánt ékszereinél, Brandenburgi Katalinnak tulajdonítottak. A szabályosan csiszolt brilliánt ragyogó csoportozása csak későbbi időkben lett az ékszer fő dísze, melynél ezentúl a keret alig jön tekintetbe s mentül inkább elpalástoltatik.

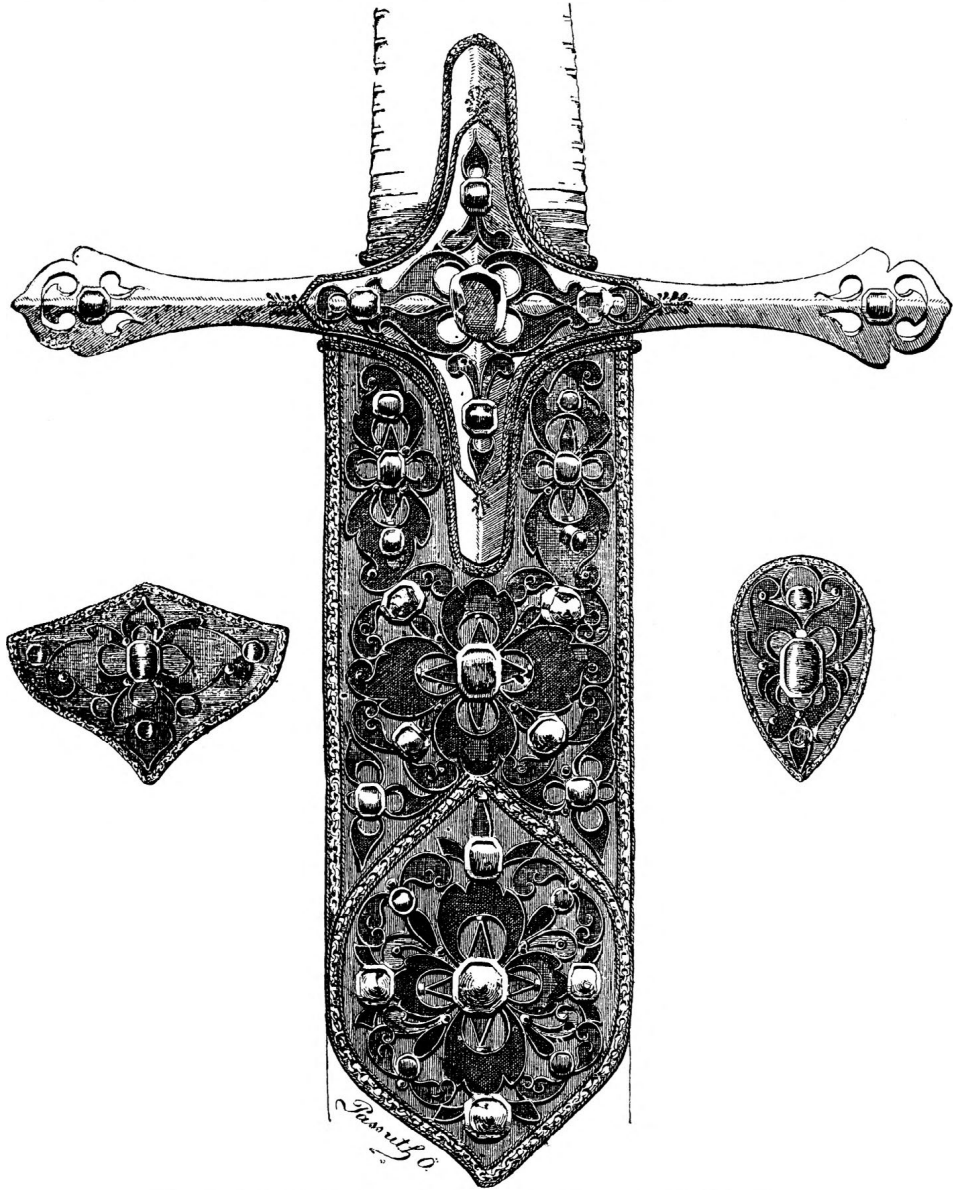

Forgó, erdélyi zománczos díszítéssel. Arch. Ért. u. f. XV. k. 381. l. 8. ábra után.

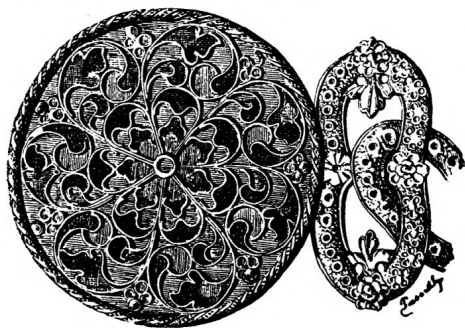
A mi ötvöseink is készítették időnként násfákat, de az olasz és német ötvösgyakorlat találkozása Magyarországon, s jelesen Erdélyben, hol a törökök által a keleti formák is meghonosultak, egy új ötvös-styl

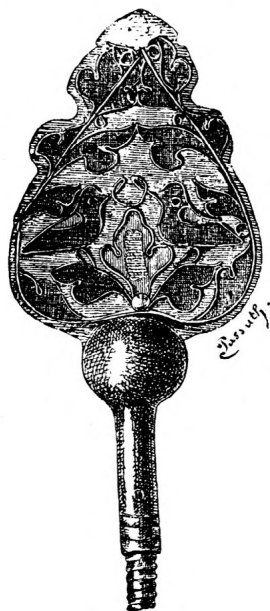
273 sz. Erdélyi zománczos díszítések a Báthory István országbírónak tulajdonított kardon.
Arch. Ért. u. f. XV. k. 299. l. után.

és technika felvirágzására adott alkalmat. Ez az úgynevezett erdélyi zománcz (v. ö. 273—278. sz. rajz és CXIV. tábla), mely a sodrony-zománcz-technikával legszorosabb rokonságban van, sőt, mint a Nemzeti

Muzeum ruhakapcsa bizonyítja, ebből származott s ezzel függ össze, a menyinyiben szintén rekeszzománcz, de nem a sodrony többé a díszítés fő eszköze, mely neki fő alakját megadja, hanem egyszerű síma foglalásban, mint festett rekeszzománcz díszíti azon lánczokat, melyeket a fejedelmek azon időben, midőn az olcsóbb rendjelek még nem voltak divatban, kegyök külső jelétül, nagy szolgálatokért ajándékoztak. Ugyanezen erdélyi zománczczal találkozunk a fővegek forgóin, a díszruha övein, a vállfűzők középpántján s az imakönyvek díszítésén is. Ezek közt látjuk az erdélyi zománcztechnika remekeit, kezdetben egyszerűen, a színhatásra való számítással; később, a baroque-ízlés kifejlésével, a zománczfestés is élénkebb és mesterségesebb. Ezen technika már a renaissance-kor végén válik divatossá, s az egyszerűbb, nemesebb ily ékszerek a régiebbek és csak a XVII. század végével tarkábbak, mikor ezen technika az erdélyi fejedelmi udvar megszűntével szintén feledésbe megy, mert az erdélyi zománcz szintén sajátságainkhoz számítható, külföldre alig hatott, Erdélyben van igazi hazája.

274. Erdélyi zománczos díszítés a M. N. Muzeum egyik mentekötőjének zárótagján. Arch. Ért. u. f. XV. k. 301. l. 6. ábra után.

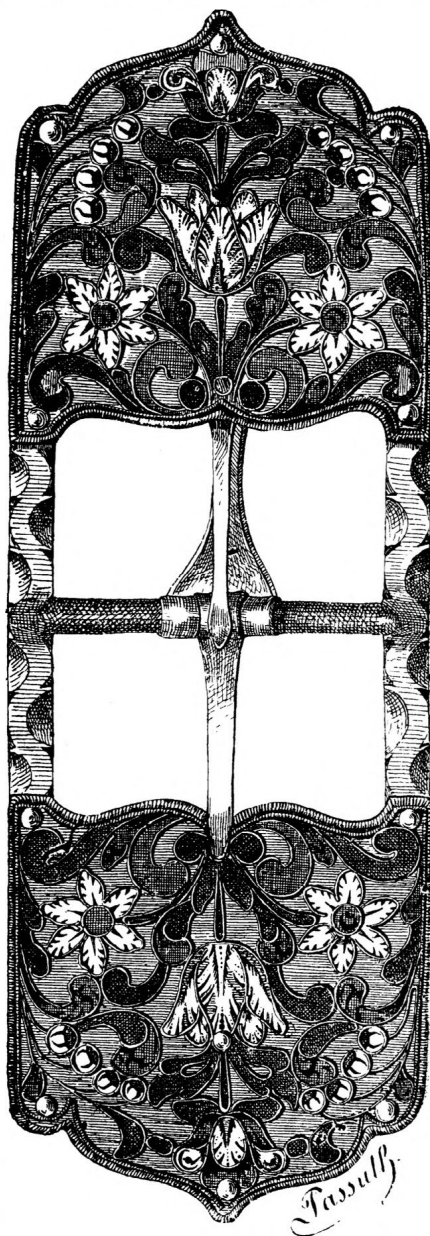
275. sz. Erdélyi zománczos díszítés a M. N. Muzeum egyik forgójának lemezén. Arch. Ért. u. f. XV. k. 301 l. 7. ábra után.

A czikornya, mely a paróka és czopf idejében megrontotta a nemesebb ízlést, csak későn, főleg az ellenreformatio idejében lett túltengő; a protestantismus józansága a jezsuita álpathosnak Erdélyben is épen úgy ellent tudott állani, mint Hollandiában, s ha távol is maradt a renaissance idealismusától, épen úgy távol maradt a jezsuita styl mesterkelt túltengésétől, melyet a dagály jelez.

Azon végzetes időkben, melyekben a mohácsi vész után hol a folytonosan ismétlődő török betörések, hol az újra meg újra fellobbanó német-labancz és kurucz belháború és szabadságharcz a földbirtok biztonságát az ország legnagyobb részében megszüntették, midőn még a gazdagabb családok sem tudhatták, mikor lesznek földönfutókká s csak erődített kastélyok és várak adtak némi biztonságot, a családok vagyonuk

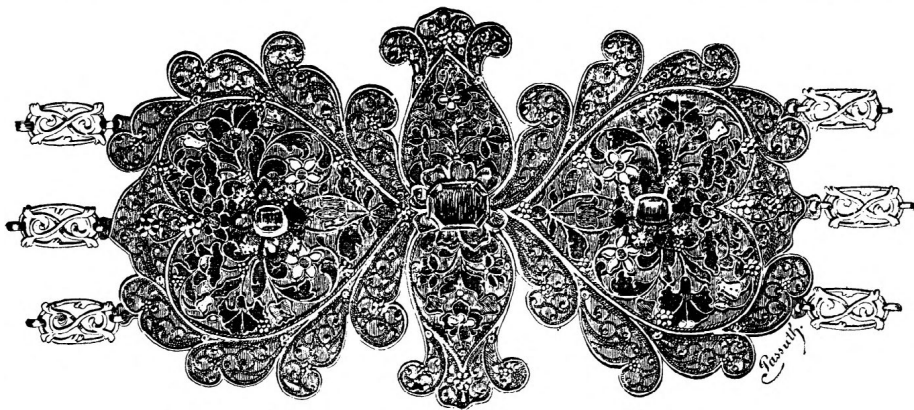
egy részét, nem annyira fényűzésből, mint előrelátó számításból, ékszerekbe, arany- és ezüstkészletbe ruházták be, hogy menekülésre kényszerítve, oly kéznél levő értékkel rendelkezhesenek, melyet belértékénél fogva könnyen lehetett pénzül értékesíteni. Ezen háborús időkből, a XVI. és XVII. századból valók azon férfi- és női ékszerek, asztali készletek, kancsók, poharak, csészék, tálak, tálczák, melyek különösen az ötvösmesterséget jellemzik a gyűjteményekben és kincsházakban. Műbecsők nem különös, ritkán nyilatkozik bennök a szépség érzete; még a rendkívüli ünnepélyes alkalmakra megrendelt díszedényeknél sem találunk semmi művészeti eszmét, sem a formában, sem az ornamentikában; a sablon uralkodik és a másolat. Nagyon gyakori az ezüstkészlet nász alkalmával, de akkor is alig látunk többet az ezüstpohár síma karimáján a címernél s a férj és feleség nevénél. Szebenben és Brassóban a társadalmi élet, a mint látszik, élénkebb volt, mint más városokban; bizonyos szomszédságok, vagy utcák lakói a czéhünnepélyeken kívül is gyakrabban találkoztak lakomáknál s ezen asztali társaságoknak volt különös kancsójuk; kettőt ismerek a N. Muzeumban, de ezek is nélkülözik a művészeti díszet. Ezt hívták «Willkommbecher»-nek, miből a magyar «billikom» szó eredt.

Sokszor fordulnak elő az egy- másba járó poharak vagy kancsók, hol hat, hol tizenkettő, hol huszonegy, mindegyik helyszámával s a tulajdonos nevével megjelölve, melyek a könnyebb elszállítás végett egymásba csúszttak. A családi osztályoknál ezek természetesen a család-

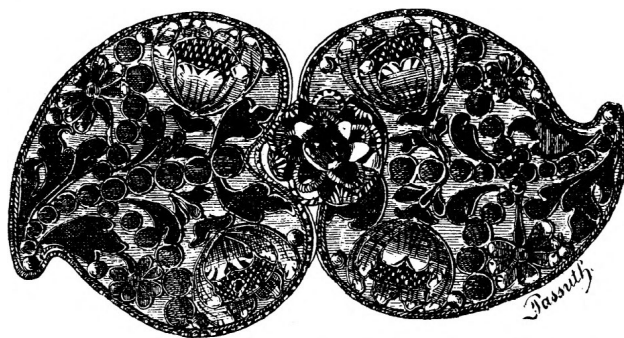

276. sz. Övcsat erdélyi zománczos díszítéssel. Arch. Ért. u. f. XV. k. 303. 1. 10. sz. után.

tagok közt elosztattak és szétváltak; az 1884-iki ötvösműkiállításon azonban több ezek közül, két század után, ismét összekerült. A XVI. század végén divatos volt a németektől kölcsönzött dupla pohár: nőalak, melynek szoknyája képezi az egyik poharat, míg fölemelt kezeiben feje fölött tartja a keretet, melybe a második pohár úgy van beleakasztva, hogy himbálózhasseék. A nőknek kellett a felső telt poharat úgy üríteni, hogy a bornak egy csöppje se ömöljék ruhájukra; akkor a férfiak felfordították a poharat s az alsó kupába töltötték a bort. Az ily dupla pohár épen

277. sz. Övkapocs erdélyi zománczos díszítéssel. Arch. Ért. u. f. XV. k. 303. l. 12. ábra után.

278. sz. Övkapocs erdélyi zománczos díszítéssel. Arch. Ért. u. f. XV. k. 304. l. 13. ábra után.

nem ritka az előkelő családoknál, de egyet sem ismerek, melynél a belföldi készítés igazolva volna.

A magyarországi rendes formák, melyek azonban külföldön is gyakoriak, a talpas, a czápás, a verejtékes poharak és kancsók; mind karcsúk, fületlenek, a plastikus dísz nélkülözik.

A renaissance-kornak talpas poharát a XVI. században s a XVII. század kezdetén a figurális láb jellemzi s a góthika lilomos díszítésű körvesszője, mely a pohár vagy kancsó alsó harmadrészét a felsőtől elválasztja; ez utóbbinál a legfelsőbb rész, melyet az ajak érint, többnyire erősen kihajlik. A talpdíszítés, a láb, lassan-lassan elmarad s egyszerű

vesszőkarimává válik, épen úgy, mint a középső díszvonal is, mely a talpat a pohár testétől elkülöníti. A legfelsőbb kihajlás is mindinkább szűkül s a cisellírozás a pohár testén elmaradoz; simaságát hol egy bizonyos, mindig ismételt díszítés, mely hulló könnyhöz hasonlít, váltja fel, ez a verejtékes pohár; hol a czápabőr (chagrin) utánzata, ezt nevezték czápás pohárnak; csak a címer s a birtokos neve marad meg díszül. A pénzes kancsók egymás mellé foglalt tallérokból és féltallérokban készültek. Miután a legrégebbi tallérok II. Ulászló király idejében verettek Joachimsthalban, Csehországban, a thaler = tallér nevet kapták; nálunk a legelső, a király címén kívül még Thurzó Kremitz felirattal, Kőrmöczbányán veretett. Ezen pénzes kancsók és poharak főleg a XVI. századba nyúlnak be s még a XVII-ben is divatosak. Erdélyi ezüstpénz sohasem fordul elő rajtok, e szerint sohasem készültek sem Brassóban, sem Szebenben, sem Nagyváradon; valószínűleg kivétel nélkül külföldi importációk. A födeles kancsók is, úgy azok, melyeknél három golyó képezi a lábat, mint azok, melyeken a láb elmarad, többnyire nürnbergi és augsburgi bélyeggel vannak ellátva; a mi ötvöseinknél is csak mint a külföldi előképek utánzatai fordulnak elő.

Az építészet.

A XVI. századdal a renaissance-művészet Európa-szerte mérvadóvá vált ennek kiképezése a baroque és rococo válfajokon át az eredménye a következő két évszázad munkásságának. Az előző korszakokkal szemben a művészetek feladatai sok tekintetben módosultak és megváltoztak az alkotások készítettőinek és készítőinek céljai is.

Egyes, aránylag kicsiny, városok és testületek nagy áldozatai és erőfeszítései, hosszú, százados folytonos munkásság hozták létre a góthika, sőt a kora renaissance egyházait és kolostorait, melyekben a localis áhitat és vallásosság kielégítését nyerte. A fejedelmi várak és kastélyok, szintúgy a polgárok állami tevékenységének színhelyei: a városházak, az idők folyamán mutatkozó szükség szerint folyvást tágítottak, átalakítottak, az első terv lényeges módosításával, a művészi egység ignorálásával; inkább szerves lény módjára látszanak növekedni, mint az öntudatos tervezés következtében alakulni. Mindez lényegesen megváltozik a XVI. század folyamán. A trienti zsinattól fogva az ellenreformationnak főleg a jezsuita-rend által irányított hatalmas áramlata lázas tevékenységet kelt a művészetek terén is, leglúktetőbben a protestantismustól visszahódított területeken.

A propagandának egyik hatásos eszköze az egyházaknak helyreállítása, illetőleg átalakítása, újaknak létesítése, pompás díszítésük és felszerelésük a szobrászat, a festés és a műipar minden ágának igénybe-

vételével. E lázas munkásság kétségtelenül lendítőleg hatott a művészetekre, de egyszersmind átalakította azokat. Az egységes irányítás következtében a régibb helyi és nemzeti stylus jellemző vonásai mindinkább elhalványulnak és helyüket cosmopolitikus felfogás foglalja el. A XV. század műveiben észlelhető komolyság és bensőség mindinkább veszendőbe megy, mivel a gyorsaság, a melylyel most már a középületek létesítettek, a megállapított schémákhoz való ragaszkodást tette szükségessé.

Hasonló viszonyokat tapasztalhatunk a világi építészetnél. A kis olasz államok, a németalföldi és német szabad városok elvesztik eddigi mérvadó jelentőségüket, önállóságuk elvész, mindinkább felolvadnak az erősödő nagy államok központosító hatalmában. Kénytelenek a műveltség és művészetek fejlesztése körül oly sokáig áldásosan gyakorolt tevékenységüket átengedni az uralkodó dynastiáknak, a melyek az államok összes hatalmát saját kezökbe ragadják.

Az építész feladatát világi téren most már nem a városházak és kereskedelmi szövetkezetek pompás tárházainak alkotása képezi első sorban, hanem az uralkodók és udvaronczaiknak palotái és kastélyai, a melyek a hadászat átalakulása és a közbiztonsági állapotok megszilárdulása következtében mindinkább elvesztik várszerű jellegüket. A divat gyorsan, nemzedékről-nemzedékre változik és a legtöbb fejedelem, egyéni fontossága érzetében, ritkán elégszik meg az elődjétől örökölt palotával, hanem igyekszik izlésének megfelelő újat építeni.

A francia királyság valósítja meg e korszak politikai eszményképét és ez által a vezérszerepet a művelődés és művészet terén is Európa-szerte biztosítja magának s így mindenütt azt tapasztaljuk, hogy a sajátos nemzeti stylus fejlesztése helyébe az európai divathoz való símulás igyekezte lép. Ezen cosmopolitikus áramlatot előmozdítja és megerősíti még az egyetemlegességre való törekvés, mely a nemzeti fejlődésnek lehető elnyomásával érvényesült a Habsburg dynastia két egymással folytonosan szoros összeköttetésben maradó ágának világbirodalmában. E korban érvényesül teljesen a felfogás, hogy «művész hazája a nagyvilág». Spanyolországban, a Németalföldön, Németországban és Franciaországban csak úgy, mint Angolországban domináló szerepet játszanak az olasz építészek, szobrászok, festők, viszont Olaszországba rajzanak az Alpeseiken túl született művészek, kik közül nem egy vezérlő szerepet ragad meg a művészetek ez őshazájában.

Az európai műveltség a XVI. század elejétől fogva kiválóan kedvezett az ilyen egyetemes, nem nemzeti, odábbfejlődésnek. A humanisták százados tevékenysége, a szellemi életnek kiválóan a theologiai kérdésekre való irányulása, végre az ismereteknek a könyvnyomtatás által való páratlan népszerűsítése, mind közre hatottak, hogy az európai intelligencia színvonala egységessé váljék és hogy a művészi alkotásokra nézve támasztott igényei mind azonosabbakká legyenek. Miként a tudományok terén

az ó-kor írói elismertettek klasszikusoknak, minden kutatás alapjainak, minden alkotás mintáinak, úgy a művészetek terén is az ó-kor emlékei váltak az egyedül követendő példányképekké.

A közvetlen utánzás persze sok tekintetben ki volt zárva. Hiszen az egyházak építésénél és díszítésénél a szertartások teljesen elütő volta következtében a pogány templomokat híven ismételni lehetetlen volt, az ó-kor világi épületeiből pedig oly kevés maradt fenn, hogy azt a paloták alkotásánál csak felhasználni lehetett, de nem másolni. Éppen azért az építészek kétféle módon igyekeztek céljukat, az ókori művészet újból életre keltését, megközelíteni.

Egyfelől — és ezen eljárás uralkodik a renaissance-kor első szakában — a fenmaradt épületelemek tanulmányozása által igyekeztek megismerkedni az ó-kori építészet alkotó elemeivel, mi által a részletek gazdag sorozatának jutottak birtokába, miket azután többnyire önkényesen, valószínűs rendeltetésük tekintetbe vétele nélkül alkalmaztak alkotásaik külső díszítésére, burkolására.

Másfelől — és ez az eljárás a renaissance második szakát jellemzi — törekvésüket főleg az ókori szakirodalomnak, első sorban Vitruviusnak tanulmányozására irányozták és így iparkodtak újból megszerkeszteni a classikus építés szabályait.

A művészetek fejlődési foka a XVI. század elején minden tekintetben kedvezett ezen egyetemességre való törekvésnek.

Az architectura terén a hosszú gyakorlat képesítette az építészeket a legnehezebb, a legcomplicáltabb szerkezeti problémák megoldására, a technika minden fogását tökéletesen bírta a művész és kézműves egyaránt. A szobrászat és festés terén szintén nem képeztek többé nehézséget sem a technikai problémák, sem az elméleti segédeszközök.

A távlattan mértani szabályait, az emberi és állati test anatómiáját teljesen tisztázták és megállapították a XV. század tudósai és gyakorlati művészei. A tempera- és olajfestés, a falfestés különböző nemeinek előnyeit és hátrányait alaposan kiismerték; a bronz öntése, a márvány faragása, az agyag égetése, a gipszformák készítése többé nem képezett nehézséget. Az egyes művész-czéhek, mesteriskolák technikai fogásai titkokul soká már nem őriztethettek. A XVI. század végével a classikus hagyományok megismerésének munkája be volt fejezve.

E század építészei, élükön Vignolával, Palladióval és Scamozzival, teljesen elmerültek a klasszikus épületek részleteinek tanulmányozásába, az ó-kori oszloprendeknek rekonstrukciójába és az így nyert ismereteknek rendszerbe való foglalásába. Európa minden részében kiszorultak az önállóan fejlesztett ornamentika, a góthikus támpillér és csúcsívrendszerek és helyükbe az antik díszítőelemek: az oszlop- és pillér-rendek léptek.

Kitűzött céljuknak, eszméiknek az antik formákkal való kifejezésének elérése után az építészek szabadulni igyekeztek a korlátoktól,

melyeket az ó-kori példák szabtak nekik. A pompára való törekvésükben szándékosan mellőzték az oszlopoknak és pilléreknek szerkezeti jelentőségét és inkább csak a külső díszítés eszközeiül használják fel őket. Félpillért, féloszlopokat félpillérekre halmoznak, a kísérő talapzatot és párkányt előbbre meg előbbre szöktetik, a koronázó tagokat, a háromszögletes vagy félköríves tympanokat, egymást áttörve, egymás fölé helyezik. Majd ezzel sem elégsznek meg, hanem az épületek falait az egyenes vonalból kikanyarítják, hogy a rajtuk alkalmazott díszítő tagok sorozatai még gazdagabban szövődjenek össze a néző szemében a távlati csalódás kiaknázásával.

A fejlődés ezen szakát észlelhetjük a XVII. század épületein; a renaissance-építés ezen elvadulását nevezzük a baroque-művészetnek. Új elemek nem teszik ezt gazdagabbá az előző korszakkal szemben; minden egyes formaelemét már ismeri a XVI. század építése, csak az alkalmazásban a hatás fokozására való kiméletlen törekvésben lelhető meg a jellemző különbség.

Egy bizonyos fokon túl természetesen az irány is kimerült. Ujat már csak úgy hozhattak létre a későbbi nemzedékek, ha a baroque-korszakban dívó formákat változtatni igyekeztek. E visszahatás korszakát képviseli a rococo-styl, hol az antik díszítő elemek helyébe teljesen önkényes elemek lépnek, a melyek azonban nem a természetben előforduló formákból fejlesztvék, mint a román és góthikus ornamentika, sőt végelemzésükben az antik díszítések is, hanem egészen képzeletiek, pusztán festői díszítései a rendelkezésre álló felületeknek. Nem függnek össze többé még látszólag sem a szerkezeti elemekkel, oszlopokkal és pillérekkel, párkányokkal és talapzatokkal, s ezek is minden lényeges összefüggést nélkülöznek egymás és az általuk díszített, tagozott falfelületekkel.

Hazánk az építésnek e három századot átölelő fejlődésében még annyira sem vett részt, mint a korábbi századokban.

Még a XVI. század első felében a renaissance-művészet terjedésének folytonosságát észlelhetjük. Igaz, hogy nagyobb mérvű építkezésekről többé nincs szó a politikai helyzet következtében. II. Ulászló és II. Lajos maguk sokkal szorultabb anyagi helyzetben voltak, semhogy művészek foglalkoztatása eszközbe juthasson, az egyházi és világi főurak sem bocsátkoztak nagyobb vállalatokba, mégis a már létező épületeknek egyes kiegészítései e korban készültek, teljesen az olasz renaissance hatása alatt.

Legfontosabb e tekintetben Bakócz Tamás esztergomi érsek sírkápolnája, a melyet az esztergomi főtemplom mellett állított fel s a mely, szerencsére, az idők viszontagságait tűrhető állapotban állotta ki, s bár nem eredeti helyén, hanem a jelen századi székesegyházba bekebelezve, külsejének teljes eltűnésével megmaradt.

Az egykorú olaszországi művekkel összehasonlítva, e kápolna, tekintettel arra, hogy a XVI. század első évtizedének műve, aránylag archai-

kusnak látszik, s bár díszítései teljesen tiszta renaissance-jellegűek, mégis nehézkes részleteikkel tanuságot tesznek arról, hogy nemcsak az anyag, melyből készültek, hazai, hanem az alkotók is azok voltak, vagy legalább hosszú időn át megtelepültek, kik nem voltak közvetlen érintkezésben az egykorú olasz mesterekkel. E tény szembeszökően észlelhető, ha összehasonlítjuk a fehér márvány főoltár domborműveit és díszítéseit a kápolna többi részeivel. Ezt az oltárt Andrea Ferucci da Fiesole Firenzében készítette Bakócz számára és készen küldte Esztergomba. Rendkívül finom, csaknem sovány jellege éles ellentétet képez a kápolna vörösmárványból készített díszítő tagozataival, az erőteljes, csaknem durva oszlopfejekkel, címerekkel stb.

Hasonló, tisztán classikus elemekből képzett, főformáiban nehézkes, díszítéseiben elnagyolt a gyulafehérvári templom egyik előcsarnoka és a pozsonyi főtemplom déli kapuzata.

Ugyane korszakba tartozik az az érdekes sorozata a polgári házaknak a szepességi városokban és néhány felföldi kastélynak díszítése, a melyeket Myskovszky Viktor ismertetett.

A Felső-Olaszországban, kivált Friaulban dívó polychrom sgraffitónak alkalmazását találjuk itt, sőt Myskovszky az egyik itt működő művésznek nevét is megállapította: Ragusai Vincze. Sajnos, hogy szülővárosa, Ragusa, az ismételt földrengések által annyit szenvedett, hogy házai a XVII. és XVIII. századokban ismételten nagymérvű tatarozást igényeltek s így a sgraffitónak, a mennyiben az ott dívott, minden nyoma elveszett, sőt az épületek felső részei csaknem teljesen átalakítottak s csak a földszinti részeiben észlelhetjük a XV—XVI. századi építkezés maradványait. Nem vagyunk tehát abban a helyzetben, hogy megállapíthassuk, hogy a felföldön működő Ragusai Vincze szülővárosából hozta-e magával építési és díszítő modorát, vagy pedig Felső-Olaszország keleti részén nyerte kiképzését.

A teljes renaissancenak a XVI. század közepén és végén uralkodó ízlése hazánkban alig érvényesült. Budának török kézre jutásával hazánkban mindazon részein, a melyek a török hódoltsághoz tartoztak, a monumentalis építkezés teljesen ki volt zárva. A Zápolyák egy pillanatig se jutottak abba a helyzetbe, hogy állandó székhely választására és ennek művészi díszítésére gondolhattak volna. Még a felföldi és erdélyi főurak sem foglalkozhattak az európai felfogásnak megfelelő paloták építésével, kastélyaikat tisztán a folyton hullámzó háború igényeihez képest minden művészeti igény, minden külső pompa mellőzésével, kizárólag katonai szempontok szerint kellett lehetőleg erősekké, védhetőkké tenni.

Egyedül csak Pozsonyban értesülünk némi művészi tevékenységről. A kamarai levéltárban Bécsben őrzött néhány számadás tesz bizonyosságot arról, hogy I. Ferdinánd uralkodásának utolsó éveiben és Miksa nagyobb mérvű építkezéseket és díszítéseket készíttettek a pozsonyi várban. Sajnos, ennek minden nyoma teljesen eltűnt, mert a romokon, a melyek ma

még állanak, csakis a múlt századi építkezésnek és díszítésnek nyomait látjuk, a régibb részeket teljesen átalakították és elenyésztették, a mikor tescheni Albert és Mária Christina számára a várat berendezték.

A baroque-kor építészete már több nyomot hagyott hazánkban, de olyant, a mi magasabb igényeknek megfelelhetne, mégis aránylag keveset. A legfontosabb épület e tekintetben, mely a többieket messze fölülmúlja, a jezsuiták nagyszombati temploma (most az invalidusoké). A templom, miként a jezsuita templomok mintaképe — il Gesu Rómában — egyhajós, minden oldalon egy kápolnasorozattal. Roppantul gazdag és ízléses domborműves díszítések lepik el e kápolnákat, a melyek kétségtelenül e korszak legszebb alkotásai hazánk területén, és ez épület megérdemelné, hogy részletesen ismertettessék kellő fölvételek és illustrációk által. Egy e templomban őrzött arckép felírása szerint az építész Spaz Márton volt, kiről azonban a művészettörténet semmiféle adatot nem őrzött meg számunkra.

A XVIII. században már nagymérvű építkezéseknek volt színhelye hazánk, bár az alkotások legtöbb esetben csak szerény igények kielégítését célozták. Városaink templomainak legnagyobb része, a püspöki paloták ez időben épültek, de ezek egyikéről sem mondhatjuk, hogy meg az egykorú bécsi (hogy az általános európai színvonalról ne is szölgünk) épületek művészi értékével versenyezhetnének.

A budai várpalota legelső vázlatával a genialis Fischer von Erlachot bízták ugyan meg, de a kivitelnél sokkal egyszerűbb, kevésbbé művészi arányokkal elégedtek meg. A legjellemzőbb és legtökéletesebb példája a XVIII. századi világi építészetnek hazánkban az eszterházai kastély, mely egészen a Mária Terézia korában Ausztriában divatos «Lust-Schloss»-ok mintájára készült. XV. Lajos trianonja képezi az e nemű épületek ős típusát. A palota és nyárilak rendeltetésének egyesítése képezi itt a művész célját, a melynél az épület környezetének elrendezése a kerteszetet is belevonja az architectura keretébe.

A számos kastélynál, a melyeket a múlt század derekán főuraink, kivált a dunáninneni és túli részekben, építtettek, a czélszerűségi igényeken túl művésziek kielégítését alig kísérelték meg építőik, mindannyian a bécsi divatnak, a Belvederenek, Schwarzenberg, Lichtenstein és hasonló palotáknak többé-kevésbbé száraz ismétlései. Sajátos, az osztrák mintáktól eltérő vonásokat, miket hazai jellegnek mondhatnánk, nem fedeztünk föl rajtuk.

A festészet.

A festészet fejlődésének nyomai hazánkban még gyérebbek, mint a többi művészetekéi. A XIV. században, miképen az illető helyütt reá utaltam, számos falfestmény készült hazánkban. Igaz, hogy ezeken, ha őket

az egykorú nyugati alkotásokkal összehasonlítottuk, a rajznak, színezésnek, compositionnak csak nagyon kezdetleges ismeretét észlelhetjük. Minden durvaságuk daczára azonban mégis egyöntetű jelleggel bírnak és a gyakran ábrázolt, kizárólag hazai legenda: Szent László története, oly csoporttá teszi a falfestmények sorozatát, mely nem külföldi előképekből merítette inspirációját. E sorozat belenyúl a XV. századba, a nélkül, hogy különös fejlődést vagy tökéletesedést tapasztalhatnánk bennük. Elszigetelve áll tőlük és messze magasabb művészi színvonalat foglal el Rozsnyói János nagy falképe Szebenben, melyhez hasonlítható alkotást a XV. század harmadik-negyedik tizedében hiába keresünk Németország keleti részéig és a Rajna partjáig, vagy Flandriáig kell elvándorolnunk, hogy megfelelő műremekekre bukkanjunk.

Az olasz művészet alkotásaiból hazánkban a XV. századból semmi sem maradt meg. Masolino da Panicale festményei, melyeket Ozorai Fülöp temesi bánnak s Esztergomnak készített, nyomtalanul elpusztultak, az egykorú és közvetlen következő időben készített festményeken pedig a firenzei művészetre — melynek ő egyik jelentős előharczosa — emlékeztető vonást lehet felfedezni.

A XV. század második felében a falfestések divatja hazánkban úgy látszik teljesen lejárt. A festés fő feladata az oltárok díszítése lett; többnyire az oltárok szárnyain lelte helyét, míg az oltárdísz fő helyét, közepét, színes faragások foglalják el.

Az oltárok e neme felel meg leginkább a góthikus művészetnek és a csúcsíves építéssel együtt Európa-szerte előfordul, de a XV. században leginkább Közép-Németországban uralkodik, míg nemcsak Olaszországban, de Franciaországban és Burgundban, a hozzája fűzött Németalfölddel együtt, sőt még Kölnben és Westphaliában is, egészen festett oltárok divatosak.

Hazánkban épen úgy, mint a frankóniai és sváb oltárokon, a festés sokáig másodrendű szerepet játszik a faragás mellett és a legszebb példányokon is, a löcsei és bártfai oltárokon, inkább mesterlegények, mint művészek alkotásait láthatjuk. E művek tanulmányozásakor nem annyira az alkotó egyénisége domborodik ki, mint inkább a kútforrások tűnnek föl, melyekből schablone-szerűen merített és a mely a legtöbb esetben Nürnbergre, a Wohlgemuth-féle gyárra vall, néha kölni mintaképekre, minők a Lyversberg-féle passio mesterének művei.

Így például a kassai nagy oltárképnek belső szárnyai, szent Erzsébet legendájával, ugyanegy kéz munkái, mint a bambergi városi muzeumban őrzött kép, a mely Capistrani szent János prédikációját Velenczében ábrázolja, a festő pedig kétségtelenül Pleydenwuffal rokon, a nélkül, hogy alakjainak kifejezése és egyéni jellemzése a mesteréit megközelítené.

Az oltár külső szárnyai, az új testamentum jeleneteivel, ellenben sokkal durvább és nem csupán nürnbergi iskolázásra valló festőnek művei.

Sajátságos, hogy Mátyás király és Beatrix nagyszerű maecenássága a festészetet, úgy látszik, teljesen elmellőzte. A művészek sorában, a kiket udvarukba vonzottak, előkelő építészeket, szobrászokat találunk, de egyetlen jelentős festőt sem; Mátyás arczképe pedig, a melyet Lorenzo di Medici egyéb műtárgyakkal együtt ajándékba küldött neki, nyilván arczának érmein látható vonásai alapján készült, mint miniatúr-képei könyvtára codexeiben, miket Attavante és társai festettek.

A XVI. században alig találunk fontosabb festési tevékenységre hazánkban. II. Lajos királynak két arczképe és hűgáé, Annáé, a melyet a bécsi udvari képtárban őriznek, Miksa császár udvari festőjének Strigel Bernátnak művei. Lajosnak és nejének Máriának képeit a müncheni és schleissheimi képtárakban Beham Bertalannak tulajdonították, de festésük gyengébb kézre vall. Mindezek nem a magyar királyi, hanem a német császári udvar számára készültek, hol Miksa császár, a művészet nagy pártolója, ezt saját és családja tagjainak dicsőítésére használta föl.

A kiváló olasz festők közül egy sem lépett érintkezésbe hazánkkal, kivéve Giovanni Antonio Licinio (vagy Regillo) da Pordenone, kiről Maniago, a friauli művészetről írt monographiájában (Notizie sull'arte friulana) közli, hogy Zápolya Jánostól magyar nemességet nyert. Valószínű, hogy Tiziannak e kiváló versenytársa e kitüntetést akkor szerezte, mikor Tizian V. Károly császártól lovagi rangra emeltetett; hogy mely érdemekkel, mi módon szolgált reá e kitüntetésre, semmi adatunk sincs.

Unokaöccse Giulio Licinio már közvetlenebb összeköttetésben áll hazánkkal. A fentemlített, a bécsi kamarai levéltárban őrzött adatok szerint I. Ferdinand császár szolgálatában huzamosan tartózkodott Pozsonyban és itt a vár kápolnáját díszítette és egy oltárképet festett. Sajnos, hogy működésének semmi nyoma sem maradt meg.

A XVII. században a festés hazánkban épen oly kevésbé talált tért működésre, mint a XVI-ikban. Az arczképek készítése csaknem az egyedüli feladat, melyre néha-néha alkalom nyílik, de elszomorító a benyomás, a melyet az e korbeli hazai arczképek szemléléséből nyerünk. Rubens, Van Dyck és Velasquez századában főuraink ízlését kielégítik a gyermekes, minden művészi tulajdonság nélkül való, csaknem heraldikai képek, minők főuri családjaink kastélyaiban meglehetősen számban őriztetnek és minőknek jellemző példáit láthatjuk a magyar történeti képcsarnokban az Illésházy-család három tagját ábrázoló, az árvai várból származó képeken.

E században egy sora tűnik fel a művészeknek, kik hazánk szülöttei, de nemcsak kiképzésüket nyerték külföldön, hanem összes működésüket is külföldön fejtették ki. Hogy magyar eredetüket hangsúlyozták aligha tulajdoníthatjuk a hazaszeretet fenkölt érzésének, hiszen működésükben, tárgyaik választásában az semmiképen sem nyilvánul; ha aláírásaikban a «nobilis hungarus»-t találjuk, valószínű, hogy az első, s nem a második jelző kedvéért tették. A nemesi rang nagy előny volt abban

az időben Európa minden országában, s a ki birta, nem mulasztotta azt kellőleg érvényesíteni.

Daczára, hogy e férfiak működése hazánk művészeti állapotával nem függ össze, mégis kettővel közülök foglalkoznunk kell kissé behatóbban, mert a nemzeti öntudat fölébredése, egy század óta, irodalmunk nemcsak eredetüket, hanem működésüket is magyarnak igyekezett vindikálni. E két festő Kupeczky János és Mányoki Ádám. Kupeczky János életrajzával és művészi tevékenységével részletesen, nagy szorgalommal foglalkozott dr. Nyári Sándor «Der Portrait-Maler Johann Kupeczky etc.» című művében. Míg elődjei: Döbrentei Gábor, Ormós Zsigmond, sőt Zsilinszky is, főleg Füessli rövid biographiáját ismételték, — kivéve az utolsót, ki azonban, sajnos kevésbé hiteles, kézirati közlés alapján nem gazdagíthatta lényegesen ismereteinket a művész életrajzáról, — ő igyekezett a festő műveinek lajstromát lehető pontossággal összeállítani és ismertetni a művészi környezetet, a melyben Kupeczky képeztetett és működött. Kupeczky János apja, Ádám, és anyja, Borbála, 1666-ban vándoroltak be és telepedtek meg Bazinban, hol János már 1667-ben született. Apja, ki takács volt, saját mesterségére akarta a fiút tanítani. Ez azonban 15 éves korában 1682-ben az atyai házból elmenekült, hogy vágyát, festővé lenni, megvalósíthassa Holicson, Czobor Ádám gróf kastélyában sikerült neki a tulajdonos érdeklődését fölkelteni, kinél egy különben teljesen ismeretlen svájci festő, Claus, a termék díszítésével foglalkozott. A gróf pártfogása következtében, ki a fiú művészi nevelésének költségeire Clausnak száz tallért adott, ez elkísérte tanítóját 1684-ben Bécsbe, hol még három évig maradt mellette és 1687-ben ment Olaszországba, a művészeknek akkori Mekkájába. Huszonkét évig tartózkodott ott, előbb Velenczében, utóbb Rómában, majd ismét Velenczében, míg végre, valószínűleg 1709-ben, Lichtenstein Ádám herczeg meghívására Bécsbe költözött.

A császári udvarnál mindjárt kiváló kegy jeleivel találkozott, I. József saját magát és nejét lefestette vele, III. Károly, neje Vilhelmina, Savoyai Eugen és a bécsi udvar számos előkelő tagja készíttették képeiket a művészszel, sőt I. Péter czár 1716-ban Karlsbadban tartózkodván, odahívatta őt, hogy képét lefesse. Mindennek daczára Kupeczky nem érezte magát jól az udvar közelében. Füessli elbeszéli, a művész saját közlése alapján, hogy udvari festővé való kineveztetését meglehetősen ridegséggel utasította vissza. E magatartásának okául Füessli a festő protestans voltát sejteti, a mi maga nem kedvesen látott tény volt az udvarnál, s a mit nyilván még súlyosbított az a körülmény, hogy római katolikus neje, vallását megváltoztatni készült. Bármilyen volt is a közvetlen ok, annyi bizonyos, hogy 1723 után, úgy látszik 1726 táján, a művész eltávozott Bécsből és Nürnbergben telepedett meg, hol 1740-ben bekövetkezett haláláig lakott.

Kupeczky életének első szakából, művészi fejlődésének korából, olaszországi tartózkodása idejéből egyetlen kép sem maradt reánk.

Műveinek legnagyobb része arczkép s itt egyetlenegy olaszszal sem találkozunk, csupa németekkel. Ezeken kívül néhány bibliai alakból, egy mythologiai jelenetből Adonis halálával és néhány genreszerű képből áll műveinek sorozata. Nagyobb figyelmet egyetlenegy compositiója érdemel hazai szempontból, a mely több példányban létezik, a legismertebbik néhai gróf Zichy Edmund képgyűjteményében, a másik Nürnbergben a Germanisches Museumban van. E compositión agg férfit látunk derékig ábrázolva, ki épen kardját készül kivonni hüvelyéből; pánczéja fölött jobb vállán keresztül vetve prémpalástot visel. Öt évvel a művész halála után, 1745-ben, Preiszler Bálint Dániel közzétette Kupeczky 73 művének gyűjteményét, a melyet Vogel Bernát fekete modorban metszett. Kétségtelen, hogy e tekintélyes sorozat, a melynek elkészítése okvetlenül több évet vett igénybe, már a művész életében készítettett elő és hogy az abban előforduló jelzések teljes hitelességet érdemelnek. Jelentéktelen egyéneknek, például Bartels vagy Haberstock bécsi kereskedőknek, nevét adja a lajstrom, és az ilyen adatot csakis a művész maga szolgáltathatta. Az említett compositio már most a 43. szám alatt fordul elő és egyszerűen «Nobilis Ungarus»-nak van elnevezve.

Mintegy félszázad mulva Westermeyer P. rézmetszetét készítette e compositónak, úgy látszik a Zichy-féle példány után, és alája írta, hogy II. Rákóczy Ferencznek arczképe. Semmiféle adat nem támogatja ez állítást. Kupeczky életében nem találunk nyomot, hogy összeköttetésben lett volna II. Rákóczy Ferenczczel. A fejedelem virágidejében Kupeczky távol, Olaszországban él, 1709-ben Bécsben telepszik meg és a császári udvarnál keresi megrendelőit, tehát épen ott, hol a Rákóczyval való összeköttetés legkevésbbé lett volna hasznára. Nincs jogunk a félszázad mulva történt képelkeresztelés alapján, egy különben semmi által sem támogatott feltevést elfogadni, pedig Kupeczkynek Rákóczy udvaránál való tartózkodása és magyar honfui öntudatának legendája, a melyet Nyári Thaly Kálmántól átvett, egyébre mint a Westermeyer-féle képfőlírásra, nem támaszkodhatik.

Kupeczkyt magyar és cseh biographusai, saját nemzetük csaknem egyedüli hírnevesebb művészának tartván őt, szertelenül feldicsérik, Van Dyck előkelőségét, Rembrandt varázsos világítását, Tizian szinpompáját fedezik föl képein. A képek maguk ez állításokat nem igazolják. Kortársaitól felfogásban, rajzban, színezésben nem különbözik; a nevezett nagy mesterek nagyobb ismerete, alaposabb tanulmányozása, mint a minő a XVII. század végén s a XVIII. század elején a művészeknél mindennapos volt, nem tapasztalható művein. Méltó társa a vele egyidejűleg Bécsben működő festőknek, de nem emelkedik föléjük; nem állhat meg a vele egykorú francia arczképfestők mellett, minő Largillière és Rigaud, és működésében annak a törekvésnek nyomát sem látjuk, hogy a velencei és németalföldi nagy mesterek alkotásainak tanulmányozása a festés egy

egészséges, új lendületét idézze elő, a mely a XVIII. század derekán Angolországban Reynoldsnak és Gainsboroughnak sikerült.

Mányoki Ádám már egészen más mérvben érdemli meg a magyar művész nevét, mint Kupeczky. Első példája a századunkban nagyobb számmal szereplő férfiaknak, kiket hazánk műveltségi állapota reászorított arra, hogy művészi kiképzésüket külföldön keressék, a politikai viszonyok pedig nem engedték nekik, hogy huzamosan itthon tartózkodva, műveiket itt alkossák. Mányokival eddig részletesebb monographia nem foglalkozott, s míg dr. Nyári Sándor tanulmányainak eredményét közzé nem teszi, meg kell elégednünk a száraz adatokkal, mik Füessli «Allgemeines Künstlerlexikon»-ában s a hazai folyóiratokban elszórtan megjelent jegyzetekben közölvék.

Ezek szerint Mányoki 1673-ban született Hont vármegye Szokola nevű helységében. Művészi kiképzését Scheitz Andrásnál nyerte Lüneburgban. Az észak-német udvarokban, Braunschweigban és Poroszországban akadunk rá, míg 1707-ben II. Rákóczy Ferencz udvarához kerül. 1709-ben Hollandiába megy, úgy látszik nem művészi, hanem politikai célból, mert a szabadságharcz lezajlása után nem tér vissza Magyarországra, hanem Danzigban Rákóczyhoz csatlakozik. Innen kerül a fejedelem ajánlatával Varsóba, hol Ágost király őt udvari festőjének fogadja 1714-ben. A lengyel-szász udvarnak szolgálatában meg is maradt 1757-ben bekövetkezett haláláig.

Műveit, a melyek az apróbb német gyűjteményekben őriztetnek, nem ismerjük részletesen. A két legérdekesebb kétségkívül saját arcképe a schleissheimi bajor kir. képtárban, és II. Rákóczy Ferenczé a szász király birtokában. Mind a kettőn az arczvonások gondos, lelkiismeretes tanulmányozását észlelhetjük, de egyszersmind kicsinyes, édeskés felfogást tapasztalunk, a melyet a carnationnak rózsásviolás barackkszíne még fokoz.

Nagyobb mérvű festői működést hazánkban a XVIII. században Maulpertsch Antal Ferencz fejtett ki. Az épülő nagyobb egyházak díszítésével főleg ő lett megbízva, így a jezsuiták templomát Komáromban, a székesfejevári és váci templomokat ő festette ki freskókkal. E művész, ki 1724-ben született Langenargenban a Constanzi tó partján s 1796-ban halt meg Bécsben, hű követője a VI. Károly és Mária Terézia idején Bécsben meghonosodott olasz modornak, melynek főbb képviselői Pellegrini, Hohenberg-Altomonte, Grau Dániel.

Az egyházi festés e művészeknél egészen a híres jezsuita művész Pozzo Andrea példájának sokszorozása és variációja. Nemcsak a kupolákat magukat, de a templomok összes ívezeteit szentek glóriáival, mennyekre szállásával díszítették. Pozzo kezdeményezése alapján ezeket egy képzeleti térbe helyezték, mely a templom valóságos architektúrájának mintegy folytatása és a melyen túl látja a néző az eget és a benne lebegő glóriákat. A távlat mesteri kezelése, a színárnyalatokon való teljes uralom

előföltétele a panorámaszerű művészetnek, mely azonban az optikai csalódáson túl minden komolyabb törekvést nélkülöz. Maulpertsch, mint társai, mind e fogásokban otthonos, de művei manapság természetesen nem bírnak több érdekléssel, mert modoros virtuositáson kívül egyéb figyelemre méltót nem nyújtanak.

A szobrászat.

A szobrászat terén is a XVI. században egész Európában uralkodóvá válik az olasz művészet, a mely az Alpeseektől északra fekvő országokban felvirágzott, sok helyütt nagy jövővel kecsegtető fejlődéseket előli. Olaszországban magában egyrészt a XVI. század elején napvilágra került antik remek, minők a Laokoon-csoport, a belvederei Apollo, a farnesei Herkules, másfelől Michel-Angelo hatása alatt a szobrászat teljesen megváltozott. A polychromia csaknem teljesen kiszorult, az architektura alá való rendeltség megszűnik, daczára, hogy korábban egészen ismeretlen mérvű szerepe jut az épületek díszítésénél. Szerkezeti fontossággal bíró architektonikus elemek, oszlopok, pillérek helyébe szobrok lépnek. Az oltárok architektonikus díszítése eltűnik és nagy szoborcsoportok foglalják el helyét. A XVIII. század folyamán az egyes képzőművészetek föladatának tudata annyira elmosódik és a technikai virtuositás annyira túlkap, hogy szobrászattal festői feladatokat, festéssel építészetieket elérni képezi a törekvések végső célját.

Minden művészeti ág a másikkal eszközeivel iparkodik hatásra. Az építész a távlat festői kiaknázásával alkotását a valóságnál sokkal nagyobbak igyekszik feltüntetni, a festő a rendelkezésére bocsátott felületre igaznak látszó architektúrát fest és csak ebbe helyezi az alakokat és jeleneteket, a melyeket ábrázol. A szobrász nem elégszik meg alkotásával, de lehetőleg történeteket igyekszik elbeszélni, cselekvényeket a néző elé varázsolni. Ekkor burjánznak el a realistikusoknak szándékolt márványfelhők, a lebegő bronzalakok, a melyek a nézőre oly nyomasztó hatással vannak, mivel súlyuk tudatában folytonosan leszakadásuk miatt kell aggódni.

Hazánkban a szobrászat szerepe, mint a többi művészeteké, az építés és festés, a XVI. és XVII. században a legszerényebbre zsugorodik össze, a XVIII. században pedig nem egyéb, mint a bécsi műgyakorlatnak szerény igények kielégítésére szánt mellékága.

Síremlékek készítése képezi a szobrászatnak csaknem egyedüli alkalmaztatását. A legérdekesebb emlékeken, minőknek példányai az Illésházy, Erdődy és Kögl síremlékek Pozsonyban — még a XVI. század első feléből — egészen a kelet-németországi modort látjuk. A régi góthikus hagyományt még a század végéig követhetjük ily emlékeken, például a Thurzók lőcsei síremlékein, mert daczára, hogy egyes díszítési elemek renaissance-ízlé-

síűek, a kiterített halott meglehetőes merev ábrázolása a régibb góthikus alapmotívum híű megőrzésére vall.

Az a hazai műhely, a mely a XV. század második felében egészen olasz renaissance-ízlésben, főleg a hazai vörös márványból készített címeres, néha alakos sírlapokat, s a melyekből egyes példányokat Szokolovszki krakkói egyetemi tanár úr közlése szerint Lengyelország számára is megrendeltek, még a XVI. század elején — úgy látszik — működött, de mindinkább kimerülve, eldurvulva. Izabella királyné síremléke Gyulafehérvárott jellemző példája, hogy mennyire aláhanyatlott hazai szobrászaink, helyesebben kőfaragóink technikai tudása és hogy a formák felfogásában milyen alacsonyra szállott színvonaluk.

Legkülönb XVI. századi szobrászi munka hazánkban a pozsonyi közkút felső része — az alsó medence és talpazat sokkal később készült, — bár ez sem lép föl magasabb művészi igényekkel, de tisztán decoratív munka. Ez az egyetlen maradványa a művészi föllendülésnek, a melynek színhelye I. Ferdinand és Miksa királyok idejében hazánk akkori fővárosa volt.

A XVII. századból reánk maradt síremlékek sorozata bizonyítja, hogy az idő haladásával a szobrászok képessége mindinkább hanyatlak, az irányukban támasztott igények mind szerényebbekké válnak. Legtanulságosabb e tekintetben a nagyszombati főtemplom, hol a primások síremlékeit látjuk 1543-tól 1687-ig, s a hol Lósy Imre és Forgács Zsigmond sírjának kezdetlegessége a korábbiakhoz hasonlítva, e ténnyt ijesztő módon illusztrálja.

A szokásos domborműves síremlékek schemájától főleg három emlék tér el: ezek Pálffy Miklós emléke Pozsonyban, Drugeth Györgyé Nagyszombatban és Dobó Istváné, a fő alak Egerben, a többi részek Dobóruszkán.

A két első közül a Pálffyé csonka; a székesegyház helyreállítása alkalmával az emlék összes részei, a fő alakot kivéve, eltávolítottak; a Drugeth-féle azonban fogalmat adhat ennek egykori alakjáról. Az alak maga csaknem teljesen szabadon álló; a Pálffyé ügyes szobrász műve, ki az egykorú, Rudolf császár udvaránál működő társaival teljesen egyenrangú, nyilván Közép-Németországból, Nürnbergből vagy Augsburgból származott művész; a Drugeth kevésbbé tehetséges egyén munkája.

Dobó István síremléke tumba, szabadon álló síremlék, melyen a hős alakja kiterítve fekszik, de nem lapos domborműben ábrázolva, mint rendszerint szokásos volt, hanem a természethez híven erőteljes dombordással. A kísérlet maga szolgál bizonyoságul, hogy itt előkelőbb művész alkotását szemlélhetjük.

A XVIII. század sablonszerű szobrászatának teljes ízléstelenségével és elvadultságával számos példányán találkozunk a Szent-Háromság- és pestis-oszlopoknak, melyeknek mintaképe a bécsi Grabenen levő. Pestnek,

Budának és hazánk számos városának egyes tereit dísztelenítik ez alkotmányok, a melyeknek egyetlen érdeke az, hogy a jelenkor alkotásaitól teljesen elütvén, némi változatosságot nyujtanak utcáink és tereink egyhangúsága közepette.

A XVIII. századi szobrászatnak legjobb alkotásai hazánk területén azok, miket az Esterházy Imre gróf esztergomi primás szolgálatában egy évtizednél tovább állott Donner György Ráfaelnek köszönünk. Szent Márton nagy ólom lovasszobra a hozzátartozó két angyallal, a melyek egykor a székesegyház főoltárát díszítették — a szobor maga most a templomon kívül az apsis mögött van felállítva, a két angyal a Nemzeti Muzeumba került — versenyezhetnek Donner leghíresebb alkotásaival, a melyeket oly nagyra becsülnek bécsi szomszédaink.

Alamizsnás szent János kápolnája, a melyet Esterházy Imre számára épített és díszített, még előnyösebben ismerteti Donner tehetségét. Itt mutatja meg, hogy a baroque-művészet minden csinját-binját tökéletesen ismeri; a primás egész alakját ábrázoló nagy domborművön arczképezési tehetségéről tesz tanuságot, a bájos domborművekkel, a melyekkel az oltárt, a pillérek fejeit stb. díszíti, finom formaérzékét érvényesíti s a kupolának a domborúság minden fokát igénybe vevő mintázott és festett díszítéseivel bizonyítja, hogy a perspektivikus hatások titkát ép úgy bírja, mint nagy elődje Pozzo Andrea.

Donneren kívül hosszú ideig tartózkodott Pozsonyban Messerschmidt Xavér Ferencz, a ki Bécsben egy ideig feltűnést keltett, inkább műveinek különbsége, mint művészi becse által. 1732-ben született Wiesensteigben (Württemberg) s 1783-ban halt el Pozsonyban.

TARTALOM-JEGYZÉK.

ELSŐ RÉSZ.

Népvándorlási emlékek.

	Oldal
Bevezetés	1
A harmadik század emlékei barbár földön. A classikai művészet egyes termékei népvándorlási sírokban, vagy kincsek közt	11
Visigóth emlékek a IV. századból	19
A második szilágy-somlyói lelet	25
Egyéb emlékek a visigóthok korából	51
Hunkori emlékek 375—453 közt	55
A keszthelyvidéki kultúra (V. század)	65
Gepidia a VI. század végéig	78
Avarkori leletek (VII—VIII. század)	88
Visszapillantás	107
Római emlékek a népvándorlás korából	114
A pogány magyar sírleletek	118
A bene-pusztai sírlelet	121
A pilini ősmagyar sírmező	122
A verebi pogánysír	124
A nagyteremiai sírlelet	126
A galgóczi, szolyvai, csornai és egyéb leletek	127
Összegezés	128
Végszó	130
A jász kürt	131

MÁSODIK RÉSZ.

Műtörténelmi tanulmányok Szent Istvántól II. Józsefíg.

Bevezetés	137
<i>A keresztény templom s a köríves építészet</i>	143
A körív-styl Magyarországon	148
A magyar szent korona	150
A szent korona XI-ik századi része	151
A királyi palást	153
Szent István kardja	157
Gizella királyné aranykeresztje	158
Konstantinos Monomachos koronája	159
A magyar szent korona alsó karimája	160
III. Béla és neje síremléke	167

	Oldal
Aquamanile ...	170
Egyéb egyházi eszközök ...	174
Az Árpád-kori feszületek ...	176
Az encolpiumok ...	177
Egyéb Árpád-kori emlékek ...	177
<i>A csúcsíves styl kora</i> ...	182
A csúcsíves építészet ...	183
A feszület s oltáredények ...	187
Az oltárok ...	188
A csúcsíves styl ötvössége ...	188
A kúnhalasi ezüst-kincs ...	194
A hermák ...	197
Nagy Lajos korabeli ötvösművek ...	198
Márton és György mesterek Kolozsvárról ...	203
XV. századi ötvösművek ...	205
Szent Simeon sírládája ...	210
Festészet ...	214
A bécsi krónika ...	222
A lőcsei oltár ...	226
<i>A renaissance</i> ...	230
Az építészet ...	263
A festés ...	268
A szobrászat ...	274

A II. kötet szövegábráinak jegyzéke.

	Oldal
122. ábra. Az osztropataikai ezüstcsésze egyik oldalán levő domborművek kiterített rajza	1
123. « Az osztropataikai ezüstcsésze másik oldalán levő domborművek kiterített rajza	11
124. « Az osztropataikai ezüstcsésze körvonalas rajza és egyik fülének képe a rajta levő domborművekkel	12
125. « Áttört művű aranyfibula, az első osztropataikai leletből	13
126. « Aranyfibula onyxkővel, az osztropataikai leletből	13
127. « Aranylemezzel borított paizsdudor a herpályi (Bihar vm.) leletből, a M. N. Muzeumban	16
128. « Aranyfibula a M. N. Muzeumban, erdélyi leletből	17
129. « Aranyfüggő a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban	20
130. « Aranykarperecz vége elő-, hát- és oldalnézetben, a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban	20
131. « Aranygyűrű a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. muzeumban	21
132. « Aranykarika a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. muzeumban	21
133. « Aranybulla a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban	22
134. « Aranyövrészlet a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. muzeumban	23
135. « Constantius junior aranymedaillonjának előlapja, a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban	24
135a « Constantius junior aranymedaillonjának háti lapja, a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban	25
136. « Valens aranymedaillonjának előlapja, a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban	26
136a « Valens aranymedaillonjának háti lapja, a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban	27
137. « Valens aranymedaillonjának előlapja, a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban	28
137a « Valens aranymedaillonjának háti lapja, a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban	29
138. « Valens aranymedaillonja, a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban	30
139. « Valens aranymedaillonja, a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban	31
140. « Gratianus aranymedaillonja, a szilágy somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban	32
141. « Maximianus Hercules aranymedaillonja, a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban	33
142. « Aranyfibula a szilágy-somlyói második kincsből, a M. N. Muzeumban	40
143. « Aranyfibula a szilágy-somlyói második kincsből, a M. N. Muzeumban	41
144. « Aranyfibulák a szilágy-somlyói második kincsből, a M. N. Muzeumban	44

	Oldal
145. « Aranyfibula a szilágy-somlyói második kincsből, a M. N. Muzeumban...	45
146. « Aranyfibula a szilágy-somlyói második kincsből, a M. N. Muzeumban	46
147. « A 146. számú aranyfibula kivert díszítményeinek kiterített képe...	47
148. « A CIX. táblán közlött tál oldalnézete ...	48
149. « Aranycsésze a szilágy-somlyói második kincsből, a M. N. Muzeumban	49
150. « Arany-fibularészletek a szilágy-somlyói második kincsből, a M. N. Muzeumban	50
151. « Aranyfibula a M. N. Muzeumban, a geléncsi (Bereg vm.) leletből	52
152. « Arany cicada-fibula a M. N. Muzeumban, a györkönyi leletből	53
153. « Aranytálca a nagyszentmiklósi kincsből ...	56
154. « Aranycsésze a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban	57
155. « A 154. számú aranycsésze feliratainak képe ...	58
156. « Aranypohár a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban	59
157. « Aranycsésze a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban	60
158. « Aranytálca a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban	61
159. « Aranyszelencze a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban	62
160. « Arany laposcsésze a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban	63
161. « Arany kerekcsésze a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban	64
162. « Aranykehely a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban	66
163. « Kéttagú bronz-övdísz guggoló griffel, a szeged-sövényházai temetőből...	67
164. « Bronz-övcsat guggoló griffel, a szeged-sövényházai temetőből	70
165. « Bronz-szíjvég a M. N. Muzeumban, hazai, de közelebből ismeretlen lelőhelyről	70
166. « Bronz-szíjcsat a keszthelyi sírmezőkről	71
167. « Bronz-függő a keszthelyi sírmezőkről	71
168. « Vaskengyel a keszthelyvárosi sírmezőből	76
169. « Bronz-korongfibula a keszthelyi sírmezőkről	77
170. « Apollo-fő elefántcsontból, elő-, háti- és oldalnézetben, a fenéki sírmezőről	78
171. « Üvegcsésze a fenéki sírmezőről	79
172. « Vaskard a fenéki sírmezőről	80
173. « Trébelt bronzlap a szegedi sírleletből...	81
174. « Bronz-szíjvégek, szíjcsat és övdíszítmények a nagysurányi (Nyitra vm.) leletből	84
175. « Arany-karperecz a bakodi sírleletekből	85
176. « Ezüsfibula a bakodi sírleletekből	86
177. « Arany-fülbevaló a bakodi sírleletekből	87
178. « Ezüsfibula a bakodi sírleletekből	87
179. « Aranycsat a bakodi sírleletekből	87
180. « Aranygyűrű a bakodi sírleletekből	88
181. « Agyagedény a bakodi sírleletekből	89
182. « Agyagedény a bakodi sírleletekből	90
183. « Sírmellékletek a perjamosi leletből	91
184. « Sírmellékletek a mező-berényi leletből	92
185. « Sírmellékletek a mező-berényi leletből	93
186. « Arany-karperecz a Kárász Géza-féle gyűjteményből	94
187. « Ökörfejes aranygyűrű	94
188. « A kúnágotai sírlelet	95
189. « Ezüstedények a kúnágotai sírleletből	96
190. « Díszes övcsat	97
191. « Díszes övcsat	100
192. « A blatniczai (Túróc vm.) kard	101
193. « A blatniczai (Túróc vm.) kard markolatának elő- és oldalnézetben felvett részletrajza	104
194. « Lóhereidomú lemez, a M. N. Muzeum gyűjteményében	105

	Oldal
195. ábra. A karczagi lelet	108
196. « A petőházi kehely	109
197. « Vaskard a székesfehérvár-demkőhegyi sírleletből	118
198. « Fővegdísz a galgóci sírleletből	119
199. « A Dukas Mihály-féle korona egyik zománczlapja, Dukas Mihály képével és nevével	162
200. « A Dukas Mihály császárral együtt uralkodó byzanczi trónörökösnek, Konstantinos Porphyrogenetosnak képe, a Dukas Mihály-féle korona egyik zománczos lapján	163
201. « Geyza király képe a Dukas Mihály-féle korona egyik zománczos lapján	163
202. « Szent Demeter képe a Dukas Mihály-féle korona egyik zománczos lapján	163
203. « Szent György képe a Dukas Mihály-féle korona egyik zománczos lemezén	163
204. « Szent Damián képe a Dukas Mihály-féle korona egyik zománczos lapján	163
205. « Szent Kosmas képe a Dukas Mihály-féle korona egyik zománczos lapján	163
206. « Áttört zománczos díszítő korong, a M. N. Muzeumban	166
207. « Áttört díszítő korong, a M. N. Muzeumban	167
208. « Zománczos díszítő korong, a M. N. Muzeumban	168
209. « Áttört díszítő korong, a M. N. Muzeumban	169
210. « Zománczos dísztag, a M. N. Muzeumban	170
211. « III. Béla király halotti koronája, Székesfehérvárrt felfedezett sírjából	171
212. « III. Béla feleségének, antiochiai Annának halotti koronája, Székesfe- hérvárrt felfedezett sírjából	172
213. « III. Béla király székesfehérvári sírjában lelt ezüstkard	173
214. « III. Béla király székesfehérvári sírjában lelt ezüst-kormánypálcza	176
215. « III. Béla király aranygyűrűje	176
216. « III. Béla király ezüstsarkantyúja	176
217. « Zománczos ostyatartó-szelencze, a M. N. Muzeumban	177
218. « A szeged-csorvai füstölő	178
219. « A hajdu-hadházi gyertyatartó	179
220. « Árpádkori zománczos feszület	180
221. « Holló domborműve bronzból, a M. N. Muzeumban	180
222. « Domborműves bronzkorong Szent Mihály képével, a M. N. Muzeumban	181
223. « Kehely a XIV-ik századból, a budai ferencziek tulajdona	191
224. « Részletrajzok kehelykosarak párkányzatairól	192
225. « Rong György plébános sodronyzománczos kelyhe	193
225a « A nyitrai evangelisterium	196
226. « Sodronyzománczos mustra	197
227. « Sodronyzománczos mustra	197
228. « Melcsat (morsus)	198
229. « Ezüstcsésze a kún-halasi kincsből	199
230. « Feliratos ezüstlemez a kún-halasi kincsből	200
231. « Ezüstlemez a kún-halasi kincsből	200
232. « Ezüstlemez a kún-halasi kincsből	201
233. « Ezüstkapocs két féltagja a kún-halasi kincsből	202
234. « Ezüstlemez a kún-halasi kincsből	203
235. « Ezüstlemez a kún-halasi kincsből	203
236. « Ezüstlemez csonka darabja a kún-halasi kincsből	204
237. « A trencséni herma	205
238. « Nagy Lajos ajándékából származó lengyel címér, az aacheni székes- egyház kincstárában	206
239. « Nagy Lajos ajándékából származó kisebb magyar címér, az aacheni székesegyház kincstárában	206

	Oldal
240. ábra. Szent György szobra Prágában, elülről, a lándsza nélkül	207
241. « Szent László hermájának sodronyzománcz mintája	208
242. « Szent László hermájának sodronyzománczos címere	209
243. « Arany-karperecz, a M. N. Muzeumban	210
244. « Ezüstpohár	211
245. « Szent Simeon sírládájának előlapja	212
246. « Szent Simeon sírládájának hátlapja	213
247. « Szent Simeon sírládájának egyik oldallapja	216
248. « Szent László képe egy homoród-szent-mártoni falfestmény-töredéken	217
249. « Kún lovasok egy homoród-szent-mártoni falfestmény-töredéken	218
250. « Jelenet a Beham-féle tékozló fiú compositióból, a Dessewffy-féle kancsón	219
251. « Jelenet a Beham-féle tékozló fiú compositióból, a Dessewffy-féle kancsón	220
252. « Jelenet a Beham-féle tékozló fiú compositióból, a Dessewffy-féle kancsón	221
253. « Jelenet a Beham-féle tékozló fiú compositióból, a Dessewffy-féle kancsón	222
254. « Hann Sebestyén kancsója, bölcs Salamon ítéletét és Sába királynénak Salamonnál való tisztelgését ábrázoló domborművekkel	223
255. « Attila képe a bécsi képes krónika 7a lapján lévő kép szerint	224
256. « Jelenet Krakkó ostromából Szent László alatt, a bécsi képes krónika 49b lapján lévő kép szerint	225
257. « A nagyváradai templom építése, a bécsi képes krónika 50a lapján lévő kép szerint	227
258. « Hunyadi Mátyás király emlékérmé	234
259. « Díszítményrészlet a brüsszeli Corvin-missaléből Mátyás király mellképével	239
260–261. ábra. Díszítményrészletek a római Didimus Corvin-codexben 1488-ból, Mátyás és Beatrix arczképével	240
262. ábra. Miniature-kép a bécsi Philostratus Corvin-codex második címlapján (Mátyás király bécsi bevonulása)	243
263. « Könyvtáblarészlet Mátyás király arczképével, az erlangeni Corvin-codex eredeti kötéséről	244
264. « Aranyozott ezüstserleg, elefántcsont domborművekkel	251
265. « Kókuszdióserleg	251
266. « Kagylós serleg	251
267. « Fedeles kupa, aranyozott ezüsfoglalású narvalagyardból	251
268. « Aranyozott ezüst-asztaldísz	252
269. « A brassói ötvösczéh-jelvény előoldala	253
270. « A brassói ötvösczéh-jelvény hátlapja	254
271. « Násfa	255
272. « Násfa	256
273. « Erdélyi zománczos díszítések a Báthory István országbírónak tulajdo- nított kardon	259
274. « Erdélyi zománczos díszítés, a M. N. Muzeum egy mentekötőjének zárótagján	260
275. « Erdélyi zománczos díszítés, a M. N. Muzeum egyik forgójának lemezén	260
276. « Övcsat erdélyi zománczos díszítéssel	261
277. « Övkapocs erdélyi zománczos díszítéssel	262
278. « Övkapocs erdélyi zománczos díszítéssel	262

A II. kötet tábláinak jegyzéke

	Oldal
C. tábla. A második osztropatakai sírlelet mellékletei	17
CI. « A második osztropatakai sírlelet mellékletei a M. N. Muzeumban	17
CII. « A második osztropatakai sírlelet mellékletei	19
CIII. « Aranyláncz a szilágy-somlyói első kincsből, a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban	21
CIV. « Aranyfibulák a szilágy-somlyói második kincsből, a M. N. Muzeumban	34
CV. « Aranyfibulák a szilágy-somlyói második kincsből, a M. N. Muzeumban	36
CVI. « Onyxkővel ékített aranyfibula szemköznézete a szilágy-somlyói második kincsből	38
CVII. « A CVI. táblán közlött fibula oldalnézete	40
CVIII. « Arany-kargyűrű és egy aranyfibula korongjának gombja a szilágy-somlyói második leletből	42
CIX. « Aranycsésze szemköznézete a szilágy-somlyói második leletből, a M. N. Muzeumban	44
CX. « Bélyegzett aranyrudak a krásznai (Erdély) leletből, a M. N. Muzeumban	50
CXI. « Aranykorsó a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban	52
CXII. « Aranykorsó a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban	54
CXIII. « A CXII. táblán közlött korsó második oldaláról felvett képe	56
CXIV. « A CXII. táblán közlött korsó harmadik oldaláról felvett képe	58
CXV. « Aranykorsó a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban	58
CXVI. « Aranykorsó a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban	60
CXVII. « Aranykorsó a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban	60
CXVIII. « A CXVII. táblán közlött aranykorsó másodoldalról felvett képe	62
CXIX. « Arany ivószarv a nagyszentmiklósi kincsből, a M. N. Muzeumban	62
CXX. « Bronz-szíjvég, bronz-övcsat és kéttagú bronz-övdíszítmények áttört levélmintás díszítéssel, a keszthelyi sírmezőről ...	68
CXXI. « Kosárkás függők, a keszthelyi sírmezőről	70
CXXII. « Ezüst és bronztűk, a keszthelyi sírmezőről	72
CXXIII. « Ékszerszekerény (scrinium) bronz-borítólapjai, a fenéki sírmezőről	74
CXXIV. « Leletek a fenéki sírmezőről	76
CXXV. « Ezüstkancsó az apahidai sírleletből	78
CXXVI. « Ezüstkancsó az apahidai sírleletből	80
CXXVII. « Arany-lemezdíszítmények az apahidai sírleletből	82
CXXVIII. « Aranycsüngők, csatok és csatellenlábak az apahidai leletből	84
CXXIX. « Aranyfibula, karperecz és gyűrűk az apahidai leletből	86
CXXX. « Arany-nyakláncz a bakodi sírleletből	88
CXXXI. « Arany-nyakláncz a bakodi sírleletből	90
CXXXII. « Fibulák a perjámosi sírleletből	92
CXXXIII. « Aranycsat és ezüst-kardtokvég komáromvidéki leletből	94
CXXXIV. « Paizs aranykerete pécsvidéki leletből	96
CXXXV. « A kúnágotai sírlelet	98

	Oldal
CXXXVI. tábla. A kúnágotai sírlelet	100
CXXXVII. « A szentendrei sírlelet	102
CXXXVIII. « A szentendrei sírlelet	104
CXXXIX. « A szentendrei sírlelet	106
CXL. « A puszta-tóti sírlelet	108
CXLI. « A puszta-tóti sírlelet	110
CXLII. « A puszta-tóti sírlelet	112
CXLIII. « Övcsatok a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében	113
CXLIV. « Leletek a bökénymindszenti temetőből	113
CXLV. « Ezüsfibulák	115
CXLVI. « Övcsat Győrről	115
CXLVII. « A blatniczai (Túrócz vm.) lelet	117
CXLVIII. « A feistritzi ezüstsírok oldalnézete	117
CXLIX. « A feistritzi ezüstsírok és a tarját ékítő oroszlán elülről tekintve	119
CL. « A feistritzi ezüstsírok hátsó és a tarját ékítő oroszlán oldalsó nézete	119
CLI. « Székesfehérvár-demkőhegyi sírlelet	120
CLII. « Székesfehérvár-demkőhegyi sírlelet	120
CLIII. « Székesfehérvár-demkőhegyi sírlelet	123
CLIV. « Törteli sírlelet	123
CLV. « Törteli sírlelet	125
CLVI. « Lehel kürtje	130
CLVII. « A magyar szent korona	146
CLVIII. « A magyar szent korona XI-ik századbéli része	148
CLIX. « A magyar szent korona pántjának kiterített rajza	150
CLX. « A magyar szent korona Dukas Mihály-féle díszbronzsa	152
CLXI. « Konstantinos Monomachos koronája	154
CLXII. « A magyar koronázási palást	156
CLXIII. « A magyar koronázási palást gallérja	158
CLXIV. « Szent István kardja a prágai Szent-Vid-egyház kincstárában	160
CLXV. « A büngödsi aquamanile	178
CLXVI. « A Szent-Margit-szigeten talált korona	180
CLXVII. « Feszület áttetsző zománczcal, a XV-ik század második feléből	190
CLXVIII. « Ámpolna a XV-ik századból, a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjte- ményében	190
CLXIX. « Úrmutató a XV-ik századból	192
CLXX. « A buda-ujlaki plébániatemplom kelyhe	192
CLXXI. « Szent László hermája előlnézetben	192
CLXXII. « Szent László hermája oldalnézetben	193
CLXXIII. « Nagy Lajos ajándékából származó ereklyetartó, az aacheni székesegyház kincstárában	199
CLXXIV. « Nagy Lajos ajándékából származó nagyobb magyar czímer, az aacheni székesegyház kincstárából	199
CLXXV. « Nagy Lajos ajándékából származó nagyobb magyar czímer az aacheni székesegyház kincstárában	199
CLXXVI. « Szent György szobra Prágában, hátulról, a ládszával	203
CLXXVII. « Ereklyetartó 1506-ból, Besztercei Balázs mester műve	209
CLXXVIII. « Szent Simeon sírládájának oldalnézete	210
CLXXIX. « Képsor a Szent-László-legendából	215
CLXXX. « Rozsnyói János festménye a nagyszombati templomban	218
CLXXXI. « A magyarok bejövetele, a bécsi képes krónika 156. lapján lévő kép szerint	224

	Oldal
CLXXXII. tábla. «Introitus diversarum nationum» jelenet a bécsi képes krónika 16. számú lapján lévő kép szerint	224
CLXXXIII. « Festmény a brüsszeli Corvin-missale-ből, Mátyás király térd- képével	236
CLXXXIV. « Festmény a római vatikáni Corvin-breviariumban, Mátyás és Beatrix arczképével, 1487—92-ből	236
CLXXXV. « Mátyás király és Beatrix arczképe, a mint trónon ülve Ransanus püspököt, Ferdinánd nápolyi király követét, 1488-ban fogadják	241
CLXXXVI. « A Bakócz-féle kápolna keresztmetszete	242
CLXXXVII. « A Bakócz-féle mitra	242
CLXXXVIII. « Mátyás király u. n. kálváriája	243
CLXXXIX. « Mátyás király u. n. kálváriájának felső része	243
CXC. « A Báthory András-féle madonna	248
CXCI. « A nürnbergi ötvösök mesterpohara a M. N. Muzeumban ...	252
CXCII. « Losonczy Antal boroskancsója tállal	255
CXCIII. « A Radvánszky György-féle talpas pohár díszítményeinek ki- terített rajzai	257
CXCIV. « Forgó, erdélyi zománczos díszítéssel	259

BETÜRENDES NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A.

	Oldal
Aachen	166, 201
Aacheni ajándékkincsek	200
— egyházkincsek	171
— káptalan	199
— kincsek	223
— kincsek stylje	213
— székesegyház	198
— székesegyház kincstára CLXXIII., CLXXIV. és CLXXV. tábla	199, 238. és 239. sz. rajz
Aba király	224, 226
Abd Allah Mohammed	169
Ábrahám	145, 255
Abricium	15
Abrons, növénydíszes	208
Abrudbánya	73
Achmedie-mecset	30
Aczél	32, 68, 113, 225, 237, 238
Adalbert, rheimsi érsek	149, 156
Ádám	144, 186
— koponyája	246
Adelhaid fejedelemnő	156
— császárné	156
Adonis halála (Kupeczky képe)	272
Adonyi lelet	92
Adorján vára	195
Afrika	49, 67, 107
Agancs	133
Ágazatművek (Masswerk)	183, 184
Ágost, lengyel király	273
Agyagedény	84, 181. sz. rajz 89, 182. sz. rajz 90, 102, 103, 112
— durva	85
Agyagedények	2, 105, 112, 113
— különböző korból valók	92
Agyagpohár	101
Agyagtáblácskák, kettős	116
Akadémiai archaeologiai bizottsága	140
Akadémia Évkönyv	18, 121, 124
Akerman, angol tudós	7
Akrobata	133, 134

	Oldal
Alamir, góth vezér	29
Alánok	60
Alarik, góth király	116
Álatalakulás	138
Albert herceg	195
Albert tescheni herceg	268
Albert név (kúnhalasi lelet)	194
Albertinelli Mariotto, olasz festő	235
Albigensek	183
Albinus, testőrségi parancsnok	110, 111
Áldozathozatal	143
Al-Duna	29
Alemannische Gräber von Selzen	74
Alemannok	1, 23, 69
— népvándorlási kor emlékei	1
Alemann sírmezők	67
Alexiados	59
Alföld	65
Algebra	149
Állatdíszítés	148
Állatfibulák	33
Almandin	39, 40
Almandinok	31, 32, 33, 54, 80, 82
Almandin-díszítés	40
Almandin-dísz, rekesztőtvösségi	80
Almandin-kereszt	49
Almandinos nyaklánczok	83
— rekesztőtvösség	83
Alpári sírmező	120
Alpések	232, 237, 264, 273
Amador de los Pios, don José, spanyol tudós	34
Amalasuntha királyné	103
Ambo (szószék)	144
Ambrasi gyűjtemény kincsei	241
Amerika felfedezése	250
Amethyst	51, 207
Ammanati asztalos	231
Ammianus Marcellinus	60
Amor	256
Amorettek	253
Ámpolna	CLXVIII. tábla
Ampulla, aranyozott	198, 199
Amulet	102
Amulettek (encolpium)	37
Anarcsi leletek	126
Anatomia	117
III. András király	195
Sz. András apostol	152, 160
Sz.-András-kereszt	154
András király	160, 170
Andrea di Castagno, olasz festő	231
Angolhon	23

	Oldal
Angolok	7, 107
Angolország	2, 31, 69, 72, 80, 96, 185, 228, 264
Angolszászok	23, 31, 58, 69
Angolszász melldísz	43
Anjou-czímer	220, 222, 231
— lilomos	199
Anjou fejedelmi család	221
Anjou-ház	185, 199, 222, 230
Anjou királyok	235, 236
Anjou-kor	146, 173, 178, 182, 231
Anjoukori emlékek	138
Anjou-kor ötvössége	210
Anna Commina	59
Anna, II. Lajos király huga	269
Sz.-Antal-templom (Padua)	201
Antik díszítések	265
— díszítő-elemek	265
Antikenkabinet, bécsi csász. és kir.	153
Antik felfogás	60
— fémtektonika	58
— formák	264
— művek	60
— művészet	58
— világ	59
Antiochiai Anna királyné	168
Antipendium	188
Antiquités préhistoriques de la Hongrie	130
Anti-reformatio	185
Antonius oszlopa	78
Apahida	80
Apahidai ezüstkanták	112
— fibulák	14
— kincsek	82
— kincsek stylje	82
— lelet	80, 83, CXXVIII. tábla 84, CXXIX. tábla 86
— sírkincs	108
— sírlelet	8, CXXV. tábla 78, CXXVI. tábla 80, CXXVII. tábla 82, 87
— sírleletek	82
Apokalypsis	219
Apollo	54, 244
— belvederei	273
Apollofő	76, 178 sz. rajz 78, 116
Apostolok	152, 154
Apsis félkörű	144, 145
Apulia	178
Aquamanile	170, 174, 187
Aquamanile-styl	117
Aquila festész	215, 217
Aquincum	65, 116
Arab emlékek	3
— faj	137, 139
Arabok	131

	Oldal
Arab tudósok számtani eredményei	149
Arany 51, 63, 98, 112, 153, 154, 158, 160, 161, 190,	235
Aranyboglár	120, 126
Aranybulla ... .. 133 sz. rajz	22
— (szilágy-somlyói első kincs)	28
Aranycsat ... .. 84, 179 sz. rajz 87, 92, CXXXIII. tábla	94
— almandinos	85
Aranycsatok	98
Aranycsésze CIX. tábla 44, 47, 148 sz. rajz 48, 149 sz. rajz 49, 154 sz. rajz 57,	60
155 sz. rajz 58, 157 sz. rajz	60
Aranycsészék, feliratos	58
Aranycső	47
Aranycsüngők ... .. CXXXVIII. tábla	84
Aranydísz 35, 225	85
Aranydíszlemez mértani motivummal	28
Aranyedények	1, 12, 25, 101, 131
Aranyékszerek	115
Arany-emlékérmek	243
Aranyérem	19
Aranyfibula 13, 128. sz. rajz 17, 18, 142. sz. rajz 40, 143. sz. rajz 41, 145. sz. rajz	86
45, 146. sz. rajz 46, 51, 151. sz. rajz 52, CXXIX. tábla	47
— kivert díszítményei ... .. 147. sz. rajz	42
— korongja ... .. CVIII. tábla	85
— légyalakú	40
— onyxkövel ékített ... .. CVI. tábla 38, CVII. tábla	50
Arany-fibula-részletek ... .. 150. sz. rajz	44
Aranyfibulák ... .. CIV. tábla 34, 35, CV. tábla 36, 144. sz. rajz	75
Aranyfüggő ... .. 129. sz. rajz 20,	87
Arany-fülbevaló ... .. 84, 177. sz. rajz	68
Arany-fülbevalók	56
Aranyfül (manubria)	101
Aranygolyók	45
Aranygomb	36
Arany-gömböcsdíz	48
Aranygömböcskék	46
Aranygyöngykeret	85
Aranygyöngy-nyakláncz	43
Aranygyöngysor	131. sz. rajz 21, 84, 100, 167, 168
— ökörféjes ... .. 187. sz. rajz	94
Aranygyűrűk ... .. 180. sz. rajz 88, 246	161
Aranyhimzés	54
Aranykancsó	86
Arany-kapcsolólemez	CVIII. tábla 42
Arany-kargyűrű ... .. 15, 132. sz. rajz 21, 47, 48	210
Arany-karperecz ... .. 175. sz. rajz 85, 186. sz. rajz 94, 243. sz. rajz	106
— tömör	162, 208
Arany-karpereczek	66
Aranykehely ... .. 13, 58, 162. sz. rajz	64
Arany kerekcsésze ... .. 161. sz. rajz	

	Oldal
Aranykereszt...	102
Aranykeresztek	92
Aranykeret, rekeszötvösségű, gránátos	85
Aranykészlet	261
Aranykorona	225
Aranykorong	160, 225
— rekeszománczos	170
Aranykorsó CXI. tábla 52, CXII. tábla 54, CXIII. tábla 56, CXIV és CXV. tábla 58, CXVI. tábla 60, CXVIII. tábla	62
Arany-koczkafülbevaló	85
Aranykutya(?) -fej	48
Aranyláncz	CIII. tábla 21, 39
Aranylánczok	13, 246
Arany laposcsésze	160. sz. rajz 63
Aranylemez	18, 36, 47, 52, 90, 91, 92, 93, 94, 159, 164
— boglárók	103
— dísz	80
— dísz halalakú	85
— díszítmények	CXXVII. tábla 82
— dupla	48
— homorú tojásdad	103
— kicsiszolt, rovátkos	82
Aranylemezek	36, 98, 158
Aranylemezkek	153, 164
Arany-medallion	39
Aranyméhek, almandinos szárnyakkal	85
Aranyműves	38
Aranyműves-czéh	38
Arany-násfák	258
Arany-nyakláncz	CXXX. tábla 88, CXXXI. tábla 90
Arany-nyíl	225
Aranyozás	75, 96, 120, 123, 124
Aranyozott domborművek	243
Aranyöv	225
Arany-övrészlet	134 sz. rajz 23
Aranypatkó	223
Aranypénzek	80, 241
Aranyphalera pár	103
Aranypohár	58, 156. sz. rajz 59
Aranyrekeszek	153, 164
Aranyrudak, bélyegzett	CX. tábla 50
Arany-ruhakapcsok	35
— somlyói	35
Arany-ruhakapocs, női	27
Aranyserlegek	38, 64
Aransodrony	15 36 43 47 102
Aranszalag	90
Aranszelencze	159. sz. rajz 62
Aranszorító	103
Aranytálca	153. sz. rajz 56, 158. sz. rajz 61
Aranytárgyak	55
Arany-technika	63

	Oldal
Arany-tekerceskorong, szarvaszói	62
Aranytorquesek	107
Aranytű	38
Aranyzsínor	225, 226
Arcadius	80
Archaeologia	140
Archaeologiai bizottság	218
— kiadványai	168
Arch. Ért. 122. sz. rajz 1, 7, 123. sz. rajz 11, 124. sz. rajz 12, 125. és 126. sz. rajz 13, 127. sz. rajz 16, C. és CL. tábla, 128. sz. rajz 17, 18, CII. tábla 19, CX. tábla 50, 151. sz. rajz 52, 152. sz. rajz 53, 55, 61, 62, 67, 77, 88, 92, 186. sz. rajz 94, 104, 107, 195. sz. rajz 108, CXLVIII. tábla 117, 197. sz. rajz 118, CXLIX. és CL. tábla 119, CLI. és CLII. tábla 120, CLIII. és CLIV. tábla 123, CLV. tábla 125, 126, 127, 128, 129, 130, 134, 158, 172, 217. sz. rajz 177, CLXV. tábla 218. sz. rajz 178, 219. sz. rajz 179, 220. és 221. sz. rajz 180, 222. sz. rajz 181, CLXVII. és CLXX. tábla 190, 192, 225. sz. rajz 193, 225a sz. rajz 196, 226. és 227. sz. rajz 197, 198, CLXXIV. és CLXXV. tábla 199, 202, CLXXVI. tábla 203, 204, 238. és 239. sz. rajz 206, 240. sz. rajz 207, CLXXVII. tábla 209, CXXIX. tábla 215, 248. sz. rajz 217, 249. sz. rajz, CLXXX. tábla 218, 250 sz. rajz 219, 251. sz. rajz 220, 252 sz. rajz 221, 253. sz. rajz 222, 254. sz. rajz 223, CLXXXI. és CLXXXII. tábla, 255 sz. rajz 224, 256. sz. rajz 225, 257. sz. rajz 227, 258. sz. rajz 234, CLXXXIII. és CLXXXIV. tábla 237, 259. sz. rajz 239, 260. és 261. sz. rajz 241, CLXXXV. tábla 242, CLXXXVI. és CLXXXVII. tábla, 262. sz. rajz 243, CLXXXVIII. és CLXXXIX. tábla, 263. sz. rajz 244, 245, CXC. tábla 248, 265. sz. rajz 251, 252, CXCI. tábla, 269. sz. rajz 253, 270. sz. rajz 254, 273. sz. rajz 259, 274. és 275. sz. rajz 260, 276. sz. rajz 261, 277. és 278. sz. rajz 262, CXCI. és CXCI. tábla	259
Archaeologiai Évkönyv	55
Arch. Köz. 7, 92, 122, 140, 194, 195, CLXXIII. tábla, 229. sz. rajz, 199, 230. és 231. sz. rajz 200, 232. sz. rajz 201, 233. sz. rajz 202, 234. és 235. sz. rajz 203, 236. sz. rajz 204, 237. sz. rajz 205, 241. sz. rajz 208, 242. sz. rajz 209, 245. sz. rajz 212, 246. sz. rajz 213. 247. sz. rajz 216, CLXXVIII. tábla	218
Architectonikus elemek	274
Architectura	264, 268, 274
Architecture in Italie du VI. au VII. siècle... ..	148
Arczképek	139
Ardeshir... ..	35
Arezzói edénytöredék	134
Ariadne-fonal	182
Arion	132
Aristoteles politikai tanulmánya	237
Árja beolvasztás	138
— elem befolyása	139
— elemek	139
— faj	137, 139
— népek	137
— népek bevándorolt	146
Arneth József, osztrák tudós... ..	14, 21, 24, 25, 31, 46, 51, 53, 55, 84, 107
Arnulf, II. Lothar császár természetes fia	149
Árpádkor	138, 147, 151, 159, 173, 174, 177, 178, 182
Árpádkori állat- vagy sárkánydís	187

	Oldal
Árpádkori aquamanile	171
— egyházi épületek	146
— ékszerek	170
— emlékek	174, 177
— encolpium	177
— építészet	146
— fémemlékek	177
— feszületek	169, 176
— gyertyatartók (bronz)	175
— kincsek	159
— királyok	105, 120, 145
— királyok pecsétjei és pecsétnyomói	181
— királyok sírleletei	105
— mű	172
— műemlékek	182
— műipar	151
— művészet	151
— okmány 1297-ből	181
— plastika	153
— sírmezők	170
— styl	146
— templomok emlékei	146
— zománczos feszület	220. sz. rajz 180
Árvai vár	270
Ásatók	113
Ásó	21
Aspelin, skandináv tudós	99
Aspis	144
Assonanz	230
Assyr faj	137
Assyria	72
Asuti- (ásguti) erdő nevű föld	195
Ásvány	137, 138
Ásványtan	137, 138
Asztali készletek	261
Asztaldísz, ezüst, aranyozott, ...	268. sz. rajz 252
— szarvas-idomú	247
Asztaldíszek	236, 250
Athanarik, góth király	29, 50, 53
Athelstane király	126
Athene istennő	3
Athos-hegy	177, 192
Athos-hegy monostorai	37, 214
Athoshegyi szentképek	192, 193
Athosi amulettek	193
Atlanti-oczeán	84
Atlas	73
Attavante-codexek	238
Attavante, miniator és olasz festő	231, 237, 238, 240, 270
Attila	6, 50, 65, 66, 67, 72
— birodalma	39, 50, 64
— képe	255. sz. rajz 224

	Oldal
Attila lakomájának leírása ...	64
— udvara ...	23
Atya-Isten ...	154
Atyla (Attila) ...	224, 225
Aufsatz-Altár ...	188
Augsburg ...	210, 249, 250, 254, 275
Augsburgi vész ...	131
Augustalis (II. Frigyes) aranya ...	178
Augustus-féle pénzek ...	5
Augustus kora ...	14
Aurelianus, római császár ...	6, 20, 23, 34, 50, 65
Ausztria ...	268
Avarkor ...	93, 95, 98, 117
Avarkori díszítések ...	103
— emlékek ...	8, 89, 103
— fibulák ...	95
— leletek ...	88, 89, 100, 131
Avarok ...	1, 6, 88, 106
— birodalma ...	50
— uralma ...	103
Azovi-tenger ...	35

B.

Babekan ...	35
Babenhausi csatdíszítés ...	99
Babérlevelek ...	228
Bacchikus álarcz ...	14
— jelenetek ...	82
Bacchus ...	54
Bachofen, nussdorfi polgármester ...	52
Bacon ...	7
Bacsó Péter ...	20
Baehr: Die Gräber der Lieven ...	124
Bajorország ...	66, 68
Bajor sírmezők ...	67
Bakócz Tamás, esztergomi érsek ...	CLXXXV. tábla 242, 244, 246, 247, 267
Bakócz-féle mitra ...	CLXXXVII. tábla 243
— kápolna keresztmetszete ...	CVXXXVI. tábla 243, 248, 249
Bakócz Tamás sírkápolnája ...	266
Bakódi fejedelmi nyaklánczok ...	114
— fejedelmi sír ...	108
— fibula ...	95
— karpereczek ...	34, 87
— lelet ...	31, 35
— sírleletek 83, 175. sz. rajz 85, 176. sz. rajz 86, 177., 178., 179. sz. rajz	
87. CXXX. tábla 180. sz. rajz 88, 181. sz. rajz 89, CXXXI. tábla, 182. sz. rajz 90	
Bakony ...	181
Balambér, hun király ...	29, 79
Balaton ...	6

	Oldal
Balaton vidéke	66, 67
Balatonvidéki lakók	68
— sírmezők	74
Balázs János kertész	90
Baldachin	144
— (mennyezet)	188
Balkány község	120
Balkányi pityke	126
Balta	21, 120
Bálványok	139
Bambergi városi képtár	218
— városi muzeum	268
Bankár-lovagok	38
Bánó József	15
Bánffy gróf	21
Baracs	130
Baranya vármegye	66, 73, 88
Barbár alakok	12
— dalnokok	64
— germánok műízlése	37
— ízlés	42, 75
— ízlés vagyis inkább ízlés hiánya	8
— kincsleletek	3
— leletek	20
— mű	76
— műízlés	40
— népek	37, 65, 97
— sírleletek	3
— sírok	84
— törzsek ízlése	83
— udvarok	83
Barbárok	1, 4, 15, 17, 19, 51, 65, 66, 77, 78, 97, 109, 148
— betörései a római birodalomba	116
— fejedelmei	23
— kultúrája	30
Barbárság	5, 151
Baroque idők	249
— időszak	138
— ízlés	256, 259
— jezsuita ízlés	138
— jezsuita kor	147
— jezsuita kor építészete	267
— jezsuita korszak	265
— művészet	265, 275
— válfajok	262
Bartel Behaim, német festő	253, 263
Bartel Behaim-féle tékozló fiu 216, 250. sz. rajz 219, 251. sz. rajz 220, 252. sz. rajz 221, 253. sz. rajz 222	
Bartels, bécsi kereskedő	272
Bártfa	215
— városa műemlékei	216
Bártfai Műemlékek	186

	Oldal
Bártlai oltár	269
— oltárok és falképek	228
— szentségház	186
— templom	228
— vaskandeláber	210
Batavok	12
Batha	130
Báthory András, váci püspök	247
Báthory András féle madonna	CXC. tábla 247
Báthory István országbíró kardja	273. sz. rajz 258
— Klára	254
Bauhütte	184
Bautzeni kőszobor	240
Baye József báró	7, 36, 51, 125
Bazilewsky-féle tálcza	197
Bazilikák	143, 144
Baziliskus	144
Bazin (Magyarország)	270
Beatrix királyné 227, 228, 232, 236, CLXXXIV. tábla 237, 240, 260 és 261. sz. rajz 241, CLXXXV. tábla 242	
Bécs 13, 14, 20, 21, 52, 57, 66, 80, 131, 195, 240, 241, 254, 267, 271, 272, 273, 276	
Bécsi csász. és kir. régiségyűjtemény	22, 96, 106, 107
— csász. és kir. udvari muzeum 129. és 130. sz. rajz 19, CIII. tábla, 131. és 132. sz. rajz 21, 133. sz. rajz 22, 134. sz. rajz 23, 135. sz. rajz 24, 135a sz. rajz 25, 136. sz. rajz 26, 136a sz. rajz 27, 137. sz. rajz 28, 137a sz. rajz 29, 138. sz. rajz 30, 139. sz. rajz 31, 140. sz. rajz 32, 141. sz. rajz 33	
— csász. könyvtár	223
— csász. muzeum	241
— festett hártya-krónika	222
— grabeni pestis-oszlop	272
— gyűjtemények	74
— kamarai levéltár	270
— kapuczinus-kolostor	157
— képes krónika 146, 222, CLXXXI. és CLXXXII. tábla, 255. sz. rajz 224, 256. sz. rajz 225, 257. sz. rajz 227	
— műtörténelmi muzeum	250
— régészeti bizottság évkönyvei	147
— régiségtár	13, 19, 24, 51, 55, 56, 58, 88
— udvari kápolna	199
— udvari képtár	270
— udvari könyvtár	238
Beczkovsky János	204
Békés vármegye	170, 203
II. Béla király érmei	105
III. Béla király érmei	130
— és neje sírmellékletei	151, 167
— feleségének, antiochiai Annának halotti koronája	212. sz. rajz 172
— aranygyűrűje	215. sz. rajz 176
— ezüstkardja	213. sz. rajz 173
— ezüst-kormánypálczája	214. sz. rajz 176
— ezüst-sarkantyúja	216. sz. rajz 176
— halotti koronája	211. sz. rajz 171, 181

	Oldal
Béla zsupán	59
Belgák	4
Belgium	2, 69, 80, 81, 107
Belvedere	268
Bélye (Baranya vm.)	88
Bendeguz	225
Benedek, zowáthi plébános	223
Benedetto da Majano, építész	231, 232
Benepusztá	119, 121, 122
Benepusztai pitykék	126
— sírlelet	121
Bene vitéz	121, 122
Bennini	251
— iskolája	251
Benczés-rendű szerzetesek	147
Bereg vármegye	51, 151. sz. rajz 52
Berengárius	121, 125, 128
Berengár olasz király pénze	119
Berengár-pénzek	122
Berettyó-Ujfalu	18
Bergamói Fülöp humanista	232
Berlin	40, 80
Berlini muzeum	250
Sz. Bernát	183
Sz. Bertalan	152, 202
Besenszögi Janus-féle gyűrű	130
Bessarion bíbornok	237
Besztercze	257
Besztercebánya	257
Besztercebányai oltárok és falképek	228
Beszterczei Balázs mester	CLXXVII. tábla 209
— ereklyetartója	257
Bethlen Gábor	49, 258
Bethlen gróf	209
Bibliotheca Vaticana	237, 238
Bihar-Udvari	130
Bihar vármegye	127. sz. rajz 16
Billikom, ezüst	216
Bischitz Mór, uradalmi bérlő	101, 102
— ajándéka	102
Bissus (gaze, crêpe)	155
Bisticci Vespasiano	237
Bitnitz, szombathelyi püspök hagyatéka	78
Blatniczai kard	192. sz. rajz 101
— kard markolata	193. sz. rajz 104
— lelet	104, CXLVII. tábla 117
Blondinus miniator	238
Bock Ferencz, aacheni kanonok	151, 152, 153, 155, 160, 165, 166, 171, 172, 175 199, 201, 246
Bocskay	249
Bode, Meister der Marmor-Madonnen	248
Bodza-folyó	53

	Oldal
Bodza-forduló	52
Bödön	17
Bökény-mindszenti páros fibulák (bronz)	94
— ruhakapocs	95
— temető	CXLIV. tábla 113
— védgát	92, 93
Bölcskei leletek	7
— sírok	112
Böröv, széles tűsző	113
Boglár	104, 120, 123, 125, 126, 128
— bevéselt díszítései	105
Boglárkák	122
Boglárok	113, 114, 121, 125
Bogomér... ..	181
Bogyók	247
Bohor Simon... ..	20
Bojárhalom	129
Bojta alzsupán	59
Boldog (Heves vm.) vidéke	78
Bolgár dunapart	128
— nép, turáni	138
Bolsenai mise	189
Boltozat	144
Bona helység (Afrika)	49, 107
Bondelmonte, olasz család	231
Bonfinius, történetíró	233
Sz. Bonifác legendája	166
Borárus, polgármester... ..	56
Sz. Borbála	209, 227, 243, 257
Bordák	183
Boroskancsó	255
Boroszló... ..	192
Borostyánkő	33
Borotva	108
Borysthene (Dniester)	29
Bota János	101
Boucle de ceinture	97
Brabanti festészeti iskola	219
— hercegek	231
Brandenburgi Katalin	258
Brankovics György fejedelem	223
Brassó	52, 250, 257, 261, 263
— vidéke	107
Brassói ötvösczéh jelvénye	269. sz. rajz 253, 270. sz. rajz 254, 256
— oltárok és falképek... ..	228
— ruhakapocs	193
— templom	227
Brasticanus, német követ	240
Braunschweig	273
Bregetium	65, 116
Bronz	105, 112, 190, 265
Bronzalakok, lebegő	274

	Oldal
Bronzcentaur	117
Bronzcsat	124
Bronzcsatok	98
Bronzcsiptető	85
Bronz-domborművek	81
Bronzfibula, delfinalakú	106
Bronzfő	116
Bronzfüggő	167. sz. rajz 71
Bronzfüggők	75
Bronzibrik	174
Bronzkereszt	170
Bronzkor	7, 75, 94, 98, 99, 174, 175
Bronzkorong, domborműves	222. sz. rajz 181
Bronzlap, trébelt	173. sz. rajz 81
Bronzlemez, aranyozott	92
Bronzmag	94
Bronz-nyakperecz	129
Bronz-nyakperezcek	128
Bronz-övcsat	CXX. tábla 68
Bronz-övcsat guggoló griffel	164. sz. rajz 70
Bronz-övdísz, kéttagú guggoló griffel	163. sz. rajz 67
Bronz-övdíszítmények	174. sz. rajz 84
— áttört levélmintás díszítéssel	CXX. tábla 68
Bronzpitykék	120
Bronzsodrony	128
Bronzszegecskék	123
Bronz-szjcsat,	166. sz. rajz 71, 174. sz. rajz 84
Bronz-szjvég,	CXX. tábla 68, 165. sz. rajz 70
Bronz-szjvégek	174. sz. rajz 84
Bronzszorítók	112
Bronztripos	13
Bronztűk	CXXII. tábla 72
Bruckenthali muzeum	107
Brunelleschi, olasz festő	228
Bucher, német tudós	41, 191
Buda	20, 232, 233, 236, 241, 267, 276
Budai ferencziek	223. sz. rajz 191
— királyi palota	173, 236
— templom	157
— várpalota	268
Budapest	8, 26, 55, 56, 132, 275
Budapesti egyetem	239
— egyetem könyvtára	239
Budapest-lóversenytéri lelet	89
Buda-ujlaki plébánia-templom kelyhe	CLXX. tábla 190
Büngösdí aquamanile	CLXV. tábla 178
— lovas	172, 173
— puszta	172, 174
Bukarest	30
Bukaresti akadémia	53
Bulla, arany	133. sz. rajz 22
Bunkó	21

	Oldal
Bunyitay Vincze kanonok	248
Burgund	269
Burgundi czímer	240
— sírmezők	67
Burgundok, népvándorláskori emlékei	1
Butorok	133
Buzogány	21
Byzancz 4, 34, 35, 42, 63, 81, 82, 83, 84, 116, 152, 157, 172, 190	190
Byzanczi ajándékok	84
— császár	2
— császári udvari divat	172
— domborművek	82
— ékszerek	40
— emlék	8
— fényűzés	30
— festészet	221, 230
— hagyomány	54
— idők	36
— idők üres prózai fényűzése	117
— ízlés	168
— kereskedelem	33
— kereszténység	116
— kincsleletek	81
— követek	64
— korona	160
— koronák	13, 43
— mű	117
— műhelyek	83
— műipar	3, 82
— műipar utánzása	131
— műízlés	157
— műkorszak	153
— műstyl	54
— műtörténelem	190
— művek	2, 117
— művészet	132, 156, 214
— művészet régibb kora	117
— öltönyök	157
— ötvösművek	4
— ötvösmű-technika	152
— ötvösök	83
— patriciusbot	163
— rekeszománcz	164, 190
— styl	149
— styl jellege	144
— styl típusai	187
— udvari viselet	163
— viselet	157
Byzancziak	163

C.

Capet Hugó	149
Capistrani	269
Capistran János	218
Caprili, ferrarai herczeg budai ügyviselője	246
Caputok (ereklyék)	197
Caracalla nápolyi mellszobra	12
Caradossa, milánói híres aranyműves	245
Caranda	37
Carinus	19
Carneol	19, 40, 42, 45, 74
Carus	19
Castellano, olasz tudós	88
Casula, római öltöny	153, 154, 155, 156
Cattaneo, olasz tudós	148
Cella	143
Cellini Baccio, olasz intarsiator és elefántcsontvéső	234
Cellini Benvenuto	164
Centaur (bronz)	117
Centaur-féle víztartó	171
Centaurok	133, 144, 145
Centaurus	62
Certosai kultúra	68
Chaffers William	74
Chalonsi csata	50
Chantre Ernő, francia tudós	35, 84
Cherubok	256
Del Chierico Francesco, olasz miniator	233, 238
Chifflet	80
I. Childerik frank király	2, 3, 4, 7, 50, 80, 81
Childerik-féle fibula	14
— fibulák	85
— sírkincs	80, 85
— sírlelet	31
— sírleletek	51
Childerik király sírkincse	34
— sírkincsei	3, 4, 7
I. Childerik sírlelete	43
Chillingsperg-Berg	74
Chimenti Camiccia, olasz építész	234
Chamis (Chlamys)	43
Chlodvig király	83
Ciborium	174, 189
Cicada-fibula	52
— arany	152. sz. rajz 53
Cicero: «De republica»	237
Cimabue, olasz festő	214
Circe	132
Cirkuszjátékok	133
Cisellirozás	22, 263
Classikai eszmények	12

	Oldal
Classikus alakok...	54
— formák	91
— hagyomány	186
— hagyományok	4, 54, 101, 265
— hagyományok befolyása	37
— idő	42
— idők	14, 58, 83
— idők hagyománya	58
— idők művészete	118
— idők öve	97
— kor	237
— metrum	230
— minta	41
— műipar	51
— műízlés	40
— művészet	11, 55, 58, 72, 82, 145, 147, 245
— mythos centaurjai	132
— népek	5
— ornamentika hagyományai	82
— pogány hagyományok	149
— régészek	68
— régiség	73
— sphinx	105
— szirén	167
— technika	23, 41
— világ irodalma	237
— világ technikája	38
Classikusok	237, 249, 265
Claus, svájci festő	271
Clemens	155
Cluny	148
Clunyi muzeum	31, 188, 197
Clussenbach (Clussenberg) Kolozsvár	204
Cochet apát	7, 35, 80, 84, 97
Cohausen	35
Cohen	15
Compte-Rendu	19, 111
Constantinus, byzanci császár	22, 33, 34, 67, 80, 115, 159
— pénzei	5
Constantinus Pogonatus	89
II. Constantinus Pogonatus-féle arany	102
Constantius	59, 65
— junior	24, 135 ^a sz. rajz
Constanzi tó	273
Constitutiones lex novella Valentiniani	110
Conze, olasz tudós	72
Cornelius	155
Corpus Christi	188
Corvina, Mátyás könyvtára	233 237, 238, 239, 240
Corvin-breviarium	CLXXXIV. tábla
Corvin-codex	240, 260. és 261. sz. rajz 241, 262. sz. rajz 243, 263. sz. rajz 244
Corvin-codexek	173

	Oldal
Corvin-kutatók	241
Corvin-missale, brüsszeli (festmény)	CLXXXIII. tábla 236, 259. sz. rajz 239
Corvin János	244
Cranach Lukács, fametsző	226, 227, 249
Crêpe (bissus, gaze) szövet	155
Crumena (pénzeserszény)	103
— (tárczazacskó)	100
Trencsényi Csák Máté	197, 222
Csanád vármegye	90
Csanádi székesegyház alakja	151
Csákány	179
Csapó szolgabíró	55
Császári érmek, római	24
— kincstár, byzanci	160
— kitüntetés, római	34
— régiséggyűjtemény	46
— régiségtár	46, 80
— régiségtár bécsi	13, 19
Császárság	187
Csat	82, 83, 93, 96, 97, 98, 99, 104, 113, 114, 120, 122, 125, 126
— egytagú	98
— kéttagú	98
— római	98
Csatakürt	131
Csatármajor	130
Csatellenláb	CXXVIII. tábla 84
Csatkarika	99
Csatnyújtványok	99
Csatocska	103
Csatok	82, CXXVIII. tábla 84, 97, 122
— angolországi	73
— franciaországi	73
— németországi	73
Cseh családnev	138
Csehország	106, 158, 263
Csengetyűöntés	131
Cserepek, ezüstözött	243
Cserna	106
Csészeforma ruhakapocspár	39
Csésze, rovátkos, hosszúkás	58
Csészék	55, 62, 261
Csiffy László	18
Csiga	258
Csigavonalak	247
Csikózabla	124
Csillagdíszítés, stilizált	117
Csodafegyverek (német)	38
Csodaművek	38
Csőbörsisak	199, 200
Csömöri gránátos tücsök	87
Csővek	21
Csónak	21

	Oldal
Csongrád	129
Csonka ékszer	39
Csontlemez	123, 128
Csontoszi János	238, 241
Csonttök	124
Csontváz	14, 15, 18, 26
— (férfi)	113
Csontvázak	68, 75, 112, 123, 127, 170
— hiánya	28
Csontvázrészletek	146
Csorna	128, 130
Csornai aranyelet	94
— diadema	36
— egyszerű diadema	52
— lelet	7
— leletek	127
Csornai prépostság	69
— töredék	84
Csoroszlya	21
Csúcs	40
Csúcsív	146, 147, 183, 184, 189, 212
keresztjszelete	189
Csúcsív-rendszer	265
Csúcsíves ágazatok	188
— boltozat	236
— dísz	188
— díszfülke	245
— építészet	140, 183
— építészeti műstyl	178
— festészet	186
— idők építményei	138
— idők képei	138
— idők műipar készítményei	138
— kor	147, 164, 185, 189, 190, 193, 210
— koronázó dísz (Aufsatz, Henszlmannál rakvány)	226
— műemlékek	138
— ormozat	218
— styl 140, 145, 147, 170, 175, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 227, 228, 236, 257	
— styl kora	182, 184, 187, 188, 199, 209, 230, 257
— styl ötvössége	188
— styl ötvöstechnikája	189
— styl szentséggházai	248
— styl szobrászata	228
— stylú pohárdíszítés	254
— szobrászat	186
— templomok	184, 185, 186
— úrmutatók	189
Csúcsok	178
Csüngő	80, 93, 120
Csüngők	82
Csukló	209
Cumae	74

	Oldal
Curpinian, német követ	240
Curtius	232
Cyprea-kagyló	128
Cyrus	255
Czápabőr (chagrin)	263
Czápafog	124
Czéhek	182, 186, 187, 199, 230, 257
Czéhműipar	185
Czéhművészet	185
Czérendszer	184, 209, 215, 217
— építési szabályai	184
Czéhünnepélyek	261
Czigányok	88
Czikói ásatások	7
— népvándorlási sírmező	92
— sírlelet	89
— sírmező	92
Czikornya	258, 260
Czikornyák	138, 178, 185
Czikornyás baroque-ízlés	250
Czímer	201
Czímerdíszek stílye	200
Czímerek	73
Czímerpaizs	200, 201, 221, 228, 256
Czipőlemezek	17
Cziszterci-rendű szerzetesek	147
Czobor Ádám gróf	271
Czobor Béla dr.	132, 133, 139, 140

D.

Dácia	6, 20, 34, 48, 50, 53, 64, 65, 66, 79, 106
Daedalus	38
Dante, olasz classikus	230
Danzig	272
Darius király	233
De administratione imperii	59
Debri, olasz rézmetsző	252
Décoration de verre rouge cloisonné	31
Decoratív motívumok	217
Décsy Antal	132
Degenfeld Berta grófné gelencsi jószágá	51
Degoj (Zágráb vármegye)	80
Delki	5
Délországi kőbálványok	20
Delphin	245
Sz. Demeter képe	202. sz. rajz 163, 164
Demjén	154
Demkóhegy	129
Dessewffy-család plastikus címere	252

	Oldal
Dessewffy-féle kancsó 216, 217, 250. sz. rajz 219, 251. sz. rajz 220, 252. sz. rajz 221, 253. sz. rajz	222
Déva	130
Diadalgerendák	186
Diademák, fejedelmi	80
Diana	116, 242
Diasi sírmező	69
Didimus Corvin-codex	260. és 261. sz. rajz 241
Dietersheim	59, 61, 68
Dietersheimi sírlelet	68
Dimitrievics Márk, kereskedő	55, 56
Dionysus	52
— signator	53
Diptychon	154
Disz-codexek	242
Diszcsüngő	87
Díszedény	245
Díszedények	250, 261
Diszfibula	35
Díszes foglalás (aranyból)	84
Díszítés levélforma	60
— organikus	95
Díszítések fényes	98, 143
— változata	37
— motívum	89, 96
Díszítmények	132
Díszítményrészlet a római Didimus Corvin-codexben	260. és 261. sz. rajz 241
Díszítő-elem, antik	265
Díszkeret	95
Díszkő	39
Díszkorong	114
Díszkorongok	166, 206, 208
— (phalera)	100
Díszkoszorú	210
Díszlánc	23
— arany	21
Díszlánczok	250
Díszlemez, ezüst, ponczolt	180
Dísznódi úrmutató	189, 209
Dísznyujtvány	98, 99
Díszöltöny, stolaszerű	161
Díszruha övei	260
Dísztag (arany)	90
— zománczos	210. sz. rajz 170
Dísztagok	98
Divina commedia	229
Dnieper-folyam	78
Dniester-folyó (Borysthenes)	29, 78
Dobó Imre emléke	275
Dobó István síremléke	275
Dobogó	70, 71, 72, 75
Dobogói korongfibulák	94

	Oldal
Dobogói sírmező	69, 71, 73, 78
— sírok	76
Dobóruszka	275
Doby, magyar rézmetsző	218
Döbrentei Gábor	132, 271
Sz. Döme	164
Dömötör, váradi püspök	204
Dörre	222
Doge-palota	213
Dohme: Geschichte der deutschen Kunst	202
Dolmány, zsinoros	173
Domaszewski	53
Dombormű	172, 174, 188, 217, 236
Dombormű-dísz	177
Dombormű-díszítmény	248
Dombormű, kivert	53
Domborműlemezek	210
Domborművek	115, 132
— aranyozott	243
Domborművekkel díszített edények	247
Domborműves díszítések	230
Sz. Damián képe	204. sz. rajz 163
Sz. Domonkos rendje	183
Donatello, olasz festő	228, 252
Donner György Rafael, szobrász	276
Sz. Dorottya legendája	228
Dózsa-féle parasztlázadás	194
Drágakövek	246
Drágaköves díszedény (pocula gemmata)	34, 35
Draskovecz	71
Draskovich gróf	19
Dráva	66
Drezdai zöld bolt (Grünes Gewölbe)	250
Drugeth György emlékei	275
Dseipur, indiai tartomány	31
Duchange	59
Dürer Albrecht, német rézmetsző	216, 249, 252, 254
Duda, ostrogóth végrehajtó	111
Dukas Mihály, byzanci császár	CLX. tábla 152, 160, 161, 163, 168
Dukas Mihály-féle díszabroncsa a magyar szent koronának	151
— díszesebb karima	CLX. tábla 152
— korona	200., 201., 202., 203., 204. és 205. sz. rajz 163, 168
— korona egyik zománczlapja	199. sz. rajz 162
Dukas Mihály képe	199. sz. rajz 162
Duna	34, 48, 66, 69, 78, 116, 234
Duna középmedenczéje	6
Dunántúl	6, 50, 78
Van Dyk, németalföldi festő	270, 272

E.

Ebenfa	250
Ecsedi láp	255
Edény, mellszobor-alakú	171
Edények	112, 133
Eger	272
Egger műáros gyűjteménye	87, 107
Egyetemek	163
Egyetemi gyűjtemény	178
Egyházi butorozat	197
— edények	138, 155, 174, 187
— ékítmények	155
— ékszerek	149
— építészet	192
— építkezés	249
— eszközök	174
— festés	273
— műemlékek	194
— művek	156
— művészet	156
— öltönyök	155, 156
— víztartó-edények	170
Egykorú behozatal	4
Egyptom	108
Egyptomiak dombormű-hagyománya	59
Eitelberger	146
Ekevas	21
Ékkő	42, 44
Ékkőalakzatok	163
Ékkő-betétek	33
— vörös rekesztővösműben	34
Ékkő-díszítés	161
Ékkő-művészet	152
Ékkő-szalag	42
Ékkövek	12, 30, 42, 45, 63, 72, 88, 102, 161, 162
— (csiszolt) betétele	33
— (Tafelsteine)	247
— üvegásai	257
Ékszer	40, 44, 46, 69, 75, 94, 96, 99, 106, 107
— kulcsforma	104
— példányok	4
— szekrény (scrinium)	CXXIII. tábla 74
Ékszerek 2, 13, 32, 33, 34, 38, 52, 112, 118, 120, 128 131, 133, 200, 208, 249,	250, 252, 258, 260, 261
— (arany)	14
— férfi és női	260
— gránátdíszes	84
— magyar	128
— német	258
— női	73, 102
— rekesztővösségű, almandindíszú	82

	Oldal
Ékszerek, rekeszötvösségű	50
— stylje	82, 93
Elefántcsont	33, 78, 132, 216, 217, 250, 264. sz. rajz 251
Elefántcsont-diptychon	46
Elefántcsont-dombormű	117
Elefántcsont-kürtők	131
Elefántcsont lemezdarabokkal	129
Elefántcsont-szekrényké	117
Elefántcsont-táblácska	253
Elefánt-domborművek	81
Eleusis	5
Elfenbein	132
Ellencsat	98
Ellenreformatio	138, 185, 259, 262
Émail à jour	164
— à pliqué	164, 191
— champlévé	165
— cloisonné	190
— peint	165
— translucide	165, 191
Embercsontváz	113, 125
Emich Gusztáv	224, 239
Emlékek chronológiája	4
Encolpium	168, 169, 177
Encolpium (amulettek)	37
Envremeu	35
Envremeui záruk	103
Eperjes	187, 192
Ephesus	5
Építészet	149, 150, 236, 263, 274
Építészeti emlékek a renaissance-korból	243
Erdbatta község	119
Erdély 6, 8, 19, 20, 22, 23, 29, 34, CX. tábla, 50, 73, 81, 88, 95, 106, 182, 201,	249, 254, 258, 259, 260
Erdélyi bányák	24
— díszítés, zománczos CXCIV. tábla, 273. sz. rajz 259, 274. és 275. sz. rajz 260,	276. sz. rajz 261, 277. és 278. sz. rajz 263
— ezüstpénz	263
— fejedelmek	250
— fejedelmek udvara	138, 260
— germán népek	38
— lelet	128. sz. rajz 17
— mellcsat (morsus)	193
— ötvösség	209
— százszok	216
— templomok falfestményei	215
Erdődi	246
Erdődy grófok kincstára	247
Erdődy síremlék	274
Érdy János	18, 122, 124, 125, 160, 167, 168, 169
Ereklye	197
Ereklyék	177

	Oldal
Ereklyetartó	205
— (kalvária)	245
— (Nagy Lajos ajándéka) ... .. CLXXIII. tábla	199
— szekrény	165
Ereklyetartók ... .. 197, 199, 200, CLXXVII. tábla	209
Eremitage 35, 52, 82, 197,	252
Éremleletek	2
Érem lelke	36
Éremvőő, római	115
Eretnekség	187
Eris-alma-legenda	34
Erlangeni Corvin-codex ... .. 263. sz. rajz	244
Érmek	5
Érmészek	36
Ernesztházi kincslelet	120
Eros	62
Erszéynyszorító	102
Erstes Auftreten des Eisens	18, 62
Sz. Erzsébet 199, 227	
— legendája	230, 269
Erzsébet, angol királynő	250
— Nagy Lajos neje	210, 211
Esaiás próféta	245
Esterházi kastély	268
Esterházy Imre gróf, prímás	276
— Miklós herczeg	102
— herczeg fraknoi kincstára	254, 255
— kincstár	250
Észak-Európa	127
Északi népek	3
Eszköz, horgonyalakú	21
Eszközők 103, 112, 133	
— földmívelési	108
Esztergom 130, 267, 269	
Esztergomi ereklyetartó (lipsanoteka)	172
— főegyházi könyvtár	238
— főtemplom	266
— palota	248
— székesegyház alakja	151
— székesegyház kincsei	244, 245
Ételnyomok	113
Etruszk edények	11
— ékszerek 11, 36	
— emlékek	7
— gyáripár	37
— nyaklánczok	11
— ötvösség	37
— ruhakapcsok	11
Eugippus	38
Európa 19, 33, 34, 35, 68, 79, 107, 108, 113, 127, 138, 148, 173, 178, 228, 232,	
265, 269, 271, 274	
Európai intelligencia	264

	Oldal
Európai műveltség	264
— muzeumok	82
Éva	186
Evangelisták... ..	192
Evremonti merovingi sírmező	7
Van Eykok stylje	219
Ezüst 48, 63, 75, 76, 91, 95, 96, 98 99, 105. 107, 120, 121, 123, 125, 126, 161, 170, 190, 236	236
Ezüstabroncs	17
Ezüstboglár	124, 125, 126
Ezüstboglárkák... ..	122
Ezüstcsat	122, 125
Ezüstcsatok	98, 99, 103
Ezüstcsésze	101, 103, 229. sz. rajz 199
— aranyozott	194
Ezüstdísz	126
Ezüst-domborművek	81
Ezüstedény	103
Ezüstedények	189. sz. rajz 96, 246
Ezüstérem... ..	121, 125
Ezüstfibula	83, 84, 85, 176. sz. rajz 86, 178. sz. rajz 87
Ezüstfibulák	40, 99, CXLV. tábla 115
Ezüst-fibulapár	96
Ezüst, erdélyi	96
Ezüstgomb	124, 126, 128
Ezüstgolyók	161
Ezüst-gyertyatartók	246
Ezüstgyűrű	107, 124, 125
Ezüstjogar	167, 169
Ezüstkanál... ..	15
Ezüstkanalak	245
Ezüstkancsó	CXXV. tábla 78, CXXXVI. tábla 80, 82, 91, 112
Ezüstkapocs	233. sz. rajz 202
Ezüstkard	167, 169, 213. sz. rajz 173
Ezüst-kardtok	87, CXXXIII. tábla 94
Ezüstkarika, nyílt	125
Ezüst-karperecz	127, 169
Ezüstkehely	117, 199
Ezüstkészlet	261
Ezüstkláris... ..	129
Ezüstkorona, aranyozott (Margitsziget)	180
Ezüstkorsók	246
Ezüstkürt	102
Ezüstkupák	246
Ezüstlemez 94, 123, 125, 127, 129, 231. sz. rajz 200, 232. sz. rajz 201, 234. és 235.	204
sz. rajz 203, 236. sz. rajz 204	
Ezüstlemez, felíratos	200
Ezüstlemezek, ponczolt	17
Ezüstmedenczék	246
Ezüst női félabroncs	257
Ezüstpaizs	44
Ezüstpalaczkok	246
Ezüstpánt	169

	Oldal
Ezüstpikkely	121, 122, 124, 125
Ezüstpohár	91, 244. sz. rajz 211, 255
Ezüstpokál	253
Ezüstsarkantyú	216. sz. rajz 176
Ezüstsarkantyúk	169
Ezüstserleg, aranyozott	264. sz. rajz 251
Ezüst sima karimája	261
Ezüstsisak	117
Ezüstsodrony	127
Ezüstóttartók	246
Ezüst-süveglemez (?)	130
Ezüstszegecske	17
Ezüst-szíjvég	76, 125
Ezüst, szívalakú, lószerszám dísz	129
Ezüst-tálak	246
Ezüsttányérok	246
Ezüst-tekericsrudacska	39
Ezüstőzés	75
Ezüst-torques	128
— kelta	36
Ezüst trébelt	13, 14
Ezüsttűk	CXXII. tábla 72
Ezüstúrmutatók	248
Ezüstvillák	246

F.

Fabődönök	112
Fagerendázat	144
Falfestmények	139, 146
Falfestés	265
Falfestések	269
Falfülkék	256
Fametszés	252
Fametszetek	216
Fapaizs	123
Farkasszem	18
Farmatring	60
Faszekrényke, római domborművekkel bevont	68
Faunus	132
Fawcett, angol tudós	7
Fegyverek	2, 33, 37, 38, 67, 107, 112
Fegyverzet	129
Fehér faj	137
Fehér vármegye	119, 124, 130
Feistritz (Karinthia)	117
Feistritzi ezüst-sisak	CXLVIII. tábla 117, CXLIX. és CL. tábla 119
Fejedelmi fibulák jellege	46
— kastélyok	263
— kincstárak	249
— kitüntetés	43

	Oldal
Fejedelmi lánczok	51, 54
— ruhakapcsok	46
— ruhakapocs	46
— sírok, aranykincsés	108
— várak	263
Fejér: Cod. dipl.	199
Fejértói tó	194
Fejlemez	39, 41
Fekete-tenger	35
Félegyháza	130
Felcsuthi szekrényke	115
Félgombpityke	103
Feliratok	58
Féltallérok	263
Félpillér	186
Fémdombormű	192
Fémjelző bélyege	53
Fémtokok	113
Fenék, község	71, 77, 113
Fenéki ezüst-övdísz	94
— korongfibulák	93
— lapostetejű kosárkás arany-fülbevaló	73
— sír	68
— sírmező 67, 69, CXXIII. tábla 74, CXXIV. tábla 76, 78, 171. sz. rajz 79,	
172. sz. rajz 80	
— sírok	5, 71
— szekrényke	115
I. Ferdinánd császár	270, 275
I. Ferdinánd király	249, 267
Ferdinánd nápolyi király	CLXXXV. tábla 242
I. Ferencz, francia király	164
Sz. Ferencz rendje	183
Férfiak ruházata	113
Férficsontvázak	67
Férfipantallér	114
Férfisírok	113
Ferrara	232, 237
Ferrarai fejedelmek	232
— udvar	236
Ferucci da Fiésolo Andrea	243, 267
Festés	263, 265, 268, 269, 270, 272, 274
Festészek	38
Festészet	149, 183, 214, 236, 249
Festészeti fölfogás	82
Festetics Tassiló gróf	71
Feszület	177, 186, 187
— áttetsző zománczczal	CLXVII. tábla 190
Feszületek	176, 177
Fibula	27, 40, 42, 45, 46, 48, 49, 50, 52, 54, 202
— apahidai	14
— arany	13, 128. sz. rajz 17
— arany onyxkövel	126. sz. rajz 13

	Oldal
Fibula, áttört művű, arany ... .. 125. sz. rajz	13
— Childerik-féle	14
— ezüst, késő római forma	15, 16
— oroszországi	51
— osztropataikai, második	14
T-fibula, késő római	45
Fibulák ... .. 51, 72, 80, 84, 89, CXXXII. tábla 92, 93, 95, 96, 97, 98,	103
— (arany)... .. CIV. tábla	34
— késő császársági	14
— merovingi	35
— szokott formái	43
Fibulatekercs-rudacska	48
Figuralis compositio	58, 59
Filigrán	190
Filigrán-dísz	126
Filigrános rácsmunkák	190
Fillon gyűjteménye	73
Finály Henrik, magyar tudós	53, 83
Firenze 184, 214, 231, 232, 233, 234, 237, 243,	267
Firenzei aranyak	230
— czéhek	38
— gyűjtemény	174
— lilium	231
— márványfaragók	248
— művészet	268
Fischblase (halhólyag)	184
Fischer von Erlach, középkori építész	268
Fischer Henrik, mérnök... ..	89
Fiume	198
Fiumei plebániatemplom	198
Flandria	269
Flavianus signator	52
Földteke	154, 155
Főoltár	188
Főpásztori botok	149
— koronák	149
Fővárosi régiségvásár	73
Főveg	225
Fővegek forgói... ..	260
Fogó	21
Fogó-dísz (Zangenornament)... ..	62
Fonadék... ..	92
Fonadékdísz	175
Fonadékdíszítmények	105
Fonadékkeret	133
Fonadékszalag	92
Fontius, Mátyás könyvtárának őre	233
Fokos (fegyver)	113
Forgács Zsigmond	275
Forgó ... .. CXCIV. tábla	259
Forgók	254
Forgónak lemeze,... .. 275. sz. rajz	260

	Oldal
Forman gyűjteménye	74
Fortuna	54
Francesco da Milano mester	212, 213
Francia, olasz művész	251
Francziska (fegyver)	113
— (szekercze)	69
Francia iskola	148
Francziák	4, 5, 85, 93, 95, 107, 148, 185
Francia műáramlat	139
— sírleletek	96
— sírleletek avarkori	89
Franciaország 2, 6, 23, 31, 37, 69, 72, 80, 82, 96, 113, 118, 147, 148, 149, 150, 151, 165, 178, 185, 223, 228, 251, 264, 269	
— déli	231
Franciaországi emlékek	51
— sírleletek	131
Fraknó	250
Fraknói Vilmos	241
— Mátyás király	235, 236
— Bakócz	242, 246
Frankok	1, 2, 23, 31, 58, 69, 85, 118
— népvándorlási kor emlékei	1
Frankoniai oltárok	269
Frank ötösök	83
— sírmezők	97
— sírok	35
Fredegarius, frank író	81
Freskó	236, 273
Friaul	267
Friauli művészet	270
II. Frigyes császár	147, 178
— kora	117
— olasz udvara	117
Frisaticus pénzek	105
— érmek	130
Fritigern, góth vezér	29
Fröhlich Róbert	53
Fuessli	271, 273
— Allgemeines Künstlerlexikon	273
Függők	75
— ezüstkosárkás	75
— kosárkás	CXXI. tábla 70
— lapostetejű	75
Függönyök	246
Fülke, köríves	201
Fülbevaló	69
— arany	84
Fülbevalók	28, 92, 100, 101, 102, 114, 120, 124, 127, 129
— arany	105
— barbár ízlésű	37
— bronz	105
— dietersheimi	74

	Oldal
Fülbevalók, ezüst...	105
— iglsi	74
— magyarországi	74
— mezőberényi	85
— reichenhalli	74
Fülei falfestmény-töredék	CLXXIX. tábla 215
Fülkék (tabernaculumok)	186
Fülönfüggők	76

G.

Gábor arkangyal	164
Galaták	12
Galba Károly, mérnök	69
Galeotti Martius, történetíró	233
Galgócz	119, 127
Galgóczi leletek	127, 128, 129
— ezüst-nyakperecz	127, 128
— lemez díszítése	127
— sírleletek	120, 127
Galiczia	127
Gallia	65
Ganiméd jelenete	59
Ganisborough, angol festő	273
Gáspár, egyike a három szent királynak	215
Gaze (bissus, crêpe) szövet	155
Geberik, góth vezér	65
Geléncsi lelet	151. sz. rajz 52
Gelenczei falfestmény-töredék	CLXXIX. tábla 215
Gencsy Sándor polgármester	26
Gennik (Tannik) jószág	221
Genre (tájkép)	249
Gensarik, góth király	116
Geobitz (Geyza)	163, 164
Geometriai díszítések	36
Geometrikus vonaldísz	89
Georgia, orosz tartomány	214
Georgius	155
Gepida	64
— díszítések	105
— ékszerek	89
— kultúra	131
Gepidák	4, 6, 8, 39, 50, 58, 63, 64, 69, 72, 79, 81, 88, 106
— emlékei	8
Gepidia	78, 79
Gerbert érsek, később Sylvester pápa	149, 150
Gerendás	120, 170
Gerendázat	143, 144, 184
Gergely, toursi püspök	81, 83
Nagy Gergely pápa	103
Sz.-germaini muzeum	89

	Oldal
Germán barbárok	5, 23, 31
— betét	95
— ékszerek	40, 43
— emlékek	3
— faj	1, 13
— fibulák	43
— hódítók	35
— iparművészeti díszítések csodaállatai	144
— ízlés	41
— kultúra	23
— mű	41
— műipar	50
— műízlés	82
— műstíl	82
— művek	2
— nemzetek	137
— népek	13, 23, 31, 32, 34, 65, 83, 98, 108, 113, 231
— népek ékszerei	19
— népek jelleme	37
— népek műipara	34
— népek műstíljé	35
— népek sírjai	23
— néptörzsek	4
— népvándorlási emlékek	7
— régészet	1
— régiségek kézikönyve	37
— ruhakapocs-párok	37
— sírleletek	33
— sírok	34
— spatha	127
— törzsek emlékei	1, 64
— törzs	63, 69
— törzsek	5, 6, 13, 33, 34, 64, 97, 118
— törzsek fejedelmei	64
— törzsek kincsei	3
— törzsek műipara	83
— törzsek régiségei	4
— törzsek sírjai	3
Germanisches Museum	271
Germanisták, skandináv	63
Germánok	50, 67
Gesù-templom Rómában	268
Geyza fejedelem	156
II. Geyza király	162, 163, 168, 181
— képe	201. sz. rajz 163
Geyza név	164
— király	152, 226
Géza vezér, Szent István atyja	150
Gherardo, olasz miniator	231, 238, 243
Ghibellinek	145
Ghiberti, olasz festő	228
Giotto, olasz festő	212, 214, 230

	Oldal
Girolamo dei Libri ...	238
Giza, rugiak királynője ...	38
Gizella-casulának mintaképe...	155
— királyné ...	151, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159
— keresztje ...	151, 164
— aranykeresztje ...	158, 159
Globus ...	238
Gloria Romanorum ...	22
Gödöllő ...	120, 129
Gödöllői sírlet ...	126
Gömbcsoportok ...	47
Gömböcs-díszítés ...	14, 15, 42
Gömböcs-háromszögek ...	36
Gömbözet, háromszögű ...	24
Görög családnév ...	138
— előképek ...	58
— emlékek ...	7
— idők ...	143
— írók ...	36
— kalandor ...	34
— kalandorok ...	38
— motivumú ökörszem-díszítés ...	42
— műérzék ...	116
— mythologia ...	38
— mythos ...	3
— szentélyek ...	143
Görögök ...	4, 68, 137, 161, 167
Görögország ...	5, 157
Gold- und Silberdenkmäler des k. u. k. Antikenkabinetts ...	14
Gold- und Silbermonumente ...	21, 24
Gombás ...	130
Gombok ...	113, 114
— (ezüst) ...	122
— (réz) ...	122
Gomb, tokos (nodus) ...	169
Gondolkodásmód ...	109
Gooss, német tudós ...	107
Góth civilisatio ...	23
— emlékek ...	7
— hódítók ...	34
— ízlés ...	23
— minusculák ...	210, 221
— művek ...	19
— művészet ...	19
— nyelv ...	48
— styl (csúcsíves) ...	185
— szobrászati műemlékek ...	19
Gothika ...	228, 229, 231
— lilomos díszítésű körvesszője ...	261
— német ...	186
— remekei ...	249
Gothikus alapmotívum ...	273

	Oldal
Gothikus egyházak	262
— hagyomány	273
— majusculák	195
— művészet	268
— ornamentika	268
Góthok 2, 6, 7, 13, 15, 19, 20, 23, 29, 31, 34, 35, 39, 48, 50, 51, 53, 54, 58, 62,	
65, 78, 106, 107, 112, 113, 118, 185	
— eredeti motivuma... ..	62
Gourdoni emlékek	51
— kincsek	82
Gräberfeld von Reichenhall, das	74
Gránát 41, 42, 48, 52,	207
Gránát aranyfoglásban... ..	92
Gránátcseppek	51
Gránátcsiszolás... ..	42
Gránátdísz 37, 39, 50, 51, 72,	89
Gránátdíszítés	84
Gránátdíszítések	42
Gránátdíszítmények... ..	35
Gránát-ékszerdísz	35
Gránátgombok	96
Gránát-homlokkő	168
Gránát, lapos	47
Gránát-rekeszművek	34
Gránát-rekesztövösmunka	102
Gránátszemek	106
Gránátok 30, 31, 33, 36, 44, 46, 51, 73, 85, 87, 89, 98, 99, 103	
— laposan csiszolt	32
— rekeszfoglalása	34
— szimmetrikus csoportosítása	30
Gránátos csat	85
— rekesztövösmű	23
— rekesztövösség 82,	88
— rekesztövösség legrégibb emlékei	50
Gránátrózsa, rekesztövösségű	87
Gratiák (három)	255
Gratianus császár 5, 49, 50, 53, 67,	71
— Gloria Romanorum 22,	23
— Hercules ... .. 140. sz. rajz	32
Grau Dániel, festő	272
Gregorius Turonensis (episcopus)	81, 83
Griffmadár	200
Griffdíszítések	73
Griffes 43, 72, 145, 155	
Grünes Gewölbe (Drezda)	250
Gruzia, orosz tartomány	214
Guarrazari kincs 30, 31	
— koronák 31, 83	
Sz.-Gudula-székesegyház	240
Guelf-Anjou-ház	183
Guelfek	145
Guggoló griff 72, 73, 77, 78	

	Oldal
Gula	101
Gulák	247
Gundivax	59
Gyalu	108
Gyémántcsiszolás	258
Gyémántjegecz, természetes	237
Gyémántkövek	258
Gyémánt természetes jegecze (a pointe naïve)	238
Gyeőcz (Geyza)	164
Gyertyatartó (ezüst)	198, 199
Gyertyatartók	187, 199, 200, 210
Gyöngydíszítés	161
Gyöngyfűzérkeret, kettős	178
Gyöngyház	250
Gyöngykarima	170
Gyöngykeret	126
Gyöngyök	161, 162, 208, 245
— oxydált	207
Gyöngyös gyűrű	47
Gyöngysodrony	51
Gyöngysor	41, 106, 107
Gyöngysordíszítés	82
Gyöngysorkarika	48
Gyöngysormotívum	82
Gyöngysorok	158
Győr	CXLVI. tábla 115, 130
Győri könyvtár	239
— székesegyház (Sz. László hermája)	198
Sz. György bronzszobra	203, 204
— képe	203. sz. rajz 163, 164
— szobra	240. sz. rajz 207
— szobra Prágában	CLXXVI. tábla 203, 204
Györköny	52
Györkönyi lelet	152. sz. rajz 53
Gyűjtemények	113, 131
Gyümölcsidomok	195
Gyűrű	120, 238
— arany	14, 22
— ökörfejű	88
Gyűrűk	28, 33, 39, 84, CXXIX. tábla 86
II. Gyula pápa	232, 242
Gyulafehérvár	275
Gyulafehérvári templom	267
— vestibulum	248
Gypsformák	265

H.

Haberstock, bécsi kereskedő	272
Habsburgi császárok	183
Habsburg-dynastia	264

	Oldal
Hadrianus római császár	11
— íve	115
Häufler József	132
Hagyományok	134
— pogánykori	116
Hagyományos előállítások utánzása	114
— típus	217
Hajdu-hadházi gyertyatartó	219. sz. rajz 179
Hajdu-Szoboszló	130
Hajgyűrűk	170
Hajtincsek	170
Hajtincsek	105
Halánték	179
Halántékgyűrűk (szláv)	105
— (szláv) fülbevalók	170
Halas-Palota	130
Halasi református főgymnasium régiségtára	194
Halászati szerszámok	23
Halhólyag (Fischblase)	184
Hallstadti kultúra	68
Halom	112
Hampel József dr. 5, 7, 14, 129. és 130. sz. rajz 20, 131. és 132. sz. rajz 21, 133. sz. rajz 22, 134. sz. rajz 23, 135. sz. rajz 24, 135a sz. rajz 25, 136. sz. rajz 26, 136a sz. rajz 27, 137. sz. rajz 28, 137a sz. rajz 29, 138. sz. rajz 30, 139. sz. rajz 31, 140. sz. rajz 32, 141. sz. rajz 33, CIV. tábla 34, 35, CV. tábla 36, CVI. tábla 38, CVII. tábla, 142. sz. rajz 40, 143. sz. rajz 41, CVIII. tábla 42, CIX. tábla, 144. sz. rajz 44, 145. sz. rajz 45, 146. sz. rajz 46, 147. sz. rajz 47, 148. sz. rajz 48, 149. sz. rajz 49, 150. sz. rajz 50, CXI. tábla 52, 53. CXII. tábla 54, 55, CXIII. tábla, 153. sz. rajz 56, 154. sz. rajz 57, CXIV. és CXV. tábla, 155. sz. rajz 58, 156. sz. rajz 59, CXVI. és CXVII. tábla, 157. sz. rajz 60, 158. sz. rajz 61, CXVIII. és CXIX. tábla, 159. sz. rajz 62, 160. sz. rajz 63, 161. sz. rajz 64, 162. sz. rajz 66, 163. sz. rajz 67, CXX. tábla 68, CXXI. tábla, 164. sz. rajz 70, 166. és 167. sz. rajz 71, CXXII. tábla 72. CXXIII. tábla 74, CXXIV. tábla 168. sz. rajz 76, 169. sz. rajz 77, CXXV. tábla, 170. sz. rajz 78, 171. sz. rajz 79, CXXVI. tábla 172. sz. rajz 80, 173. sz. rajz 81, CXXVII. tábla 82, CXXVIII. tábla, 174. sz. rajz 84, 175. sz. rajz 85, CXXIX. tábla, 176. sz. rajz 86, 177, 178. és 179. sz. rajz 87, CXXX. tábla, 180. sz. rajz 88, 181. sz. rajz 89, CXXXI. tábla 182. sz. rajz 90, 183. sz. rajz 91, CXXXII. tábla 184. sz. rajz 92, 185. sz. rajz 93, CXXXIII. tábla 187. sz. rajz 94, 188. sz. rajz 95, CXXXIV. tábla 189. sz. rajz 96, 190. sz. rajz 97, CXXXV. tábla 98, 99, CXXXVI. tábla, 191. sz. rajz 100, 192. sz. rajz 101, CXXXVII. tábla 102, CXXXVIII. tábla, 193. sz. rajz 104, 194. sz. rajz 105, CXXXIX. tábla 196, CXL. tábla 108, 196. sz. rajz 109, CXLI. és CXLII. tábla 110, 112, CXLIII. és CXLIV. tábla 113, CXLV. és CXLVI. tábla 115, CXLVII. tábla 117, 126, 128, 182, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 228. sz. rajz 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 208, 209, 247, 248	
Hangszerek	149
Hann Sebestyén, erdélyi híres ötvösmester	209, 216
— kancsója	254. sz. rajz 223, 252
Hannoveri muzeum	43, 80
— muzeum csatlemeze	43
Hanyatló római birodalom emlékei	1

	Oldal
Harangöntés	131
Harminczéves háború	5
Harpiák	195
Havas Sándor	174
Havasalföldi hadjárat	222
Hazucha Ferencz	132
Heftel (morsus, mellcsat)	257
Heftel (ruhakapocs)	193, 209, 219
Heider	146
Hellének	137
I. Henrik a Madarász, német császár	128, 148, 156
II. Sz. Henrik császár	156, 188, 199
Henrik (Imre) magyar király	198
Henrik, pilisi apát	198, 202, 221
Henszlmann Imre	7, 16, 19, 53, 84, 103, 132, 139, 140, 146, 147, 148, 155, 168, 169, 170, 185, 218, 226, 227, 228, 241, 246
Hephaistos	38
Heraldikai képek	270
— sas	133
Hercules	232, 246
— farnesei	274
Hermák	197, 198
Hermelin	224
Herodotos	19
Herpály	18
Herpályi arany-paizsdudor	18
— lelet	127. sz. rajz 16
— paizsdudor	113
Herennia Etruscilla aranyérme	15
— érme	5
Hétur (Erdélyben)	106
Hildebrand, skandináv tudós	99, 173, 174
Hilperik király	83
Hímzési műemlékek	155
Hindosztáni muzulmánok	139
Hiongnu, khinai nemzet	61
Hippalektryon	16, 18
Hispano-latin mű	34
Hódmező-Vásárhely	72, 78, 130
Hoernes, osztrák tudós	34
Hohenberg-Altomonte	273
Hohenstaufen-ház	182, 183
Hohenstaufeni renaissance-kísérletek	178
Hohenzollern-herczeg gyűjteménye	171
Holbein Hans, festő	249
Holics	271
Hollandia	251, 260, 273
Holló domborműve bronzból	221. sz. rajz 180
Homoród-sz.-mártoni falfestmény-töredék CLXXIX. tábla	215, 248. sz. rajz 217, 249. sz. rajz 218
Homorszög	129
Honorius, római császár	65, 116

	Oldal
Hont vármegye	273
Horatius	121
Horganyedzés	203
Horváth Gyula képviselő	93
Horváth István	59
— Mihály	132
— Péter	132
— családnév	138
Horvátok	37
Horvátország	106
Hosszhajó (templomoknál)	146
Hradsin (Prágában)	203
Hugyaj község	120, 130
Hugyaji pityke	126
Hullámdísz	112
Hullámdíszítés	105
— szláv	105
Hullámvonalak	106, 123
Humaniora	232
Humanismus	149, 235
Humanisták	232, 237, 249, 264
Humerale amictus	155
Hun birodalom	65
— főurak	64
— kor	68
Hunkori emlékek	55
— kultúra	82, 131
— szörnyek	105
Hunok	1, 6, 8, 29, 30, 34, 39, 50, 61, 65, 66, 68, 79, 113
— betörése	6
Hunor	225
Hunyad vármegye	129
Hunyadi vár	187
Huszká, magyar tudós	139, 215
Huzal (bronzszáלבól)	128
Hypereides	237

I.

Iber-félsziget	185
Ibrik (bronzból)	174
Idegen typus	4
Időszámítás	149
Igls (Tirol)	68, 74
Iglsi sírlelet	74
— sírleletek	68
Ij (fegyver)	129, 225
Ijas	133
Illés próféta	245
Illésházy család	270

	Oldal
Illésházy síremlék	274
Imakönyvek díszítése	260
Sz. Imre király	155, 199, 201
— érmei	105, 130
Sz. Imre (Henrik) király	198
Indakeret	255
Indamotívumok	77
Inda-ornamentatio	255
India	30, 31, 33, 34
Indiai templomok	33
Indusok	137
Innsbrucki bronztál... ..	160
Introitus diversarum nationum	CLXXXII. tábla 224
Ipar	38, 182
Iparművészet... ..	182
— emlékei	146
Iparosok... ..	38, 133
Ipolyi Arnold, nagyvárad püspök 132, 133, 139, 140, CLVII. tábla 146, CLVIII. tábla 148, CLIX. tábla 150, 151, CLX. tábla 152, CLXI. tábla 154, 155, CLXII. tábla 156, 157, CLXIII. tábla 158, 160, 199. sz. rajz 162, 200., 201., 202., 203., 204., 205. sz. rajz 163, 164, 206. sz. rajz 166, 208. sz. rajz 168, 209. sz. rajz 169, 210. sz. rajz 170, 211. sz. rajz 171, 212. sz. rajz 172, 213. sz. rajz 173, 214. sz. rajz 176, CLXVI. tábla 180, 204, 205, 220, 221, 241	
— Magyar Műtörténelmi Tanulmányai	140
— Kisebb Munkái	220
Irországi festett miniatur ornamentika	175
Isis	11
Ismael Achmed Emir balchi dirheme	130
Isten	182
Isteni szellem	140
Istenség	143, 154
Istentisztelet	143
Sz. István király 6, 139, 141, 145, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 170, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 219, 226	
— kardja	151, 157, 158, CLXIV. tábla 160
— kora	3, 151, 182, 225
— Sylvesteri koronája	161, 169, 198
II. István király	168
— érmei	129
III. István király	181
— érmei	130
István herceg	255
István-torony, bécsi	184
Italia	5
Iturigusok	12
Ivóedények	55, 58
Ivóeszközök	254
Ivókürt	58
Ivor	132
Ivorcsont	132
Ivorcsontfaragvány... ..	132
Ivószaru	59

	Oldal
Izráél tizenkét nemzetisége	154
Izsák föláldozása	145
— története	144

J.

Jaáki bazilika	146
— benczés apátsági templom szobrai	147
— egyház	159
— templom	146
Jahrbuch der Central-Commission	146
Sz. Jakab apostol	152, 202, 244
Jakab története	144
Jankovich Miklós aranyműves	19, 52, 55, 87, 119, 121, 164, 207, 257
Jankovich-féle aranycsat	89
— cicada kapocs-pár	36
— gyűjtemény 128. sz. rajz 17, 18, 92, 106, 164, 171, 174, 206, 209, 239, 247, 258	
— madár sárkányfővel	87
— ruhakapocs	95
Sz. János apostol	152, 165, 177, 186, 201, 209, 246, 256
Alamizsnás sz. János kápolnája	276
Sz. János prédikációja (Capistrani)	269
János király	245, 249, 255
János, váradi püspök	204
János Zsigmond (István) herceg	255
Janus Pannonius, csodagyermek	232
Járom	21
Jászföld	121
Jáskürt	131, 132, 133
Jászok	131, 132
Jácintok	33
Játékszerek	69, 112
Jegeczek	138
Jehova	218
Jeremiás próféta	245
Jerney	19, 59, 132
Jeruzsálem	154
Jezovics Kornél mérnök	89
Jézus	189, 215, 220
Jezsuita álpáthos	260
— ízlés	185
— kor	176, 189
— rend	263
— styl	260
— templom (Komárom)	273
— templomok	268
Jezsuiták	185
— nagyszombati temploma	268
Joachimsthal	263
Jogar	154, 159, 162, 163, 181, 224
Jónás menekülése a cethal gyomrából	145

	Oldal
Jordán folyam	219
Jóreménység-fok	250
Jornandés, a góthok chronistája	6, 39, 65, 66, 79
— De rebus geticis	79
Jósa András dr.	170
I. József császár	271
II. József, császár és király	141
Juno	54
Jupiter	54, 224, 256
Justinianus pénzei	5
Justinianus, római császár	49, 89, 91, 116, 117
— fényes egyházai	144
— kora	149
Justinus, római császár	89

K.

Kabil nők	73
Kagylós serleg	266. sz. rajz 251
Kakas	133
Kalapács	21, 179
Kalaphates Mihály	159
Kalauz	106
Kálmán király	145
Sz. Kálmán legendája	215
Kalocsai székesegyház alakja	151
Kalvária (ereklyetartó)	245
Kamarai levéltár Bécsben	267
Kampós bot	166
Kancsó	253, 254, 261, 262
— fedeles	252
— kókuszdió-öblös	250
Kancsók, pénzes	263
— talpas, czápás, verejtékes	262
Kanták	250
Kantár	60
Kantárszár	215
Kantárszík	125
Kapa	21, 108
Kapocs	257
Kapocsfibulák	35
Kapocstű saruja	15
Kapcsok, angolországi	73
— franciaországi	73
— németországi	73
Karabacsek, híres orientalista	127
Karád	134
Karanda	35
Kárász-féle karperecz	62
Kárász Géza gyűjteménye	87, 88, 92, 186. sz. rajz 94

	Oldal
Kárász Leó	182, 198, 200, 201
Kárászi sírmező	170
Karczag	105
Karczagi lelet	195. sz. rajz 108
Kard 28, 76, 103, 120, 121, 127, 128, 129, 130, 133, 210, 225	
— elrozdásodott	14
— ezüst	213. sz. rajz 173
— hosszú	113
— hosszú (spatha)	92
— keleti	127
— rövid (scramasax)	113
— turóczi	103, 113
Kardcsiszárok	38
Kardhüvely díszei	123
— régibb... ..	90
Kardhüvelyvég	113
Kardkötő	114
Kardmarkolat, ezüst	162
Kardtökvég, czin	107
Kardok	104
Karéj (Vierpass)	168
Karika 43, 46, 98, 99, 123, 126	
— (arany)	22
Karika-fül	126
Karika nyílt (sárgarézből, bronzból)	125
Karikasor, zománczos, maeanderes	193, 194
Karikanyílás	98
Karikák	51
Karima	43
— lapos	43
Karlsbad	271
Karolingi császárok	118
— idők	82
— kor	68
— kor elefántcsont-véső műipara	134
— műstíl	68
Karolingok 1, 2, 35, 118, 148	
Károly király	195
Károly (Nagy) német császár	6, 131, 148
Károly (Nagy) mondaköre... ..	131
III. Károly... ..	271
IV. Károly császár	158
IV. Károly cseh király	204
V. Károly császár	269
V. Károly francia király	224
VI. Károly	273
VII. Károly francia király	223
Kárpátalja	15, 106
Karperecz 14, 27, 30, 47, 48, 69, 80, CXXIX. tábla 86, 87, 100, 102, 106, 120, 129	
Karperecz, arany	19, 21
— filigrán... ..	170
— lánczos	170

	Oldal
Karperecz, sima	85
Karpereczek	28, 84, 129, 170, 258
— ezüst	107
Karthagó	5, 115
Kassa	117, 132, 171, 186, 192, 218
Kassai főoltár-dísz	188
— nagy oltárkép	269
— oltárok és falképek	228
— sír	73
— szárnyoltár képei	218
— székesegyház	185
— templom	228
— templom kő-domborművei	230
Kasseli muzeum	43
Kasseli muzeum ezüsfibulája	43
Kaukázus	35, 36, 37, 84
Sz. Katalin	225, 227, 243, 257
Kecskeméti temető	130
Kedrenos, byzanci történetíró	33
Kegyes Lajos (Ludovicus Pius)	124
Kehely	55, 189, 223. sz. rajz 191, 193, 198
— aranyozott	198, 199
— ezüsből	198
— sodronyzománczos	225. sz. rajz 193
Kehelykosarak karimája	210
Kelecsényi József, gyűjtő	107
Kelet	4, 5, 88
— hagyományai	83
Keleti befolyás	166
— birodalom	149
— császárság	149, 150
— ékkövek	32, 33
— emlékek	190
— formák	259
— iparművészeti díszítések csodaállatai	144
— kard	127
— kereskedelem	250
— reminiscenciák	60
— styl befolyása	138
Kelta ezüst-tetradrachma	93
— ezüst-torques	36
— iparművészeti díszítések csodaállatai	144
— kor	106
Kelyhek	149
— sodronyzománczos	209
Kengyel, lapos	14
Kengyelvas	60, 62, 75, 92, 100, 113, 120, 121, 122, 123, 124, 127, 128
— eredetének kérdése	120
Kengyelvasak, késő	67, 68
Kenner, német tudós	30, 53, 59, 62
Kenner Bertalan, uradalmi császár	102
Kenti ásatások	7

	Oldal
Kenti ásatások naplói	7
Képes Kalauz ... .. 215. és 216. sz. rajz	176
— krónikák	228
Képostromló császárok, byzanci	118
Képostromlók	148
Képrombolás kora	117
Képzőművészet	131
Képzőművészetek	274
Kercsi gyűjtemények	82
Kereszt	49, 170
— görög	104
— hordozható (Vortragskreuz)	169
— symboluma	48
Keresztidom, maltai	90
Keresztek, filigrán	258
Keresztelő sz. János	231
Keresztény encyclopaedia	145
— érzelem	252
— eszmék	144
— művészet	145, 245
— templom	143
— templomok	144
Keresztényüldözés	15, 104
Keresztény vallás	49, 143, 150
— vallás behozatala	3, 130
Keresztények	109, 143
Kereszténység	143, 147, 182
Keresztes háborúk	182, 183
— háborúk kora	145
Kertészet	268
Kertészeti szerszámok	23
Kés	21, 68
Késtok, arany, sima	92
Keszthely	70, 77, 106, 108, 113
Keszthelyi gymnasium	70
— kargyűrűk	114
— karpereczek	114
— kultúra	72, 73, 74, 102, 105, 114
— kultúra emlékei	100
— kultúra fülbevalói	114
— ruhakapcsok	94, 95
— sír	113
— sírleletek	120
— sírmező	166. és 167. sz. rajz
— sírmezők 66, 67, CXX. tábla 68, 69, CXXI. tábla 70, CXXII. tábla 72, 169.	sz. rajz 77, 78
— sírmezők emlékei	66
Keszthelyvárosi fülbevalók	76
— sírmező	69, 70, 71, 75, 168. sz. rajz
— sírok	75, 76
Keszthely vidéke	69, 70
Keszthelyvidéki emlékek	67, 78

	Oldal
Keszthelyvidéki fülbevalók...	74
— fülönfüggő-pár ...	171
— kultúra ...	65, 68, 72, 78, 82, 89, 98
— kultúra emlékei ...	72
— leletek ...	69, 72
— síremlékek ...	68
— sírmellékletek ...	72
— sírmezők ...	7, 8, 67, 69, 77, 131
— sírmezők régiségei ...	69
— sírok ...	74, 113
Ketlachi zománczos díszlemez ...	122
Kettőshalom ...	129
Kéziratok, festett ...	81
Khina ...	68
Khinaiak ...	68
Khinai császár nyári palotája ...	5
— írók ...	61
— rekeszzománcz ...	164
Kígyó ...	41
Kígyósi aranycsat ...	202
— pusztá ...	203
Kincs ...	5, 14, 15, 28, 99
Kincslelet ...	4, 14, 57, 130, 131
Kincsleletek ...	3
Kincsek ...	4, 15
Kincstalálók ...	14
Kincstárak, fejedelmi ...	250
Kínpad ...	110, 111
Királyföld (Erdély) ...	185, 257
Királyhalom ...	130
Királyi aranybullák ...	151
— ékszerek ...	38
— emlékek ...	151
— pecsétek ...	151
— pecsénnyomók ...	151
— sírok ...	108
— sírok ékszerei ...	33
Kis-Ázsia ...	5
Kismesterek (Kleinmeister) ...	249, 252
Kisművészet ...	249
Kisszállás ...	130
Kisszebeni oltárok és falképek ...	228
Kláriskok ...	128
Klausenburg (Clussenbach, Clussenberch) ...	204
Kleinodien des heil. römischen Reiches, die ...	151
Klosterneuburgi antependium ...	188
Kögl síremléke ...	274
Kökor ...	7
Köln ...	165, 194, 269
Kölner festészeti iskola ...	219
— székesegyház ...	184, 185
— zománcz emlékek ...	165

	Oldal
Köntös	225, 226, 242, 256
Könyvészeti Szemle	241
Könyvtáblarészletek	193
Könyvtáblarészlet	263. sz. rajz 244
Körmöczbánya (Kremnitz)	263
Körív	147
Körívek	144
Köríves építészet	140, 143
— styl	146, 148, 170
— styl ideje	189
— styl jellege	145
— styl kora	189
— templomok	184
Körívű román styl	147
Kő-sírláda	112
Kövér Béla	172, 182, 191, 192
— Leó (álnév)	209
Kövecses	122
Közép-Európa	35
Középkor	73, 155, 226
— festészeti emlékei	140
— szobrászati emlékei	140
Középkori emlékek	139
— hamisítások	181
— mondák	180
— ötvösművek	140
Kókuszdíó-serleg	265. sz. rajz 250
Kolozsvár	80, 203, 249
— (Clussenbach, Clussenberch)	204
Kolozsvári György, szobrász	201, 203, 206, 209
— Márton, szobrász	201, 203, 206, 209
Komárom	87, 273
— vidéke	87, 107
Komáromi muzeum	116
Komáromvidéki lelet	CXXXIII. tábla 92
— szíjvég	113
Konstantinápoly	29, 30, 115, 116, 150, 168, 240
Konstantinos Monomachos császár	151, 159, 160, 168
— koronája	151, 152, CLXI. tábla 154, 159, 160
— Porphyrogenetos	162, 200. sz. rajz 163
Kopasz Károly	121
Kopenhágai muzeum	19, 99
Koponya	16, 123
Koponya-kifúrások	125
Koponyák	102
Korall	33
Korinthus	5
Koronakarima	162
Koronázási jelvények	158
— palást	153, 155, CLXII. tábla 156
— palást gallérja	CLXIII. tábla 158
Koronázó-orom	188

	Oldal
Korong 30, 33, 49, 78, 85, 96, 123, 133, 153, 165, 166, 207, 209, 245	
Korong, áttört, díszítő ... .. 207. sz. rajz 167, 209. sz. rajz 169	
— áttört zománczos, díszítő ... .. 206. sz. rajz 166	
Korongcsat, arany 224	
Korongdíz 75, 78	
Korongdíszítés, lapos 74	
Korong, domborművű a M. N. Muzeumban 178	
Korongfibula 75, 76, 77	
— bronz ... .. 169. sz. rajz 77	
Korong, rekesz-zománczú 39	
— ruhakapocs 76	
— ruhakapocs (morsus) 250	
— talapzat 245	
— zománczos díszítő ... .. 208. sz. rajz 168	
Korsó 60	
Korsófülek 56	
Korsó, lapos, kulacsféle 59	
Korsók 55	
Kort meghatározó jelek 2	
Kosmas 155	
Sz. Kosmas képe ... .. 205. sz. rajz 163, 164	
magyari Kóssa Sándor 52	
Kova 32, 68, 113, 237, 238	
Kovácsolt vascsillárok 210	
Kraft Ádám, híres nürnbergi mester 230, 249	
Krakkó város ostroma ... .. 256. sz. rajz 225	
Kraszna 52, 106	
Kraszna-folyó 26	
Kraszna-i kincs 50	
— kincslelet 52	
— lelet ... .. CX. tábla 50	
— római aranyrudak 20	
— uradalmi ispán 101	
Kremsmünsteri egyházkincsek 165	
Krimia 83	
Krimi ásatások 52	
Krisztus 145, 148, 154, 160, 162, 164, 167, 170, 176, 182, 186, 189, 219, 225	
Krisztusfő 160	
Krisztus föltádoztatása 145	
— föltámadása 145	
— gyermek 215	
— képe 152, 154, 161	
Krisztus-monogramm 52, 53	
Krónikák 157	
Κροσέα λιθοκόλλητα 35	
Κροσσοκόλλητα (vasa gemmata) 36	
Kubinyi Ferencz 241	
Kucsma 122	
Külföldi gyűjtemények 74	
— kutatók 39	
— leletek 103	
— muzeumok 91	

	Oldal
Külföldi tudósok	7
Künstler-Lexikon, Allgemeines (Füessli)	273
Kufikus felirat	168
Kugler	203
Kulturtörténelem	138
Kúnágota	91
Kúnágotai ezüstpohár... ..	112
— fejedelmi sír	108
— övdísz	89, 92
— puszta... ..	36, 90
— sírlelet 89, 90, 91, 94, 188. sz. rajz 95, 189. sz. rajz 96, CXXXV. tábla 98, CXXXVI. tábla 100, 103	
Kund vezér	225
Kúnhalasi kincs 194, 229. sz. rajz 199, 230, és 231. sz. rajz 200, 232. sz. rajz 201, 233. sz. rajz 202, 234. és 235. sz. rajz 203, 236. sz. rajz 204	
— lelet... ..	195
Kunkorodás S-alakú	105
Kún lovasok... ..	249. sz. rajz 218
Jámbor Kunigunda császárné	199
Kunok	132
Kunst, kalocsai érsek	83
Kunsthistorischer Atlas der k. k. Central-Commission	122
Kupa, fedeles, aranyozott	267. sz. rajz 251, 263
Kupák	250
Kupeczky Ádám, János atyja	271
— Borbála, János anyja	271
— János, magyar festő	271, 272, 273
Kurucz belháború	260
Kutya... ..	112
Kutyacsontváz	122

L.

Labarte Jules	2, 3, 4, 34, 41, 80, 81, 82, 83, 84, 152, 160
Labarum	159, 162
Lábperecz	69, 102, 114
Lábszárok	203
Lágykő (fehér) steatit	125
Nagy Lajos király 191, 198, CLXXIII, CLXXIV. és CLXXV. tábla 199, 201, 209, 210, 212, 221, 222, 224, 230	
— aacheni ajándékai	209
— ajándékai	199, 238. és 239. sz. rajz 206
— címérdíszé... ..	199, 212
Nagy Lajos-féle címeres emlékek Aachenben	192
— sacellum	199
Nagy Lajos király jelvényei	199
— kora	191, 198
— korabeli ötvösművek	198
II. Lajos király... ..	240, 242, 266, 270
Sz. Lajos király	222
XIV. Lajos	5

	Oldal
XV. Lajos	268
— trianonja	268
Láncz	38, 39, 46, 51
Lánczmotivum	58
Lánczok	43, 46, 258, 259
— arany	13
— fejedelmi	46
Lánda 21, 69, 120, 129, 154, 155, 159, 179, CLXXVI. tábla 203, 240. sz. rajz	207
Lándsacsúcs	113
Langenargen (Constanzi tó mellett)	273
Laokoon-csoport	274
Lapithák	62
Largillière, francia festő	272
Lasteyrie gróf	5, 30, 31, 34, 35, 50, 80, 82
Lászy János	248
Sz. László király 145, 170, 198, 199, 201, 204, 206, CLXXIX. tábla 215, 219,	256. sz. rajz 225, 231
— érmei	129, 130
— hermája CLXXI. tábla 192, CLXXII. tábla 194, 197, 198, 204 205, 206,	241. sz. rajz 208
— hermájának sodronyzománczos címere	242. sz. rajz 209
— képe	248. sz. rajz 217
— legendája	CLXXIX. tábla 215
— története	269
László, lengyel herceg	195
Latin nemzetek	137
— népek	37
Latorcza völgye	127
Laurentiana-könyvtár	233, 237
Laurentius	155
Lébényi (restaurált) templom	151
Leda	232, 246
Legrégibb idők	36
— kincsek	13
Lehel kürtje	CLVI. tábla 130
Lehel-monda	131
Lehel név	134
Lchoczky Tivadar	127
Leletdarabok	2
Leletek	2, 3, 5, 6, 7, 8
— késő	89
— későbbi	7
— kora meghatározása	5
Lemez, bacchikus csoporttal díszített	90
— négyszögű	123
Lemezdísz	99
Lemezdísztmények, arany	CXXXVII. tábla 82
Lemez-karperecz	126
— kerek (ezüstből, kunhalasi lelet)	195
— lóhereidomú	194. sz. rajz 105
— vonaldíszes	114
Lemezek	48

	Olda
Lengerichi fibula	80
Lengyel családnév	138
— czímer (Nagy Lajos ajándéka)	238. sz. rajz 206
— czímer, kisebb	199
Lengyelország	192, 275
Leó apát	149
Sz. Leó pápa	225
X. Leó pápa	232, 242
Leoni Leone, olasz véső	242
Leoninus-versek	222
Lesencze-Tomaj	71
Leshegy	122
Lesnek	129
Letenye	71
Letenyei sírleletek	120
Létra	21
Levéldísz ciselirozott erekek	21
— sajátosság, komplikált	127
Levéldíszek	196
Libani Benedetto, olasz ötvös	214
Lichtenstein Ádám herczeg	271
Lichtenstein-palota	268
Licimo Giulio	270
Licimo Giovanni Antonio, olasz festő	270
Ligula	21
Limoges	165, 191
Limogesi zománcz- emlékek	165
Linaiuolo Berto, olasz festő	234
De Linas	31, 34, 35, 36, 41, 117, 160
Lindenschmit L., német tudós	1, 2, 3, 4, 6, 7, 32, 35, 37, 40, 43, 46, 49, 50,
.....	53, 67, 68, 73, 77, 80, 83, 84, 88, 89, 94, 96, 97, 100
— Handbuch	33, 35, 40, 43, 46, 67, 88, 89, 94, 96, 99, 100, 103
De Lindes, francia tudós	41
Lipp Vilmos dr., magyar tudós	7, 66, 67, 69, 70, 73, 75, 113, 132
— leletei	131
Lippert Ferencz	20
Lippi Filippino, olasz festő	233, 241
Lipsanotheka, (ereklyetartó)	172
Liptó vármegye	181
Livius	232
Livlandi sírok	124
Ljubochovani csésze	62
Ló	112
Lob-idom	195
Lócsontváz	114, 124, 125
Lőcse város	226, 227
Lőcsei képek	228
— oltár	226, 269
— szobrászati iskola	226
— templom	228
— templom falfestményei	228
Lombékitmények	155

	Oldal
Lombhímzések	155
Lombozat	233, 256
London	80, 241
Londoni Kensington-muzeum	250
Longobard díszítések... ..	105
— emlékek	7, 103
— ékszerek	105
— leletek	92
Longobárd kincsek	23, 24
— sírlelet	89
— sírletek... ..	49
Longobárdok	4, 6, 31, 50, 64, 69, 88, 118
— emlékei	8
Longperrier	80
Lonovics	209
Lorenzo da Credi, olasz festő	246
— di Medici	233
San Lorenzo Maggiore, nápolyi egyház	222
Loretto	233
Losi Imre	274
Lósy, hercegprimás	257
Losonczy Antal	CXCII. tábla 255
— boroskancsója	CXCII. tábla 255
Lószerszám	103, 104
— díszítése... ..	103
Lószerszámok	33
II. Lothár, német császár	149
Louvre	166, 197, 250
Lubóczy Susanna	241
Lucianus római fémjelző bélyege	52
— signator	53
Luczenbacher János	132
Ludovicus Pius (Kegyes Lajos)	124
Lüneburg	275
Lunula (félhold)	189
Lustschloss (kastély)	268
Lutheranus templom kincstára (Disznód)	189
Lyversberg-féle passio	269

M.

Macskaváz	114
Madarasi aranylelet... ..	91, 92
— lelet	36, 103, 108
— lelet övrészletei és díszítései	36
— sírlelet	89, 92
Madárfejdísz	89
Madocsai apát	238
Madonna del Connestabile	252
Madród	31
Maeander-dísz	82

	Oldal
Maeander-díszítés...	80
Maecotis ...	12
— vidéke ...	37
Magánleletek ...	85
Magánvívó (Monomachos)...	159
Magdeburg ...	5
Magdolna...	219
Magor...	225
Magura-hegy...	20, 30, 106
Magyar aranyművesek mestersége ...	250
Magyar-Bénye ...	88
Magyarbényei karperecz ...	62
Magyar czímer, kisebb ...	199, 200
— czímer, kisebb (Nagy Lajos ajándéka) ...	239. sz. rajz 206
— czímer, nagyobb, díszes ...	199
— czímer, nagyobb (Nagy Lajos ajándéka) az aacheni székesegyház kincstárában CLXXIV. és CLXXV. tábla	199, 200
— czímer pólyái ...	212, 224
— ékszerek ...	128
— faj ...	131, 137, 139, 147
— felföldi ötvösség ...	257
— festészeti iskola ...	228
Magyar Hajdan és Jelen című folyóirat ...	132
Magyar kettős kereszt ...	222
— középkori régészeti irodalom ...	140
— kultúra ...	139
— kulturtörténelem ...	139
Magyar Műtörténelmi Tanulmányok ...	146
Magyar művészet ...	249
— nemzet ...	138, 150
Magyar Nemzeti Múzeum 14, 127. sz. rajz 16, 128. sz. rajz 17, 18, CII. tábla 19, 26, 32, CIV. tábla 34, CV. tábla 36, 142. sz. rajz 40, 143 sz. rajz 41, CVIII. tábla 42, CIX. tábla, 144. sz. rajz 44, 145. sz. rajz 45, 146. sz. rajz 46, 147. sz. rajz 47, 148. sz. rajz 48, 149. sz. rajz 49, CX. tábla, 150. sz. rajz 50, 51, CXI. tábla 151. sz. rajz 52, 152. sz. rajz 53, CXII. tábla 54, CXIII. tábla 56, 154. sz. rajz 57, CXIV. és CXV. tábla, 155. sz. rajz 58, 156. sz. rajz 59, CXVI. és CXVII. tábla, 157. sz. rajz 60, 158. sz. rajz 61, CXVIII. és CXIX. tábla, 159. sz. rajz 62, 160. sz. rajz 63, 161. sz. rajz 64, 162. sz. rajz 66, 69, 165. sz. rajz 70, 71, 73, 74, 75, 78, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 194. sz. rajz 105, 106, 107, CXLIII. tábla 113, 115, 116, 120, 121, 122, 123, 125, 127, 128, 151, 157, 158, 159, 160, 164, 165, 206. sz. rajz 166, 207. sz. rajz 167, 208. sz. rajz 168, 209. sz. rajz 169, 210. sz. rajz 170, 171, 172, 174, 175, 176, 217. sz. rajz 177, 178, 179, 221. sz. rajz 180, 222. sz. rajz 181, CLXVIII. tábla 190, 193, 197, 208, 209, 243. sz. rajz 210, 216, 222, 238, 239, 241, 242, 247, 250, 252, CXCI. tábla 253, 254, 256, 257, 258, 259, 274. és 275. sz. rajz ...	260, 261, 276
— avar kori ruhakapcsai ...	96
— érem- és régiségosztályának kalauza ...	272. sz. rajz 256
— kincsei ...	36, 165
— kincstára ...	166
— könyvtára ...	238, 242
— régiségtára ...	165

	Oldal
Magyar nép	138
— öltözet	228
— ötvösműkiállítási lajstrom	22
Magyar Ötvösség Remekci	247
Magyar panyóka	139
— pogány sírleletek	8
— pogánykori leletek	130
— pogánykori sír	119
— pogány sírok	118
— pólyák	199, 200
— ruha	173
— sírleletek	120, 128
— sírmező	120
— sírok mellékletei	118
— styl, önálló	139
— szent korona	CLVII. tábla 146, 150, 152, 157, 166
— szent korona Ipolyi Arnold-tól	151
— szent korona pántja	CLIX. tábla 150
— szent korona Sylvester idejébéli része	151
— szent korona alsó karimája	160
— szent korona Dukas Mihály-féle díszabroncsa	CLX. tábla 152
— szent korona XI. századbéli része	CLVIII. tábla 148, 151
— szent koronának műbecse	151
— történeti képcsarnok	269
— Tudományos Akadémia	18, 78, 119, 121, 140, 160, 167, 223, 239, 248
— típus	148
— úri viselet	173
Magyarok, vezérkori	3, 67, 68
Magyar vezérkori sír	128
— vezérkori sírleletek	131
Magyarok	1, 6, 118, 121, 138, 163
— bejövetele	CLXXXI. tábla 224
— fegyverzete	118
— irgalmas Istene	121
— ruházata	118
Magyarország 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 11, 19, 37, 43, 50, 67, 68, 69, 72, 73, 74, 88, 91, 94, 96, 99, 103, 104, 107, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 128, 131, 138, 139, 140, 146, 148, 150, 151, 156, 160, 168, 172, 175, 178, 182, 183, 185, 186, 190, 191, 193, 194, 197, 199, 200, 211, 215, 222, 228, 229, 231, 233, 234, 235, 237, 238, 242, 248, 249, 250, 254, 255, 258, 259, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 273, 274, 275, 276	
— középkori emlékszerű építésze	140
— műtörténelme	139, 140
Magyarországi kincsek	82
— leletek	24, 35, 83
— műtörténet	139
— ötvösök	190
Magyar Régészeti Emlékek	103, 223. sz. rajz 191, 226
Magyar sajtóságok	101
— székesegyházak	146
— templomok falfestményei	215
Mai Angelo bíbornok	237

	Oldal
Mailandi Sz.-Ambrus-templomának antependiuma	188
Mainzi muzeum	1
Maniago	270
Mantovai fejedelmek	232
Mantua	237
Manubria	56
Manuel, byzanci császár	168
Mányoki Ádám, magyar festő	271, 273
Máramaros vármegye	74
Marcellinus	65
Marcianus, byzanci császár	81
Marczali	224
Marciana-könyvtár	233, 236
Sz. Margit	202
— halotti koronája	151, 180, 181
Szent-Margitsziget	180
Szent-Margitszigeten talált korona	CLXVI. tábla 180
Margit Pál szobrász, sculptor	226
Mária-hó oltár (Lőcsén)	227
Szűz Mária, Patrona Hungariae 154, 165, 176 177, 186, 189, 201, 209, 243, 257	
Mária Christina	268
— királyné	208, 240, 242, 270
Santa Maria kolostor	214
Mária, magyar hercegasszony	224
Máriacelli kincsek	223
Mária Terézia	139, 273
— kora	268
Marienburg (Erdélyben)	106
Márk Aurél	5
— krónikája (bécsi krónika)	224
Sz. Márk velencei székesegyház	164, 201
Markomán háboru	5
Markománok, kárpátaljai	13
Maros-Vásárhely	239
Mars	256
Martell Károly	229
Martini Simone, olasz festő	221, 222
Sz. Márton, ólom-lovasszobra	276
Márvány	265
Márványszekrények	248
Masmer, német tudós	117
Masolino da Panicale, olasz festő	231, 269
Masswerk (ágazatművek)	183, 184
Marpodi kehely	191
Mastix, fekete	207, 208
Máté evanglista	154
Maticzai paizsdudor	113
Mátyás Flórián	224
Mátyás király 138, 227, 228, 231, 232, 233, 235, 236, CLXXXIV. tábla 237, 238, 240, 260. és 261. sz. rajz 241, CLXXXV. tábla 262. sz. rajz 242, 263. sz. rajz 244, 246, 270	
— címere	240, 241

	Oldal
Mátyás király címerpaizsa	245
— emlékérmé	258. sz. rajz 234
— kalváriája	CLXXXVIII. tábla 244
— kalváriájának felső része	CLXXXIX. tábla 244
— mellképe	259 sz. rajz 239
— térdképe	CLXXXIII. tábla 237
— könyvtára	241
— kora	173, 236, 249
II. Mátyás király	155
Maulpertsch Antal Ferencz, festő	273, 274
Maurikios, byzanci császár	81
Maxentius	80
Maximianus érme	22, 28
— Hercules	22, 141. sz. rajz 33
— ravennai püspök	117
Medaillon	19
Medici Cosmo	232, 241
— Lőrincz	232, 233, 237, 241, 270
Méhkas	237, 238
Melchizedek	63
Melegítőalma (pomum calefactorium)	175
Mellboglár	211
Mellcsat (morsus)	193, 228. sz. rajz 198, 202, 208
Melldísz	69, 88, 179
Melldíszek	258
— lapos	89
Mellékoltárok	188
Melltű	69
Melpomene	115
Mennyezet (baldachin)	188
Mente, zsinóros	173
Mentekötő zárótagja	274. sz. rajz 260
Messerschmidt Xaver Ferencz	276
Mesteriskolák	265
Mészkéreg	25
Metrodorus, görög bölcse	33, 34
Mércze	21
Merklas, lőcsei gymnasiumi tanár	226, 227, 228
Mérleg	21
Merovingok	31
Merovingi ékszerek	3, 93
— fibula	75
— fibulák	37, 40
— fibulák díszítései	37
— idők	72
— kor	72, 80, 93
— ruhakapcsok (hosszú)	89
— ruhakapocs	72
— sírmező	7
Meyer Gotthold Alfréd dr.	214
Mézeskalácsok	116
Mézga	208

	Oldal
Mezőberényi fejedelmi sír	108
— légy	87
— sirlelet	85, 184. sz. rajz 92, 185. sz. rajz 93
Mezőgazdasági szerszámok	23
Michel-Angelo, olasz szobrász	241, 251, 274
Miczbán Simon	195
Miczbán Gergely, Simon fia	195
Mihály István	75, 116
Mihály arkangyal	164, 178, 222. sz. rajz 181, 248
Mihály császár	162
Mihályi család	74
paphlagoniai Mihály	159
Mikes József gróf	52
V. Miklós pápa	237
Sz. Miklós	209, 257
— legendája	215
Miklós, kolozsvári magyar festő	204
Mikroszkopikus kidolgozású faragványok	37
Miksa, német császár	240, 267, 270, 275
Milanó	237, 250, 258
Milanói Antal mester	210, 211
— fejedelmek	232
— Ferencz mester	210, 211, 212, 213
— kiállítás	74
— udvar	236
Millye, vékony	102
Mingrelia, orosz tartomány	214
Miniatur ornamentika, festett, írországi	175
— templom	189
— torony	189
Mino, olasz márványfaragó	248
Minos	38
Miskolcz	132
Missale	167
Mithras	11
Mittelalterliche Drahtemail, das	190, 228. sz. rajz 198
— Kunstdenkmale des oesterreichischen Kaiserstaates	146, 147
Mittheilungen der Centralcomission zur Erforschung und Erhaltung der Bau- denkmale	165, 167, 171, 226
Mixhellen hagyomány	43
— kultúra	13, 35
Mobilier francais	97
Modena	237
Moesia	6, 50, 79
Mogol kincsek	5
Moguntiana	76, 77
Mogyorós	130
Mohácsi vész	240, 247 249, 260
Mohammedánusok	169
Mókus	112, 256
Mókusvár	114
Mojgrád	106

	Oldal
Moldován, családnév	138
Moldva	20, 29, 53
Molinier A.	171, 182, 191, 246
Molnár Ferencz, kis-kúnság kapitánya	132
Monaji lelet	120
Monilék	202
Monolith-oszlop	186
Monomachos (magánvívó)	159
Monstrantia (úrmutató)	188, 189, CLXXX, tábla 192
Monte-casinoi zárda	156
Montefeltrei könyvtár	238
Montenegrin	38
Monumentalis művészet	148
Monumenti dell' Istituto Archeologico	72
Monza	24, 82
Monzai könyvtábla	103
Moreau, francia tudós	35, 84
Morsus (korong-ruhakapocs)	250
— (mellcsat)	193, 202, 208, 209, 219
— (mellcsat, ruhakapocs, Heftel)	257
— (ruhakapocs, Heftel)	193, 209, 219
Morvaország	106
Mosel vidéke	68
Moseli sírmezők	67
Moson vármegye	77, 183
Mosonvármegyei Régészeti Társulat	7, 77
Mosonvármegyei sírmező	74
Moszkvai gyűjtemények	82
Mozaiikkép	190
Mozaiikképek	82
Mozaikok	146
Mózes	145
Much Máté dr., német tudós	122
Műemlékek	64, 68
— bizottsága	139, 140
— egyházi	194
— világi	194
Műipar	82, 148, 218, 263
Műizlés	41, 42, 180
Müller Sophus, német tudós	105, 170
Müncheni gazdag kápolna (Reiche Kapelle)	158
— gyűjtemény	209
— gyűjtemények	250
— képtár	270
Műrégészeti Kalauz	140
Műstyl	3, 4, 6, 10, 35, 42, 58, 87, 89, 116, 117, 134, 195, 206
Műtárgyak	8
Műtörténelem	147, 148, 149
Műtörténelmi tanulmányok	141
Művész-czéhek	265
Művészet	116, 117, 182, 184, 187, 218
— kifejlése	118

	Oldal
Művészet története	63
Muraköz... ..	71
Muzeum, bambergi városi	269
— bécsi császári	241
— bécsi császári és kir. udvari 129. és 130. sz. rajz 20, CIII. tábla, 131. és 132. sz. rajz 21, 133. sz. rajz 22, 134. sz. rajz 23, 135. sz. rajz 24, 135a sz. rajz 25, 136. sz. rajz 26, 136a sz. rajz 27, 137. sz. rajz 28, 137a sz. rajz 29, 138. sz. rajz 30, 139. sz. rajz 31, 140. sz. rajz 32, 141. sz. rajz... ..	33
— bécsi, műtörténelmi... ..	250
— berlini	250
— bruckenthali	107
— clunyi	187, 188
— germanisches	272
— st.-germaini	89
— hannoveri	43, 80
— kasseli	43
— komáromi	116
— koppenhágai	19, 99
— londoni Kensington... ..	250
— mainzi	1
— nagyvárad... ..	107
— sopronmegyei	118
— stockholmi... ..	99
— svéd állami, történelmi	173
— szabolcsi	84, 126
— szombathelyi	69, 87
— trienti... ..	72
— wiesbadeni	35
— wormsí	74
— zágrábi	35, 84
Muzeumok	46, 131, 250
— európai	82
— külföldi	91
Myskovszky Viktor	196, 210, 216, 267
Mythológiai csoportok	258

N.

Nádpálcza	225
Nagy-Disznód	CLXVII. tábla 190
Nagy Géza	53, 68
Nagy-Görögország	157
Nagy-Gyeőcz, helynév (Szatmár vm.)	164
Nagy-Kálló	126
Nagy-Kürü	129
Nagymányoki sírlelet	89, 92, 103
— szíjvég	89
Nagymihályi kapcsok	51, 52
— Nicolo-fibula	51
— (rebiri) fibula	46
Nagy-Surány	78

	Oldal
Nagysurányi lelet	174. sz. rajz 84
Nagy-Szeben... ..	107
Nagy-szebeni oltárok és falképek	228
— templom	CLXXX. tábla 218
— és székesfejevári régi templom, a	218
Nagyszentmiklósi arany-díszedény	112
— aranyedény	105
— Attila-kincs	35
— edényke	88
— kincs 5, 7, 8, 14, CXI. tábla 52, CXII. tábla 54, 55, C III. tábla 56, 154. sz. rajz 57, CXIV. és CXV. tábla 58, 156. sz. rajz 59, CXVI. és CXVII. tábla, 157. sz. rajz 60, 158. sz. rajz 61, CXIX. tábla, 159. sz. rajz, 62, 160. sz. rajz 63, 161. sz. rajz 64, 162. sz. rajz 66, 82, 99	
Nagyszombati főtemplom	274
Nagy-Teremia község	119, 120, 123, 126, 129
Nagyteremiai sírleletek	120, 126
Nagyvárad	106, 129, 204, 206, 250, 255, 264
Nagyváradi ámpolnák	209
— bazilika	146
— herma	209
— karpereczek	209
— muzeum	107
— ötvösség	208
— poharak	209
— székesegyház alakja... ..	151
— templom építése	257. sz. rajz 227
Nákó Kristóf	55
— Sándor	56
Naphegy	130
I. Napoleon	85
Nápoly	190, 237
Nápolyi falfestmények	222
— királyság	147
— udvar	236
Násfa	271. sz. rajz 255, 272. sz. rajz 256
Násfák	250, 259
Nasr-ben-Achmed, transkaukazusi Samanida-szultán	127
Naturalistikus plastika... ..	176
Nautilus-alakú edény	62
Nautilus-edények... ..	58
Nautilus-féle csésze	55
— csésze ökörszarvai	55
Nautilus-kagyló	58
Nautilusok	249
Nemes érczek	112
Nemes-Ócsa község	119
Nemes-ócsai sírlelet	123, 127, 128
Nemes-völgy... ..	72, 106
Nemesvölgyi sír	72
— sírmező	7, 74, 77, 78
Német befolyás	199, 249
— festészeti iskola	228

	Oldal
Német góthika	201
— hóbortok	139
— iskola	148
— ízlés	230
Német-labancz belháboru	260
Német Lajos, német császár	128
— mű	117
— műtörténészek	62
— művészet	117
— pogány költemények	38
— régészek	105
— sírleletek	96
— sírleletek, avarkori	89
— sírok	94
— styl befolyása	138
Németalföld	240
Németalföldiek	268
Németek	4, 7, 93, 95, 107, 148, 178, 185, 199, 235, 249, 250, 255, 262
Németh családnev	138
Némethy Lajos	248
Németország	2, 6, 23, 37, 69, 72, 80, 89, 92, 94, 96, 105, 113, 148, 149, 150, 151, 156, 157, 165, 172, 185, 218, 223, 249, 250, 251, 252, 257, 264, 269
Németország, Észak-	13
Németország, Közép-	269, 275
Németországi sírleletek	131
Nemzeti stylus	264
— viselet	134
Neptunus	54
Népvándorlás	2, 5, 7, 36, 68, 230
— első időszaka	49
— ideje	112
— későbbi időszaka	95
— kezdete	39
— kora emlékei	6, 7
— műemlékei	7
Népvándorlási agyagedények	106
— barbár fejedelmek kincsei	39
— barbárok	5
— csat	97
— díszítések	68
— emlékek	8, 36, 55, 58, 63, 70, 73, 77, 85, 93, 106, 107, 130, 131
— fibulák	114
— formák	68
— germán népek	131
— germánok	41, 169
— germánok műstyle	67
— gömböcsdíszítés	36
— ízlésben készült kincs	2
— kincsek	11, 32
— kincsek, germán	50
— kincslelet	68
— kor	1, 3, 7, 19, 25, 38, 49, 82, 90, 100, 105, 106, 107, 114, 120

	Oldal
Népvándorlási kor emlékei Magyarországon ...	1, 3
— kor műkincsei ...	2
— kor üvegei ...	76
— lelet ...	130
— leletek ...	4, 73
— műstyl ...	68
— művészet ...	55
— népek ...	69, 72
— ötvösség ...	37
— pénz ...	114
— ruhakapocs ...	18
— sajáttság ...	98
— sír ...	128
— sírlelet ...	68
— sírleletek ...	113
— sírmellékletek ...	112
— sírmező ...	93
— sírok ...	5, 11, 98, 113, 171
— sírok, germán ...	50
— sírok, késő ...	37
— szíjvégek ...	123
— temető ...	70
— törzsek emlékei ...	94
— törzsek övei ...	97
Népvándorlások ...	1
Neszmély község ...	120
Neszmélyi lelet ...	128
Neumann, bécsi császári régiségtár igazgatója ...	57, 191
Néza Vuin, jobbágy ...	55
Nicomedia ...	115
Niello ...	122
Niello-díszítés ...	202
Niello-rajz ...	122
Niello-vonalak ...	99
Niellos zeg-zug ...	96
Nikápoly ...	51
Nikephor ...	59
Nilsson J. L., svéd tudós ...	174
— gyűjteménye ...	173
Női dísz ...	114
— ékszerek ...	114
— sírok ...	69
Non völgye ...	72
Nordische Oldsager ...	19
Noricum ...	38, 66, 78, 117
Norinberga ...	226, 229, 250
Normandia ...	7
— régiségei ...	7
Norvég analogiák ...	103
— muzeumok ...	104
Növénydísz ...	126, 129, 172, 256
Növénydísz-dombormű ...	123

	Oldal
Növénydísz-dombormű, phantastikus	127
Növénydíszítések	73, 100, 123, 126, 127
Növény-motivum	73, 77
— stilizált	89
Növény-motivum-trébelés	90
Növény-motivum-dísz, sovány	103
Növénymotívumok, ornamentális	193
Növényornamentatio	159
Növényornamentika	186, 190
Növénytárkányzat	214
Nürnberg	226, 249, 250, 252, 254, 269, 271, 272, 275
Nürnbergi festészeti iskola	218, 255
— iskola	228
— ötvöscső	253
— ötvösök mesterpohara	CXCI. tábla 253
Nummi subaerati (meghamisított érmek)	36
Nyakgyűrű (ezüsből) torques-alakú	107
Nyakláncz	69, 114
— arany	102
Nyaklánczok	28, 84
— római	102
Nyakperecz	13, 36, 48, 102, 127
— (ezüsből)	107
Nyakpereczek	129
Nyáry Jenő báró	122
Nyári Sándor dr.	271, 272, 273
— Der Portraitmaler Joh. Kupeczky etc.	271
Nyel	125
Nyíl	69, 124, 129
Nyílhegy	113, 120, 121, 122
Nyílvás	123, 125, 127
Nyílt korona	176
Nyitra-Ivánka	159
Nyitraivánkai korona	160
Nyitra vármegye	78, 174. sz. rajz 84
Nyitrai evangelisterium	192, 225a sz. rajz 196
Nyugati császárság	150
— góthok	23
— kincsek	82
Nyugatrómai birodalom	230

O.

Ó-Buda	174
Odin, ősnémet istenség	166
— szent tölgye	166
Odoaker	74
Odoaker-féle ravennai vértdísz	88
Odobesco	53, 88
Öntőminták	108
Őskor	1, 38, 125

	Oldal
Őskori régiségek kiállítási francia katalogusa ...	126
— sírmező ...	122
Őslények ...	146
Ősmagyar ornamentika ...	127
— sírlelet ...	119
— sírleletek ...	126, 128
— sírok ...	120
Ötvösdíszek ...	203
Ötvösipar ...	14, 83, 249
Ötvösmesterség ...	38
Ötvösminták ...	178
Ötvösmű ...	156, 196, 198, 200
— Remekei ...	171
Ötvösműhely ...	96
Ötvösműkiállítás 1884-ben ...	21, 22, 55, 174, 182, 189, 199, 209, 264, 266. és 267. sz. rajz 251, 257, 258, 262
— 1885-ben ...	118
— kalauza ...	243. sz. rajz 210
— katalogusa ...	14, 88, 255
— lajstroma ...	19, 189, CLXVIII. tábla 190, CLXXI. tábla, 224. sz. rajz 192, CLXXII. tábla 193, 203, 244. sz. rajz 211, 264, 266, és 267. sz. rajz 251, 268. sz. rajz 252, CXCII. tábla 271. sz. rajz 255
Ötvösművészet ...	236, 247, 250
Ötvösművészeti katalogus ...	189
Ötvösművek a XV. században ...	205
Ötvösmunkák, augsburgi ...	210
— bécsi ...	210
— nürnbergi ...	210
— párisi ...	210
Ötvösczéh ...	182
Ötvösök mestersége ...	85
Ötvösség ...	12, 249, 251, 252, 255
— Remekei ...	189, 202
Ötvös-styl ...	250
— új ...	259
Ötvöstechnika ...	37
Öv ...	28, 47, 97
Övcsat ...	97, CXLVI. tábla 115, 276. sz. rajz 261
— díszes ...	190. sz. rajz 97, 191. sz. rajz 100
Övcsatok ...	CXLIII. tábla 113
— széles ...	100
Övdísz ...	92, 96, 98, 100, 113, 121
— inda-motivummal ...	71
Övdíszek ...	114
— barbár ízlésű ...	37
— motivumai ...	76
Övdíszítések ...	78
Övdíszlemez, arany, ponczolt ...	103
Övek ...	254
— női ...	114
Övkapocs ...	114, 277. és 278. sz. rajz 262
Övkapcsok ...	72, 73, 77, 113

	Oldal
Övkapcsok, széles	89
Öv, keskeny	59, 129, 133
Övrészlet, arany	22, 134. sz. rajz 23
Övrészletek	101
— növényindás	78
Ó-keresztény- emlékek	177
Ókor emlékei	265
Ókor írói	265
— művészete	265
Ókori építészet	265
— építészeti szakirodalom	265
— oszloprendszerek rekonstrukciója	265
Oláh családnév	138
Olajfestés	265
Olaszország	6, 31, 37, 66, 74, 88, 118, 147, 150, 151, 178, 191, 199, 214, 228, 229, 231, 232, 233, 235, 250, 251, 252, 254, 258, 264, 269, 271, 272, 274
— Alsó-	157
— Felső-	66, 68, 107, 131, 147, 178, 190
Olasz befolyás	138, 199, 248, 231
— családnév	138
— építészek	264
— festők	264
— genius	230
— góthika	201
— hagyomány	201
— képek	228
— kultúra	231, 236, 242
— mesterek	267
— műízlés	247
— műstyl befolyása	224
— művészet	269, 274
— művészet, korai	117
— ötvösművészet	244, 258
— ötvösök	247
— ötvösség remekei	247
— régészek	7
— renaissance	248, 249, 257, 266
— renaissance ízlése	247
— renaissance-kultúra	242
— renaissance művészete	235, 242
— renaissance szobrászati műemlékei	248
— styl	199
— styl befolyása	133, 228
— szobrászok	264
Olaszok	148, 185, 249
Olbia városának címere	77
Olifant nevű kürt	131
Olló	21
— csiptető	21
Ólom	95
Oltárok	188
— díszítése	269, 274

	Oldal
Oltáredények	187
Oltean János napszámos	26
Olvasztó-kemencze	256
Olympus	59
— istenei	38
Omharus fejedelem	80, 81
— sírkincse	81, 82, 83
Opera del duomo (Bauhütte)	184
Optikai készülék	32
Opus scythicum	87
Orbán Balázs báró	26
Ordas	72, 106
Ordasi sír	113
— sírmező	77, 113
— sírok	7
Orgonák	149
Ormós Zsigmond	271
Ormóztat nyílt korona	160
Ornamentális rajzok	117
Ornamentatie	190
Ornamentika	63, 118, 120, 138, 164, 238, 265
Orom (háromszögű, Wimperg)	184
Oromcsúcsok (háromszögű)	184
Oromzatok	160, 161
Orosháza	120, 129, 170
Oroszlán	18, 43, 113
Oroszlándíszítés	43
Oroszlánfibula	43
Oroszlánfibula-pár	39, 42
Orosz családnév	138
Oroszország	35, 37, 83, 106, 127, 177
— Dél-	19
Oroszországi régiségek	99
Orosz szentképek	193
Oroszok	193
Orpheus	132
Ország-alma; koronázási jelvény	163, 181
Ortband (kardtokvég)	107
Ostrogóth kultúra	72
— sírok	68
Ostrogóthok	4, 6, 8, 29, 66, 67, 68, 69, 74, 78, 79
— kultúrája	131
Ostyatartó-szelencze, zománczos	217. sz. rajz 177
Ostyatartók	174
Oszlopfő, liliompárkányzatú	201
Oszloprendek	265
Oszlopok	274
— a templomok fő díszé	143
Osztropataka	15, 17
Osztropataikai arany-nyakpéreczek	114
— csésze egyik oldalán levő domborművek	122. sz. rajz 1
— első kincslet	46, 80

	Oldal
Osztropataikai első kincslet sardornyx-fibulája	46
— ezüst-csésze körvonalas rajza és egyik fülének képe a rajta levő domborművekkel	124. sz. rajz 12
— ezüst-csésze másik oldalán levő domborművek	123. sz. rajz 11
— ezüstlemezek, ponczolt	18
— kapcsok	51, 52
— kincsek	13, 15
— lelet	18
— lelet, első	125. és 126. sz. rajz 13, 14
— női sír	15
— serleg	112
— sír	5
— sírlelet (második) mellékletei	15, C. és CL. tábla 17, CII. tábla 19
— sphinx	105
Ó-testamentum	145
Ottó, bajor herceg	158
I. Ottó német császár	148
II. Ottó német császár	149, 156
III. Ottó német császár	149, 150, 156
Ouvaroff herceg	36
Overbeck, német tudós	94
— Handbuch	94
Ozorai András, Pipó testvére	231
— Fülöp, temesi bán	269
— Pipó, temesi gróf	231
— aranylelet	94
— sírlelet	89
— uradalom	101

P.

Pacatores Gentium	22
Padua	201, 214
Páhok	71, 72, 73, 76
Páhoki csat	77
— sírmező	69, 75
— szíj	58
Paizs ... 21, 127, 129, 133, 154, 159, 166, 178, 179, 195, 199, 200, 204, 221, 225, 240	
— aranykerete	CXXXIV. tábla 96
Paizsdudor	18, 113
Paizsdudor, aranylemezzel borított	127. sz. rajz 16
— herpályi	113
— maticzai	113
— törteli	113
Paizsforma boglárók	123
Paizsok	202
— címeres	220
Páka	130
Sz. Pál apostol	152, 232, 245, 246
Pala d'oro	164
Palást	167, 173, 184, 205, 206, 208, 211, 212, 225

	Oldal
Palást, császári	159
— hosszú	69
— királyi	151, 153, 154, 155
Palladio, olasz építész	265
Palatinatus	5
Palesztina	230
Pálffy Miklós emléke	275
Palimpsest	237
Pálmák kókuszdióval	250
Palmette	134
Palmette-díszítés	133
Palota	105
Palotaszentjánosi sír	77
Pánczél	203
Pandovics Trandafil	55, 56
Panorámaszerű művészet	274
Pannonhalma	155
Pannonia	1, 6, 12, 19, 50, 65, 66, 68, 106, 116, 117, 225
Panselinos, byzanci festő	214
Pantaleon	155
Pantallér	103
Pap Iván	25
Pápaság	187, 242
— és császárság közti harcz	182
Parányi gömböcskék	36
Parasionium (kard)	21
— (római)	23
Párducz	14, 166
Paripacsontváz	125
Paripaszerszám	125
Páris	31, 73, 80
Párisi világkiállítás 1867-ben	34, 258
Párkányzat, liliomos vagy keresztvirágos	189, 190
— táblája	244
Parurák	155
Pastophorok	248, 249
Pasztói sírmező	78
Patarenusok	183
Patkó	113, 199, 203
Pauer püspök	168, 169
Paur Iván	117
Pávák	144
Péchy Antal	13
Pécs	151, 182
Pécsi bazilika	146
— domborművek	148
— oltár	248, 249
— székesegyház	148, 151
— szekrényke	115
Pécsvidéki lelet	CXXXIV. tábla 96
— mocsár	88
Pecsétek, fejedelmi	181

	Oldal
Pecsétviasz-rudacskák	52
Pellegrini, olasz festő	273
Pellegrino di Terma, olasz mester	231
Pénzeserszény (crumena)	103
Pénzügyi m. kir. ministerium	91
Perillus	38
Perjámosi fibula	95
— lelet	35, 84, 85, 86, 183. sz. rajz 91, CXXXII. tábla
— ruhakapocs	48
Persa kéziratok	139
Persák, régi	137
— új	139
Perspektivikus hatások	276
Persia	35, 72
Pesti congressus «Compte-Rendu»	7
— plebánia-templom	248
Pestis-oszlopok	275
Petenczhalom	129
Sz. Péter apostol	149, 152, 160, 183, 232, 245, 246
— széke	183
— temploma	231, 245
— trónja	150, 183
I. Péter cár	271
Péter király	148, 170, 224
Péter mester, a magyar király pecsétvésője	201
— sienai festész	221
Péterszeg	18
Peterszky Pál	20
Pétervárad	56
Pétervári gyűjtemények	82
Petőháza (Moson vármegye)	117
Petőházai kehely	196. sz. rajz 109
Petreosszai aranycsésze	43
— arany-díszedény	112
— aranyedények	53
— csésze	43
— ékszerek	53
— fibula	46
— kapsok	51, 52
— kincs	20, 50, 53
— nagy aranykincs	29
Petriancki aranykincs	19
Petrus de Abbatibus, codex-festő	238
Pettyek	161, 162
Phalera	39
— (díszkorongok)	100
Phalerák	28
Phialák	184
Philippus Hispanus (Ozori Pipó)	231
Philostratus Corvin-codex bécsi miniatur-képe	262. sz. rajz 243
Phocas, byzanci császár	89, 100
— byzanci császár pénzei	5

	Olcal
Phoeniciai faj	137
Phylloxera	69
Pilin község	119, 126, 129
Pietás	22
Pikkelyek	128
Pilinyi kigyók	107
ősmagyar sírmező	122
— sírleletek	120
— sírok	107, 124
Pillérek	186, 187, 188, 236, 266, 274, 276
Pillér-rendek	264
Pipe község	88
Pisa	178
Pisai Miklós	147
Pisano Nicolò	178
Piszkáló	21
Pityke, aranylemezzel bevont	93
Pitykék	93, 98, 113, 114, 120, 124, 125, 126, 129
Plagium	216, 217, 218
Plastika	217
Plastikai emlék	197
Plastikus dísz	262
Platina	122
Plato	149
Plautus	4
Plebejusok	38
Pleydenwurff	269
Pocula gemmata (drágaköves diszedény)	34, 35
Podmaniczky Géza báró	51
Pörös község	119
Pörösi leletek	126
Pogány kor	3
— magyarok síremlékei	4
— magyarok sírjai	4
— magyar sírleletek	118, 128, 129
— műhagyományok	145
sírok	109
— temetkezési szertartás	3
templomok	265
Pogánykori hagyományok	116
Pohár, dupla (német)	262
— talpas	257
— verejtékes	263
Poharak	261
— ezüst	210
— talpas, czápás, verejtékes	262
Pokorny-féle gyűjtemény	130
Pólyák	226
Pólyás czímer	257
Polychromia	274
Pollajuolo, olasz festő és rézmetsző	246
Pomum calefactorium (melegítőalma)	171

	Oldal
Poncz	17, 18
Ponczolás	105
Pontus Euxinus	5, 12, 63
— partjai	43
— vidéke	37, 68, 82, 83
Pontusi emlék	78
— görög mű	39
— városok	38, 42
— városok kulturája	51
Pór Antal, magyar író	222
Pordenone	270
Poroszország	273
Poroszország, Keleti-	11, 76
Postabélyegek (Victoria királyné arczképével)	242
Posztó	94
— kelmék	246
Potin (rézzel kevert ezüst)	123
Pouani emlékek	51
— fejedelmi sír	50
— kincsek	82
Póvidéki sírleletek	68
Pozsony	238, 267, 269, 274, 275, 276
— vármegye	182
Pozsonyi ferenczesek	239
— főtemplom kapuzata	267
— úrmutató	189
— vár	267, 268
Pozzo Andrea, jezsuita művész	273, 276
Praehistorikus régészek	68
Prága	158, CLXXXVII. tábla 203, 204, 240. sz. rajz 207, 241, 250
Prágai egyházkincsek	165
— Sz.-Vid-székesegyház	150, 157, 158
— Sz.-Vid-székesegyház kincstára	CLXIV. tábla 157, 160
— Sz.-Vid-székesegyház kincstárának jegyzéke	158
Predella (talapzat)	188
Preiszlér Bálint Dániel	272
Premontrei-rendű szerzetesek	147
Priscus Rhetor	23, 64, 65
Próféták	154, 251
— históriái	145
Propaganda	263
Protestantismus	185, 260, 262
Provenci Hugo, olasz király	125
Pseudomorphosis	137, 138
Ptolemaeus Diadochok	14
— Diadochok művészete	14
Püspök-szent-erzsébeti sírmező	77
Pulzky Ferencz	7, 26, 32, 106
— Károly	182, 244, 247
Puszták beduinja	38
Pusztabenei sírleletek	120
Pusztatóti aranyboglárok	114

	Oldal
Pusztatóti arany-nyakpéreczek	114
— csésze... ..	112
— fejedelmi sír	108
— kancsó	112
— sír	114
— sírlelet... .. 89, 101, CXL. tábla 108, CXLI. tábla 110, CXLII. tábla	112
— sírleletek	120
Puzdra, fegyver	129
Pyraeneusok	131

Q.

Quadok, kárpátaljai... ..	13
Quadrivium	145, 149
Quirillus és Dionysius	52

R.

Rác családnev	138
Radisics Jenő 171, 182, 190, 191, 214, 216, 246, 252,	253
Radvánszky György	257
— György-féle talpas pohár díszítményei ... .. CXCIII. tábla	257
Rafael festő	189, 252
Ragusa	267
Ragusai Vincze, olasz művész	267
Raimondi Mark Antonio	252
Rajna 165, 269	
— vidéke	100
Rajnavidéki ipar termékei... ..	104
Rajnai iskola, felső... ..	227
— sírmezők... ..	67
I. Rákóczy Ferenc... ..	249, 272
II. Rákóczy Ferenc	272, 273
Rákóczy-ház (Eperjesen)... ..	187
Rákos-Palota... ..	130
Ransanus-codex ... .. CLXXXV. tábla	242
Ransanus püspök ... .. 238, CLXXXV. tábla	242
Ráspoly	21
Ravenna	62
Realistikusok	274
Rebiri fibula	46
— puszta... ..	51
Recherches historiques sur les peuples, qui envahirent la Gaule au V. siècle ...	97
Redőzet	186
Regillo (Lucinio Giovanni Antonio) da Pordenone, olasz festő	270
Reichenhall 68, 74	
Reichenhalli lelhely	74
— sírleletek	68
— sírmezők	67
Reischl Venczel ifj.	70

	Oldal
Reissenberger	218
Rembrandt, németalföldi festő	272
Sz. Remigius végrendelete	83
Renaissance 117, 138, 147, 150, 185, 188, 194, 209, 214, 228, 229, 231, 232, 233, 236, 241, 242, 249, 251, 252, 257, 265, 267	
— díszkora	246
— divata	242
Renaissance-elemek	185
Renaissance-építés elvadulása	266
Renaissance hajnalhasadta	117
— idealismusa	260
— ideje	185, 189, 237, 242
Renaissance-kancsó	247
Renaissance késő	193
Renaissance-kor	147, 236, 248, 257, 260, 262, 265
— egyházai	263
— ötvössége	245
— talpas pohara	262
Renaissance korai	178
— leggazdagabb virágzása	250
— legrégibb kora	117
— műemlékek	138
— művészet	250, 263, 266
— remekei	233
Renaissance-serleg	247
Renaissance stíljé	214, 243, 247, 251
— szelleme	249, 266
Renaissance-tál	247
Renaissance utóvirágzása	255
— virágzó kora	252
Reformatio	192, 209, 235, 249, 257
Reformátusok	139
Regede (Radkersburg) Styriában	215
Regensburgi Neu-Münster-kolostor	158
Regesták	214
Régész-dilettantismus jellege	132
Régészek, classikusok	68
— praehistorikusok	68
Régi emlékek ornamentikája	62
— hagyomány	115
— hagyományok	91
— idők	36, 108
— idők classikus maradványai	112
— írók	106
— mesék	38
— minták	41
— műemlékek	58
— művészet	12
— sírmezők	2
— törvényhozók	110
— világ	237
Régibb középkor emlékei Magyarországon	7, 105

	Oldal
Régibb középkor Magyarhonban	CIII. tábla 21
Regiomontanus, híres csillagász	233
Régiségtár, bécsi császári	46
Rekesz	52, 194
Rekeszek	36, 51, 88, 103, 164, 190, 208
Rekesztövösmű	30, 47, 54
— díszítése	58
Rekesztövösmű-ékszer, gránátos	35
Rekesztövösmű-technika	35
Rekesztövösműipar	34
Rekesztövösség	31, 72, 80, 126
— byzanci	193
— gránátos	58
Rekesztövösségi kincsek, almandindiszű	81
Rekesztövösségű gránátszegély	44
Rekeszománcz	40, 41, 152, 159, 168, 190, 191, 193, 260
— byzanci	193
Rekeszománcz-díszítés	158
Rekeszománcz festett	193, 260
Rekeszománcz-korong	169
Rekeszománczos aranylemez	159, 164
Reproductiv műgyakorlatok	251
Resch Adolf	53
Részletrajzok kehelykosarak párkányzatairól	224. sz. rajz 192
Réthy László dr.	121
Révay Ferencz báró	103, 104, 157
— sklabinai fegyvertára	103
Révay koronaőr	155
Revue Archéologique	80
Reynolds, angol festő	273
Réz	123, 164, 165, 166
Rézfül (manubria)	56
Rézkőnyvsarkok	167
Rézmetszés	251, 252
Rézmetszetek	121, 216
Rheims	83
Rheinessen	74
Rím (versalak)	230
Rigaud, francia festő	272
Rigollot, francia tudós	97
Roach Smith, angol tudós	7
Robert, Capet Hugo fia	149
Robert Károly király	201, 220, 221, 222, 230, 231
Rochett Raoul, francia tudós	99
Rococo-idők	250
Rococo-kor	139, 147
Rococo-stylus	266
Rococo-válfajok	263
Rohrmüller, aranyműves	102
Roland	131
Roland-monda	131
Róma	5, 11, 12, 22, 38, 46, 63, 89, 115, 116, 148, 149, 152, 233, 268, 271

	Oldal
Róma istennő személyesítője	115
Római agyagkorsók	58
— ajándékok jelmondata	14
— befolyás	76, 77
— birodalom	1, 5, 11, 12, 13, 18, 19, 20, 23, 34, 66, 79
— bölcsészet	11
— császárok	4
— császárok ajándékai	39
— császárok arcképei	16
— császárság	65, 79
— császárság utolsó ideje	36
— classikus idők befolyása	178
— classikus írók	234
— classikusok	149, 232
— domborművek	178
— edények	11, 112
— egyház	230
— ékszerek	11, 36
— emlék	8, 65
— emlékek	2, 3, 7
— emlékek a népvándorlás korából	114
— érmek	36, 178
— érmek, késő	16
— érmek meghamisítása	36
— fibula	72, 76
— fibulák	68
— gyáripár	37
— gyarmatosok	38, 65, 79
— hagyományok	94
— hanyatló kor	22
— idők	89, 106
— imperium	39
— intézmények	74
— ipar	17, 76
— irodalom	11, 12, 230
— írók, késő	5
— ízlés	24, 76, 77
— jogtudomány	11
— kereskedelem	33
— készítmény	76
— kor	33, 68, 107
— kultúra	23
— lámpa	44
— mellékletek	35
— mű	76, 77, 83
— műemlékek, késő	43
— műhelyek	83
— műipar	11, 76
— műipar, késő	84
— műiparosok	23
— műízlés	83
— művek	2

	Oldal
Római műveltség	11
— művészet	11, 12, 167
— munka	39, 51
— nyaklánczok	11
— ötvösműhely	23
— ötvösök	83
— parasonium	23
— pénzek	114
— pogány alakok szépsége	178
— polgárok	64
— rézpénz	93
— ruhakapcsok	11, 35
— ruhakapcsok, késő	114
— sarkophagok	108
— sír	84, 113
— sírok	23, 75, 113
— stylus	75
— szekrényke, felcsúthi	76
— szekrényke, pécsi	76
— szellem	116
— szentélyek	143
— téglá	106
— tisztviselők	50
— typus, késő	15
— vatikáni Corvin-breviarium	CLXXXIV. tábla 237
— világ	107
Rómaiak	4, 13, 22, 23, 33, 54, 65, 68, 76, 77, 97, 106, 109, 137, 159
— ezüstpoharai	112
— övei	97
Román díszítések	148
— idom	146
— ízlés	146, 147
— köríves kor	185
— körífstyl kora	165, 182
— kor	148, 187, 188
— korszak	175
— majusculák	202
— műkorszak	133
— ornamentika	266
— styl	140, 157, 183, 189
— styl jellege	144
— styl majusculái	189
— styl utolsó felvirágzása	178
Románkori emlékek stylje	180
— feszület	187
— gyertyatartók	175
— ornamentika	202
— templomok	188
Romano Giulio, olasz művész	252
Romanus, byzanci hadvezér	159
Romer Flóris, magyar tudós	7, 84, 102, 107, 111, 132, 139, 215. és 216. sz. rajz
	176, 181, 215, 241

	Oldal
Romulus és Remus	232
Roncesvalli hegyszoros	131
Rong György, plébános	225. sz. rajz 193
Rorand vajda	195
Rosellino Antonio, olasz márványfaragó	248
Rothschild sodronyzománczos kelyhe	208
Roueni egyházak	185
Rovátkos sodrony	40, 41, 42, 43, 47, 48
Rózsadíszítés	123
Rózsakorongok	128
Rozsnyói János, festő	218, 269
— festménye	CLXXX. tábla 218
Rubens, németalföldi festő	270
Rudak	52, 53
Rudolf, német császár	250, 275
Rugiak	66
Ruhakapcsok	33, 37, 94, 96, 97
— barbar ízlésű	37
— carandai	84
— envremeui	84
— ezüsből	37
— kaukázusi	84
— láncdíszre	43
Ruhakapocs	13, 38, 40, 42, 46, 49, 69, 82, 93, 98, 103, 106, 195, 208, 209, 259
— arany	80
— bronz	14, 15
— Childerik-féle	80
— ruttikai	36
Ruhakapocskorong	257
Ruhakapocs-pár	41, 42, 43
Ruházat	69
Runák	59
Runabetűk	63
Runaszerű feliratok	59

S.

Sába királyné	254. sz. rajz 223
Sabaria	65
— római emlékei	70
— romjai	116
Sabatié	53
Sacellum	199
Sachsenspiegel	182
Sacken báró	30
Sacken Tivadar gróf	59
Sakramentshäuschen (szentséghajlék)	186
Salamon király	226
— király érmei	130
Bölcs Salamon király ítéllete	254. sz. rajz 223
Salamon Ferencz	65

	Oldal
Salome...	256
Samanida-pénzek	127
— szultán érme...	119
Sámson	165, 166, 167
— története	148
VI. Sándor pápa	232
VII. Sándor pápa	242
Nagy Sándor, makedon király	233
Sardonyx	13, 46
Sardonyx-fibula	15, 38, 46
Sardonyx, szilágy-somlyói ruhakapocs	43
Sárgaréz	170
Sárgaréz-gyűrű	133
Sarkantyú	113, 210
— ezüst	168
Sárkány	43
Sárkányok	145
Sarkerények	145
Sarló	21, 108
Sáromberki cicada-fibula	51
Sáros vármegye	13, 195
Sárosvármegyei hagyomány	13
Saruk	225
Sassanid	61
Sassanid- emlék	62
Sassanid-minták	54
Sassanid művészet	62
Sassanida előképek	58
— király	35
Sassanidák kora	35
Sátrak	108
Satyríó	256
Savoyai Eugen	271
Scabellum (zsámoly)	158, 176, 187
Scamozzi, olasz építész	265
Schedel krónikája	236
Scheitz András, német festő	273
Schleissheimi képtár	270, 273
Schöngauer Márton	215, 216, 227, 251, 254
Schreiber: Alexandrinische Toreutik	82
Schreiber Theodor, német tudós	14
Schmaase	203
Schmüthgen	175
Schwoj magánlelete	87
Schwarzenberg-palota	268
Scolari, Bondelmonte családnak ága	231
Scramasax	23, 69, 92
— (rövid kard)	113
Scrinium, ékszerezekrény	CXXIII. tábla 74
Scyrrek	66
Scytha	137
— kincsek	82

	Oldal
Scytha régiségek	35
Scythák	19
Sebald Hans	253
Sebesi Tamás comes	195
Szt. Sebestyén	186
Selyemkelmék	246
Selyp	129
Selzi záruk	103
Sémi faj	137
— népek	138
Semsey Frank Tamás, szepesi várnagy	221
Sepsi-Sz.-György	52
Sgraffito, polychrom	267
Sibyllák	251
Sienai festészet	221
— festészeti iskola	221, 222, 230
Sienai Péter, pecsétvéső	231
— Simon, festész	221
Signum (hadijel)	21
Silius Italicus éposza	232, 233
Sz. Simeon	211, 213, 214
— sírládája	CLXXVIII. tábla 210, 213, 214, 247. sz. rajz 216, 223
— sírládájának előlapja	245. sz. rajz 212
— sírládájának hátlapja	246. sz. rajz 213
Simor, hercegprímás	84
Sinka-lemez	195, 197
Sinka magister	194, 195
Sír	5
Síremlékek	110
Sírgödör	124, 125
Sírkincs	3, 102
Sírkincsek	109
Sírlelet	4, 14, 15, 28
Sírleletek	2, 3, 35, 39, 69, 101
Sírmelléklet	25, 99
Sírmellékletek	17, 183. sz. rajz 91, 184. sz. rajz 92, 185. sz. rajz 93, 170
Sírmező	5, 37
Sírok	2, 45
— chronológiája	5
— felszerelése	2
Sírrelés	108
Sírtáblák	2
Sisak	113, 122, 127, 129, 225
Sisakcsúcs	18
Sisakdísz	200
Sisak, zárható	173
Siscia	115
Sixtus	135
Sixtus-kápolna	251
Skandináv csatok	105
— észak	3, 11
— országok	3

	Oldal
Skandinávia	3, 78, 96
Skandinávok	7
Smaragd	42, 45, 51, 207
Smilo Bohuslav, prágai kanonok	158
Sobori sisak	74, 75
Sodrony	39, 40, 194, 207, 260
Sodrony-karika	101
Sodrony, kerek	107
Sodrony-lánczolat	209
Sodronyrudacska, kettős	52
Sodronyok	208
Sodronyománcz	182, 190, 191, 193, 194, 204, 205, 207, 241. sz. rajz 208, 209
Sodronyománczdísz	190
Sodronyománczdíszítés	206
Sodronyománczos emlékek	190, 193
— mustra	226. és 227. sz. rajz 197
Sodronyománcz-technika	192, 193, 194, 195, 206, 208, 259
Sóter Ágost dr.	7, 77
Solis Virgil, olasz rézmetsző	252
Sopron vármegye	182
Sopronvármegyei muzeum	118
Sován, földbirtok	195
Spangenfibel	33, 35
Spanyolok	12
Spanyolország	19, 34, 118, 251, 264
Spatha	69, 76
— germán fegyver	23, 127
Spaz Márton, építész	268
Spirális	96, 99
— bronz-sodronyrudacska	94
— sodronyrudak, kettős	95
Sphaerák	149
Sphinx	16, 18
Sphinxek	244, 245, 246
Steatit (fehér lágykő)	125
Steinbüchel, osztrák tudós	14, 25
Stilicho	65
Stilizált repkény	133
— virág	18
Still, szepesi prépost	226
Stockholmi muzeum	99
Storno Ferencz	218, 227
Stoss Vid (Veit Stoss), nürnbergi művész	226, 249
Strena (újévi ajándékok a rómaiaknál)	23
Strigel Bernhard, német festő	270
Stroganoff-féle Sassanid-csésze	60
Stroganoff herceg	61
Struczmadár	199, 200, 212, 223, 250
tojásai	250
Strucztoll	199, 212
Suévek	66
Sülyhegy	130

	Oldal
Sümeg	71
Süvegdísz	120, 127
Süvegnevez	127
Sváb oltárok	269
Svájcz	2, 21, 69, 80, 107
Svéd állami történelmi muzeum	173
— kir. akadémia Havi Lapja	173
Sylvester korona	153, 160, 177
II. Sylvester pápa (Gerbert)	150, 151, 152
Symbolismus	145
Symmetria	42, 43, 54
Syracusai király	38
Syriai császárok	12
— gránátok	31, 33
— istenek	11
Syrmium	53
Szabad-Battyán	105
Szabolcsi gyűjtemény	35
— muzeum	84, 126
Szalagdísz	125
Szalagfibula	19
Szalagfonadék	89, 91, 92, 133
Szalaglemez-domborművek	115
Szarak	60
Szárnyoltárok	228
Szarvas	13, 43
— vidéke	130
Szarvasagancs	202
Szarvasok	144
Szarvaszó	74
Szász családnév	138
— mellkapocs (Heftel)	257, 258
— női viselet	257
Szászok	209
Szatmár vármegye	164
Száva	6, 66
III. század Kr. u.	3, 8, 15, 35
III. század Kr. u., emlékei barbár földön	11
IV. század Kr. u.	8, 19, 23, 35, 65, 67, 71
V. század Kr. u.	4, 8, 33, 81, 82, 87
VI. század Kr. u.	4, 6, 33, 49, 62, 65, 67, 72, 78, 79, 81, 83, 91
VI. század Kr. u., sírletei	91
VII. század Kr. u.	33, 49, 88, 100, 103, 117
VIII. század Kr. u.	4, 49, 88, 103, 131
IX. század Kr. u.	67, 103, 118, 119, 131, 151, 190
X. század Kr. u.	4, 8, 67, 117, 118, 127, 128, 131, 132, 134, 145, 147, 148, 149, 158, 190
XI. század Kr. u.	91, 131, 132, 135, 164, 166, 190
XI. századbéli kéziratok díszítése	91
XII. század Kr. u.	131, 132, 133, 145, 147, 166, 172, 185, 190
XIII. század Kr. u.	117, 145, 146, 147, 158, 174, 175, 178, 182, 188, 190, 195, 210, 214
XIV. század Kr. u.	147, 171, 176, 185, 187, 190, 223. sz. rajz 191, 195, 197, 201, 202, 206, 209, 214, 215, 268

XV. század Kr. u. 185, 188, 189, CLXVII. és CLXVIII. tábla 190, 191, CLXIX. tábla 192, 196, 197, 198, 205, 208, 214, 215, 228, 231, 244, 248, 251, 257, 264, 265, 267, 269, 275	
XVI. század Kr. u. 164, 173, 189, 192, 193, 209, 214, 226, 228, 250, 252, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 270, 274, 276	
XVII. század Kr. u. 153, 164, 185, 193, 209, 214, 224, 252, 257, 258, 260, 261, 262, 263, 266, 267, 270, 272, 274, 275	
XVIII. század Kr. u. ... 153, 216, 246, 267, 268, 272, 273, 274, 275, 276	
Századok ...	132
... folyóirat ...	204
Szeben (Nagy-Szeben) ...	210, 250, 257, 261, 263, 269
... vármegye ...	191
Szebeni templom ...	228
Szeged ...	72, 93, 129, 130
Szeged-csorvai füstölő ...	218. sz. rajz 178
Szeged-Öthalom község ...	119
Szegedőthalmi lelet ...	7
... sírok ...	78
Szegedsövényházai sírleletek ...	120
... temető ...	163. sz. rajz 67, 164. sz. rajz 70
Szegedi árvíz ...	92
... sír ...	72, 77
... sírlelet ...	77, 173. sz. rajz 81
Szegletek ...	177
Székelyföld ...	215
Székely Nemzeti Múzeum ...	129, 215
... Nemzeti Múzeum Értesítője ...	129
Szekercze ...	178, 179
... (francia) ...	69
Szekerczék ...	108
Székesfehérvár 102, 129, 167, 211. sz. rajz 171, 212. sz. rajz 172, 213. sz. rajz 173, 214. sz. rajz 176, 182	
Székesfehérvár-demkóhegyi sírlelet 197. sz. rajz 118, 129, CLI. és CLII. tábla 120, CLIII. tábla 123	
Székesfehérvári ásatások ...	169
... bazilika ...	146, 156
... székesegyház alakja ...	151
... Sz.-Mária-egyház ...	153
... templom ...	273
Szelencze ...	55, 58, 62, 63
Szelle Zsigmond ...	112
Szenátorok ...	38
Szent edények ...	156
Szentendrei gula-fülbevaló ...	101
... lelet ...	100, 114
... sír ...	5
... sírlelet 89, CXXXVII. tábla 102, CXXXVIII. tábla 104, CXXXIX. tábla 106	
... sírleletek ...	120
Szentháromság ...	145, 154
Szentháromság-oszlopok ...	274
Szenthely ...	143
Szentírás ...	48

	Oldal
Szentlélek	154
Szentek legendái	249
Szentély	144
Szentélytorony	146
Szentes	130
Szentesi szíj	58
Szentiványi Márton... ..	181
Szentkirályi Móríc	121, 122
Szentség-hajlék (Sakramentshäuschen)	186
Szentségtartó	189
Szepesi iskola	226
Szepesváraljai falfestmények	219
Szepesség	192, 226
Szepességi városok	267
Szerb családnév	138
Szerbia	106
Szerelmey Miklós	132
Szerém	66
Szerszámok	37, 108, 118
— halászati	23
— kertészeti	23
— mezőgazdasági	23
— műipari	23
Sz. Szeverin	38
Szigony, háromágú	21
Szíjfonadék	103
Szíjfonadék-motivum	92
Szíjkapcsok	77
Szíjvég	69, 77, 78, 97, 98, 99, 103, 113, 114, 120, 121, 122, 123, 125, 128
— arany	90, 92, 93
Szíjvégek	72, 73, 77, 89, 93
— áttört munkája	67, 68
— angolországi	73
— franciaországi	73
— németországi	73
Szilády Áron	194, 195
Szilágy-Nagyfalu	72, 78
Szilágy-Somlyó	20, 23, 26, 115
Szilágy-somlyói aranycsésze	87, 88
— arany-díszedény	112
— aranylelet	28
— aranyserleg	41
— bulla	87, 88
— csoport	40
— ékszerek	51
— emlékek	51
— ezüsthibulák	83
— fejedelmi fibula	51
— fejedelmi ruhakapocs	54
— fibulák	35, 36, 37, 54
— kapcsok	51, 52

Szilágy-somlyói első kincs	129. és 130. sz. rajz 20, CIII. tábla, 131. és 132. sz. rajz 21, 133. sz. rajz 22, 134. sz. rajz 23, 135. sz. rajz 24, 135a sz. rajz 25, 136. sz. rajz 26, 136a sz. rajz 27, 137. sz. rajz 29, 137a sz. rajz 29, 138. sz. rajz 30, 139. sz. rajz 31, 140. sz. rajz 32, 141. sz. rajz 33, 36, 39	
— második kincs	CIV. tábla 34, CV. tábla 36, CVI. tábla 38, CVII. tábla 142. sz. rajz 40, 143. sz. rajz 41, CVIII. tábla 42, CIX. tábla, 144. sz. rajz 44, 145. sz. rajz 45, 146. sz. rajz 46, 147. sz. rajz 47, 148. sz. rajz 48, 149. sz. rajz 49, 150. sz. rajz 50	
— két kincs	...	52, 53
— kincs	...	4, 30, 49, 50, 51, 82
— kincslelet, első	...	5, 22
— lelet	...	51
— lelet, második	...	25, 30, 39
— nagy aranykincs	...	20
— ruhakapcsok	...	51, 57, 96
Szilágyi Sándor, magyar történész	...	222
Szirének	...	145
Szirma-Besenyő	...	130
Szláv halantékgyűrűk	...	105
— jelleg	...	106
— népvándorlási régiségek	...	106
Szlávok	...	6, 23, 88, 105, 106, 108, 137
Szmrecsányi-féle levéltár	...	181
Szoborcsoportok	...	274
Szobrászat	...	149, 183, 236, 249, 263, 265, 274, 275, 276
— virágzásának remekai	...	114
Szobrászati fölfogás	...	82
Szobrászati művek	...	146, 197
Szobrászok	...	38
Szobrok	...	274
Szőnyegek	...	246
Szokola (Hont vm.)	...	273
Szokolovszki, krakkói egyetemi tanár	...	275
Szolyva község	...	119, 127
Szolyvai leletek	...	127, 129
— lemez díszítése	...	127
— lovas-sírlelet	...	127
— sírleletek	...	120, 127
Szombathely	...	70, 78
Szombathelyi muzeum	...	69, 87
— régészeti muzeum	...	70
— régészeti társulat	...	70
Szügye község	...	123
Szügyellő	...	60, 61
Szüreti jelenetek	...	115
Szent Szűz	...	227

T.

T-alakú aranyruhakapocs	...	15
T-fibula, későrómai	...	36
Tabernaculum	...	201

	Oldal
Tabernaculumok (fülkék)	186
Táblakép	236
Tájkép (genre)	249
Tálak	261
Talapzat (predella)	188
Tálczák	261
Talián családnév	138
Tallérok	263
Talpdíszítés	262
Sz. Tamás apostol	152
Tamás clericus	223
— esztergomi érsek	221
Tammik (Gemmik) jószág	221
Támpillér	245, 246, 265
— góthikus	265
Támpillérek	178, 183, 184
Tányérkorong	169
Tarczal	130
Tarczali lelet	129
— lovassír	127
Tárczazacskó (crumena)	100
Tatai kastély	242
— palota	243
Távlattan	265, 273
Technika	42
Tegez	124
Téglás Gábor	58
Tekercs	159
Tekercspálczika	38
Tekercsek, szalagos	247
Tekercsrudacska, kettős	14
Telchi	38
Teleki grófok	223
Teleszky-család	25
Telléry	31
Tempera-festés	265
Templom	143
La-Tène-kor emlékei	18
La-Tènei kultúra	68
Temetés	5
Temetkezés	2
Templarius-lovagok	183
Templomok díszítései	44
— falfestményei	144
— szobrászati felszerelései	144
Tengely	98
Terentius	149
Tergina Gyula	7, 77
Thalia	115
Thaly Kálmán	271
Theodomin	6
— ostrogóth vezér	66

	Oldal
Theodora császárné	159, 160
Theodorik, ostrogóth király	6
— visigóth király	50, 66, 74, 109, 111
— épületei	62
Theodorik-féle sirleletek	51
Theodosius császár	44, 54, 110
Theologiai kérdések	264
Theophana, byzanczi császár leánya	149, 156, 157
Thesaurus ad vocem Zupan	59
Theucris	231
Thraciai mocsárok	15
Thüringia	81
Thurzó-család	239
— síremlékei Lőcsén	274
Thurzó Kremnitz felirat	263
Tiberius, byzanczi császár	83
Tigris, nőstény	178
Tilge Pál, német udvari aranyműves	40
Tinnye	130
Tirol	66, 68
Tischler Ottó, königsbergi tanár	32
Tisza-Nagyrev	129
Tiszai vasút építése	117
Tiszaughi ásatások	78
Titus, római császár	187
Tizian, olasz festő	270, 272
Török betörések	259
— háborúk	192
Török-tatár népek	108, 137, 147
Törökök	259
— ízlése	138
Törkötő	114
Törtel	130
Törteli paizsdudor	113
— sirlelet	CLIV. tábla 123, CLV. tábla 125
Történelmi Életrajzok	222
Történelemelőtti kor	1, 108
Történelmi kor	1
Törvénykezési csarnokok	143
Tövis	98, 99
Töviskorona	176, 187
Tokok	193
Toldy Ferencz	132, 224, 241
Tolna vármegye	66, 92, 95
To' ai cicadák	87
Tomponius Laetus	232
Tomyris királyné	255
Toreutik, die alexandrinische	14, 82
Torma Károly	59
Tornasisak, sallangos, zárt	195
Torques, régi	102
Tóth családnév	138

	Oldal
Tóthi puszta	36, 101
Tóthpusztai sírlelet	103
Tournay	2
Tournayi emlékek	51
— kincsek	82, 85
— kincsek stylje	82
— királyi sírkincs	80
— méhek	87
— sírleletek	82
Traján-oszlop	78
Trajanus Decius	15
Traján diadal-oszlopa	12
Trau, régiséggyűjtő	52
Trébelés	197
Tierna helynév	106
Trencsén	192
— vára	195, 196
Trencsényi herma	237. sz. rajz 205
Trient	74
Trienti muzeum	72
— zsinat	263
Tű	39
Tűtartó	103
Tüsző, bőrvő (széles)	113
Tüsződísz	113
Tűzimádók	61
Triptychon	188
Trivulzi könyvtár	239
Turáni faj (ág)	137, 138
— népek	13, 137
Turfalelet	99
Turibulum (füstölő)	175
Turócszentmiklósi maticza gyűjteménye	113
Turóc vármegye	192. sz. rajz 101, CXLVII. tábla 117, 157
Turóczi kard	103, 113
Turul	226
— zászló	225
Tritonok	144
Trivium	145, 149
Tympanok	266

U.

Udvari ceremoniale	157
— etiquette	157
— viselet	157
Üdvöztető	158
Üllő	21
Uveg	32
Üvegcsésze	17, 76, 171. sz. rajz 79
Üvegcső	189

	Oldal
Üvegedények technikája	2
Üvegfestés	183, 192
Üveggömb	123
Üveggyöngy	124
Üveg-karperecz, kelta	75
Üvegkláris	100, 114, 126, 129
Üvegkláris-dísz	68
Üvegkláris-nyakláncz	120
Üvegklárisok, pettyes	85
Üvegkorsó, ezüstdééllel	101, 102
Üvegpaszta, római	75
Üvegpaszta, zöld	90
Üvegpaszták	32, 63
Üffizzi-képtár	246
Ugoletti Taddeo, Mátyás könyvtárának öre	233
Új civilisatio kezdete	1
Új-testamentum	145
Újabb leletek	1
Ulászló-codex	238
II. Ulászló János Albert, lengyel király	227, 239, 263, 266
Ulilas püspök	29, 48
Unsedt Ingvald, norvég tudós	18, 62, 103, 104, 105, 158
Ung vármegye	51
Ungheria (Magyarország)	230
Ural-altái népek	137, 147
Uralkodó dynastiák	264
Urbanovitz Márton, statuarius lapicida	226
Urbino	237
Urbinoi fejedelmek	232
Urceus (aquamanile)	170
Úri kastélyok (csúcsíves stylben épült)	187
Úrmutató	199
— (monstrantia)	188, 189, CLXIX. tábla 192, 198
Úrmutatók, ezüst	248
Urnenfeld von Ljubochovan, das	62
Urseolus Ottó, velencei doge	164

V.

Váci templom	273
Vadászati csoport	60
Vadászkürt	131
Vadkan	18, 43
Vadkanfej	77
Vadnépek	38
Vajda-Hunyad	187
Vajdeg (Erdélyben)	106
Vakondok	77
Valemir, ostrogóth vezér	6, 66
Valens érme	21, 24
Valens Gloria Romanorum	22

	O.dal
Valens római császár 5, 22, 23, 26, 136a. sz. rajz 27, 137. sz. rajz 28, 137a. sz. rajz 29, 138. sz. rajz 30, 139. sz. rajz 31, 43, 46, 48, 49, 50, 51, 53, 67	
I. Valentinianus, római császár	22, 23, 49, 50, 53 115
II. Valentinianus, római császár	5, 71
III. Valentinianus	65, 67, 71, 76, 80, 109, 110, 115
— pénzei	5
Válfaj	165
Vállfűzők középpontja	260
Vállkapcsok, fejedelmi	80
Vállrojt	225
Vallás	110
Vallási symbolumok	132
Vandal ruhakapocs	49
— sírok	107
Vandalok	65, 66, 67
Vándornépek, angol	107
— francia	107
— német	107
Varázséj	7
Várday Pál	232
Városházak	263, 264
Városi sírok	75
Varsó	36, 273
Vas	98, 122, 124
Vascsat	124
Vascsatló	124, 125
Vasdiszitmények, dömöczkös	72
Vaskard	172. sz. rajz 80, 91, 102, 113, 197. sz. rajz 118
Vaskarika	124
Vaskengyel	168. sz. rajz 76
Vaskés	113, 123, 124
Vaskor, első	7
— harmadik	7
Vaspánczél	173
Vaspatkóforma	113
Vasrúd	103
Vasszorítók	112
Vastövis	124
Vaszabla	127, 128
Vas vármegye	182
Vasvármegyei képek	228
Vasa gemmata	35
Vasari, olasz művész	231, 233, 234, 235, 241, 251
Vasárnapi Ujság	132
Vasing	225, 226
— (hadi öltözet)	173, 178
Vászonkelmék	246
Vatikán	189, 237
Vaticana-könyvtár	233
Veczel (Erdély)	95
Végh János	124
Végghlesi vár	187

	Oldal
Velasquez festő	270
Velemér	215
Veleméri falfestmények	216
Velence	190, 201, 233, 250, 258, 269, 271
Velencei szobrászat	213
Venczel, magyar király	158
Venus	256
Verancsics	241
Verduni szerződés	148
Vere (Fehér vármegye)	119
Vereb helység	124
Verebi pitykék	126
— pogánysír	124
— sírlelet	124
— sírleletek	120
Verocchio, olasz festő	228, 246
— olasz szobrász	233
Verroterie cloisonnée	31
Vértkészítők	38
Véső	21, 108
Veszprémi székesegyház	157
Vezérek kora	119
Vezérkori magyar sírok	122, 124
— magyarok	123
— sírok	124
— vitézek ruházata és fegyverzete	128
Vezérlelet	7, 13
Viaszgyertya (opusapium)	175
Victoria istennő	116
— királyné	241
— római császárné	22
Vidimir, ostrogóth király	6
— ostrogóth vezér	66
Vieland, német pogány isten	38
Vierpass (karéj)	168
Vignola Péter, olasz építész	264
Viking kardok	104, 105
— ruhakapcsok	104, 105
Vikingek	3, 7
Villa, kétágú	21
Villanovai urna	62
Vilonya Antal, halász	194
Vincentius	154
Da Vinci Leonardo, olasz festő	233
Viollet de Duc, francia tudós	97
Virágdísz	257
Virágfüzérek	220
Virgilius	149
Vischer Péter, érczöntő	249
Visegrádi királyi palota	173, 243
— tympanon	248
— vár	242

	Oldal
Viselet, női ...	103
Visigóth barbárok ...	115
— emlékek ...	19, 82
— ékszerek ...	89
— kincsek ...	20, 52
— királyok koronái ...	31
Visigóth-kor ...	51
Visigóthok ... 4, 6, 8, 20, 23, 29, 34, 42, 50, 52, 53, 65, 72, 78, 79, 130	131
— agyagedényei ...	131
— fegyverei ...	23
— guarrazzari koronái ...	30
— ízlése ...	8
— kincsei ...	51
— kora ...	130
— kultúrája ...	25
— műipara ...	130
— műstílyje ...	131
— szerszámai ...	95
Visigóthkori fibula ...	235
Visino, festő ...	232
Vitéz János ...	265
Vitruvius ...	56
Vitta Naum, bécsi kereskedő ...	149
Vizi órák ...	272
Vogel Bernát ...	245
Voluták ...	256
Vonalvésés ...	169
Vortragskreuz (hordozható kereszt) ...	

W.

Waldensiek ...	183
Wennich ...	204
Wenkheim József báró ...	172
— László báró ...	172
Westermayer P. rézmetsző ...	272
Westphalia ...	269
Wiczay gróf ...	164, 258
Wiesbadeni muzeum ...	35
Wiesenstein (Württemberg) ...	276
Wilhelmina, III. Károly neje ...	271
Willkommbecher (billikom, kancsó) ...	261
Wimperf (háromszögű orom) ...	184
Winkelmann ...	12
Wohlgemuth-féle gyár ...	269
Wohlgemuth festész ...	218, 228, 269
Wolfgang lapicida ...	226
Wolfsheimi övrészlet ...	35
Wormsi muzeum ...	74
Worsaae, dán tudós ...	19, 99
Wosinszky Mór ...	7, 92
Württemberg ...	276

Y.

Yelai csoportok	19
-----------------	----

Z.

Zabla	60, 92, 100, 103, 113, 120, 121, 122, 124, 127, 128
Zablavas	101
Zágráb vármegye	80
Zágrábi könyvtár	239
— missale	242
— muzeum	35, 84
— ruhakapocs	48
Zangenornament (fogó-dísz)	62
Zápolya Izabella síremléke	275
— János	270
Zápolyák	267
Zára (Dalmátország)	210, 212, 223
Zárák, envremeui	103
— selzi	103
Zarándokbot	169
Zászló	225
Zay Ferencz	241
Zeg-zug alak	42
— motívum	94
Zeg-zugos rekeszötvösmű	22
Zenehangfokozatok	149
Zeus	3
Zichy Edmund gróf	272
— képgyűjteménye	272
— Livia grófné	247
Zig-zeg motívum	19
Zoe, byzanci császárné	159, 160
Zománcz 32, 40, 42, 63, 88, 161, 162, 164, 165, CLXVII. tábla 190, 194, 207,	
208, 245, 246, 247, 257, 258	
— átlátszó	191
— áttetsző	165, 192
— erdélyi	193, 209, 259, 260
— festett	165, 192, 194
— hideg	208
— vésett aljú	191
Zománczdísz	166
Zománcz emlékek, román, vajt	165
Zománczfestés	260
Zománczgömb, fehér	43
Zománczipar, erdélyi	250
Zománczképek a magyar szent koronán	152
Zománczkeret, fekete	258
Zománczkorong	170
Zománczlapok	164, 199, 200
Zománczmű	156, 161

	Oldal
Zománczművészet	152
Zománczos minuskulák	189
Zománczozás	138, 161, 165, 245, 254
— bevájt	165
Zománczozat (színaranyból)	245
Zománczpor	164
Zománczréteg	192
Zománcz-technika	191
— áttetsző	191
— baroque, erdélyi	193, 194
— erdélyi	209
— remekei, erdélyi	260
— vésett aljú	191
— töredék	207
Zsámbéki monostor romjai	151
Zsidó faj	137, 139
Zsidók	11
Zsigmond herczeg bíbornok	227
— király	158, 199, 208, 231, 236
Zsilinszky	271
Zubbony	178, 202

